

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθ. εις 9540/70

Εξ αγοράς

GAYR - 00571

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ

ΥΠΟ

Δ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ

ΕΚΤΥΠΟΥΤΑΙ ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ

ΤΟΥ

ΟΙΚΟΝΟΜΕΙΟΥ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΟΣ.

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗ.

Τύποις τοῦ Αὐστρουγγρικοῦ Λοῦδ.

1890.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βερόιας

Fondazione
DEMETRIO A. ECONOMO
Editrice.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΝ.

Τῶν ἐπισυνημμένων ἐν τῷδε τῷ τρίτῳ καὶ τελευταίῳ τόμῳ παραρτημάτων, τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον εἶναι μετάφρασις τῶν δύο ὑπὸ τοῦ Κοραῆ λατινιστὶ γεγραμμένων Θέσεων, τῆς «Πυρετολογίας» (τῶν προλεγομένων μόνον) καὶ «τοῦ καθ' Ἱπποκράτην ἱατροῦ»· τὸ τρίτον παράρτημα περιέχει ἐξηλληνισμένον ὃν ἔθηκεν ὁ Κοραῆς πρόλογον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην μετάφρασιν τοῦ πονήματος τοῦ Selle, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς»· τέταρτον κατεχωρίσθη ἐκ τῆς γαλλικῆς μεθηρμηνευμένον «τὸ ὑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι»· ἐν τῷ πέμπτῳ παραρτήματι συνοψίζεται ἡ «αὐτοσχέδιος διατριβὴ περὶ τοῦ δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν, νόμῳ καλῶν, νόμῳ κακῶν»· τὸ δὲ ἕκτον περιέχει, ἐν εἴδει πολιτικῶν παραινέσεων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐπὶ τὸ περιληπτικώτερον ἐπεξεργασμένα, τὰ εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ. Πάντα ταῦτα τὰ παραρτήματα ἐφιλοπονήθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσαδελφου φίλου Θεαγένους Λιβαδά, πρὸς ὃν δημοσίᾳ ὁμολογῶ χάριτας.

Δ. Θ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Σελ. 1—157

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις — Αἱ συμφοραὶ τῆς Χίου. — Συνέχεια Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης. — Ἀριστοτέλους Πολιτικά. — Πολιτικαὶ παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας. — Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ Νικομάχεια. — Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα καὶ Πλάτωνος Γοργίας. — Λυκούργου λόγος κατὰ Λεωκράτους. — Πάρεργα Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης. — Ὀνησάνδρου Στρατηγικός καὶ Τυρταίου τὸ πρῶτον ἐλεγεῖον. Πλουτάρχου τὰ Πολιτικά. — Ἐπικτίτου Ἐγγειρίδιον, Κέβητος Πίναξ, Κλεάνθους Ὕμνος. — Ἀῤῥιανοῦ τῶν Ἐπικτίτου Διατριβῶν βιβλία τέσσαρα. — Κρίσεις Κοραΐ περὶ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, Ἰωάννου Καποδιστριαίου. — Ἐλεγχοι τῶν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου γεγραμμένων. — Κοραΐ ἀποφθέγματα περὶ παιδείας καὶ ἀγωγῆς. — Ἀτακτα. — Συνέκδημος Ἱερατικός. — Τελευταῖα Κοραΐ.

ΠΙΝΑΞ Σελ. 159—168

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. Πυρετολογία: Σύνοψις (προλεγόμενα)	"	γ'—ιζ'
2. Ὁ καθ' Ἱπποκράτην Ἱατρός	"	κα'—κζ'
3. Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς (πρόλογος Κοραΐ)	"	λα'—μγ'
4. Ὑπόμνημα περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι	"	μζ'—πβ'
5. Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν	"	πε'—ξζ'
6. Πολιτικαὶ παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας	"	ρα'—ρλγ'

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Διηγούνται περί τοῦ Βερανζέ, τοῦ γνωριμωτάτου τοῖς πᾶσι γάλλου ἁσματοποιοῦ, ὅτι, κατατρίψας τὸν βίον εἰς καταπολέμησιν τῶν Βουρβόνων, ἅμα εἶδε πληρούμενον τὸν ὑποκάρδιον αὐτοῦ πόθον, ἅμα δηλαδὴ εἶδε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἀνατέλλουσαν καὶ μεσουρανοῦσαν, καὶ ἀνεφώνησεν ἀπεγνωσμένως, εἴθε ἦ το ὄνειρον! Ὁ ἔνθεος τῆς ἐλευθερίας ἀοιδός, ἐκουσίως φημιθεΐς, ἐπέστρεψε τὰ νῶτα εἰς τὸ ὑποκείμενον τῶν πολυχρονίων αὐτοῦ ἀγώνων, ἀντὶ δὲ τῆς τέως λατρείας ὑπεισῆλθεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κόρος καὶ ἀηδία, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν μετάνοια, καὶ ὁ πρῶν τῆς ἐλευθερίας λάτρης κατέστη μιᾷ ὁρμῇ ἀδιάφορος καὶ ἄχαρις αὐτῆς θεωρός. Ὁ Κοραῆς ἦτο βεβαίως γενναιότερος καὶ μεγαλοφρονέστερος τοῦ γάλλου μελοποιοῦ· ἀλλ' ἡ ἐκρηξίς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως οὐδενὸς ἄλλου ἐκλόνησε καὶ κατεθροῦβησε τοσοῦτον τὴν καρδίαν ὅσον τὴν τοῦ φιλοπάτριδος Ἑλλήνου, ὅστις ἐπὶ εἴκοσιν ἐνικυτοὺς ἀνεκδότως καὶ τελεσφόρως ὑπερεπόνθησεν ἐπ' ἀγαθῇ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους. Ὁ Κοραῆς προεῖδε καὶ προεῖπε διαφύσιν ἀπὸ τοῦ 1800, ὡς μάντις, τῶν Ἑλλήνων τὴν ἀνάστασιν. Οὐδεὶς ἄλλος δὲ διέγνω μετὰ μείζονος ὀξυδερκείας «τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν». Τῇ 16 φεβρουαρίου 1812 ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥώταν. «Τὸ γένος ἡμῶν ἀρῥώστησε κακὴν ἀρῥωσίαν· δὲν ἐνεκρώθη ὅμως. Ὁ βρασμός τῶν πνευμάτων, τὸν ὁποῖον βλέπεις σήμερον, ἄρχεται ἀπὸ τὴν δεκάτην πέμπτην ἑκατονταετηρίδα καὶ χωρὶς τοῦ Σοδομιτικοῦ ἔθνους τὴν ἐφοδόν, ἤθελεν ἀκολουθεῖν καθὼς καὶ εἰς τούτους ἐδῶ, ἕως νὰ ἐψήσῃ τὴν ὠμότητα τῶν Γραικῶν. Ὅ, τί σὲ λέγω περὶ τούτου, εὐχολὸν εἶναι νὰ τὸ πληροφορηθῇς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τὴν ἐνδεκάτην ἕως τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα τὸ σκότος τῆς Ἑλλάδος ἐπαχύνθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον.

οἱ Αὐτοκράτορες ἡμῶν δὲν ἔκβαινον ἀπὸ τὸ Παλάτιον, ἂν δὲν ἐσυμβουλεύοντο πρῶτον τὸν ἀστρολόγον, καὶ οἱ Πατριάρχαι ἔγραφον ὀνειροκριτικά συγγράμματα. Τοιοῦτον σκότος φυσικὰ τὴν δεκάτην πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ἔπρεπε νὰ γίνη ψηλασθῆτον, ὡς τὸ σκότος τῆς Αἰγύπτου· καὶ ὁμοῦς τὸ σκότος ἤρχισε νὰ διαλύεται. Τὸ πλῆθος τῶν σοφῶν, εἰς τὸν καιρὸν τῆς Ἀλώσεως πολλὰ ὀλίγον, ἦτο ὁμοῦς ἀσυγκρίτως περισσότερον παραβαλλόμενον πρὸς τὰς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας, καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι βοηθούμενον ἀπὸ τὴν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εὐρεθεῖσαν τυπογραφίαν, ἤθελε φέρειν τὸ γένος εἰς κατάστασιν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄλωσιν, ἂν μόνον πεντήκοντα χρόνους ἀργότερα ἤρχοντο οἱ χαμαλίδες εἰς τὴν Ἑλλάδα». Καὶ τῇ 29 δεκεμβρίου 1814. «Ὑπάρχουσι σημεῖα ἀναντιρρήτα ὅτι ἐξῆυπνισε τέλος πάντων ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς» καὶ ἡ ἐξῆυπνισις αὕτη προετοιμάζει ἀναγκαίως καὶ τὴν μέλλουσαν ἐλευθερίαν τῆς». Καὶ σαφέστερον τῇ 17 μαΐου 1815. «Δὲν ἔμεινεν ἀμφιβολία ὅτι ἔφθασε καὶ τῶν Γραικῶν ὁ καλὸς καιρὸς, καὶ ἔφθασε μὲ τὴν ὁρμὴν ὥστε καμμία δύναμις ἀνθρωπίνη δὲν εἶναι πλέον ἱκανὴ νὰ μᾶς ὀπισθοποδῇ». Εἰς καὶ μόλις φόβος εἶχε τὸν Κοραῆν, μήπως ἡ ἐθνικὴ αὕτη κίνησις χωρήσῃ ταχύτερον τοῦ θέοντος. «Βλέπω τὸν ὄργανισμὸν τῶν πνευματικῶν (ἔγραφε τῷ 1818) ὅχι πλέον καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν αὐξάνοντα τόσον, ὥστε ἤρχισα νὰ φοβοῦμαι, ὅχι μὴ φωτισθῇ τὸ γένος, ἀλλὰ μὴ, πρὶν ἀποκτήσῃ φῶτα ἀρκετὰ, κεφαλαὶ τινες ἐνθουσιαστικαὶ ἐπιχειρήσωσι πρὸ τοῦ πρέποντος καιροῦ τὴν συντριβὴν τοῦ ζυγοῦ, καὶ γένῃ ἡ ἐσχάτη πλάνη χειρῶν τῆς πρώτης. Ὁ ὄργανισμός, ἀντὶ νὰ μετριασθῇ, πρέπει ὁμοῦς ὁλονέν νὰ ῥιπίζεται ἀπὸ τοὺς φιλογενεῖς. Τοῦτο μόνον ἐχρειάζετο νὰ προνοῶσιν οἱ ῥιπίζοντες ἐνταυτῷ καὶ τῆς φλογὸς τὴν διεύθυνσιν, ὥστε νὰ θερμαίνεται τὸ γένος χωρὶς νὰ καίεται, ἢ, κατὰ τὸ θαῦμα τῆς βίας, νὰ καίεται χωρὶς νὰ κατακαίεται». Καύχημα τοῦ Κοραῆ ὅα ἦτο ἂν τὸ γένος ἀνίστατο ἐξ ἰδίας δυνάμεως. «Λέγεις ἀκόμη περὶ βοηθείας ἀπὸ τοὺς ἄλλογενεῖς (ἔγραφε πρὸς τὸν Βλαστὸν τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1818)· τοῦτο ἂν ἐγίνετο, ἦθελ' ἀναγκασθῇ νὰ τοὺς εὐχαριστήσω μ' ὄλον τὸ γένος διὰ νὰ φύγω τῆς ἀχαριστίας τὸ αἰσχρὸν ἔγκλημα. Ἀλλὰ δὲν τὸ προσμένω, οὔτε τὸ εὐχομαι. Τί νὰ σὲ εἴπω; Εἶμαι ὀλίγον υπερήφανος εἰς τὰ τοιαῦτα. Ἄν ἦναι εὐτυχία νὰ εὕρῃ τις κἀνένα πρόθυμον νὰ τὸν δώσῃ χεῖρα βοηθείας διὰ νὰ σηκωθῇ ἀπὸ τὴν πτώσιν του, εὐτυχέστερον ὁμοῦς καὶ ἀσυγκρίτως ἐνδοξότερον εἶναι νὰ ἀναπηδῇ αὐτὸς ὡς παλληκάριον, νὰ τινάξῃ τὴν σκόνην ἣ νὰ σπογγίσῃ

τὸν πηλὸν ἀπὸ τὰ φορέματά του. Λάβε ἀκόμη ὀλίγην ὑπομονήν ἕως νὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ τοῦ Θεοῦ ἡ Πρόνοια ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς γέροντας. Ἡμεῖς οἱ ξεμωραμένοι γέροντες γινόμεθα πολλῶν καλῶν ἐμπόδια μὲ τὰς ἀνοήτους προλήψεις μας». Τούτου ἕνεκα ἐνόμιζεν ὁ Κοραῆς ὅτι δὲν θὰ ἐτύγχανε τῆς εὐποτίας καὶ τῆς χαρᾶς, νὰ ἴδῃ ἰδοῖς ὀφθαλμοῖς ἐλευθερίαν τὴν πατρίδα. «Εἶναι βέβαια τῶν ἀδυνάτων (ἔγραφε τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1819 πρὸς τὸν Ἄλ. Κοντόσταυλον) νὰ ἴδω τὸν ἐξοστρακισμόν τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος· ἡ ἡλικία μου δὲν μὲ συγχωρεῖ νὰ ἐλπίζω τὰ ἀδύνατα· παράγγειλε ὅμως κἀνέναν ἀπὸ τοὺς ἐγγόνους σου, ἂν κατὰ τύχην ἔλθῃ ποτὲ εἰς Παρίσιους, νὰ ζητήσῃ τὸν τάφον μου καὶ νὰ μοῦ φωνάξῃ τρίς ἡ λευκὴ ὥθῃ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὸ ἄνομον ἔθνος». Ἡ ἀπόστασις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωννίνων οὐδεμίαν ἐνεστάλαξε ἐλπίδα εἰς τοῦ Κοραῆ τὴν ψυχὴν, σπαργώσαν ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους. «Περὶ τοῦ Νέρωνος Ἀλῆ (ἔγραφε τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1820) οὐδ' ἡμεῖς ἐδῶ ἔχομεν ἀκόμη τι βέβαιον. Ὅ,τι μὲ λυπεῖ εἶναι ὅτι δὲν εἴμεθα εἰς κατὰστασιν νὰ ὠφεληθῶμεν ἡμεῖς ἀπὸ ταύτης τὴν παρὰξενον περίστασιν, διότι εἴμεθ' ἀκόμη ἄγριοι· μακχάριοι ἐσεῖς οἱ μέλλοντες νὰ γενῆτε αὐτόπται τῆς πτώσεώς του!» Ὁ πένθης Κοραῆς ἦτο πρόθυμος, χρειαῖς τυχοῦσης, νὰ ἐπαιτήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. «Δὲν νομίζω αἰσχρὰν τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ψωμοζήτητιαν (ἔγραφε πρὸς τὸν Κοκκινάκη τῇ 24 Μαΐου 1820)· ἐξ ἐναντίας καὶ δισάκκιον ἤθελα μετὰ χαρᾶς βάλλειν εἰς τὸν ὠμόν μου, νὰ περιέρχωμαι ὅπου μυρισθῶ ἀργύριον, νὰ τὸ ζητῶ διὰ τὴν Ἑλλάδα, δείχνων κἀνὲν εἰκονισμάτιον τῆς Ἑλλάδος. Δὲν βλέπεις τοὺς ὀσιωτάτους μοναχοὺς μας πῶς περιέρχονται φορολογοῦντες τοὺς ἡλιθίους διὰ τὰ μοναστήριά των;» Ἐπὶ τέλους τὸ χαρμώσυνον τῆς ἐπαναστάσεως ἄγγελμα ἐνεποίησεν εἰς τὴν φιλόπατριν αὐτοῦ ψυχὴν σφοδρότατον σφαδασμόν. «Ἐπέκεινα νὰ προχωρήσω, ὦ φίλη μου πατρίς, μ' ἐμποδίζει τὴν ὥραν ταύτην ὁ γεννηθεὶς εἰς τὴν ψυχὴν μου σεισμός, ὅστις καὶ τὴν χεῖρά μου παραλύει, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς σκοτίζει μὲ δάκρυα. Ἐξωρίσθην ἐκούσιος ἀπὸ τοὺς κόλπους σου, μὴν ὑποφέρων νὰ σὲ βλέπω καθημέραν σπαρασσομένην ἀπὸ τὰς ἀνομίας τῶν βαρβάρων. Εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ὀδυνηρᾶς μου ζωῆς, ἀκούω, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα, ὅτι ἐξήνθησε καὶ πάλιν ἡ ἀπὸ τοὺς τυράννους σου καταμαραμμένη σου ἐλευθερία. Μὴ δυνάμενος ν' ἀκούσω ἢ νὰ ἴδω πλέον καὶ τοὺς καρπούς τῆς, διὰ τὴν μετ' ὀλίγον μέλλουσιν ἐξορίαν μου ἀπὸ τὸν βίον, τοὺς εὐχόμαι πολλοὺς καὶ καλοὺς εἰς ὅλα σου

*

τὰ τέκνα, τοὺς ἀδελφούς μου». Ταῦτα δὲ ἔγραψε τῇ 5 Σεπτεμβρίου 1821 οὐχὶ κατ'ἰδίαν ἀλλὰ δημοσίᾳ ἐν τέλει τῶν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους προλεγομένων.

Ἐπρέσβευεν ὁ Κοραῆς ὅτι ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν ὤφειλε νὰ συμβῇ τῷ 1850 καὶ οὐχὶ τῷ 1821· πλέον δὲ ἡ ἀπαξ ἀπεφάνητο «ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔγινεν ἄωρος, πρὶν τὸ ἔθνος ἀποκτήσῃ παιδείαν ἱκανὴν νὰ ὀργανίσῃ καὶ διατάξῃ τὴν νέαν πολιτείαν». Καὶ δίκαια μὲν ἐφρόνει ἐν τοῖς καθόλου ὁ Κοραῆς, διότι ὅσοι πλέον πεφωτισμένοι εἶναι ἔθνος τι τοσούτῳ ἰσχυρότερον καθίσταται, εἶχε δὲ ἐκάστοτε κατὰ νοῦν τοῦ μεγάλου Δημοσθένους τὸ παράγγελμα «τὸ φυλάττειν τὰ ἀγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον». Ἦδη ὁ φιλόσοφος Βάκων ἐδογματίζεν ὅτι «ἡ ἐπιστήμη εἶναι δύναμις», πάντες δὲ ἐνθυμοῦνται τὸ κατὰ τὸν τελευταῖον γαλλογερμανικὸν πόλεμον μυριάκις λεχθὲν «ὅτι οἱ γερμανοὶ διδάσκαλοι ἐνίκησαν τοὺς ἀμαθεῖς Γάλλους»· εἰ καὶ εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι, πλην τῆς διδασκαλικῆς ἐμπειρίας, συνεβάλετο οὐ μικρὸν εἰς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τὴν ἥτταν ἡ τριπλασία τῶν Γερμανῶν πολεμικὴ δύναμις. Ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦτο δόγμα δὲν ἀληθεύει πάντοτε καὶ πανταχοῦ· πλην τῆς ἐπιστήμης συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων λαῶν καὶ ἄλλαι αἰτίαι, ἡ ὀρθὴ τῶν καιρῶν χρήσις καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ συνδρομὴ αἰσίων περιστάσεων. Οὐχὶ μόνος ὁ λόγος διέπει ἐκάστοτε τὰ ἀνθρώπινα, τοῦ τραγικοῦ δὲ Χαιρήμονος τὸ ἀπόφθεγμα «τύχη τὰ τῶν θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία» δὲν ἀπεδείχθη ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ ἀπολύτως ψευδές. Ἡ κατὰ τὸν Πολύβιον «οἰκονομία τῶν γεγονότων» εἶναι ἐνίστι παραλόγος, καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἀπαίδευτοι μὲν λαοὶ ἠύμοιρῃσαν παρ' ἄξιαν αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, ἔθνη δὲ ἐξημερωμένα καὶ μυρίους ὑποστάντα ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, εἶναι εἰσέτι ἀναξίως ὑπόδουλα. Ἐγένετο καὶ Μάνδρωνι «συκίνη ναῦς» κατὰ τὴν παροιμίαν! Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κοραῆ «ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔγινεν ἄωρος πρὶν τὸ ἔθνος ἀποκτήσῃ παιδείαν ἱκανὴν νὰ ὀργανίσῃ καὶ διατάξῃ τὴν νέαν πολιτείαν» εἶναι λίαν ἀπολύτως ὑποτετυπωμένη· πολλῷ δὲ ὀρθότερον νομίζομεν τὸ δόγμα τοῦ ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Μακώλεϋ, καθ' ὃ «οἱ λέγοντες ὅτι ὁ δεῖνα λαὸς δὲν πρέπει νὰ ἀπολαύσῃ ἐλευθερίων θεσμῶν πρὶν ἀποδεχθῇ τούτων ἄξιος, ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐμβῇ τις εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἀφ' οὗ μάθῃ νὰ κολυμβᾷ». Ὁ Κοραῆς ἠλπίζε τὴν σωτηρίαν τοῦ γένους ἐκ τῶν γυμνασίων τῆς Σμύρνης τῶν Κυθωνιῶν, τῆς Χίου καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων καὶ νήσων.

Ἄγαθὴ ἡ ἐλπὶς· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο μόνῃ ἡ παιδεία νὰ καταπράξῃ τὸν μέγαν θρίαμβον. Σήμερον, λόγου χάριν, οἱ πεπαιδευμένοι ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ εἶναι ἀσυγκρίτῳ τῷ λογῷ πολυαριθμότεροι ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κοραΐ, μόνον δὲ οἱ ἐταῖροι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ λόγοι καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ ἐν ταῖς φιλολογικαῖς λέσχαις τραπεζορήτορες, οὔτινες θὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐφόδους πρὸς τὰς ἀκροπόλεις καὶ τοὺς στρατῶνας τῶν Τούρκων, οὐδ' αὐτοὶ θὰ ὀδηγήσωσι τὰ πλήθη εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν δικαίων· κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα, θὰ μένωσιν ἀργοὶ ὡς οἱ ἀετοὶ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ, οἵτινες, συγκλείσαντες τὰς λευκὰς αὐτῶν πτέρυγας, περισκόπουσιν ἀπὸ τῶν κέδρων τῶν Λιβάνου τὴν ἐρημίαν τῆς Τύρου. Ἄν ὑπῆρχον σήμερον παρὰ τοῖς ἑλλησποῖς πληθυσμοὶς ὀλιγώτεροι μὲν πεπαιδευμένοι, πλείονες δὲ οἱ ἔχοντες ἔστω καὶ τὸ ἥμισυ τῆς τόλμης καὶ τῆς εὐφυχίας τῶν ἐν Κρήτῃ ἀπαιδευτῶν ἑρσιβίων ἀγροτῶν, δὲν θὰ ὑπῆρχε νῦν σποραδικὴ καὶ λιπόθυμος, ἀλλὰ μεγάλη καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἡγεμονεύουσα Ἑλλάς. Τὸ τοῦ Δημοσθένους πολυθρύλητον παράγγελμα «τὸ φυλάξαι τὰγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον» εἶναι ὀρθότατον ἐπὶ τινων περιστάσεων· ὅτι ὅμως δὲν ἰσχύει πάντοτε, μάρτυς αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ὀλυμπικῶν ὅλως ἀντιστρόφως γνωματεύσας ὅτι «πολὺ γὰρ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πεφυκεν». Ἐπὶ τέλους ἂν ἐξῇ ὁ Κοραΐς ἐν οἷς χρόνοις ἡ Εὐρώπη ἀπειδῶς καὶ γενναίως ἐπεδωψιλεύετο εἰς τοὺς Τούρκους χρήματα, ὅπλα καὶ πάσας τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ τὰς μεθόδους, καὶ πάντα ἐκίνει καὶ νῦν ἔτι κινεῖ λίθον πρὸς στήριξιν καὶ στερέωσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, βεβαίως πᾶν ἄλλο θὰ διετείνετο ἢ ὅτι ἡ ἐπανάστασις ὑπῆρξε πρόωρος καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὤφειλον νὰ περιμεινώσιν αἰσιωτέρους καιροὺς. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων κρίνοντες τὰ γεγονότα, δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν προνοητικὴν τοῦ συνετοῦ Κοραΐ φιλοπατρίαν, ἥτις διαλάμπει ἐν ἡσυχίᾳ αὐτοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων σκέψει. Ἐν πρώτοις οἱ φόβοι αὐτοῦ δὲν ἦσαν κενοί. «Φοβοῦμαι (ἔγραφε τῇ 21 μαΐου 1821 πρὸς τὸν Παντ. Βλαστόν) μὴ οἱ τελευταῖοι τῆς τυραννίας σπαραγμοὶ μᾶς βλάψωσιν ἀκόμῃ. Νὰ κρημνίσῃ τις οἰκοδομὴν μεγάλῃ σοφίᾳ δὲν χρειάζεται, ὅταν μάλιστα ἡ οἰκοδομὴ κλονηται ἀπὸ πολλῶν χρόνων ἀφ' ἐαυτῆς. Ἡ μεγάλη καὶ τρομερὰ δυσκολία εἶναι εἰς τὴν ἀναικοδομὴν, ἥτις χρειάζεται ἀρχιτέκτονας Ἀριστείδας καὶ τοιοῦτους ἄλλους ὁποῖος ἦτον ὁ Ἀριστείδης, καὶ ὁποῖον

τὰ τέκνα, τοὺς ἀδελφούς μου». Ταῦτα δὲ ἔγραψε τῇ 5 Σεπτεμβρίου 1821 οὐχὶ κατ' ἰδίαν ἀλλὰ δημοσίᾳ ἐν τέλει τῶν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους προλεγομένων.

Ἐπρέσβευεν ὁ Κοραῆς ὅτι ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν ὤφειλε νὰ συμβῇ τῷ 1850 καὶ οὐχὶ τῷ 1821· πλέον δὲ ἡ ἀπαξ ἀπεφάνετο «ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐγένεν ἄωρος, πρὶν τὸ ἔθνος ἀποκτήσῃ παιδείαν ἱκανὴν νὰ ὀργανίσῃ καὶ διατάξῃ τὴν νέαν πολιτείαν». Καὶ δίκαια μὲν ἐφρόνει ἐν τοῖς καθόλου ὁ Κοραῆς, διότι ὅσῳ πλέον πεφωτισμένον εἶναι ἔθνος τι τοσοῦτω ἰσχυρότερον καθίσταται, εἶχε δὲ ἐκάστοτε κατὰ νοῦν τοῦ μεγάλου Δημοσθένους τὸ παράγγελμα «τὸ φυλάττειν τὰ ἀγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον». Ἦδη ὁ φιλόσοφος Βάκων ἐδογματίζεν ὅτι «ἡ ἐπιστήμη εἶναι δύναμις», πάντες δὲ ἐνθυμοῦνται τὸ κατὰ τὸν τελευταῖον γαλλογερμανικὸν πόλεμον μυριάκις λεχθὲν «ὅτι οἱ γερμανοὶ διδάσκαλοι ἐνίκησαν τοὺς ἀμαθεῖς Γάλλους»· εἰ καὶ εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι, πλὴν τῆς διδασκαλικῆς ἐμπειρίας, συνεβάλετο οὐ μικρὸν εἰς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τὴν ἡττάν ἡ τριπλάσια τῶν Γερμανῶν πολεμικὴ δύναμις. Ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦτο δόγμα δὲν ἀληθεύει πάντοτε καὶ πανταχοῦ· πλὴν τῆς ἐπιστήμης συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων λαῶν καὶ ἄλλα αἴτια, ἡ ὀρθὴ τῶν καιρῶν χρῆσις καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ συνδρομὴ αἰσίων περιστάσεων. Οὐχὶ μόνος ὁ λόγος διέπει ἐκάστοτε τὰ ἀνθρώπινα, τοῦ τραγικοῦ δὲ Χαιρήμονος τὸ ἀπόφθεγμα «τύχη τὰ τῶν θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία» δὲν ἀπεδείχθη ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ ἀπολύτως ψευδές. Ἡ κατὰ τὸν Πολύβιον «οἰκονομία τῶν γεγονότων» εἶναι ἐνίοτε παράλογος, καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἀπαίδευτοι μὲν λαοὶ ἠυμοῖρησαν παρ' ἀξίαν αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, ἔθνη δὲ ἐξημερωμένα καὶ μυριάς ὑποστάντα ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, εἶναι εἰσέτι ἀναξίως ὑπόδουλα. Ἐγένετο καὶ Μάνδρωνι «συκίνη ναῦς» κατὰ τὴν παροιμίαν! Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κοραῆ «ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐγένεν ἄωρος πρὶν τὸ ἔθνος ἀποκτήσῃ παιδείαν ἱκανὴν νὰ ὀργανίσῃ καὶ διατάξῃ τὴν νέαν πολιτείαν» εἶναι λίαν ἀπολύτως ὑποτετυπωμένη· πολλῶν δὲ ὀρθότερον νομίζομεν τὸ δόγμα τοῦ ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Μακώλεϋ, καθ' ὃ «οἱ λέγοντες ὅτι ὁ θεῖνα λαὸς δὲν πρέπει νὰ ἀπολαύσῃ ἐλευθέρων θεσμῶν πρὶν ἀποδείχθῃ τούτων ἄξιος, ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐμβῇ τις εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἀφ' οὗ μάθη νὰ κολυμβᾷ». Ὁ Κοραῆς ἤλπιζε τὴν σωτηρίαν τοῦ γένους ἐκ τῶν γυμνασίων τῆς Σμύρνης τῶν Κυθωνιῶν, τῆς Χίου καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων καὶ νήσων.

Ἀγαθὴ ἡ ἐλπὶς· ἀλλὰ δὲν ἡδύνατο μόνῃ ἡ παιδεία νὰ καταπράξῃ τὸν μέγαν θρίαμβον. Σήμερον, λόγου χάριν, οἱ πεπαιδευμένοι ἐν τῇ Εὐρω-
παϊκῇ Τουρκίᾳ εἶναι ἀσυγκρίτῳ τῷ λογῷ πολυαριθμότεροι ἢ ἐπὶ τῶν
χρόνων τοῦ Κοραΐ, μόνοι δὲ οἱ ἐταῖροι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλ-
ληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας. Ἀλλὰ δὲν
εἶναι οἱ λόγιοι καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ ἐν ταῖς φιλολογικαῖς λέσχαις
τραπεζορήτορες, οἵτινες θὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐφόδους πρὸς τὰς ἀκροπόλεις
καὶ τοὺς στρατώνας τῶν Τούρκων, οὐδ' αὐτοὶ θὰ ὀδηγήσωσι τὰ πλήθη
εἰς τὴν ἀνάγκησιν τῶν ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν δικαίων· κατὰ πᾶσαν δὲ
πιθανότητα, θὰ μένωσιν ἄργοι ὡς οἱ ἀστοὶ τοῦ προσφύτου Ἰεζεκιήλ, οἵ-
τινες, συγκλείσαντες τὰς λευκὰς αὐτῶν πτέρυγας, περιεσκόπουν ἀπὸ τῶν
κέδρων τῶν Λιβάνου τὴν ἐρημίαν τῆς Τύρου. Ἄν ὑπῆρχον σήμερον παρὰ
τοῖς ἑλληνικοῖς πληθυσμοῖς ὀλιγώτεροι μὲν πεπαιδευμένοι, πλείονες δὲ
οἱ ἔχοντες ἔστω καὶ τὸ ἥμισυ τῆς τόλμης καὶ τῆς εὐφυχίας τῶν ἐν
Κρήτῃ ἀπαιδευτῶν ὀρεσιβίων ἀγροτῶν, δὲν θὰ ὑπῆρχε νῦν σποραδική
καὶ λιπόθυμος, ἀλλὰ μεγάλη καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἡγεμο-
νεύουσα Ἑλλάς. Τὸ τοῦ Δημοσθένους πολυθρόλητον παράγγελμα «τὸ
φυλάξαι τὰγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον» εἶναι ὀρθότατον ἐπὶ τινων
περιστάσεων· ὅτι ὅμως δὲν ἰσχύει πάντοτε, μάρτυς αὐτὸς ὁ Δημοσθένης,
ὁ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ὀλυμπιακῶν ὅλως ἀντιστρόφως γνωματεύσας ὅτι
«πολὺ γὰρ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα περὶκεν». Ἐπὶ
τέλους ἂν ἔζη ὁ Κοραΐς ἐν οἷς χρόνοις ἡ Εὐρώπη ἀπειδῶς καὶ γεν-
ναίως ἐπεδαψιλεύετο εἰς τοὺς Τούρκους χρήματα, ὅπλα καὶ πάσας τοῦ
νεωτέρου πολιτισμοῦ τὰς μεθόδους, καὶ πάντα ἐκίνει καὶ νῦν ἔτι κινεῖ λίθον
πρὸς στήριξιν καὶ στερέωσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, βεβαίως πᾶν ἄλλο
θὰ διετείνετο ἢ ὅτι ἡ ἐπανάστασις ὑπῆρξε πρόωρος καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες
ᾤφειλον νὰ περιμεῖνωσιν αἰσιωτέρους καιροὺς. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων
κρίνοντες τὰ γεγονότα, δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν προνοητικὴν
τοῦ συνετοῦ Κοραΐ φιλοπατρίαν, ἥτις διαλάμπει ἐν πᾶσιν αὐτοῦ περὶ
τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων σκέψει. Ἐν πρώτοις οἱ φόβοι αὐτοῦ δὲν ἦσαν
κενοί. «Φοβοῦμαι (ἔγραφε τῇ 21 μαΐου 1821 πρὸς τὸν Παντ. Βλαστόν) μὴ
οἱ τελευταῖοι τῆς τυραννίης σπαραγμοὶ μᾶς βλάψωσιν ἀκόμη. Νὰ κρη-
μνίσῃ τις οἰκοδομὴν μεγάλῃ σοφία δὲν χρειάζεται, ὅταν μάλιστα ἡ οἰ-
κοδομὴ κλονῆται ἀπὸ πολλῶν χρόνων ἀφ' ἑαυτῆς. Ἡ μεγάλη καὶ τρο-
μερὰ δυσκολία εἶναι εἰς τὴν ἀνοικοδομὴν, ἥτις χρειάζεται ἀρχιτέκτονας
Ἀριστείδας καὶ τοιοῦτους ἄλλους ὁποῖος ἦτον ὁ Ἀριστείδης, καὶ ὁποῖον

δὲν βλέπω ἀκόμη κἀνένα εἰς τὸ γένος. Ἀντὶ τοιούτων ἔχομεν πολλοὺς ἡμισόφους, πολλοὺς σχολαστικοὺς, οἱ ὅποιοι ἂν ἐπιθυμήσωσι νὰ γενῶσι δημαγωγοὶ καὶ δημοκράτοι εἰς λαὸν ἀκόμη ἀπαίδευτον, φοβοῦμαι μὴ μᾶς κάμωσιν οἱ ἀλιτήριοι νὰ ἐπιθυμήσωμεν τὰ ὕσια κρέα τῆς Αἰγύπτου. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι οἱ ἔξωθεν δὲν θέλουν μᾶς συγχωρήσειν νὰ τεκτονήσωμεν μόνοι ἡμεῖς τὴν οἰκοδομὴν· καὶ ἄλλο δὲν ἔμεινεν εἰς ἡμᾶς πλὴν νὰ εὐχόμεθα νὰ εὐρεθῶσι μεταξὺ μας ἄνδρες μὲ τόσην μόνην γνῶσιν καὶ ἀρετὴν, ὅση χρειάζεται νὰ ζητήσωσι καὶ εὐλόγους τινὰς καὶ δικαίας συνθήκας ἀπὸ τοὺς ξένους τέκτονας, πρὶν ἐπιχειρήσωσι τὴν οἰκοδομὴν. Οἱ ἀδελφοί σου ἔκαμαν καλλίστα νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς προκαλούσης πατρίδος. Εἶκοσιν ἔτη ἡλικίας ὀλιγώτερα ἂν εἶχα, οὔτε θεὸς οὔτε θαίμενες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν». Καὶ τῇ 16 ἰουλίου. «Τῆς ψυχῆς μου τὴν ἡσυχίαν ἐτάραξαν καὶ ἐκαταζάλισαν τῆς Ἑλλάδος αἱ συμφοραὶ, ἔχι τόσον ὅσαι συνέβησαν, ὅσον ὅσαι ἀκόμη μᾶς φοβερίζει τὸ ψυχράχρημα τοῦ τυράννου. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ θηρίον πνέει τὰ λοιπὰ· οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἑλλὰς μέλλει νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπ' αὐτό· ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ ἀγοράσωμεν τὴν ἐλευθερίαν ὑπερβολικά. Μὲ θλίβει ἀκόμη καὶ ὁ λογισμὸς, μὴ οἱ καλοὶ σου Ρ. πραγματεύονται ὥς ἐπραγματεύοντο ἕως τώρα οἱ Εὐρωπαῖοι τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς· μὴ μᾶς ἔβαλαν ἐμπρὸς νὰ δαμάσωμεν πρῶτοι ἡμεῖς τὸ θηρίον, διὰ νὰ δώσωσιν ἔπειτα εἰς αὐτὸ τὴν τελευταίαν πληγὴν». Εἰς τὸν λογισμὸν τοῦ Κοραῆ ἐπῆλθεν ἡ ὑπόνοια μὴ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐγένετο καθ' ὑποκίνησιν καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Ῥωσσίας. «Ἡ ἀπολύτρωσις μας ἔγινε πλέον ἀναμφίβολος· τὸ κακὸν εἶναι ὅτι τὴν πληρόνομεν ἀκριβὰ, διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν Εὐρωπαίων. Ἀπορῶ, ἂν ἐπιστεύσατε ποτὲ ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἐκινήθη ἀφ' ἑαυτοῦ. Μᾶς ἔβαλαν ἐμπρὸς τοὺς ταιλαιώρους, διὰ νὰ προσδοποιήσωμεν τὴν πτώσιν ἑνὸς θηρίου μὲ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς τῶν χιλιάδων ἀθῶν καὶ ἀνόπλων». Ἀλλ' ἂν τε προῶπως κατερράχη ἡ ἐπανάστασις ἂν τε μὴ, ἱερὸν καθήκον ἀπόκειται εἰς πάντα Ἑλληνα νὰ προσέλθῃ πρόθυμος τῆς πατρίδος ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ἁρωγός. «Δὲν εἶναι πλέον καιρὸς (ἔγραφε τῷ 1821, μετὰ τὰς σφαγὰς καὶ ἀπαγχονίσεις, πρὸς τὸν Νεόφυτον Βάμβαν) νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ἔγινεν ἡ ἐπανάστασις εἰς ἀρμόδιον καιρὸν, μῆτε ἐὰν οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῆς ἔκαμαν τὰ πρέποντα· ἡ μωρία τῆς ἐξουσίας, φονευοῦσης τοὺς ἰδίους φίλους, καὶ κηρυττούσης ἀνυποστόλως τὴν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἐξολοθρεύσῃ ὅλον τὸ γένος ἡμῶν, ἔδωκεν ἐθνικὴν μορφήν εἰς τὴν ἐπανάστασιν.

"Ας ἴδωμεν τί συμφέρει κατὰ τὸ παρὸν νὰ κάμωμεν. Σεῖς, ὄντες ἐν τοῖς πράγμασι, συλλογιζέσθε βέβαια καλῆτερον τὰ πρακτέα· ἀλλ' ἡμεῖς, ἐὰν καὶ μακρὰν τῶν γινομένων, ἐμποροῦμεν καὶ συμφέρει νὰ σᾶς ἐπαναλαμβάνωμεν συχνάκις, ὅτι σᾶς χρειάζεται πρὸ πάντων ὁμόνοια ἀδιάσειστος, εὐπειθία ἀνεξέταστος εἰς τοὺς ἀρχηγούς, ἀνδρία ἀκαταμάχητος καὶ ἐνότης κινήματων καὶ ἐπιχειρημάτων. Φροντίσατε νὰ συστήσετε ὑπερτάτην διοίκησιν, συνθεμένην ἀπὸ τοὺς φρονιμωτέρους καὶ εὐποληπτοτέρους ὁμογενεῖς. Ἡμεῖς ἐδῶ ἐκάμαμεν ὅτι ἡ ἀπομόνωσίς μας ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ὁ ἰδιωτικός μας βίος ἐσυγχώρησεν. Ἐστείλαμεν κατ' αὐτὰς εἰς Λόνδρον τὸν λόγιον Πίκκολον διὰ νὰ συνομιλήσῃ μὲ τοὺς ἐκεῖ φιλελευθέρους καὶ ἐξάψῃ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν κοινὴν τῶν Βρετανῶν γνώμην. Ἐδημοσιεύσαμεν καὶ κατ' ἰδίαν καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων διάφορα, ἀλλὰ πάντοτε μᾶς ἀποκρίνονται, ποῦ εἶναι ἡ διοίκησίς σας; βλέπομεν ἀνδρίαν μόνην, καὶ ὅχι ἐνότητα κινήματων. Ἐπειτα ὑποπτεύουν ὅτι ὅλα γίνονται ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν, ἡ ὁποία τοὺς τρομάζει. Δὲν εἶμαι πολεμικός καὶ ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ ἔμβω εἰς πολεμικὰ σχέδια, ἀλλ' ἐμπορῶ νὰ σᾶς κοινολογήσω τὰς ἰδέας τῶν εἰς τοῦτο τὸ ἔργον καλῶν. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν κεντρικῆς ἐθνικῆς διοικήσεως, ἡ πρώτη σας φροντίς εἶναι νὰ καθαρίσετε τὴν Πελοπόννησον ἐκ τῶν Τούρκων, καὶ ἔπειτα τὰ ἐντὸς τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὴν Κρήτην· μετὰ ταῦτα ἐμπορεῖτε νὰ ἐκτείνεσθε ὡς ἀπὸ κέντρον εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ Ἑλλάς περικυκλόνεται ἀπὸ ὄρη καὶ οἱ ἐχθροὶ δὲν εἶναι ἐπιτήδεια εἰς τὸν πόλεμον τῶν βουνῶν· ὀχυρώσατε λοιπὸν τὰ στενά. Εἶναι πρὸ πάντων συμφέρον νὰ ἀποκτήσετε ἀπόρθητον ὀρμητήριον, ἐν τῇ ὁποίᾳ νὰ ἐτοιμαζώνται ὅλαι αἱ πολεμικαὶ ἀποσκευαί». Ἡ κυρία τοῦ Κοραῆ φροντίς ἀπέβλεπεν οὐχὶ τοσοῦτον εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς τυραννίας ὅσον εἰς τὴν ἀνάκτισιν ἐμπέδου πολιτείας. «Ἐχεις δίκαιον νὰ σκιρτᾷς (ἔγραφε τῇ 20 νοεμβρίου) διὰ τὰς χρηστὰς ἀγγελίας, ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ὁ γέρων σκιρτῶ· τὰ ἰδικά μου ὅμως σκιρτήματα εἶναι ἀνάλογα τῆς ἡλικίας μου, ἤγουν ἀσθενέστερα καὶ κάποτε συνωδευμένα μὲ τὴν περὶ τῶν μελλόντων ὅχι πολλὰ εὐφρόσυνον μέριμναν. Ἐπεθύμουν πολὺ διὰ τοῦτο νὰ προσβῇ ἐκεῖ ἡ ἔκδοσις τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, σύγγραμμα μικρὸν ἀλλὰ γεμισμένον ἀπὸ φρόνησιν τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφου, ἀναγκαίαν ἴσως εἰς τὰς περιστάσεις μας. Ἀποῦ κρημνίσωσιν εἶναι χρεῖα καὶ νὰ ἀνοικοδομήσωσι· καὶ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν δὲν ἀρκεῖ τῶν γενναίων μας μαχητῶν ἢ ὑπερθαύμαστος ἀνδρία, ἀλλὰ χρειάζονται ἄλλου εἶδους ὅπλα».

Ὁ μέγας ἀρχαιολόγος Αὐγουστος Βοίχιος παρατηρεῖ που ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα ὃν Ἀθήναις, οὐδεμία ὑπῆρξεν ἑλλειψίς θεσμῶν ἀξιεπαίνων καὶ αὐστηρῶν· ἀλλὰ τί ὠφελοῦσιν, ἐρωτᾷ, αἱ φυλακτικαὶ διατάξεις, ἔπου εἶναι φαῦλον τὸ τῆς διαχειρίσεως πνεῦμα; «Ἄδικοι, φιλοχρήματοι, καὶ ὑπερφίλατοι ἐφάνησαν ἀνέκαθεν οἱ ἄνθρωποι, καὶ πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες. Ὑπὸ τῆς φιλαυτίας καὶ τῆς ἰδιοφελείας οἰστρογηλατούμενοι, ἔπραττον πάντα, θεμιτὰ τε καὶ ἀθέμιτα, ὅπως κορέσῃσι τὰ πάθη των. Ὁ ἀμερόληπτος παρατηρητὴς, ὁ μὴ παραφερόμενος ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν πλεονεκτημάτων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ ἱκανὸς ὢν νὰ ἐξαγγείλῃ ἀπταιστον ἠθικὴν κρίσιν, ἐξετάζων τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων, θὰ διείδῃ ἀκόλαστον τινα καὶ συγκεχυμένον πατριαστικὸν βίον, θὰ ἀνεύρῃ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὕψος ἀγρίων παθῶν καὶ φαυλοτάτων ὁρέξεων, τὸ δὴ χεῖριστον θὰ παρατηρήσῃ ἐν τῷ φρονήματι τοῦ λαοῦ τραχύτητα, ὁμότητα καὶ ἠθικοῦ αἰσθήματος ἑλλειψιν». Ἡ φύσις τοῦ Ἑλληνος εἶναι ἀμετάλλακτος, ὅ,τι δὲ συνέβη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅτε αἱ ἐριδες τῶν προεστώτων καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν, τῶν ἔξωθεν προσελθόντων πολιτικῶν καὶ τῶν αὐτοχθόνων ἢ ἑτεροχθόνων στρατιωκῶν, τῶν Στερεοελλαδιτῶν, Πελοποννησίων καὶ Νησιωτῶν, περιήγαγον τὴν πολυπαθὴ καὶ αἱματόφυρτον Ἑλλάδα εἰς τοῦ βραχέθρου τὸ χεῖλος. Καθ' ἣν ἡμέραν ἡτοίμαζεν ὁ Κοραΐς «τῆς χήρας τὰ δύο λεπτὰ διὰ τὴν κοινὴν πατρίδα», τὴν μεγάλην αὐτοῦ ψυχὴν κατεσπάραξε δεινότατον ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπροσδόκητον ἀκουσμα, ὅτι τῆς ἐλευθερίας οἱ πρόμαχοι ἤρξαντο πρὸς ἀλλήλους διαφερόμενοι καὶ διχονοοῦντες. «Ἡ χρεῖαν ἔχουσα θεραπεία ἀρρώστια (ἔγραφε τῇ 26 δεκεμβρίου) εἶναι ἐκεῖ ὅπου οἱ περιβόητοι τὴν πλεονεξίαν καὶ πρὸ τῆς παρούσης μεταβολῆς Κοτζαμπασίδα φαίνεται, κατὰ τὰ θρυλούμενα, ὅτι μεταχειρίζονται τὴν ἐλευθερίαν ὡς ὄργανον τῆς φιλαρχίας των. Καὶ τοῦτο μὲ φαίνεται τόσον ὀλιγώτερον παράδοξον, ὅσον τὸ ἐπρόσμενα καὶ τὸ ἐφ' ὅρῳ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Τὸ πρᾶγμα ἤρχισεν ἄωρον εἰς ἔθνος, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει ἀκόμη ἀρκετὰ φῶτα νὰ καταλάβῃ τὰ ἀληθῆ του συμφέροντα. Καὶ πῶς νὰ τὰ καταλάβωσιν, ὅποτε μόλις οἱ φωτισμένοι τῆς Εὐρώπης λαοὶ τὰ καταλαμβάνουν; Ἄν ἤρχιζε μετὰ 20 χρόνους, τότε ἤθελαν εὐρεθῇ ὠριμώτεροι οἱ καρποὶ τῆς Χίου καὶ τῶν Κυθωνίων ἐξ ἑνὸς μέρους, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο πλείοτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν σπουδαζόντων εἰς τὴν Εὐρώπην νέων, καὶ πλείοτερος θερισμὸς γερόντων ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ μάλιστα

ιερωμένων· τὸ εἶπα πολλάκις καὶ πάλιν τὸ λέγω καὶ τὸ πιστεύω, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ὀρθοποδεῖ, ἂν δὲν φοβήσωμεν ὧλοι ἡμεῖς οἱ βαρυκέφαλοι γέροντες· ὅπως ἂν ᾖναι, ἡ διχονοία αὕτη θέλει μᾶς στερῆσαι τὴν χρεωστούμενην εἰς τὰς τόσας θυσίας καὶ τόσας ἥρωϊκὰς μάχας τοῦ ταλαιπώρου γένους αὐτονομίαν». Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκριζωθῶσι διὰ πατρικῶν νοουθητέων τὰ σπέρματα τῶν ἐθνοφθόρων διχονοιῶν, βεβαίως αἱ μελιόρρυθμοι καὶ εὐαγγελικαὶ τοῦ Κοραῆ παρανέσεις ὠρεῖλον νὰ ἐπαρτίσωσιν εἰς τὴν σωτήριον ταύτην ἐντολήν. Ὡς φιλόστοργος πατὴρ καὶ εὐεργετικὸς τοῦ γένους διδάσκαλος ἔγραψεν ὁ Κοραῆς τῇ 10 Ἰανουαρίου 1822 πρὸς τοὺς προεστώτας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, ἐξηγουμένους αὐτοῖς παθητικώτατα τῆς διχονοίας καὶ τῆς σπουδαρχίας τὰ ὀλέθρια ἐπακολουθήματα. «Ἐλεύθεροι ὄντες, στοχασθῆτέ με ὡς συμπολίτην ἐλεύθερον, ὅστις, ἂν εὕρισκόμεν μεταξὺ σας, εἶχα τὸ πολιτικὸν δίκαιον νὰ συνεκκλησιάζω με σᾶς καὶ νὰ φανερώσω εἰς κοινοβουλευτικὸν συνέδριον, ὡς καὶ πᾶς ἄλλος πολίτης, τὴν γνώμην μου. Μὲ ἀπαρηγόρητον θλίψιν τῆς ψυχῆς μου ἀκούω ὅτι, ἀπὸ κατεπολεμησάτε γενναίως τοὺς ἀγρίους τυράννους τῆς Ἑλλάδος, πολεμείσθε τώρα ἀπὸ ἀσυγκρίτως ἀγριωτέραν τυραννίαν, τὴν τυραννίαν τῶν παθῶν. Κακὸν μέγα, δυστυχία ἀξιοθρήνητος, κοινὴ ὅμως εἰς ὅλας τὰς μεγάλας μεταβολὰς τῶν ἐθνῶν. Τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην μεταβολὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος, ἂν ἐπιθυμήτε νὰ γένῃ μεταβολὴ εἰς τὸ καλὸν, πρέπει νὰ τὴν θεωρήσῃτε, ὅχι μόνον ὡς πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ ὡς θρησκευτικὴν μεταβολὴν. Ναί, φίλοι, τὴν θρησκείαν μας νὰ μεταβάλωμεν ὅχι ὅμως τὰ ἱερά της δόγματα. Ἄλλ' ἡ θρησκεία δὲν στέκει μόνον εἰς τὰ δόγματα· ὁ στερεώτερος αὐτῆς θεμέλιος εἶναι ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ἡ εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους χωρὶς προνόμια κοινὴ ὑποταγή. Ὅταν αὕτη λείπῃ, ἡ οἰκοδομὴ τῆς θρησκείας σαλεύεται, ὡς οἰκοδομὴ κτισμένη εἰς τὴν ἄμμον καὶ ὅχι εἰς τὴν πέτραν· σᾶς λέγω ὅσα ἔγραψεν ὁ Ἀπόστολος τῶν Ῥωμαίων εἰς τοὺς Ἑλληνας Κορινθίους, μετὰ διακόσια σχεδὸν ἔτη ἀπὸ τῆς καταστροφῆς των. Οἱ Ἑλληνες ἔπαθαν, διὰ τὰς διχονοίας των, τὴν δυστυχιστάτην ἀπ' ὅλας τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς, τὴν στερῆσιν λέγω τῆς προγονικῆς αὐτονομίας καὶ ἰσονομίας. Ἦ τόσον ὀλέθριος ἀρρώστια τῆς διχονοίας ἦτο κατὰ δυστυχίαν ἀρρώστια κοινὴ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, τόσον πλέον παρὰ δοξος, ὅσον οἱ Ἑλληνες ἐστάθησαν ὅλων τῶν καλῶν τοῦ πολιτισμοῦ εὐρεταὶ καὶ πρωταῖοι. Διὰ τοῖς δὲν ὠφελήθησαν οἱ θαυμαστοὶ μας οὗτοι πρόγονοι ἀπὸ τὰ τόσα

καλὰ, τῶν ὁποίων κατεστάθηναν διδάσκαλοι εἰς τοὺς ἄλλους; Διὰ τὸ ἀφροῦ ἀπέκτησαν διὰ τῆς ὁμονοίας τὴν ἐλευθερίαν, δὲν ἐνόησαν ὅτι μὲ τὴν αὐτὴν ὁμονοιαν ἔπρεπε καὶ νὰ τὴν φυλάξωσι; Διότι δὲν ἐκατάλαβαν ποτὲ εἰς τί στέκει, καὶ πῶς σώζεται ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία. Ἐφλέγοντο ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας ὅλοι· ἀλλὰ πᾶσα μία πόλις ἤθελε νὰ δεσπόζη, καὶ πᾶς ἓνας πολίτης ἐσπούδαζε νὰ κυριεύῃ τοὺς συμπολίτας του. Ἡ κατάρτος αὕτη φιλαρχία ἐγέννησε τὴν διχόνοιαν, διήγειρε τὰς πόλεις καὶ τοὺς πολίτας κατ' ἀλλήλων, ἔναψε τῶν ἑμφυλίων πολέμων τὴν πυρκαϊάν, καὶ ὑπέταξε τοὺς Ἑλληνας πρῶτον εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἔπειτα εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τελευταῖον εἰς τὸ βαρβαρώτατον καὶ ἀγριώτατον ὄλων τῶν ἔθνων τοῦ κόσμου, τοὺς Τούρκους. Ἡ τόσον αἰσχρὰ καὶ μακρὰ δουλεία δὲν ἐμπόρει βέβαια νὰ μᾶς διορθώσῃ τῆς δουλείας ἴδιον εἶναι ὅχι νὰ διορθῶνῃ ἀλλὰ νὰ φθείρῃ ἐπὶ πλέον τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ μόνῃν τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν ἠλπίζετο ἡ διορθωσις, ἐπειδὴ εἶναι ἡ μόνη θρησκεία, ἣτις ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ὁπαδούς της ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ ὁμονοιαν· ἀλλ' ἡμεῖς ἐφθάσαμεν νὰ φθείρωμεν καὶ αὐτὴν τὴν θρησκείαν. Τίς ἀπὸ ἡμᾶς τολμᾷ νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ὅσα ἔπασχε τὸ ταλαίπωρον ἡμῶν γένος ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς, ἐξισούντο σχεδὸν μὲ τὰ κακὰ, τὰ ὁποῖα ὑπέφερεν ἀπὸ τοὺς ἀγρίους Μουσουλμάνους; Εἰς τίνα δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ διχόνοια καὶ φιλαρχία τῶν κατὰ πόλεις κοσμητικῶν διοικητῶν ἢ δημογερόντων; Τίς ἐλησμονήσε πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν μας προεστώτων τὴν πλεονεξίαν, οἱ ὁποῖοι λαμπροφορεμένοι καὶ δορυφορούμενοι, ὡς οἱ Σατράπαι τοῦ τυράννου, περιήρχοντο τὰς ἐπαρχίας διὰ νὰ ἀρπάσωσιν ἀπὸ τοῦ πτωχοῦ τὸ στόμα, ὅτι δὲν ἐτόλμησε ν' ἀρπάσῃ οὐδ' αὐτὴ τῶν Τούρκων ἡ ἀχορτασία; Δὲν εἶχα δίκαιον λέγων ὅτι τὴν πολιτικὴν μας ταύτην νέαν μεταβολὴν χρεωστοῦμεν νὰ τὴν ἐνώσωμεν μὲ τῆς θρησκείας τὴν μεταβολήν; Μὴν ἐλπίζωμεν καμμίαν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν ἂν δὲν ἐλευθερώσωμεν καὶ τὰς ψυχὰς μας ἀπὸ τὰ τυραννικὰ καὶ μισᾶδες πάθη· «ὕβρις φυτεύει τύραννον» εἶπεν ἓνας ἀπὸ τοὺς ποιητάς μας. Αἱ κατὰ μέρος ὑβριστικαὶ ὑπεροψίαι, καταφρονήσεις καὶ ἀνισότητες πολίτου πρὸς πολίτην, φυτεύουν, ποτίζουσιν καὶ ριζοῦν τοὺς τυράννους. Μὴν ὑποφέρετε νὰ φυτευθῇ τοιοῦτον δένδρον ἀναμεταξύ σας. Ἀνάγκη εἶναι νὰ φροντίσετε ἀπὸ ταύτης τῆς ὥρας νὰ κόψετε ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς τυραννίας· καὶ νὰ τὰς κόψετε δὲν εἶναι δυνατόν, ἂν δὲν συνδεθῇτε ὅλοι μὲ τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ ὁμονοίας, ἂν δὲν

προσφέρεσθε εἰς πρὸς τὸν ἄλλον ὡς ἀδελφοὶ ἰσόνομοι, ὡς μέλη τοῦ αὐτοῦ σώματος τῆς πολιτείας, ὡς τέκνα τῆς αὐτῆς πατρίδος, τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὁπαδοὶ τῆς αὐτῆς θρησκείας τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τελειωτοῦ τῆς πίστεως Χριστοῦ. Μὴ πλανώμεθα, ἀδελφοί μου· ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἐμπορεῖ τις νὰ ὁμολογῇ τὴν ὀρθοδοξίαν του, καὶ ἐπτάκις τῆς ἡμέρας νὰ γίνεται χειρότερος παρὰ τοὺς Τούρκους. Ὅταν ἐπαινῶ τὴν ὁποίαν παραγγέλλει ἡ θρησκεία μας ἰσονομίαν μὴ νομίσητε ὅτι νοῶ καὶ ἰσοτιμίαν. Τοιαύτη ἰσοτιμία ἤθελε φέρει τὴν ἀναρχίαν. Αἱ νόμιμοι πολιτεῖαι πρέπει νὰ ἔχωσι καὶ ἀρχοντας καὶ ἀρχομένους, καὶ χορηγοὺς τῆς ἀναγκαίας εἰς τὰς πολιτικὰς χρείας δαπάνης, καὶ διοικητὰς τῆς χορηγίας. . . Συμφέρει νὰ στερεωθῇ καὶ νὰ κηρυχθῇ εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὅσον δυνατόν ἐγγρήγορα, ἡ μεταξὺ σας ὁμόνοια· συμφέρει, διότι, χωρὶς αὐτήν, δὲν θέλετε ποτὲ δυνηθῇ νὰ καταστήσεται πολιτεία ἰσόνομον, καὶ ἀκολούθως ἐλευθέραν· συμφέρει, διότι ἡ ὁμόνοια θέλει σὺν προξενήσειν φίλους καὶ προστατάς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης».

Ὁ διαρκὴς καὶ ἐναγώνιος τοῦ Κοραΐ φόβος ἦτο, ὡς εἶπομεν, οὐχὶ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἢ συντριβῆς, ὃν ἐθεώρει ἤδη συντετριμμένον, ἀλλὰ ἡ ἐκ τῶν ζεόντων προσωπικῶν παθῶν ὑπέγερσις ἐμφυλίων στάσεων καὶ φόνων. «Αἱ περὶ τῆς κοινῆς πατρίδος ἐλπίδες (ἐγράφε τῇ 8 μαρτίου 1822) δὲν μοῦ ἐλευθερόνουν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τινος φόβου περὶ τοῦ μέλλοντος. Φόβους, λέγω, ἔχει πλέον ἀπὸ Τούρκους· αὐτῶν ὁ ζυγὸς ἐσυντρίβη· οἱ φόβοι μου γεννῶνται ἀπὸ ἄλλας αἰτίαις (τὰς διχονοίας τῶν ἡμετέρων)». Ἴσως μὲ παρηγορήτης λέγων, ὅτι ὅπως καὶ ἂν καταντήσωσι τὰ πράγματα, εὐτυχαστέρα θέλει εἶσθαι ἡ κατάστασις μας παρὰ τὴν τουρκικὴν κατάστασιν. Ναί, ἀλλὰ δι' ὀλίγους χρόνους. Ἡ πρόοδος τῆς παιδείας μέλλει ἐξ ἀνάγκης νὰ ζητήσῃ διόρθωσιν ὅλων τῶν κακῶς τώρα ἀρχισμένων· καὶ τοιαῦται διορθώσεις δὲν γίνονται χωρὶς ἐμφύλιον πόλεμον, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ἔχουν πλέον νὰ πολεμῶσι Τούρκους, ἀλλὰ νὰ σφάζωσι Γραικοὶ Γραικοὺς. Τοιοῦτοι λογισμοὶ μοῦ θλίβουν καὶ μοῦ τυραννοῦν τὴν ψυχὴν. . . Καλὴν καὶ εὖνομον πολιτείαν δὲν θέλουν δυνηθῇ νὰ συγκροτήσωσιν, ἂν δὲν πληροπορηθῶσιν ὅτι μᾶς ἐμίανεν ὅλους τὸ μιαινώτατον ἔθνος τῶν μουσουλμάνων καὶ ἐφύτευσεν εἰς ὅλων μας τὰς ψυχὰς τὸ φαρμακερὸν φυτὸν τῆς φιλαρχίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ». Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κοραΐς εἰσγάζετο καὶ ἐμόχθει νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπιστέλλων παρὰ κληρικὰ γράμματα πρὸς πάντας τοὺς γνωρίμους αὐτῷ ὁμογενεῖς καὶ ἀλλογενεῖς. «Ἐλάβον

ταύτας τὰς ἡμέρας (ἔγραφε τῇ 20 μαΐου 1822 πρὸς τὸν Σταμάτιον Ροδοκανάκην ἐν Τεργέστη) ἐπιστολὴν ἀπὸ τῆς Πορτογαλλικῆς πολιτείας τὸν λειτουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν, δεικνύουσαν κλίσιν φιλόνητον πρὸς ἡμᾶς. Τὸν ἀπεκρίθη χωρὶς ἀναβολήν, ζητῶν καὶ ἀπ' αὐτὸν χεῖρα βοθείας. Πρὸ δύο σχεδὸν μηνῶν μ' ἔγραψε (καὶ αὐτὸς ἄγνωστος εἰς ἐμέ) ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους εἰς τὰς ἰσπανικὰς Κόρτας, ζητῶν συμβουλὴν δι' ἕν τάγμα στρατιωτῶν, συγκροτημένον τὸ πλεόν ἀπὸ φυγάδας Ἰταλοὺς κ' ἑτοιμον νὰ κινήσῃ. Ἀντέγραψα καὶ πρὸς αὐτὸν τὰ χρεωδῆ. Ἄλλος Γερμανὸς, θερμὸς φίλος καὶ εὐχέτης τῆς ἐλευθερίας τῶν Γραικῶν ἐμβῆκεν αὐτόκλητος εἰς ἀλληλογραφίαν μ' ἐμέ· εἶναι ἀπὸ τοῦ Stuttgart καὶ ὀνομάζεται Schott. Αὐτὸς προεδρεύει τὸ ἐξεπίτηδες συσταθὲν συνέδριον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἔστειλαν μὲ τὰ συναχθέντα ἀργύρια καὶ πολλοὺς καλοὺς ταγματάρχας καὶ ὅπλα. Βλέπεις ὅτι κ' ἐγὼ ἀφ' ἑαυτοῦ μου (ὡς ἀπαιτεῖ τὸ χρέος μου) κινουμαι, καὶ ἄλλοι μὲ διδοὺν ἀφορμὴν κινήσεως. Ἀλλὰ τὰ κινήματά μου εἶναι χελιδνῶν βαδίσματα. Τί νὰ κάμω ὁ ταλαίπωρος; Εὐρέθην εἰς τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς μου, τῆς ὁποίας τὴν παῦσιν βλέπω ὅτι ἐπιταχύνουν οἱ ὑπὲρ τὴν δυνάμιν μου κόποι. Καὶ δὲν λυποῦμαι διὰ τὴν μέλλουσαν παῦσιν· ἡ λύπη καὶ ὁ σκόληξ, ὅστις μου κατεσθίει τὰ σπλάγχνα εἶναι, ὅτι ἀποθνήσκω χωρὶς νὰ ὠφελήσω ὅσον ἐπιθυμῶ τὴν πατρίδα. Πνίγμαι ἀπὸ ἐπιστολὰς καὶ πολλὰς ἄλλας φροντίδας, τὰς ὁποίας φοβοῦμαι μὴ μοῦ φέρωσιν ὄχι θάνατον (εἶναι τρέλα ὁ φόβος τοῦ θανάτου), ἀλλὰ τὴν χειροτέραν μυρίων θανάτων ἀποπληξίαν. Ὅλίγα ξεμωράματα εἶναι ὑποφερτὰ καὶ συγχωρημένα εἰς τοὺς γέροντας· ἀλλ' ἀποπληξία, φίλε, ἐξεύρεις τί σημαίνει; θάνατον τοῦ λογικοῦ. Εἶναι ἡ κατάρα τοῦ Δαυὶδ «παρασυνεβλήθη τοῖς δὲν μὲ κρατεῖ ἡ ψυχὴ νὰ ἐκφωνήσω τὸ ἀκόλουθον». Ὁ Κοραῆς διεκαίετο ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς ἀλλὰ καὶ δυσέλπιδος ἐφάσεως νὰ ἴδῃ παρ' Ἑλλήσι διαπρέποντας ἄνδρας τετραγώνους· ἤδη ὁ μελοποιὸς Σιμωνίδης ἐδίδασκεν ὅτι «ἄνδρ' ἀγαθὸν γενέσθαι χλεπὸν, χερσὶ τε καὶ ποσὶ καὶ νόμῳ τετράγωνον, ἀνευ φόγου τετυγμένον». Οἱ τετράγωνοι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐγεννήθησαν ὀλίγοι· «οἱ πλείότεροι εἶναι στρογγύλοι καὶ κατρακυλοῦν ἐδῶ κ' ἐκεῖ ὅπου τοὺς κινήσῃ ἡ τύχη ἢ ὅπου τοὺς φυσήσῃ τοῦ ἰδίου συμφέροντος ὁ ἄνεμος· ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ κατασταθῇ τετράγωνος, ὅστις δὲν ἐτετραγωνίσθῃ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας μὲ τὴν καλὴν ἀνατροφήν;» Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822, ὁ Κοραῆς δυσανασχέτεϊ καὶ ἀθυμεῖ. «Ὅπου στρέψω τοὺς ὀφθαλμούς (ἔγραφε

τῇ 30 δεκεμβρίου) δὲν βλέπω παρὰ φρονήματα φιλαρχίας, πλεονεξίας καὶ ἀποστροφῆς τῆς ἀδελφικῆς ἰσονομίας. Ἐδῶ ἔχομεν τέσσαρες πρίγκιπας, εἰς Πελοπόννησον δὲν ἐξεύρω πόσους κατὰ τὸ παρὸν, καὶ πόσοι μέλλουν νὰ βλαστήσωσιν εἰς τὸ ἐξῆς! Μὴ παραξενισθῆς ἂν ἀκούσης ποτὲ ὅτι ἐβαπτίσθην κ' ἐγὼ κόμης, πρίγκιψ ἢ καὶ ἄλλο τι λαμπρότερον. Ὡ οἶαι κεφαλαὶ καὶ ἐγκέφαλον οὐκ ἔχομεν! Ταῦτα σὲ λέγω μὲ ἀγανάκτησιν, διὰ νὰ προσέχης μὴ σὲ κάμωσιν ὄργανον τῆς φιλαρχίας των, μὴ, νομίζων ὅτι δουλεύεις τὴν πατρίδα, κατασταθῆς δοῦλος κομήτων καὶ πρίγκιπων». Ὁ Κοραῆς, διασώζων πάντοτε ἀκμαίᾳς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰς παραδόσεις τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἥς ὑπῆρξεν αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος μάρτυς, ἠσθάνετο ἀνέκαθεν φιλογερὰν ἀντιπάθειαν πρὸς τὰ παράστημα καὶ τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας. Ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι πρωταγωνιστούντων εἶχεν ὁπωσοῦν ἐν τιμῇ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ καὶ τοῦτον σφοδρὰ ὑπόπτειν ὡς ἀσμενίζοντα εἰς τὴν προσωυμιάν τοῦ πρίγκιπος. Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐλέγχθη ὅτι, ἐφ' ὅσον μὲν ἰσώτευν ἐνομιζέτο ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἱκανώτατος νὰ διαχειρίσῃ τὰ κοινὰ, ἐφ' ὅσον δὲ ἐπολιτεύετο, περιέπιπτεν, ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, εἰς ἄλλεπάλληλα παραπτώματα, κατέβαινε δὲ ἐκάστοτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἥτιον περίβλεπτος ἢ ὅποτε παρελαμβάνεν αὐτήν. Ὁ Μαυροκορδάτος περιέπων καὶ τιμῶν τὸν ἐν Παρισίοις ἐπιφανέστατον «συμπολίτην» ἐπέστειλε πρὸς αὐτὸν μακρὸν γράμμα περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Ὁ Κοραῆς ἤκουσε καὶ πρότερον παρὰ πολλῶν ἐπαινούμενον τὸν Μαυροκορδάτον, ὡς φρόνιμον πολιτευτὴν· ἀντεπιστέλλων δὲ πρὸς ἐκεῖνον «καὶ μ' ὅλα ταῦτα (λέγει) ἐντρέπομαι τοιαύτην ἐξομολόγησιν, διὰ τὰς λευκὰς μου τρίχας, ἀναγκάζομαι ὅμως νὰ σοῦ ἐξομολογηθῶ, ὅτι δὲν ἠμποροῦσα νὰ ἐλευθερώσω τὴν γηραλέαν μου κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ ἐκ Ν α ζ α ρ έ τ δ ύ ν α τ α ῖ τ ι ἀ γ α θ ὸ ν εἶναι»; Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡλευθέρωσε τὸν Κοραῆν ἐκ τῆς «ἀνσῆτου ταύτης προλήψεως», ἠνάγκασε δὲ αὐτὸν νὰ πιστεύσῃ «ὅτι δὲν εἶναι ὅλοι Ναζαρηνοί, ὅσους γεννᾷ ἡ Ναζαρέτ». Ὁ Μαυροκορδάτος κατώρθωσε λοιπὸν νὰ παραστῇ πρὸ τοῦ Κοραῆ ὡς Χίος μᾶλλον ἢ ὡς Φαναριώτης, πάντες δὲ γινώσκουσιν ὅτι οἱ Φαναριῶται (ὧν ὅμως οὐκ ὀλίγοι ἐκακώθησαν ἢ ἐσφάγησαν ὑπὲρ τοῦ γένους, πολλοὶ δὲ ἐγένοντο πολλὰχῶς χρήσιμοι εἰς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα) ἦσαν τοῦ Κοραῆ φόβητρον ὅμα καὶ ἄχθος. Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος «θὰ τελειώσῃ τὸν δρόμον του ὡς τὸν ἤρχισε, καὶ θὰ γένῃ μακαριστός»,

παρὰγγέλλει πρὸς αὐτὸν ὁ Κοραῆς νὰ καταβάλῃ πᾶσαν δύναμιν ὅπως ἡ νέα ἑλληνικὴ πολιτεία συνταχθῇ κατὰ τὴν τῶν Ἀγγλοαμερικανῶν, λυτρωθῇ δὲ καὶ ἡ δυστυχὴς Χίος ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. «Ἡ Χίος εἶναι πατρίς τῶν προπατόρων σου· συνεργοὺς εἰς τὸ πολυπόνον σου ἔργον πρέπει νὰ προσλάβῃς Χίους· ὅχι, διότι εἶναι σοφώτεροι τῶν λοιπῶν Γραικῶν, ἀλλὰ διότι ἔδειξαν μ' ὅ,τι ἔπραξαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως τῶν ὄντες δοῦλοι, πόσον εἶναι ἱκανοὶ νὰ συνεργήσωσιν εἰς κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ὠφέλειαν ὄντες ἐλευθεροὶ· ἔχουν καὶ ὁμόνοιαν, ἔχουν καὶ τὸ «ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὅμμα» ὡς τὸ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι καλοὶ καὶ τὴν ὁμόνοιάν των νὰ ἐμπνεύσωσι καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐμπειρίας ἀγαθὰ νὰ κοινωνήσωσιν εἰς τοὺς λοιποὺς τῶν ἀδελφῶν Ἑλλήνων». Ἀλλὰ παρὰ πάσης τοῦ Μαυροκορδάτου τὰς ταπεινὰς βεβαιώσεις, ὁ Κοραῆς δὲν διέλειπεν ὑποπτέων ὁπωσούν τοῦ ἀνδρὸς τὸ φιλόδοξον καὶ ἀρχολίπαρον. Δωδεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπ' οὗ ἔλαβε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μαυροκορδάτου, διηγγέλλε πρὸς τὸν Ῥώταν· «ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ὑπογράφεται «πρίγκιψ»· καὶ ἂν ὑπεγράφετο, ἀπόκρισιν δὲν ἤθελε λάβει ἀπ' ἐμέ· ce sont des imbeciles qui lui ont attaché ce grelot». Ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον, φαίνεται οἰονεὶ ἐνδοιχῶν περὶ τῆς εἰλικρινοῦς τοῦ Μαυροκορδάτου προσιρρέσεως καὶ τῶν ἄλλων προσαγορευσμένων πριγκίπων. «Ἡ ἀρχὴ τῶν συμφορῶν σου (ἔγραφε τῇ 20 ἰουλίου 1823 πρὸς τὸν Βάμβραν γραμματεύοντα τότε παρὰ τῇ Ὑψηλάντῃ) ἐχρημάτισεν ἡ προσκόλλησίς σου εἰς τὸν δὲν ἐξεύρω διὰ τί ὀνομασθέντα Ὑψηλάντην, ἀντὶ τοῦ Κυψελίνου ἢ Κυψελάτου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἴδιον ἀμάρτημά του, ἐπειδὴ ἔλαβε τὸ ἐπώνυμιον ἀπὸ τὸν πατέρα του· ἐπρόσθεσεν ὁμως εἰς αὐτὸ καὶ τῆς πατρικῆς ἀρχῆς τὸ ἐπώνυμον πρίγκιψ, ἱκανὸν νὰ ἐμπνεύσῃ ἀπιστίαν εἰς τοὺς φιλελευθέρους, διότι δὲν εἶναι πρίγκιψ, καὶ ἂν ἦτο, ἔπρεπε νὰ τὸ ἀποστραφῇ ὡς δῶρον τουρκικῆς χειροτονίας, εὐθὺς ἀφοῦ ἀπεφάσισε νὰ ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους του. Ἰσως εἴπῃς (καὶ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα) ὅτι τὸ ἐπώνυμον δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν τουρκικὴν χειροτονίαν, ἀλλ' εἶναι ξηρὸς τίτλος, τὸν ὅποιον ἤρπασαν ἢ καὶ ἀπέκτησαν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Ῥωσσίας. Ὅπως ἂν ἦναι, ἡμεῖς ἀποφασίσαντες νὰ μειώμεν ἀναξάρτητοι, εἰς μὲν τὴν πολιτείαν μας δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρωμεν κανένα τίτλον ἀρχῆς μόνιμον· πρὸς δὲ τοὺς ἔξω νὰ προσφερώμεθα εἰρηνικῶς μὲ τοὺς γνησίους ὅλους Πρίγκιπας, ἤγουν τοὺς ὅσοι ἀληθῶς κυβερνοῦν λαὸν ὑποταγμένον εἰς αὐτοὺς, καὶ νὰ τοὺς τιμῶμεν, ζητοῦντες τὴν φιλίαν ἢ καὶ τὴν συμμαχίαν των.

Εἰς ὀλίγα λόγια, ἰθαγενῇ Ἑλληνα μὲ πρίγκιπος ὄνομα, τὸν φαντάζομαι, ὡς σπινθῆρα, ὅστις μέλλει ν' ἀνάψῃ εἰς τὴν ταλαίπωρον Ἑλλάδα μὲ τὸν καιρὸν πυρκαϊᾶν ὀλεθριωτέραν τῆς τουρκικῆς πυρκαϊᾶς. Ὁ Ὑψηλάντης δὲ ἐκαταβαίνειν εἰς Πελοπόννησον μ' ἔγραψε μακρὰν ἐπιστολὴν, πνέουσιν ζῆλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος· ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ στολισθῇ τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος κ' ἔκαμε καλὰ, διότι δὲν ἤθελα ἀποκριθῇν εἰς πρίγκιπα. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἔλαβα καὶ ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτον ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγιον, πολλὰ διάφορον ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντη. Οὗτος ἔγραψεν ὡς μεираκιον ἐνθουσιασμένον ἐνθουσιασμὸν ὅχι πολλὰ θερμόν. Τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἐπιστολὴ περιέχει ἀνδρὸς φρονίμου (εἴθε καὶ εἰλικρινοῦς) λόγους. Ὑπογράφεται π α τ ρ ι - ὡ τ η ς καὶ ὅχι π ρ ῖ γ κ ι ψ, ἃν καὶ ἤρχισαν ἐκεῖ κάτω νὰ τὸν πριγκιπιῶσι καὶ αὐτόν. . . . Ἐμπορεῖς καὶ τὸν Μ. νὰ συμβουλευσῇς νὰ μὴ δεχθῇ ποτὲ τὸ προσφερόμενον εἰς αὐτὸν ὄνομα τοῦ πρ. καὶ τὸν Υ. νὰ τὸ ἐκδυσθῇ ὡς χιτῶνα διχονοίας φιλογιστικώτερον παρὰ τὸν χιτῶνα τῆς Διήανειρας. Ἐὰν κωφεύσωσιν, εἶναι ἀψευδὲς σημεῖον ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἰδίας τῶν δόξης καὶ ὅχι ὑπὲρ τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας. Δὲν ἔχουσιν οἱ γενναῖοί μας τόσον αἶμα διὰ νὰ ἀποκτήσωσι πρίγκιπας. Ἐγὼ ἀπαρχῆς ἐταράχθην ἀκούσας ὅτι ἀνακατώθησαν Φαναριῶται εἰς τὰς ἑλληνικὰς ὑποθέσεις. Τὸνομα τοῦτο Φ. μ' ἐφάνη πάντοτε κακοῦ οἰκονοῦ ὄνομα». Πρὸς δὲ τὸν φιλόπατριν Πολυχρονιάδην, ἀποπειραθέντα τὰ ἀπολογηθῇ ὑπὲρ τῶν ἐλλήνων «πριγκίπων» ἔγραψεν ὁ Κοραῆς τῇ 23 δεκεμβρίου πολλῶ ὀξύτερον. «Ὁ Μαυροκορδάτος ἔπραξε φρόνιμα νὰ μὴ στολισθῇ τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος· ἔπρεπεν ὁμως καὶ ῥητῶς νὰ δεῖξῃ, ὅτι δυσαρρεστεῖται καὶ εἰς τοὺς στολίζοντας αὐτὸν καὶ ἑαυτὸν νὰ ἀθωώσῃ καὶ τὸν Ὑψηλάντην νὰ ἀναγκάσῃ νὰ καταβῇ ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ πρίγκιπος. Δὲν μὲ φαίνεται παρὰ ξενὸν ἂν τινὲς ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς ὀνομάζωσι πρίγκιπα τὸν Μαυροκορδάτον, οὐδ' ἂν τινὲς ὁμογενεῖς ἐπεκύρωσαν τὸν τίτλον. Οἱ ἀλλογενεῖς ἔχουν ἴδια τέλη καὶ συμφέροντα, ἀνόμοια τῶν ἰδίων μας συμφερόντων, ἴσως καὶ ἐναντία. Ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πολλὰ ὀλίγοι εὐρίσκονται οἱ ἀκούοντες μὲ εὐχαρίστησιν τὸν τίτλον· καὶ δικαίως. Πρῶτον διότι οὗτ' εἶναι, οὗτ' ἐχρημάτισε ποτὲ πραγματικῶς πρίγκιψ, ὡς τὸ ὠμολόγησεν ἔως τώρα καὶ ἡ σιωπὴ του. Δεύτερον, ὅτι καὶ ἂν ἀληθῶς ἦτο, ἐχρεωτοῦσαν οἱ ἡμέτεροι, διὰ τοῦτο μάλιστα νὰ τὸν ἀποστραφῶσιν, ἂν αὐτὸς δὲν ἐφθανε πρῶτος νὰ ἀποστραφῇ ὡς τουρκικῆς χειροτονίας καὶ τουρκικοῦ βαπτίσματος

ὄνομα τὸν πρίγκιπα. Τί ἤθελες εἰπεῖ, ἐρωτῶ σε, περὶ λιποτάκτου, ὅστις αὐτομολήσας ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ ἰδικόν σου, θέλει ὁμῶς νὰ συμπολεμῇ μὲ σέ στολισμένους τὰ ἐχθρικά παράσημα; Σέβονται ὅλους τοὺς νομίμους πρίγκιπας· πεῖθον ἀκόμη νὰ ὀνομάζω καὶ ἑσους αὐτοί, χαρίζομε οἱ ψιλὸν ὄνομα, ὀνομαζοῦν πρίγκιπας· Ἐλ-
ληνα ὁμῶς πρίγκιπα δὲν γνωρίζω ἀκόμη κανένα. Τοῦ ταλαιπώρου μου γένους οἱ μωροὶ πρίγκιπες ἠφρανίσθησαν πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ μωρότερον ἄλλον ἄγριον πρίγκιπα, τὸν Τοῦρκον. Αὐτὸς, μὴ δυνά-
μενος νὰ τυραννῇ ἀμέσως τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Μολδαύους, ἠναγκά-
σθη νὰ χειροτονήσῃ δι' αὐτοὺς ἐξαιρέτους πρίγκιπας ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοῦ δούλους. Τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Μολδαύους ἐκυβερνοῦσαν καὶ ἡγεμό-
νευαν οἱ τευρκοχειροτονημένοι οὔτοι δουλοπρίγκιπες, ὅχι τοὺς συνδούλους
τῶν ἡμᾶς ποτέ. Ἐάν τινες ἐξ αὐτῶν, ἢ διὰ τὸ δίκαιον ἢ διὰ τὸ συμ-
φερόν, προκρίνωσι νὰ συναλευθερωθῶσι μὲ τοὺς ἀδελφούς των Ἑλλήνας,
χρεωστοῦν νὰ κρίνωσι τὴν τοιαύτην ἔντιμον αὐτομολίαν εἰς τῆς ἐλευ-
θερίας τὴν παρεμβολήν, ὡς βράπτισμα ἢ ἀναβάπτισμα, ἦγουν ὡς ἀλη-
θινὴν «ἀποταγὴν τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ». Χρεωστοῦν ν' ἀ-
ποπλυθῶσι τοὺς τουρκικοὺς τίτλους, μηδὲ νὰ φαντάζωνται, ὅτι οἱ Ἑλ-
ληνες ἔβαψαν καὶ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μὲ τὰ αἵματά των, διὰ νὰ συγ-
κροτήσωσιν εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς Ἑλλάδος μολδαυικὰς καὶ βλαχικὰς
αὐλὰς, ἀληθινὰ σπήλαια ληστῶν, διηρημένων εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους
πεντάδας, μιμημάτα γελοῖα τῆς γελοίας τῶν Γραικορωμαίων Αὐτοκρα-
τορίων αὐλῆς. Μοῦ λέγεις ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος «κατάγεται ἀπὸ τὸν
εὐγενέστερον οἶκον τῶν Δακιῶν πριγκίπων, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἐπαρρήσι-
σθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα διάφοροι ἄλλοι πρίγκιπες, καὶ ὅτι διὰ τὴν ἀ-
πλότητα τῶν ἡμετέρων καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν μας πρὸς τοὺς Ἀλβανούς
καὶ τοὺς γείτονας Εὐρωπαίους ἔπρεπε νὰ τοῦ δώσωμεν αὐτὸν τὸν τί-
τλον». Περὶ τῆς εὐγενείας τοῦ οἴκου δὲν σέ λέγω τίποτε, ἐπειδὴ δὲν
ἀμφιβάλλω, ὅτι αἱ περὶ τῆς εὐγενείας ἰδέαι σου δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰς
ἰδικάς μου. Ἀλλὰ, διότι ἐπαρρήσιάζθησαν ἐκεῖ πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι πρίγ-
κιπες, καὶ πρίγκιπες ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν, καὶ πρίγκιπες προστατεύμενοι
ἀπὸ τὴν κραταιοτάτην ὄλῳ τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, διὰ τοῦτο μάλιστα
ἐχρεώσεται νὰ λάβῃ αὐτὸς τὴν ἐναντίαν μοῖραν, τὴν μοῖραν λέγω ἰσονό-
μου καὶ ἰσωνύμου μὲ τοὺς λοιποὺς πολίτου. Μὲ τοῦτο ἤθελε δημγω-
γῆσαι ἐυκολώτερον καὶ δικαιότερον τὴν ὁποίαν λέγεις ἀπλότητα τῶν
ἡμετέρων, οὐδ' ἤθελε δώσειν ἀφορμὰς διχνοσίας. Ἀλλὰ τώρα ὁ πόλεμος

γίνεται μεταξύ δύο πριγκίπων, οἱ ὅποιοι ἔχουν καθεὶς ἰδίους φίλους καὶ ἰδίαν φατρίαν, καὶ τοὺς ὁποίους οἱ ἡμέτεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσι, περιφέρονται ὡς τυρλοὶ χωρὶς ὁδηγόν καὶ δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ ταλαίπωρον γένος ἄλλη ἐλπίς νὰ μὴν ἐλευθερωθῇ ἑλότελα, πλὴν ἡ μωρία τῶν ἐχθρῶν του, ἣτις ὑπερβαίνει πολὺ τῶν ἡμετέρων τὴν ἀπλότητα. Περὶ δὲ τῆς πρὸς τοὺς Ἀλβανίους πολιτικῆς, αὐτοί, φίλε, ἔως τώρα δὲν ἐτροπώθησαν ἀπὸ ὀνόματα πριγκίπων, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ἡρωϊκῶς θυσιάζοντας τὴν ζωὴν αὐτῶν στρατιώτας μας. Κάνεις ἀπὸ τοὺς Ἑλληνοπρίγκιπας δὲν ἤθελε τολμήσῃν ὅσα ἐτόλμησεν ὁ Βότσαρης καὶ οἱ παρόμοιοί του ἄλλοι στρατηγοί, κάνεις ὅσα ἐθαυματουργήσαν διὰ θαλάσσης οἱ Ψάριανοὶ καὶ οἱ Ὑδριῶται. Ἦθελαν κατορθώσῃν πολὺ λαμπρότερα χωρὶς τὰς διὰ τοὺς πρίγκιπας διχονοίας· χωρὶς αὐτὰς, ἡ Θεσσαλίς ὅλη, ἡ Εὐριπος, ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη κλ. ἔπρεπε τὴν ὥραν ταύτην νὰ κυβερνῶνται ἀπὸ Γραικοὺς».

«Ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστου Ἰταλοῦ (ἔλεγεν ὁ ἐκ τῶν πρωταθλητῶν τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως Μάξιμος Ἀζέλιος) ὑπολαμβάνει τι ἑναυσμα ἐμφυλίου πολέμου». Ἡ φύσις τοῦ Ἑλλήνος ἔχει τι ἀγέρωχον καὶ κοῦφον, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἐπιρρεπὴς εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἂν ἡ φιλοπατρία μὴ ἴσχυε πάντοτε νὰ περιστείλῃ τῆς φιλαρχίας του τὰς παραφόρους ὁρμὰς, τὸ πταῖσμα ἀποδοτέον κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν φθοροποιὸν ἐπίδρασιν τῆς τότε θηριώδους τουρκικῆς δεσποτείας. «Λυποῦμαι διὰ τὰς διχονοίας τῶν Ἑλλήνων (ἔγραφε ὁ Κοραῆς τῇ 9 ὁκτωβρίου 1823) ἀλλὰ δὲν παραξενίζομαι. Ἀπὸ τουρκικὸν σχολεῖον ἐξεπηδήσαμεν ὅλοι· ἐδείρχμεν τὸν διδάσκαλον, κατεσχίσσαμεν τὰ φυλλάδια, ἐσυντρίψαμεν καὶ τὰς πινακίδας καὶ τὰ ῥόπαλα καὶ τὸν φάλαγγα τοῦ Σχολείου, ἀλλὰ τὰ βλεθρία του μαθήματα ἔχου» ἀκόμη νὰ μείνωσι διὰ πολὺν καιρὸν εἰς τὰς ψυχὰς μας. Ἄν δὲν φοβήσωμεν ὅλοι ἡμεῖς οἱ γέροντες, ἡ Ἑλλὰς δὲν ὀρθοποδεῖ». Καὶ αὖθις. «Λέγεις ὅτι «ἡ Ἑλλὰς γεννᾷ καὶ πάλιν Μιλτιάδας, Λεωνίδας, Ἀριστείδας καὶ Σωκράτας». Τοὺς πρώτους δύο εὐτύχησα καὶ ἐγώ, πρὶν ἀποθάνω, νὰ ἀκούσω· τοὺς Ἀριστείδας καὶ Σωκράτας εὐχομαι σὲ νὰ ἴδῃς! Ἀπὸ τουρκικὸν σχολεῖον Ἀριστείδαι καὶ Σωκράται δὲν ἐκβαίνου· χρειάζεται καιρὸς διὰ νὰ μάθωσιν ἄλλων σχολείων μαθήματα. Ἐκεῖ κάτω, φίλε μου, ἐχρειάζετο ἱεροκῆρυξ φιλόπατρις καὶ ῥητορικός· εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἔπρεπεν εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας κατὰ πᾶσαν κυριακὴν, νὰ ἐκφωνῶνται λόγοι περὶ δικαιοσύνης καὶ ὁμονοίας. Πόσοι ἀπὸ τοὺς

ταλαιπώρους "Ελληνες ἐκατάλαβαν ἀκόμη ὅτι ἡ παρούσα μας κατάστασις εἶναι ἀναγέννησις καὶ ἀναβάπτισις;» Ὁ Κοραΐς ἐξήτει ἐπὶ τοῦ 1823 «ἱεροκλήρυκα φιλοπάτριν καὶ ῥητορικόν»· ἀλλὰ τότε εὐδοκίμουν τοῦλάχιστον ὡς ἱεροκλήρυκες ὁ Βάμβας, ὁ Κωνσταντῆς, ὁ Γαζής καὶ ἄλλοι ὄντως λόγιοι καὶ ὄντως φιλοπάτριδες ἄνδρες, ἐν τῷ σήμερον, μετὰ ἐξήκοντα καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν πάροδον, οἱ κήρυκες τοῦ θείου λόγου εἶναι ἀληθεῖς πυγμαῖοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς γίγαντας ἐκείνους, ἔνιοι δὲ τούτων εἶναι ὄνειδος καὶ κατάγελως τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τῶν θεολόγων· τότε ἡρίστευσεν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος καὶ ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ἐκείνος μὲν ἐν θαυμαστῇ εὐφραδίᾳ, οὗτος δὲ ἐν κριτικῇ συνέσει· τοῦναντίον δὲ σήμερον οἱ πλείστοι τῶν παρ' Ἑλλήσι θεολογούντων εἶναι οἱ ἀμουςότατοι καὶ κακοφραδέστατοι τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὁ Κοραΐς, καίπερ ἐνδομύχως ἀχθόμενος ἐπὶ ταῖς διχονοίαις τῶν Ἑλλήνων, οὐδαμῶς διέλειπε χορηγῶν θαυσιλῶς τοῖς πᾶσι πατρικᾶς συμβουλίας. Ἐν ἡμέραις δοκιμασιῶν καὶ κρίσεων, ἔγραψε τῇ 21 φεβρουαρίου 1824 πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ «Ἑλληνικὴν Ἀποστολήν». «Ἐξεπηδήσαμεν ὅλοι ἀπὸ σχολεῖον ἀνομίας, ἀλλὰ τὰ φαρμακερὰ τῶν Τούρκων μαθήματα ἔμειναν εἰς ὅλων ἡμῶν τὰς ψυχὰς χαραγμένα, καὶ ἡ ἐκρίξωσίς των εἶναι ἔργον καὶ κόπου πολλοῦ καὶ χρόνου μακροῦ. Ἀπὸ σᾶς τοὺς νέους μόνους ἐλπίζει τὴν σωτηρίαν τῆς ἡ πατρίδος· σεῖς μόνοι ἢ καθαρεύετε ἀπὸ τουρκικὰ μαθήματα ἃ ἔχετε καὶ ἀκόμη δύναμιν νὰ ἀποπλύνετε τὰς ψυχὰς σας ἀπὸ τὸν μολυσμὸν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναβαπτισθῆτε εἰς τὸ σωτήριον λουτρὸν τῆς εὐνομίας καὶ τῆς ἰσότητος». Καὶ ἐνταῦθα ὑπομνηστικὸν ὁ Κοραΐς τὸ παλαιὸν ῥητὸν «ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ», ἐξηγεῖται τὴν ἀληθῆ τὴν νομίμως ἔννοιαν, λέγων ὅτι τοῦτο δηλοῖ τὸ ἰσονόμως, δικαίως, ἀδελφικῶς, «χωρὶς ἄλλην ὑπεροχὴν πρὸς ἀλλήλους παρὰ μόνην τὴν ὑπεροχὴν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς· πᾶσα ἄλλη ὑπεροχὴ πολίτου συνοδεύει ἢ γεννᾷ μὲ τὸν καίρῳ τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν λοιπῶν πολιτῶν». Ὅτι συμβουλεύει ὁ Κοραΐς, αὐτὸ τοῦτο ἐξέφρασε λακωνικώτατα ὁ μέγας Ἀριστοτέλης, εἰπὼν ὅτι ἡ ὑπεροχὴ θεὸν νὰ μετρηθῇ κατ' ἀξίαν καὶ οὐχὶ κατ' ἀριθμὸν. Μέγα προσέτι τῶν Ἑλλήνων δυστύχημα εἶναι ὁ λογισμωτισμός. «Ὅταν ἐλαμπρύνετο τὸ ἑλληνικὸν γένος μὲ ἐπιστήμης, κἀνείς ἀπὸ τοὺς λαμπρύνοντας αὐτὸ σοφοὺς ἄνδρας δὲν ἐπωνομάζετο λογισμωτιστὴς. Ὁ γελοῖος οὗτος τίτλος ἐγεννήθη καὶ ἐδόθη εἰς πολλὰ μικρὸν τι μέρος τοῦ ἔθνους, πολλάκις διὰ

πολλὰ μικράν καὶ ἀθλίαν μόνην τῆς ἀθλίας γραμματικῆς εἶδῃσιν, ὅτε τὸ λοιπὸν ἔθνος δὲν ἤξευρε μηδὲ νὰ γράψῃ. Μὲ τοὺς τσαρλατάνους παρόμοια σύγχρονος ἐγεννήθη καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐξοχώτατου· ὅταν τὸ γένος μας εἶχεν Ἰπποκράτης καὶ Γαληνούς, κἀνένα ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἐπωνόμαζον ἐξοχώτατον· τοιαῦται πτωχαλαζοῦνται δὲν γεννῶνται πλὴν εἰς τὰ πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς φθαρμένα ἔθνη. Τῆς φθορᾶς ταύτης, φίλοι πολῖται, ἡ ἀπόλυσις καὶ ὁ καθαρισμὸς πρέπει νὰ ᾔῃαι σήμερον ἡ μόνη μας φροντίς· νὰ ἐκδυθῶμεν, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, καὶ νὰ ἐνδυθῶμεν τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Μόνη ἡ δικαιοσύνη σώζει τὰ ἔθνη, μόνη ἡ δικαιοσύνη τὰ κάμνει σεβαστὰ, διότι μόνη πολυπλασιάζει τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας, συσφίγγουσα τὰ μέλη της ὅλα μὲ τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς ἰσονομίας». Τῇ δὲ 29 μαΐου ἔγραψε πρὸς τὸν πρόεδρον Γ. Κουντουριώτην. «Αἱ κατὰ τοῦ τυράννου νῆκαι ἔκαμαν ἕως τῶρα τοὺς Ἕλληνας θαυμαστοὺς· ἀλλὰ μόνη ἡ φρόνιμος κυβέρνησις τῆς πολιτείας ἰσχύει νὰ τοὺς καταστήσῃ καὶ σεβαστοὺς· τοιοῦτον σεβασμὸν (τὸ λέγω μὲ ὀλίψιν ἀπαρηγόρητον τῆς ψυχῆς μου) δὲν τὸν ἐμπνεύσαμεν ἀκόμη εἰς τοὺς ξένους». «Ὅσον ἐθαύμαζεν ὁ Κοραῆς τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀπλότητα τῶν ἐν Ἑλλάδι στρατηγῶν, τοσοῦτον ἀπεστρέφετο τὰς τέχνας καὶ τὰς σκευωρίας τῶν αὐτῶν πολιτευομένων· ἡ πολιτικὴ ἔφθειρε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, αὐτὴ διήγειρε τὰς ἐριδας τῶν ὀπλαρχηγῶν, αὐτὴ ὑπεκίνησεν τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς, κακοτρόπως περιθάλψασα τὰς ζηλοτυπίας καὶ τὰς φιλαυτίας. Ἐκτὸς ἐαυτοῦ ὑπὸ τῆς χαρᾶς ἐγένετο ὁ Κοραῆς ὁσάκις ἐλάμβανε γράμματα παρὰ διαστήμων στρατηγῶν· τὸ πολυῦμνητον ὄνομα τοῦ ἀπαρχμύλλου ἥρωος Μάρκου Βότσαρη προέφερεν ἐκάστοτε μετὰ νεανικοῦ καὶ περιπαθοῦς ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πολυτλήμονα Ὀδυσσεᾶ Ἀνδρουῦτσον ἡσθιάνετο ἐνδύμυχον στοργήν. «Ἡ ἐπιστολὴ σου (ἔγραψε τῇ 17 ἰουνίου πρὸς τὸν ἥρωα τῆς Γραβιάς) ἐκαστάβρεξε τοὺς γηραλέους ὀφθαλμοὺς μου μὲ δάκρυα λύπης καὶ χαρᾶς· χαρᾶς, ὅτι βλέπω τὰ τέκνα τῆς Ἑλλάδος ἀγωνιζόμενα προθύμως νὰ ἀναστήσωσι τὴν νεκρωμένην ἀπὸ τὸν τύραννον μητέρα τῆς· λύπης, ὅτι ὅλα τῆς τὰ τέκνα δὲν ὁμοιάζουσι τὸν Ὀδυσσεᾶ, ἀλλ' εὐρίσκονται τινὲς μεταξὺ σας, μὴ δυνάμενοι νὰ καταλάβωσιν, ὅτι αἱ διχόνοιαί, ἂν δὲν φέρωσι πάλιν ὀπίσω τοὺς Τούρκους, δὲν θέλουν ὅμως φέρειν ποτὲ τὴν αὐτόνομον ἐλευθερίαν ἐκείνην, ἥτις χρεωστεῖται εἰς τὰ ἐκχυθέντα τίμια

*

σας αἵματα, καὶ τὴν ὁποῖαν ἐπιθυμεῖ ὅλη ἡ Ἑλλάς. Τὸ μέγα τοῦτο κακὸν πηγάζει ἀπὸ τῶ φαρμακερᾶ μαθήματα, τὰ ὅποια ὅλοι κοινῶς ἐδιδάχθημεν εἰς σχολεῖον ἄνομον, ἀπὸ διδασκάλους ἀνόμους, τοὺς Τούρκους. Ἄν δὲν μᾶς ἐφθεῖραν ὅλους ἰσομέτρως, ὅλους ὅμως σχεδὸν μᾶς ἐμπόδισαν νὰ μάθωμεν τὸ μόνον σωστικὸν τῆς ἐλευθερίας μάθημα, τὴν δικαιοσύνην. Ποία λοιπὸν ἱατρεία τοσούτου κακοῦ; Ν' ἀποθάνῃ μέγα μέρος τῆς παρούσης γενεᾶς, ὅσοι δὲν ἐμποροῦμεν πλέον νὰ ἀπομάθωμεν τὰ κακὰ μαθήματα, διὰ νὰ ἐλευθερώσωμεν καὶ τὴν ταλαιπωρον Ἑλλάδα ἀπὸ τῶ δολιχίου μᾶς βάρους· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ἄν ἀφήτῃμεν ἐξοπίσω μᾶς νέους χωρὶς παιδείαν, μέλλουν καὶ αὐτοὶ νὰ λάβωσιν ἡμᾶς τοὺς ἀνὴρτους πατέρας των παράδειγμα τῆς διχωγῆς των. Εἶναι λοιπὸν χρεῖα, ὡς καὶ σὺ, φίλε, τὸ λέγεις, νὰ παιδευθῇ τὸ γένος τὰ μαθήματα τῆς ἐλευθερίας, τὰ ὅποια δὲν εἶν' ἄλλα παρὰ τὰ μαθήματα τῆς δικαιοσύνης... Τρέμει καὶ τὸ σῶμά μου καὶ ἡ ψυχὴ, συλλογιζομένου τὸ ἐκ τῆς διχονοίας ἐνδεχόμενα παθήματα. Μετὰ τόσας θυσίας, μετὰ τόσους ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Λεωνίδας καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελαν θυμᾶσθαι, ἂν ἐπέστρεφαν εἰς τὸν κόσμον, ν' ἀναγκάσετε μετ' τὴν διχονοίαν σας τοὺς ξένους νὰ ὀργανίσωσι τὴν πολιτείαν σας! Ἐρεῖς νὰ φυτεύετε καὶ μετὰ τὰ αἵματά σας νὰ ποτίζετε τῆς ἐλευθερίας τὸ δένδρον, καὶ νὰ ἔλωσιν ἔξωθεν ἄλλοι νὰ σᾶς διδάξωσι πῶς καὶ πότε πρέπει νὰ γεύεσθε τοὺς καρπούς του!!! Ὑποφέρετε νὰ πάθῃ τόσην καταισχύνην ἡ Ἑλλάς;... Μόνη ἡ δικαιοσύνη φέρει τὴν ἐλευθερίαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν. Ἡ ἀνδρία χωρὶς τὴν δικαιοσύνην εἶναι εὐτελὲς προτέρημα· ἡ δικαιοσύνη, ἂν ἐφυλάσσετο ἀπὸ ὅλους, οὐδὲ χρεῖαν ὅλως εἶχε τῆς ἀνδρίας, ὡς ἔλεγεν ὁ ἑνδοξος καὶ μέγας στρατηγὸς Ἀγησίλαος, «οὐδὲν ἀνδρίας χρῆζομεν, ἐὰν πάντες ὦμεν δίκαιοι». Καὶ αὕτη ἡ τοῦ Θεοῦ παντοδυναμία ἤθελ' εἶσθαι χωρὶς ὀφελος διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἂν δὲν ἦτον ἐνωμένη μετ' τὴν ἀπειρον δικαιοσύνην του».

Καὶ ὁ Σωκράτης ἐδόξαζεν ὅτι ἂνευ δικαιοσύνης ἀδύνατον νὰ γίνῃ τις ἀγαθὸς πολίτης. Ἀλλ' οἱ ἀγαθοὶ πολῖται δὲν δημιουργοῦνται ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμναγδοῦ τῶν μαχῶν, ὁπότε ἀποθηριῶνται μὲν ὁ βίος, ἐξαχριοῦνται δὲ αἱ ψυχαὶ τῶν μαχομένων. Ὁ Κораῖς, παραινῶν τοῖς πᾶσιν ὁμόνοιαν, ἐφίνωσκε κάλλιστα ὅτι οὐδ' αὖτε οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἄνθρωποι χωρὶς παθῶν. «Κάνεις ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δὲν τολμᾷ νὰ κυχυθῇ ὅτι δὲν ἔχει πάθῃ· εἰς μόνον τὸν Θεὸν ἐδόθη ἡ ἀπάθεια. Ἀρκεῖ εἰς ἡμᾶς νὰ τὰ μετριάζωμεν, ὅσον δυνατόν, μηδὲ νὰ τ' ἀφίνωμεν νὰ ἀγριέωσιν, τὸ

ὅποιον συμβαίνει· μάλιστα εἰς τὰς πολιτικὰς ταραχάς». Αἱ τῶν Ἑλλήνων διχόνοιοι ἦσαν, κατὰ τὸν Κοραῖν, ἐπακολούθημα τῆς ἀωρίας τῆς ἐπαναστάσεως. «Ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος ἦτο δικαιολόγη· ἀλλ' ἐγένινεν ἀκαίρως. Ὁ καιρὸς τῆς ἦτο τὸ 1850 ἔτος, ὅτε ἠθέλαμεν ἔχειν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἐτι σπουδάζοντας νέους μας, ἡλικιωμένους ἄλλους μεταξὺ 30 ἐτῶν, καὶ ἄλλους ὑπὲρ τὰ 40, καὶ ἱκανοὺς νὰ δράζωσι τὰ πράγματα καὶ νὰ διαλύσωσι τὰς φατρίας. Τοῦ ἀκαιροῦ τῆς ἐπαναστάσεως τὸ χρεωστοῦμεν καὶ τοῦτο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις διηγείρεται πρῶτον τὸν Ὑψηλάντην, ἔπειτα τὸν ἀπερνήθη». Τὰ αὐτὰ ἐγράφει τῇ 2 αὐγούστου 1825 πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ νομοθετικοῦ καὶ νομοτελεστικοῦ συνεδρίου καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους. «Συνέβη ὅτι ἐπρόβλεπα. Ἡ ἀποστασία μας, ἂν καὶ κατὰ πάντα δικαία, ἐγένινεν ὁμῶς πρὸ τοῦ πρέποντος καιροῦ· τὸ κατὰ Τούρκων μῖσος ἦτο ἐκ γενετῆς φυτευμένον εἰς ὅλων ἡμῶν τὰς ψυχάς· ἀλλ' ἐχρεώζοντο ἀκόμη ὀλίγοι χρόνοι, διὰ νὰ φυτεύσωμεν εἰς αὐτὰς καὶ παιδεύαν ἱκανὴν νὰ μᾶς φέρῃ εἰς ἀποστροφὴν καὶ μῖσος κατὰ πάσης τουρκικῆς πράξεως. Αὕτη τῆς ἀποστασίας ἡ ἀρχὴ· ἔδειξε τὸ ἄωρον τῆς ἐπιχειρήσεως· καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς δὲν μᾶς συγχωροῦν πλέον νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἐκινήθησαν εἰς αὐτὴν ὄχι ἀπὸ ἔρωτα πατριδῶς, ἀλλὰ Διὰ τὴν ἄωρον καὶ μωρὰν αὐτῶν ταύτην ἐπιχείρησιν, ἤθελ' ἀφανισθῇ ὁλότελα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν γῆν καὶ αὐτὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ ὄνομα, ἂν ἡ Θεία Πρόνοια δὲν μᾶς ἐσπλαγχνίζετο, παρὰ βλέπουσα τὰς ἀφροσύνας μας διὰ τὰς πολὺ βραχυτέρας ἀνομίας τῶν τυράννων μας. Ναί, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, μὴν ἀμφιβάλλετε, ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια, ὅς τις ἐκατίστησε καλοὺς νὰ διορθώσετε μὲ τὰς λαμπράς σας νίκας τὴν ἀνόητον καὶ ἄωρον ἐπιχείρησιν τῆς ἀποστασίας, καὶ νὰ σώσετε ἀπὸ τὸν ὀλεθρον ὅσους δὲν ἔρθασε νὰ σφάξῃ ὁ τύραννος. Εἰς τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἀνδραγαθήματά σας χρεωστεῖ τὸ γένος ὅλην τὴν μέχρι τοῦδε σωτηρίαν του. Ἀλλὰ τί ὠφελεῖ τὸ γένος ἡ παρούσα σωτηρία καὶ ποῖαν χάριν χρεωστεῖ ἡ πατρίς εἰς ἐσᾶς τοὺς σωτήράς της, ἐὰν ἀπὸ τὴν ἐλευθερώσκατε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, δὲν φροντίζετε νὰ τὴν σώσετε καὶ ἀπὸ τοὺς φοβερίζοντας τὴν αὐτονομίαν τῆς ἐμπυλίου πόλεμου; . . . Ἡ μὲ τόσα αἵματα καὶ τόσους ἀγῶνας ἀποκτηθεῖσα ἐλευθερία, εἶν' ἀδύνατον νὰ φυλαχθῇ χωρὶς τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς ὁμονομίας καὶ τὴν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατριδῶς ὑποταγὴν. . . . Δὲν εἶναι ἐσχάτη δυστυχία μας νὰ κινδυνεύωμεν κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμήν νὰ χάσωμεν διὰ τὰς διχονοίας τὸ μὲ τόσους ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας ἀποκτηθέν

πάντιμον τῆς ἐλευθερίας κτήμα; (Ὁ Κοραῆς ἐκφράζει ἐνταῦθα τὸν φόβον μήπως τοῦτου ἕνεκα ἀναγκασθῶσιν οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν ξένου δεσπότη), Μὴ νομίζετε, φίλοι ἀδελφοί, ὅτι κατηγορῶ τὴν μοναρχίαν· σέβομαι ὅλους τοὺς νῦν ζῶντας μονάρχους τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης· ἀλλὰ πιστεύω ἀδιστακτικῶς, ὅτι ὅσον ἀναγκασίον πρᾶγμα εἶναι ἡ μοναρχία εἰς τὰς πολυάνδρους καὶ πλατεῖας ἐπικρατείας, ἄλλο τόσον βλαβερά γίνεται εἰς τὰς μικρὰς καὶ ἐρημωμένους ἀπὸ τυράννων χώρας. ὥς εἶναι ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς τὴν σήμερον. Μόναρχος καὶ μοναρχικὴ αὐλὴ εἰς δύο πιθαμῶν (νὰ εἶπω οὕτω) γῆν, τὴν Ἑλλάδα, κατοικημένην ἀπὸ ὀλίγους καὶ πτωχοὺς ἀνθρώπους, εἶναι νέα τῆς Ἑλλάδος ἄλυσις». Ὑποδεικνύει λοιπὸν ὁ Κοραῆς τὸ παραδειγμα τῶν «εὐδαιμόνων Ἀγγλαμερικανῶν», οὓς καὶ ὑπερεφίλει ὡς λάτρις τῆς δικαιοσύνης· «μόνη ἡ δικαιοσύνη ἔχει νὰ φυλάξῃ καὶ τὴν ἀποκτημένην μὲ τὰ αἵματά σας ἀνεξαρτησίαν, καὶ νὰ ὑψώσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὸν ἀκρότατον τῆς εὐδαιμονίας βαθμόν, «δικαιοσύνη ὑψοῖ ἔθνος» λέγει ἡ ἱερά μας γραφή». Ὅλιγόν τι ὕστερον, ἐπὶ μάλλον δεινωθέντων τῶν παθῶν, ἔγραψεν ἐντονώτερον. «Ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐλευθερία παρουσιάζεται ἀπροσδοκῆτως· καὶ νὰ τὴν χαιρετίσωμεν, νὰ τὴν ὑποδεχθῶμεν, ὡς τὴν ἔπρεπε, δὲν ἐφάνημεν καλοί. Ἄλλοι ἐξ ἡμῶν οὐδ' ἐκαταδέχθησαν νὰ τὴν προὑπαντήσωσιν· ἄλλοι τὴν βλέπουν μακρόθεν μὲ ἴσως ὅχι ἀδικον ὑποψίαν, μήποτε δὲν εἶναι ἐλευθερία, ἀλλὰ μετὰβασις ἀπὸ σιδηρᾶς εἰς καταχρυσωμένας ἀλύσεις, καὶ ἀπὸ ἄγριον δεσπότην εἰς δεσπότης ἡμέρους, ἀκόμη καὶ ἀστείους, κατὰ τὴν ἀστείότητα τοῦ Μακεδόνα Φιλίππου· ἄλλοι, λυσσασμένοι ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ πλούτου, σαρκίζουσιν ἀναισχύντως, ὅσα ἔπρεπε νὰ θησαυρίζωνται, διὰ τὰς χρείας τῆς πατρίδος· ἄλλοι, τελευταῖον, κατεσχίσθησαν εἰς φαρτίαν, καὶ ἔδραμον κατεπίνω τῆς ἐλευθερίας, φιλονεικοῦντες τίς νὰ τὴν σφετερισθῇ, ἢ ἂν δὲν τὸ κατορθώσῃ, νὰ τὴν πωλήσῃ προτιμότερον εἰς κἀνέναν ξένον, παρὰ νὰ τὴν ἀφήσῃ κοινὴν εἰς τὴν πατρίδα, ἧτις τὴν ἀπέκτησε μὲ τὰ αἵματά τῶν τέκνων τῆς. Τίς ἔχει νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ταλαίπωρον Ἑλλάδα ἀπὸ τόσοις Γραικοτούρκοις; Ὅσοι ἀκόμη δὲν παρεσύρθησαν ἀπὸ κῆμυϊαν φαρτίαν, ἀλλ' ἔμειναν προσκολλημένοι εἰς τὴν πατρίδα των, εἰς τούτους μόνους ἔχει τὰς ἐλπίδας τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς γέροντας (τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε) τοιοῦτος ἐλευθερωτὴς νὰ ἀναφανῇ εἶναι τῶν ἀδυνάτων. Ἀνθρώποι γεννημένοι, θραμμένοι, αὐξημένοι εἰς τυραννουμένην γῆν, καὶ ποτισμένοι μὲ αὐτὸ τὸ μητρικὸν γάλα τὰ ἔθνη τῶν τυράννων, μηδὲ γνωρίζαντες

ποτέ ἄλλας ἡδονὰς παρὰ τὰς μόνας συγχωρημένας εἰς τοὺς δούλους δουλικὰς ἀπολαύσεις, πῶς ἐμποροῦμεν νὰ μεταμορφωθῶμεν αἰφνιδίως εἰς ἐλευθερίας ἀξίους ἄνδρας; Εἰς τοὺς νέους εἶν' εὐκολωτέρα τοιαύτη μεταμόρφωσις, οὐδ' εἰς αὐτοὺς ὁμως, κατὰ δυστυχίαν, βλους».

Τὸ σύνταγμα τῶν Βορειοαμερικανῶν ἦτο, κατὰ τὸν Κοραῆν, τὸ ἄριστον πάντων τῶν ἐπὶ γῆς πολιτευμάτων, πρὸς τοῦτο δὲ καὶ μόνον εἶδε νὰ προσαρμοσθῇ ἡ Ἑλλάς. Ὁ Κοραῆς ἀντεπέστελλε πρὸς πολλοὺς ἐπισήμους Βορειοαμερικανούς, καὶ μάλιστα πρὸς τὸν κλεινὸν Θωμᾶν Ἰέφερσων τρίτον πρόεδρον τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν καὶ ἐκ τῶν πρωτογενῶν τῆς βορειοαμερικανικῆς δημοκρατίας· διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ἰέφερσων συνάταξε καὶ συνέγραψε τὴν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας προκήρυξιν τῇ 1776. Ἐτερος οὐχ ἦττον οἰκεῖος καὶ φίλος τοῦ Κοραῆ ἦτο ὁ Ἐδουάρδος Ἐβερет, δεινὸς θεολόγος καὶ ἐλληνιστῆς καὶ εὐγλωττος ῥήτωρ, ἐλθὼν εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν Κοραῆν συνάφειαν ὀλίγον πρὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπὶ τοῦ 1824, ὁ Ἐβερет ἦτο ἀπλοῦς βουλευτῆς, ὕστερον ὁμως ἐγένετο μέγας καὶ πολὺς, χρηματίζας ἀπὸ τοῦ 1841 μέχρι τοῦ 1845 πρεσβευτῆς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἐν Λονδίνῳ, κατασταθεὶς δὲ τῇ 1852 ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅποτε καὶ συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὴν διάλυσιν τῆς δεινῆς τότε ἐρίδος Ἰσπανίας καὶ Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Ὁ μὲν Ἐβερет ἐκάλει τὸν Κοραῆν «Φραγκλῖνον τῆς Ἑλλάδος» ὁ δὲ Κοραῆς τὰ μάλιστα ἠγάπα καὶ ἐτίμα τὸν εὐθύφρονα Ἀμερικανὸν καὶ διὰ τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀρετάς, καὶ μάλιστα δι' ὅσα ἐπραξεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὡς γραμματεὺς τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Βοστώνῃ. Ἀληθὲς ὅτι ἀπέτυχον πᾶσαι τοῦ Κοραῆ αἱ ἐνέργειαι ὅπως σταλῇ παρὰ τῶν Βορειοαμερικανῶν ναυτικὴ βοήθεια εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον, ἐνόμιζε τοὺς Βορειοαμερικανούς «τὸ μόνον ἀληθῶς ἐλεύθερον ἔθνος» καὶ δὴ καὶ ἀφιλοκερδестаτοὺς φίλους τῆς Ἑλλάδος. Ὑποκειμένου λόγου περὶ ἐκλογῆς Βορειοαμερικανῶν καὶ Ἀγγλων, ὁ Κοραῆς προετίμα ἀντὶ τούτων ἐκείνους. «Ἡ πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς καταφυγὴ (ἔγραψε τῇ 12 νοεμβρίου 1825 πρὸς τὸν Ἐβερет, ἢ μάλλον «Εὐαίρετον» ἐπειδὴ ἤρεθι τότε βουλευτῆς) οὐτ' ἀνάγκης ἔργον ἦτο, οὔτε μὲ τοῦ ἔθνους τὴν συγκατάθελαι ἐπράχθη, ἀλλ' ἐμνηχανήθη ἀπὸ πατρὶαν, πατριάρχην ἔχουσιν τὸν Μαυροκορδατον. Ἀπορῶ πῶς καὶ σὺ, φίλε Εὐαίρετε, τὸν ἐπονομάζεις πρίγκιπα, ὡς τὸν ἐπονομάζουσιν οἱ Ἀγγλοὶ, μὲ τοὺς ὁποίους ἔχει στενοτάτην φιλίαν. Πίστευσέ με τὸν γέροντα, οὗτ' ἀπὸ πρίγκιπα ἐγεννήθη, οὔτε πρίγκιψ

ἐχρημάτισε ποτε τῆς Μολδαβίας ἢ τῆς Βλαχίας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθεθῇ ὅτι ἐχρημάτισεν, ἐχρεώσεται, ἂν ἦτο ἐραστής γνήσιος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, νὰ ἐκδωθῇ τὸν τίτλον, ὡς μολυσμένον τουρκικὸν φόρεμα. Ἐγὼ ἀποκρινόμενος εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀντὶ νὰ τὸν τιτίσω πρίγκιπα, τὸν ἔδωκα νὰ καταλάβῃ αἰνιγματωδῶς τὴν ἀτοπίαν τοῦ τίτλου. Εἶναι μαρτυρημένον ἀπὸ τοῦ Γάμβλ τοῦ σύγγραμματος, ὅτι, λαμβάνων τὴν τελευταίαν μου ἐπιστολὴν εἰς Μεσολόγγιον, ὁ Μαυροκορδάτος τὴν ἀνέγνωσεν εἰς τοὺς φίλους του, καὶ ἔλυσεν αὐτὸς τὰ αἰνίγματα ἀπολογούμενος. Si l'on persiste à me donner ce titre, puis-je l'empêcher? Je ne l'ai jamais réclamé, et je ne le ferai jamais. Τοιαύτη ἀπολογία δεῖχνει φανερά, ὅτι ἀγωνίζεται ὑπὲρ ἐκυτοῦ, καὶ ὅχι ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας, ἀγωνίζεται νὰ χειροτονηθῇ ἀπὸ τοὺς Ῥώσους Ὁσποδάρης ἢ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς πρίγκιψ τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Κοραῆς ἤθελε νὰ κυβερνηθῇ ἢ ἐλευθέρα πατρίς οὕτως ὥστε πᾶς ἕκαστος τῶν πολιτῶν, οὐδένα ἄλλον γινώσκων δεσπότην παρὰ τὸν νόμον, νὰ κραυγάζῃ ἀφόβως κατὰ τὸν στωικὸν φιλόσοφον «ὁ νόμος μοι πάντα ἐστί, καὶ ἄλλο οὐδέν». Ἀλλ' οἱ νόμοι ῥαδίως μὲν τίθενται, βραδέως δὲ καὶ διὰ χρόνον μακροῦ τελεσφοροῦσιν, οὐδαμῶς δὲ ἢ διὰ τῶν νόμων ἡθοποῖς παιδεύσεις ἐγένετο τοσοῦτον ταχέως ὥστε καὶ νὰ ἀποσοβῇσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πάντα τῆς προτέρας κακονομίας τὰ δεινά. «Ποία κυβέρνησις! Ὡ Θεὲ, σπλαγχνίσθητι τὴν Ἑλλάδα» ἀνεφώνησε περιαλγῆς ὁ Κοραῆς τῇ 11 ἰουνίου 1826. Καὶ μετὰ τινὰς μῆνας πάλιν ἐν σφοδρᾷ ἀθυμίᾳ διὰ τὰς ἐμφυλίου τῶν Ἑλλήνων ἔριδας, ἔγραψεν. «Ἐάν ἡ πολιτικὴ μας μεταβολὴ ἐπρόσμενεν ἀκόμη εἶχον ἔτη, ἤθελε βέβαια (:) βλαστήσῃ καὶ μετὰξὺ μας ἂν ἔχῃ κἀνέναν Washington, τοῦλάχιστον κἀνὲν ὑποκριτικὸν τοῦ W. Ἀλλὰ τῶρα εἶναι πρᾶγμα ἀξιοθρήνητον ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κυβέρνησις. Φιλοδοξία ἢ μᾶλλον κενοδοξία, πλεονεξία, φιλοπρωτεία, ἀβουλία καὶ παντελὴς παραφροσύνη ἐκυρίευσαν τὰς κεφαλὰς ὁλίγων τινῶν ἀνδραπόδων, τὰ ὅποια ἤθελαν πρὸ πολλοῦ ἀφανίσῃν τὰς ἐλπίδας τῆς πατρίδος, ἂν δὲν εὐτύχει νὰ ἔχῃ πολεμιστὰς Μαθαωνίους καὶ νὰ πολεμῇ τύραννον μωρότερον παρ' αὐτούς». Ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τοῦ Κοραῆ, ἀπὸ τοῦ 1824 μέχρι τοῦ 1829, ὑπάρχουσι προτεπιμμένοι διδακτικώτατοι καὶ περιεργότατοι διάλογοι περὶ τῶν ἐλληνικῶν συμφερόντων, μαρτυροῦντες τὴν φιλογενῆ τοῦ ἀνδρὸς μέριμναν· ἐν τοῖς «Πολιτικοῖς» τοῦ Πλουτάρχου (1824), διαλόγου πρόσωπα εἶναι ὁ Φίλαρχος καὶ ὁ Φύλαρχος· ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Λυκούργου κατὰ Λεωκράτους (1826)

προτετάκται διάλογος Εὐθυδήμου καὶ Χαριδήμου· ἐν ταῖς «Ἐπικτήτου Διατριβαῖς» (1827) διαλέγονται ὁ Πασιχάρης (optimiste), ὁ Δημοχάρης καὶ ὁ Φιλόλαος· ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ τόμῳ τῶν «Ἀτάκτων» (1829) διαλέγονται τὸ δεύτερον ὁ Δημοχάρης καὶ ὁ Πασιχάρης. Αἱ ἐν τοῖς διαλόγοις τούτοις ἐγκατεσπαρμέναι συνεταὶ ὑποθῆκαι περὶ τῆς πολιτικῆς διατάξεως καὶ οἰκονομίας τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, τεκμηριοῦσιν ἐναργῶς ὅποσον ἐναγωνίως ἐφρόντιζεν ὁ Κοραῆς περὶ τῆς συντάξεως σώφρονος καὶ ἐμπέδου πολιτείας. Ἐπὶ πᾶσιν ἀπέστεργε τὴν σύστασιν βασιλείας, ἐκ τῶν ἐσχάτως δὲ ἐκδοθέντων ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἐπιφανοῦς καὶ ἐν τοῖς τότε ἐλληνικοῖς πράγμασι πρωταγωνιστήσαντος ἄγγλου διπλωμάτου Στράτφορδ Ῥεδκλήφ, γίνεται δῆλον ὅτι καὶ οὗτος συνεφώνει κατ' οὐσίαν πρὸς τὸν Κοραῆν, εἰ καὶ ἐνόμιζε λίαν ἐπισφαλὲς καὶ ἐπικίνδυνον ἐγχείρημα τὴν ἰδρυσιν ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἔνεκα τῆς μισαλληλίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ζηλοτυπίας τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Κοραῆς ἐφρόνει ὅτι ἔθνος, μικρὸν, πτωχὸν καὶ ἄρτι νῦν ἀπηλλαγμένον στυγεράς δουλείας, ἀλλ' ἀνατεθραμμένον τουρκικὴν ἀντροπὴν, ὥφειλε πρῶτιστά καὶ μάλιστα νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀναπραγωγῆς τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων τῆς εὐδαιμονίας του πόρων οὐχὶ δὲ περὶ τῆς φυτεύσεως καὶ ἀναστάσεως βασιλικῆς αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐρεπίων τῆς ἡρημωμένης πατρίδος. «Ἡ παροῦσά μας κατάστασις (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς τῷ 1823) εἶναι, τοιαύτη, ὥστε, καὶ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ ἂν καταβῇ νὰ μᾶς βασιλεύσῃ, κινδυνεύομεν νὰ τὸν μεταμορφώσωμεν εἰς διάβολον. Μαθημένοι νὰ προσκυνῶμεν Τούρκους, τόσον προθυμότερον θέλομεν μεταβάλλειν εἰς ἀνθρωπολατρείας τὰς προσκυνήσεις, ὅσον εἶν' ἀνομοιότερος τῶν Τούρκων ὁ προσκυνούμενος, καὶ ὀλιγώτερον ἡναγχασμένη ἡ προσκύνῃσις. Εἶναι καὶ ἐν ἄλλο εἶδος προσκυνητῶν, οἱ ὅποιοι προσκυνοῦν ὄχι διότι σέβονται τὸν προσκυνούμενον, ἀλλὰ διότι ἐλπίζουν πλοῦτον, δύναμιν, ἀξιώματα ἢ καὶ ξηροὺς τίτλους ἀξιωμάτων. Εἰς τοιοῦτους προσκυνητὰς δὲν συμφέρει κατ' οὐδένα τρόπον βασιλεὺς ἄγγελος· ἔθεν ἢ πᾶσά των σπουδὴ θέλει εἶσθαι νὰ τὸν καταστήσωσιν τοιοῦτον, ὥστ' αὐτοὺς, καὶ ὄχι τοὺς ἀξίους νὰ ἐκλέγῃ, νὰ προτιμᾷ, καὶ τελευταῖον νὰ τὸν καταπεῖσωσι μὴδὲ νὰ ἐνεργῇ πλέον τίποτε χωρὶς αὐτῶν τὴν συμβουλὴν». Ὁ Κοραῆς ἦτο ἐραστὴς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ἐνόμιζε δὲ ὅτι καὶ συνέφερε καὶ ἔπρεπε νὰ καθιδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κυβερνήσεως, χωρὶς τοῦ πολυδαπάνου καὶ πρὸς τὴν πενίαν καὶ τὴν ἀναστάτῳσιν τῆς Ἑλλάδος ἀσυμμέτρου θεσμοῦ τῆς

βασίλειας. «Ἀπο κἀνένα, οὐδ' αὐτὸν τὸν Σωκράτην, δὲν ὑποφέρω νὰ κυβερνᾶται ἡ Ἑλλάς, πλὴν ἀπὸ μόνους νόμους κοινοβουλευτικοῦ συνεδρίου μὲ πρόεδρον ἐτήσιον ἢ διετὴ χειραγωγίας ὅμως καὶ συμβουλῆς ἔχουμεν χρεῖαν μεγάλην· καὶ ἀπὸ ποῖον ἄλλον πρέπει νὰ τὴν ζητήσωμεν πλὴν ἀπὸ τὸ φιλόανθρωπον γαλλικὸν ἔθνος, εἰς τὸ ὁποῖον μόνον εὐρίσκονται σπλάγγνα οἰκτιρμῶν;» Ἰπὲρ τὸ θέον καχυπόπτως ἔχων πρὸς τοὺς λεγομένους Φαναριώτας, ἐφαντάζετο ὅτι οὗτοι καὶ μόνοι ἦσαν οἱ ἐπὶ ἰδίῳ συμφέροντι παρ' Ἑλλήσι φιλοβασίλειοι. «Οἱ Φαναριῶται, μαθημένοι νὰ τρέφονται ἄργοι ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν Βλαχομολδαυῶν καὶ στερημένοι τὴν φονικὴν ταύτην πηγὴν, κινεῖν πάντα λίθον νὰ σπρωχθῶσιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἐξεύρουν ἀδιστάκτως καὶ ποῖαν ὑπόληψιν ἔχουν κοινῶς ὅλοι οἱ Ἕλληνες περὶ αὐτῶν. Ἐπενόησαν λοιπὸν οἱ δόλιοι, ὅτι μόνος τρόπος καὶ μόνον μέσον νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς μένει νὰ ἀκολουθήσωσι βασιλέα. Τὸ εὐαρεστότερον εἰς αὐτοὺς ἦτο Ὁσποδάρης· ἀλλὰ τοῦτο ἔχει πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας. Ἔστω καὶ βασιλεύς. Οἱ Φαναριῶται ἐνεργοὺν νύκτα καὶ ἡμέραν νὰ γευθῶσι καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς ἰδρωτὰς ὡς ἐγείντο τὰ αἵματα τῶν κατ' ἐβέλων τῆς Μολδοβλαχίας». Ὁ Κοραῆς ἔκρινεν ἐνίοτε ἀνεπιεικῶς τοὺς πράττοντας τὰ πολιτικά, ἦτο δὲ σφόδρα ἐλευθερόφρων ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁπαδὸς τῆς ἀκράτου δημοκρατίας, ἦν καὶ κατηγγέγγειεν ὡς «πολίτευμα τῶν μωρῶν»· ἐλευθερία χωρὶς σωτηρίαν καὶ εὐνομίαν, ἦτο, κατ' αὐτὸν, ἡ χειρίστη καὶ ὀλεθριωτάτη τῶν τυραννίδων.

Ἡ φιλοπατρία του ἀνεπτεροῦτο πάντοτε εἰς τὰς ὑψηλὰς σφαῖρας τῶν γενικῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ βαρὺ καὶ ὀξύ ἐπέσολαξεν ἄλλος διὰ τὴν πανωλεθρίαν τῆς μάρτυρος νήσου, ἐξ ἧς εἴλεκε τὸ γένος, καὶ ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον ἐμόχθησεν, ἀποβλέπων πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγαθόν. «Ὅτι δὲν μ' ἀπέπληξεν ἡ ἀπροσδόκητος συμφορὰ τῆς Χίου, ἀπορῶ (ἔγραφε κατὰ τὸν ἰούνιον τοῦ 1822)· εὐρίσκομαι εἰς κατάστασιν φοβερίζουσιν ἀποπληξίαν· ὅλα τὰ πλέον πικρὰ φαρμάκια μὲ τὰ ποτίζει ἡ τύχη εἰς τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς». Ὅλγιον δ' ἔπειτα, ἀναλαβὼν ὁπωσοῦν ἐκ τῆς δδύνης, ἐπιστέλλει πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Χίους μελικτηρίους παραμυθίας καὶ σωτηριῶδεις συμβουλὰς. «Μόλις λαμβάνω σήμερον μικρὰν ἄνεσιν ἀπὸ τὴν ψυχοφθόρον λύπην καὶ ἀγανάκτησιν, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ κατεβύθισεν ἡ ἀπροσδόκητος συμφορὰ τῆς πατρίδος, καὶ μεταχειρίζομαι τὴν ἄνεσιν, διὰ νὰ παρηγορήσω

τάς ψυχάς τῶν συμπατριωτῶν ὅλων, ἐξαιρέτως ἐκείνων, ἃν ᾔῃαι δυσ-
νατόν, ὅσοι δὲν ἀπέλασαν ἀκόμη ἢ ἔχασαν πᾶσαν ἐλπίδα νὰ ἀπο-
λάσῃσι τοὺς οἰκίους καὶ συγγενεῖς των . . . Μία μόνη ἐκδίκησις σᾶς
συγχωρεῖται ἢ μᾶλλον σᾶς προστάσσεται, νὰ μὴ διασκορπισθῇτε, ἀλλὰ
νὰ ἀποφασίσετε ὅλοι μεθ' ὅρκου, ὅχι μόνον νὰ ἐπιστρέψετε εἰς τὴν πα-
τρίδα, εὐθύς ὅτ' ἐλευθερωθῇ ἡ πατρίς ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους, ἀλλὰ
καὶ νὰ τὴν καταστήσετε πολὺ λαμπροτέραν τῆς πρώτης. Ὁ σκορπισμὸς
καὶ ἡ ἀμέλεια τῆς ἀνακτήσεως τῆς πατρικῆς γῆς θέλει δεῖξειν ὅτι
εἴθε ἀνάξιοι νὰ ἔχετε πατρίδα. Ἡ ἐκούσιος ἀπάρνησις τῆς πατρίδος
ἤθελεν εἶναι ἡ μεγαλιτέρα ὅλων τῶν δυστυχιῶν σας». Γλυκεῖα μὲν,
ἀλλὰ ματαία ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ Χίος ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐλευθερωθῇ
ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας· ἀλλ' ὅμως ὁ Κοραῆς σπουδαίως ἐπὶ τινα
χρόνον ἤλπισεν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς προσφιλοῦς πατρίδος. Παραγ-
γέλλει λοιπὸν πρὸς τοὺς Χίους, ἅμα παλιννοστήσαντας εἰς τὴν πατριὸν
γῆν, νὰ ἀνεγείρῃσιν ἐν πρώτοις τὸ γυμνάσιον καὶ τὴν βιβλιοθήκην, νὰ
κτίσῃσι δὲ τὰς οἰκίας αὐτῶν ὅσον ἔνεστιν ἀντὶ μικρᾶς θαπάνης· ἐπὶ
πᾶσιν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ναῶν δεόν νὰ ᾔῃαι ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος
τῶν οἰκούντων. «Ὁ ἀληθὴς στολισμὸς τῶν ναῶν εἶναι ἱερεῖς, διάκονοι,
ψάλται, ἱεροκλήρυκες, στολισμένοι μὲ παιδείαν καὶ σεμνότητα βίου, ἀρ-
κετοὶ νὰ διδάξῃσι καὶ μὲ τὸν λόγον καὶ μὲ τὸ παραδειγμὰ των τοὺς
χριστιανοὺς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ καὶ τοῦ πολίτου. Τοι-
οῦτον στολισμὸν τῶν ναῶν ἔχετε νὰ τὸν προσμένετε ὅχι ἀπὸ τὰ πολυ-
τελῆ τέμπλα καὶ μάρμαρα, ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μανουάλια καὶ τὰ ἄλλα
χειροποίητα, εἰς τὰ ὅποια δὲν κατοικεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ γυμνά-
σια, ἀπὸ τὰς βιβλιοθήκας, ἀπὸ τὴν τυπογραφίαν καὶ ἀπλῶς ἀπ' ὅλα τὰ
μέσα τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας. «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσ-
κυνῶντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν». Ἡ χρεω-
στοῦμεν νὰ λατρεύωμεν τὸν ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας ὡς αὐτὸς θέλει καὶ
παραγγέλλει διὰ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων του, ἢ καὶ νὰ μὴ
βλασφημῶμεν ὀνομαζόμενοι καὶ ἐπαγγελλόμενοι χριστιανοί». Ἀλλὰ
μετ' ὀλίγον ὁ Κοραῆς ἀρχεται βαρυθυμῶν ἐπὶ τῇ ὀλιγωρίᾳ τῶν Χίων.
«Ὅταν σᾶς ἔγραφα πρὸ ὀλίγων μηνῶν, ὅτι δὲν θέλετε ἀργήσεν ν'
ἀπολαύσετε τὴν πατρίδα, τινὲς ἀπὸ σᾶς, ἀπορήσαντες διὰ τὸ προφητικὸν
τῆς ἀγγελίας μου, ὑπόπτεισαν μὴν ἔχω διπλωματικὰς τινας βεβαιότη-
τας». Ὁ Κοραῆς ἀποκρίνεται ὅτι οὐδεμίαν πώποτε ἔσχε κοινωνίαν πρὸς
διπλωμάτας, οὔτε τὸν προφήτην ἐπηγγέλματο, ἀλλ' ἀπλῶς ὠρμήθη εἰς

τὴν πρόρρησιν ἐκ τῆς προτέρας τῶν Χίων φρονίμου πολιτείας. « Ἀλλὰ, φίλοι συμπατριῶται, ἡργήσετε τόσον νὰ κινηθῇτε εἰς τὴν ἀνάγκησιν τῶν Ἀθηναίων (« νέας Ἀθήνας » ἐκάλει ὁ Κοραῆς τὴν Χίον) ὥστε μ' ἐκάματε νὰ ἐντρέπωμαι ὅχι διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προφητείας μου, ἀλλὰ διὰ τὴν κοινὴν ὅλων τῶν συμπατριωτῶν δυστυχίαν, οἱ ὅποιοι κινδυνεύουσιν νὰ φανῶσι πολὺ πλέον ἀνάξιοι πατρίδος παρὰ τοὺς παλαιούς Ἀθηναίους. Ἐκεῖνοι διχονοοῦντες ἔπαυσαν νὰ ἦναι Ἀθηναῖοι· σεῖς ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν πατρίδα, ὅχι διὰ τὰ ἴδια σας σφάλματα, δὲν ἐστάθητε ἀκόμη καλοὶ νὰ τὴν ἀπολυτρώσῃτε μὲ τὴν συνήθη προτέραν σας ὁμόνοιαν. Ἀλλὰ κρίνων τις ἀδεκάστως, θὰ ὁμολογήσῃ σήμερον ὅτι δὲν ἦτο ἱκανὴ μόνη τῶν Χίων ἡ ὁμόνοια νὰ ἀποδείξῃ αὐτοῖς ἐλευθερίαν τὴν δυστυχῇ νῆσον· ὁ δὲ Κοραῆς ἐχῆται ἐξ ὑπερβολικῆς φιλοπατρίας τὰ ἀδύνατα. « Ἐπάθετε (ἔγραψε τῇ 20 ὁκτωβρίου 1823) τὴν μεγαλωτάτην ὅλων τῶν δυστυχῶν, στερηθέντες τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦναι, λογιζέται καὶ αὕτη μικρά, παραβαλλομένη μὲ τὴν αἰμίαν, ἣτις μέλλει νὰ σᾶς ἀκαυρώσῃ ὅλους, ἂν δεῖξετε μὲ τὴν ἀμέλειάν σας, ὅτι δικαίως ἐστερήθητε τὴν πατρίδα ὡς ἀνάξιοι νὰ ἔχετε πατρίδα. Δὲν καταλαμβάνετε, φίλοι συμπατριῶται, ὅτι ἡ σημερινὴ ζωὴ σας ἔγινε νομαδική. Καὶ ἐνταῦθα στηλιτεύει τὸ δόγμα « πᾶσα γῆ πατρίς » ὡς αἰσχρὸν νομαδῶν δόγμα, παρορμῶν τοὺς Χίους « νὰ ἐνωθῶσι σφιγκτὰ μὲ τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὁμονοίας ». Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑποφύσκει πάλιν, ὡς διαθέων ἀστὴρ, ἀμυδρὰ ἐλπίς ὅτι ἡ Χίος θὰ καθαρθῇ ἀπὸ τῆς τουρκικῆς λύμης. « Χαίρω μετὰ χαϊρόντων (ἔγραψε τῇ 7 φεβρουαρίου 1824) ὅτι εἶδετε τὴν ποθεινὴν ἡμέραν τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς πατρίδος. Χίοι πάλιν μέλλουν νὰ τὴν κατοικῶσιν, ἀλλὰ πολὺ πλέον εὐτυχεῖς παρὰ πρότερον, ἐπειδὴ ἡ κατοικία μένει ἀμόλυπτος εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τοὺς τυράννους. Δοξάσατε τὸν Θεὸν διὰ τὴν ὅποιαν σᾶς εὐηργέτησε μεγαλητέραν ὅλων τῶν ἀγαθῶν τῆς παρουσίας ζωῆς εὐεργεσίαν νὰ σᾶς δώσῃ πατρίδα καὶ νὰ σᾶς μεταμορφώσῃ ἀπὸ φυγάδας εἰς πολίτας τῆς Ἑλλάδος. Μόνην μέριμναν χρεωστεῖτε νὰ ἔχετε τὴν ὀχύρωσιν τῆς πατρίδος μὲ στρατιώτας ἱκανούς, μὲ παντὸς εἶδους ὅργανα πολεμικὰ καὶ μὲ τροφὰς ἀρκετὰς εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀφανίσετε πᾶσαν ἐλπίδα τοῦ Τούρκου νὰ μιάνῃ καὶ δεύτερον μὲ τὰ φονικά του βήματα τὴν πατρίδα μας ». Ἀλλ' ἡ προσδοκία περὶ ἀνακτίσεως τῆς παλαιᾶς Χίου ὥχeto φρούδη ἰδίως μετὰ τὴν ἀνωφελεῆ ἔκβασιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Φαβιέ. « Ἀκούω (ἔγραψεν ὁ Κοραῆς τῇ 17 νοεμβρίου 1828) ὅτι ζητεῖτε νὰ κτίσετε

νέαν Χίον· αὐτὸ βέβαια εἶναι ἀπὸ τὰ δύο κακὰ τὸ μικρότερον· φοβοῦμαι ὅμως μὴ ἡ νέα Χίος δὲν ὁμοιάσῃ ὁλότελα τὴν παλαιάν». Καὶ αὖθις. «Καιρὸς εἶναι νὰ φροντίσετε νὰ συμμαζευθῇτε πού ποτε πρὸς καιρὸν κἀν, διὰ νὰ μὴ σᾶς φθείρῃ ὁλότελα ὁ σκορπισμός· ἂν μακρύνετε τὸν καιρὸν, τῆς Χίου τὸ νομα κινδυνεύει νὰ ἀπολεσθῇ ἢ νὰ γεμισθῇ (ὦ Θεέ!!) ἀπὸ Ἀγγλοχίους, Γαλλοχίους, Ἰταλοχίους καὶ Ἀουστρουχίους καὶ ὅχι πλεόν ἀπὸ ἀνθρώπους Χιακοὺς τὰ ἔθνη». Ἐν στιγμῇ θλίψεως, ὁ Κοραῆς προέτεινε τῷ 1830 καὶ τὴν παράδοξον πρότασιν, νὰ συνοικισθῶσιν οἱ Χῖοι εἰς Ἀλγέριον, ἀλλ' ἐνόησε πιναχρῆμα τὸ ἄτοπον καὶ ἀλλόκοτον τῆς εἰσηγήσεως ταύτης. Ἐνιοὶ ὅμως τῶν Χίων ἐβόσκοντο εἰσέτι διὰ τῆς κενῆς ἐλπίδος ὅτι, τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Κοραῆ, θὰ ἀπελάμβανον τὴν ἰδίαν πατρίδα. «Ἡ πρὸς τοὺς συμμαχοὺς μεσιτεία μου περὶ ἀνακτήσεως τῆς πατρίδος εἶναι καθαρὸς μῦθος. Πρῶτον, τίς καὶ ποῖος εἴμ' ἐγὼ νὰ τολμήσω τοιοῦτον κίνημα! Ἐπειτα, ποίας ἐλπίδας εἶχα νὰ συλλάβω ἀπὸ τὴν διπλωματίαν; Αὐτοὶ ἔχασαν καὶ τὸν κοινὸν νοῦν, περὶ δὲ φιλανθρωπίας οὐδ' ἔχνος αὐτῆς ἔμεινε» εἰς τὰ ψυχρία τῶν. Ἔσο βέβαιος, φίλε, μάλιστα περὶ τῶν Ἀγγλων, ὅτι ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαναδέσσωσι τὴν ἐλευθερωμένην Ἑλλάδα εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου, ἤθελον τὸ κατορθώσῃν μετὰ χαρᾶς. Ὁ Κοραῆς ἔλεγε καὶ ἔγραφε κατ' ἐπαναλήψιν ὅτι οἱ Χῖοι «μόνον ἐν Χίῳ μέλλουσι νὰ μείνωσι Χῖοι» καὶ ὅτι ἀλλὰχόσε μεθιδρυσμένοι, θὰ ἐξίσταντο τῆς ἰδίας φύσεως. Τὴν εἰς Πελοπόννησον μεταοικίαν οὐδαμῶς ἐνέκρινεν, φοβούμενος «μὴ ἀντὶ νὰ διορθώσωσι τοὺς Πελοποννησίους οἱ Χῖοι, ἀχρειωθῶσιν αὐτοὶ ὡς οἱ Πελοποννήσιοι». «Εἰς τὴν Χίον καὶ ὅχι ἄλλου εἶναι ἐλπίς νὰ μείνωσι Χῖοι οἱ Χῖοι, καὶ τοῦτο ἂν ἐπιστρέψωσιν ἐγρήγορα εἰς τὴν πατρίδα, πρὶν ἢ βροφὴ τῶν ξένων ἡθῶν περάσῃ εἰς τὸ βάθος τῶν νέων ψυχῶν. Πυρετοῦ παροξυσμός κλονεῖ τὰ μέλη μου, ὁσάκις βλέπω ἢ ἀκούω νεαρὰ μειράκια νὰ λαλῶσι ξένας γλώσσας, πρὶν διδασθῶσι τὴν πάτριον φωνήν». Ὁ Κοραῆς εὐλόγως προέβλεπε τὴν ἐκ τῆς διασπορᾶς βαθμιαίαν ἀπομάρανσιν τῶν παλαιῶν ἀρετῶν καὶ ἐθίμων καὶ θῆ καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης. «Οἱ Χῖοι (ἔγραφε τῷ 1830 πρὸς τὸν Θεόδωρον Πρασσακίην), ἀφίνοντες τὸ ἔδαρος τῆς πατρίδος τῶν, ἀφῆκαν ἐκεῖ (αἱμοί!) καὶ ὅλην αὐτῶν τὴν πολιτικὴν καὶ ὁμονοητικὴν φρόνησιν, διὰ τὴν ὁποίαν, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ὄντες, διεκρίνοντο ἀπὸ ὅλων τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν πόλεων τοὺς πολίτας. Δὲν ἐμπορεῖς νὰ συλλογισθῇς πόσον μοῦ θερρίζῃ τὰ σπλάγχνα αὕτη τῶν Χίων ἢ διχόνοια». Τὸ ἐνδόμυχον τῆς

ψυχῆς του ἄλγος ἐρμηνεύει ὁ ἐνδοξος πρεσβύτες διὰ θεσπεσιῶν καὶ περιπαθεστάτων παραινέσεων. «Οὔτε πρῶτοι οὔτε μόνοι σεῖς, φίλοι συμπατριῶται, ἐπάθετε τὴν φοβεράν ταύτην δυστυχίαν νὰ βλέπετε μακρόθεν μὲ θαυμάσιους ὀφθαλμούς κατοικημένην ἀπὸ τοὺς φονεῖς σας τὴν φίλην πατρίδα καὶ μητρίδα. Ἀλλ' ὅσοι ἐπαθὺν τοιαύτην δυστυχίαν χάνοντες τὴν πατρίδα, ἐφρόντισαν καὶ νὰ μὴ χάσῃ καὶ αὐτὸ τῆς πατρίδος τὸ ὄνομα, μὴδὲ νὰ φανῶσι καὶ αὐτῶν τῶν ὀνέων ἀλογώτεροι, ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ, ὅταν ἴδωσι κατασκαμμένην τὴν φωλεάν των, φροντίζουν νὰ κτίσῃσι νέαν ἄλλην φωλεάν ὅπου καὶ ὅπως δυνηθῶσι. Δὲν ἀμφιβάλω, φίλοι πολῖται, ὅτι ὅλοι βασανίσεσθε ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὴν μέριμναν ταύτην, καὶ ὅλοι κρίνετε χρέος ἱερὸν καὶ ἀπαραίτητον τὴν πρόνοιαν ν' ἀναζητήσετε τὸνομα τῆς φιλότατης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον χρέος ἀπαιτεῖται ἀσυγκρίτως πλέον ἀπὸ τοὺς ἔξω τῆς Ἑλλάδος διεσπαρμένους παρὰ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ εὐρισκομένους ὁμοπατρίδας. Σεῖς οἱ ἔξω, κινδυνεύετε νὰ πάθετε τὴν φρικτὴν κατάραν, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας περὶ τῶν διασπαρέντων εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν Ἰουδαίων — «καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγεννήθη αὐτοῖς». Δὲν θέλετε βέβαια ἀμελήσειν τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνατροφὴν ταύτην μάλιστα, τὴν ἔξω τῆς Ἑλλάδος γινομένην, θέλουν παύσειν νὰ ᾔναι ὄχι μόνον Χῖοι ἀλλ' οὐδὲ Ἑλληγες ὅλοι. Ἡ γλῶσσα πρῶτον, ἔπειτα τὰ ἦθη καὶ ἔθη χαρακτηρίζουν καὶ διακρίνουν ἔθνος ἀπὸ ἔθνος, ὡς τὸ μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα ἔθνος (ἔθνος) ἡρουν λαὸς ἔχων ἴδια ἔθιμα καὶ ἦθη. Ὅσον καὶ ἂν ἐβραβεύωθι ἡ γλῶσσα, ὅσον καὶ ἂν ἀσχημίσθησαν τὰ ἦθη καὶ ἔθη τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν κοινὴν τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ δυστυχίαν, καὶ τὴν γλῶσάν μου προκρίνω παρὰ τὰς ἀλλοφύλους γλώσσας καὶ τὰ ἐλληνικά ἦθη ἀγαπῶ πλέον παρὰ τῆς ἐπαγγελλομένης σοφῆς Εὐρώπης τὰ ἦθη· πολὺ περισσότερον ἐφθίρει τοὺς Εὐρωπαίους ἢ τρυφὴ παρ' ὅτι ἐφθίρειν ἡμᾶς ἡ δουλεία. Ἀς παύσωμεν νὰ τεκνογονῶμεν Ἰταλοὺς, Γάλλους, Ἀγγλοὺς, εἰς ἓνα λόγον «τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα» καὶ νὰ ἀφανίζωμεν κατὰ μικρὸν τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων». Ὅτι πρὸ ἐξήκοντα ὡς ἑγίστα ἐνιαυτῶν ὑπώπτευσεν καὶ ὑπερεροβεῖτο ἡ φιλόπατρις τοῦ Κοραῆ ψυχὴ, αὐτὸ τοῦτο ἐγένετο, οὕτω δὲ ἐφανερῶθη καὶ πάλιν ἡ προῤῥητικὴ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις. Οἱ Ἑλληγες οὐδέποτε ἔσχον μεγάλην ἀφομοιωτικὴν ἰσχύν· τὰ μὲν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἀλλόφυλα στοιχεῖα βραδέως ἢ δυσχερῶς πάνυ ἢ καὶ οὐδαμῶς ἐξηλληνίσθησαν, οἱ δὲ ἐν μέσῳ ἀλλοφύλων διατρίβοντες Ἑλληγες, ἀπέβαλον οἱ πλεῖστοι κατὰ μικρὸν τὰ

πατρῴα ἔθιμα, ἀπέμαθον δὲ ἐν μέρει σὺν τῇ πατρίῳ διαίτῃ, καὶ τὴν
 πάτριον φωνήν. Αἱ πρώην εὐπραγεῖν ἐλληνικαὶ κοινότητες, αἱ μὲν
 ἀπώλοντο σχεδὸν εἰπεῖν αὐτανδρῶν, αἱ δὲ πάσχουσιν ὑπὸ φθινώδους νόσου,
 καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ χθῆς καὶ πρώην περιώνυμοι ἐλληνικοὶ ἐμπορικοὶ οἴκοι
 ἀφανίζονται ἐκ διαλειμμάτων ὡς μετέωρα καὶ παροδικὰ φῶτα. Ἡ σπο-
 ραδικὴ Ἑλλάς ὁμοιάζει νῦν πρὸς ἡμιθάνῃ σκελετόν, οὗ ἡ περισάρκωσις
 καθίσταται ἀδύνατος. Πολλοὶ μὲν ὑπάρχουσι σήμερον Ἀγγλοχῆροι, Αὐ-
 στροχῆροι, Γαλλοχῆροι καὶ Ἰταλοχῆροι, ὡς προεσήτευσεν ὁ Κοραῆς· ἀλλὰ
 πολλῶν πλείστοι Ἀγγοέλληνες, Αὐστροέλληνες, Γαλλοέλληνες καὶ Ἰτα-
 λοέλληνες, ἐλάχιστα μὲν φροντίζοντες ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, τὰ μέγιστα δὲ με-
 ριμνῶντες περὶ τῆς πόλεως ἢ τοῦ κράτους ἐνθα ἐπιδημοῦσι, πιθηκίζοντες κατὰ
 μέγα μέρος δουλοπρεπῶς τὰ ξένα ἔθιμα, ἐν φρυάγματι ἡμιόνων γλιχόμενοι
 βουλευτικῶν, ἀστικῶν καὶ ἄλλων ἀξιομάτων ἔστω καὶ τῶν εὐτελεστάτων,
 διώκοντες τίτλους καὶ παράσημα ὡς θηρευτῆρες κύνες, ἀμοιροῦντες πάσης
 πρὸς τὰ καλὰ καὶ γενναῖα φιλοτιμίας, μίαν δὲ καὶ μόνην φιλοτιμίαν
 ἔχοντες, τὴν τοῦ πλούτου, καὶ ταύτην μωρῶς περᾶν ἐκτεταμένην πρὸς τὴν
 ἀναίσθησιν τῆς ἰδίας οὐδαμινότητος. Αἱ ὑπάρχουσι ἐξαίρεσεις εἶναι ὡς
 σταγόνες ὕδατος ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ προϊόντι
 ἐκλείπουσι καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα τῆς ἀρχαιοτροπίας λείψανα, δὲν θὰ πα-
 ρέλθῃ δὲ μακρὸς αἰὼν, καὶ αἱ πλείστοι τῶν ἡμιβίων εἰσέτι ἐλληνικῶν
 κοινοτήτων θὰ ὑποστῶσι τύχην οὐχὶ ἀμείνονα τῆς «ἐν τῇ βασιλίδι τοῦ
 Ἀδρίου» ἄλλοτε ἀκμαιοτάτης καὶ πολυπληθοῦς ἐλληνικῆς ἀποικίας.
 Ἀλλὰ μὴ γένοιτο νὰ ἀνατείλῃ ποτὲ ἡ ἀποφράς ἡμέρα, καθ' ἣν αἱ μὲν
 ἱστορικαὶ «καρχελλαρίαι» θὰ μείνωσιν ἔρημοι γραμματέων, οἱ δὲ ναοὶ
 γυμνοὶ πιστῶν καὶ τὰ σχολεῖα κενὰ μαθητῶν· καθ' ἣν ὑδάσματα ἀρα-
 χνῶν καὶ κονιορτοῦ νέφῃ θὰ ἀμφιβαίνωσιν ἐνθα ἄλλοτε ἡκούοντο γερα-
 ρῶν διδασκάλων μαθήματα καὶ σεβασμίων ἱερέων ψαλμωδία καὶ εὐώδης
 ἔπνεε τῶν θυμιαμάτων ἡ αὐρὰ· καθ' ἣν, ὅπερ πάντων λυπηρότατον, τὰ
 ἱερὰ κληροδοτήματα ὅσα ἡ φιλογένεια, ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ φιλομουσία
 τῶν ἐκ τῆς πατρίδος φυγῶν Ἑλλήνων κατέλιπον πρὸς σύστασιν καὶ
 συντήρησιν ἐκπαιδευτηρίων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἀναξιοπαθούντος γένους, θὰ
 εἰσπρεύσωσιν ἄθροα, διὰ τῶν ὁμογενῶν Ἑλλήνων τὴν ἐκλείψιν, εἰς τῶν
 ἀλλοθρόων καὶ ἑτεροθρήσκων Φράγκων τὰ ταμεῖα!

Ἀτενῶς ἐμβλέπων εἰς τὰς χαλεπὰς τῆς Ἑλλάδος περιπετείας
 καὶ περιστάσεις, ἀκμαίως δὲ ἀγωνιζόμενος νὰ συνεργήσῃ διὰ τῶν σωφρό-
 νων αὐτοῦ παραινέσεων πρὸς εὐθυορίαν τῆς παντὶ ἀνέμῳ κλυδωνιζομένης

ἐπαναστάσεως, ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς παρημέλει τῶν ἐγγύς καίμένων. Εἰς τὴν σύστασιν δὲ τῆς ἐν Παρισίοις «Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς» συνήργησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀφανῶς καὶ ἀθαρόβως, πολλὰ καὶ λυσίτελῃ κατορθώσας, τῇ φιλόφρονι μεσιτείᾳ τοῦ πλκαιοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, Ἀμβροσίου Διδότου, ὃν ἐδίδαξε δωρεὰν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, συνεδίδαξε δὲ καὶ τὴν λατιναίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὑῖος τοῦ περιωνύμου τῆς στερεοτυπίας τελεσιουργοῦ, Φιρμίνου Διδότου, μυηθεὶς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα παρὰ τοῦ Κοραῆ, παρὰ τούτῳ δὲ ἐπὶ χρόνον τινὰ γραμματεύσας πρὸς μείζονα τῆς ἑλληνικῆς ἀσκήσιν, ὁ Ἀμβρόσιος Διδότος εἶναι ἐκ τῶν εὐεργετικωτάτων φιλελλήνων ἀνδρῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Τῇ προτροπῇ τοῦ Κοραῆ, ἐκλιπὼν τῷ 1816 τοὺς Παρισίους, ἐπεσκέψατο τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ ἰδίως τὴν Παλαιστίνην, τῷ δὲ 1817 ἀφικόμενος εἰς Κυθωνίας, κατετάχθη εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ γυμνασίου, οὗ εὐκλεῶς προϊστάτο τότε ὁ Θεόφιλος Κάρης. Ὁ Διδότος, παραμείνας αὐτοῖσι ὡς φοιτητῆς ἐπὶ δύο μῆνας, μετὰ θαυμασμοῦ περιέγραψε τὸ ἀμοιβαῖον σέβας καὶ τὴν τρυφερὰν ἀγάπην διδασκάλων τε καὶ μαθητῶν, ἐφύττευσεν δὲ ὁ χρηστὸς Γαλάτης καὶ δένδρον ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ σχολείου αὐλῇ, παρόντων τῶν καθηγητῶν καὶ εὐλογούντων τῶν ἱερέων· εἶτα δὲ ἅμα ἐπανελθὼν οἴκαδς, χάριν ἀντὶ χάριτος ἀποδίδων, ἀπέστειλεν ἰδίους ἀναλωμασιν εἰς Κυθωνίας καὶ εἰς Χίον πάμπολλα ἑλληνικὰ βιβλία καὶ μηχανὰς πρὸς ἱδρυσιν τυπογραφείων. Τὴν ἐν εἶδει «Περηγητικῶν Σημειώσεων γενομένων τῷ 1816 καὶ 1817» τυπωθεῖσιν κατὰ τὸν δεκέμβριον τοῦ 1821 περιήγησιν αὐτοῦ προσεφώνησεν ὁ Διδότος, ὡς εὐγνώμων μαθητῆς, πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον καὶ κηδεμόνα. «Δέξασθε εὐμενῶς τὴν προσφορὰν μου (λέγει πρὸς τὸν Κοραῆν) διότι ἐκ τῆς συμπαιδείας, ἣν ὑμεῖς ἔγνωτε νὰ ἐμπνεύσητε εἰς τὴν ψυχὴν μου ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐφ' ὑμῖν σεμνυνομένου ἔθνους, ὠρμήθην εἰς ἀποδημίαν, καταλιπούσά μοι τιμάλφεστάτας ἀναμνήσεις. Κατὰ τὰ ἔτη, ὅσα διήλθον παρ' ὑμῖν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐγενόμην ἐκάστοτε αὐτῆκος μάρτυς τοῦ διαπύρου ὑμῶν ἔρωτος πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος, ἥς τὴν παλιγγενεσίαν οὐ μικρὸν προήγαγον τὰ ὑμέτερα πονήματα. Πρὸς ἀσφαλεστέραν πλήρωσιν τοῦ τοσοῦτον εὐγενοῦς τοῦτου σκοποῦ, ἀπολιπόντες τὰς θελκτικὰς τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Χίου ἀκτῆς, ἤλθετε ὡς δι' αὐθορμήτου ἐξορίας εἰς ξένην γῆν, ἵνα ἐξαγγείλῃτε ἀκωλύτως, ἐπ' ἀγαθῷ τῶν Ἑλλήνων, τὰ γενναῖα ὑμῶν δικονήματα. Ὑμεῖς ἐφωτίσατε τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐδιδάξατε αὐτοὺς ὅτι ἡ παιδείσις

ἦτο ἀπαραίτητος προκαταρκτικὸς ὅρος τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίης· οὕτω δὲ ἐπιταχύναντες, διὰ τῶν ὑμετέρων προτροπῶν, τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀναγέννησιν, ἡξιώθητε νὰ κοινωνήσητε μετὰ τῶν σύμπαντα τὸν κόσμον διὰ τῆς ἡρωικῆς αὐτῶν εὐψυχίας καταπληξάντων Ἑλλήνων, τῶν στεφάνων οὓς οἱ σωζόμενοι προσέφερον ἄλλοτε εὐγνωμόνως πρὸς τοὺς σώζοντας Θεούς. Τὰ συστατικά ὑμῶν γράμματα ἐγένοντό μοι πρόξενα ἐνθερμοτάτης παρὰ πάντων φιλοξενίας, ἧς οὐδέποτε θὰ ἐπιληθῶ. Τὸ πέρας ὅπερ εἶδον πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξαγγελλόμενον περὶ τὸ ὑμέτερον ὄνομα ἀπέβη μοι πολλῶ χρησιμώτερον ἢ τὰ φερμάνια τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ Πατριαρχείου αἱ ἐγκύκλιοι. Ὅσακις οἱ ἄνθρωποι ἐμάνθανον τὴν ἀριζὴν τοῦ ὑμετέρου μαθητοῦ, ἀθρόοι προσήρχοντο διαφλεγόμενοι ὑπὸ τῆς ἐφέσεως νὰ ἀκούσῃ ἐκ τοῦ ἐμοῦ στόματος τὰ καθ' ὑμᾶς, οὕτω δὲ ἐγενόμην καὶ ἐγὼ περιζήτητος ἀνά τὴν Ἑλλάδα. ἔβλεπον δὲ ἀναφερόμενον καὶ εἰς ἐμὲ μέρος τῆς τιμῆς, ἥτις εἰκότως φερίλεται ὑμῖν καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν ὑμῶν ἀρετὴν καὶ διὰ τὴν εὐρεῖαν καὶ τσαυτὴ μετριοφροσύνην συνημμένην μάθησιν». Ταῦτα προσεφώνει ὁ Διδότος πρὸς τὸν Κοραῖν κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος· μικρὸν δὲ ὕστερον ἐμαρτύρησε καὶ διὰ πολλῶν ἔργων τὴν γενναίαν αὐτοῦ καὶ ἄδολον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἐλληνικά γράμματα στοργήν, ἰδίᾳ δαπάνῃ ἰδρύσας τυπογραφεῖα ἐν Ἰδρᾷ καὶ ἐν Μεσολογγίῳ. Ἐν τῷ τυπογραφεῖῳ τοῦ Διδότου ἐτυπώθησαν τὰ πλεῖστα ἐλληνικὰ πονήματα καὶ πολιτικὰ φυλλάδια πρὸς συνηγορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος· αὐτοὶ ἡσκήθησαν οἱ πρῶτοι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος τυποθεταί, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνδρέας Κορομηλάς· ἐκ τοῦ χυτηρίου καὶ τοῦ μηχανικοῦ πιεστηρίου τοῦ Διδότου ἀπεστάλησαν τὰ πρῶτα στοιχεῖα εἰς τὸ ἀριστύστατον τότε «βασιλικὸν τυπογραφεῖον». Ὁ Διδότος οὐ μόνον ἐξέδωκε τὴν πολυτομον καὶ μεγαλότομον «Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην», τοὺς ἐννέα εἰς μέγα φύλλον τεραστίους τόμους τοῦ Ὀθησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων (τὸ πρῶτον τῷ 1833 καὶ τὸ δεύτερον τῷ 1872) ἀλλὰ καὶ συνέγραψεν ἄριστον πόνημα περὶ τοῦ Ἀλδου καὶ τοῦ «ἐν Ἑνετίᾳ ἑλληνισμοῦ», ἐπὶ τέλους δὲ αὐτὸς ὁ Διδότος μετὰ τοῦ Ἐιχθάλ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κορυφαίων ἱδρυτῶν τοῦ ἐν Παρίσις «Συλλόγου πρὸς ἐμψύχωσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων». Ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Διδότος ἦτο εἰσηγητὴς, γραμματεὺς καὶ δραστηριώτατος ἐταῖρος τῆς «Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς» πολλὰς χιλιάδας φράγκων εἰσενεγκὼν κατ' ἰδίαν πρὸς περίθαλψιν καὶ ἐπικουρίαν

φυγάδων Ἑλλήνων. Τῆς ἐν ἔτει 1825 συσταθείσης «Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς» διαρκεῖς ἑταῖροι ἦσαν οἱ κορυφαῖοι τῶν ἐν Γαλλίᾳ εὐπατριδῶν, στρατιωτικῶν καὶ λογίων — πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ δοῦκες Σουασέλ, Δαλβέρ, Λαροζουκὼ, οἱ κόμητες Δυμά, Ἀρκούρ, Δελαβόρ, Λαμέθ, Σαιντωλαίρ, ὁ Σατωβριάν, ὁ Κασιμίρ Περριέ, ὁ Λαφίτ, οἱ στρατηγοὶ Σεβαστιάνης καὶ Γεράρ, ὁ Βιλλεμαίν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ τῶν τὰ πρῶτα τότε φερόντων. Πλείστα τέκνα ἑλλήνων ἀγωνιστῶν ἐξεπαιδεύθησαν ἐν Εὐρώπῃ ἀναλώμασι τῆς Ἐπιτροπῆς· ὅπλα, ἐνδύματα, μηχανάς καὶ παντοῖα ἐργαλεῖα, ἀξιωματικούς, ἱατροὺς, ὑπαξιωματικούς καὶ τί δὲν ἔπεμψαν πρὸς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα οἱ φιλέλληνες καὶ φιλάνθρωποι τῆς Ἐπιτροπῆς ἑταῖροι; Τὰ δὲ χρηματικὰ ποσά, ὅσα αὐτοὶ ἐτέλεσαν καὶ παρ' ἄλλων συνέλεξαν ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Ἑλλήνων, ὑπερβαίνουσι τὰς 150 μυριάδας φράγκων. Ἡ δικαιορὴ βοηθημάτων εἰς τοὺς ἐν Παρισίοις φυγάδας καὶ πτωχοὺς Ἑλλήνας ἐγένετο τῇ συμβουλῇ τοῦ Κοραΐ, οὗ τὴν γνώμην περὶ πλείστου ἐποιεῖτο ἡ Ἐπιτροπὴ. Καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐρχομένων ὀρφανῶν καὶ ἄλλων νέων ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοῦ Κοραΐ τὴν ἐποπτείαν· ἀλλ' οὗτος σφόδρα ἐβαρυνόμει ἐπὶ τῇ προώρῳ ἐκ τῆς πατρίδος χώρας ἀποδημίᾳ καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀλλοεθνῶν καὶ ἀλλοθρήσκων Εὐρωπαίων μονήρει διαιτριβῇ τοσούτων νεαρῶν Ἑλλήνων, κινδυνεύοντων νὰ ἀποβάλωσι τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας γλώσσης καὶ ἐθνότητος. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ὁ Κοραΐς δὲν παύεται ὑποδεικνύων ἐκάστοτε τὸν κίνδυνον τῆς παρὰ τοῖς ἀλλοδαποῖς ἀνατροφῆς καὶ παιδεύσεως ἀνέβων νεανίσκων καὶ μεираκίων, πρὸ τῆς ὥρας χωριζομένων ἀπὸ τῆς ἀγκάλης προσφίλων γονέων, κατακλεισμένων ἐντὸς ἀλλοτρίων παιδευτηρίων, ἐνθα διδάσκονται ξένας γλώσσας, ἀπομυκνθάνουσι δὲ τὴν ἰδίαν φωνήν καὶ ἀπὸ Ἑλλήνων καθίστανται ἡμιέλληνες ἢ καὶ ὅλως ἀνέλληνες, πρὸς τοὺς Φράγκους δὲ διηγεκῶς συγγρωτιζόμενοι, παραλαμβάνουσι καὶ ἀναποσφραγιζοῦσιν εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν δυσεξαλείπτους συνηθείας καὶ φρονήματα ξενοπρεπῆ. «Εὖγε! (ἔγραψε τῇ 29 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον) διὰ τὴν ὁποίαν ἔχεις ἀπόφασιν νὰ σταίλῃς τὸν Ἐπαμεινώνδαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Στείλῃς τὸν λοιπόν. Ἀγαθὴ τύχη! Ἀμποτε καὶ αἱ θυγατέρες σου νὰ ἐβλεπαν κἄν πρὸς ὀλίγον τὴν πατρίαν γῆν! Διότι, φίλε, ἂν αἱ περιστάσεις μᾶς ἀναγκάξωσι καμμίαν φορὰν νὰ φωλευώμεν μεταξὺ τῶν ξένων, εἶναι, νομίζω, χρέος νὰ μὴν ἀποξενωνώμεν παντάπασιν τοὺς νεοσσούς ἀπὸ τὴν πατρίκην μας φωλεάν».

Πάσαι αἱ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐκδόσεις τοῦ Κοραῆ ἀποβλέπουσι πρὸς τὴν πολιτικὴν, ἠθικὴν καὶ κρινωνικὴν παρασκευὴν καὶ στοιχεῖωσιν τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος. Κατὰ τὸ πρῶτον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἔτος ἐξέδωκε τὰ «Πολιτικά», τὸ βαθὺ ἐκεῖνο τοῦ βαθυνουστάτου τῶν φιλοσόφων σύγγραμμα, ὅπερ ἔτι καὶ νῦν εἶναι ἀπαράμιλλον ἀρχέτυπον πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀθάνατον μνημεῖον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεγαλοφυΐας. Τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, λέγει ὁ ἄγγλος Βράδλεϋ ἐν σοφῇ διατριβῇ, πρὸ πέντε ἐκδοθείση ἐνιαυτῶν, ἔχουσι διττὴν σπουδαιότητα, ἱστορικὴν καὶ θεωρητικὴν, διότι διαφωτίζουν τὰ πολιτεύματα καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, εἶναι δὲ καρπὸς τῆς πολιτικῆς ἐμπειρίας μεγάλου λαοῦ, καθ' ὃν τρόπον παρεστάθη αὐτῇ ἐν τῇ λαμπρᾷ διανοίᾳ σοφωτάτου Ἑλλήνος, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἀξιοθαύμαστον ἐπιστημονικὴν θεωρίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγει ἕτερος ἄγγλος, ὁ σὴρ Ἀλέξανδρος Γράντ, ἐν τῇ ὑψηλῇ ἐκτιμῇ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς εὐ κεκραμένης πολιτείας, προσέδραμε λεληθότως τοῦ ἀγγλικοῦ συντάγματος· ἡ ἱστορία δὲ τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα, διεπίστωσε καὶ ἐπεκύρωσε πληρέστατα τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενομένην παθολογικὴν ἀνάλυσιν τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ὁ δὲ γερμανὸς Ἀδόλφος Στάρ, ὁ ἐκδὼς τὰ Πολιτικά μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως, εἶτα δὲ πάλιν μεταφράσας οὐ μόνον τὰ Πολιτικά ἀλλὰ καὶ τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια καὶ τὴν Ῥητορικὴν καὶ τὴν Ποιητικὴν, πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας συντάξας πραγματείας περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ποιημάτων τοῦ μεγάλου Σταγειρίτου, ἀποφαίνεται ὅτι τὰ Πολιτικά, περιλαμβανόντα τὴν πολιτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐμπειρίαν, εἶναι τὸ σπουδαιότατον ἀπάντων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῶν νοημάτων, ἅτινα παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ εὐρίσκομεν τῶν τε προδρόμων καὶ διαδόχων τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ὁ Ἀριστοτέλης νοεῖ τὴν πολιτικὴν πάντῃ ἄλλως ἢ ὅπως οἱ διπλωμάται τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Σήμερον, ἡ πολιτικὴ παντὸς κράτους στηρίζεται ἐπὶ μόνου τοῦ κατ' ἰδίαν συμφέροντος, ὑπερτάτον δὲ ἔχει γνῶμονα τὴν ἰδιωφέλειαν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ εἶναι δύο ἀδιζεύκτα τμήματα μιᾶς πραγματείας, τῆς περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφίας, ἣν καὶ ὁ Κικέρων καλεῖ «τέχνην τοῦ βίου»· προηγεῖται ἡ ἠθικὴ, ἔπεται δὲ ἐν ἀδιχρήκῳ συνδέσμῳ ἡ πολιτικὴ, τέλος δὲ ἀμφοτέρων εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Ὁ Κοραῆς ἐπεχείρησε τῶν Πολιτικῶν τὴν ἐκδοσιν χάριν τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολεμούντων Ἑλλήνων.

*

«Τοῦ Ἀριστοτέλους τῶν Πολιτικῶν τὴν ἔκδοσιν (λέγει) ἐπεχείρησα εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς μου. Ἡ ἀχώριστος ἀπὸ τὴν πολυετῇ μου ἡλικίαν ἀδυναμία ᾗθειε μ' ἐμποδίζει ἀπὸ τόσο ἀγῶνα, ἂν δὲν μ' ἐθάρρυνεν εἰς αὐτὸν ἀξιόλογος αἰτία. Αἰτία δὲ τοῦ παρ' ἡλικίαν ἀγῶνός μου ἡ παρούσα τῆς Ἑλλάδος ἀπροσδόκητος μεγάλη κίνησις. Μ' ἐνίσχυσεν εἰς αὐτὸν πολὺ ἡ πρὸ τῆς ἐκδόσεώς μου δημοσιευθεῖσα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1809) ἔκδοσις τοῦ Σνεϊδέρου». Ἀλλ' ἐκ τῶν ὀκτωκαίδεκα ἐκδόσεων τῶν Πολιτικῶν, ἃς ἠρεύνησεν ὁ Σνεϊδέρος, μίαν καὶ μόνην, τὴν τοῦ Κορρίγιου, ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Κοραῆς· πρὸς δὲ ταύτη καὶ δύο παλαιὰς ἐκδόσεις ἀπάντων τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. «Στε- ρημένος ἀπὸ τόσα βοηθήματα, τὰ ὅποια, καὶ ἂν εἶχα, μ' ἔλειπε καὶ ὁ καιρὸς καὶ ἡ δύναμις νὰ μεταχειρισθῶ, ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἐκ- δώσω τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστέλους χωρὶς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σνεϊδέρου. Ἀπ' αὐτὴν ὀδηγούμενος, δὲν εἶναι παράδοξον ἂν συνήργησα κ' ἐγὼ εἰς τὴν ἐπὶ πλεόν διόρθωσιν τοῦ κειμένου· παράδοξον ἀληθῶς θέλ' εἶσθαι ἐάν οἱ μετ' ἐμὲ ἐκδοταὶ δὲν διορθώσωσιν ἔτι πλεότερα. Τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὰ τὰς κοινὰς εἰς ὅλα τὰ ἀντίγραφα ἀμαρτίας, ἔπαθον καὶ ἄλλο ἀνθρώπινον βυστύχημα, τοῦτο· πολλαὶ φράσεις καὶ περίοδοι μετετοπίσθησαν ἀπὸ τὴν φυσικὴν αὐτῶν τάξιν, ἄλλαι δὲ καὶ ἠφανίσθησαν παντάπασιν· ὥστε διὰ τὰς μετατοπίσεις καὶ τὰ χάσματα πολλὰ μέρη τοῦ κειμένου ἔγιναν ἀληθῆ αἰνίγματα». Μετὰ τὸν Κοραῆν, παρεσκευάσαν κατ' ἰδίαν ἐκδόσεις τῶν Πολιτικῶν, ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γοῦτλιγκ (1824), ὁ Βέγκερος (1831), ὁ Στάρ (1836—39), ὁ Βαρθελεμὺ Σαντιλάιρ (1837), ὁ Σύσεμιλ (1879 καὶ 1882) καὶ ὁ ἄγγλος Νιούμαν (1887). Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι διὰ τῆς παρα- βολῆς τῶν ἀντιγράφων ἡ κριτικὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου προήχθη οὐ μικρόν. Τὰ σωζόμενα τῶν Πολιτικῶν ἀντίγραφα χρονολογοῦνται σχε- δὸν ἅπαντα ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, δύο δὲ καὶ μόνα ἀπὸ τῆς 14. Καὶ αἱ παλαιαὶ λατινικαὶ μεταφράσεις, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ ὑπὸ τοῦ δο- μινικάνου μοναχοῦ Μοερβέκκ (ἦν ἐξέδωκεν ὁ Σύσεμιλ τῷ 1872) πε- ρέσχον πολλαπλὴν ὠφέλειαν εἰς τοὺς κριτικούς. Ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Μοερβέκκ καὶ ἐπὶ τεσσάρων ἀντιγράφων, τῶν ἀρίστων πάντων τῶν ἄλλων (τριῶν ἀποκειμένων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, τοῦ τετάρτου δὲ ἐν τῇ Ἀμβρουσιανῇ) ἐρείδεται ἰδίως ἡ καθ' ἡμᾶς κριτικὴ. Πρῶτος ὁ Γοῦτλιγκ ἐποίησατο ἀντιβολὴν πέντε ἐν Παρίσις κωδίκων· μετὰ τοῦτον, ὁ Βέγκερος· ἔπειτα πάλιν ὁ φιλοπονώτατος τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρμηνευτής

Βαρθελεμύ Σαιντιλαίρ ἀντιπαρέβαλεν ἑνδεκα ἀντίγραφα· τελευταίον δὲ ὁ Σύσεμιλ ἐν τῇ κριτικῳτάτῃ διατριβῇ de politicis Aristoteleis quaestiones criticae (1886) ὑπέδειξε τίνι μεθόδῳ ἠδύνατο νὰ ἀποτελεσθῇ βοηθηθὼν τοῦ κειμένου ἢ καθαρσίς. Ὁ Κοραῆς διώρθωσεν εὐφυστάτα πολλὰ κακῶς ἔχοντα χωρία, τούτων δὲ τῶν διορθώσεων τὰς πλείους ἀπεδέξαντο οἱ ὕστερον ἐκδόται. Ὁ διασημότατος τῶν νεωτέρων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρμηνευτῶν, καθηγητῆς Σύσεμιλ, ἐν τῇ ἑλληνογερμανικῇ τῶν Πολιτικῶν ἐκδόσει (1879) ἀναφέρει καὶ ἀσπάζεται πολλὰς τοῦ Κοραῆ εἰκασίας· τινὰ δὲ χωρία μεταφράζει γερμανιστὶ χειρᾶ γινόμενος ἐκ τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ, ὧν ἄνευ θὰ ἦσαν ἐκεῖνα δυσκατάληπτα (Πρβλ. τὰς σελίδας 123, 126, 246, 252, 266, 304, 312, 330, 414, 431, 433, 444, 449, 453, 460, 469, 478, 528, 549, 572, 610, 642, 662, 674, 736, 789). Ὁ γὰρ Βαρθελεμύ Σαιντιλαίρ δὲν εἶναι ἐκ τῶν θυμαστικῶν τῆς κριτικῆς μεθόδου τοῦ Κοραῆ, ἐνισχυτὸν δὲ αἰτιάται τοῦ σοφοῦ Ἑλληνοσὺ τὴν τολμηρίαν· ἀλλ' ὅμως γερμανοὶ καὶ ἄγγλοι κριτικοὶ ἀναφέρουσι μετὰ τιμῆς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κοραῆ, ἐσχάτως δὲ ἐν τῇ Classical Review (τοῦ ἰουλίου 1889) ἄγγλος φιλόλογος ἐπὶ ἀριστοτελικῷ τινος χωρίου ποιεῖται μνηεῖαν τοῦ Κοραῆ, ὡς πρῶτον εἰσηγησαμένου τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν. Πλὴν τῶν κριτικῶν εἰκασιῶν ἐπιγράφεται ὁ Κοραῆς καὶ τινὰς πραγματικὰς παρατηρήσεις εἰς ἀναίρεσιν παλαιῶν θεωριῶν. Γνωστὸν ὅτι ὁ Στρυγγιρίτης ἀποδέχεται τὴν δουλείαν ὡς ἐκ φύσεως ὑπάρχουσαν. «Βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις (λέγει) καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν τὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν δούλων, τὰ μὲν ἰσχυρὰ πρὸς τὴν ἀναγκαιάν χρῆσιν, τὰ δὲ ὀρθὰ καὶ ἄχρηστα πρὸς τοιαύτας ἐργασίας, ἀλλὰ χρησιμα πρὸς πολιτικὸν βίον». Πρὸς ταῦτα ἀντιλέγει ὁ Κοραῆς. «Ἀνάξιον τοιοῦτου φιλοσόφου σόφισμα. Ἡ μὲν γὰρ φύσις καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἐν δούλῳ, πῇ μὲν ὀρθά, πῇ δὲ καὶ τοῦναντίον ποιεῖ τὰ σώματα. Ἡ δὲ δι' ἀγωγὴν ὀρθώσις ἐν δούλῳ μὲν οὐκ ἂν εἴη, οὐ διὰ φύσιν δούλους γεγενῆσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ μικρὰ φρονεῖν ἀναγκάζεσθαι ὑπὸ τῆς δουλείας· ἐν ἐλευθερίᾳ δὲ οὐκ αἰετοτε τὴν τῆς ψυχῆς ὀρθώσιν σημαίνει· ἔστι γὰρ καὶ δι' ἀναισχυντίαν ὀρθοῦσθαι». Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ἐνθα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐν Συρακούσαις ἐγένοντο «δουλοδιδασκαλοὶ» παιδεύοντες τοὺς δούλους εἰς «τὰ δουρικὰ διακονήματα» παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Καὶ μηδεὶς ξενιζέσθω διὰ τοὺς παρὰ τοῖς παλαιῇς Δουλοδιδασκάλους τούτους· μακρῷ γὰρ τούτου παραδοξότερον τὸ καὶ Πτωχοδιδασκάλους παρὰ τοῖς νεωτέροις εὐρίσκεισθαι, οἷον

ἔστι τὸ ἱστορηθὲν ἑναγχος περὶ γράϊας τινὸς Λονδίνης, ἔργον ἐχούσης τὸ διδάσκειν τοὺς μισέργους τῶν παίδων τὸ πτωχεύειν, ἐπιτήδευμα «πάντων ἀνηρότατον» ὡς φησι Τυρταῖος. Καὶ ὁ μὲν Συρακούσιος Ἑλληνα, διδάσκων ὡς ἔχρην τὰ ὑπὸ τῶν δεσποτῶν ἐπιταττόμενα ὄραν τοὺς μὴ δυναμένους ἐλευθέρους εἶναι καὶ ἑαυτοῖς ἐργάζεσθαι, πολλῶν γε πληγῶν αὐτοὺς ἀπῆλλαττε· τὸ δ' Ἀγγλικὸν γραΐδιον κηφήνος βίον βιοῦν εἰσηγούμενον, μακρῷ χείρονας δούλους τοὺς ἐλευθέρους ἀπεργάζεται.

Ἀλλὰ τὸ τιμαλφέστατον κόσμημα τῆς ὑπὸ Κοραῆ ἐκδόσεως τῶν Πολιτικῶν εἶναι τὰ ἐν σχήματι πολιτικῶν παραινέσεων πρὸς τοὺς Ἑλληνας μακρὰ προλεγόμενα, «τελειότατον πρότυπον εὐγενοῦς καὶ ἀγνῆς φιλοπατρίας» ὅπως χαρακτηρίζει αὐτὰ δι' ὀλίγων λέξεων ὁ K. Sinner. Καὶ ὁ γερμανὸς καθηγητὴς Ὅγκεν, ὁ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὸ ἄριστον συγγράμμα πόνημα περὶ τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους θεωριῶν, ποιεῖται εὐφύμως μνεῖαν τῶν προλεγομένων τοῦ Κοραῆ, ἅτινα ἐνεποίησαν ἰσχυράν αἴσθησιν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Εὐρωπαίους, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν δύο κατὰ τὸ 1823 ἐκδεδομένων γερμανικῶν μεταφράσεων. Ὁ φιλέλλη γερμανὸς Ἰκεν ἡρμήνευσε καὶ ἐξέδωκεν ἐν Λιψία τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Korai's Schrift vom alten und neuen Hellas· συγχρόνως δὲ καὶ ὁ διάσημος ἑλβετὸς φιλόλογος Ὁρέλλιος ἀνετύπωσεν αὐτὰ ἐν Ζυρίχῃ, προσθεὶς καὶ ἰδίαν γερμανικὴν μετάφρασιν καὶ ἀξιόλογον προσόμιον ἐξ 24 σελίδων. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου, συγκειμένου ἐκ σελίδων σχεδὸν τετρακοσίων, ἔχει ὧδε ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ «Ἀδαμαντίου Κοραῆ παραινέσεις πολιτικαὶ πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἐν Τουρκίᾳ τῆς Ἑλβετίας — Adamantios Korai's politische Ermahnungen an die Hellenen übersetzt von Johann Kaspar von Orelli, Professor, Zürich 1823». Ὁ Ὁρέλλιος ἦτο ἐκ τῶν κρατίστων τότε ἑλληνιστῶν, θαυμαστῆς τῆς σοφίας τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαικτικὸς φίλος. Φέρε ἴδωμεν μεθ' ὁπόσης τιμῆς αἰτιολογεῖ ὁ ἑλβετὸς φιλόλογος τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην μετάφρασιν τῶν Προλεγομένων τοῦ Κοραῆ. «Λόγοι πολλοὶ παρεκίνησάν με νὰ μεθερμηνεύσω τὸ πονημάτιον τοῦ σεβασμίου Κοραῆ. Εἴ περ τις ἄλλος τῶν καθ' ἡμᾶς συναρμολογεῖ ὁ ἀνὴρ ἐν τῇ διαυγεῖ αὐτοῦ διανοίᾳ τὴν σοφίαν τῆς σεμνῆς ἀρχαιότητος, τὰς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὗ διέγνω τὴν ἀνόθευτον καὶ ἀπέριτον οὐσίαν, καὶ τὰ ἀδιάσειστα ἐπακολουθήματα τοῦ νῦν ἀγῶνος τῆς τῶν λαῶν ἐλευθερίας πρὸς τὴν δεσποτείαν. Ἐξαγγέλλει δὲ τὴν τριπλὴν σοφίαν ταύτην ἐν ἀρελείᾳ μὲν καὶ ἀπλότῃ, ὡς

ἐμπρέπει ἀνδρὶ πρεσβύτῃ, ἀλλὰ μετ' ἐμφάσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Ἡ καρδιά αὐτοῦ ἐμφορεῖται φιλοπατρίας ἀχραινεστάτης· καίτοι δὲ πόρρω τῆς ἡλικίας ὢν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ τὰς διατριβάς ποιούμενος, δὲν διαλείπει ἐπιτελῶν τὴν ὑπὸ τῆς Προνοίας ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν νὰ καταστή ὁ φιλολογικὸς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διδασκαλός. Ὁ τοιαύτας δημοτικὰς παραινέσεις πρὸς οἰονδήποτε λαὸν εἰσηγούμενος εὐλόγως ἐλπίζει, ὅτι θὰ τύχῃ ἀκροάσεως καὶ ὁπόταν ὁ λαὸς στεναῇ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, πολλῶν δὲ μᾶλλον ἐπὶ δεινοτάτων μεταβολῶν καὶ κινήσεων. Καὶ οἱ σπουδαῖοι δὲ καὶ λόγοι θὰ διεξέλθωσι τὰς παραινέσεις μεθ' ἡδονῆς, ὁπόταν μάλιστα καταλαμβάνῃ τούτους κόρος καὶ ἀηδία πρὸς τοὺς εὐφρεῖς ἄλλως καὶ βαθύφρονας σκοτιστάς, τοὺς ψυχροὺς θεωρητικούς καὶ τὰ συστήματα αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ὅτι εἰς τὰ ἔργα περιάπτεται σπουδαϊότης μεῖζων ἢ εἰς τοὺς λόγους, σημειωτέον, ὅτι τοῦ Κοραῆ τὰ ῥήματα συμπεριφέρουσι σπέρματα πλειόνων βουλῶν καὶ ἀποφάσεων, ὅσον οὖπω ἐκτελεσθησμένων· διότι ὁ τῶν νῦν Ἑλλήνων σοφώτατος στρέφει τὸν λόγον πρὸς τοὺς ἀνωτέρω τινὲς κλήσει ἐπὶ τὰ ἔργα χωρήσαντας συμπολίτας, οἵτινες, παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ θλάθρου, ὑπ' ἀπάντων μὲν τῶν Χριστιανῶν ἐγκαταλελειμμένοι, ὑπ' ὀλιγίστων δὲ ἀνθρώπων καὶ δὴ χαλεπῶς καὶ μόλις βοηθούμενοι, ἀναλλοίωτον ἔχουσι τὸ φρόνημα, ὅτι θάνατος ἐνδοξος δουλείας αἰσχυρᾶς αἰρετώτερος. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Ἕλληγες ἐν ἐσχάτῃ ἀπογνοίᾳ ἀγωνίζονται τὸν περὶ τῶν ὅλων ἀγῶνα προσφυῶς πάνυ ὑψοῦται σπουδαία σοφίας φωνή, τοὺς μὲν ἀφεστῶτας φίλους τῶν Ἑλλήνων ἀναπτεροῦσα, αὐτοὺς δὲ τοὺς Ἕλληγας παραθαῖρβύνουσα. Καὶ μετὰ θάρρους δὴ, ὡσπερ ἦτο ἡδὴ ἡ πατρίς ἀπηλευθερωμένη, ὁ ἐκουσίως ποτὲ ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς φοβερᾶς δουλείας ἐξορίσας ἑαυτὸν πρεσβύτης μεταδίδει πρὸς τὸ γένος αὐτοῦ τὴν εὐμενεστάτην συμβουλὴν οὐδενὸς βασιλέως, ἀλλὰ τῆς δικαιοσύνης μόνον καὶ τῆς ὀρθοκείας χρεῖαν ἔχετε, φίλτατοι ὁμογενεῖς! οὐδὲν ἐποιήσατε ἀλόγιστον, οὐδὲν ἀξιοποινον, ἀλλὰ μόνον ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ ὑμετέρα αὐτῶν θέσις καὶ τὸ δίκαιον». Ἐνταῦθα δὴ καὶ ἡμεῖς οἱ πόρρωθεν συμπαθεῦντες πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους εὐρίσκομεν συγγραφὴν, ἥτις ἀρκούντως δεικνύει ὅποιον τινῶν φρονημάτων, ὁποῦν τινὸς βίου πολιτικοῦ εἶναι τὸ ἔθνος δεκτικόν, τίνι δὲ τρόπῳ, παρὰ πάντας τοὺς κωγμούς τῶν συκοφαντούντων αὐτὸ, θὰ ἀναπτυχθῇ αὐτοτελὲς ἐν καιροῖς ἡσυχωτέροις, ὅταν ἀφανισθῶσι τὰ στίγματα καὶ αἱ οὐλαὶ τῆς δουλείας. Ἀπὸ τοῦδε λοιπὸν θαρρόντες διατεινόμεθα, ὅτι οἱ αἵματι πεφυρμένοι καὶ ἀπορίαις δειναῖς

συνεχόμενοι Ἕλληνες φαίνονται ἡμῖν πᾶν ἄλλο ἢ δυστυχεῖς, τοῦ ἀγῶ-
νος αὐτῶν δικαίου ὄντος καὶ ἱεροῦ· προτιμότερον νὰ ἐκλίπη τέλειον ἢ
γενναῖα φυλὴ ἢ νὰ ὑποκύψῃ χαυνωθεῖσα εἰς τὸν πρόσθεν ζυγὸν ἢ κλίνῃ
φιλήκοον οὕς εἰς δολίους μεσίτας, οἵτινες κατεύχονται αὐτῆς αἰσχύνῃν
Νεαπολιτῶν, ὅπως διατρανωθῇ αὐθις καὶ λαμπρυνθῇ ἡ περὶ Παλινορ-
θώσεως θεωρία. Ὁ μὲν πολὺς ὁμιλος θὰ ρυθμίτῃ κατὰ τὸ εἶκος τὴν
χρίσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν· ἡμεῖς δὲ, οὔτε κατὰ θεωρίαν οὔτε
κατὰ πράξιν κλονούμενοι, ἐμμένομεν ἐν τῇ γνώμῃ, ὅτι ὁ ἀγὼν αὐτός,
οἷος ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύχθη, τοσοῦτον σπουδαῖος ὑπάρχει ἐν τῇ πλήρει
αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ πάντων εἰσέτι κατανοηθεῖσθαι ἄξιον, ὅσον εἶναι σπου-
δαία καὶ ἡ ὅπωςδὴποτε ἀτελὴς ἐπιτυχία αὐτοῦ. Ταῦτα ἀνυποστόλως
ἠμολογοῦσι λαοὶ συμπαθεῖντες, οὗς μάτην ἐπειράθησάν τινες νὰ κατα-
φροβήσωσιν ἢ μεταδιδᾶξωσιν. Ὑψίστην τοῦ βίου αὐτοῦ ἐντολὴν ὑπέλαβεν
ἀνάκαθεν ὁ Κοραῆς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος· ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ
1805 ἐμόχθησεν ἵνα βαθμηδὸν καθάρῃ τὴν γλῶσσαν καὶ ἐρμηνεύσῃ τοὺς
ἀρχαίους συγγραφεῖς, οὕτω δὲ ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἀνυψώσῃ τὸ κα-
ταπιεζόμενον ἔθνος, ἄχρις οὗ τύχῃ πλήρους καὶ λαμπρᾶς πνευματικῆς
ἐλευθερίας. Ἐμελλὼν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες νὰ ἀμοιρῶσι πολιτικῶν δι-
καιῶν καὶ αὐτονομίας, νὰ ᾔναι περίφοβοι ἅμα καὶ δολεροὶ δοῦλοι κατὰ
τὸ σῶμα, τὴν κτῆσιν καὶ τὰς ἐπιγείους ἀσχολίας, ἀλλὰ βιομήχανοι,
θεῖστοι, πολύτεχνοι, λόγιοι, οὐχὶ ἀνήκοοι τῶν ἐπιστημῶν τῆς πεφωτισμένης
Εὐρώπης, κεκτημένοι δὲ γυμνάσια, βιβλιοθήκας, ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων,
μεταφράσεις τῶν δοκίμων συγγραφέων καὶ ἄλλων ἔθνων εἰς καθαρῶ-
τάτην νεωτέραν ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ τοιοῦτο φόβητρον οὐδ' οἱ καθ' ἡμᾶς
χρόνοι ἀνέχονται νὰ βλέπωσι πλανώμενον, καίτοι ἀναγκαζόμενοι πρὸς
τοῦτο. Ἐντεῦθεν αἱ ἐταιρίαι, ὁ ἱερὸς λόγος, ὁ μάρτυς Γρηγόριος καὶ οἱ
σὺν αὐτῷ ἀπαγχονισθέντες, ἡ Χίος δις, ἡ Τένεδος, πᾶσαι αἱ νῆκαι καὶ
ἤτται, οἱ ἥρωες καὶ οἱ προδότες παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὁ ὀλεθρὸς αὐτῶν
ἢ ἡ ἐλευθερία, πάντα σπεύδουσιν εἰς ἔμφορον προπαρασκευήν. Μαμφῆς
ἄξιος δὲν ὑπάρχει ὁ Κοραῆς· ἐμόχθησε πλείονα τῶν προγενεστέρων·
τί ὠφέλησε, λόγου χάριν, ἐκδοὺς ἐν ἔτει 1722 τὴν περὶ καθηκόντων
πραγματεῖαν ὁ δοσποδὴρ Ἰωάννης Νικ. Μαυροκορδάτος; Ὁ Κοραῆς
τοῦναντίον κατάρθρωσεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ εἰς μόνος ἀνὴρ.
στεφάνου δὲ ἄξιος κατέστη διὰ τὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιοθήκην
πολυτίμους εἰσαγωγάς. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν καλλίστων πρὸς τοὺς Ἕλληνας
προσλαλῶν τὴν μετάφρασιν ὑπέλαβον ἐμὸν ἔργον, ἀπ' οὗ πρόκειται μᾶλλον

νὰ ἀποσταλῶσιν αὐτοῖς ἰατροί, ἀγωνισταὶ καὶ ὅπλα· διπλοῦν ὅμως ἐπε-
θώξῃ σκοπὸν διὰ τῆς προκειμένης μεταφράσεως. Πολλὰ ἀντίτυπα εἰς
Ἑλλάδα κομιζόμενα θὰ διασπείρωσι τὰ σωτήρια τῆς ἀληθινῆς ἐκείνης
σοφίας διδάγματα πολλῶ ἐυρύτερον ἢ ὅσον θὰ διεδίδοντο διὰ τῆς βαρυ-
τιμωτέρας πρώτης ἐκδόσεως. Εἴθε δὲ νὰ ἀποκομίσωσι τοὺς αὐτοὺς ἀγλα-
οὺς καρπούς, οὓς ἐν Γερμανίᾳ ἀπεκόμισαν οἱ καὶ ὑπὸ τῶν σκοτιστῶν
ἐκτιμηθέντες ἀρίτως ἀνεπίληστοι λόγοι τοῦ φιλοσόφου Φίχτε. Μεγίστης
ὠφελείας παραίτιοι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποβῶσιν αἱ παραινέσεις κατὰ τῶν
μηχανημάτων τῶν καὶ τὴν Ἑλλάδα λυμεινομένων παπικῶν ἀποστόλων
καὶ αἱ νύξεις περὶ τῆς μελλούσης τοῦ κλήρου ἐκπαιδεύσεως, διότι, ὅσον
καὶ ἂν φαίνεται νῦν ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία νεαρχωμένη κατὰ τὴν ἐσω-
τερικὴν αὐτῆς οὐσίαν, μόνον ἐλευθερὰ καὶ αὐτόνομος Ἑλλάς δύναται
νὰ ἀποβῇ ὁρμητήριον, ὁπόθεν νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῆς
ἀληθινῆς πνευματικῇ Ἀναμόρφωσις».

Ἀλλὰ καὶ οὐδαμῶς σκοπούμενων τῶν ἐγκωμίων ὅσα ἀπονέμει
πρὸς τὸν Κοραῆν ὁ ὀνομαστός τῆς Ἑλβετίας κριτικὸς, θέον νὰ ὁμολογή-
σωμεν ὅτι τὰ εἰς τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους προλεγόμενα εἶναι
ὄντως θησαυροφυλάκιον πολιτικῶν καὶ παντοίων ἄλλων ἠθικῶν παραγ-
γελμάτων καὶ τοιούτων νουτεήσεων, οἷας οὐδεὶς ἄλλος Ἑλλήν ἀπέ-
τεινε πώποτε πρὸς τὸ ἴδιον ἔθνος. Ὁ Κοραῆς, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς
ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι χρῆμα δυσφύλακτον καὶ εὐπαράγωγον, δι-
δάσκει τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους Ἑλλήνας πῶς πρέπει
νὰ συνταχθῶσιν ὅπως διαφυλάξωσι τὸ πολυτιμότερον τοῦτο ἀγαθόν. Ἰ-
στορῶν τὰς πλάνας καὶ τὰς παραφροὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν τῇ
ἐφαρμογῇ καὶ τῇ ἀσκήσει τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τὰς κακοτρόπους
τῶν δημαγωγῶν σκευωρίας, καὶ τὰ ἄλλα πρæρεπόμενα κακὰ, ἀποδει-
κνύει διὰ πολλῶν ἱστορικῶν πρæδειγμάτων ὅποσον ἡ ἄγνοια τῆς πο-
λιτικῆς ἐπιστήμης ἐπεσκοτίσας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι τὴν ἄγνοιαν
τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας. Ἀληθεύει μὲν ὅτι οἱ Ἑλλήνες, ὅπως διασώ-
σωσι τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἠγωνίσαντο καλῶς πρὸς τοὺς βρæβάρους·
ἀλλ' οὐδὲν ἦν τὸν ἀληθεύει ὅτι ἀκριβῆ τῆς ἐλευθερίας ἰδέαν οὔτε πρό-
τερον οὔτε ὕστερον συνέλαβον· καὶ ὁ λόγος προφανής. Τὸν πρὸς τὴν
ἐλευθερίαν ἔρωτα ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσιν ἔμφυτον, ὀλίγιστοι δὲ
ἐπίστανται τίς ἡ οὐσία τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας, τίνι τρόπῳ αὕτη ἐπι-
τυγχάνεται καὶ πῶς διαφυλάσσεται· διότι ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ πρὸς τὴν
ἐλευθερίαν φυσικοῦ καὶ δικαίου ἔρωτος δύο γεννῶνται δλεθρία πάθη, ἡ

φιλαρχία καὶ ἡ πλεονεξία, ἅτινα οὔτε θεραπεύονται οὔτε κορέννυνται χωρίς βλάβης τῆς τοῦ πλησίον ἐλευθερίας. Δύναμις καὶ πλοῦτος, φιλοτιμία καὶ φιλοχρηματία εἶναι ἔπλα ἅτινα, κατὰ τὴν συνετὴν τοῦ Κοραῆ παρατήρησιν, ἐλάχιστοι μεταχειρίζονται ἐπ' ἀγαθῶ ἐαυτῶν τε καὶ τῶν ἄλλων. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ὅσω μείζων εἶναι τοῦ πλούτου ἡ ἀφθονία, τοσούτω μᾶλλον ἐξάπτει τὴν τούτου δίψαν· κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα, ὁ τοσαύτην κτησάμενος δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ὥστε νὰ πράττῃ ἀκωλύτως ὅ,τι βούλεται, τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ μὴ βιάσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἵνα ποιῶσι τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὴν ἐλευθερίαν ταύτην δεσποτικὴν διάθεσιν, παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς, μόνῃ ἢ ἐκ παιδῶν χρηστὴ ἀγωγὴ καὶ παιδεία δύναται νὰ ἐκριώσῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων λοιπὸν θέον νὰ διδάσκωνται πάντες «ὅτι μόνον μόνιμον τὸ κατ' ἀξίαν ἴσον», ὅτι δηλαδὴ ἡ μόνιμος ἐλευθερία στηρίζεται εἰς τοιαύτην τινὰ τῶν πολιτῶν δικαιοσύνην καὶ ἰσότητα, ἐξ ἧς νὰ ἀπολαμβάνῃ ἕκαστος μὴδὲν πλεόν, μὴδὲν μείον ἢ τὸ προσήκον, καὶ ὅτι ὁ τῆς ἐλευθερίας ἑραστής οὐδαμῶς ὁμοιάζει πρὸς τοὺς κοινούς ἄλλων πραγμάτων ἑραστάς· καὶ τούτων μὲν ὁ ἔρωσ διατελεῖ ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ζηλοτυπίας, ὁ δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀγαπῶν ὅσω πλείους προσπορίζεται συνεραστάς, τοσούτω πλείους προσκτάται συμφύλακας αὐτῆς, τοσούτω δ' ἐλιγώτερον κινδυνεύει νὰ ἀποβῇ τὸ ἐπὶ ζῆλον τοῦτο ἀγαθόν. Ὁ Κοραῆς ἐκτίθησι τοὺς διαφόρους λόγους, δι' οὓς αἱ σωτηριώδεις αὐταὶ ἀληθεύει οὔτε ἐδιδάσκοντο οὔτε ἐνοσύντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι. Πρῶτος δὲ λόγος, ἡ ἐλευθερία πρόληψις ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν αὐτοὶ μὲν φύσει δεσπότες, αἱ δὲ βάρβαροι φύσει δούλοι, ἥτις ἐπὶ νενεκε τὴν σύγχυσιν τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δεσποτικῆς. Εἰς τὴν ἄνομον δούλωσιν καὶ εἰς τὴν ἀναστολὴν πάσης προόδου κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μέγα συνέβαλετο ἢ τε πληθὺς καὶ μικρότης τῶν πολιτειῶν, ἢ τῶν πολιτῶν διχοτομία καὶ διχόνοια, καὶ ἡ τούτων ἀποχὴ ἀπὸ παντὸς ἐπιτηδεύματος πλουτοφόρου. Μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν παρενέβαλλε καὶ ἡ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δουλείας περαιτέρω διαφθορὰ τῶν ἡθῶν. Ἔτερον οὐχὶ μικρὸν ἐμπόδιον πρὸς τελείωσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἦτο ἡ ἐλληνικὴ ὀρησκέα, «ἡ προσφυῶς λατρεία τοῦ Καλοῦ, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ προσαγορευθεῖσα». Μετὰ τὴν ἀπαριθμῆσιν τῶν θειῶν τούτων κωλυμάτων καὶ ἄλλων παραπλησίων κακῶν, ἐξετάζει ὁ Κοραῆς τίνας ἔνεκεν οἱ παλαιοὶ νομοθέται καὶ φιλόσοφοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐλέθρου τὰς ἐλληνικὰς πολιτείας. Ἐκ

τῆς ἀντιπαράθεσως τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων συμπεραίνει ὅτι πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ ἐλλείψεις εἶναι ἐπακολούθημα μιᾶς καὶ μόνης αἰτίας. Τῶν διχονοιῶν, τῶν στάσεων, τῶν πολέμων ἡ πηγή δὲν ἀποξηραίνεται, λέγει, ἐὰν μὴ ἡμερωθῶσι τὰ τῶν ἀνθρώπων πάθη. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἀναστέλλουσι τὰ πάθη, δὲν ἰσχύουσιν ὁμῶς νὰ ἡμερώσωσι τέλειον αὐτὰ, ἂν μὴ προσλάβωσι συνεργὸν τὴν τε χρηστὴν τῶν νέων ἀγωγὴν καὶ ἀπαξοπάντων τῶν πολιτῶν τὴν ἐκπαίδευσιν, οἷα προσήκει εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ἐκάστου. Κατὰ τὴν σοφὴν τοῦ Σταγειρίτου ὑπόμνησιν, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ πλάσῃ ἀνθρώπους, οἷους θέλει, λαμβάνει δὲ ὡς εὕρισκει αὐτοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως πεπλασμένους, «ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ λαβούσα παρὰ τῆς φύσεως χρῆται αὐτοῖς». Μόνοι οἱ νόμοι δὲν ἀρκοῦσι νὰ μορφώσωσι τοὺς πολίτας κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νομοθέτου. Ἐπὶ τέλους, ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ὁμολογεῖται καὶ μέγα τι καὶ ἀξιόπαινον, ἀλλ' οὐχὶ σπάνιον· ἡ φυλακὴ ὁμῶς αὐτῆς ὁμολογεῖται καὶ μέγιστον καὶ σπανιώτατον, διότι, πλὴν τοῦ προσαίρου κατὰ τῶν τυράννων πολέμου, προσαπαιτεῖ νὰ καταπολεμῇ ἕκαστος ἀδιαλείπτως τὰ πολλῶν τυραννικώτερα πάθη τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἄχρις οὗ ὑποτάξῃ αὐτὰ εἰς τὸν ἄγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Ἀείποτε καὶ πανταχοῦ ἀνεφάνησαν Μιλτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς, Λεωνίδαί, ἀλλ' οὐχὶ Ἀριστείδαι καὶ Φωκίωνες· τούτου δ' ἔνεκα πολλὰ ἔθνη ἐκτῆσαντο μὲν, ἀλλ' οὐδαμῶς διεφύλαξαν τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ἀπαιτεῖ ἀνδρείαν καὶ ἐνθουσιασμόν, ἡ δὲ διατήρησις αὐτῆς προσαπαιτεῖ φρόνησιν, πλείους ἄλλας ἀρετὰς καὶ τὴν τῶν ἀρετῶν βασιλίδα δικαιοσύνην. Πόθεν δὲ προήλθον πᾶσαι πάντων τῶν ἔθνων αἱ δυστυχίαι; Οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς, ἢ ἐκ τῆς παντελοῦς ἀγνοίας τεσσάρων ὀνομάτων· εἶναι δὲ ταῦτα Εὐδαιμονία, Ἀρετὴ, Νόμος, Ἐλευθερία.

Βιβλίον μέγα καὶ οὐκ ὀλίγον θὰ συνέγραψεν ἂν ἐπεχείρει τις νὰ συλλέξῃ τοὺς διαφόρους ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὀρισμοὺς τῆς Εὐδαιμονίας, ἣν ὁ Κοραῆς συνοπτικῶς σκιαγραφεῖ, παραλείπων ὅλως τὰ περὶ αὐτῆς φιλοσοφηθέντα. Ὁ Σωκράτης, ἐρωτηθεὶς «τί ἐστὶν εὐδαιμονία, ἡ δὲ οὐκ ἄμεταμέλητος, ἔφη· τίνες δὲ οἱ εὐδαιμόνες; οἷς καὶ φρένες ἀγαθαὶ καὶ λόγος πρόσεστι. Κατ' ἄλλον φιλόσοφον, «εὐδαιμονία γὰρ μία ἐστὶ, τὸ εὐφραίνεσθαι ἀληθινῶς καὶ μηδέποτε λυπεῖσθαι, ἐν ὁποίῳ δ' ἂν τόπῳ ἢ καιρῷ ἢ τις»· ὁ αὐτὸς δὲ

φιλόσοφος ὑπετύπωσε καὶ ἕτερον παραπλήσιον ὅρισμόν, δογματίσας ὅτι ἡ εὐδαιμονία συνίσταται «εἰς τὸ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ψυχὴν αἰεὶ ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἰλαρότητι διατρέβειν». Ἰππόδαμος ὁ Θούριος ἔλεγεν, ὅτι εὐδαιμονία εἶναι ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· χωρὶς ἀρετῆς ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ εὐδαιμονία, ἡ δὲ ἀρετὴ ἐγγίνεται εἰς τὸν ἔχοντα τὸν λόγον ὀρθόν. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον καθόλου, ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἦτο ἡ τελειότης καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν· οἱ Ἐπικουρείοι, ὅτι τέλος τῆς εὐδαιμονίας ἡ ἡδονή, οἱ δὲ Στωικοὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἔγκειται ἐν τῷ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, καὶ ὅτι μόνοι εὐδαίμονες ἦσαν οἱ σπουδαῖοι. Κατ' ἄλλον κοινολεκτούμενον ὅρισμόν, εὐδαίμων εἶναι ὁ ὑπὸ ὑπερτέρου τινὸς ἀγαθοῦ θαίμονος εὐνοούμενος, εὐδαιμονία δὲ τὸ εὖ ζῆν ἅμα δὲ καὶ τὸ εὖ πράττειν. Ἀλλ' ἡ εὐδαιμονία δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν εὐτυχίαν· «εὐτυχία δ' ἐστὶν ὧν ἡ τύχη ἀγαθῶν αἰτία ταῦτα γίνεσθαι καὶ ὑπάρχειν ἢ πάντα ἢ τὰ πλείεστα ἢ τὰ μέγιστα». Λέγει καὶ ὁ σκηνηκὴς φιλόσοφος Εὐριπίδης ὅτι οὐδεὶς τῶν θνητῶν εἶναι εὐδαίμων, «ὅλβου δ' ἐπιρρυέντος, εὐτυχέστερος ἄλλου γένοιτ' ἂν ἄλλος, εὐδαίμων δ' οὐ». Ἐνιοὶ δὲ, ἀδυνατοῦντες νὰ ὀρίσῃσι τὴν ὑπόστασιν τῆς εὐδαιμονίας, ἀπέφηναν αὐτὴν «ὁμοίωσιν θεῶι κατὰ τὸ δυνατόν». Φανερόν ἐντεῦθεν, ὅτι, παρὰ πάντας τοὺς ὁρισμοὺς, ἡ τῆς εὐδαιμονίας ἔννοια εἶναι ἀθλὸς καὶ ἀδιόριστος· διὸ καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εὐδαιμονία ἐν τῷ κόσμῳ, γερμανός τις ποιητῆς εὐτραπέλως ἀποκρίνεται ὅτι αὕτη συνίσταται μόνον εἰς τὸ μὴ κακοδαιμονεῖν διὰ παντὸς τοῦ βίου. Οὐχὶ ἄλλως καὶ ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι ἀγαθὸν ἀνάλωτον, διότι ἐκάστοτε μὲν ὀρεγόμεθα, οὐδέποτε δὲ ἐφικνούμεθα αὐτῆς. Οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων διέλαβε περὶ τῆς εὐδαιμονίας εὐστοχώτερον καὶ ἀγχινούτερον τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀριστον καὶ κάλλιστον ἡ εὐδαιμονία καὶ ὄντως θεόεδος τοῖς ἀνθρώποις δώρημα, αὕτη δὲ καθ' ἑαυτὴν τὸ ἀριστον ἀγαθόν. Κρηπὶς τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια· ὅταν τὰ πάθη μὴ κωλύωσι τὸν νοῦν ἡμῶν νὰ ἐνεργῇ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, τότε πράττομεν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, κατὰ τὴν ἀρετὴν· ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐπομένως τοῦ ὀρθοῦ ἥτοι τοῦ τελείου λόγου ἀποτέλεσμα, καὶ τούτου ἕνεκεν οὔτε τὰ ἄλογα ζῶα οὔτε τὰ παιδία καλοῦνται εὐδαίμονα· ἐκεῖνα μὲν διὰ τὴν στέρησιν τοῦ λογικοῦ, ταῦτα δὲ διὰ τὴν ἡλικίαν, ἥτις κωλύει τὴν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνέργειαν. Ἀληθὲς ἄρα εὐδαιμονία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ κατ' ἀρετὴν

τῆς ψυχῆς ἐνέργεια, ἐν βίῳ τελείῃ· τὸν ἀριστοτελικὸν δὲ τοῦτον ὁρισμὸν ἀριστα ἐρμηνεύει ὁ Κοραῆς. Τὴν γλυκυτάτην εὐδαιμονίαν καὶ ποιεῖ ἕκαστος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς κοπιᾷ· ἵνα δὲ μὴ κοπᾷ μάτην, θέον νὰ μάθῃ τί αὕτη δηλοῖ καὶ τίνι τρόπῳ καθίσταται εὐπόριστος· οἱ μὲν φιλήδονοι εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνουσι τὴν τῶν ἡδονῶν ἀκατάπαυστον ἀπολαύσιν· σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως καὶ ἐξ ἰδίων παθημάτων μανθάνουσιν ὅτι «οὐδεὶς συνεχῶς ἡδεται». Αὕτη ἡ φύσις παρεσκεύασεν ἡμᾶς τοιούτους, οἳοι νὰ βλαπτώμεθα μᾶλλον ἢ ὠφελώμεθα, ὁπόταν αἱ ἡδοναὶ ἡμῶν μὴ ᾔναι μέτριαι, ὁπόταν μὴ συγκρινῶνται τοῖς κόποις καὶ ὁπόταν μὴ συναπολαύωσιν αὐτῶν οἱ ὅμοιοι ἡμῖν. Ἡ τῆς συμβιώσεως ἀνάγκη γεννᾷ τὴν ἀνάγκην τοῦ μετριάζειν τὰς ἡδονὰς ἵνα καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῖν συμμετέχωσι τὸ ἐπιβῆλλον εἰς αὐτοὺς μέρος, μηδὲ κοπιῶσιν αὐτοὶ μόνοι καταλείποντες ἡμῖν μόνοις τὰς ἡδονὰς. Οὕτε οἶκος, οὔτε ἐμπόριον ἐταιρία οὔτε φίλων συμπόσιον εὐδαιμονεῖ, ἂν μὴ ᾔναι κοινοὶ οἱ κόποι καὶ αἱ ἡδοναὶ καὶ ἂν μὴ μερίζωνται αἱ ζημίαι καὶ τὰ κέρδη πρὸς ἅπαντας τοὺς κοινωνοὺς δι' ἰσονομίαν ἀναλόγου. Ἡ ἀμετρία, ἡ ἀκρασία καὶ ὁ σφετερισμὸς τῶν ἡδονῶν γεννᾷ διχονοίας καὶ πολέμους, εἴτα δὲ τὴν διάλυσιν καὶ φθορὰν πάσης ἀνθρώπων κοινωνίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ μέρος τούτων κοινωνιῶν συγχροτεῖται καὶ ἡ μεγάλη κοινωνία, ἡ λεγομένη πολιτικὴ, κατ' ἐκείνας δὲ εἰρηνεὺς ἢ ταράσσεται, εὐδαιμονεῖ ἢ κακοδαιμονεῖ, δικαίμενει ἢ διαλύεται, καθ' ὅσον οἱ πολῖται συμμερίζονται τοὺς κόπους καὶ τὰς ἡδονὰς, καθ' ὅσον ἕκαστος τῶν κοινωνούντων ἀποβλέπει εἰς τὸ κοινὸν ἀπάντων, οὐχὶ εἰς μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον. Τοιαύτη δὲ κόπων καὶ ἡδονῶν κοινωνία ἰσόνομος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὕτη ἡ δικαιοσύνη· ἡ δὲ δικαιοσύνη πάλιν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι εὐνοία τοιούστιν εὐνοϊκὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις, καθ' ἣν ὁ πολίτης σκέπτεται καὶ φρονεῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ συμπολίται, ὅμοιοι ὄντες τὴν φύσιν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν κλίσιν, ἐπομένως τὸ αὐτὸ δίκαιον τοῦ ἀπολαβεῖν πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα καθιστῶσι τὸν πολίτην εὐδαίμονα· «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἐστι»· ἐντεῦθεν ἐπεταὶ ὅτι ἄνευ ἀρετῆς οὔτε πόλις εὐδαιμονεῖ οὔτε πολίτης. Εἶναι δὲ ἡ ἀρετὴ, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἀγάπη καὶ φροντίς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ὁ περὶ τούτου δὲ ἀπιστῶν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἅς πιστεύσῃ εἰς τὴν θρησκείαν. Οὐχ ἥττον διδασκτικὰ εἶναι ὅσα ἐπάγεται ὁ Κοραῆς ἐξηγουμένους τὸν νόμον καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ νόμος ὁμολογεῖται κοινὴ τῶν κοινωνιῶν τῆς πολιτείας συνθήκη, τούτου δὲ τὴν σύνταξιν ἀναλαμβάνουσιν οἱ φρονιμώτατοι τῶν πολιτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἡ

δύναμεις τοῦ νόμου ἐξηρτῆται ἐκ τῆς μακρᾶς συνηθείας μᾶλλον ἢ ἐξ ὧν ἀπειλεῖ κολλάσων, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ συγχὴ τῶν νόμων μετακίνησις, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπὶ τὸ βέλτιον γινομένη, ἐξαλείφει ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν τὴν δειλομένην πρὸς τοὺς νόμους ὑποταγήν. Ἡ δὲ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὸ πράττειν ἀκωλύτως οὐχὶ ὅτι θέλει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅτι συγχωροῦσιν οἱ νόμοι. Ἡ ἀκρατος ἐλευθερία ἐφθίρει τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰ ἥθη· διότι ἐπὶ προσφάσει ταύτης οὔτε γυνὴ ἐτίμα καὶ ἔσεβεν ἄνδρα, οὔτε τέκνα γονεῖς, οὔτε μαθηταὶ διδασκάλους, οὔτε νέοι γέροντας. Πόλις ὅμως, τοιαύτης παρανόμου ἐλευθερίας μεθυσθεῖσα, ἀποβαίνει κοινωνία οὐχὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀγρίων θηρίων, ἅτινα χωρὶς αἰσθήματος κοινῆς ἀγάπης δάκνουσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ σπαραττοῦσιν ἄλληλα καὶ ὑπ' ἄλληλων ἀναλίσκονται. Ἐλευθερίαν ἀληθὴ ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν, χρώμενος αὐτῇ, μὴ ἐμποδίσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἄλλου συμπολίτου· τότε δὲ μόνον φυλάσσει αὐτήν, ὅταν ἐλευθέρους νομίσῃ καὶ τοὺς συμπολίτας. Τοιαῦτα καὶ παραπλήσια διδάγματα φιλοσόφων καὶ συνετῶν πολιτικῶν, ἐμπεδωθέντα ὑπὸ μακρᾶς πείρας καὶ ἀκριβοῦς θεωρίας, παρατίθεται ὁ Κοραῆς εἰς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι διὰ μόνῃς τῆς εἰς τοὺς δικαίους νόμους ὑποταγῆς φυλάσσεται ἡ κοινὴ εὐδαιμονία, ἥς κρηπίς ἐμπεδος εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἥτοι ἡ τῶν κοινῇ συμφερόντων προτίμησις ἀντὶ τοῦ ἰδίου. Προτρέπει δὲ τοὺς Ἑλληνας νὰ ἀσχοληθῶσι πρὸ τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐμπορίας, περὶ τὴν βᾶσιν-πάσης ἡμερώσεως, τὴν γ ε ω ρ γ ι α ν, ἥτις, πληθύνουσα τὰς τροφάς, πληθύνει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ἐρημωθείσης Ἑλλάδος, ἐξημεροῖ δὲ καὶ τὰ ἥθη ὡς ἐξημεροῖ τοὺς κερπούς τῆς γῆς· «βέλτιστος δῆμος ὁ γεωργικὸς» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην· ὁ γεωργικὸς βίος εἶναι βίος ἀρετῆς, ἅμα μὲν φύσει ἀποκλίνειν εἰς τὴν εἰρήνην, ἅμα δὲ ἀρκῶν τὰ σώματα διὰ τῶν καθ' ἡμέραν ὑπαιθρίων πόνων καὶ παρασκευάων οὕτω στρατιώτας νὰ φυλάττωσι τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ κληροῦ δέον νὰ ᾖναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἐκ τῶν κυρίων μελημάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς πολιτείας· διότι ἐξ ἀναρέτων καὶ πεπαιδευμένων ἱερέων ἐξηρτῆται ἰδίως ἡ ἡθικὴ ἐποικοδόμησις τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος. Κληρικοὶ ἀπαιδευτοὶ καὶ φαυλόβιοι, ἐπιλέγει, ἀρκούσι μόνοι νὰ ἀνατρέψωσι καὶ τὸ κάλλιστα συγκεκροτημένον τῶν πολιτευμάτων· κληρικοὶ δὲ πεπαιδευμένοι καὶ χρηστοὶ θείας, διορθοῦντες τοὺς κατὰ μέρος πολίτας καὶ ἡθοιοιοῦντες τὰς ψυχὰς αὐτῶν, διορθοῦσι κατὰ μικρὸν καὶ τὰς κακίας τῆς πολιτείας. Αὗται δὲ αἱ περὶ διαπλάσεις

τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου παραινετικά· τοῦ Κοραῆ εἰσηγήσεις ἰσχύουσιν ἔτι καὶ σήμερον, ὅποτε ὡς μὴ ὤφελεν, οἱ παρ' Ἑλλήσι διδάσκαλοι τῆς ὀρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς οὐ μόνον οὐδαμῶς εἶναι χρείστονες τῶν προγενεστέρων διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ φαρῶνται οἱ πλεῖστοι ἐσπερημένοι μὲν τῆς χρεϊώδους προκαταρκτικῆς παιδείας, ἐλάχιστοι δὲ καὶ οὐδαμῶς συνειδότες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλματος.

Κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1822 ἐξέδωκεν ὁ Κοραῆς «δαπάνη τῶν ἀναξίως δυσπραγεσάντων Χίων» τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους (τεσσαρακαίδεκατον τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, τῶν Πολιτικῶν ἀποτελούντων τὸν τρισκαίδεκατον) προσφωνήσας αὐτὰ «τῇ νεοσυστάτῃ Πανελληνίων πολιτείᾳ». Ἐπειδὴ, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὸ ἦθος, εἶναι, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν, μέρος τῆς πολιτικῆς ἢ δὲ περὶ τὰ ἦθη πραγματεία ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς, ἢ ἕκδοσις τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων, ἔδει νὰ προηγηθῇ τῆς τῶν Πολιτικῶν· ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐνόμισεν ὁ Κοραῆς σκοπιμώτερον καὶ πλέον ἐπιφύρουσαν τὴν περὶ τῶν Πολιτικῶν πραγματείαν, διό καὶ δὲν ἐφύλαξε τὴν φυσικὴν τάξιν, ἐξέδωκε δὲ πρῶτον τὰ Πολιτικά καὶ εἶτα τὰ Ἡθικά. Εἶναι δὲ τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια ἐφαμίλλα πρὸς τὰ Πολιτικά κατὰ τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὴν εὐμέθοδον διαπλοκὴν τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Ἀφότου, κατὰ τὸ 1845, τὸ ἐν Γρέϊφσβαλδ πανεπιστήμιον ἀνεκήρυσσε τὰ Ἡθικά τοῦ Ἀριστοτέλους «ἐκπρεπέστατον καὶ τελειότατον πάντων τῶν παρὰ πλεονασίων φιλοσοφικῶν πονημάτων», τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τοῦ Σταγειρίτου διατέλεσε καὶ διατελεῖ ἔτι καὶ σήμερον μελετώμενον, ἐρμηνευόμενον καὶ θαυμάζομενον ὑπὸ πάντων τῶν φιλοσοφούντων. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι οὐ μόνον τῆς λογικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς ὁ πατήρ, καθὰ ἀπεφάνητο τῷ 1858 ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου καθηγητὴς καὶ ὄντως ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος, Ἀδόλφος Τρενδэлеμβουργ. Ἐπὶ τῶν μέσων αἰώνων, τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια ἦσαν προσφιλέστατον ἀνέγνωσμα τῶν καθολικῶν θεολόγων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ὁλλανδίᾳ πολυίστορες ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων ἦγον ἐν μεγίστῃ τιμῇ τὸ ἀριστοτελικόν τοῦτο πόνημα. Ὁ Μελάγχθων ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Δανιὴλ Ἐϊνσιος ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τότε φωστήρων ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων· αὐτόθεν ἤρξαντο πολλὰ ὁ Σπινόζας καὶ ὁ Λαϊβνίτιος· ἐπὶ τέλους δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Κάντιος, ὁ ἐπικρίνας τινὰς τῶν ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους δοξασιῶν, δὲν διέλιπεν

ὑπερβαυμάζων τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου τὸ σύνταγμα. "Οτι δὲ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις μερίστην ἔχει ῥοπήν ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ, ὑπέδειξε τῷ 1883 ὁ καθηγητὴς Μύνζερ. Ἡ ἐξ 77 σελίδων εἰσαγωγὴ τοῦ Κοραῆ, πολλῶν βραχυτέρα τῆς προτεθειμένης τῶν Πολιτικῶν (ἥτις σύγκειται ἐξ 142 σελίδων) ἐνδιατρίβει περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αὐτῶν καθόλου πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν ἔδει νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νέα ἑλληνικὴ πολιτεία. Ἡθικὴ καὶ Πολιτικὴ, εἰ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὸ ὄνομα, συναπαρτίζουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην, τὴν Βιωτικὴν (ἢ ὁρθότερον Βιοτικὴν) «ἥγουσι διδασκαλίαν, πῶς ἔχομεν εἰς τὸν παρόντα βίον νὰ συζῶμεν καὶ νὰ συμπολιτευώμεθα μὲ τοὺς ὁμοίους μας, διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ὁποῖαν ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσειν ἐπιθυμοῦμεν εὐδαιμονίαν». Ἡ Βιωτικὴ σκοπεῖ τὴν τελείωσιν τοῦ λογικοῦ ζήτου. Καὶ ἐνταῦθα πειράται πάλιν ὁ Κοραῆς νὰ ἀκριβώσῃ τὰ κατὰ τὴν εὐδαιμονίαν, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι Ἡθικὴ καὶ Πολιτικὴ εἶναι δύο μέρη ἀχώριστα τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, τῆς κατὰ Μάρκον Αὐρήλιον, Βιωτικῆς. "Οσοι πολιτεῖαι κατάρθωσαν νὰ διαφυλάξωσι τὴν ἑνωσιν ταύτην ἀδιάσπαστον, ἐκείναι μόναι δικαιоῦνται νὰ καυχῶνται ὅτι ἀληθῶς εὐδαιμονοῦσιν. Ἀλλὰ πόσαι καὶ τίνες εἶναι αἱ εὐδαιμονογες αὗται πολιτεῖαι; Ἰσως οὐδεμία. Ὁ Κοραῆς οἰκτεῖρων τὸν χωρισμὸν τῆς Ἡθικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς, λέγει ὅτι οὗτος ἀκριβῶς ὁ χωρισμὸς εἶναι πάντων τῶν κακῶν ἡ πηγή. «Ἡ Πολιτικὴ, χωρισθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἡθικὴν, κατήντησε νὰ γένῃ συνώνυμος τῆς πικουρικῆς· ἄνθρωπος πολιτικός εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γλώσσας μετεφέρθη ἀπὸ τὸν ἔχοντα τὴν ἀληθῆ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς τὸν κρύπτοντα τοὺς λογισμοὺς του, μὲ τέχνην καὶ σκοπὸν νὰ ἀπατήσῃ, οὐδὲ φεύγει τὸν δόλον πλὴν ἐκεῖ μόνον, ὅπου κινδυνεύει νὰ τὸν βλάβῃ ὁ δόλος». Ἡ διαίρεσις τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἡθικῆς εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ κυρία τῶν ἀδελφοκτόνων πολέμων αἰτία. «Οἱ συγχοὶ πόλεμοι εἶναι σημεῖον ἀψευδέστατον τῆς πλεονεξίας τῶν ἔθνων. Μόνος πόλεμος νόμιμος εἶναι ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας παντὸς ἔθνους πόλεμος. Ὁ χωρισμὸς τῆς Πολιτικῆς ἀπὸ τὴν Ἡθικὴν ἐγέννησεν ὅλων σχεδὸν τῶν παλαιῶν καὶ βαρβάρων καὶ ἑλληνικῶν, καὶ ἕως πρὸ μικροῦ τῶν ὀνομαζομένων πολιτισμένων ἔθνων τοὺς πολέμους. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, μόνον παιδεῖαν εἰς τὰ τέκνα των ἔδιδαν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν παιδείαν τοῦ πολέμου, ἱκανὴν νὰ τοὺς καταστήσῃ στρατιώτας ἀνδρείους, ἀλλ' ὄχι φίλους τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς ἄνδρας. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ἐπαράδιδαν

ἀσπλάγχχνως εἰς τροφήν τῶν θηρίων ὅσα τέκνα ἐγεννῶντο ἀσθενῆ, καὶ ἀκολούθως ἀνεπιτήδεια εἰς πολεμικὰς γυμνασίας. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐσυγχώρουν οἱ γέροντες εἰς τὰς γυναϊκάς των νὰ μοιχεύωνται ἀπὸ τοὺς νέους, διὰ νὰ γεννῶσι τέκνα εὐρωστά, καὶ εἰς πολέμους ἐπιτήδεια. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐτυράνουν καὶ εἰς αὐτὴν αὐτῶν τὴν πατρίδα, ἀνθρώπους ὁμογενεῖς, τοὺς Εἰλωτας, καὶ ἔξω τῆς πατρίδος τοὺς ἄλλους Ἑλληνας μὲ τοὺς Ἀρμοστάς των, καθὼς ἔπειτα οἱ Ῥωμαῖοι εἰς ὅλα τὰ ὑπήκοα ἔθνη μὲ τοὺς Ἀνθυπάτους. . . . Ὁ χωρισμὸς οὗτος καταδικάζει σήμερον ὅλους τοὺς Γραικοὺς ὡς ἀποστάτας». Ὁ Κοραῆς ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσῃ, πλήν τῶν Λακεδαιμονίων, καὶ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες παρὰ πᾶσαν τὴν θρυλουμένην αὐτῶν ἐπιείκειαν, προσηνέχθησαν οὐχ ἥττον ἀπανθρώπως πρὸς τοὺς Μυτιληναίους, τοὺς Μηλίοις καὶ τοὺς Σκιωναίους. Ἀλλὰ ζητεῖται ἂν εἶναι δυνατόν, πρῶτον νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἀδιασπᾶστως ἡ Ἡθικὴ καὶ ἡ Πολιτικὴ, καὶ δεύτερον ἂν, τούτου γινομένου, δύνανται τὰ ἔθνη νὰ φυλάξωσι διὰ παντός τὴν ἑνωσιν τούτων ἄρρηκτον; Ὁ Κοραῆς ὁμολογεῖ ὅτι ἀμρότερα ταῦτα ἦσαν σχεδὸν ἀδύνατα παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οἵτινες, διακεκριμένοι εἰς πολλὰ κατ' ἰδίαν πολιτικὰ συστήματα, χωρὶς βιομηχανίας, χωρὶς ἐμπορίας, ἐσπούδαζον μόνον νὰ προσφυλάξωσι τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν ἕκαστος ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ ἐτέρου· τούτου δ' ἕνεκα μετεῖχον ἅπαντες τῆς φυλακῆς τῆς ἐλευθερίας, ἢ διαπιστεύοντες αὐτὴν εἰς ἓνα ἢ ὀλίγους, τοὺς κριθέντας ἀξιωτέρους, ἡναγκάζοντο ἐσσεῖ νὰ ἀγρυπνῶσιν ἐκ τοῦ φόβου, μὴ ἡ ἐλευθερία καταλυθῇ ὑπὸ τῶν ἀναλαβόντων τὴν σωτηρίαν αὐτῆς. Τὰ λείψανα τῶν νομοθεσιῶν τοῦ Χαρώνδρου, τοῦ Ζαλεούκου καὶ ἄλλων ἐπιστῆμων ἀνδρῶν, μαθητῶν τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρου, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπειράθησαν νὰ ἐνώσωσι τὴν Πολιτικὴν καὶ τὴν Ἡθικὴν, ἀλλ' ὁ πρῶτος παρ' Ἑλληνσι διδάσκαλος τῆς βιωτικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναντιρρόητως ὁ Σωκράτης, ὁ καὶ πρῶτος παρὰ κινήσας τοὺς φιλοσόφους νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὴν Πολιτικὴν καὶ ἐλέγξας τοὺς σοφιστὰς ὡς λυμεῶνας αὐτῆς. Τοῦ Σωκράτους τὴν διδασκαλίαν ἀνέμιξεν ὁ Πλάτων μετὰ τῶν νομοθετικῶν τῶν Πυθαγορείων παραγγελμάτων, δογματίσας ὅτι οὔτε τῶν πόλεων οὔτε τῶν πολιτῶν τὰ κακὰ θὰ λήξωσιν, ἐὰν μὴ ἡ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς. Ὁ Ἀριστοτέλης διεπλάτυνε τὰ πλατωνικὰ δόγματα, συναρμόσας αὐτὰ εὐμεθέδως εἰς ἐπιστημονικὸν σύστημα, ὅπερ ὠνόμασε Πολιτικὴν, ἥγουν «ἐπιστήμην

ἡθικῆς διαγωγῆς πόλειως ὁλοκληήρου, ἥτις (κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Κοραῆ) ἀδύνατον νὰ ᾖται χρηστὴ, ἐὰν ἔλα, ἢ καὶ τὰ πλείοτερά της μέλη δὲν ἔχωσιν ἡθὴ χρηστά». Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ πρῶτον τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐνεργοῦντα ἐπ'ἀνὰ γένηματι τὴν ἐπιτήδευμα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, παραδείγματος χάριν, οἰκοδόμου, σκυτοτόμου ἢ ἄλλης τινὸς ἐργασίας τεχνίτην. Ἐξετάζει ἐκάστου τεχνίτου τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν, διότι οὐδεὶς ἐργάζεται χωρὶς σκοποῦ. Ἔργον τοῦ σκυτοτόμου εἶναι νὰ κατασκευάξῃ καλὰ ὑποδήματα, καὶ τοῦ οἰκοδόμου, οἰκίας. Κατασκευαζόμενα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, λέγονται ἔργα καλοῦ σκυτοτόμου, καλοῦ οἰκοδόμου καὶ ἁπλῶς καλοῦ τεχνίτου. Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης, παραλείπων τὰ τῆς τέχνης, ἐξετάζει τὸν τεχνίτην ὡς ψῆλον ἄνθρωπον, ὡς μόνον λογικὸν ζῶον· ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἔργον, ποῖον τὸ τέλος, ποῖος ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου; Ἄρα νὰ τρέφῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ αὐξάνηται; ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὰ φυτά. Ἄρα νὰ ζῇ καὶ νὰ αἰσθάνηται; ἀλλ' ἔχει καὶ τοῦτο κοινὸν πρὸς τὰ ἄλογα ζῷα. Ἄλλο τι λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ᾖται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλα δὲ τὰ πρὸς τὸ τέλος ἔργα αὐτοῦ, ὡς λογικοῦ ζῴου. Τίνα δὲ ταῦτα; Αἱ ἐνέργειαι τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, αἱ σκοποῦσαι τὴν εὐδαιμονίαν του· τότε δὲ λαμβάνει τὸ ἐπώνυμον τοῦ κοινῶς λεγομένου καλοῦ ἀνθρώπου, ἡγοῦν καλοῦ τεχνίτου τῆς ἀρετῆς. Ἐνταῦθα διαλαμβάνει αὖθις ὁ Κοραῆς περὶ τῆς εὐδαιμονίας, κατὰ τὰς ἀριστοτελικὰς εἰσηγήσεις. «Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὅχι μόνον νὰ ζῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν ἡδονὴν τῆς ζωῆς, ἡδονὴν προξενουμένην ἀπὸ τῆς ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, ἀπὸ τῆς τιμῆς, τῆς εὐνοίας καὶ τῆς εὐεργεσίας τὴν παρὰ τῶν ὁμοίων του· ὅλα καλὰ, κρεμάμενα ἀπ' ἄλλους, ἐκ τῶν ὁμοίων νὰ τὰ λάβῃ δὲν ἐμπορεῖ, ἀν δὲν ἀνταποδίδῃ καὶ αὐτὸς τὰ ὅμοια πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ ἐπειδὴ τοιαύτη ἀνταπόδοσις δὲν γίνεται χωρὶς κόπους, ἐκ τούτου φαίνεται πόσον ἀπατῶνται, καὶ οἱ περιορίζοντες τὴν εὐδαιμονίαν εἰς μόνην τὴν ἡδονὴν, καὶ οἱ θεμελιώσαντες αὐτὴν εἰς γυμνοὺς ἀπὸ πάσαν ἡδονὴν κόπους. Ὁ ἀληθινὸς ἀγωνιστὴς τῆς ἀρετῆς ἄνθρωπος χρεωστὴς νὰ προσέχῃ μὴ δελεασθῇ ἀπὸ τὰς ἡδονάς· ἀλλὰ δὲν ἔγινε διὰ τοῦτο καὶ θεός. Αὐτὸς ἔχει καὶ σωματικὰς χρείας, κοινὰς μὲ τὰ ἄλογα ζῷα· ἔχει ἐπιθυμίαν ἡδονῆς καὶ ἀποστροφὴν λύπης, ἔχει πάθη, τὰ ὅποια ἐμποδίζουν ἐπίσης τὴν ἀρετὴν, καὶ ὅταν ὡς τύραννος τὰ πολεμῇ, καὶ ὅταν ὡς δοῦλος τὰ κολλακεύῃ. Ἀρκεῖ νὰ τὰ κυβερνᾷ πατρικῶς, καὶ νὰ μετριάξῃ τὴν ἀπὸ τῆς πληρώσειν αὐτῶν ἡδονὴν μὲ τόσῃν πλείοτεραν προσοχὴν, ὅσον ἡ περὶ

αὐτῆς κρίσις εἶναι δυσκολωτέρα, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς συγγενιᾶται, συν-
ναχμάζει καὶ συνοδεύει μέχρι τέλους ὅλην ἡμῶν τὴν ζωὴν, προσκολ-
λημένη εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὸν δημιουργὸν τῆς ζωῆς· διότι χωρὶς αὐτῆς,
οὔτε νὰ φυλάξῃ, οὔτ' εἰς ἄλλους νὰ διασώσῃ τὴν ζωὴν ἐδύνατο ὁ ἄν-
θρωπος. Τὴν ἡδονὴν μάλιστα χρεωστεῖ νὰ χαλιναγωγῇ φρονίμως, ἂν
θέλῃ νὰ τὴν ἔχῃ σύμμαχον καὶ ὄχι πολέμιον τῆς ἀρετῆς· καὶ διὰ
τοῦτο ἐξ ἑνὸς μέρους πρέπει νὰ συστέλλῃ τὰς χρεῖας του, ὡς ἐσυμβού-
λευεν ὁ Σωκράτης· ἀφ' ἑτέρου, νὰ ἡδύνη ἢ μᾶλλον νὰ εὐφραίνῃ τὸν
βίον του μὲ τὴν μετρίαν χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν,
ὑποτάσσων ὅμως αὐτὰς εἰς τὰς ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας ἡδονὰς τῆς ψυ-
χῆς. Εἶναι λοιπὸν ἡ πολυθρύλητος καὶ πολυπόθητος ἀπὸ ὅλους κοινῶς
εὐδαιμονία, ἀρετὴ συνωδευμένη μὲ μετρίαν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ
βίου, ἥγουν τοιαύτη βίου κατάστασις, εἰς τὴν ὅποιαν μὴτε νὰ τρυφᾷ τις
καθημέραν ὡς Σαρδανάπαλος, μὴτε πάλιν νὰ ταλαιπωρῇ ἀκαταπαύστως,
ὡς οἱ καταδικασμένοι εἰς τὸ κάτεργον». Ἀλλ' ὅταν οἱ ἐνᾶρτεοι κατα-
δικῶνται ἀδιαλείπτως ὑπὸ τύχης δυσμενοῦς, πρέπει ἄρα γε νὰ παύ-
σωνται ἀσκούντες τὴν ἀρετὴν; «Ὁχι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· ὄχι, φω-
νάζει ὁ ὀρθὸς λόγος. Καθὼς ὁ καλὸς στρατηγὸς νικᾷ καὶ μὲ ὄχι πολλὰ
καλὸς στρατιώτας, καὶ ὁ καλὸς σκυτοτόμος ἐξεύρει νὰ κατασκευάζῃ
ὑποδήματα καλὰ καὶ ἀπὸ κοινὰ δέρματα, παρόμοια καὶ τοῦ καλοῦ τε-
χνίτου τῆς ἀρετῆς τόσον πλέον διαλάμπουν αἱ πράξεις, ὅσον εἶναι χει-
ρότερα ἢ ὀλιγώτερα τὰ ὄργανά του. Πούποτε δὲν ἔλαμψε τοῦ Σωκράτους
ἡ ἀρετὴ τόσον, ὅσον ἔλαμψεν εἰς τὴν φυλακὴν, ὅπου κρατῶν εἰς χεῖρας
τὸ κερασμένον ἀπὸ τοὺς ἀνόμους του κριτὰς φαρμακερὸν ποτήριον, δὲν
ἔπαυσε νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ διδάσκῃ τὴν ἀρετὴν». Δῆλον ἐντεῦθεν ὅτι ὁ
Ἀριστοτέλης οὐ μόνον συγχωρεῖ ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπαρσιτήτως ἀναγκαίως
εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν κρίνει τὰς ἡδονὰς· μόνως δὲ τὰς αἰσχυράς
ἡδονὰς παραγγέλλει νὰ ἀποφεύγωμεν ὡς ἡδονὰς οὐχὶ ὑγιεῖς ἀλλ' ἐφθα-
μένου λογικῷ ζῴῳ, ὡς ἐμπόδια τῶν πράξεων δι' ὧν διακρίνεται ὁ ἄν-
θρωπος ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων. Καὶ ἐπειδὴ σκοπὸς τῶν τοιούτων πρά-
ξεων πρέπει νὰ ᾔῃ ἡ κοινὴ ὠφέλεια, ὅσαι ἡδοναὶ ἄγουσιν εἰς τὸν
σκοπὸν τοῦτον εἶναι ὅλως ἀβλαβεῖς καὶ ἐπιτετραμμένοι. Ὅτι ὠφελεῖ
τὴν πολιτικὴν ὅλην κοινωνίαν, αὐτὸ τοῦτο συμφέρει καὶ εἰς ἕκαστον κατ'
ἰδίαν τῶν μελῶν αὐτῆς· τὸ συμφέρον τοῦτο εἶναι τὸ δίκαιον· ἄρα τὸ
δίκαιον εἶναι τὸ ἀληθές τῆς ἡδονῆς μέτρον καὶ κριτήριον, εἰς τὴν δι-
καισύνην δὲ περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ καλαὶ πράξεις. Ὁ Κορκῆς

*

καταγγέλλει τοὺς Εὐγενεῖς καὶ τοὺς Μοναχοὺς ὡς κωλύοντας τὴν ἑνωσιν τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἠθικῆς, μακαρίζει δὲ τοὺς Ἑλληνας ὅτι, ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀνομίας, οὐδαμῶς ἐμποδίζονται πρὸς σύστασιν πολιτείας εὐνόμου.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐξηγέχθη εἰς φῶς καὶ τὸ προσωρινὸν τῆς Ἑλλάδος πολιτεύμα, ἐπιλαμβάνεται δὲ ὁ Κοραῆς τῆς εὐκαιρίας νὰ νοθεύσῃ τοὺς Ἑλληνας ὅτι ἀπυνέτως θὰ προσεφέροντο ἐγκαινίζοντες εἰς τὴν πολιτείαν αὐτῶν τίτλους καὶ παράσημα. «Μὲ κλάδον ἐλαίας (λέγει) ἐστεφάνουν οἱ πρόγονοί μας καταρχὰς τοὺς ἀξίους στεφάνου πολίτας· καὶ ἡ ἀπόκτησις τῆς εὐτελεστάτης ἀμοιβῆς ταύτης ἦτο τόσον δύσκολος, ὥστε τὴν ἐστερήθη αὐτὸς ὁ αἰσιδύμος Μιλιτιάδης. Πρὸς τὸν Μιλιτιάδην τοῦτον, ὅτε τὴν ἐζήτηι, εἶπεν εἰς ἀπὸ τοὺς πολίτας τὰ χρυσᾶ ταῦτα λόγια, «ὅταν μόνος ἀγωνισάμενος, ὦ Μιλιτιάδη, νικήσῃς τοὺς βαρβάρους, τότε καὶ τιμαῖσθαι μόνος ἀξίους». Ἡ κατάχρησις τοῦ ἐλαϊκοῦ στεφάνου τούτου ἠνάρκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ τὸν μεταβάλλωσιν εἰς χρυσοῦν πολυτελὲς στέφανον, ὅστις κατεφρονήθη τελευταῖον καὶ αὐτὸς διὰ τὴν αὐτὴν κατάχρησιν. Ὁ χρηστὸς πολίτης, ὅ,τι πράσσει εἰς ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος, δὲν τὸ πράσσει δι' ἀμοιβῆς ἐλπίδα, ἀλλὰ τὸ πληρόνει ὡς χρέος εἰς τὴν πατρίδα· ἡ ἀμοιβή του εἶναι ἡ κοινὴ ἐλευθερία, ἡ εὐνομία, ἡ εἰρήνη, ἡ κοινὴ τῆς πατρίδος εὐδαιμονία, τῆς ὁποίας μετέχει καὶ αὐτὸς καὶ ὅλη τοῦ ἡ οἰκογένεια». Κατὰ τὸν Κοραῆν, τὰ παράσημα καὶ οἱ τίτλοι καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθηταὶ τιμαὶ δὲν εἶναι αἱ ἀληθιναὶ ἀμοιβαὶ τοῦ χρηστοῦ Ἑλληνος πολίτου· ἡ καλλίστη δὲ ἀμοιβή εἶναι ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοία τῆς πατρίδος. Δευτέραν ἔλλειψιν ὑποδεικνύει ὁ Κοραῆς ὅτι, εἰς τὸ περὶ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς μέρος παρεσιωπήθη ὅπως ὁ θεσμὸς τῶν ἐρκιωτῶν δικαστῶν, διὸ καὶ συμβουλευεῖ νὰ συσταθῶσι δικαστήρια ἐνόρκων, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεωτέρων ἐθνῶν, καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὑπολαμβάνει δὲ καὶ ὅπως παράλογον νὰ δαπανᾷ τὸ κράτος τὰ δημόσια χρήματα πρὸς διατροφήν καὶ συντήρησιν ἀργῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης στρατιωτῶν. Ἡ ἐλευθερία Ἑλλάς ἐδεῖ, κατὰ τὸν Κοραῆν, νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν γεωργίαν, ἥτις εἶναι μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἄλλων τεχνῶν. Παντὸς εὐνομουμένου κράτους ἡ δύναμις ἐγκνεται ἐν τῇ γεωργικῇ αὐτοῦ πληθυσμῷ. «Τὰ ἀπὸ τῆς γεωργίας καλὰ εἶναι πολλὰ καὶ μεγάλα. Ἀπὸ τὴν αὕξησιν αὐτῆς αὐξάνουν αἱ τέχναι καὶ τὸ ἐμπόριον· αὐτὴ πλουτίζει ὅχι μόνον τοὺς οἴκους τῶν πολιτῶν μὲ τὴν ἀπόλαυσιν ὧν τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ

τάς ψυχάς των μὲ τὰ ἥθη χρηστά· αὐτὴ σώζει τοὺς νόμους, τὴν πολιτείαν, τὴν ἐλευθερίαν· διότι κάμνει τοὺς πολίτας φίλους τῆς δικαιοσύνης, καὶ δυνατοὺς ν' ἀντιπολεμῶσι τοὺς πολεμοῦντας τὴν εἰρήνην αὐτῶν· εἰς ἓνα λόγον, αὐτὴ ἀληθῶς ἐνώνει τὴν Ἠθικὴν μὲ τὴν Πολιτικὴν, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὴν ἔνωσιν μόνον ἔχει πλέον νὰ ἐλπίζῃ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἡ' Ἑλλάς παρὰ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ τυράννου». Οὐδεμία χρεῖα νὰ καλέσῃ τις ἐπικούρον τὸν «Οἰκονομικόν» τοῦ Ξενοφῶντος πρὸς ἐμπεδῶσιν τῶν ὠφελίμων τοῦ Κοραῆ περὶ νέσεων. Δυστυχῶς οἱ Ἕλληνες, φύσει ὄντως φιλαπόδημοι, ἀνέκαθεν ἐλαχίστην ἐπεδείξαντο κλίσιν πρὸς τὴν πλουτοποιοῦν γεωργίαν· ἄλλοι δὲ λαοὶ, πολλῶ τῶν Ἑλλήνων ὑποδεέστεροι κατὰ τὴν εὐφυίαν καὶ τὰ βιοτεχνικὰ ἐπιτηδεύματα, ἔλαβον καὶ προσλαβάνουσι καθ' ἑκάστην μεῖζονα ἐπίδοσιν καὶ πλοῦτον καὶ ἀριθμητικὴν δύναμιν, ἕνεκα τῆς γεωργικῆς αὐτῶν ἱκανότητος, ἥτις καὶ εἶναι ὁ πρῶτιστος μοχλὸς τῆς συμπεκνώσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Οὕτως οἱ μὲν φιλέστιοι καὶ ἐδραῖοι Βούλγαροι αὐξάνονται καὶ πληθύνονται διὰ τῆς γεωπονικῆς αὐτῶν ἐργασίας, παραγκωνίζοντες πολλαχοῦ τοὺς συνοίκους Ἕλληνας· Ἕλληνας δὲ ἐπαρχιώται, μαλακοὶ καὶ νωθοὶ πρὸς πᾶν βιοπονητικὸν ἐπιτηδεῦμα, ἀλλ' ὑπὸ φιλοχρηματικῆς παράφοροι, μεταναστεύουσιν ὁμιληδὸν εἰς τὸν νέον κόσμον, ἔνθα ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων θησαυρῶν, θρέπουσι τοὺς πικροὺς καρπούς τῆς οἰκτρᾶς ἀσυνείας των, γινόμενοι ἐπαῖται, ἢ ἐν ἀθλιότητι καὶ κκοθαιμονίᾳ πωλοῦντες ἐν ταῖς ὁδοῖς πλακούντια καὶ ἄνθη, οὕτω δὲ στεροῦντες ἑαυτοὺς πάσης ἀγαθοῦ βίου εὐφροσύνης, συναποστεροῦντες δὲ καὶ τὴν λιπανδροῦσαν πάτριον γῆν χρησίμων ἐργατικῶν χειρῶν. Ἀναγινώσκοντες μετὰ προσοχῆς τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, μανθάνομεν πολλὰ καὶ ἐθνωφελῆ πράγματα, θαυμάζομεν δὲ τὴν περὶ τὰ κοινὰ σπουδὴν τοῦ ἀνδρός, ἥτις οὐδαμῶς ἄλλοθι ἀποκαλύπτεται φαινότερον ἅμα καὶ φιλοθενέστερον ἢ ἐν τοῖς προλεγόμενοις εἰς τὰ Πολιτικά καὶ τὰ Ἠθικά τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλὰ καὶ ὡς κριτικὴ ἔκδοσις, ἡ τῶν Ἠθικῶν οὐδαμῶς ὑπολείπεται, κατὰ τὴν φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἀκριβείαν, τῶν ἄλλων τοῦ Κοραῆ ἔργων. Ὡς ἐν τοῖς Πολιτικοῖς οὕτω καὶ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχεῖσι δὲν ἠγύρει ὁ Κοραῆς πολλῶν βοηθημάτων, «Ἐκ τῶν πολλῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, μεταφράσεων, παραφράσεων ἢ ἐξηγήσεων (λέγει ἐν τῷ προοιμίῳ) δὲν εἶχα παρὰ τὴν ἀπὸ τὸν Σουλβούργιον ἔκδοσιν (1587) τοῦ κειμένου ὅλων τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, μίαν ἄλλην συνωδευμένην μὲ λατινικὴν μετάφρασιν (1597), τρίτην μόνων τῶν Ἠθικῶν μὲ

τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1716 ἔτος ἀπὸ τὸν Ἄγγλον Βιλκινσῶνα, καὶ μετατυπωθεῖσαν τὸ τέταρτον κατὰ τὸ 1818, καὶ τελευταίαν τὴν τοῦ Γερμανοῦ Ζέλλου (1820) εἰς δύο τόμους, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος περιέχει τὸ κείμενον μὲ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, καὶ ὁ δευτέρος τὰς σημειώσεις. Παρὰ ταύτας μὴ ἐδάνεισεν ὁ πάντοτε πρόθυμος νὰ μὲ ὠφελῇ σεβάσμιός μου φίλος, Θυρότος, ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, τὴν ψευδῶς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον ἀναφερομένην τοῦ Ἡλιοδώρου παράφρασιν, καὶ μοῦ ἐπρομήθευσεν ἀλλαχόθεν τὰς λατινικὰς τρεῖς παλαιὰς μεταφράσεις, τὴν Ἀνώνυμον, λέγω, καὶ τὰς ἀπὸ τὸν Ἀργυρόπουλον καὶ τὸν Ἀρετῖνον συνταχθείσας, συνωδευμένας καὶ τὰς δύο μὲ διεξοδικώτατα σχόλια». Ἐκ τῶν ἐκδόσεων, τῶν γενομένων μετὰ τὴν τοῦ Κοραῆ, ἀναφέρομεν τὴν τοῦ ἄγγλου Κάρδουελ (1828—1834), τοῦ γερμανοῦ Μιχελῆ (1829—1848), τὴν τοῦ Βεκκέρου (1861), τὴν τοῦ Ραμσάουερ (1878) καὶ τὴν ὑπὸ σὶρ Ἀλεξάνδρου Γράντ τετρακτὶς ἐκδοθεῖσαν ἐν δυοῖ τόμοις, πλουσιωτάτην ἀληθῶς διὰ τὰς προτεθειμένας πολλὰς καὶ ποικίλας διατριβὰς καὶ τὸ πλῆθος τῶν σημειώσεων. Ὁ Βεκκερὸς, ὁ Κάρδουελ καὶ ὁ Μιχελῆ, ἀντιβαλόντες πολλοὺς κώδικας ἢ αὐτοὶ ἰδίως ὁμμασιν ἢ δι' ἄλλων, ἐπήνεγκαν εἰς τὸ κείμενον οὐκ ὀλίγας εὐστόχους διορθώσεις. Ὁ Sinner ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι ἐνιαχοῦ τολμηρότεραι τοῦ δέοντος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἀληθεύει ὅτι εἶναι τῶν τολμηρῶν τούτων τοῦ Κοραῆ εἰκασιῶν διεπιστώθησαν ὕστερον διὰ τῆς ἀκριβεστεράς τῶν ἀντιγράφων (καὶ μάλιστα τοῦ Λαυρεντικικοῦ) παραθέσεως. Λόγου χάριν, ἐν τῇ ἑκτῇ κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου, ἐνθα ὁ ὅρισμός τῆς ἀρετῆς, ἀναγινώσκεται, α"Ἐστὶν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικῇ, ἐν μεσότητι οὕτω τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσει· μεσότης δὲ δύο κακίων, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἑλλειψιν. Καὶ ἐτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν, τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος, ἐν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι· τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι. Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν [τὸ] τί ἦν εἶναι λέγοντα, μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ· κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης». Περὶ τῆς πολυθρολήτου φιλοσοφικῆς φράσεως τί ἦν εἶναι καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν αὐτῇ ὅρων ἐχάραξαν πᾶμπολλα ἀπὸ τοῦ Τρενδέλεμβουργ, τοῦ ἰδικιτέραν τῷ 1828 ἐκδότος πραγματείας, μέχρι τοῦ Ζελλέρου (ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τόμ. 2 μέρ. 2 σελ. 147). Ὁ Κοραῆς γράφει ἐν ταῖς σημειώσεσι· «τὸν λόγον τὸν ΤΟ τί ἦν εἶναι

λέγοντα] ἡμετέρα διόρθωσις ἢ προσθήκη τοῦ τρίτου ἄρθρου· ἔστι γὰρ ἢ συνάρτησις, «τὸν λόγον τὸν λέγοντα τὸ τί ἦν εἶναι» τουτέστι τὸν ὁρισμὸν τὸν δηλοῦντα τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος· ὥσπερ ἂν εἰ καὶ ἔλεγε, τὸν λόγον τοῦ τί ἦν εἶναι· καθ' αὐτὸ γὰρ τὸ «τί ἦν εἶναι» οἷον ἔν ἐστιν ὄνομα ἀκλίτον, σημαῖνον τὴν οὐσίαν ἢ τὸ εἶδος τοῦ πράγματος, ὅπερ οἱ νεώτεροι Σχολαστικοὶ διὰ τοῦ Quiditas ἐρμηνεύειν φιλοῦσι· καὶ ἀπαιτεῖ πάντως ἄρθρον, ἡνίκα ὀριστικῶς λέγεται· πολὺ δὲ τοῦτο παρὰ τῇ Ἀριστοτέλει, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Μεταφυσικοῖς». Σημειωτέον νῦν ὅτι ὁ Βέκκερος δὲν ἔχει τὸ τρίτον ἄρθρον· ἀλλ' ὁ Ῥαμσάουερ παρέλαβε τὸ ἄρθρον ἐκ τοῦ Λαυρεντιακοῦ ἀντιγραφου, οὕτω δὲ διεπιστώθη λαμπρῶς τοῦ Κοραῆ ἡ διόρθωσις. Ὀλίγον κατωτέρω, ὁ Κοραῆς ποιεῖται ἐτέραν διόρθωσιν, ἣν ἀντὶ τῆς παραδεδομένης προσέλετο ὁ Ῥαμσάουερ, ὡς ἐπικυρουμένην ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος ἀρίστου κώδικος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κάρδουελ, καὶ ὁ Βέκκερος καὶ ὁ Μιχελὲ ἀναφέρουσι συχνὰ πυκνὰ τὰς εἰκασίας καὶ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ, ὧν τὰς πλείστας ἀσπάζονται. Ἐν ἐκάστη σχεδὸν σελίδι τῶν σημειώσεων τοῦ Μιχελὲ, μνημονεύονται μετ' ἐπαίνου αἱ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ, ὧς δέ πως· «sed Corai potius assentior», «Corai praeunte», «Graecitati sane accommodatissimam lectionem introduxit Coraes», «Bekkerus, Corae praeunte», «sensus reddit Coraes», «optime Coraes», «sic dedi eum Corae» κτλ.

Τῷ 1825 ἐξέδωκεν ὁ Κοραῆς τοῦ Ξενοφώντος τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ Πλάτωνος τὸν Γοργίαν (πεντεκαίδεκατον τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης) τῷ δὲ 1826 τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Λουκουργοῦ (τόμον ἐκκαίδεκατον καὶ τελευταῖον τῆς Βιβλιοθήκης). Ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντος ἀνελίσσει διὰ γενικῶν χαρακτήρων τὴν σωκρατικὴν φιλοσοφίαν, μακρὸν ποιούμενος λόγον περὶ Ξενοφώντος καὶ Πλάτωνος, ἐξαίρων δὲ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐγκράτειαν δι' ὧν ὁ Σωκράτης κατεπολέμησε τὴν μυρίαν αὐτοῦ πενίαν. Ἡ ἐγκράτεια, λέγει, εἶναι τῆς ἀρετῆς ἡ κρηπίς, ἡ δὲ ἀρετὴ αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη, ἥς ἄνευ ἀδύνατον νὰ γίνῃ τις πολίτης ἀγαθός. Ὁ Σωκράτης σκοπὸν προσέθετο νὰ διδάξῃ τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας τὴν εἰς τὰς κρίσεις ἐκείνας τῆς πατρίδος περιστάσεις ἀναγκαιοτάτην ἀρετὴν τοῦ μὴ χωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον. Ἐπειδὴ μόνος σκοπὸς τοῦ λογικοῦ ζῶου εἶναι, ὡς εἴρηται, ἡ εὐδαιμονία ἥτοι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ἥτις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς ἔργων δικαιοσύνης, ἀκολουθεῖ ὅτι πάντα τὰ φέροντα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, πάντα τὰ αὐξάνοντα καὶ

σώζοντα αὐτήν, αὐτὰ καὶ μόνα εἶναι τὰ ἀληθῶς ὠφέλιμα καὶ συμ-
φέροντα. Ἡ ῥητορικὴ τοῦ Σωκράτους δὲν ὠμοιάζε πρὸς τὴν ῥητορικὴν
τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἐφρόντιζον μόνον ἔπως ἡδύνωσι καὶ κατακηλῶσι
τὰ ὦτα τῶν ἀκροαμένων διὰ τῆς ἐναρμονίου τῶν λέξεων συμπλοκῆς,
ἥμιστα κηδόμενοι περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἐξαγγελλομένων νοη-
μάτων. Οἱ μὲν σοφισταὶ εἶχον καὶ σχολεῖα καὶ μαθητὰς, ὁ δὲ Σωκράτης
οὔτε σχολεῖον συνέστησεν οὔτε μαθητὰς συνήθροισε· σχολεῖον αὐτοῦ ἦτο
σύμπασα ἡ πόλις, μαθηταὶ δὲ οἱ πολῖται οὓς καὶ θωρεᾶν ἐδίδασκε καὶ
παρήγει νὰ μεταδίδωσι καὶ αὐτοὶ ἀμισθὶ πᾶν ὅ,τι καλὸν ἐδιδάσκοντο
παρ' ἐκείνου, παραγγέλλων πρὸ Χριστοῦ ὅ,τι ὁ Χριστὸς παρήγγειλεν
εἰς τοὺς ἰδίους μαθητὰς, «θωρεᾶν ἐλάβετε, θωρεᾶν δότε». Τοῦ Σω-
κράτους ἡ ῥητορικὴ ἦτο ἀληθὴς διαλεκτικὴ ἥγουν ἡ δύναμις τοῦ πείθειν
τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ δίκαια, διὰ λόγων τεθεμελιωμένων εἰς τῶν
πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν φύσιν, ἐπιμαρτυρουμένων δὲ καὶ ἐξ
αὐτῆς τῆς ψυχικῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως. Ἀριστα ἐρμηνεύει ὁ Κορνήλιος
τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον καὶ τὴν θαυμασίαν τοῦ Σωκράτους εἰρωνείαν,
περιπαθέστατα δὲ ἀφηγεῖται τὴν καταδικὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἀθα-
νάτου φιλοσόφου. Ἐν τέλει δὲ στρέφων τὸν λόγον ἐπὶ τὸ παραινετικώ-
τερον, προτρέπει πάντας τοὺς Ἕλληνας νὰ μελετῶσι μετὰ συντόνου καὶ
φίλοτιμου σπουδῆς τοῦ φιλανθρωποτάτου Σωκράτους τὰ ὑπομνήματα.
«Ὅλοι οἱ πολῖται θέλουν ὠφελῆθῃν ἀπὸ τοῦ προγόνου τῶν Σωκράτους
τὰ παραγγέλλματα, ἢ ἀκούοντες ἀπὸ τῶν καὶ τῶνομα καὶ τὸ πρᾶγμα
λογίῳ τὸ στόμα, ἢ καὶ ἀνγκινώσκοντες αὐτὰ, ἐάν τις ἀπὸ τοὺς λογίους
χάρισι μέγα τοῦτο χάρισμα εἰς τὴν πατρίδα του τὴν μεταφράσιν αὐτῶν
εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην γλῶσσαν. Ἀπ' αὐτὰ θέλουν διδασθῇν νὰ
πληρῶνσι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου, περιεχόμενα εἰς μόνην
τὴν δικαιοσύνην· νὰ ἀσπάζωνται τὴν ἰσονομίαν, ὡς αἰτίαν ὁμοιοῦς καὶ
φιλίας, νὰ φεύγωσι τὴν ἀνισότητά, ὡς πηγὴν ἔχθρας, διχονοίας, στάσεως,
εἰς ἓνα λόγον ὡς καθαρὰν ἀδικίαν· νὰ διδασθῶσιν οἱ μὲν πένητες μῆτε
νὰ φθονῶσι, μῆτε νὰ κολακεύωσι τοὺς πλοῦσιους, ὥστε νὰ πωλῶσιν εἰς
αὐτοὺς καὶ αὐτὰ τῆς πατρίδος τὰ συμφέροντα, ἀλλὰ νὰ ἐργάζωνται, ἂν
ἀγαπῶσι νὰ μὴ κρέμωσιν ἀπ' ἄλλον κἀνένα παρὰ ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς
πατρίδος τῶν· οἱ δὲ πλοῦσιοι, ὅτι μόνος πλοῦτος συγχωρημένος εἶναι ὁ
ἀποκτινόμενος χωρὶς δόλον ἢ ἀδικίαν, ὡς ἔλεγεν ἓν ἀπὸ τὰ ψαλλόμενα
εἰς τὰ συμπόσια τῶν προγόνων μας ᾄσματα· ὅτι καὶ αὐτῇ τῆς ἀποκτι-
σεως ἡ ἐπιθυμία, διὰ νὰ ᾖναι δίκαια, πρέπει νὰ ᾖναι μετρία, μὴδὲ

σκοπόν ἄλλον νὰ ἔχη παρὰ τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος· ὅτι ἀπατώνται πολὺ, ἂν ὑψηλοφρονῶσι διὰ τὸν πλοῦτον καὶ φαντάζονται ὅτι ἀρκεῖ μόνος ὁ πλοῦτος νὰ τοὺς δοῇ χωρὶς ἡθικὴν παιδείαν. Ἀπὸ πένητας καὶ ὅχι ἀπὸ πλουσίους ἐγεννήθησαν οἱ Ἀριστεῖδαι, οἱ Σωκράται καὶ οἱ Φωκίωνες, καὶ τὸ θαυμαστότερον, ἀπὸ πένητας ἐγεννήθη καὶ πένης ἔζησεν αὐτὸς τῆς θρησκείας ὁ θεῖος ἀρχηγός». Τοῦτου ἕνεκα, ὁ Κοραῆς προσεφώνησε τοῦ Ξενοφῶντος τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ Πλάτωνος τὸν Γοργίαν «εἰς τὴν νεολαίαν τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων» μεταγράψας κάτω τῆς προσφωνήσεως τὸ «οὐχ οἷόν τέ γε ἄνευ δικαιοσύνης ἀγαθὸν πολίτην γενέσθαι». Τὰ δύο ταῦτα πονήματα περιέχουσι ὅλην τὴν ἡθικὴν καὶ πολιτικὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους. «Τοῦτο μ' ἐκίνησε (λέγει ὁ Κοραῆς) νὰ ἐκδώσω ἐνωμένα τὰ δύο ταῦτα συγγράμματα, διὰ νὰ κα-
τασταθῇ, ὅσον τὸ δυνατόν, κοινὴ εἰς τὰ σχολεῖά μας ἡ παραδόσις αὐτῶν εἰς τοὺς νέους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐλπίζεται ἡ φυλακὴ τῆς μὲ τοσοῦτους ἀγῶνας ἀποκτηθείσης ἐλευθερίας. Εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα ἠκολούθησα τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σενίδερου (1801) καὶ εἰς τὸν Γοργίαν τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐνδόρφιου (1805)· αἱ ὀλίγαι σημειώσεις φανεροῦν ὅσας ἔκαμα με-
ταβολὰς εἰς τὸ κείμενον». Ἐνταῦθα τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ εἶναι λίαν ἐπιτυχεῖς, εἰ καὶ οἱ ὕστερον κριτικοὶ ὑπέλαβον αὐτὰς κατ' ὑπερβολὴν πα-
ρακεκινδυνευμένας. Εἰς τὴν κριτικὴν διόρθωσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐνέκυψαν εὐδοκίμως ἄλλοιτε πολλοὶ καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Κόβητος καὶ ὁ ἐν Βιέννῃ καθηγητῆς Σέγκλ. Πιθανώτατον ὅτι οὐ μόνον πολλὰι λάξεις καὶ φράσεις, ἀλλὰ καὶ περίοδοι καὶ ὁλόκληρα κεφάλαια τῶν Ἀπομνη-
μονευμάτων εἶναι ὅλως ἀλλότρια τοῦ Ξενοφῶντος· πλεῖστα ἐξ ὧν ὁ Δινδόρφιος καὶ ὁ Σέγκλ ὑπόπτευσαν ἀπλῶς ὡς παρεμβεβλημένα ἐν τῇ κει-
μένῳ, ἐκηρύχθησαν ὕστερον ὑποβολιμαῖα ὑπὸ τοῦ Κρόν (1875) καὶ τοῦ Χάρτμαν (1887)· ἀλλ' οὐχὶ πάντες οἱ κριτικοὶ στέργουσι τὰς ὑποδει-
κνυμένας ἢ ἀποδεικνυόμενας διασκευὰς καὶ νοθεύσεις. Ὅπως δὴ ποτε, τοῦ Κοραῆ ἡ ἔκδοσις δὲν εἶναι παραδεδομένη εἰς λήθην· πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ νεώτατος τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐκδότης Οὐάλθερ Γίλμπερτ (1888), ἐν τῷ κριτικῷ προοιμίῳ του, ἀναφέρει πολλαχού τὸν Κοραῆν (πρβλ. σελ. 21, 29, 31, 34, 39, 45 κλ.).

Ὁ κατὰ Λεωκράτους λόγος τοῦ Λυκούργου εἶναι οὐ μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος πολυτίμητον κτῆμα· εἶναι, ὡς ἐγράφομεν ἄλλοτε («Φιλολογικαὶ Ὑποτυπώσεις» σελ. 216) φλογε-
ρωτάτη ἔκχυσις τοῦ πρὸς τὴν πολυπαθὴ πόλιν εἰλικρινοῦς ἔρωτος τοῦ

γενναίου Ἀθηναίου ῥήτορος καὶ πολιτικοῦ ἀνδρὸς, ὅστις διαχειρίσας ἐπὶ δώδεκα ἐνιαυτοὺς τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηναίων ὡς ταμίας τῆς κοινῆς προσόδου, ἠῤῥησε τὰς δημοσίας προσόδους ἀπὸ 600 εἰς 1200 τάλαντα, παρεσκεύασε τετρακοσίας τριήρεις καὶ ἄλλα πολέμου ἐφόδια, ἀπεταμίευσεν δὲ εἰς τὴν ἀκρόπολιν πλείονα σχεδὸν ἀργύρια ἢ ὅσα ἄλλοτε ὁ Περικλῆς. Μὴ νομίσῃ δὲ τις ὅτι πάντα ταῦτα ἐτεχνουργήθησαν διὰ τῆς εὐμηχανοῦ ἐπινοίας τῶν ἐπιπλάστων ἐκείνων ἰσολογισμῶν, ὅσα ἢ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις οἰκονομικῇ εὐχειρίᾳ κατεργάζεται ἐκάστοτε πρὸς κουφισμὸν, εἰ δυνατόν, καὶ γλύκανσιν τῆς ἀπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐλλειμμάτων καὶ τῆς φορολογικῆς καταθλίψεως παραγινόμενης δεινῆς πικρίας. Ὁ Λυκούργος ἦτο ὅλως ἀδαῆς τῶν ὑπερσόφων μαγγανειῶν τῆς παρορθαλιστικῆς ταύτης τέχνης· ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων οἰκονομία οὐδαμῶς θὰ ὑπέμενε, πολλῷ δὲ ἤττον θὰ ἐπέτρεπε τοιαύτας τινας χρηματιστικὰς μεθοδείας, εἰς ἃς φιληθοῦσιν οἱ σύγχρονοι φαντασιολόγοι, οἱ χάσκοντες πρὸς μόνην τῶν πραγμάτων τὴν στίλπνῃν ἐπίφασιν, ὅλως δὲ ἐθελουφυλοῦντες πρὸς τὴν ὀφθαλμοφανῇ αὐτῶν τῶν πραγμάτων σαπρίαν. Ἡ σεμνότης, ἡ φιλαλήθεια, ἡ εὐσέβεια, ἡ παρρησία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαῖκαί τοῦ φιλοπόλιδος ῥήτορος ἀρεταί, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ μεγαλύνον, ἀπεδείκνυσεν τὸν Λυκούργον αὐτόχρημα δημιουργὸν, κατὰ τὴν εὐγενεστάτην τῆς λέξεως ἔννοian, καὶ τούτου ἕνεκα ἐστεφανώθη ὑπὸ τοῦ δήμου πολλάκις, ἔτυχεν δὲ καὶ εἰκόνων καὶ τῆς ἐν Πρυτανείῳ σιτήσεως. Ὁ Μελάγχθων, ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς Μεταρρυθμίσεως, συνεβούλευεν τοῖς Γερμανοῖς νὰ μελετῶσιν ἐπιμελῶς τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος, ἵνα διδάσκωνται αὐτόθεν τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα, τὸ πρὸς τοὺς νόμους σέβας καὶ τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς στοργήν. Ὁ Λεωκράτης κατηγορεῖται ὅτι δὲν ἀπέδωκε τὰ τροφεῖα τῇ πατρίδι, καὶ ὅτι μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἤττης, «*συσκευασάμενος ἃ εἶχε χρήματα*» ἀπέπλευσεν εἰς Ῥόδον. Τοιοῦτω τρόπῳ ἐγένετο ἔνοχος προδοσίας, διότι ἐξέλιπε τὴν κινδυνεύουσαν πόλιν, ἔνοχος δήμου καταλύσεως, διότι δὲν ὑπέμεινε τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κίνδυνον, ἔνοχος ἀσεβείας, λιποστρατίας καὶ ἀστρατείας. Ὁ Κοραῆς ἐκδίδων τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ νὰ παραστήσῃ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ζῆλον τῶν Ἑλλήνων, ὅπως διαρρήθῃ αὐτὸς οὗτος ἀποφαίνεται ἐν τῷ προομίῳ. «*Ἠκολούθησα (λέγει) τὴν εἰς Ἰέναν ἐκδοσιν τοῦ Ὑσάννου (1821)· εἶχα προσέτι καὶ τὴν τοῦ Ῥεϊνκίου (1771), τοῦ*

Schulze (1789) καὶ τὴν ὁποῖαν ἔκαμεν ἐσχάτως ὁ Πίγγερως (1824) μόνου τοῦ κειμένου καὶ τῶν διαφόρων γραφῶν εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων μικρὰν ἔκδοσιν. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεώς μου εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ὁποῖον ἐστοχάσθη καὶ ὁ ἀνωτέρω ὀνομασθεὶς Πίγγερως σκοπόν. Ἄν ἐκεῖνος, ὡς λέγει εἰς τὰ προλεγόμενά του, θὲν ἐξέδωκε τὸν ῥήτορα τοῦτον πλὴν διὰ τὰ ἐμπνεύσει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Γερμανῶν νέων τὰ αἰσθήματα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τὰ ἐξάψῃ εἰς αὐτὰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, πόσον μᾶλλον συμφέρει εἰς τοὺς παρόντας τῆς Ἑλλάδος ἱεροῦς ἀγῶνας, νὰ κυριευθῶσιν ἀπὸ τοιοῦτον ἔρωτα αἱ ψυχαὶ τῶν νέων μας, ἀπὸ τοῦς ὁποίους ἐλπίζεται τῶν ἀγώνων ἡ κατόρθωσις καὶ σωτηρία τῆς;». Ἀπορίας ἄξιον πῶς διέλαθε τὸν Κοραῆν ἡ κατὰ τὸ 1823 ὑπὸ τοῦ Βεγκέρου κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Λόγου, ἐν ᾗ ἀπεθησαυρίσθησαν αἱ διαφοραὶ γραφαὶ καὶ ἀναγνώσεις πέντε καλῶν ἀντιγράφων. Μετὰ τὸν Βέγκερων, ἀντέβαλεν ὁ ἄγγλος Δόψων δύο ἄλλους κώδικας, ἀποκειμένους ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ· εἶτα δὲ ὁ ἐν Κιέλω καθηγητῆς Βλὰς μετέγραψεν ἄλλας ἀναγνώσεις ἐκ τινος κώδικος ἐν Ὁξωνίᾳ. Ἐκ τῶν γενομένων μετὰ τὸν Κοραῆν ἐκδόσεων, μνημονεύομεν τὴν ὑπὸ Βλούμε (1828), Δόψωνος (1828), Βαιτέρου καὶ Σάουπε (1834 καὶ 1840), Μαϊζνερ (1836), Σάιβε (1853 καὶ 1871), Ίένικε (1856), Μυλλέρου (1858), Νικολαΐ (1875), Πέδαντε (1876) καὶ Θαλχάιμ (1880). Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκδοτῶν τούτων ἀναφέρουσι πολλαχοῦ μετ' ἐγκωμίων τὰς κριτικὰς τοῦ Κοραῆ διορθώσεις. Ὁ Μαϊζνερ παρατίθεται πολλὰ ἐκ τοῦ Κοραῆ, ἐπαναλαμβάνων τὰς συνήθεις τῶν κριτικῶν φράσεις, «recte interpretatus est Coraë», «recte Coraë, vir doctissimus». Ὁ Ίένικε, ἀκολουθῶν ἐν τοῖς πλείστοις εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βαιτέρου καὶ τοῦ Σάιβε, ἐνιαχοῦ προτιμᾷ τὰς διορθώσεις τοῦ Κοραῆ· οὕτω, λ. γ. ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ 88 παραγράφῳ «δράτε» προτιμᾷ τὴν γραφὴν «ἄρά γε» προσεπαγόμενος «so ich mit Coraë». Καὶ ὁ Νικολαΐ, καίτοι ἐρσιδόμενος εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σάιβε, ἀποδέχεται ὡς ὀρθότερας τῶν ἄλλων διορθώσεις τινὰς τοῦ Κοραῆ. Ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτερος ἐκδότης Θαλχάιμ εὕρισκει ὀρθοτάτας ἐνίας τῶν εἰκασιῶν τοῦ Χίου φιλολόγου (πρβλ. σελ. 11, 23, 41 κ.λ.). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λυκούργου ὅσα παρέσχον πράγματα τοῖς κριτικοῖς, εἶναι καὶ τὸ «τοιγαροῦν ἐπὶ τοῖς ὀρίοις τοῦ βίου μαρτύρια ἐστὶν ἰδεῖν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἀληθῆ πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας». Ὁ Κοραῆς ἔτρεψε τὸ ὀρίοις εἰς τὸ ἡρίοις ἐρμηνεύει δὲ ὥδε «ἔστιν ἰδεῖν μαρτύρια τῆς ἀρετῆς τοῦ βίου αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἐπὶ

τοῖς τέφροις». Ἡ διόρθωσις αὕτη δὲν ἐνεκρίθη παρὰ τῶν κριτικῶν, ὧν ἄλλως πᾶς ἔκαστος κατ' ἰδίαν εἰκασίαν πειράται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακῶς ἔχον. Ἀλλ' εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Ῥέδαντες προσνέμει τὴν διόρθωσιν τοῦ Κοραῆ εἰς τὸν γερμανὸν καθηγητὴν Βούρμ, ἐν ᾧ αὐτὸς οὗτος ὁ Βούρμ καθομολογεῖ ὅτι παρέλαβεν ἐκ τοῦ Κοραῆ τὴν προμνημονευθεῖσαν διόρθωσιν. Ἐνιαχοῦ ὁ Κοραῆς διορθοῖ χωρία, ὑπ' ἄλλων ἤδη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διορθωθέντα (σελ. 71)· ἐνιαχοῦ πάλιν παρενείρει ἀξιολόγους πραγματικὰς παρατηρήσεις. Ἐνθα λέγει ὁ Λυκούργος ὅτι «οἱ Ἀθηναῖοι ἡξιώθησαν γενέσθαι προστάται τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας» ὑπομινῆσκει ὁ Κοραῆς τῶν Ἀθηναίων τὰς ἀδικοπραγίας· «εἴθ' ἦν ἀληθὲς τὸ λεγόμενον! ἀλλ' ἐμιμήσαντο πολλὰκις Ἀθηναῖοι τοὺς Λακεδαιμονίους, οὐ προστάται, ἀλλὰ κύριοι τῆς τῶν Ἑλλήνων εὐδαιμονίας ὡς ἐκείνοι γενόμενοι». Τὴν φράσιν «ἄνδρες σπουδαῖοι» ἐρμηνεύει· «σπουδῆς ἄξιοι, περὶ οὓς μάλιστα ἂν τις σπουδάσει· καθὰ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω σπουδαῖον ποιητὴν εἶρηκε τὸν Ὀμηρον· παρ' ἡμῖν νῦν ὁ σπουδαῖος σημαίνει τὸν ἄλλως λεγόμενον Λόγιον ἢ Λογιώτατον (homme de lettres)· καὶ ἔστιν οὐκ ἄχαρι τὸ ἐπιθετὸν· ἀρμόσαι δ' ἂν μάλιστα ἐκείνοις τῶν λογίων, οἳ καὶ σπουδῆς καὶ λόγου ἄξιοι τῇ πατρίδι γενέσθαι σπουδάζουσιν». Εἰς τὰς σημειώσεις ἐπισυνῆψεν ὁ Κοραῆς καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ κατὰ τοῦ Λεωκράτους λόγου, γενομένην ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀρίστου φίλου του, Φραγκίσκου Θυρότου. Ἐν τῷ προτεθειμένῳ περὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων διαλόγῳ Εὐθυδήμου καὶ Χαριδήμου, εἰσάγει ὁ Κοραῆς, ὡς ἐν ἐνυπνίῳ ἐπιφαινόμενον, τὸν ἥρωα Μάρκον Βότσαρην, διαλεγόμενον ἐν τῷ Ἡλυσίῳ Πεδίῳ μετὰ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τοῦ Οὐλασιγκτῶνος, τοῦ Φραγκλίνου καὶ ἄλλων μεγαλωνύμων ἀνδρῶν ἐν γλώσσῃ ἡλυσιακῇ· τουτέστιν ἐν γλώσσῃ ἀπλουστάτῃ «ὡς πρέπει νὰ ἦναι τῶν ἀληθινῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν ἡ γλώσσα, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει οὔτε μεταφορὰς οὔδ' ἐμετωνυμίας, ἀλλ' ὀνομάζει καὶ δεικνύει τὰ πράγματα, ὅποια καὶ εἶναι τὴν φύσιν· δὲν ὁμοιάζει τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου τούτου, μὲ τὰς ὁποίας περιπαίζουσιν ἕνας τὸν ἄλλον· σπουδάζοντες νὰ κρύψωσι τὰς ἀσχημίας των, ὀνομάζουσιν τὸν ἄδοξον, ἐνδοξότατον, τὸν σκοτεινόν, ἐκλαμπρότατον, καὶ τὸν καταγόμενον ἀπὸ ληστῆς ἢ ληστῶν ἀνδράποδα, εὐγενέστατον· καὶ γράφοντες πρὸς τὸν τυχόντα δὲν ἐντρέπονται νὰ ὑπογράψωσι τὴν ἐπιστολὴν μὲ τὸ χαμερπέστατον δοῦλος ταπεινόςτατος». Ὁ Κοραῆς, ἀποκλαίει καὶ αὖθις τῶν Ἑλλήνων τὰς διχονοίας. «Διατί (λέγει) νὰ μὴ

φανῇ ἀκόμη μεταξύ τῶν Γραικῶν, κἀνένας λόγιος, νέος τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ φρενωμένος ἀπὸ τοῦ Σωκράτους τὰ παραγγέλματα καὶ φλεγόμενος ἀπὸ προγονικὸν ἐλευθερίας ἔρωτα, νὰ μιμηθῇ τὸν Ἀριστείδην, τὸν Ἐπαμινώνδαν, τὸν Τιμολέοντα, τὸν Φιλοποίμενα, καὶ ἄλλους ἥρωας φίλους τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος, οἱ ὅποιοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ νεότητος ἐξεδύθησαν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας; Διατί, λέγω, νὰ μὴ φανῇ ἓνας τοιοῦτος νέος Ἕλληγν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν, νὰ παύσῃ τὰς διχονοίας τῶν ὁμογενῶν του, νὰ διδάξῃ τοὺς ἀπείρους, νὰ σωφρονίσῃ τοὺς μωροὺς, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς μηχανὰς τῶν πανούργων, νὰ καταπλακώσῃ μὲ τὸ ἴδιον αὐτοῦ φρόνημα καὶ βάρος τοὺς ταχάσσοντας τὴν πατρίδα μὲ τὰ γελοῖά των σικιτήματα πιθήκους;» Ὁ Κοραῆς ἐδόξαζεν ὅτι ὤφειλε μὲν ἡ Ἑλλὰς νὰ συνταχθῇ κατὰ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀγγλαμερικανῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ διακριθῇ εἰς ὁμοσπόνδους πολιτείας. «Τοιαύτη διαίρεσις ἦτο ἀναγκαία εἰς τοὺς Ἀγγλαμερικανούς διὰ τὴν μακρὰν ἔκτασιν τῆς γῆς των. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι παραπολύ μικρὰ ὥστε νὰ διακριθῇ εἰς πολλὰς αὐτονόμους πολιτείας, χωρὶς νὰ βάλῃ εἰς φανερόν κίνδυνον τὴν ἐλευθερίαν της. Μία ἀπὸ τὰς πρώτας αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας οἱ πρόγονοί μας δὲν ἴσχυσαν νὰ μείνωσιν ἐλεύθεροι, ἐχρημάτισε καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς χωριστάς αὐτονόμους δημοκρατίας· καὶ δευτέρω, τὸ κακῶς νομιζόμενον δίκαιον τῶν πολιτῶν, νὰ ἐκκλησιάζωσιν ὅλοι ὁμοῦ εἰς τὴν περὶ κοινῶν βουλὴν καὶ σκέψιν, ἀντὶ νὰ ἐκλέγωσιν ἀντιπροσώπους. Τὴν ἐλευθερίαν ἐφαντάζοντο ὅτι ἐφύλασσαν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὰς πανδήμους ἐκκλησίας των, κ' ἐπαθὺν ὅλον τὸ ἐναντίον. Πρὶν δουλωθῶσιν εἰς τοὺς Μακεδόνας, κατεστάθησαν δούλοι τῶν ἰδίων δημαγωγῶν χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνωνται. Εἰς ἡμᾶς συμφέρει ν' ἀκολουθήσωμεν κατὰ πάντα τοὺς Ἀγγλαμερικανούς, παρεκτός ὅσων ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ νομοθετήσωσι διὰ τὴν ὁποίαν ἔλεγα ἔκτασιν τῆς χώρας των». Τὸ νῦν διέπον τὴν Ἑλλάδα σύνταγμα περιλαμβάνει τοὺς πλείστους ὅρους, ὅσους κατὰ τὰ πρώτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη εἰσηγήσατο πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁ Κοραῆς· ἐν πολλαῖς μάχιστα περιπτώσεσι παρέχεται πολλῶ μείζων ἐλευθερία ἢ ὅσην ἄλλοτε διέγραψεν ὁ τῶν Ἀγγλαμερικανῶν διάπυρος θαυμαστῆς Κοραῆς. Ἄν δὲ μὴ ἐπληρώθῃ ἡ εὐχὴ τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός νὰ μείνῃ ἡ Ἑλλὰς ἀβασίλευτος, οὐδεὶς ὁμῶς ὁ ἀντιλέγων ὅτι τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον εἶναι νῦν οὕτω συντεταγμένον ὥστε ἰσοφαρίζει μᾶλλον πρὸς ἄκρατον δημοκρατίαν ψιλῶς βασιλευομένην ἢ πρὸς πολιτείαν στερεῶς ἄμυ καὶ σθεναρῶς μοναρχουμένην.

Πλὴν τῶν τεσσάρων τόμων τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐξεπό-
νησεν ὁ Κοραῆς ἀπὸ τοῦ 1821 καὶ πέντε τόμους Παρέργων· οὕτω δὲ
ἐκείνης μὲν οἱ τόμοι συνεποσώθησαν ἐν συνόλῳ εἰς ἑπτάκαιδεκα, συμ-
περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Προδρόμου, τῶν δὲ Παρέργων, εἰς ἑννέα. Τῷ
1822 ἐτυπώθη ὁ Στρατηγικὸς τοῦ Ὀνησάνδρου, ὡς πέμπτος τῶν Πα-
ρέργων τόμος· τῷ 1824, τοῦ Πλουτάρχου τὰ Πολιτικά (ἔκτος τόμος)·
τῷ 1826, τοῦ Ἐπικτήτου τὸ Ἐγγχειρίδιον σὺν τῷ Πίνακι τοῦ Κέβητος
καὶ τῷ Ὑμνῷ τοῦ Κλεάνθους (ἑβδομος), καὶ τῷ 1827 αἱ ὑπὸ Ἀρρί-
ανου γεγραμμέναι Ἐπικτήτου διατριβαὶ ἐν δυασι τόμοις (ὄγδοος καὶ ἑ-
ννατος). Διὰ τῶν στρατηγικῶν τοῦ Ὀνησάνδρου παραγγελμάτων ἐσκοπεῖ
ὁ Κοραῆς διαφερόντως ὅπως διεγείρῃ τὴν πρὸς τὰ ἀνδραγαθήματα φιλο-
τιμίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ τούτου ἕνεκεν ἀνέθηκεν αὐτὰ εἰς τοὺς ὑπὲρ
ἐλευθερίας στρατευομένους Ἑλληνας. «Τίς, ποῖος, πόθεν ἦτο καὶ τότε
ἤχημικεν ὁ Ὀνησάνδρος, περὶ τούτου οἱ παλαιοὶ δὲν μᾶς ἔδωκαν ἀκρι-
βεῖς εἰδήσεις. Πρῶτος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος
ἀρχάσας Λέων, ὁ Γραικωρωμαῖος αὐτοκράτωρ, τὸν ὀνομάζει μίαν μόνην
φορὰν Ὀνησάνδρον καὶ τὸν σημαίνει δεύτερον μὲ τὰ ὀλίγα ταῦτα λόγια
«εἰρῃκε γὰρ τίς που παλαιός». Μίαν ἑκατονταετηρίδα μετὰ τὸν Λέοντα,
φαίνεται κακογραφημένον τὸνομα τοῦ Ὀνησάνδρου εἰς τὸν Σουῖδαν «Ὀ-
νόςανδρος, φιλόσοφος πλατωνικός· Τακτικά· περὶ στρατηγημάτων· Ὑ-
πομνήματα εἰς Πλάτωνος Πολιτείας». Ὅτι ἦτο Ἑλλήν καὶ τὸ γένος
καὶ τὴν θρησκείαν ὁ Ὀνησάνδρος, μαρτυρεῖται ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τὸ σύγγραμμα.
Ἀπὸ τόνουμα τοῦ Ῥωμαίου Οὐηρανίου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ προσφωνεῖ,
συμπεραίνουσι πιθανῶς, ὅτι ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης ἀπὸ Χριστοῦ
ἑκατονταετηρίδος. Τοῦ Ὀνησάνδρου ὁ μόνος σωζόμενος οὗτος Στρατη-
γικὸς λόγος ἐξεδόθη πρώτην φορὰν εἰς τοὺς Παρισίους τῷ 1601 ἀπὸ
τὸν Νικόλαον Ῥιγῶτον, συνωδευμένος μὲ λατινικὴν μετάφρασιν· δευ-
τέραν ἔκδοσιν ἔκαμε μόνον τοῦ κειμένου κατὰ τὸ 1761 εἰς τὴν Νορμ-
βέργην ὁ γερμανὸς Σχουέβηλ, μὲ διεξοδικὰς, γραμματολεξικὰς πλέον
παρὰ κριτικὰς τοῦ κειμένου σημειώσεις. Τρίτη ἔκδοσις τοῦ Στρατηγικοῦ
εἶναι τὴν ὁποίαν προσέφω εἰς τοὺς Ἑλληνας σήμερον, ὅτε εὐτύχησαν
νὰ πολεμῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, στρατηγούμενοι ἀπὸ ὁμογενεῖς. Τὸ
κειμένόν μου βᾶσιν ἔχει τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σχουέβηλ, μεταμορφωμένην
ὅμως διὰ τὰς πολλὰς εἰς πολλὰ μέρη διορθώσεις μου. Αἱ διορθώσεις
ἔγιναν, μέρος ἀπὸ τὰς διαφόρους γραφάς, ὅσας φανερόναι ὁ γερμανὸς
ἐκδότης εἰς τὰς σημειώσεις του, μέρος ἀπὸ ἐν ἀντίγραφον, καὶ αἱ λοιπαὶ

ἐξ εἰκασίας μου. Τὸ ἀντίγραφόν τοῦτο, κτῆμα τοῦ ἐνδόξου τυπογράφου Διδότου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοὺς τύπους ἐκβαίνει καὶ ὁ Ὀνήσανδρος, ἐγράφη κατὰ τὴν δεκάτην ἔκτην ἑκατονταετηρίδα καὶ εἶχε πρῶτον κτήτορα τὸν φιλόπονον συντάκτην τῆς «Τουρκογραφικῆς» Κρούσιον». Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἀντιγράφου τούτου μικρὸν ὠφελήθη ὁ Κοραῆς, τὰς πλείστας δὲ τῶν διορθώσεων ἐποίησατο ἐξ ἰδίας εἰκασίας· εἰς τὸ πλῆγιον τοῦ κειμένου κατεχώρισε καὶ τὴν ὑπότινος ἐλβετοῦ ταξιάρχου (Baron de Zurloben) γενομένην τῷ 1757 γαλλικὴν μετάφρασιν, ἐπισυνάψας ἐκ τῆς προτέρας γερμανικῆς ἐκδόσεως καὶ πίνακα, εἰκονίζοντα τὰ πολιορκητικὰ μηχανήματα τῶν παλαιῶν· «ὁ πίναξ οὗτος εἶναι χαλκογραφικὸς ἐν τῇ γερμανικῇ ἐκδόσει· ἀντὶ τῆς χαλκογραφίας ὅμως ἐφρόντισα νὰ λιθογραφηθῇ, διὰ νὰ γνωρισθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ νέα εὑρεσις τῆς λιθογραφίας». Αἱ σημειώσεις εἶναι ὀλίγαι· «ἰδίῃ ὀλίγον εἶναι καὶ τὸ σύγγραμμα, ὀλίγη ἀκόμη καὶ ἡ γνώσις καὶ ἡ κλίσις μου εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συγγράμματος, τὸν πόλεμον». Ὁ Κοραῆς ἔνα μόνον γινώσκει πόλεμον ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον, τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας· «ἡ δὲ ἐλευθερία ἐν ἀνίκητον μόνον ὄπλον ἔχει, τὴν καταφρόνησιν τοῦ θανάτου». Διὰ ταύτην τοῦ θανάτου τὴν καταφρόνησιν, τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τοὺς ὀρεγομένους βίου ἐλευθέρου, ἔκρινε χρήσιμον ὁ Κοραῆς «νὰ προσθήσῃ (λέγει) εἰς τὸ τέλος τοῦ Στρατηγικοῦ ἐν ἀπὸ τὰ πολεμιστήρια ἐλεγεία, τὰ ὁποῖα ἐσύνταξεν ὁ Ἀθηναῖος Τურταῖος διὰ τοὺς Λάκωνας, μετὰ τῆς γλαφυρᾶς γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ φιλέλληνος τυπογράφου Διδότου καὶ μετὰ παραφράσεως εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, στιχορρηγμένην ἀπὸ γέροντα ἄρρωστον, ὡς εἶμ' ἐγὼ, καὶ ποιητὴν εὐτυχέστερον παρ' ἐμέ». Ἐκ τοῦ Τურταίου δὲ λαμβάνων τὸ ἐνδόσιμον ὁ Κοραῆς, ἀφηγεῖται διὰ βραχείων τοὺς μεσσηνιακοὺς πολέμους. «Ὁ Τურταῖος ἦτο στολισμένος μὲ στρατηγικὰ καὶ ποιητικὰ προτερήματα, ἀλλ' εἶχεν ἄρά γε καὶ τὴν βασιλίσσαν τῶν ἀρετῶν, δικαιοσύνην; Ὅχι· βέβαια! Ὅστις στρατηγεῖ ληστὰς, τί ἄλλο γίνεται παρὰ ἀρχιληστής; καὶ ὅστις μεταχειρίζεται τὴν ποίησιν, νὰ παροξύνῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀδίκους φόνους, τί ἄλλο κάμνει παρὰ νὰ καταισχύνη τὰς Μούσας; Ἐπιθυμοῦμεν νὰ πληροφορηθῇς τί διαφέρει ὁ ἄδικος ἀπὸ τὸν δίκαιον ἄνδρα; Παράβαλε τὸν Τურταῖον μὲ τὸν Ἐπαμινώνδαν. Ἡ στρατηγία τοῦ Τურταίου καὶ τὰ ποιήματα ἔγιναν αἷτια νὰ στερηθῶσι τελευταῖον καὶ τὴν πατρίδα των οἱ ταλαίπωροι Μεσσήνιοι, ἀπὸ ἑπαυθῶν ἄλλα μυρία κακὰ, οὐχὶ ὀλιγώτερον φρικτὰ ὅσων ἡμεῖς ὑπεφέραμεν ἀπὸ τοὺς ἀγρίους Τούρκους. Ὁ Ἐπαμινώνδας, στρατηγός

τῶν Θηβαίων, ἀνεκάλεσε μετὰ τριακόςια ἔτη τοὺς Μεσσηνίους εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα, ἀποῦ πρῶτον ἐταπείνωσε τὸ φρόνημα τῶν Λακεδαιμονίων. . . . Ὅπως ἂν ᾔῃται, τὸ πολεμιστήριον ἄσμα τοῦ Τυρταίου ἐκρίθη καὶ κρίνεται πολλὰ ὠραῖον, καὶ ἂν ἐμολύνθη ἀπὸ τὴν ἀδικίαν τῶν αὐλοφῶν τῆς Σπάρτης, εἰς τῶν σημερινῶν Σπαρτιατῶν καὶ ὅλων τῶν Ἑλλήνων τὰ στόματα ἀγιάζεται. Ἐκείνων οἱ πόλεμοι ἦσαν ὁμογενῶν πρὸς ὁμογενεῖς πόλεμοι· ἡμεῖς πολεμοῦμεν ξένον, ἄγριον καὶ φονικώτατον ἔθνος, διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τὸν προφανῆ κίνδυνον τοῦ τελείου μας ἀφαισμοῦ. Κατὰ τοιούτων τυράννων τὸ ἐλεγεῖον τοῦ Τυρταίου γίνεται ὕμνος τῆς ἐλευθερίας ἱερός καὶ ἅγιος· καὶ ὡς τοιούτον σᾶς τὸν προσφέρω, φίλοι ὁμογενεῖς, ὅχι μόνον εἰς τοὺς πολέμους νὰ τὸν ψάλλετε, ἀλλὰ καὶ τοὺς διδασκάλους τῶν ἑλληνικῶν σχολείων νὰ παραγγείλανε νὰ τὸν παραδίδωσιν ὡς μάθημα εἰς τὰ τέκνα σας. Τίποτε δὲν κατωρθώσατε, ἀφίνοντες κληρονομίαν εἰς τὰ τέκνα σας τὴν πατρικὴν γῆν ἐλευθέραν ἀπὸ τυράννους, ἂν δὲν φροντίσετε νὰ φυτεύσετε εἰς τὰς νεαράς αὐτῶν ψυχὰς μῖσος ἄσπονδον κατὰ πάσης ἀδικίας». Ὁ Κοραῆς ἀναμφισβήτητον ἡγούμενος ὅτι ὁ Τυρταῖος ἦτο Ἀθηναῖος, εἰκάζει ὅτι «Λάκων ἔγινεν ἔπειτα ἀποῦ τὸν ἐπολιτογράφησαν οἱ Λάκωνες». Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἄλλων συγγραφέων, ὁ Τυρταῖος ἦτο οὐχὶ Ἀθηναῖος ἀλλὰ Λακεδαιμόνιος· καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, ὁ μὲν Χέλβε (de Tyrtaei patria, 1864), καὶ ὁ Χέκερ ἀμφισβητοῦσιν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἔτεροι δὲ, ἐν οἷς καὶ ὁ Θερίσιος, ἐνδοιάξουσι καὶ περὶ αὐτῆς τοῦ Τυρταίου τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, παρὰ πᾶσαν τοῦ ῥήτορος Λυκούργου τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν. Ἐνίοι τῶν κριτικῶν, ἐρεϊδόμενοι εἰς δύο τοῦ Προδότου χωρία, δισχυρίζονται ὅτι καὶ αὕτη τοῦ Τυρταίου ἢ πολιτογράφησις εἶναι δῆθεν μῦθος, εἰ καὶ διαῤῥήδην πιστοῦται ἐκ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος.

Ἐκ τοῦ πονηματιοῦ τούτου τοῦ Ὀνησάνδρου ἠρύσαντο οὐκ ὀλίγα οἱ αὐτοκράτορες Μαυρίκιος καὶ Λέων, οἱ περὶ πολεμικῶν συγγράψαντες· καὶ ὁ περιώνυμος γάλλος στρατάρχης, κόμης Μαυρίκιος ὁ Σαξονικός ἐν μεγάλῃ εἶχε τιμῇ τὸν Στρατηγικόν, ὃν ὑπελάμβανεν χρησιμώτατον τῆς πολεμικῆς τέχνης ἐφόδιον. Μετὰ τὸν Κοραῆν, ἐξέδωκε τὸν Ὀνησάνδρον τῷ 1860 ὁ καθηγητὴς καὶ δεινὸς ὁμηριστὴς, Koechly, ὁ μετὰ τοῦ ἀτυχοῦς συνταγματάρχου Ρύστωβ ἐκδοὺς καὶ ἐρμηνεύσας πρὸ τριᾶκοντα καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν, τοὺς περὶ τῆς τακτικῆς τέχνης πραγματευσαμένους συγγραφεῖς (Αἰνείαν, Ἡρώνα, Φίλωνα, Ἀσκληπιόδοτον,

Αλλιανόν κλ.) Ὁ Koechly ἀντέβηκε πρῶτος ἀκριβέστατα δύο ἀντίγραφα τοῦ Στρατηγικοῦ, ἀποκείμενα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Παρισίων καὶ τῆς Βέρνης. Παρατηρητέον ἐν πρώτοις ὅτι ὁ γερμανὸς κριτικὸς κατὰ λάθος ἀναφέρει ἐν τῇ ἑκτῇ σελίδι τοῦ προοιμίου του ὅτι ὁ Κοραῆς ἀντιπαρέθηκε πρὸς ἄλληλα δύο ἀντίγραφα· πλανηθεὶς ἐξέλαβε τὰ δύο παρὰ τῷ Κοραῇ κεφαλαιώδη γράμματα ΔΓ (ἀντὶ τοῦ «διάφορος γραφή») ὡς δηλοῦντα ἰδιαίτερόν τι ἀντίγραφον. Τῇ βοηθείᾳ τῶν δύο προμνημονευθέντων ἀντιγράφων διώρθωσεν ὁ Koechly πάμπολλα χωρία, ἡσπάσατο δὲ οὐκ ὀλίγας ἐκ τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ, καθάπερ σημειοῦται ἐν ἑκάστῃ σχεδὸν σελίδι τοῦ προτεθειμένου *commentarius criticus*. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν διετρανώθη ἡ μαντικὴ δυνάμις καὶ κριτικὴ ἀγγίζοντα τοῦ Κοραῆ, οἷ αἱ πλείσται εἰκασίαι ἐκυρώθησαν διὰ τῶν ὑστερον παρεξετασθέντων ἀντιγράφων. Ὁ Koechly, ἐγκωμιάζων τὰς πλείστας τοῦ Κοραῆ διορθώσεις, οὐδαμῶς ὀνειρεῖ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ἑλληὴν ἐκδότης ἀληθῶς ἐκάθηρε τὸ κείμενον, συχνὰ δὲ γράφει «scripsi e conjectura Korais» «scripsi ex emendatione Korais» «ita Korais emendavit» κλ. Θυμᾶζει δὲ καὶ ἐκπλήσσεται ὁ Koechly, ὅτι αἱ τοῦ Κοραῆ εἰκασίαι ἀπεδείχθησαν ἔπειτα συνάδουσαι πρὸς τὰ ἐν Παρίσις καὶ Βέρνη ἀντίγραφα (πρβλ. σελ. 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51· ἐν τισι δὲ τῶν σελίδων τούτων μνημονεύονται οὐχὶ ἅπασι ἀλλὰ δις καὶ τρίς αἱ τοῦ Κοραῆ διορθώσεις). Λόγου χάριν, ὁ Κοραῆς ἔτρεψε τὸ ἐν τῷ κειμένῳ «αὐτὰ» εἰς τὸ «αὐτὰ», τὸ «ἐπιθέντες» εἰς τὸ «ἐπιθέοντες», τὸ «ἐπικώλυτον» εἰς τὸ «ἀνεπικώλυτον», τὸ «δυσχερεῖας» εἰς τὸ «δυσχωρίας»· ὅτι δὲ αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐγένοντο εἰκότως καὶ εὐλόγως, μαρτυρεῖται νῦν ἐκ τῶν κωδίκων τῶν Παρισίων καὶ τῆς Βέρνης. Ὁ Koechly προαιρεῖται τὴν γραφὴν «Ὀνόσανδρος» λόγῳ ὅτι οὕτω φέρεται τὸ ὄνομα ἐν τοῖς ἀντιγράφοις καὶ παρὰ τῷ Σουΐδα. Ἀλλὰ τὸ «Ὀνήσανδρος» εὐρηται παρὰ τῷ Λέοντι καὶ τῷ Ἰωάννῃ Λαυρεντίῳ τῷ Λυδοῦ, ὅστις, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, συνέταξε πόνημα περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας. Ὁ Κοραῆς προτιμᾷ τὸ «Ὀνήσανδρος» (ὡς παρὰ τὴν ὄνησιν γενόμενον) ἀντὶ τοῦ δυσφήμου (παρὰ τὸν ὄνον) «Ὀνοσάνδρου». Ὁ καθηγητὴς Κερτλάιν, ὁ τῷ 1861 διὰ μακρῶν ἐπικρίνας τὴν ἔκδοσιν τοῦ Koechly, ἀποδέχεται ὡς ὀρθότεραν τὴν κατὰ τὸν Κοραῆν γραφὴν «Ὀνήσανδρος» καὶ διότι συνάδει πρὸς τὴν ἀναλογίαν πολλῶν οὕτω πως συντεθειμένων ὀνομάτων (λ. χ. «Ὀνησίκριτος») καὶ διότι ἐπεκράτει

παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἢ χρῆσις εὐωνοιστῶν ὀνομάτων. Παρατηρητέον ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ Κοραῆς διορθοῖ τὴν πλημμελιῶς ἔχουσαν γαλλικὴν μετάφρασιν πολλοῦ καὶ ἰδίως ἐν σελ. 156, 157, 160, 162, 163, 164, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 176 καὶ 177.

Τοῦ «Πλουτάρχου τὰ Πολιτικά» περιλαμβάνουσι πέντε πολιτικὰς πραγματείας τοῦ Χαιρωνέως φιλοσόφου· 1) περὶ τοῦ ὅτι μάλιστα τοῖς ἡγεμόσι δεῖ τὸν φιλόσοπον διαλέγεσθαι· 2) πρὸς ἡγεμόνα ἀπαιδεύον· 3) εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον· 4) πολιτικὰ παραγγέλματα· 5) περὶ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας. Ἡ τότε ὀδυνηρὰ τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος κατάστασις ἐγένετο παραίτιος τῆς ἐθνωφελοῦς ταύτης ἐκδόσεως. «Τὰ πέντε τοῦ Πλουτάρχου συγγραμμάτια, χωρίσας ἀπὸ τα ἐπιγραφόμενα Ἡθικά (ἀναγγέλλει προοιμιαζόμενος ὁ Κοραῆς) ἐκδίδω σήμερον διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐξέδωκα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά· τὰ ἐπέγραψα δὲ «Πλουτάρχου τὰ πολιτικά», διότι ἀληθῶς καὶ τῶν πέντε ἡ ὕλη εἶναι πολιτικὴ. Εἰς αὐτὰ, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸ τέταρτον, ἐπιγραφόμενον «πολιτικὰ παραγγέλματα» συμβουλεύει ὁ φρόνιμος Πλούταρχος τοὺς ὁμογενεῖς του, δούλους τότε τῶν Ῥωμαίων, ἔχει πλέον νὰ φυλάξωσι τὴν ἀφανισμένην διὰ τὰς ἑλληνικὰς διχονοίας ἐλευθερίαν, ἀλλὰ νὰ μὴν ἐπιβαρύνωσι τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας μὲ νέας ἄλλας διχονοίας· μὴδὲ νὰ γίνωνται καταγέλαστοι, ἐξ ἑνὸς μέρους κολακεύοντες αἰσχυρῶς τοὺς δεσπότας, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο κομπάζοντες ἀνοήτως εἰς τὰ κατ'ορθώματα τῶν προγόνων. Ἀπὸ τὰς φρονίμου ταύτης συμβουλῆς φαίνεται, ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Πλουτάρχου Ἕλληνες θὲν ὠφελήθησαν σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τῶν προγενεστέρων τὰ παθήματα. Τὸν Μιχαῖλ καὶ τὰς Πλαταιὰς εἶχον καθήμεραν εἰς τὸ στόμα· ἀλλὰ θὲν ἐσυλλογίζοντο τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀποκτηθεῖσα λαμπρῶς εἰς τοὺς αἰμνήστους ἐκαίνους τόπους ἀπὸ αἰμνήστους ἄνδρας ἐλευθερία ἐδραμεύθη πρῶτον ἀπὸ ὁμογενεῖς, ἔπειτα καὶ ἀπὸ ξένους δεσπότας, τοὺς Ῥωμαίους. Ὅτι μάλιστα συνεργεῖ εἰς τὴν φυλακὴν τῆς ἐλευθερίας, εἶναι ἡ ἐξάπλωσις τῆς παιδείας εἰς τὸ ἔθνος, καὶ ἡ χρηστὴ ἀνατροφή τῶν νέων· διότι μόνῃ ἡ παιδεία φανεροῖναι τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἀκολούθως ἀνάπτουσα τὸν ἔρωτά της εἰς τὰς ψυχὰς, καθιστᾷ τοὺς πολίτας προσεκτικωτέρους εἰς τὴν φυλακὴν της. Τοιαύτη ἀνατροφή ἀρχίζει ἀπὸ τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ τελειοῦται εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα». Ὁ Κοραῆς παρορμᾷ τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἣν παραγγέλλουσι καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ

θηρηκεία· εἰς τοιαύτην δὲ τινα παιδείαν συνεργούσι πολλὰ τῶν προγόνων συγγράμματα, καὶ ἐκ τούτων εἶναι καὶ τὰ πέντε τοῦ Πλουτάρχου ποιημάτια «Ἡ χρησιμωτέρα, ἀναγκαιοτέρα καὶ προτέρα τῶν ἄλλων εἰς τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις, εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐλευθερίας· ταύτην δὲ πρὸ πάντων πρέπει νὰ διδασχθῶσιν οἱ Ἕλληνες· ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία περιέχεται εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα λόγια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἀνθρώπων μὴ θενὸς μήτε τύραννον μήτε θούλον ἐαυτὸν καθιστάναι». Ἐν τῷ προτεταγμένῳ μακροτάτῳ διαιλόγῳ περὶ τῶν ἐλληνικῶν συμφερόντων ἐκτίθησιν ὁ Κοραῆς τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρχάς, αἵτινες διὰ τὸ ἀδρὸν τῶν νοσημάτων καὶ τὴν παραινετικὴν αὐτῶν πλοκήν, εἶναι τοῦ ὅλου βιβλίου ἡ κορωνίς. Μικρὸν ἐντεῦθεν ἀπάνθισμα θὰ καταδείξῃ τὸ βρῖθος τῆς ἀνθηρᾶς ταύτης γνωμολογίας, ἥτις καὶ εἰς τὸν νῦν καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον θὰ διασώζῃ ὅλην αὐτῆς τὴν δύναμιν. «Ὅσον λαμπρότερά τις ἔλαβεν ἀπὸ τὴν φύσιν προτερήματα, τόσον δεινότερα κακὰ κινδυνεύει νὰ προσενήσῃ εἰς τὴν πατρίδα του, ἀνδὲν προσέχη νὰ θαμᾶξῃ καὶ νὰ παιδαγωγῇ τὴν γενναίαν φύσιν μὲ τὴν ἀδιάκοπον μνήμην, ὅτι ἀναστρέφεται μεταξὺ ἀδελφῶν ἰσονόμων, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δίκαιον νὰ θυσιάζῃ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὰ πάθη του. Δὲν ἐχορημάτισαν ποτὲ μεγάλων κακῶν αἵτιοι οἱ Θεοῦται, ὅσον θρασεῖς καὶ ἀνῆται· οἱ Ἀγαμέμνονες, οἱ Ἀχιλλεῖς, οἱ Αἴαντες, ἐργάζονται τὰς μεγάλας κακίας, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶναι καλοὶ νὰ πράξωσι καὶ τὰς μεγάλας ἀρετάς». Αὐτὰ ταῦτα ὡς ἐγγιστα λέγει καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος. — «Ὅσον τῆς ἀπαίδευσις τὸ σκότος παχύνεται καὶ ἀφανίζει τὰ πράγματα, τόσον ἐπινοεῖ, διὰ παρηγορίαν τῆς, καὶ πολυπλασιάζει τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα. Ἀφοῦ ἔπαυσαν οἱ ὄντως σοφοὶ λόγιοι ἄνδρες τοῦ γένους, ἐγεννήθη ὁ τίτλος τῆς σοφολογιότητος· ἀφοῦ ἔπαυσε τὸ γένος νὰ ἔχῃ Ἱπποκράτης καὶ Γαληνούς, ἐδόθη ὁ τίτλος τῆς ἑξοχότητος καὶ εἰς τοὺς ἀληθεῖς ἱατροὺς καὶ εἰς τοὺς ψευδιατροὺς· καθὼς ἀκόμη, ἀφοῦ οἱ Γραικορωμαῖοι βασιλεῖς ἔχασαν τὸ ἀποκτηθὲν ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους πλεῖστον μέρος τῆς οἰκουμένης, ἐπονομάζοντο ἀκόμη «δεσπότης τῆς ὅλης οἰκουμένης», καὶ ἐχάρισαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ τὸν τίτλον ὅχι μόνον εἰς τὸν Πατριάρχην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τῆς Βυζαντινῆς Ἀκαδημίας τὸν πρωτοδιδάσκαλον, ἐπονομάσαντες κ' ἐκείνον Οἰκουμενικὸν διδάσκαλον». — «Καθὼς τῶν προγόνων αἱ ἀρεταὶ κἄμουν αἰσχροτέρας τῶν ἀπογόνων τὰς κακίας, οὕτως αἱ κακαὶ των τόσον πλέον λαμπρύνουν τοὺς ἀπογόνους,

*

ὅσον οὗτοι εἶναι ἀνομοιότεροι ἐκείνων. "Αν ἐδοξάσθησαν δι' ἀρετὰς οἱ πρόγονοί μας, ἀρκεῖ νὰ τὰς μιμώμεθα, μὲ προθυμίαν νὰ τὰς ὑπερβῶμεν, χωρὶς νὰ κομπάζωμεν εἰς αὐτάς. Τοιαύτην εὐγένειαν χρεωστοῦν νὰ ἔχωσιν οἱ χρηστοὶ πολλῖται». — «Ὁ κοινὸς λαὸς εἶναι ἐν γένει ἀνόητος· ἐὰν ἐξετάσῃς τοὺς ἀνθρώπους ἕνα καθ' ἕνα χωριστά, θέλεις εὐρεῖν πλείοτους τῶν φρονίμων τοὺς ἀνόητους· ἀλλ' ὅταν οἱ πολλοὶ οὗτοι οἱ καταφρονούμενοι, ὡς ὄχλος ἀνόητος, συνηθροισμένοι ἐκλέγῃσι βουλευτάς των ἢ τοὺς ἄρχοντας, χωρὶς ἐπιβρόχην φιλόφρων ἢ κακῶν δημιουργῶν, ἡ κρίσις των σπανίως ἀπατάται περὶ τῶν ἀληθῶς συμφερόντων εἰς αὐτούς». Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Κοραΐ εἶναι ὄντως ἀριστοτελική· ἐν ταῖς πολιτικαῖς λέγει ὁ Στρυϊρίτης. «Καθ' ἕνα μὲν οὖν συμβαλλόμενος ὅστισιν ἴσως χεῖρων, ἀλλ' ἔστιν ἡ πόλις ἐκ πολλῶν ὥσπερ ἐστὶν αἰεὶ συμπερηγὸς καλλίων μιᾷ καὶ ἀπλῇ· διὰ τοῦτο καὶ κρίνει ἄμεινον ὄχλος πολλὰ ἢ εἰς ὅστισιν». — «Ἐλευθερία καὶ δουλεία εἶναι δύο πράγματα ἀσυμβίβαστα· δουλείαν ἐννοῶ τὴν ἐκ τῆς φιλοπρωτείας γεννωμένην· διότι εἶναι καὶ ἄλλη παντάπασιν ἀνόμιμος ἐκείνης δουλεία, χωρὶς τὴν ὁποίαν οὔτε ἀποκτᾶται οὔτε σώζεται ἡ ἔλευθερία· ἡ ἔντιμος καὶ πολῦτιμος αὕτη δουλεία εἶναι ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς νόμους· καθὼς (ἔλεγεν ὁ Κικέρων) τὸ σῶμα χωρὶς ψυχὴν δὲν ἐμπορεῖ νὰ κινήσῃ τὸ αἶμα, τὰ νεῦρα, τὰ μέλη του, παρόμοια καὶ ἡ πολιτεία χωρὶς νόμον δὲν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὰ μέρη τῆς· οἱ ἄρχοντες εἶναι ὑπηρεταὶ τῶν νόμων, οἱ δικασταὶ ἐξηγῇται τῶν νόμων, καὶ τελευταῖον ὅλοι οἱ πολῖται, διὰ νὰ ἤμεθα ἐλεύθεροι, χρεωστοῦμεν νὰ δουλεύωμεν τοὺς νόμους». Φιλοσοφώτερον τοῦ Κικέρωνος, παρωμοίασεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν νόμον πρὸς αὐτὸν τῆς ψυχῆς τὸν δοτῆρα καὶ τοῦ νοῦ, τὸν θεόν, θέλων οὕτω νὰ δεῖξῃ ὅτι ὁ νόμος πρέπει νὰ ἦναι ὡς ὁ θεός. — «Καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φρονίμους ἄνδρας δύσκολα εὕρισκεις κἀνένα, ὅστις δὲν κρύπτει εἰς κάμμιαν γωνίαν τῆς κεφαλῆς του ἀνεπαίσθητόν τινα μωρίαν· «τῶν γὰρ ἡλιθίων ἀπειρα γένεθλα» ἔλεγεν ὁ Σιμωνίδης· ἐν ἀπὸ τὰ ἀπειρα ταῦτα γένη εἶναι καὶ ἡ τιτλομωρία ἢ τιτλομανία». — «Ὁ ἐπισημότερος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου χαρακτήρ εἶναι νὰ ἔχῃ ψυχὴν ὀρθὴν, καθὼς ἔχει ὀρθὸν τὸ σῶμα· καὶ ὀρθὸς νὰ κρατῇται δὲν ἐμπορεῖ, ἂν δὲν ἐπιστηρίζεται εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι ὁ νόμος». — «Τοῦ καλοῦ πολίτου ὁ γνήσιος χαρακτήρ εἶναι νὰ σέβεται τὴν πατρίδα πλέον παρὰ τοὺς ἰδίους του γονεῖς, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, καὶ νὰ κρίνῃ τὸν καταφρονητὴν τῆς πατρίδος χειρότερον παρὰ τὸν πατροκτόνον». — «Ἡ εἰς τοὺς

γονεῖς ὑποταγὴ καὶ τὸ σέβας λαμβάνουν τέλος μ' αὐτὴν τὴν τελευταίαν τῶν γονέων· ἀλλ' ἡ πατρίς εἶναι ἀθάνατος, καὶ ἀθάνατα κακὰ κινδυνεύει νὰ προσξενήσῃ εἰς αὐτὴν ὅστις ἀτιμάζει τὴν ἰσονομίαν τῆς, καθὼς ἀκόμη καὶ ὅστις θυνάμενος ἢ ἀποκτήσῃ πατρίδα, περιπλανᾶται ἔξω τῆς πατρίδος». — «Ἀπὸ τὴν κακὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδίων πηγάζουν ὅλαι μας αἱ συμφοραὶ καὶ ἴδιαι καὶ κοιναί». — «Ὁ χρηστὸς πολίτης δέχεται τὴν ἀρχήν, ὅταν ἡ πατρίς τὸν προστάσῃ νὰ ἀρχή, οὔτε διὰ φιλαρχίαν οὔτε διὰ πλεονεξίαν, ἀλλὰ διὰ νὰ πληρώσῃ τὴν προσταγὴν τῆς πατρίδος, ἢ διὰ τὸν φόβον μὴν ἀρπάσῃ κἀνεὶς ἀπὸ τοὺς φιλάρχους ἢ πλεονέκτας τὴν ἀρχήν, καὶ τὴν μεταχειρισθῇ εἰς βλάβην τῆς πολιτείας· τοῦτο μάλιστα, λέγει ὁ Πλάτων, χαρακτηρίζει τὴν εὖνομον πολιτείαν, διὰν οἱ πολῖται φεύγωσι τὰς ἀρχάς». — «Ἡ φιλοτιμία εἶναι πάθος εὐγενές τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον μᾶς διεγείρει εἰς ὅλα τὰ καλὰ καὶ τίμια, ὅταν περιορίζεται εἰς τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης. Τί ἄλλο ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Πέρσας παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν φιλοτιμίαν, ἥτις ἐσάλεψε νύκτα καὶ ἡμέραν τὴν γενναίαν του ψυχὴν, καὶ τὸν ἔκαμνε νὰ φωνάξῃ, «οὐκ ἔᾶ με καθεύδειν τὸ Μιλιτιάδου τρόπαιον;»· ἀλλὰ τὸ εὐγενές τοῦτο πάθος εἶναι καὶ τὸ γλυκύτατον πάντων τῶν παθῶν, καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ ἐπικίνδυνον. Εἰς τὰς ὁμοίας τοῦ Θεμιστοκλέους ψυχὰς σώζει πόλεις καὶ πολῖτας· εἰς τὰ κοινὰ καὶ εὐτελῆ ψυχάρια εὐκολα μεταπίπτει εἰς ἄλλο πάθος, ψευδὺς κ' ἐκείνο ὀνομαζόμενον φιλοτιμίαν, ἥτις δὲν εἶναι παρὰ τιμομανίαν, φιλοπρωτείαν, πλεονεξίαν, καὶ ἀληθινὴ μέθῃ τῆς φιλοτιμίας, ἐξοπλίζουσα πόλεις κατὰ πόλεις, πολῖτας κατὰ πολιτῶν, ἀδελφοὺς κατ' ἀδελφῶν. Ὁ μεθυσμένος ἀπὸ φιλοτιμίαν, χάνει τὴν γεῦσιν τῆς χρεωστούμενης εἰς μόνην τὴν ἀρετὴν ἀληθινῆς τιμῆς». — «Οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες εἶναι ἀσυγκρίτως κοπωδέστεροι τῶν Ὀλυμπιακῶν, διότι εἶναι ψυχικῆς ἀρετῆς, ὅχι σωματικῆς δυνάμειος ἀγῶνες. Διὰ τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν ἱστορίαν πολλοτάτους Ὀλυμπιονίκας καὶ καταπολλὰ ὀλίγους Πολιτονίκας· πόθεν τοῦτο; τὸ εἶπεν ὁ Ἐπίκτητος· διότι πηδῶν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον πρὶν ἐρευνήσωσι τὰς ἰδίας δυνάμεις. Κάνουν ὅλον τὸ ἐναντίον τῶν σωματικῶν ἀγῶνων· εἰς ἐκείνους ὁ σταδιοδρόμος, διὰ νὰ ἐλαφρύνῃ τὸ σῶμά του, ἐκδύνεται τὰ φορέματα, καὶ γυμνάζεται γυμνός· ἐξεναντίας οἱ πλείότεροι ἀπὸ τοὺς πολιτικούς σταδιοδρόμους τρέχουν καταφορτωμένοι τὰ πάθη των». — «Παντὸς ἀπλῶς νόμου μεταβολὴ πρέπει νὰ γίνεταί με πολλὴν σκέψιν καὶ μεγάλην προσοχήν, διὰ νὰ μὴ καταφρονῶνται εὐκολα οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους

ἄλλο τι δὲν καθιστᾷ τόσον σεβαστοὺς, ὅσον ἡ μακρὰ καὶ πολυχρόνιος αὐτῶν συνήθεια, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης». — «Πρέπει νὰ κολάζεται αὐστηρῶς, ὅχι μόνον ὅστις τολμᾷ εἰς τὰς ἐκλογάς νὰ βιάσῃ ἢ νὰ κολακέσῃ, νὰ δώσῃ τι ἢ νὰ ὑποσχεθῇ, ἀλλὰ καὶ ὅστις ἀπλῶναι τὴν χεῖρά του εἰς δῶρα, ὡς ἐπιβουλὰς τῆς πολιτείας, ὡς προδότης τῆς πατρίδος». — Ἡ δημοκρατία εἶναι πολιτεία τῶν μωρῶν· ἡ ὀλιγαρχία, πολιτεία τῶν πανούργων· ὁ Θεὸς νὰ λυτρώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα μεγάλα κακὰ, ὡς τὴν ἐλύτρωσε ἀπὸ τὸν ἄγριον αὐτῆς τύραννον! Ὁ Θεὸς νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τῶν Ἑλλήνων τὰς ψυχὰς τὴν ἐπιθυμίαν νὰ βαδίσωσι τὴν μέσσην ὁδόν». Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Κοραῆ, ἀρχαῖος Ἕλληνας ιστορικὸς ἀπεφάνητο. «Δῆλον γὰρ ὡς ἀρίστην μὲν ἡγητέον πολιτείαν τὴν ἐκ πάντων τῶν προειρημένων ἰδιωμάτων συνεστῶσαν ἃ προΐδμενος Λυκούργος οὐχ ἀπλῆν οὐδὲ μονοειδῆ συνεστήσατο τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ πάσας ὁμοῦ συνήθροισε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἰδιότητας τῶν ἀρίστων πολιτευμάτων, ἵνα μηδὲν αὐξάνομενον ὑπὲρ τὸ θεόν εἰς τὰς συμφυεῖς ἐκτρέπηται κακίας, ἀλλὰ ἰσθρῶποῦν καὶ ζυγαστατοῦμενον ἐπὶ πολὺ διαμένη τὸ πολίτευμα, τῆς μὲν βασιλείας κωλυομένης ὑπερφηανεῖν διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ δήμου φόβον, τοῦ δὲ δήμου πάλιν μὴ θαρρύντως καταφρονεῖν τῶν βασιλείων».

Οὐ μόνον ἐν τοῖς προλεγομένοις καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς σημειώσεσιν ἔσπειρεν ὁ Κοραῆς θαψιλῶς τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ φρενῶν τὴν ἀγλαίαν, εὐφυνῶς, χαριέντως, ἐνίοτε δὲ καὶ εὐτραπέλως ὑπομνηματιζόμενος τοῦ Πλουτάρχου τοὺς λόγους. Ἀναφέρει ὁ Πλουτάρχος τὸ ἤδη καὶ ἄλλοθεν τοῖς πᾶσι γνωστὸν, ὅτι ὁ μέγας Ἀλέξανδρος «ἐν Κορίνθῳ Διογένην θεασάμενος, καὶ δι' εὐφυΐαν ἀγαπήσας καὶ θαυμάσας τὸ φρόνημα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνδρός, εἶπεν «εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἦμην, Διογένης ἂν ἦμην»· κατακρίνει δὲ πλαγίως τὸν Ἀλέξανδρον, νομίσαντα τὴν περὶ αὐτὸν εὐτοχίαν καὶ λαμπρότητα καὶ δύναμιν ὡς κώλυσιν ἀρετῆς καὶ ζηλώσαντα τὸν τριβῶνα καὶ τὴν πῆραν τοῦ Κυνικοῦ. «Ἐξὴν οὖν φιλοσοφοῦντα καὶ τῇ διαθέσει γίνεσθαι Διογένην καὶ τῇ τύχῃ μένειν Ἀλέξανδρον». Εἰς ταῦτα παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Ὅρθως καὶ φιλοσόφως κρίνει τὸ τῆς Ἀλεξάνδρου ῥήσεως παιδαριῶδες· οὐδὲν γὰρ αὐτὸν ἐκώλυε τὴν Διογένην, ἢ μᾶλλον τὴν Ἀριστείδου καὶ Σωκράτους, ἀρετὴν ἔχειν καὶ βασιλεύοντα, ὡς οὐδὲ Μάρκιον Αὐρηλίον ἐμποδῶν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐγένετο τὸ διαδῆμα· ἥδε γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἔλεγε πολλῶν νομισθεστέρις Ἀλεξάνδρου ὅτι «ὅπου ζῆν ἐστίν, ἐκεῖ καὶ εὖ ζῆν· ἐν αὐτῇ

δὲ ζῆν ἔστιν· ἔστιν ἄρα καὶ εὖ ζῆν ἐν αὐλῇ». Ὁλίγον δὲ ἐνδοτέρω, παρατιθεμένων τριῶν πινδαρικῶν στίχων, «ἐμνημόνευτε καὶ ἀλλαχοῦ Πλούταρχος (γράφει ὁ Κοραῆς) τῆς καλῆς μὲν ἐπὶ πάντων Πινδαρείου ταύτης προτροπῆς, κάλλιστα δὲ ἁρμοζούσης τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶσι, τοῖς νῦν ἐνεστώσι, καὶ συνεχῶς θφειλούσης ἐπ' αὐτοῖς σώζειν ἐφειμένους "Ἐλλῆσι τὴν πατρίδα· σκότος γὰρ βαθὺς ἀδοξίας καλύψει τοὺς προφάσει πραγμάτων ἄλλων, τὴν τῆς πατρίδος σωτηρίαν ἐν οὐδενὶ τιθεμένους». Ἀλλαχοῦ ἐξηγουόμενος τὴν πλουτάρχειον φράσιν «ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν τρυφῶντες» λέγει, «Τρυφὴν ὀνομάζει ὁ νουνεχέστατος Πλούταρχος τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις δουλείαν, εὐ μὲν Δία, τοιαύτην εἶναι πιστεύων, ἀλλὰ πρὸς τὴν προτέραν τῶν Ἑλλήνων κατάστασιν παραβάλλον. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ κατετατρεύχοντο, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἔπειτα καὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἀλεξάνδρου, ὥστε τρυφὴν ἀληθῶς ὀνομάζειν τὸ δουλεῦειν τοῖς ὁπωσοῦν παύσασι τὰ τηλικαῦτα δεινὰ Ῥωμαίοις». Οἱ Ἕλληνες ὑπεδουλώθησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἕνεκα τῶν ἰδίων ἀνομιῶν καὶ διχοστασιῶν· ἀναφέρων ὁ Κοραῆς τὰ τοῦ Πλουτάρχου ὁρῶντα τοὺς καλῆς ἐπάνω τῆς κεφαλῆς» προστίθῃσιν ἐπὶ τὸ ἐπεξηγηματικώτερον «τοῦτέστι τὰ Ῥωμαϊκὰ ὑποδήματα ἐπάνω τῆς φερύσσης τὸν στέφανον ἑλληνικῆς κεφαλῆς· τὴν ἑλληνικὴν δηλονότι κεφαλὴν καταπατουμένην καὶ προπηλακισομένην ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς δεσποτείας· ἔπασχον γὰρ ταῦτα καθ' ἑκάστην οἱ ταλαίπωροι Ἕλληνες ὑπὸ Ῥωμαίων, οὐ μὴν γ' ἑκάστοτε διὰ τὴν Ῥωμαίων περιφρόνησιν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις καὶ «σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν» ὡς ὁ Ποιητὴς λέγει. Τὰς ἀτασθαλίαις οὖν ταύτας περικόπτειν αὐτῶν βουλόμενος, παραινεῖ ὁ φιλόπατρις Πλούταρχος, ἐμφαίνων αὐτοῖς, ὡς ἄριστον μὲν τὸ μηδενὶ τὴν ἀρχὴν δουλεῦειν· δουλεύοντι δὲ τό γε σωφρονεῖν, ὡς ἐνὶ μάλιστα, πρέπει, μηδὲ τὴν δουλείαν βαρυτέραν τοῦ προσήκοντος ἀπεργάζεσθαι, θωπεύοντα τοὺς τυράννους, ἕνεκα τοῦ παρευδοκιμεῖν τοὺς συνδούλους». Ψέγει προσέτι τὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀνόητον μίμησιν τῶν προγονικῶν ἔργων, ἣν καὶ ὁ Πλούταρχος καταγγέλλει ἀξίαν γέλωτος. «Καὶ παρ' ἡμῖν γὰρ τινες τῶν ἐν τοῖς προγόνοις ἐξομοιοῦσθαι σπουδαζόντων, τὸν Ἀρείον πᾶγον ἐξ Ἀθηνῶν ἀρρήτιω τινὶ θυματουργίᾳ εἰς Πελοπόννησον μετατόπισαν, τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῶν οὐκ ἐφρόντισαν ἐκτοπίσαι τὰ τῆς δουλείας αἰσχρὰ μαθήματα, τὴν πλεονεξίαν, τὸ πρὸς ἀλλήλους μῖσος καὶ τὴν διχόνοιαν, δι' ἣν κινδυνεύουσιν ἄλλοις, οὐχ ἑαυτοῖς, κατωρθωκότες φανῆναι τὴν τοῦ τυράννου κατάλυσιν». Αἰτία πασῶν τῆς Ἑλλάδος τῶν συμφορῶν ὑπῆρξε

«μάλιστα πλεονεξία καὶ φιλονεικία τῶν πρώτων» κατὰ τὸν Πλούταρχον. «Αὐτὴ τὴν Ἑλλάδα καθυπέβαλε (προσεπάγεται ὁ Κοραῆς) Μακεδόσι πρώτον, εἴτα Ῥωμαίοις καὶ τελευταίοις τοῖς καὶ θηρίων ἀγριωτέροις Τούρκοις· ὧν ἀπαλλασσομένην ἤδη, ὑποβαλεῖν ἐτέροις κινδυνεύει ἢ αὐτῇ τῶν πρώτων πλεονεξία καὶ φιλονεικία». Ὁ Πλούταρχος διδάσκων ὅτι «πολλάκις ἐνὸς ἀνδρὸς ἀρετὴ καὶ φρόνημα θαυμασθὲν ἡμαῦρος τὴν «πρὸς πάντας ὀργήν, καὶ δισεικέλας τὸ φοβερὸν καὶ πικρὸν τῆς ἀπειλῆς» ἀφηγεῖται «οἷα καὶ πρὸς Σθένωνα Πομπηϊὸς ἔπαθεν, ὅτε, Μαμερτίνους μέλλοντος αὐτοῦ καλᾶζειν διὰ τὴν ἀπόστασιν, οὐκ ἔφη δίκαια πρᾶξειν αὐτὸν ὁ Σθένων, εἰ πολλοὺς ἀναιτίους ἀπολεῖ δι' ἓνα τὸν αἷτιον· ὁ γὰρ ἀποστήσας τὴν πόλιν αὐτὸς εἶναι, τοὺς μὲν φίλους πείσας, τοὺς δ' ἐχθροὺς βισκάμενος». Ὁ Κοραῆς, ἐμπλεως θαυμασμοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ Μαμερτίνου στασιάρχου, «εὐγε! Σθένων (ἀναφωνεῖ), σθεναρὰν καὶ ὄντως ἑλληνικὴν ψυχὴν ἐνδειξάμενος· εὐγε δὲ, καὶ οἱ μέλλοντές σε θαυμάζουν Ἑλληνας τοῦ λοιποῦ καὶ μιμεῖσθαι». Ἐν ἐτέρῳ χωρίῳ, γινομένου λόγου περὶ τοῦ Βιάντος τοῦ Πριηνέως, ἐνὸς τῶν ἐπὶ τὰ σοφῶν, ἀνδρὸς περικλησοῦς ἐπὶ δικαιοσύνη, ἐξ οὗ καὶ εἰς παροιμίαν ἐξέπεσε «Βιάντος Πριηνέως δίκη» ἐπὶ τῶν δικαιοτάτων λεγόμενον, παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Ἄξιον δὲ καὶ Διοδώρον τὸν Σικελιώτην παραθέσθαι, μαρτυροῦντα τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ ἀνδρὸς, ἵν' ἔχωσιν οἱ τῶν Ἑλλήνων νέοι, εἰς οἰκεία παραδείγματα ἀποβλέποντες, μηδὲν πρὸ τοῦ δικαίου ποιεῖσθαι. Κόσμος γὰρ ὡς ἀληθῶς εἰσι πόλιν οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες, νῶν, θεάτρων, νεωρίων καὶ τῶν λοιπῶν κοσμημάτων μακρῷ λαμπρότερον κυδαίνοντες τὰς ἰδίας πατρίδας». Ἐν ὧρᾳ στάσει, ὀφείλει ἄρα γε νὰ μένῃ ὁ χρηστὸς πολίτης ὀλιγὴ ἀναισθητος καὶ ἀνάληγτος; Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν τοῦ Σόλωνος νόμον, τὸν κελεύοντα «ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον». Ὁ Κικέρων φαίνεται ἀποδοκιμάζων τὸν νόμον τοῦτον, ὃν τοῦναντίον ὁ Γέλλιος ἐπαινεῖ, ὡς τεθειμένον πρὸς κατάπαυσιν τῶν στάσεων. «Τί οὖν φατέον ἢ πρακτέον τῷ χρηστῷ πολίτῃ ἐν καιροῖς οὕτω χαλεποῖς (ἐρωτᾷ ὁ Κοραῆς); πρὸς τοὺς καιροὺς δηλονότι πολιτευτέον. Εἰ μὲν γὰρ ἐκάτεροι ἰδίῳ ἕνεκα κερδῶν στασιάζουσι, μηδετέροις προστιθέμενον, ἀλλ' ἴσον ἀμφοτέροις καὶ κοινὸν δικαστὴν ἔχοντὸν παρέχοντα, διαλύειν πειρατέον· μὴ πείθοντα δὲ, ἥσυχίαν ἄγειν ἔμεινον. Εἰ δὲ μία ἐστὶν ἡ νοσοῦσα μερίς ὁποτέρᾳ, καὶ πάλιν λόγῳ καὶ πειθοῇ θεραπευτέον τὸ νόσημα· ἀπειθούσης δὲ, τῇ τὰ δίκαια πρᾶσβευσήσῃ μερίδι προστιθέμενον συγκινδυνεύειν μᾶλλον, ἢ τὰ τῇ πατρίδι

συμφέροντα προδοτέον». Τοιούτῳ τρόπῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τοῖς Πολι-
τικοῖς τοῦ Ἡλουτάρχου περιεχομένων ἀποβλέπουσι πρὸς τὸ ἀγαθὸν τῆς
ἀγωνιζομένης τότε Ἑλλάδος, πάντα δὲ τοῦ Κοραῆ τὰ παραγγέλματα,
εἴτε ἴδια εἴτε παρατεθειμένα ἐκ τοῦ ἀνεξαντλήτου ἀρχαίου θησαυροῦ,
πρὸς ἓνα καὶ μόνον ἀφορῶσι σκοπὸν, τὴν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εὐνομίᾳ
διάπλασιν τῶν ἀπὸ τῆς ἀδίκου καὶ ἀνόμου δεσποτείας ἀπαλλαγέντων
Ἑλλήνων.

Πρὸς τὴν ἡθικὴν τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους παιδαγωγίαν ἐθεώ-
ρησεν ὁ Κοραῆς λίαν συντελεστικά καὶ ἔνια τῶν ἐξαισιῶν τῆς Στοᾶς
φιλοσοφημάτων, τούτων δ' ἕνεκα ἐξέδωκε τοῦ Ἐπικτήτου τὸ Ἑγχειρίδιον
καὶ τὰς Διατριβάς, αἵτινες συναποτελοῦσι τὸ εὐαγγέλιον τῆς «νεωτέρας»
στωϊκῆς φιλοσοφίας. Ἡδὲ ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὸν Πρόδρομον τῆς
Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης παρῇκει ὁ Κοραῆς νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὴν
συλλογὴν ἑλληνικῶν μαθημάτων ὀλίγα τινὰ ἡθικὰ παραγγέλματα ἐκ
τοῦ Ἑγχειριδίου τοῦ Ἐπικτήτου. «Εἰς τοῦ Ἐπικτήτου τὸ Ἑγχειρίδιον,
καθὼς καὶ εἰς ὅλων τῶν Στωικῶν τὰ παραγγέλματα (ἔλεγε τότε) εἶναι
χρεῖα προσοχῆς μεγάλῃς· περιέχει ἡ στωικὴ φιλοσοφία πολλὰς θαυ-
μασίας παραινέσεις· ἀλλ' ἀναμεταξὺ εἰς αὐτὰς εὐρίσκονται τινές, αἱ
ὁποῖαι συντείνουν περισσότερον εἰς τὸ νὰ ἐξαγριώσωσι παρὰ νὰ κάμωσι
γνήσιον τῆς ἀρετῆς φίλον τὸν ἄνθρωπον». Ἡ στωικὴ φιλοσοφία ἐφιλο-
χώρησεν εἰς τὸ ἐλκεῖν τὸν τοῦ Ἐπικτήτου δωμάτιον, ὀλίγῳ πρὶν ἀναβί-
βασθῇ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Λέγει
ὁ Σοφοκλῆς «εἰ σῶμα δοῦλον, ἀλλ' ὁ νοῦς ἐλεύθερος»· ὁ Ἐπικτήτος
ἐγένετο δοῦλος καὶ σῶμα ἀνάπηρος καὶ ἴσως τὴν πενίαν, ἀλλ' ὡς γνή-
σιος στωικὸς φιλόσοφος διεφύλαξεν ἐκάστοτε ἀδούλωτα τὴν γνώμην καὶ
τὴν προαίρεσιν. Γεννηθεὶς ἐν Ἱερὰπόλει τῆς Φρυγίας, ἐχρημάτισε ἐπὶ
πολλὰ ἔτη δοῦλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, ἀπελευθέρου τοῦ Νέρωνος· ἐθή-
τευεν εἰσέτι παρὰ τῷ ἀγροίκῳ τοῦ τυράννου σωματοφύλακι ὅτε ἡκοῦτο
τῶν μαθημάτων τοῦ ἐπὶ Νέρωνος καὶ Οὔεσπασιανοῦ περιωνύμου στωικοῦ
φιλοσόφου Μουσωνίου Ρούφου, ἐκείνου τοῦ ἐναρέτου ἀνδρὸς ὅστις ἐδίδα-
σκε μετὰ παρρησίας ὅτι ἡ φιλοσοφία ἦτο καλοκάγαθίας ἐπιτηδεῦσις καὶ
οὐδὲν ἕτερον. Ὡς δοῦλος δὲ ὁ πολυπαθὴς καὶ τλήθυμος Ἐπικτήτος
ἠναγκάσθη πλέον ἢ ἀπαξ νὰ δοκιμάσῃ ἀναλγῆτως καὶ δὴ καὶ νὰ ὑπο-
στῇ εὐφροσύνως τῆς θυλούμενης στωικῆς «ἀνισθησίας» τὰ φρικωδέ-
στατα ἐπιτάγματα. Διηγοῦνται, ὅτι «τοῦ δεσπότη τοῦ Ἐπαφροδίτου στρε-
βλοῦντος αὐτοῦ τὸ σκέλος, ὑπομειδίων ἀνεκπλήκτως ἔλεγε «κατάσεις»

καὶ κατὰξαντος «οὐκ ἔλεγον (εἶπεν) ὅτι κατὰσσεις;» Τοῦτο τὸ περὶ κατὰξεως τοῦ σκέλους φοβερόν διήγημα, τοσοῦτον ἐθαυμασθή ὥστε ὁ ἀδελφάκτος τῶν Χριστιανῶν ἐχθρὸς Κέλσος ἐρωτᾷ ἂν ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐλάλησε μεγαλοπρεπέστερον, Ἄλλ' οὐδαμῶς διαμφισβητοῦντες τὴν θαυμαστήν καὶ σχεδὸν ἀπαραδειγμάτιστον τλησιπνίαν τοῦ ἐξ Ἱεραπόλεως στωικοῦ, νομιζομένου ὅπως τὸν πιθανωτέραν τοῦ νέου πλατωνικοῦ φιλοσόφου Σιμπλικίου τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἐπικτήτος ἦτο ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας χωλός· ἐπομένως τὸ ἱστόρημα περὶ τῆς τοῦ σκέλους κατὰξεως, κατὰ τὸν γνωστὸν ἰταλικὸν λόγον, se non è vero, è ben trovato. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἐπικτήτος ἐταλαιπώρει ὑπὸ ἀργαλέας πενίας· τὸ δωμάτιον ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἢ καλύβη, ἐν ἣ ὤκει ὁ δυστυχὴς στωικός, οὔτε κλειθρὸν εἶχεν οὔτε ἔπιπλον, πλὴν ἀθλίας τινὸς στιβάδος καὶ οὐχ ἦττον ἀθλίου λύχνου· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπικτήτου, ἡγοράσθη ὁ λύχνος ὑπὸ τινος τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ, ἀντὶ τρισχιλίων δραχμῶν, ἴσως ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἤρκει τὸ ἐντεῦθεν ἐκπεμπόμενον φῶς νὰ ἀποδείξῃ τὸν νέον τοῦ λύχνου κτήτορα ἀληθῆ ἐπικτήτειον φιλόσοφον. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Δομετιανὸς ἐξήλασεν ἐκ Ρώμης καὶ τῆς λοιπῆς Ἰταλίας πάντας τοὺς φιλοσόφους, ὡς ἐπικινδύνους εἰς τὴν πολιτείαν, ἔφυγε καὶ ὁ Ἐπικτήτος εἰς Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου, ἔθλα μετὰ στωικῆς ἀπαθείας ὑπέμεινε πάντα τῆς ἐξορίας τὰ δεινὰ, διδάσκων τὴν φιλοσοφίαν εἰς ἐπήκοον πολυαριθμῶν μαθητῶν, οἵτινες ἀθροοὶ ἐσπευδον αὐτόσε καὶ ἐθαύμαζον τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν τοῦ πολυθαυμάστου ἀνδρός. Ἀρχὴ φιλοσοφίας εἶναι, κατὰ τὸν Ἐπικτήτον, ἡ συναίσθησις τῆς ἰδίας ἀσθενείας, ὃ δὲ ἀληθὴς φιλόσοφος ὁμοιάζει ἱατρῷ, πρὸς ὃν προσέρχονται οὐχὶ οἱ ὑγιεῖς ἀλλ' οἱ νοσοῦντες, «ἱατροῖόν ἐστί τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον»· Ὅλον τοῦ Ἐπικτήτου τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα συνίσταται εἰς τὴν πολυθρόνητον ἐντολὴν «ἀνέχου καὶ ἀπέχου»· πᾶς ἕκαστος δέον νὰ ὑπομένῃ ἀγογγύστως τοῦ βίου τὰς συμφοράς καὶ τὰς δυστυχίας, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἕκαστος εἶναι κύριος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν λογισμῶν αὐτοῦ· τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, αἱ τιμαὶ καὶ τὰ ἄλλα, ἐφ' οἷς ἐναβρύνονται οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πράγματα ὅλως ἀδιάφορα καὶ ἀνωφελῆ. Ἀλλὰ τοῦ Ἐπικτήτου ἡ ἀπάθεια χωρεῖ ἐνίοτε μέχρις ἀπανθρωπίας καὶ ἀσπλαγχνίας. Ἄν κατεαγῇ ἡ χύτρα, λέγει, δὲν πρέπει νὰ ταραχθῇ· παρὰ πλησίως, ἂν ἀποθάνῃ ἡ σύμβιος ἢ τὸ παιδίον σου, πρέπει νὰ δεῖξῃς τὴν αὐτὴν ἀδιαφορίαν. Ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐχὶ τὰ δόγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα· οἷον ὁ θάνατος οὐδὲν δεινόν, ἀλλὰ τὸ

δόγμα τὸ περὶ θανάτου. "Όταν ἐμποδιζώμεθα ἢ ταρασσώμεθα ἢ λυπώμεθα, μηδὲνα ἄλλον αἰτιώμεθα ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς, τουτέστι τὰ ἡμῶν αὐτῶν δόγματα. Μὴ ζητεῖ τὰ γινόμενα γενέσθαι ὡς θέλεις, ἀλλὰ θέλει τὰ γινόμενα ὡς γίνεται, καὶ εὐροήσεις. Ἦ νόσος εἶναι ἐμπόδιον σώματος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ προκίρσεως, ἐὰν μὴ αὐτὴ θέλῃ· καὶ σκέλους χῶλανσις εἶναι ἀπλῶς ἐμπόδιον, οὐχὶ δὲ καὶ προκίρσεως. Μηδέποτε ἐπὶ μηδενὸς εἴπῃς ὅτι «ἀπώλεσα αὐτὸ» ἀλλ' ὅτι «ἀπέδωκα». Τὸ παιδίον ἀπέθανε; ἀπεδόθη. Ἡ γυνὴ ἀπέθανεν; ἀπεδόθη. "Όταν κλαίοντα ἴδῃς τινὰ ἢ διὰ τὴν ἀποδημίαν τέκνου ἢ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἑαυτοῦ, λέγε, ὅτι τοῦτον ὀλίβει οὐ τὸ συμβεβηκὸς ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τούτου. Ἐπιτρέπεται τὸ συμπενοεῖν καὶ συνεπιστενάζειν μετὰ λόγου, ἀλλὰ πρόσθε μὴ καὶ ἔσωθεν στενάξῃς. Θάνατος καὶ φυγὴ καὶ πάντα τὰ θεινὰ φαινόμενα πρὸ ὀφθαλμῶν ἔστω σοι καθ' ἡμέραν, μάλιστα δὲ πάντων ὁ θάνατος, καὶ οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε ταπεινὸν ἐνθυμηθῇς οὔτε ἄγαν ἐπιθυμήσεις τινός. Ἐπὶ τέλους, μέμνησο ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος. Ἀφαιρουμένων τοιοῦτων καὶ παραπλησίων ὑπερβολῶν, ἡ ἐπικτήτειος φιλοσοφία ἔχει τι θεσπέσιον. Ὁ Ἐπικτήτος εἶναι οὐχὶ ὡς ὁ Σενέκας, ἀρεταλόγος, ἀλλ' ὄντως γνήσιος τῆς ἀρετῆς ἐραστὴς καὶ λάτρις. Ὁ ἠθικὸς αὐτοῦ ἡρώϊσμός (παρατηρεῖ ὁ γάλλος καθηγητὴς Μαρτὰ) αἵρεται εἰς τὸ ὕψος τῶν ἰδίων δογμάτων· ἀλλ' ὡς εἶπεν ὁ Πασχάλ, ὁ Ἐπικτήτος ἐπίσταται μὲν τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ὁμως καὶ τὰς ἀδυναμίας του· προγράφει ἀνελεημόνως τὰ τρυφερώτατα τῶν αἰσθημάτων, προγράφει δὲ ἐπ' ἴσης τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν. Τὰ δόγματα αὐτοῦ εἶναι εἰδωλολάτρου ἀναχωρητοῦ δόγματα, ἡ δὲ στωικὴ φιλοσοφία, ὅπως διαφαίνεται ἐν τῷ Ἐγγχειρίδιῳ, χωρεῖ μέχρις ἀσκητισμοῦ. Ἀλλὰ θὰ ἴδωμεν κατωτέρῳ ὅτι πολλὰ τῶν ἐν Ἐγγχειρίδιῳ σκληρῶν καὶ ἀφιλανθρώπων δογμάτων εὐρηνται ἐν ταῖς Διατριβαῖς ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον προσηνεγμένα καὶ οὕτως εἰπεῖν πεφίλανθρωπευμένα. Ἐν συνόλῳ ἔξεταζόμενον τὸ Ἐγγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου, εἶναι, ὡς παρετήρησε τῷ 1886 ὁ ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος sir John Lubbock (ἐν τῷ πονηματίῳ *The Pleasures of Life*) ἐκ τῶν εὐγενεστάτων βιβλίων τῆς καθόλου φιλοσοφίας (one of the noblest books in the whole of literature).

Ἐπερχόμενος τοῦ Ἐπικτήτου τὰς φιλοσοφικὰς δόξας, ὁ Κοραῆς ἠθέλησε πρὸ πάντων νὰ ἀναπτύξῃ πρὸς ἠθικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐποικοδόμησιν τὰς ἀρχὰς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, ἧς κατέκρινε μὲν τὰς ἐπὶ μέρους ὑπερβολὰς, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐθαύμαζε τὴν καθόλου αὐστηράν

καὶ γόνιμον ἡθολογικὴν οἰκονομίαν. "Ὅσα γράφει ὁ Κοραῆς ἐν τοῖς προλεγόμενοις εἰς τὸ Ἑγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου συνέχονται πρὸς τὰ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν εἰς ἑαυτὸν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Παρατηρῶν ἐν πρώτοις ὅτι ὁ Ἐπικτήτος «καὶ δούλος ἦν, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς, καὶ χωλὸς ἐκ νέας ἡλικίας, καὶ πενίαν ἀκροτάτην ἐπετήδευσεν, ὥς τὸ ἐν Ῥώμῃ οἶκημα αὐτοῦ μηδέποτε κλειθροῦ δεηθῆναι, ἅτε μηδὲν ἔνδον ἔχον, εἰμὴ τὴν στιβάδα καὶ τὴν ψίαθον» προσεπάγεται. «Τοιούτων ἀνδρῶν ἔχουν σήμερον χρεῖαν οἱ νέοι μας, ὅχι μόνον παραδείγματα βίου, ἀλλὰ καὶ πολλῶν συμβουλᾶς καὶ νοουθεσίας. Ἡ πατρίς των θέλει περάσειν πολὺς καιρὸς ἔτι ἕως ν' ἀποκτήσῃ τοιούτους διδασκάλους ἀρετῆς, ὁποίους εἶχεν ὅτε ἦτο ἐλευθέρω. Ἀπὸ τοὺς πολιτευομένους σήμερον εἰς αὐτήν, ἄλλοι ἔδειξαν παντελεῖ ἀδυναμίαν νὰ συνεργήσωσιν εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ γένους, καὶ ἄλλοι μεταχειρίζονται τὴν δύναμιν, ὥς τὴν ἐμεταχειρίσθησαν οἱ παλαιοὶ ἀλιτήριοι δημαγωγοὶ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ πρὸς ἀλλήλους τῶν σημερινῶν δημαγωγῶν διχόνοιαι (ταῦτα ἔγραψεν ὁ Κοραῆς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1826) ὀλίγον ἔλειψε νὰ δουλώσωσι καὶ δεύτερον τὴν Ἑλλάδα δουλείαν ἀσυγκρίτως ὀλεθριωτέραν τῆς πρώτης». Ἐπειτα ἐρμηνεύων τὸ ὄνομα τῆς Ἀρετῆς (ἀρετὴ, τελειότης φύσεως ἀνθρώπου), λέγει ὅτι ἡ λέξις ἐνάρετος ἀπὸ πρώτων τῶν Στωικῶν τὸ στόμα ἠκούσθη» καὶ ὅτι ἡ ἀπάθεια τῶν Στωικῶν κατ' ὄνομα μόνον διαφέρει τῆς παρ' ἄλλοις φιλοσόφοις μετριοπαθείας. Ὑποδεικνύει ὅμως καὶ τὰς ἀντιφάσεις τῶν Στωικῶν. «Ἄν τοὺς ἀναγκάσῃς νὰ σοῦ ἐξηγήσωσι ἀκριβέστερον τὴν ἀπάθειαν, ἀποκρίνονται ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὁμοιάξῃ τὴν ἀπάθειαν τῶν λίθων («οὐ δεῖ γάρ με εἶναι ἀπαθὴ ὡς ἀνδριάντα, ἀλλὰ τὰς σχέσεις τηροῦντα τὰς φυσικὰς καὶ ἐπιθέτους ὡς εὐσεβῆ, ὡς υἱόν, ὡς ἀδελφόν, ὡς πατέρα, ὡς πολίτην»)). Ἄλλ' ὡς ἐμνημονεύθη ἀνωτέρω, ὁ αὐτὸς Ἐπικτήτος ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν, λέγει ἀλλαχοῦ, ὅταν ἴδῃς τινα ἐν πένθει ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τέκνου ἢ ἀπωλείας τῶν ἰδίων κτημάτων, δύνασαι μὲν νὰ συμπενήσῃς αὐτῷ διὰ τῶν λόγων (δηλ. ὑποκριτικῶς), «πρόσχε ὅμως μὴ καὶ ἔσωθεν στενάξῃς». «Διατὶ νὰ μὴ στενάξῃ ἔσωθεν, Ἐπικτήτε (ἐρωτᾷ ὁ Κοραῆς); Ὁ ἄνθρωπος χρεώσεται νὰ μετριάξῃ ἀλλ' ὅχι νὰ ἀφανίσῃ τὰ ἀχώριστα ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ πάθους. Ἐπειτα τί σημαίνει ὁ μὴ γινόμενος ἔσωθεν στεναγμός; δύο εἰδῶν στεναγμοὶ δὲν εἶναι· ἂν δὲν γίνῃ ἔσωθεν εἶναι ὑπόκρισις· καὶ ἂν καταλάβῃ τὴν ὑπόκρισιν ὁ διὰ τὸν ὁποῖον στενάξεις, γίνεται καὶ φανερά

ἀπανθρωπία». Περιέχει βεβαίως ἡ στωικὴ φιλοσοφία πολλὰς θαυμασίας παραινέσεις ἀλλὰ καὶ τινες πλημμελεῖς δοξασίας, αἵτινες τείνουσι μάλ-
λον πρὸς ἐξαγρίωσιν ἢ πρὸς ἐξημέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπωςδὴποτε,
οἱ Στωικοί, κατὰ τὸν Κοραῆν, ὠφέλησαν οὐκ ὀλίγον τοὺς Ἕλληνας,
καταπολεμουμένους ὑπὸ τῶν ἀγρίων παθῶν τῆς φιληθονίας, τῆς πλεο-
νεξίας καὶ τῆς φιλαρχίας καὶ τῶν ἐντεῦθεν παραγενομένων διχονοιῶν.
«Τῶν Στωικῶν ἡ αἵρεσις συνήργησε τρόπον τινὰ νὰ εὐκολύνῃ καὶ αὐτὴν
τὴν νεοφανῆ ταύτην διδαχὴν τοῦ Εὐαγγελίου· διότι ἐδίδασκεν ὅτι ἐκ-
ρυπτο οἱ Ἀπόστολοι, τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ
πάθη, καὶ ἐξαιρέτως τὴν πλεονεξίαν, ἣν ὁ Παῦλος ὠνόμασεν εἰδωλο-
λατρείαν». Ἀνασκευάζων δὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ θυρολουμένη Ἀπά-
θεια τῶν Στωικῶν ἡ ἡ παραγγελιομένη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀπάρνη-
σις ἑαυτοῦ, ἐδίδασκε τὴν ἀναχώρησιν ἥτοι τὸν μοναστικὸν βίον, πα-
ρατηρεῖ. «Κάνεις ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς δὲν ἔχρινεν ἐπιτηδαιοτέραν εἰς
κτῆσιν ἀρετῆς τὴν ἀγαμίαν παρὰ τὸν γάμον, κάνεις δὲν ἀπεστράφη τὰ
δικαίως ἀποκτώμενα χοήματα, οὐδὲ τὰς ἄλλας νομίμους ἀπολαύσεις
τοῦ λογικοῦ ζώου. Εἰς κἀνεὸς κεφαλὴν δὲν ἤλθε ποτὲ νὰ κτίσῃ χω-
ριστὴν ἀπὸ τὰς ἀνθρωπικὰς πόλεις πόλιν ἄλλην ὀνομαζομένην Μονα-
στήριον ἢ καὶ νὰ κατακλεισθῇ μονώτατος εἰς σπήλαιον. Ὁχι. Τοῦ
σοφοῦ οἰκεῖον εἶναι (ἔλεγον οἱ Στωικοί) καὶ νὰ πολιτεύεται καὶ νὰ νο-
μοθετῇ καὶ νὰ διδάσκῃ τοὺς πολίτας καὶ διὰ ζωσῆς φωνῆς καὶ με συγ-
γράμματα, καὶ νὰ συνοικῇ με γυναῖκα καὶ νὰ τεκνογονῇ διὰ νὰ προ-
ξενῇ πολίτας εἰς τὴν πατρίδα». Ἐνθερμοτάτως προσέτι συμβουλάς ἀπο-
τείνει ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς νέους. «Ὅτι μάλιστα, φίλοι νέοι, πρέπει
νὰ σημειώσετε εἰς τὸν Ἐπίκτητον, καὶ νὰ τὸ μελετᾶτε νύκτα καὶ ἡμέ-
ραν, εἶναι τὸ χρυσοῦν αὐτοῦ παράγγελμα «ἕνα σε δεῖ ἄνθρωπον ἢ ἀγα-
θὸν ἢ κακὸν εἶναι» ὅ ἐστιν οὐχὶ πολύμορφος ἀνθρωπισμός, «νῦν φιλό-
σοφος, ὑστερον δὲ τελώνης, εἴτα ρήτωρ, εἴτα ἐπίτροπος Καίσαρος», νὰ
παίξῃ δηλαδὴ αἰσχροῦς ὅλα τὰ πρόσωπα». Οὐχ ἥττον δεξιῶς ἐξηγεῖται
ὁ Κοραῆς τί εἶναι ἡ λεγομένη ἀρετὴ ἀνθρώπου καὶ ὅποιος θεὸς
νὰ ᾖναι ὁ ἀληθῶς ἄξιος νὰ ὀνομάζῃται μέγας ἀνὴρ. Ἐν παρόδῳ
δὲ διορθοῖ καὶ χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος («βίον θεῶν» ἀντὶ τοῦ «βίον
θεῶν») ἀγνοῶν ὅτι ἡ διόρθωσις ἐγένετο ἤδη πρὸ αἰώνων ὑπὸ Ἐρρίκου
τοῦ Στεφάνου. Εἰς τὸ χωρίον δὲ τοῦτο (Ἀλκιβ. Β. 147) καὶ εἰς ἄλλα
τοῦ Πλάτωνος ἀποφθέγματα στηριζόμενος, ἀποδεικνύει ὅτι ἀληθὴς παι-
δεία εἶναι ἡ τελειώσις τοῦ λογικοῦ καὶ ὅτι ἡ σοφία χωρὶς τῆς ἐπιστήμης

βλάπτει μάλλον ἢ ὠφελεῖ τὸν σοφόν. Παρατιθέμενος εἰς τὰς σημειώσεις ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Σιμπλικίου, ἐνθα περιέχεται συλλήβδην πᾶσα τοῦ χρηστοῦ πολίτου ἡ συμπεριφορὰ, ἐπαγόμενος δὲ καὶ χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ δικαίου ἀνδρός, τοῦ ἀναγκαζομένου νὰ ζῇ ἐν μοχθηρᾷ πολιτείᾳ καὶ μετὰ μοχθηρῶν πολιτῶν, ἀναφωνεῖ. «Ὁ τοῦ θεοῦ Πλάτωνος! Οὐαὶ τοῖς ἀναπεπλησμένοις ἐλληνικῶν αἱμάτων τυράννοις, καὶ τοῖς φίλοις αὐτῶν καὶ συμμάχοις». Εἰς δὲ τὴν προμνημονευθεῖσαν τοῦ Ἐπικτήτου φράσιν («ἐνα σε δεῖ ἄνθρωπον ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν εἶναι») σημειοῦται μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῇ παρῆρησις. «Πλείστου ἄξιον παρὰ γέλωμα, τὸ μίαν ὁδὸν τοῦ βίου, καὶ ταύτην τὴν ἀρίστην ἐλίσθαι, καὶ μὴ ἐκτρέπεσθαι ταύτης, κατὰ τοὺς λεγομένους παλιμβόλους τε καὶ παλιμβούλους καὶ ἀλλοπροσάλλους. Τούτων γὰρ ἕκαστος οὐχ εἰς ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ πολλοὶ καὶ παντοῖοι, ἄλλοι ἐπ' ἄλλο μεταπηδῶντες ἐπιτήδευμα. Ἐπιπολάζουσι δὲ οἱ τοιοῦτοι μάλιστα ἐν ταῖς πολιτικαῖς μεταστάσεσι καὶ ταρχαῖς, νῦν μὲν τούτῳ, νῦν δ' ἐκείνῳ, ἐνίοτε δὲ μηδετέρῳ τῆς στάσεως μέρει προστιθέμενοι, οὐ διὰ τὸ προστεθεῖσθαι τῇ πατρίδι, ἀλλ' ἵνα μὴ, θατέρῳ οἰκείουμενοι, τὴν θατέρου δυσμένειαν ἐπισπάσωνται. Οὗτοί εἰσιν, οἱ τοῖς πᾶσι τὰ πάντα γινόμενοι, οὐχ ἵνα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τοὺς πάντας κερδήσωσιν, ἀλλ' ὅπως αὐτοὶ πάσης ζημίας ἐκτὸς ἐκυτοὺς καταστήσωσιν. Οὗτοί εἰσιν οἱ χ λ ι α ρ ο ῖ, δι' οὓς προσηκόντως ἐρρήθη τὸ «οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου». (Ἀποκλ. γ', 15)».

«Βάσιν τῆς ἐκδόσεώς μου (λέγει ὁ Κοραῆς) ἐβχλα τὴν πολὺ-
πονον ἔχουσιν τοῦ σοφοῦ Schweighäuser, καὶ αὐτὴν ἠκολούθησα κατὰ
πόδας, πλὴν διλίγων τινῶν, φανερωμένων εἰς τὰς σημειώσεις». Ἡ ἐκ-
δοσις αὕτη τοῦ μεγάλου ἀλσατοῦ φιλολόγου, περὶ οὗ διὰ μακρῶν διε-
λαβόμεν ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ, εἶναι ἔτι καὶ σήμερον ἐκ τῶν ἐξαι-
ρέτων ἔργων τῆς φιλολογικῆς τῶν νεωτέρων χρόνων κριτικῆς. Ὁ Schweig-
häuser ἐξέδωκε κατὰ πρῶτον τῷ 1798 τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου
καὶ τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος, ἀμφότερα μετὰ πολλῆς κεκαθαρμένα πε-
ριστάφειως καὶ κατὰ τὸ ἐνὸν ἐπηγωνρωμένα. Ὀλίγῳ ὕστερον, τῷ 1799
— 1800 ἐξέδωκεν ἐν πέντε τόμοις τὸ Ἐγχειρίδιον καὶ τὰς Διατριβάς
τοῦ Ἐπικτήτου μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων καὶ μετὰ
τοῦ ἐκτενοῦς ὑπομνήματος τοῦ φιλοσόφου Σιμπλικίου, προσθεῖς καὶ
τὴν χριστιανικὴν παράφρασιν τοῦ Ἐγχειριδίου καὶ ἐτέραν παράφρασιν,

γενομένην ὑπὸ Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ. Τὰ «Μνημεῖα ταῦτα τῆς Ἐπικτητείου φιλοσοφίας» ὅπως ἐπέγραψε τὸ κολοσσαῖον αὐτοῦ ἔργον ὁ κλεινὸς τοῦ ἐν Στρασβούργῳ πανεπιστημίου καθηγητῆς, οὐδαμῶς παλαιωθέντα, μνημονεύονται συχνὰ ὑπὸ τῶν φιλολογῶν μετ' ἐγκωμίων καὶ θαυμασμοῦ. Ἀπασαί αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδόσεις τῶν ἐπικτητείων ἀπομνημονευμάτων στηρίζονται ἐπὶ τῆς κρηπίδος, ἣν ὑπέθετο ὁ φιλοπονώτατος καὶ κριτικώτατος Schweighäuser. Ὁ γὰρ ἄλλος φιλόλογος Δύβνερς, ὁ τῷ 1840 ἐκδοὺς εἰς ἓνα καὶ μόνον τόμον μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Θεοφράστου τοὺς Χαρακτῆρας, τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου τὰ εἰς ἑαυτὸν, τοῦ Ἐπικτήτου τὰς Διατριβάς κα' τὸ Ἑγχειρίδιον σὺν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ Σιμπλικίου, τοῦ Κέβητος τὸν Πίνακα καὶ Μαξιμου τοῦ Τυρίου τὰς Διαλέξεις, ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Schweighäuser, ὅτι εἶναι θαυμάσιον πρότυπον κριτικῆς τέχνης, ἐπιστημόνως, φρονίμως καὶ περισκεμμένως ἐπιτετηδευμένης (*artis criticae docte, prudenter et circumspecte exercitae mirificum exemplar*). Οὐδὲν ἥττον ἐγκωμιάζει καὶ τὸν Κοραῆν (ἀποκαλῶν αὐτὸν *praestantissimum Graecum, summum Coraem*) ὅτι ἐποίησατο καὶ ἐν τῷ Ἑγχειρίδιῳ καὶ ἐν ταῖς Διατριβαῖς πολλὰς *egregias emendationes*, καὶ *eximias conjecturas*, ὧν οὐκ ὀλίγας προθύμως ἀσπάζεται ὁ γὰρ ἄλλος κριτικὸς. Ἐκ τῶν ἄλλων νεωτάτων τοῦ Ἑγχειριδίου ἐκδοτῶν, ὁ γὰρ ἄλλος ἀκαδημαῖκός καὶ περὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν δεινότητος, Κάρολος Θυρότος (1874) λέγει ἐν τῷ προομίῳ του. «Γνωστὸν ὅτι ὁ Schweighäuser ἀποκατέστησε μετὰ κριτικῆς εὐστοχίας τὸ κείμενον τοῦ Ἑγχειριδίου διὰ τῆς ἐιδικῆς ἐκδόσεως, τῆς γενομένης τῷ 1798. Ἐπανελάβε δὲ τὸ κείμενον καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἀλλὰ χωρὶς τῶν διαφορῶν γραφῶν, ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῶν «Μνημείων τῆς Ἐπικτητείου Φιλοσοφίας» (1799—1800). Ὁ Κοραῆς ἐξέδωκεν ἔπειτα τὸ Ἑγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου καὶ τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος σὺν τῇ γαλλικῇ ἀμφοτέρων μεταφράσει ὑπὸ τοῦ θεοῦ μου Φραγκίσκου Θυρότου, μετ' ἰδίων σημειώσεων, γεγραμμένων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ. Ἐκ τῶν διορθώσεων τούτων, ἄλλαι μὲν εἶναι λίαν εὐστοχοί, ἄλλαι δὲ ὁπωσὺν παρακεκινδυνευμέναι». Καὶ τὰς πλείστας μὲν οὐδαμῶς ἀποστεργεῖ ὁ Θυρότος· ἀλλ' ὁ κύριος τοῦ Κοραῆ σκοπὸς ὑπῆρξεν οὐχὶ τοσοῦτον ἢ παρασκευὴ κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἑγχειριδίου ὅσον ἡ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐκλογὴν ὑποτύπωσις τῶν περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν καθηκόντων διδασκαλιῶν τῶν στωικῶν φιλοσόφων. Ἐπισυνῆψε δὲ εἰς τὸ Ἑγχειρίδιον τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος καὶ τὸν εἰς Δία

ὕμνον τοῦ Κλεάνθους, διότι οὕτως ἔπραξαν καὶ οἱ πλείστοι τῶν προγενεστέρων ἐκδοτῶν, οἵτινες πάντα ταῦτα τὰ διαφόρου ἀρχῆς συγγραμμάτια εἰκότως ὑπελάμβανον καλλίστον ἐγκόλπιον ἠθικῆς φιλοσοφίας. Πρὸς μείζονα μάλιστα τῆς ἠθικῆς πραγματείας συμπλήρωσιν, πολλοὶ τῶν παλαιότερων καθηγητῶν συνήρμωσαν τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου καὶ τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος μετὰ τῶν Χαρακτήρων τοῦ Θεοφράστου, μετὰ τῆς γνωστῆς περὶ Ἡρακλέους ἀλληγορίας τοῦ Προδίκου καὶ τοῦ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου. Περὶ τοῦ Κέβητος γράφει ὁ Κοραῆς. «Ὁ Κέβης ἦτον ἓνας ἀπὸ τοὺς συνευρεθέντας φίλους καὶ μαθητὰς τοῦ Σωκράτους εἰς τὰς φυλακάς, τὴν ἡμέραν ὅτε τὸν ἐπότησαν τὸ κώνειον. Τρεῖς διαλόγους ἀναφέρουν εἰς τὸν Κέβητα ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἐπιγραφομένους «Φρόνιχος», «Ἐβδόμη» καὶ «Πίνναξ». Δὲν μᾶς ἀφῆκεν ὁ χρόνος παρὰ τὸν Πίνακα, διαταχόμενον καὶ τοῦτον ἀπὸ τινος (ἀλόγως ἴσως) ἐν ἀληθῶς ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Κέβης Πίνακα». Καὶ περὶ αὐτοῦ. «Ὁ Ἐπικτήτος καὶ ὁ Κέβης, ἐν καὶ διαφόρου αἰρέσεως φιλόσοφοι, τὴν αὐτὴν ὕλην πραγματεύονται, τὴν ἀρετὴν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ λογικοῦ ζώου». Ἄλλ' ἂν οὐ πραγματεύονται τὴν αὐτὴν ὕλην, διὰ τὴν ἄρα γε εἶναι ἄλογος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θηβαίου Κέβητος φερόμενος Πίναξ συνετάχθη ὑπὸ τινος μεταγενεστέρου Στωικοῦ; Ἡ ἐν τῷ ἱερῷ δῆθεν τοῦ Κρόνου ἀνατεθειμένη ἀλληγορικὴ αὕτη γραφὴ ἦτοι Πίναξ εἶναι ἄπταιστος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁδηγὸς καὶ περισπούδαστον μνημεῖον τῶν ἠθικῶν δογμάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος· διότι διδάσκει τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθινῆς παιδείας τὴν ἀσκησιν, υποδεικνύων ἅμα καὶ τὰ βλαβερά ἐπακολουθήματα τῆς ψευδοπαιδείας καὶ τῆς κακίας. Ὁ Πίναξ οὗτος ἐνέπνευσε τῷ μεγάλῳφει Νεαπολίτῃ, Βίκω, τὰς ἀρχὰς τῆς νέας ἐπιστήμης ἦτοι τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε γνήσιον ἔργον τοῦ ἐκ Θηβῶν μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους, ὅπως πρεσβεύει ὁ Κοραῆς; Πρῶτος ὁ Ἰερώνυμος Οὐόλφιος τῷ 1560, εἶτα δὲ κατὰ τὴν παρελθούσαν ἐκατονταετηρίδα, τρεῖς γάλλοι ἀκαδημαῖκοι, ὁ Σεβέν (1711), ὁ Κάυλος (1760) καὶ ὁ Γαρνιέ (1786) ἐξέφρασαν ὑπόνοιαν ἢ ἐπειράθησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸν Πίνακα συνετάξεν οὐχὶ ὁ Θηβαῖος Κέβης, ὁ τοῦ Σωκράτους φίλτατος ὁμιλητής, ἀλλ' ἑτερός τις φιλόσοφος, ἐκ τῶν λεγομένων ἐκλεκτικῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Πίνακογράφος δὲν ἦτο ὁπαδὸς τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἐφοῖτα ὁ Θηβαῖος Κέβης, παρατηροῦσιν οἱ προμνημονευθέντες κριτικοί, ὅτι ἐν τῷ Πίνακι γίνεται μνεία τῶν

Περιπατητικῶν, ἀναφέρονται δὲ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἦτο πολλῶ τοῦ Κέβητος νεώτερος. Τῷ ὄντι ἐν τῷ Πίνακι μνημονεύονται ὀνομαστί οἱ Περιπατητικοί, τοῦτον δὲ τὸν παρχάλογον ἀναχρονισμὸν ἐπιχειρεῖ ὁ Κοραῆς νὰ οἰκονομήσῃ, βεβαιασμένως πως ἐξηγουμένος τὴν ἀρχικὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν. «Περιπατητικῶν γὰρ τῶν ἀπ' Ἀριστοτέλους οὐκ εἰκὸς μνημονεῖσθαι τὸν Κέβητα, μήπω κατ' αὐτὸν γεγονότων». Διὸ καὶ τινες ἔκ τε τοῦ ὀνόματος τούτου, καὶ τινων ἐτέρων ἐν τῷ Πίνακι φερομένων, μὴ εἶναι τοῦ Κέβητος σύγγραμμα τὸν Πίνακα, ἀλλὰ νεωτέρου τινὸς ἐτέρου, μετ' Ἀριστοτέλην ἀκμάσαντος, ἰσχυρίζονται. Ὁρθότερον ὁ πρὸ ἐμοῦ διέγνω, ὡς οὐκ ἀπεικὸς καὶ πρὸ τῆς τῶν Ἀριστοτελικῶν αἱρέσεως, Περιπατητικούς ἢ Περιπατικούς ἐπικληθῆναι τῶν φιλοσοφησάντων τινάς, ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, ὅς οὐ μόνον τὸν τόπον, ἐν ᾧ περιπάτου, ἀλλὰ καὶ διέλεξιν ἢ διατριβὴν σοφιστοῦ ἢ φιλοσόφου μεταφορικῶς σημαίνει, διὰ τὸ ἐν τοῖς περιπάτοις μάλιστα τὰς τοιαύτας διαλέξεις περικνεσθαι· καὶ ταῦτα μὲν ὁ πρὸ ἐμοῦ, μαρτυρεῖ δὲ τῇ διττῇ σημασίᾳ ταύτῃ καὶ ὁ Ἡσύχιος, περὶ παλαιῶν ἱστορίαι καὶ οἱ λόγοι ἢ τόποι διακινήσεων».

Πρῶτος ὁ ὀλλανδὸς καθηγητὴς Βέρκελ, τελευτώσης τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἀνέβριψε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Πίναξ ἐγράφη ὑπὸ Κέβητος τοῦ Κυζικηνοῦ, ἀκμάσαντος περὶ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου. Εἰς τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἐπόμενος ὁ γάλλος Γαρνιέ, διώρθωσε τὸ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ λεγόμενον, ὅτι τὸν Πίνακα ἔγραψεν ὁ Κέβης ἐκείνος, εἰς τὸ Κέβης ὁ Κυζικηνός· ἀλλὰ μὴ πως ὁ χαριέστατος Σαμσαταὺς δὲν ἀναφέρει ἐν τῷ Ἐνυπνίῳ, τὸν Δημοσθένην ἐκεῖνον; Κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον καὶ ἄλλους, ὁ Πίναξ εἶναι ἔργον τοῦ Θηβαίου Κέβητος, εἰς τὴν παράδοσιν δὲ ταύτην ἐμμένει πιστὸς πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ὁ Κοραῆς. Ἀλλ' αἱ ἐνστάσεις, αἱ κατὰ τῆς παραδόσεως ἀντεπαγόμεναι, εἶναι πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι. Ἐν πρώτοις παρατηρητέον ὅτι τὰ πλεῖστα καὶ τὰ ἄριστα τῶν ἀντιγράφων τοῦ Πίνακος, φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ Κέβητος ὡς συγγραφέως, χωρὶς τῆς προσθήκης τοῦ Θηβαῖος. Ἐπειτα, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Δρόσιν (1873), τὸ πραγματικὸν τοῦ Πίνακος καταμηνύει τὸν συγγραφέα, τρῶφιμον τῆς κυνικῆς μάλλον καὶ τῆς στωικῆς ἢ τῆς σωκρατικῆς σχολῆς. Κυνικὴ καὶ στωικὴ εἶναι ἡ ὑποτιπούμενη αὐτόθι τριχοτομία πάντων τῶν πραγμάτων, εἰς ἀγαθὰ, κακὰ καὶ ἀδιάφορα· στωικὴ ἐπ' ἴσης ἡ ἀντίθεσις τῶν ἀφρόνων καὶ τῶν σοφῶν, ἡ διαίρεσις εἰς φαύλους καὶ σπουδαίους

καὶ ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας, ὡς τέλους τοῦ βίου. Ὅτι δὲ ὁ Πίναξ εἶναι δημιουργημα στωικοῦ μᾶλλον ἢ σωκρατικοῦ φιλοσόφου, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ συγγραφέως πρὸς τοὺς ἡδονικοὺς, περιπατητικοὺς καὶ διαλεκτικούς, ὡς ἐραστὰς τῆς ψευδοπαιδείας. Ἀλλὰ, πλὴν τοῦ πραγματικοῦ, καὶ τὸ λεκτικὸν τοῦ Πίνακος ἀπάδει πολλαχοῦ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Ἀτθίδος γλώσσης, περιλαμβάνον οὐκ ὀλίγας λέξεις, ὅλως ἀλλοτρίας τοῦ δοκίμου ἑλληνισμοῦ. Τὸ «Περιπατητικοί» δὲν ἀπαντᾷ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος, ὅστις πρῶτος ἐχρῆσαστο τῷ ὀνόματι τούτῳ· αἱ δὲ λέξεις «μετάνοια», «δικαιοπραγῶν», «εὐπόρητος», «βου- νόες», «θέμα», «πολὺν», «ἐκπτώσεις» (ἐν τῇ ἔννοια τοῦ «θύσυχία») κλ. δὲν εἶναι ἴδιαι τῆς ἀττικῆς διαλέκτου. Ὁ Δρόσιν οὐδαμῶς ἀποδέχεται ὡς συγγραφέα, Κέβητα τὸν Κυζικηνόν· διότι, τεθέντος ὅτι ὁ Κέβης οὗτος συνέγραψε τὸν Πίνακα κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, πῶς ἐξηγεῖται ὅτι ἤδη περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὑπελαμβάνετο ὁ Πίναξ, κατὰ γενικὴν περὶ τῶν ἔργων τοῦ Θηβαίου Κέβητος; Πιθανώτερον λοιπόν, κατὰ τὸν Δρόσιν, ὅτι ὁ Πίναξ συνεγράφη ὑπὸ τινος σοφιστοῦ, ἀκμάσαντος ὀλίγον μετὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον. Ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς κριτικῶν, ὁ Ζέλλερὸς ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Πίναξ εἶναι ὑποβο- λιμαίος, ἔλκων τὴν ἀρχὴν «ἐκ κυνικῶν καὶ νέων στωικῶν περγῶν», ὁ Οὐσενερ ὅτι συνετάχθη κατὰ τὴν τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κράους καὶ ὁ ἐν Γοτίγγη καθηγητὴς Βιλλιάμοβιτς Μοέλλενδορφ, ἀνάγουσιν αὐτὸν εἰς τοὺς χρόνους τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ὁ ἄγ- γλος Ἱέρσμ, εἰς χρόνους προγενεστέρους, ὁ Σίτλ εἰς τὸν κυνικὸν Κέβητα, καὶ ὁ Πραϊχτερ, εἰς τὴν πρώτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Μόνος ὁ καθηγητὴς Bähr ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς γνησιότητος, ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ ἀι- δίμου ἐρμηνευτοῦ τοῦ Ἡροδότου οὐδαμῶς ἐκλόνησε τὴν παρὰ τοῖς φιλο- λόγοις κοινὴν δόξαν, ὅτι ὁ διάλογος οὗτος εἶναι πόνημα συγγραφέως πολλῶ τοῦ Θηβαίου Κέβητος μεταγενεστέρου. Ἀπειράριθμοι εἶναι αἱ μέχρι τοῦδε γενομένηαι ἐκδόσεις τοῦ Πίνακος· ἀρκοῦμεθα μνημονεύοντες μόνον τὰς νεωτάτας, τὴν τοῦ Δρόσιν (1871), τοῦ Lécluze (1877), τοῦ Ἱέραμ (1878), τοῦ ἱταλοῦ Barone (1883) καὶ τοῦ Πάσσους (1889). Ἡ ἀρίστη περὶ τούτου κριτικὴ διατριβὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ K. Μύλλερου τῷ 1877 ἐν Βυρσοῦργῳ ἐκδοθεῖσα (de arte critica Cebetis Tabulae adhibenda)· ὁ Μύλλερὸς, παραβαλὼν, τῇ φιλόφρονι ἀρωγῇ λογίων ἐταίρων, τὰ ὑπάρχοντα τοῦ Πίνακος ἀντίγραφα, ὁμολογεῖ ὅτι ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν σημειώσεων τοῦ Κοραῆ (e quo

(commentario Corai) multis in locis magnum capias fructum). Ἐν σελ. 81 παρατίθεται ὁ Μύλλερὸς πάσας τοῦ Κοραῆ τὰς διορθώσεις, παρατηρῶν ὅτι ὁ Δύβενρος, ὁ Σάουππε (ἐν τῇ ἀξιολόγῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δρόσιν ἐπικρίσεώς του) καὶ ἄλλοι προέτειναν ἰδίαις διορθώσεις, ἀγνοοῦντες ὅτι τοιαῦται ἀκριβῶς ἐγένοντο πρότερον ὑπὸ τοῦ Κοραῆ. Καὶ ἐν τῷ Centralblatt (κριτικῇ ἐφημερίδι, ἐν Λιψία ἐκδιδομένη) ἀνώνυμος καθηγητὴς ἐπικρίνων τῷ 1871 πραγματεῖαν τινὰ περὶ τοῦ Κέβητος, προτείνει τὸ παρὰ τῷ Πίνακι φερόμενον «ἐπικατοικεῖ» νὰ γραφῇ «ἐτι κατοικεῖ»· ἀλλὰ πρὸ 45 ἐνιαυτῶν παρετήρησεν ὁ Κοραῆς «ὑποπτος ἢ σύνθεσις τοῦ «ἐπικατοικεῖ»· ὥσως ἐγέγραπτο ἔτι κατοικεῖ». Ἐκ τῶν καλῶν τοῦ Κοραῆ διορθώσεων εἶναι καὶ ἡ τροπὴ τοῦ «φιλότιμος» εἰς τὸ «φιλόθοιρος» ἣν προσέλειτο τῷ 1840 ὁ καθηγητὴς Κνόλ. Ὁ δὲ Δρόσιν, λυπούμενος ὅτι δὲν ἐνέτυχε τῇ ἐκδόσει τοῦ Κοραῆ (quam editionem doleo me nullo modo nancisci potuisse), μεταγράφει τὰς εἰκασίας ἐκείνου ἐξ ἄλλων ἐκδόσεων. Γνωστὸν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ ἐπιλόγου τοῦ Πίνακος ἀπώλετο, διασωθέν μόνον ἐν τῇ ἀραβικῇ μεταφράσει, τῇ γενομένῃ ὑπὸ Ibni Muskveili, ἐπὶ τοῦ ἐβδόμου καλῖφου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀββασιδῶν, Ἀλμαμούν, κατὰ τὴν ἐνάτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα. Ὁ καθηγητὴς Κράους, ὁ ἐν Βιέννῃ τῷ 1882 γερμανιστὴ ἐκδούς τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος, προσέθηκε καὶ τὸν ἐπίλογον, ἐκ τῆς ἀραβικῆς μεταφρασθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ γλωσσολόγου Φρ. Μυλλέρου (πρῶτος ὁ Σαλμάσιος ἐξέδωκε τῷ 1640 τὸν Διάλογον μετὰ τῆς ἀραβικῆς μεταφράσεως). Παρατηρητέον τελευταῖον, ὅτι καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν λογίων διέτριψάν τινες περὶ τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος, οὗ παράφρασις εἰς τὴν καθωμίλημένην ἑλληνικὴν ἐτυπώθη τὸ πρῶτον ἐν Βιέννῃ τῷ 1792, δαπάνῃ I. Καρατζᾶ· εἶτα δὲ τῷ 1799 ὁ γνωστὸς πολυγράφος Δάρβαρις, ἐξέδωκε καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον σὺν τῷ Ἑγχειριδίῳ τοῦ Ἐπικτήτου, ὑπὸ τὴν ἀρετὴν ἐπιγραφὴν· «Χρυσοῦν Ἐγκόλπιον ἥτοι Κέβητος Θηβαίου πίναξ ἢ ζωγραφία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ Ἐπικτήτου Ἡθικὸν Ἐγχειρίδιον μετὰ χαλκογραφικῆς εἰκόνης πάντο ὥραίας· ᾧ προσετέθη καὶ ἐν σχεδίασμα φιλοσοφικὸν περὶ τῶν καθηκόντων τῶν πιστευόντων εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν· βιβλίον λίαν ὠφέλιμον εἰς ὅλους, ὅσοι θέλουν νὰ ζῶσιν ἐναρέτως καὶ εὐτυχῶς εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς σπουδάζοντας νέους». Εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον καὶ τὸν Πίνακα ἐπισυνῆψεν ὁ Κοραῆς τὸν πολυθρύλητον εἰς Δία ὕμνον τοῦ μεγαλόφρονος στωικοῦ Κλεάνθους, τὸ ἀγλαῖσμα τοῦτο τῆς στωικῆς

*

φιλοσοφίας, τὸ ἐν τισιν ἀναμνησκόντων τῶν χριστιανῶν τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν. Ὁ Κοραΐς ἐπηνεγκεν αὐτόθι ὀλίγας ἀλλ' εὐφυστάτας κριτικὰς διορθώσεις καὶ ἐξηγήσεις. Λόγου χάριν, τὸ ἐν τῷ 32 στίχῳ «ἀρχικέ-
ραυνε» διώρθωσε γράφας «ἀργικέραυνε». Ὁ τελευταῖος τοῦ Ὑμνου ἐκ-
δότης, καθηγητὴς Οὐάξμουθ (1875) παρβαλὼν ἀκριβέστατα τὸν Φαρ-
νεσίον κώδικα καὶ πολλὰ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ἀποκαταστήσας, εὗρεν ἤδη
ἐν τῷ κώδικι ἐκείνῳ τὴν γραφὴν «ἀργικέραυνε» ἀντὶ τῆς τέως πλημ-
μελοῦς «ἀρχικέραυνε». Ἀγνοῶν δὲ ὅτι ἡ διορθώσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κοραΐ,
ἀναφέρει τὸν Μεινέκιον ὡς ἐπανορθώσαντα τὴν λέξιν, ἐν ᾧ πέμπτῳ καὶ
τριακοστῷ ἔτει· πρὸ τοῦ Μεινεκίου, ὁ Κοραΐς ὑφ' ἡγήσατο τὴν προσήκουσαν
τοῦ στίχου θεραπείαν.

Ὁ ὄγδος καὶ ὁ ἑνῆς (τελευταῖος) τῶν Παρέργων τόμος πε-
ριλαμβάνουσι τὰς Διατριβάς, ἃς ἔγραψε, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Ἐπι-
κτήτου, ὁ φίλτατος αὐτοῦ μαθητὴς, Φιλάβιος Ἀρριανὸς ὁ Νικομηθεύς,
γλαφυρὸς φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς, διὰ τὸ τῆς παιδείας ἐπίσημον καὶ
τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ σύνεσιν, χρηματίσας εὐδοκίμως Καππαδοκίας
τοπάρχης, εἴτα ἀναβὰς καὶ εἰς τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα, γενόμενος δὲ καὶ
ἀρχὼν ἐν Ἀθήναις. Τὸ λεκτικὸν τοῦ Ἀρριανοῦ, περὶ οὗ διέλαβον ἰδι-
αιτέρως οἱ γερμανοὶ καθηγηταὶ Γροῦνδμαν (1884), Βόνερ (1885) καὶ
κατ' ἐξοχὴν ὁ Μύκε (1887) μετέχει τῆς «εἰρομένης λέξεως» ἧς ἀπα-
ράμιλλον πρότυπον εἶναι ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἐν μέρει ὁ Ξενοφῶν· ἐπι-
κληθεὶς δὲ ὁ Ἀρριανὸς «νέος Ξενοφῶν» ἐπιλοτιμῆθη νὰ φανῇ ἄξιος
τῆς προσηγορίας ταύτης, ἐπιτηδεύσας φράσιν ἰσχνὴν καὶ ἀπέριττον, ὅπω-
σοῦν ἀττικίζουσιν ἐν τῇ «Ἀλεξάνδρου Ἀναβάσει», ἰωνίζουσιν δὲ ἐν τῇ
«Ἰνδικῇ». Ἐκδίδων τὰς Διατριβάς ἡρέσθη ὁ Κοραΐς ἐπὶ τοῦ κειμένου
τοῦ Schweighauser· ἀλλ' εἶχε πρόχειρον καὶ ἀντίτυπον τῆς πρώτης
τῶν Διατριβῶν ἐκδόσεως, γενομένης τῷ 1535 ἐν Ἑνετίᾳ ὑπὸ Τριγκα-
βέλλη· εἰς τὰ περισέλιδα τοῦ ἀντιτύπου τούτου εὗρεν ὁ Κοραΐς σση-
μειωμένας διαφόρους γραφάς, αἵτινες μικρὸν παρέσχον αὐτῷ βοήθημα·
ἀλλ' ὅμως ἐποιήσατο διορθώσεις τινὰς ἐπιτυχεῖς (ἃς ἐνέχυρεν καὶ ὁ ὕστε-
ρον τὰς Διατριβάς ἐκδὸς Δύβνερ), εὐφυστάτα δὲ ἡρμήνευσεν ἐν
ταῖς σημειώσεσι πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις τῆς σημερινῆς γλώσσης.
Ἐν τοῖς πρόλεγόμενοις, ἐπανέρχεται ὁ Κοραΐς εἰς τὸν βίον καὶ τὴν
διδασκαλίαν τοῦ ἐξ Ἑραπόλεως φιλοσόφου. «Ὁ Ἐπίκτητος (λέγει)
ἔζησεν εἰς ἄκραν πενίαν, κ' ἐπέρανε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς του διδά-
σκων τὴν ἡθικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις οὐδ' αὐτὴ ἡδυνήθη νὰ τὸν πλουτίσῃ,

εἰ καὶ πολλοὶ πολλῶν πλουσίων οἴκων τῆς Ῥώμης νέοι ἐσύχναζαν εἰς τὸ σχολεῖόν του εἰς τὴν Νικόπολιν. Διὰ τὴν πενίαν, καὶ παλὺ πλεόν ἀπὸ ζῆλον νὰ συνεργήσῃ τι διδάσκων εἰς θεραπείαν τῆς κατεχούσης τότε φθορᾶς τοὺς Ῥωμαίους, ἔμεινεν ἄγαμος. Τότῃ φθορᾷ εἶχε χρεῖαν ὄχι ἐνὸς, ἀλλὰ πολλῶν ἱατρῶν, ἀπερισπάστων ἀπὸ πᾶσιν ἄλλῃν φροντίδα, καὶ ἀσχολουμένων νύκτα καὶ ἡμέραν εἰς μονώτατον τῆς διδασκαλίας τὸ ἐπάγγελμα. Ὁ Ἐπίκτητος, ἀντὶ νὰ μισήσῃ, ἐσυμβούλευεν εἰς ἄλλους τὸν γάμον, ὡς ἔν ἀπὸ τὰ καθήκοντα τοῦ χρηστοῦ πολίτου, κ' ἐκατηγόρει τοὺς συμβουλευόντας τὴν ἀγαμίαν· αὐτὸς ἀνέθρεψε μισθώσας τροφὸν, βρέφος φίλου, ὅστις διὰ πτωχείαν ἐμελέτα νὰ τὸ ἀπορρίψῃ. Ἀλλὰ δὲν τὸν ἐλάνθανεν, ὅτι συμβαίνουν εἰς τὸν βίον καὶ περιστάσεις, ὅτε ὁ πολίτης πλείοτερον ὠφελεῖ τὴν πατρίδα μένων ἄγαμος, παρὰ ἀρίνων εἰς αὐτὴν τέκνα, πολλάκις τοῦ πατρὸς ἀνομιότατα· ὅθεν ἐρωτᾷ, ἐάν ἀπὸ τοὺς Θηβαίους ὅσοι ἐτεκνοποίησαν, ὠφέλησαν πλεόν τὰς Θήβας παρὰ ὁ ἄγαμος Ἐπαμινώνδας, ἢ ἂν ὁ πεντήκοντα γεννήσας υἱοὺς Πρίαμος συνήργησε πλεόν εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, παρὰ ὁ ἄγαμος Ὅμηρος. Ποίαν δὲ παιδείαν νοεῖ καὶ παραγγέλλει ὁ ἠθικὸς οὗτος φιλόσοφος; Οὐχὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν τὴν μάθησιν· αὕτη χρησιμεύει ἀναμφιβόλως πολὺ εἰς τὴν πρόσδοκον τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ δὲν φέρει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὰ ἔθνη ὅταν δὲν συνοδεύεται μὲ τὴν ἀληθινὴν παιδείαν, τὴν τελειοποίησιν τοῦ λογικοῦ. Δυνατὸν, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, νὰ παραβῇ τις μ' αὐτὸν τὸν Δημοσθένην εἰς τὴν δεινότητά τοῦ λέγειν, καὶ ὅμως νὰ κακοδαιμονῇ. Δυνατὸν νὰ κατασταθῇ πανεπιστήμων, καὶ ὅμως νὰ δυστυχῇ, διὰ τὴν ἀγνοίαν τῶν ἀληθινῶν ἀγαθῶν· δυνατὸν νὰ ἐπαγγέλλεται καὶ φιλόσοφος, καὶ ὅμως νὰ μωραίνῃ ἂν δὲν ἔμαθε τὴν ἐπιστήμην τῆς Βιωτικῆς. «Δεῖ μὲν καὶ φιλοσοφεῖν, δεῖ δὲ καὶ ἐγκέφαλον ἔχειν». Ταῦτα καὶ ἄλλα διδάσκουσιν αἱ πολῦτιμοι τοῦ Ἐπικτήτου Διατριβαί, ἃς ὁ Κοραῆς προσφυῶς ἐπονομάζει βιβλίον ἐλευθερίας. «Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει πᾶς τις νὰ διδαχθῇ, ὅτι διὰ μόννης τῆς ἀληθινῆς παιδείας ἀποκτᾶται ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία (αἰμόνους τοὺς παιδευθέντας ἐλευθέρους εἶναι). Τῆς παιδείας ἔργον καὶ ἐπάγγελμα εἶναι νὰ σύρῃ τὸ Λογικὸν ἀπὸ τὸ σκότος, νὰ διασκεδάξῃ, ὡς ἡ Ὅμηρικὴ Ἀθηνᾶ, τὴν ἀχλὺν ἀπὸ τοὺς ἀφελοὺς ἐκάστου, διὰ νὰ διακρίνῃ τὰ ἀληθῶς συμφέροντα ἀπὸ τὰ βλαβερά. Συμφέρι εἰς αὐτὸν νὰ ὠφελῇ τὸ κοινόν, ἂν θέλῃ νὰ ὠφεληθῇ καὶ αὐτός· συμφέρι νὰ κερδαίνῃ καὶ ὄχι νὰ ζημιούται («οὐδεὶς δίχα ἀπωλείας καὶ ζημίας

κακός ἐστι»). Τὸν συμφέρει νὰ γαληνιάξῃ ἡ ψυχὴ του καὶ ὄχι νὰ ταρασσεται ἀπὸ μεριμνῶν πόλεμον ἀκατάπαυστον. Ἀλλὰ τοιαύτην γαλήνην μὴν ἐλπίσῃ ν' ἀπολαύσῃ ἂν δὲν ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τοὺς ματαίους φόβους, ἂν δὲν ἀποχαιρετίσῃ τὰς ματαίας ἐλπίδας, ἂν δὲν ἐνεργῇ πᾶσάν του πρᾶξιν μ' ὅσῃν χρειάζεται ἡ πρᾶξις φροντίδα, χωριστὴν ἀπ' ἄλλας φροντίδας, ὥστε, καθὼς λέγει ὁ Ἐπίκτητος, νὰ κοιμᾶται, ὅταν κοιμᾶται· καὶ νὰ ἦναι ἐξυπνος, ὅταν ἐξυπνῇ. Ἐνὸς μὲν προξενήσῃ τοιαύτην γαλήνην εἰς τὴν ψυχὴν του, μὴ κομπάξῃ ὅτι εἶναι εὐδαίμων, μὴδ' ἂν ἤθελ' ἀποκτήσῃν ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς γῆς, καὶ προσκυνεῖσθαι ἀπ' ὅλους τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ὡς βασιλεὺς τῆς οἰκουμένης. Ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς δὲν ἀγοράζεται μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ μὲ τὸν πλοῦτον· ἡ εὐδαίμωνία εἶναι βραβεῖον τῆς ἀρετῆς· αἱ μισάνθρωποι ψυχαὶ καταδικάσθησαν νὰ τρώγωνται ἀπὸ σκώληκα ἀκοίμητον, τὴν ταραχὴν τῆς ψυχῆς». Ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ ψυχγωγικὸν τῶν Διατριβῶν ὕψος θὰ ἐμποιήσῃ πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἐνθουσιασμὸν εἰς μίμησιν τῆς ἀρετῆς τοῦ περικλειοῦς διδασκάλου, «τώρα μάλιστα ὅτε ἡ πατρίς, ἐλευθερομένη ἀπὸ τυράννους, ἔχει χρειάν ἀληθῶς ἐλευθέρων πολιτῶν». Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς οὗτος δὲν εἶναι ὅλως ἀκίνδυνος. «Πρέπει νὰ προσέχωσι μὴ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοὺς φαντασιώσῃ, ὅτι δύνανται νὰ ἐλευθερωθῶσιν αὐθημερὸν ἀπ' ὅσα ἡ νεότης ἢ ἡ κακὴ ἀνατροφή ἐφύτευεν εἰς τὰς ψυχὰς των πάθη. Ἐδῶ μάλιστα εἶναι ἀνγκαῖον τὸ γνῶθι σαυτόν. Ἄς ἀρκεσθῇ λοιπὸν ὁ νέος, ἀναγινώσκων τὰς Διατριβάς, πρῶτον νὰ τὰς μελετήσῃ καὶ νὰ τὰς νοήσῃ καλῶς· ἔπειτ' ἄς σπουδᾷ νὰ ἐκρίζῃ κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὴν ψυχὴν τὰς ἐμποδιζούσας τὴν ἐλευθερίαν ἀλόγους ἐρέξεις μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ὄχι ὅλας ὁμοῦ, διὰ νὰ μὴ πάθῃ, ὅ,τι ἔπαθαν πολλοὶ μαθηταὶ τοῦ Ζήνωνος, λιποτακτήσαντες αἰσχροῦς, διότι ἠθέλησαν νὰ καταστῶσιν αὐθημερὸν Ζήνωνες. Ἀπὸ τὴν πείραν διδαγμένος ὁ Ἐπίκτητος παραγγέλλει τοὺς νέους νὰ βαδίζωσι πλέον παρὰ νὰ τρέχωσιν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀρετῆς. Ὅλα τὰ μεγάλα (λέγει) φέρουν κίνδυνον εἰς τὸν ἀρχάριον («πᾶσα μεγάλη δύναμις ἐπισφαλὲς τῷ ἀρχομένῳ»)· τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν ἀποκτᾶται αἰφνιδίως («οὐδὲν τῶν μεγάλων ἄφνω γίνεταί»)· τίποτε ἀπὸ τὰ βαρύτερα δὲν ἀγοράζεται μὲ ὀλίγην τιμὴν, οὐδὲ καμμία τέχνη ἀξιόλογος μαθαίνεται εἰς μικρὸν χρόνον διάστημα. Ἀπὸ τὰ μικρὰ, τὰ εὐκόλα καὶ πρόχειρα καθιόνοντα πρέπει ν' ἀρχίσῃ, ὡς ἀπὸ τροφὴν λεπτὴν, ἀρμόζουσαν εἰς τὸν ἀκόμη ἀσθενῆ του στόμαχον, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ κατορθώματα

τῆς ἀρετῆς. "Οστις, πρὶν δυναμωθῇ κατὰ μικρὸν εἰς τὰ εὐκόλα ταῦτα καὶ πρόχειρα καθήκοντα, τολμήσῃ νὰ γευθῇ τὰ δυσκολώτερα, κινδυνεύει νὰ τὰ ἐξεράσῃ, ὡς ἀδύνατος νὰ τὰ χωνεύσῃ. Τοῦτον τὸν κίνδυνον τρέχουν μάλιστα ὅσοι δὲν εὐτύχησαν νὰ λάβωσι χρηστὴν ἀνατροφὴν παιδιόθεν». Ἐνθαδὲ ὁ Κοραΐς παρατίθεται καὶ ἄλλα χρυσὰ τοῦ Ἐπικτήτου παραγγέλματα, καὶ δὴ καὶ τὸ κυριώτατον πάντων, «ὅτι πρῶτον ἔργον τοῦ φιλοσοφοῦντος, ἀποβαλεῖν οἷησιν» ἥτις εἶναι τὸ μέγιστον πρὸς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς ἐμπόδιον.

Ἐκ πρώτης ὕψεως τὸ Ἐγχειρίδιον καὶ αἱ Διατριβαὶ ἔχουσιν ἔμφασιν ὡς ἔργα δύο διαφόρων συγγραφέων, ἐκείνο μὲν ἀπλᾶ γήγνησιν συντεταγμένον, αὗται δὲ μετὰ μεζονος διακεκοσμημένα· φιλανθρωπίας καὶ ἐπιεικειᾶς· τῇ ἀληθείᾳ ὅμως, τὸ Ἐγχειρίδιον εἶναι ἀπηνθισμένον ἐκ τῶν Διατριβῶν, «διὰ τὸ πρόχειρον αὐτὸ δεῖν καὶ ἱερώμενον εἶναι τοῖς βουλομένοις εὖ ζῆν»· ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀπανθισμὸν μετηνέχθησαν ἐκεῖθεν πολλαὶ ἀκανθαὶ οὐχὶ δὲ καὶ πάντα τὰ βριόεντα τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἄνθη· καὶ τούτου ἕνεκα τὸ Ἐγχειρίδιον ὁμοιάζει πρὸς ἀνθοσμῖαν οἶνον, ἐμποιοῦντα κατὰ τὴν γεῦσιν ὑποξὺ τι καὶ θριμύ. Καθόλου εἰπεῖν, τὰ τέσσαρα διςωθέντα βιβλία τῶν Διατριβῶν περιέχουσιν ἐν ἐκτάσει, ὅτι τὸ Ἐγχειρίδιον ἐν συνόψει, ἀλλ' ὅπως συνέβη καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιτομαῖς, ἡ σύνοψις περιήγαγεν εἰς λήθην τὸ βιβλίον, οὗ τὰς ἰδέας ἦτο προωρισμένη νὰ διασπέρῃ τοῖς πᾶσιν. "Ο,τι ὁ Στωϊκισμὸς κέντηται τραχὺ καὶ ἀπότομον, ὑπάρχει φιλανθρωπῶς συγκεκριμένον ἐν ταῖς Διατριβαῖς· ἐν τῷ Ἐγχειρίδιῳ ὁ Ἐπικτήτος φαίνεται ἀμελίκτης, ἀποφθεγματικὸς καὶ προστακτικὸς τὸ σχῆμα· τὸν κεντρίον ἐν ταῖς Διατριβαῖς συζητεῖ ἡπίως καὶ δείκνυται ὁπωσοῦν ἐνδοτικὸς πρὸς τὰς ἀδυναμίας καὶ πλημμελείας τῶν ἀνθρώπων. Αἱ Διατριβαὶ εἶναι, ὡς εἶπε γάλλος τις συγγραφεὺς, *une prédication morale*, ἥτις, κατὰ τὰς περιστάσεις, προσλαμβάνει ὅτε μὲν ὑψηλόν, ὅτε δὲ οἰκτικὸν χαρακτῆρα. "Αν ἐν ταῖς Διατριβαῖς ἀπαντῶσι πολλαὶ ἐπαναλήψεις, μικρὸν τὸ κακόν· «τίς ποτε (παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Κουρδαβῶ, ὁ ἐρμηνεύσας τῷ 1862 γαλλιστὶ τὰς Διατριβάς) διενόηθη νὰ κατακρίνῃ τὰς ἐπαναλήψεις ὅσαι εὐρηγῇται ἐν τοῖς τέσσαρσι βιβλίοις τῆς «τοῦ Χριστοῦ Μιμήσεως»; ἀλλ' ὅμως αἱ τοῦ Ἐπικτήτου Διατριβαὶ ἦσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅτι παρ' ἡμῖν ἡ τοῦ Χριστοῦ Μίμησις· ἐκάτερα διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν διώκουσι σκοπόν». Ἡ τοῦ Χριστοῦ Μίμησις εἶναι τὸ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς χριστιανοῖς πολυθρύλητον καὶ ὑπὸ Θωμᾶ Κέμπεν δῆθεν

γεγραμμένον ἐγκόλπιον, ὅπερ μετέφρασε τῷ 1615 εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὁ γερμανὸς ἱησοῦτης, Γεώργιος Μάϋερ. Ὁ Κοραΐς οὐδαμῶς ἐξετάζων τὴν σχέσιν τοῦ Στωϊκισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἐπαναλαμβάνει ἐν παρόδῳ τὸ ὑπὸ παλαιότερων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν ῥηθὲν, ὅτι ἡ στωικὴ φιλοσοφία συνήργησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος. Ἀπολύτως ἐξεταζόμενοι ὁ Στωικισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς οὐδεμίαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν, διότι ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἀνθρωπίνη φιλοσοφία, οὗτος δὲ θρησκεία ἐκ θείας ἀποκαλύψεως· ἀλλ' ὁμολογουμένως οὐδὲν τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐγγίζει τοσοῦτον εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὅσον ἡ στωικὴ αἵρεσις. Ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ, ἔτι μᾶλλον δὲ ἐν ταῖς Διατριβαῖς τοῦ Ἐπικτήτου ὑπάρχουσι φράσεις καὶ ἔννοιαι, κατὰ πάντα σχεδὸν ὅμοιαι πρὸς τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, νομίζει δέ τις ὅτι τὸ δεῖνα καὶ δεῖνα ἐπικτήτειον χωρίον ἐγράφη οὐχὶ ὑπὸ ἔθνικοῦ φιλοσόφου ἀλλ' ὑπὸ τινος τῶν Ἀποστόλων ἢ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ στωικὴ δόξα «εἷς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος, ὡς περ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συστρεφομένης» ὑπομνησκει παραχρῆμα τὸ τοῦ Εὐαγγελίου «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν». Τὸ ἐν ταῖς Διατριβαῖς τοῦ Ἐπικτήτου «πῶς οὖν πέφυκε· ὡς ἂν Θεὸς θέλῃ» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς «γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου». Τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ Ἐπικτήτῳ «ὁράτε καὶ προσέχετε μὴ τι τούτων ἀποβῇτε τῶν ἀτυχημάτων» ἔχει τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν Εὐαγγελιστῶν ἰδέαν «ὁράτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων». Καὶ τὸ ἐπικτήτειον «ἀπερίσπαστον εἶναι δεῖ ὅλον πρὸς τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ» ἀναπολεῖ τὴν μνήμην ἡμῶν εἰς τὴν ἀποστολικὴν φράσιν «εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερίσπαστως». Ἀλλαχοῦ λέγει ὁ Ἐπικτήτος· «τὰ περὶ τὸ σῶμα μέχρι τῆς χρείας ψιλῆς παραλαμβάνε, ὡς τὸν τροφῆς, πόμα, ἀμπεχόνην, οἰκίαν, οἰκετίαν». Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐξαγγέλλει καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος· «ἔχοντες δὲ διατροφῆς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθυσόμεθα». Χωρὶα τινὰ τῶν Διατριβῶν, ἐκ τῶν ἐν σχήματι δεήσεων, διαπνέονται ὑπὸ χριστιανικῆς αὔρας τοσοῦτον διανούσης, ὥστε ὁ ἀγνοῶν ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπικτήτου ἔρχεται εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ὑπολάβῃ αὐτὰ φιλοτέχνημα χριστιανοῦ τινος ψαλμωδοῦ. «Ὅταν κλείσητε τὰς θύρας (ἀναφωνεῖ που ὁ στωικὸς φιλόσοφος) καὶ ἔνδον σκότος ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐστέ· οὐ γὰρ ἐστέ· ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔνδον ἐστί». Καὶ αὖθις ἐπὶ τὸ εὐφραδέστερον. «Εἰ γὰρ νοῦν εἶχομεν, ἄλλο τι ἔδει ἡμᾶς ποιεῖν

καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, ἢ ὑμνεῖν τὸ Θεῖον καὶ εὐφημεῖν, καὶ ἐπεξέρχεσθαι τὰς χάριτας; Οὐκ ἔδει καὶ σκάπτοντας, καὶ ἀρούντας, καὶ ἐσθιόντας, ἄδειν τὸν ὕμνον εἰς τὸν Θεόν; Μέγας ὁ Θεὸς ὅτι ἡμῖν παρέσχεεν ὄργανα τοιαῦτα, δι' ὧν τὴν γῆν ἐργασόμεθα κτλ. Τί γὰρ ἄλλο δύναμαι γέρον χωλός, εἰ μὴ ὑμνεῖν τὸν Θεόν; εἰ γοῦν ἀηδῶν ἡμην, ἐποίουν ἂν τὰ τῆς ἀηδόνος· εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. Νῦν δὲ λογικός εἰμι, ὑμνεῖν με δεῖν τὸν Θεόν, καὶ ὑμᾶς ἐπὶ τὴν αὐτὴν ὥδην παρακαλῶ». Ὁ Ἐπίκτητος δέεται τοῦ Κυρίου ἐν χριστιανικῇ ὄντως ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀνυποκρίτῳ θεοσεβείᾳ. «Τίνα μαρτυρίαν δίδως τῷ Θεῷ; Ἐν ζεινοῖς εἰμι, Κύριε, καὶ δυστυχῶ, οὐδεὶς μου ἐπιστρέφεται, οὐδεὶς μοι δίδωσιν οὐδὲν, πάντες ψέγουσι, πάντες κακολογοῦσι. . . . Κύριε ἐλέησον, ἐπί- τρεψόν μοι ἐξελθεῖν». Ὁ πολυμαθέστατος ἄγγλος θεολόγος καὶ ἐπί- σκοπος Lightfoot, παρατηρεῖ ὅτι τὸ Κύριε, τὸ παρ' Ἐπικτήτῳ πλε- ονάκις ἀπαντῶν ἐν δεήσει πρὸς τὸν Θεόν, παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ εὐρηταὶ ἑλληνι (ἑθελ. ἐθνικῶ) συγγραφεὶ πρὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων· ὥστε ἐγγχωρεῖ μέχρι τινὸς ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ἐπίκτητος ἠπίστατο ὅπως οὖν τὰ κατὰ τὸν χριστιανισμόν. Ἄλλ' ἀδύνατον νὰ ἀκριβοθῇ ἡ ἱστορικὴ συνάφεια τοῦ Στωικισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ· τινὲς, ὑπομιμνήσκοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πατρὶς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὑπῆρξε περιφημοτάτῃ ἐστία τοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν στωικισμοῦ, διατείνονται ὅτι ἡ στωικὴ φιλοσοφία ἐπενηύγησεν ἐπὶ τὸ χριστιανικὸν θρησκευμα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦτο εἰς ἐκείνην· ἄλλοι πάλιν ἀντισχυρίζονται ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν Στοάν καὶ ὅτι μάλιστα οἱ νεώτεροι Στωικοὶ φωρῶνται ἐνίχαοῦ «λογολόγοι τῆς Καινῆς Διαθήκης»· ὁ δὲ ἄγγλος Βρύντ (1866) καὶ ὁ γάλλος Δουρίφ (1863) μέσσην τινὰ τρεπόμενοι ὁδὸν, εἰκάζουσιν ὅτι ἀμοιβαία ὑπῆρξεν ἡ ἐπενέργεια, καὶ ὅτι ὅπως οἱ Χριστιανοὶ παρέλαβον ἐκ τῆς Στοᾶς ἀναμφισβητήτους τινὰς ἠθικὰς ῥήττας, οὕτω καὶ οἱ Στω- ικοὶ οὐδαμῶς ὠκνησαν νὰ ἐγκαινίσωσιν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῶν σύ- στημα χριστιανικὰς τινὰς ἰδέας, ὁμολόγους πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς αἰρέσεως. Καὶ οὐδὲν ἄπορον ἂν ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος ὑπε- λάμβανεν αὐτόχρονημα χριστιανὸν τὸν Σενέκαν, ὁ δὲ Ὀριγένης τὰ αὐτὰ ἐφρῶναι καὶ περὶ τοῦ Ἐπικτήτου, ὅστις καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μετα- γενεαστέρων συγγραφέων ἐνομίσθη ὁπαδὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Ἐπίκτητος βεβαίως δὲν ἦτο χριστιανός, διότι ἐν ταῖς Διατριβαῖς ἀνα- φέρει τοὺς «Γαλιλαίους» μετὰ τινος περιφρονήσεως, ὅπως βραδυτέρον καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ δυσχερῶς ἔχων πρὸς τὸ θέαμα χριστιανῶν

ἀποθησκόντων «κατὰ ψιλὴν παράταξιν» καὶ θεατρικῶς. Ἴσως ἀντίπε-
 τις ὅτι ὁ Ἐπίκτητος ὠνόμασε τοὺς χριστιανούς «Γαλιλαίους» ἐκ τῆς
 χώρας ὅθεν ἤρξατο τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ οὐχὶ ἐξ ἀπεχθείας·
 ἀλλ' ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ἐκάλεσαν τοὺς χριστιανούς «Γαλιλαίους» διὰ μῖσος
 μᾶλλον ἢ διὰ γεωγραφικὸν λόγον, μάρτυς ὁ Ἰουλιανός. Ὅπως δὴ ποτε ἡ
 ἐπικτήτειος φιλοσοφία ἦτο μᾶλλον εὐπρόσδεκτος καὶ προσφιλεῖς εἰς τοὺς
 χριστιανούς· τὸ Ἐγγχειρίδιον παρεφράσθη πολλὰκις καὶ διεσκευάσθη κατὰ
 τὰ παραγγέλματα τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, εἰς πολλὰ δὲ μονα-
 στήρια ἀνεγινώσκετο μετὰ ζήλου ὡς ψυχωφέλεστατον καὶ ψυχγωγικώ-
 τατον κατηχητικὸν βιβλίον. Ἡ ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον διαρρύθμισις αὐ-
 τοῦ δὲν ἔχρηζε πολλῶν καὶ μεγάλων πόνων· ἀντὶ τοῦ «θεοῖ» ἐγράφη
 «θεός», ἀντὶ τοῦ «Σωκράτους» ἐτέθη τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου Παύλου,
 ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος ἡ τοῦ Εὐφράτου ἡ ἄλλου τινὸς Στωικοῦ φιλοσόφου
 ἀντικατεστάθη τὸ ὄνομα τοῦ θεϊνοῦ καὶ δεϊνοῦ ἀγίου· παρελείφθησαν
 χωρία τινὰ ἀναπληρωθέντα ὑπὸ γραφικῶν ῥητῶν, οὕτω δὲ ἐκχριστιανί-
 σθεν τὸ Ἐγγχειρίδιον ἐχρησίμευσεν, ἐπὶ χρόνων ζοφερῶν, εἰς πνευματικὴν
 τροφήν καὶ ψυχικὴν ὠφέλειαν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος.

Ἐν τοῖς δυοῖ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων διαλόγοις, τοῖς
 προτεθειμένοις εἰς τοῦ Ἐπικτήτου τὰς Διατριβάς (ὁ δεῦτερος τῶν διαλόγων
 τούτων πραγματεύεται τὰ κατὰ τὴν Χίον) ἀναλαμβάνει ὁ πρὸς τὰ κοινὰ
 δικαίως τοῦ Κοραῖ ζήλος. Αὐτόθι καὶ ἰδίως ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ πρώ-
 του τόμου (11 αὐγούστου 1827) εὐρίσκομεν πάλιν ἀφθόνως ἐγκατε-
 σπαρμένα πάμπολλα καὶ ἐξαίρετα γνωμικά, ἀποστάζοντα ἀνεξάντλητον
 θαψίλειαν βιοτικῆς σοφίας καὶ ἐμπειρίας. «Τὰς μεγάλας τῆς ψυχῆς
 θλίψεις, θλίγη τις ἐνόησας, τὰς κάμνει πολὺ θλιβερωτέρας, καθὼς
 εἰς τὸν ὑπέριμετρα φορτωμένον μικρὰ προσθήκη βάρους ἀρκεῖ νὰ τὸν
 γονατίσῃ». — «Ὅλοι εὐχόμεθα καὶ δεσποζόμεθα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν
 νὰ δεσπόζωμεν τοὺς ἄλλους, καὶ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἐπιτύχωμεν, ἡμᾶς πρώ-
 τος ἀλλοιοῖναι ἢ ἐξουσία, ἡμεῖς πρώτοι ἀνδραποδιζόμεθα ἀπ' αὐτὴν, ὡς
 ἀπὸ δεινὴν μάχισαν· ὥστε μὴδὲ νὰ αἰσθανώμεθα πλέον ὅτι ἐπεράσα-
 μεν ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν εἰς τὸν θηρίων τὸν βίον. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς
 τῶν συγχρόνων καὶ φίλων τοῦ Σωκράτους ἔλεγε προσφυσέστατα ὅτι ἡ
 ἐξουσία τὴν φύσιν ὁμοίαν ἔχει ταῖς ἐταίραις, ταῖς ἐρᾶν μὲν ἑαυτῶν
 ποιούσαις, τοὺς δὲ χρωμένους ἀπολλυούσαις». — «Σήμερον ἀψευδέστα-
 τον τοῦ εὐδαίμονος εἶναι νὰ μὴν ὑποφέρῃ τὴν κακοδαιμονίαν τῶν ἄλ-
 λων». — «Ἡ ψευδοσοφία εἶναι ἀσυγκρίτως πλέον βλαβερὰ παρὰ τὴν

παντελῇ ἀπαιδευσίαν. Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Πυθαγόρου, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους τὸ σχολεῖον ἐξεπήδησαν τύραννοι, πολὺ ἀγριώτεροι παρὰ τοὺς ἀπαιδεύτους τυράννους· διότι χωρὶς προϋπάρχουσιν παιδικὴν ἀγωγὴν ἔδραμαν εἰς τῶν ἀληθῶν σοφῶν τὰ σχολεῖα, ὅχι νὰ μάθωσι τὴν ἀρετὴν τῶν διδασκάλων, ἀλλὰ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀργίαν των, ἢ ν' ἀποκτήσωσι δύναμιν νὰ πληρόνωσιν εὐκολώτερα τὰς ἐπιθυμίας των· οἱ τοιοῦτοι σοφοὶ εἶν' ἀπ' ἐκείνους τοὺς σοφοὺς, περὶ τῶν ὁποίων εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωρόθησαν». — «Αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων δὲν πρέπει νὰ κρίνονται ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ τὴν κακὴν ἐκβασιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν βουλήν καὶ τὴν ἐπιχειρήσιν· ἡ ἐκβασίς εἶναι πολλάκις τῆς τύχης ἔργον· ἡ βουλή διακρίνει τοὺς ἀνόητους ἀπὸ τοὺς φρονίμους». Τοιαύτας καὶ πολλὰς ἄλλας παρομοίας παραινέσεις εἰσηγεῖται ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἀπεκδεχόμενος τὰ βέλτιστα ἐκ τοῦ ἀναγορευθέντος τότε τῆς Ἑλλάδος κυβερνήτου, Ἰωάννου Καποδιστρίου, ὃν καὶ ἀποκαλεῖ νέον Τιμολέοντα. «Ὁ Καποδίστριας ὑπάγει εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸν καὶ τὰς ὁμηγερωτάτας νὰ παύσῃ καὶ τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος νὰ σώσῃ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ εἶναι ἄξιος πάσης πίστεως». Παρεικᾷ δὲ τὸν ἐκ Κερκύρας πολιτικὸν πρὸς τὸν ἐλευθερωτὴν τῶν Σαρακουσῶν, λέγων ὅτι «τὸν Τιμολέοντα τοῦ Πλουτάρχου ἀπεφάσισεν ὁ Καποδίστριας ν' ἀναστήσῃ διὰ νὰ δεῖξῃ εἰς ὅλην τὴν φωτισμένην Εὐρώπην ὅτι ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς γενᾷ ὅχι μόνον ἀγωνιστὰς ἐλευθερίας, ἴσους τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἀγωνιστῶν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ πολιτικοὺς ἀνδρας, ἱκανοὺς νὰ τὴν στηρίξωσι μὲ τιμολεοντικὴν φρόνησιν». Ἄν μὴ ἐσκόπει τὴν εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος ὁ Καποδίστριας «δὲν ἤθελε τολμήσῃ (λέγει ὁ Κοραῆς) νὰ δεχθῇ τῶν Ἑλλήνων τὴν πρόσκλησιν». Φοβεῖται μόνον μήπως ὁ νέος Τιμολέων ἐμπέσῃ εἰς τὰς παγίδας τῶν Φαναριωτῶν, ὧν «ὁ μολυσμὸς εἶναι βαθὺς καὶ δυσέκπλυτος». Ὑπερμασούντος τοῦ 1827, ἐφρόνει ὁ Κοραῆς εἰλικρινῶς καὶ τιμῶς ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐμελλε νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἄλλοτε ὁ Τιμολέων τὴν Σικελίαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ τέως τοῦ Κυβερνήτου συνήγορος καὶ φίλος ἐγένετο, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀπηγῆς αὐτοῦ ἐχθρὸς καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ὀξύθυμης ἀνεπιεικῆς κατ'ήγορος, χωρὶς εὐλόγου αἰτίας ἀλλὰ μόνον ἐξ εὐπιστίας πρὸς βεβουλευμένους διαβολὰς, ἀποθήμενος αἰσῆς κατὰ τὴν πρεσβυτικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην νηφαλιότητα τῆς κρίσεως καὶ τὴν περὶ τὴν γνώμην ἐγκράτειαν, ἥτις ἐπανθεῖ εἰς πάντα αὐτοῦ τὰ φιλολογικὰ καὶ τὰ ἄλλα μελετήματα. Ὁ

Κοραῆς ἐγνώρισε κατὰ πρῶτον τὸν Καποδίστριαν περὶ τὰ τέλη δεκεμβρίου 1815 «μὲ εὐχαρίστησιν πολλήν» ὡς λέγει. Τῇ 22 σεπτεμβρίου 1818 ἔγραφε πρὸς τὸν Παντολέοντα Βλαστόν. «Μὴ νομίσης κολακεῖαν τὸ ὅποιον τὸν διῶ ἐπίθετον καὶ ὑχῆμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὀλιγοχρόνιος μὲ αὐτὸν συναναστροφή μὲ τὸν ἔδειξε τοιοῦτον· καὶ δὲν πιστεύω ὅτι μὲ ἠπάτησεν. Ἐγὼ φεύγω φυσικὰ τοὺς μεγάλους, διὰ φόβον μὴ φανῶ ἀπ' ἑτι εἶμαι πολὺ μικρότερος, καθὼς τὸ πάσχουσιν οἱ νῶνοι, ὅταν ἀνοήτως πλησιάζουσι τοὺς γίγαντας. Αὐτὸς ἐζήτησε νὰ μὲ γνωρίσῃ καὶ μ' ἔδειξε φρονήματα ὅντως ἐλληνικά. Εἶθε ἀπὸ τοιαῦτα φρονήματα γεμισθῶσιν ὅλων τῶν νῦν Γραικῶν αἰκεφαλαί! ἀπ' αὐτὰ μόνον ἐλπίζεται ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος». Ἡδὴ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ 1818 ἐκήρυττεν ὁ Κοραῆς τὴν ἀγνὴν καὶ θερμὴν τοῦ Καποδιστρίου φιλοπατρίαν. Ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον, ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Κοδρικᾶν ἔριδος, ὑπώπτευσεν ὁ σφόδρα φιλύποπος Χίος, τὴν ὁμολογούμενην τοῦ ἐπιφανοῦς Κερκυραίου εἰλικρίνειαν. «Ὁ Καποδίστριας (ἔγραφε τῇ 7 σεπτεμβρίου 1819) ἦλθεν εἰς ἐπίσκεψίν μου εὐρισκόμενος ἐδῶ· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἦλθεν εἰς καιρὸν ἄλλων πολλῶν ἐπισκέψεων, συνήθων τὰς κυριακάς, καὶ ἐμποδίσθη νὰ τὸν λαλήσω τινὰ ἀναγκαῖα παραπονήματα. Ἴσως καὶ αὐτὸς προβλέπων αὐτά, ἐδιάλεξεν ἐπίτηδες τὴν κυριακήν». Καὶ τῇ 16 νοεμβρίου. «Οὐδ' ἐγὼ δὲν εἶμαι πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν. Σὲ εἶπα τὴν ὑπόψιάν μου ὅτι ἐδιάλεξε τὴν κυριακήν νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐμέ, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰ παράπονά μου. Περί δὲ τοῦ φρονήματος τῆς δόξης, δὲν παρετήρησα μεταβολὴν οὐδεμίαν, παραβέβλων τὴν τελευταίαν μὲ τὰς προτέρας ὁμιλίας του. Τί πικράδοξον ἂν ἔπαθε καὶ τοιαύτην δυστυχίαν; Ἡ δόξα εἶναι βαρύτερον φαγητόν· ὀλίγα στομάχια ἰσχύουν νὰ τὴν χωνεύσωσιν». Ὁ Καποδίστριας ἀπεδείχθη οὐδὲν ἥττον ὑπέρτερος τῶν φιλυπόπτων τοῦ γέροντος Κοραῆ ὑπαινιγμῶν. Ἀμα ἀναγνούς τὰ προλεγόμενα εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν, ἔσπευσεν αὐθορμήτως νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν Κοραῆν ἔνθερον εὐχαριστίαν, ἐξ Ἀγκῶνος δὲ, τῇ προτεραιᾷ τοῦ εἰς Ἑλλάδα πλοῦ, ἐπέστειλε τῇ 2 δεκεμβρίου 1827 πρὸς τὸν σοφὸν αὐτοῦ ἐπαινέτην μακρὸν γράμμα, ἐπαγγελλόμενος νὰ μιμηθῇ κατὰ τὰ ἐνόντα τὸν Τιμολέοντα καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος ὅσα ὁ Κοραῆς ἤλπιζε παρ' αὐτοῦ. «Μακαρία ἡ πατρίς, ἂν πράξῃ ὅσα μὲ ὑπόσχεται εἰς τὴν ἐπιστολήν του! καὶ μακάριος αὐτὸς ἂν φιλοτιμηθῇ νὰ κατασταθῇ εὐδαίμων ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος!» Ἀλλὰ καὶ

ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ Καποδίστριας, προσκόπτων εἰς ἀπροσδόκητα κωλύματα, ἔμελλε νὰ φανῇ ἡσίων τῶν περὶ αὐτοῦ προσδοκιῶν, μὴ διὰ τοῦτο ἦτο ἄξιος κατακρίσεως; «Ἀκόμη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἄλλος παρ' ὅ,τι ἠλπίζετο (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς τῇ 16 ὁκτωβρίου 1828), ἡ ἀχρευστάτης διαγωγὴ καὶ κυβέρνησις τῶν πρὸ αὐτοῦ, τὸν ἔκαμαν ἀναγκαῖον. Χωρὶς αὐτὸν, ἐκινδύνευε καὶ τὸ σωθῆν ἀπὸ τὰς σφαγὰς μέρος τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐξαλειφθῇ ὁλότελα ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ἐπειτα πρέπει νὰ συλλογισθῶμεν καὶ τοῦτο. Πιθανὸν ἢ μάλλον βέβαιον κρίνω, ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει ἐξουσίαν νὰ πράξῃ τίποτε ἀπ' ἑαυτοῦ· ἡ τύχη μας τώρα πλέον κρέμεται ἀπὸ τοὺς θεοπέμπτους εὐεργέτας μας». Ἀποκρινόμενος δὲ καὶ πρὸς τὴν ἐξ Ἀγκῶνος ἐπιστολὴν τοῦ Καποδιστρίου, ἔγραφε τῇ 5 ἰανουαρίου 1828. «Ἡ πατρίς βλῆ σὲ παρακαλεῖ δι' ἐμοῦ νὰ ἔχῃς εἰς πᾶσάν σου πράξιν καὶ βουλήν ἀκαταπαύστως πρὸ θροναλμῶν τὸν πρόγονον Τιμολέοντα καὶ ἀπ' αὐτὸν νὰ λαμβάνῃς συμβουλὴν. Ὁ ἀκαταπαύστως κυλιόμενος οὗτος βίος ἄλλο δὲν ἀφίνει εἰς τὴν ἐξουσίαν μας παρὰ νὰ δράζωμεν νομίμως τὸ ὅποιον εἰς καθένα ἡνοιξεν ἡ Πρόνοια στάδιον μικρὸν ἢ μέγα. Τὸ ἀνοιχθὲν εἰς σὲ ἀπὸ τὴν Πρόνοιαν στάδιον ὑπερβαίνει καὶ τὸ πολὺ· ἐπειδὴ σου ἐμπιστεύθη ὁλοκλήρου ἔθνους εὐδαιμονίαν. Εἴν' ἀπ' ἐκεῖνα τὰ στάδια, τὰ ὅποια δὲν ἀνοίγονται πλὴν μίαν φορὰν εἰς κάθε 500 ἢ 1000 ἔτη. Γνωρίζεις ἐκ τῆς παλαιᾶς ἱστορίας, πῶς τὸ ἔτρεξεν ὁ Τιμολέων, καὶ ἐκ τῆς νέας πῶς ὁ Ναπολέων. Ὁ δυστυχὴς οὗτος μέγας ἄνθρωπος ἀλλ' ὄχι μέγας ἀνὴρ, εἶχε πολὺ πλεονέκτημα τοῦ Τιμολέοντος μέσα καὶ βοηθήματα νὰ τὸ τρέξῃ λαμπρῶς· ἀλλὰ τοῦ ἔλειπεν ὁ θειότατος ἔρως τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας, ὅστις ἐπύρωνα τὴν γενναίαν ψυχὴν τοῦ Τιμολέοντος. Sapienti satis. Συγχώρησε καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα εἰς γέροντα, ὅστις δὲν ἐκολλάκευσεν οὐδὲ νέος ὢν ποτὲ κἀνένα».

Δὲν ἠρξέσθῃ ὁ Κοραῆς παραβαλὼν τὸν Καποδίστριαν πρὸς τὸν Τιμολέοντα, ἀλλὰ καὶ ἐδήλωσεν ἐκ τοῦ προτέρου ὅτι ἂν συνέβαινε νὰ μὴ ἀρέσῃ ὁ Κυβερνήτης πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας, οὐδὲν θαυμαστόν· διότι μήπως καὶ ὁ Τιμολέων ἤρесе πρὸς πάντας τοὺς Συρακοσίους; Εἰπέ τις τῶν παλαιῶν ἀστειευόμενος, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦναι τις τοῖς πᾶσιν ἀρεστός, πλὴν ἂν γίνῃ *ζαχαρόπιττα*, «εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον». Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος, ποιεῖται ἀλλαχθοῦ ὁ Κοραῆς παντοίους ἐπαίνους περὶ τοῦ Καποδιστρίου, ὡς «θεραπεύσαντος μὲ τὸ παράδειγμα του τὴν τιτλοφυίαν, πρῶτος αὐτὸς παύσας νὰ

δνομάζεται κόμης», ὡς ἐγκαινίσαντος τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον καὶ ἰδρύσαντος πολλὰ στοιχειώδη σχολεῖα καὶ διδασκαλεῖα· πρὸς τούτοις ἀπολογεῖται αὐτοῦ, παρ' ἀξίαν κατηγορηθέντος ὅτι δῆθεν ἐθῆτευε τῇ ῥωσικῇ αὐλῇ, οὕτω δὲ αὐτὸς ὁ Κοραῆς ἀνακηρύττει τὸν Καποδίστριαν πρὸς τὴν φρονήσεως καὶ μεγάλους ἀρετῆς ἄνδρα. Νοεῖται οἰκοθεν ὅτι ὁ φρόνιμος καὶ ἐνάρετος ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ νομιζέται καὶ ὅλως ἀδιάπτωτος. «Ὁ Κυβερνήτης δὲν εἶναι ἀναμάρτητος (ἐγράφην ὁ Κοραῆς τῇ 15 μαρτίου 1829)· πλειοτέρας ἀφορμὰς καὶ πλειοτέρους πειρασμούς ἀμαρτημάτων ἔχει παρὰ κἀνέν' ἄλλον πολίτην»· ἔχει παλαιὸν παράδειγμα προγονικὸν τὸν Τιμολέοντα, ὅστις ὑπέφερε τῶν κακῶν δημιουργῶν τὰς φλυαρίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ ἐν Αἰγίνῃ καὶ Ὑδρᾷ ἐμμανέστατοι τοῦ Κυβερνήτου ἀντίπαλοι κατώρθωσαν νὰ σαγηνεύσωσι τὸν ἀπειρόκακον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσονομίας ἐραστήν, Κοραῆν· τούτου δ' ἕνεκα ὁ μικρὸν πρόσθεν δικαίως ὑποληφθεὶς ἐφάμιλλος τοῦ Τιμολέοντος ζηλωτῆς διεσῶρθη μετ' ὀλίγον ἀδίκως ὡς τύραννος, πονηρότερος καὶ αὐτοῦ τοῦ Φαλακρίτου, καὶ ὡς προδότης, χεῖρων καὶ αὐτοῦ τοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐστηλιτευμένου φιλοπέρσου Ἀρθμίου τοῦ Ζελεῖτου. Ἡ πρώτη κατὰ τοῦ Κυβερνήτου διατριβὴ τοῦ Κοραῆ, συνταχθεῖσα κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1830 ἐν εἴδει διαλόγου, ἐπιγράφεται «τί συμπερεῖ εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα νὰ πράξῃ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ εἰς χριστιανούς τουρκίζοντας· διάλογος δύο Γραικῶν (Λαοσθένους καὶ Χαριλάου), ἐκδομένος ἀπὸ τὸν Γ. Πανταζίδην». Θαλερὰν καὶ ἀγέρων ἔχων τὴν μνήμην τῶν μεγάλων καὶ ἐξαίσιων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἀρχῶν, καταφέρεται ὁ ψευδώνυμος Πανταζίδης, χωρὶς τινος ἀνασκοπῆς, ἐναντίον αὐτοκρατόρων, βασιλέων καὶ πάντων τῶν «ἀντιχρίστων ὀλιγαρχικῶν» ἐγκωμιάζων «τὸν μόνον κυρίαρχον λαόν». Ὡς «Ἕλλην ἄγαν φιλόπατρις, ἀποστρέφεται τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν, ἀλλὰ δὲν παρέρχεται ὅλως ἐν σιγῇ καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῶν Ἑλλήνων. Οὐδαμῶς ἀρνούμενος τὰς μωρὰς διχονοίας τῶν προεστώτων, κηρύττει ὅτι «τὰ πλεῖστα ἔπαθεν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὸν Μεταρνήχον, ἀπὸ τὸν ἄγγλον ἀρμολὴν τῆς Ἐπτανήσου, τὸν ἄγριον Μαυτιλάνδον, ἀπὸ τὸν αὐτόχειρα Καστελλῆχον, ὑπουργὸν βασιλικὸν τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἐσχάτως ἀπὸ τὸν μωρότατον ὅλων τῶν διπλωματικῶν, καὶ παρελθόντων καὶ παρόντων, Βελλιγικτῶνα, ὅστις ἀπειπισθεὶς πλέον τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐπενόησε νὰ τὴν συσφίγῃ ἢ μᾶλλον νὰ τὴν πνίξῃ εἰς ὅρια τόσον στενὰ, ὥστε νὰ εὐρίσκηται εἰς

ἀδιόλκιπτον κίνδυνον νὰ δουλωθῇ καὶ δεύτερον». Ὁ Κοραῆς ἐλπίζει εἰσέτι ἐπὶ τὴν τιμιότητα τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ... «Ὁ Καποδίστριας εἶναι τίμιος ἄνθρωπος, ἀλλ' εἶναι περικυκλωμένος ἀπὸ πολλὰ κολακικὰ ἀνδράποδα, ὅποια ἴσχυσαν νὰ μεθώσωσιν αὐτὸν τὸν μέγαν Ναπολέοντα καὶ νὰ τὸν τυφλώσωσιν, ὡς ἐμέθυσε καὶ ἐτύφλωσεν ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεύς τὸν τρῆμερόν Κῆκλωπα. Τοῦ Κυβερνήτου ἡ τιμιότης ἐφάνη μάλιστα εἰς τὴν διοίκησιν τῶν δημοσίων χρημάτων, ἀλλὰ μὴ δὲν ἔδειξεν ἡ πεῖρα, ὅτι ἡ καταφρόνησις τῶν χρημάτων δὲν συνοδεύεται πάντοτε μὲ τὴν καταφρόνησιν τῆς δεσποτείας. Μὴ δὲν ἐφάνησαν χρημάτων ἀπρόντιστοι πολλοί, καὶ ὅμως πλεονέχται ἐξουσίας ἀχόρταστοι; «Χεῖρες μὲν ἀγναί, φρήν δ' ἔχει μίασμα τι», ὅλων δὲ τῶν μιάσματος τὸ βρωμερώτατον εἶναι τῆς δεσποτείας τὸ μίασμα». Ἀδιστάκτως ὁμολογεῖ ὁ Κοραῆς ὅτι ὁ Κυβερνήτης «ἐξήπλωσε τὰ ἀλληλοῤυδακτικὰ σχολεῖα· αὐτὰ ὅμως (προσεπιλέγει) δὲν εἶναι παιδεῖα ἀλλὰ παιδεῖας θεμέλια καταγῆς κρυμμένα, ἐπάνω τῶν ὁποίων δὲν ἀνεφάνη ἀκόμη κανὲν ἄξιον Ἑλλήδος κτίριον παιδεῖας ἑλληνικῆς». Ταῦτα λέγων ὁ Κοραῆς ἀδικεῖ τὸν Καποδίστρια· διότι χωρὶς στερεῶν βάθρων οὐδεμία ἐγείρεται ἔμπροσθεν οἰκοδομῇ, ἀπόδειξις δὲ ἡ νῦν κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς παιδεῖας, ἣτις, διὰ τὴν ἑλλειψὶν θεμελίων, ὁμοιάζει πρὸς ἴδρυμα κλονούμενον καὶ μᾶλλον εἰπεῖν πρὸς πυραμίδα ἀνεστραμμένην. Ἐπαναλαμβάνει δὲ ὁ Κοραῆς τὰ κατὰ τοῦ Καποδιστριαίου ὑπὸ ἄλλων συγχρόνων κατηγορῶν εἰρημένα, ὅτι ἀπηγόρευσε δῆθεν τὴν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν σχολείων παράδοσιν τοῦ Γοργίου καὶ ἄλλων πλατωνικῶν διαλόγων, προσεπαγόμενος «ὅτι μόνη ἡ ἐλευθερία εἶναι γεννήτρια τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ μόνη αὕτη γεννᾷ τὴν μητέρα τῆς φιλόττος ἰσότητος». Ἐπὶ πᾶσιν ἐλπίζει εὐπίστως τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος παρὰ τῶν ἐφημεριδογράφων, δικαίως ἐγκωμιάζων τὴν πατριαρχικὴν χρηστότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν παρομοιάζει πρὸς γῆν ἀγαθὴν «ἣτις ἤθελε βλαστήσειν καὶ καρποὺς ἀγαθοὺς ἂν δὲν ἐπνίγετο ἀπὸ ζιζάνια». Ἡ Ἑλλὰς, κατὰ τὸν Κοραῆν, εἶναι πτωχὴ, καὶ ἐπομένως χρήζει οἰκονομίας· ἔχει λαὸν ἀπαίδευτον, θεόμενον πολλῆς παιδεῖας· «ἐτίναξεν ἀπὸ τὸν αὐχένα τῆς ζυγῶν δουλικῶν, ἀλλὰ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας φέρουν ἀκόμη τὰ στίγματα τῆς δουλείας, τὰ δουρικὰ φρονήματα, παντάπασι διάφορα ἀπὸ τὰ γενναῖα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρετῆς διανοήματα». Οὐδὲν ἄλλο δὲ λείπεται «ἢ νὰ ζητήσῃ ἡ Ἑλλὰς τὴν προστασίαν τῶν Ἰσχυρῶν, προσκαλοῦσα αὐτοὺς νὰ στείλωσιν ἄνδρας συνετοὺς καὶ σοφοὺς πρὸς σύναξιν τοῦ πολιτεύματος».

ἡ φράσις
τοῦ μαθητοῦ
τοῦ Καραϊσκάκη
στ. 1.

Ὁ δεύτερος διάλογος ἐγράφη μεσοῦντος τοῦ ὁκτωβρίου 1831, ὀλίγαις ἡμέραις πρὶν μᾶθῃ ὁ Κοραΐς τὸν φόνον τοῦ Κυβερνήτου. Ἄλλ' ἐν τῷ προλόγῳ καὶ τῷ ἐπισυνημμένῳ ἐφορκίῳ οἰκτερεῖ τὸ στυγερόν κακούργημα, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, καταγγέλλει δὲ πάλιν μεθ' ὑπερβολικῆς ὀξύτητος καὶ ἀστοργίας τοῦ σφαγέντος Κυβερνήτου τὴν διοίκησιν. «Ὁ ἀδίκως τολμηθεὶς κατὰ τοῦ Κυβερνήτου φόνος (λέγει προσημαζόμενος) τὸν ἐλύτρωσεν ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐπιβάλῃ ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν παραβάτην τῶν ἑλληνικῶν νόμων, δικαιοτέραν καὶ πολὺ φρικτοτέραν τοῦ θανάτου ποινὴν, τὴν ἄτιμον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔξωσιν αὐτοῦ. Ὁ φονεὺς τοῦ Κυβερνήτου ἀδίκησε διπλῶς τὴν ἑλληνικὴν πολιτείαν· ὅχι μόνον τῆς ἤρπασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τὴν ὅποιαν αὐτὴ μόνη εἶχε δίκαιον νὰ ἐπιβάλῃ κόλασιν εἰς ἐκεῖνον, ἀλλ' ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τοὺς φίλους του νὰ τὸν θρηνολογῶσι καὶ νὰ τὸν ἐκθειάζωσιν ὡς μέγαν πολίτην, μόνον ἄξιον νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα». Καὶ ἐτι δριμύτερον. «Ἄν καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ Καποδιστρίου ἐχρημάτισεν ἀληθῶς τυραννικῇ, ὁ φονεύσας ὁμοίως αὐτὸν λογίζεται ἀπλῶς φονεὺς, καὶ ὅχι τυραννοκτόνος, διότι τὸν ἐφόνευσεν αὐτεπάγγελτος καὶ ἐκδικῶν τὰ ἀδικήματα, ὅσα ἔπαθεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν. Ὁ φόνος λοιπὸν εἶναι φόνος ἄδικος· ἀλλ' ὁ πρωταίτιος τοῦ φόνου τοῦ Καποδιστρίου ἐχρημάτισεν αὐτὴ ἡ Ἀγία Συμμαχία, ἥτις τὸν ἔστειλε νὰ καθυποβάλῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν ζυγὸν τῆς Ῥωσσίας· ὡς μεγάλου καὶ αυτοκράτορος δεσπότης δεσπότης ὑπάλληλος ἐπεχείρησε νὰ κατασταθῇ καὶ αὐτὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Κατήργησε τὸ πολίτευμα καὶ ἔνωσεν εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον καὶ τὰς τρεῖς διαιρετὰς ἀρχάς, γενόμενος αὐτὸς νομοθέτης, νομοτελεστής καὶ δικαστής· ἐτόλμησε νὰ συντρίψῃ καὶ τὸ κράτιστον ὄπλον τῆς ἐλευθερίας, τὴν τυπογραφίαν· ἐσπούδασε νὰ φθείρῃ καὶ αὐτὰ τὰ ἥθη τοῦ ἔθνους· κατεδαπάνησεν ἀσώτως τὰ δημόσια χρήματα, διωροδοκῶν ἢ καὶ καταπλουτιζὼν πολλοὺς πολίτας· ἐμίσθωσε πολλοὺς συκοφάντας, ὠτακουστάς, καταδότας. Ἡ πρέπουσα ποινὴ εἰς τὸν Καποδίστριαν δὲν ἦτο ὁ φόνος, ἀλλ' ἡ ἔξωσις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα· ἀπὸ τοιαύτην δικαίαν καὶ πρέπουσαν ποινὴν ἐλευθέρωσε τὸν Καποδίστριαν ὁ ἄδικος φονεὺς. Οἱ πανηγυρισταὶ τοῦ δεσπότη ἐκθειάζουσιν αὐτὸν ὅτι ἔπικυσε τὰς πατρίδας, ἐγαλῆνισε τὰς προτέρας τῆς Ἑλλάδος ταραχάς, ἐμπόδισε τὰς κατὰ τοῦ λαοῦ ἀδικίας τῶν Κοντσαπασίδων· καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθέστατον. Ἀλλὰ τοιαύτη παῦσις τῶν κακῶν καὶ γαλήνη ὁμοιάζει τὴν γαλήνην τοῦ κοιμητηρίου». Τούτων

ἔνεκα μεταμέλεται ὁ Κοραῆς, ὅτι «ἤλπισεν ἔργα Τιμολέοντος ἀπὸ ἀνθρώπων γεννημένον εἰς τὴν βενετικὴν ὀλιγαρχίαν καὶ ἀνατεθραμμένον εἰς δεσπότην αὐλὴν» στηλιτεύει δὲ «τὴν Ἑπτανησοβενετικὴν ψώραν» ὡς οὐχ ἦττον τῆς «φαναιριωτικῆς λέπρας» ἐπικίνδυνον. Ὁ Καποδίστριας ἐγένετο «νεκροθάπτης τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας», μετὰ τοῦτου δὲ τὴν ἐκλείψιν «τὸ μέγιστον ὅσων ἔπαθε κακῶν ἢ Ἑλλάς ἤθελ' εἶσθαι ἢ εἰς βασιλέα ὑποταγῆ». Τὸ κατακόρυφον τῆς κακοδαιμονίας ἐπέρχεται «ὅταν ὁ ψευδοπεπαιδευμένος ἀνακατωθῇ εἰς τὰ πολιτικά». Πρὸς φωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐμελέτα ὁ Κοραῆς νὰ τυπώσῃ καὶ τρίτον διάλογον, «ἀλλ' ἡ ἀπόφασις τῶν . . . νὰ μᾶς στείλωσιν ὀκτωκαίδεκαετῇ βασιλίσκον παύει καὶ τοὺς Διαλόγους· ἀνάγκη οὐδὲ Θεοὶ μάχονται». Καὶ ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις δὲ πρὸς τὸν Ῥώταν καὶ τὸν Κοντόσταυλον γράμμασι τὰ αὐτὰ ἐξαγγέλλει ὁ Κοραῆς φρονήματα. «Ὁ τύραννος ἐκολάσθη δικαίως (ἂν καὶ μὲ ἀδίκου φονέως χεῖρα) ἀπὸ τὴν ἐκδικον πάσης ἀδικίας Θεὸν (ἔγραφε τῇ 24 ἀπριλίου 1832 πρὸς τὸν Ῥώταν). . . . Μετὰ τὸν Κοζάκον, ποίαν μορφήν μέλλει νὰ λάβῃ ἡ Ἑλλάς, δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ τὸ προβλέψω, ἐπειδὴ, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν ἐκεῖ κανένα ἱκανὸν μῆτε τὸν νοῦν, μῆτε τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος. Οἱ Κουντουριῶται εἶναι χρηστοὶ ἄνδρες, ἀλλ' ὅχι ἄρκετοὶ νὰ αὐτοπραγῇσωσι τὸ παραμικρὸν, χωρὶς νὰ χειραγωγῶνται ἀπὸ ἄλλους· καὶ τούτους μάλιστα τοὺς χειραγωγοὺς συλλογιζόμενος τρέμω καὶ φρίττω. Οἱ τρεῖς λογιώτατοι . . . εἶναι ἀπ' ἐκείνους τοὺς λογιωτάτους, τῶν ὁποίων ἡ λογιότης ἀπενέκρωσε τὸ λογικόν. Ὁ Κωλέττης εἶναι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τζιράκι. Ὁ Κολοκοτρώνης, λόγιος καὶ οὗτος τὰ πολεμικά, εἶναι παλληκαρᾶς βουητής, καὶ τὸ λογικόν του δὲν φθάνει μακρότερον τοῦ σπαθιοῦ του. Διὰ τοῦτο ἐπεθύμησα τὴν παρουσίαν τοῦ Λαφαίετου ὡς χειραγωγοῦ καὶ ὅχι ὡς κυβερνήτου καὶ διοικητοῦ. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἂν ἐγίνετο δημοσίαις πρὸς-κλησίαις πρὸς τὸν Λαφαίετην, ἤθελεν ὁ Λαφαίετης, παραβλέπων τὸ γῆρας του, ἔλθειν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ προσθέσῃ εἰς τοὺς πολλοὺς στεφάνους του καὶ τὸν ἀμείνων στέφανον, ὅτι ἔσωσε καὶ ἐλευθέρωσε καὶ ἀνέστησεν ἀληθῶς τοὺς Ἕλληνας». Ταλνίζων δὲ τῶν τυραννοκτόνων τὴν μωρίαν ἔγραφε τῇ 15 ἰουνίου 1832 πρὸς τὸν Κοντόσταυλον. «Ἄν ἐτυραννοκτόνησαν οἱ Μαυρομυῆλαι διὰ τὰς ὁποίας ἔπαθον ἀπὸ τὸν τύραννον ἀδικίας, δὲν τοὺς ἐπαινῶ· ἀλλ' οὐδὲ τολμῶ πάλιν νὰ τοὺς καταδικάσω ὡς φονεάς. Τοιαῦται ἐκδικήσεις κλαίονται, ἀλλὰ δὲν κολάζονται ὡς οἱ δικαίως κολαζόμενοι φόνες. Ἄν ἐθυσίασαν τὸν δεσποτισκόν,

κινούμενοι ἀπὸ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἔρωτα, ἔπραξαν, φίλε μου, πράξιν ἀνωφελῆ καὶ ἀκολούθως ἀνόητον. Ἀνάγνωσε τὴν παλαιὰν ἱστορίαν, ἐξέτασε καὶ τῆς νέας ὅσα συνέβησαν πρὸ τριακοσίων ἐτῶν, καὶ ὅσα ἔδες καὶ βλέψεις τὴν σήμερον γινόμενα. Εἰς τὴν παλαιὰν βλέπων πολλοὺς τυραννοκτόνους, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν εὕρισκω πλὴν σχεδὸν ἓνα μόνον ἀληθῶς ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὸν ὑπὲρ πατρίδος ζῆλον, τὸν Βροῦτον. Καὶ τί ἐκατόρθωσεν ὁ Βροῦτος; ἐφόνευσε δεσπότην ἄδικον τὸν Καίσαρα, ἀλλ' ὁμῶς μεγάλῳφρονα καὶ ἀρκετὰ γενναῖον νὰ καταπαύσῃ ἄλλων αἱμοβόρων, τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἀδικίας· κ' ἐπαράδωκε, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ἢ νὰ τὸ προβλέπῃ, τὴν ταλαίπωρον πατρίδα του εἰς τὸν ταρτοῦφον Αὐγούστον, εἰς τὸν ὑποκριτὴν Τιβέριον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀνθρωποφάγους τυράννους, οἱ ὅποιοι κατεπλήγησαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πατρίδα τὸσον, ὥστε οὐδ' ἡ ἀρετὴ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐδυνάθη πλεόν νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Ἄν ἐξετάσωμεν τὴν νέαν ἱστορίαν, ἀρκεῖ τὸ παράδειγμα τῶν τυραννοκτόνων τοῦ Stuart, καὶ τῶν τυραννοκτόνων τοῦ Λουδοβίκου δεκάτου ἔκτου. Ὅχι, φίλε μου, οἱ τυραννοκτόνοι δὲν ἐκατόρθωσαν ποτέ τίποτε· ἀλλ' ἄλλοι ἐκινήθησαν ἀπὸ ἐνθουσιασμόν ἀνόητον, ἄλλοι ἀπὸ ἐκδικήσεις ἀνθρωπίνας, καὶ ποτε δὲ καὶ αἰσχύρας, ὡς ἦτο τῶν περιβοήτων Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος, τοὺς ὁποίους ἀπαθανάτισαν οἱ Ἀθηναῖοι, διότι τοῦτο τοὺς ἐσύμφερε μάλιστα ἀφοῦ ἡ καλὴ Σολωνικὴ Δημοκρατία ἤρχισε νὰ κλίνη εἰς τὴν ὀχλοκρατίαν. Ἄς γνωρίζωμεν χάριν τὸν θαυμάσιον ἱστορικὸν Θουκυδίδην, ὅστις μᾶς λέγει καθαρά ὅτι ἡ τυραννοκτονία αὕτη δὲν ἔγινεν ἀπὸ ὑπὲρ πατρίδος ζῆλον. . . Ἡ ἱστορία εἶναι μακρὰ (Θουκ. βιβλ. ἕκτον, κεφ. 54—59) καὶ σὲ συμβουλεύω νὰ τὴν ἀναγνώσῃς· θέλεις δὲ μάθειν ὅτι καὶ ὁ τύραννος, τῶνομα μόνον τοῦ τυράννου εἶχεν, ἀλλ' ἐκυβέρνηα ὡς ἡμέρος ἡγεμῶν, καὶ ἐσέβετο τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν πλεόν παρ' ὅτι τὴν ἐσεβάσθη ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Ναπολέων. Μετὰ τὸσαῦτα παραδείγματα, παλαιὰ καὶ νέα, πῶς θέλεις, φίλε, νὰ ἐμπιστεύωμαι Ῥίζους καὶ Μαυρομιχάλας; Βάλε εἰς τόπον τοῦ φανευθέντος δεσποτισκοῦ ἡγεμόνα πολυχρόνιον τὸν Μαυρομιχάλην καὶ θέλεις ἰδεῖν τί μέλει γενέσθαι. Καὶ δικαίως, ἐπειδὴ ὁ δεσποτισκὸς ἄλλην εὐγένειαν δὲν εἶχε πλὴν ὅτι ἐδούλευσε μέγαν δεσπότην. Ἀλλ' ὁ Μαυρομιχάλης ἐπαγγέλλεται ἀπόγονος τοῦ Λυκούργου! Ἡ δὲ ἐγνωρίσεις τὴν μεγαλαυχὸν τοῦ ἀπόκρισιν πρὸς ὁμότιμον πολίτην, «χθεσινὲς ἀνθρῶπε, τολμᾷς νὰ μετρηθῇς μὲ ἄνδρα, τοῦ ὁποίου ἡ γένεσις εἶναι τὸσον παλαιά, ὅσον καὶ αἱ κορυφαὶ τοῦ Ταυγέτου!»». Τὴν ἀληθῆ ἢ πλαστὴν ταύτην τοῦ

Ἰστορικῶν ποικίλων ἐν λέγει· ὁ Κοραῖς παρά τινος ἔμαθεν· ἴσως παρέλαβεν τὴν ἐκ τῆς γαλλιστὶ τότε ἐκδοθείσης ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς πανάσσεως ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου.

Ὅμως καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ πλείστοι καὶ σωφρονέστατοι σέβουσι καὶ φοβέονται πάση τιμῇ τοῦ Κυβερνήτου τὴν μνήμην, μετὰ βαρυθυμίας ἢ ἀναγνώσθωσιν αἱ ἐν ταῖς δυσὶ προμνημονευθείσαις διατριβαῖς καὶ ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις πρὸς τοὺς φίλους γράμμασι δεινὰ τοῦ Κοραῖ αἰτιάσεις. Τῶν κατηγοριῶν ὅμως τούτων ὑπαίτιοι εἶναι οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπάνθρωποι τοῦ Κυβερνήτου συκοφάνται, οἵτινες διὰ ψευδῶν καταγγελιῶν καὶ λελογισμένων διαβολῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταστήσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Καποδιστρίου καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπεχθές καὶ πρὸς τοὺς ξένους. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι οἱ δαίμονες τῆς φιλαρχίας καὶ τῆς θηριότητος ἀνέφλεξαν ἐπὶ τοσοῦτον τὰς θρασείας καὶ ἀγρίας τῶν πολιτευομένων μερίδας ὅσον ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου· τὴν ἄπληστον δὲ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Καποδιστρίου σπουδαρχίαν ἐκθύμως ὑπέθρεψαν καὶ ξέναι κυβερνήσεις, ἐντέχνως ἀναρρήτισσας τὰς ἀμοιβαίας τῶν ἐριζόντων μνησικαχίας καὶ φιλατίας, οὕτω δὲ παρασκευάσας τὸν ἔλεθρον τοῦ ἀγχινουστάτου Ἑλλήνος, τοῦ μόνου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅστις ἦτο ὄντως ἐλπίς καὶ καύχημα τοῦ γένους. Οὐδαμῶς πταίει ὁ φιλελεύθερος καὶ φιλόπατρις ἀλλ' εὐπιστος Κοραῖς, γενόμενος ἐρμηνεὺς τῶν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου μορφῶν πονηρῶν ἐπιστολογράφων, ὧν μάλιστα παρατίθεται καὶ τὰ γράμματα ἰδίαις λέξεσιν. Ἐν τῷ φλογμῷ τῶν παθῶν ἡ ἀλήθεια καθίσταται δυσθῆρατος, καὶ οὐδὲν ἄπορον ἂν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ εὐθύφρων καὶ ἐγκρατὴς Κοραῖς παρεσύρθη ἀνεπισητόως ὑπὸ τοῦ σμήνους τῶν ἀπατεῶνων εἰς σφαλερὰν καὶ παρ' ἀξίαν ἐκτίμησιν τῆς πολιτείας τοῦ πρόσθεν ἐπαξίως ὑπ' αὐτοῦ θαυμασθέντος ἀνδρός. Ὡς ὁ Κοραῖς, ἡγάπα ὁ Καποδιστριας καὶ περιεῖπε τὴν Ἑλλάδα ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἦτο εἰσέτι δούλη, οὐδεὶς δὲ ἀγνοεῖ μεθ' ὁπόσης πολιτικῆς συνέσεως καὶ φιλοπατρίδος μερίμνης ἐφιλοτιμήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκάθεκτον καὶ ριψοκίνδυνον ζῆλον τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ὅτε κατεφύργῃ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, ἡ ἐλληνικὴ τοῦ Καποδιστρίου ψυχὴ, περιελθοῦσα εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ καθήκοντα ὑψηλοῦ πολιτικοῦ ἀξιώματος, οὐδαμῶς ὠκνησέ νὰ ἀποβάλλῃ χάριν τῆς πατρίδος ἐπίσημον καὶ ἐπίζηλον λειτουργίαν καὶ πᾶσαν ἄλλην τιμὴν καὶ δύναμιν, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καθήκον ἦτο ὑπέρτερον καὶ ἱερώτερον παντὸς ἄλλου ἀξιώματος, καὶ ὅτι Ἕλλην τὸ γένος ὑπουργὸς οὔτε ἡδύνατο οὔτε ὠφέλε

*

νά διακονῇ παρὰ τοῖς ξένοις τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως, συνάμα δὲ νά μὴ συνδιακονῇ καὶ ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης περὶ τῶν ὅλων ἰδίας πατρίδος. Ἀφ' αὐτῆς καὶ ἀθαρρύβως ἰδιωτεύοντα ἐν Ἑλβετίᾳ, ἢ ἐν Τροϊζήνι Συνέλευσις, τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἐν Πίσῃ τότε διατρίβοντος καὶ μετ' ὀλίγον τελευτήσαντος πρώην Οὐγγροβλαχίας, Ἰγνατίου, προτάσει δὲ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, ἀνηγόρευσε τὸν Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος· ὁ δὲ ἀναγορευθεὶς ἐδέξατο ἀσμένως τὴν πρόκλησιν οὐχὶ ἐκ φιλαρχίας ἢ ἐκ φιλοδοξίας, ἀλλ' ἐκ καθαρᾶς καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως νά συνεργήσῃ κατὰ τὰ ἐνόντα, διὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ πείρας, εἰς τὴν βαθμιαίαν τῆς ἡρημωμένης Ἑλλάδος ἀνόρθωσιν. Οὐ μόνον ὁμογενεῖς Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ ἄλλογενεῖς ἱστορικοί, ἀπεχθῶς ἔχοντες πρὸς τὴν Ῥωσσίαν — ὁ Μένδελσων Βαρθόλδου, ὁ Φίνλαύ, ὁ Γερβίνος καὶ ἄλλοι — ἐπέκριναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σφοδρῶς τὴν διοίκησιν τοῦ Κυβερνήτου, ἐκ προκατλήψεως ἀφορῶντες εἰς τὸ προγενέστερον διπλωματικὸν αὐτοῦ σταθίον. Τὸ πρῶτιστον τοῦ Καποδιστρίου ἀμάρτημα εἶναι (λέγουσιν) ὅτι διετέλεσεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ὑπουργὸς ἐν Ῥωσσίᾳ, ἐπομένως καὶ προαιρούμενος καὶ θέλων, δὲν ἦτο δυνατόν νά πολιτευθῇ κατὰ τὰ παραγέληματα τῆς ἐλευθερίας. Ἀμα ἀποβὰς εἰς Ναυπλίαν τῇ 18 ἰανουαρίου 1828 (ἱστορεῖ ὁ Γερβίνος) ἐχαιρετίσθη ὁ Καποδίστριας ὡς σωτὴρ καὶ ἄγγελος εἰρήνης. Ἐφάνη πρὸς καιρὸν ὅτι ἐξέλειπον τὰ μίσθια τῶν πολιτικῶν μερίδων, ἢ ἀλλοζονεία τῶν προεστώτων καὶ ἡ ἀγριότης τῶν ἀγωνιστῶν. Ἡ πρώτη αὐτοῦ προκήρυξις ἐνέπνευσεν εἰς τὴν δεδωμένην καὶ ἡσυχίας καὶ τάξεως διψῶσαν Ἑλλάδα φαιδρὰς ἐλπίδας. Τὸ χάος εἶχε προβῇ εἰς τὸ κατακόρυφον· ὅλη σχεδὸν ἡ στερεὰ κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ Αἰγύπτιοι ἐληγάτου τὴν Πελοπόννησον, χιλιάδες δὲ φυγάδων καὶ ἐπαιτῶν διέτρίβον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ταῖς ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀπελευθερωθείσαις. Ἡ κυβέρνησις δὲν εἶχεν ἄλλας προσόδους ἢ τὰς τῶν νήσων· τὸ δημόσιον ταμεῖον ὠμοιάζε πρὸς πῖθον Δαναίδων, περὶ ὃν γοερῶς ἐκραύγαζον οἱ ἀποροῦντες ἄρτου καὶ ἀργυρίου· τὸ δὲ ναυτικὸν ἦτο ἐπιδηρομένον εἰς πειρατείαν. Ὁ Καποδίστριας ἐπεδείξατο κατ' ἀρχὰς φιλοπατρίαν, ἀφιερῶθαι εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ψυχῇ τε καὶ καρδίᾳ μετὰ συντόνου δραστηριότητος. Ἀλλὰ στερούμενος εἰδικῶν γνώσεων περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῆς διοικήσεως κλάδου, κατέτρυψε τὸν ζῆλον αὐτοῦ εἰς ὑπέρμετρον τινα καὶ λεπτολόγον πολυπραγμοσύνην, κατηγάλωσε δὲ τὴν πρῶτην ἀκμὴν τῆς θυνάμειώς του εἰς ἀμφίβοла καὶ πρόσκαιρα πειράματα. Ὅπως δὲ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς πολιτικῆς του ἱκανότητος ἐβλαψεν ἀνέκαθεν τὴν ἐνέργειαν

αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὕστερον πολλῶν ὀλεθριώτεραι ἀπέβησαν αἱ πρὸς τὴν Ῥωσσίαν σχέσεις του. Κατὰ τὸν Γερβίνον, ὁ Καποδίστριας ἀπέβλεψεν εἰς τρία τινα· 1) νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτῷ διὰ βίου τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος· 2) νὰ φανῇ εὐχάριστος πρὸς τὴν Ῥωσσίαν· 3) νὰ προαγάγῃ τὴν εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον αὕτη συνηρμόζετο πρὸς τοὺς δύο τούτους σκοποὺς. Ὁ Καποδίστριας ἠδύνατο νὰ ἐργασθῇ ἀνενόχλητος εἰς τὴν ἄρσιν τῆς τὸν λαὸν ἀποθηρυσσάσης πενίας καὶ ἀμαθίας, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς προκατελιγμένους τοῦ Κυβερνήτου ἐπιτιμητάς, οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν πλουτοποιῶν τεχνῶν, οὐδὲν ὑπὲρ τῆς ἡμερώσεως τοῦ ἔθνους. Κατ' ἐξοχὴν ψέγεται ὅτι δὲν μετεφύτευσεν (διὰ μαγικῆς ῥάβδου) εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν βιοτεχνικὴν δεινότητα καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ σχολεῖα τῶν Ἑλλεβητῶν· ὅτι δὲν διένειμα γῆν εἰς τοὺς πένητας καὶ ἀκτήμονας ἀγρότας· ὅτι δὲν μετεποίησε παραχορῆμα τοὺς «κλέφτας» εἰς ὠφελίμους καὶ εἰρηνοκούς ἐργάτας· ὅτι ἐφύτευσε μόνον δένδρα καὶ γεωμήλα, οὐδαμῶς ἐπιμεληθεὶς ὅπως μεταρρυθμίσῃ ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον τὰ γεωπονικὰ ἐργαλεῖα· ὅτι ἡρνήθη τὴν ὑπὸ Ὀλλανδῶν αἰτηθεῖσαν ἄδειαν περὶ συστάσεως τραπέζης· ὅτι περιεφρόνησε «μέχρι βανδαλισμοῦ» τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος τὰ λείψανα· ὅτι ἔβλαψε τὴν πνευματικὴν διάπλασιν τῆς νέας γενεᾶς, κολοβώσας τὴν ἐκπαίδευσιν, περιορίσας τὴν διδασκαλίαν, δεσμεύσας τὴν φιλολογίαν καὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Στούρζα ἀποδοκιμάσας τὴν σύστασιν πανεπιστημίου· ὅτι τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἑκκλησίαν ἀνεκήρυξεν ἀνεξάρτητον διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως Ἱερᾶς Συνόδου· ὅτι, ἀντὶ τῆς διαλυθείσης βουλῆς συνέστησε τὸ λεγόμενον Πανελλήνιον· ὅτι ἐνεκαίνισε πολὺπλοκον γραφειοκρατίαν· ὅτι ἀπέτυχε νὰ συνομολογήσῃ θᾶνειον, παρὰ πᾶσαν τοῦ Ἐυνάρδου τὴν μεσιτείαν· ὅτι ἡ κακῶς νοουμένη φιλοπατρία παρήγαγεν αὐτὸν εἰς ξеноφοβίαν καὶ ξενηλασίαν, ἡ δὲ φιλαυτία του εἰς μῖσος καὶ ἀποστροφὴν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν δημοτικῶν θεσμῶν· ὅτι, ἔμα ἀναλαβὼν τὴν κυβέρνησιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἔθνους καὶ νὰ καταλύσῃ τὰς δημοκρατικὰς ἀρχάς· ὅτι ἐπειράθη νὰ ἐξευτελίσῃ τοὺς ὀπληχηγούς καὶ νὰ περιστείλῃ τὴν ὀλιγαρχικὴν τῶν προεστώτων δύναμιν· ὅτι ἐβδελύσσετο τοὺς ναυτικούς, καὶ μάλιστα τοὺς Ὑδραίους, διὰ τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις· ὅτι ἤθελε νὰ καταστρέψῃ τὴν νόμιμον ὑπεροχὴν καὶ πατροπαράδοτον ἡγεμονίαν οἰκων τινῶν, καὶ μάλιστα τῶν Μαυρομιχαλῶν, περὶ πλείστου δὲ ἐποιεῖτο τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους του, γενόμενος νευρόσπαστον τῶν δύο αὐτοῦ ἀδελφῶν, καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ

Βιάρου, οἵτινες εἰσήγαγον τὴν κατασκοπίαν· ὅτι, ἐπὶ τέλους, κατεδίωξεν ἀμειλίκτως τὴν ἀντιπολίτευσιν, κατεφίμωσε τὴν δημοσιογραφίαν, ὑπεξείλεν ἰδιαίτερα γράμματα κτλ.

Δὲν εἶναι ἔργον ἡμέτερον νὰ ἀνασκευάσωμεν τὰς προμνημονευθείσας ἐν πολλοῖς μειρακιώδεις κατηγορίας, ἀλλῶς τε καὶ διότι θὰ ἐξετρεπόμεθα τῶν προδιγεγραμμένων ὁρίων τῆς παρούσης πραγματείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Καποδίστριας, εἰς ἣν ἀναφέρονται καὶ αἱ δύο τοῦ Κοραῆ διατριβαί, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὴν δέκαστον τῆς ἱστορίας κρίσιν. Εἶναι ἐπὶ πᾶσιν ἐπαινετὸς ὁ Καποδίστριας ὅτι, ἐξ ἀγνῆς φιλοπατρίας καὶ πολιτικῆς συνέσεως, δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ οἰνοχοήσῃ ἄκρατον τὴν ἐλευθερίαν εἰς πολίτας ταλαιπώρου χώρας, ἥς τὸ μὲν ἡμῖς κατείχετο καὶ ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν βαρβάρων, τὸ δὲ ἕτερον ἡμῖς ἦτο λεία ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἀργαλέου λιμοῦ. Ὁ Πλούταρχος λέγει ἐν βίῳ Δίωνος τὰ σοφὰ ταῦτα ῥήματα. «Οἱ δὲ Συρακόσιοι, ὡς περ ἐκ μακρᾶς ἀρρώστιας, τῆς τυραννίδος, εὐθύς ἐπιχειροῦντες ἐξανίστασθαι καὶ πράττειν τὰ τῶν αὐτονομυμένων παρὰ καιρὸν, ἐσφάλλοντο μὲν αὐτοὶ ταῖς πράξεσιν, ἐμίσουν δὲ τὸν Δίωνα βουλόμενον ὡς περ ἱατρὸν ἐν ἀκριβεὶ καὶ σωφρονούσῃ διαίτῃ κατασχεῖν τὴν πόλιν». Ὁ γενναῖος καὶ μεγάλθυμος Δίων, ὁ ἐλευθερώσας τοὺς Συρακοσίους ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ἐγένετο μετ' ὀλίγον σφάγιον τῶν δημοκρατῶν, ἀποθανόντα δὲ ἐπένθησαν καὶ ἐτίμησαν πολλὰ καὶ οἱ Συρακόσιοι, οἱ τὸν Δίωνα ζῶντα ἀχαρίστως δυσφημήσαντες καὶ καταδιώξαντες. Ὅτι ὁ Καποδίστριας περιέπεσεν εἰς τινὰ σφάλματα, ὅτι λ. χ. δὲν ἔπρεπε νὰ καλέσῃ παρ' ἑαυτὸν τοὺς δύο ἀδελφούς του, ὅτι ὑπέσχετο τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς συνελεύσεως, εἴτα δὲ ἀνέβαλεν αὐτὴν ἐπ' ἀόριστον, ὅτι ἡρέθισε τὴν πρὸς τὰς ὀργὰς δεξιότροπον φιλαυτίαν καὶ φιλοτιμίαν ὑπερηφάνων τινῶν ἀγωνιστῶν, εἶναι ὁμολογουμένως λυπηρόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπισκιάσῃ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ἀγαθὰ, ὧν κατέστη πρόξενος ὁ Καποδίστριας, πολλὰ δὲ ἤττον νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν ἐν τοῖς καθόλου μεγαλογνώμονα καὶ φιλόπατρυν αὐτοῦ πολιτείαν. Ὁ Κυβερνήτης, ὡς ἄνθρωπος, δὲν ἦτο ἀδιάπτωτος· οὐδεμία γὰρ αὐτάρκης ἀνθρώπου φύσις οὔτ' ἐν λόγοις οὔτ' ἐν ἔργοις ἀναμάρτητος· κρατίστη δὲ ἡ πλεῖστα μὲν ἐπιτυγχάνουσα, ἐλάχιστα δὲ ἀστοχοῦσα. Ὅ,τι ἔλεγεν περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὁ διασημότητος γερμανὸς καθηγητῆς, Κάρολος Φριδερικὸς Ἑρμᾶννος, «ὅτι οὐδεμία πώποτε πολιτεία κατάρθρωσε διὰ μικρῶν πόρων μείζονα ἢ ὅσα ἡ ἀρχαία Ἑλλάς» αὐτὸ τοῦτο

δυνατόν νά λεχθῇ μέχρι τινός καί περί τῆς κυβερνήσεως τοῦ Καποδιστρίου. Οἱ θαυμάζοντες τανῦν τὴν οἰκονομικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐπίδοσιν, ἥτις τῶν προσόδων αὐτῆς τὰς ἡμισείας εἰσφέρει πρὸς ἔκτισιν τῶν τόκων τοῦ ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τῶν κατὰ καιροὺς ὑπουργῶν ὑπερογκωθέντος δημοσίου χρέους, ἴσως θὰ γελάσωσιν ἐπὶ τῇ πενιχρᾷ καὶ ὀλως ἀρχαϊκῇ τοῦ Καποδιστρίου οἰκονομίᾳ. Καθ' ὃν χρόνον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἦτο αἰσχος καὶ ἀνέστιος, ἔνεκα δὲ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων ἠναγκάζετο νὰ φεύγῃ ἐκ Ναυπλίας εἰς Αἴγιναν, ἐξ Αἰγίνης εἰς Πόρον, ἐκ Πόρου πάλιν εἰς Ναυπλίαν, ἐκ Ναυπλίας δὲ αὖθις εἰς Αἴγιναν, ὁ σωκρατικὸς τὴν ἀρετὴν καὶ στωικὸς τὴν λιτότητα Καποδιστρίους νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐμόχθει καὶ ἡγωνία ὅπως κτίσῃ τὰ θεμέλια εὐνομούμενης πολιτείας. Ὅτε κατέπλευσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ πρόχειροι αὐτοῦ πόροι, οἱ κατὰ μέγα μέρος παρὰ τῶν ἐν Ῥωσίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ φίλελλήνων κεχορηγημένοι, δὲν ὑπερέβαινον τὰς τριάκοντα φράγκων μυριάδας. Διὰ τοῦ γλίσχρου δὲ τούτου ποσοῦ καὶ τῶν οὐδὲν ἥτιον γλίσχρων προσόδων τί πρῶτον τί δ' ὕστατον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν χώρᾳ, ἄρδην κατεστραμμένη καὶ ἡρημωμένη; Ἀλλ' ὅμως ὁ Καποδιστρίους ἐθαυματούργησεν, ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου καταλῦσας τὴν πειρατείαν, δημιουργήσας ἐθνικὴν Τραπεζάν, Γεωργικὴν καὶ Στρατιωτικὴν σχολήν, συστήσας δικαστήρια καὶ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, σπείρας ἀραβόσιτον καὶ γεώμηλα, ἰδρύσας τὸ ἐν Αἰγίνῃ Ὀρφανοτροφεῖον, συντάξας καὶ διελὼν τὸν στρατὸν εἰς χιλιαρχίας, πεντακοσιαρχίας καὶ ἑκατονταρχίας, συγκροτήσας δύο στρατόπεδα, ἐκδούς δὲ νομισματικὴν διατίμησιν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ὠφέλιμα νομοθετήματα. Κυριώτατον τοῦ Καποδιστρίου μέλημα ἦτο τὸ κοινὴ συμφέρον· καὶ τούτου ἔνεκα ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ οὐ μόνον οὐδένα ἐδέξατο μισθόν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἰδίων εἰσθνεγκεν εἰς τὴν Ἱδρυσιν Τραπεζῆς, ἔδωκε δὲ τὰ ἐν Κερκύρᾳ ἴδια κτήματα εἰς ὑποθήκην δανείου πρὸς ἀγόρασιν οἴτου χάριν τῶν πεινόντων. Ὅσοι νῦν πρεσβεύουσιν ὅτι οὐδαμῶς ἀδικεῖ τὴν πατρίδα ὁ εὐφυὲς οἰκονομῶν καὶ προβιβάων τὰ ἴδια συμφέροντα ἀναλώμασι τῶν δημοσίων, ἴσως θὰ ὑπολάβωσι τὴν ἐθελουσίαν τοῦ Κυβερνήτου παραπολὺ πατριαρχικὴν, ἴσως δὲ καὶ παραπολὺ εὐθῆ, ἐπομένως ἀναξίαν μιμήσεως. Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε ἀληθές ὅτι, οὕτω πολιτευθεὶς ὁ Καποδιστρίου ἐσκόπει πρώτιστα καὶ μάλιστα νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτῷ διὰ παντός τοῦ βίου τὴν προεδρίαν καὶ, ὅπερ χεῖρον, νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Ῥώσων; Περὶ τοῦ φιλορρώσισμου τοῦ Κυβερνήτου ὁ ἱστοριογράφος τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ πολιτικὸς ἐκείνου

Χρηστέης
ἐκ τῆς ἐκδόσεως
τοῦ 1845

ἀντίπαλος, Σπυρίδων Τρικούπης λέγει· «οὐθενὸς Ἕλληνας καρδία ἦτον ἐλληνικωτέρα τῆς τοῦ Καποδιστρίου· ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος μετεχειρίσθη τὴν ῥωσικὴν ἐπιρροήν του καὶ ὅχι ὑπὲρ τῆς Ῥωσσίας τὴν ἐλληνικὴν ἀρχήν του». Αὐτόχρημα μῦθος εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα κατηγορία, καθ' ἣν ὁ Καποδιστριας ἐμελέτα νὰ κατασταθῇ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμὼν. Πλέον ἢ ἅπαξ, καταληφθεὶς ὑπὸ ἀθυρίας καὶ ἀπελπισμοῦ, ἐν μέσῳ τῶν φοβερῶν καὶ ἀκαταπαύστων προσκομμάτων καὶ ἀντιπράξεων, διενεώθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἐν Ἑλβετίᾳ ἀναπαυτήριόν του, ἀλλ' ἡ συνειδήσις τοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καθήκοντος ἀνέστειλεν ἐκάστοτε τῆς ἀθημονουσης αὐτοῦ ψυχῆς τὰ κεντήματα. Πρὸς τὸν φιλέλληνα βαυαρὸν συνταγματάρχην (καὶ εἴτα στρατηγὸν ἐν Ἑλλάδι) Ἐϊδεκ, ἐπιθυμοῦντα νὰ ἐπανέλθῃ οἰκᾶδε, ἔγραφεν ὁ Καποδιστριας κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1829. «Περιμείνατε ὀλίγον· ἀμφοτέρωι θὰ ἀπέλθωμεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀπέλθωμεν ὡς τίμιοι ἄνθρωποι». Καὶ πρὸς τὸν Εὐνάρδον ἔγραφε κατὰ τὸν δεκέμβριον. «Θὰ συναποχωρήσωμεν καὶ θὰ διέλθωμεν ὁμοῦ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡμέρας ἐν τῇ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Γενεύης μικρᾷ καὶ ἐρατεινῇ ὁμῶν ἐπαύλει». Κατὰ δὲ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1831 ἐπέστελλε πρὸς τὸν κόμητα Μοσενίγον «ἄδελφον πότε θὰ μὲ λυτρώσῃ ὁ Θεὸς ἐκ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων· θὰ ἐπωφεληθῶ τὴν θείαν χάριν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς υἱείας μου». Οὕτω πως δὲν θὰ ἔγραφεν ἀνὴρ γλιχόμενος τῆς διὰ βίου ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος· ὁ Καποδιστριας διεκαίετο βεβαίως ὑπὸ δεινοῦ πόθου νὰ ἀποβῇ ἀνθρωπότης τῆς πολυπαθοῦς πατρίδος, ἀλλ' οὗτος ὁ πόθος ἦτο φυσικὸν ἀκολούθημα εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἥς μόνον ὁρμητήριον, μόνον ὑπομόχλιον ὑπῆρξεν ἡ διάθεσις καὶ γνησία τοῦ ἀνδρὸς φιλοπατρία. Ὡς ὀξυδερκέστατος πολιτικὸς ἐνόησεν ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ ἐλευθερωθέντες Ἕλληνες ἔρχοντο ἐπὶ πᾶσι χρηστῆς ἀγωγῆς καὶ οὐχὶ γραμμάτων πολυτελείας καὶ ὅτι ἡ ἴδρυσις δημοτικῶν σχολείων ἔδει νὰ προηγηθῇ τῆς ἰδρύσεως πανεπιστημίων καὶ ἀκαδημιῶν· ἤρξατο δὲ τοῦ ἀνακινισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, κατὰ τὰς προτέρας παραινήσεις τοῦ Κοραΐ, κάτωθεν καὶ οὐχὶ ἄνωθεν, ἀπὸ τῆς κρηπίδος καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς κορυφῆς. Ὁ διαβληθεὶς ὅτι ἐξήλασεν ἐκ τῶν σχολείων τὸν Πλάτωνα, ἔσχεν ὁδηγὸν καὶ πνευματικὸν σύμβουλον αὐτὸν τὸν θεῖον φιλόσοφον, διδάσκοντα ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» ὅτι μόνη ἡ χρηστὴ ἀνατροφή εἶναι πάσης πολιτείας τὸ θεμέλιον. «Καὶ μὴν» πολιτεία, ἐάν περ ἅπαξ ὁρμήσῃ εὖ, ἔρχεται ὡς περ κύκλος αὐξανομένη· τροφή γὰρ καὶ παιδεύσεις χρηστῇ συμφομένη φύσεις ἀγαθὰς ἐμποιεῖ, καὶ αὗ φύσεις χρησταί,

τοιαύτης παιδείας ἀντιλαμβανόμεναι, ἔτι βελτίους τῶν προτέρων φύονται εἰς τε τὰλλα καὶ εἰς τὸ γεννᾶν, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις». Ὡς διπλωμάτης δὲ καὶ πολιτικός, ὑπερεπὸνῃσεν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίας, καταπολεμήσας τελεσφόρως τὸ περιβόητον πρωτόκολλον τῆς 3 φεβρουαρίου 1830, καταλιπὼν δὲ ἀθάνατα ὑπομνήματα τῆς μεγάλης καὶ θαυμασίας αὐτοῦ τριβῆς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων. Οἱ νεόπεπτοι ἐν Ἀθήναις διπλωμάται, οἱ κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ αὐτῶν τῶν στοιχειωδουσίων ἐγγράφων παρβαίνοντες τοὺς κανόνας τοῦ μετρίου καὶ τοῦ πρέποντος, καὶ χωρὶς τῆς ἐλαχίστης διαγνώσεως ὑπεροπτικὴν καὶ θρασυδαίλον λόγου ὕψην ἐπιτηδεύοντες, ἀσκέπτως δὲ καὶ κενῶς ἀπειλοῦντες καὶ εἴτα μικροψύχως ὑφιστάμενοι τῶν ἰσχυρῶν τὰ βράσιμα, πολλὰ θὰ ἐμάνθανον, ἐπερχόμενοι ἐνίοτε τὰς ἀπραξιμίας τοῦ Καποδιστρίου ἀνακοινώσεις καὶ πολιτικὰς ἐπιστολάς. Ὅποιον βρῖθος νοημάτων, ὅποια φράσεων λεπτότης, ὅποια χάρις καὶ εὐπρέπεια, ὅποια λόγου συμμετρία καὶ φιλοκαλία, ἐπιλαμβάνουσιν εἰς πάντα τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀγαθῆς καὶ βαθείας τοῦ Κυβερνήτου δικαιοσύνης! Πάντες γινώσκουσι μεθ' ὅπου ζήλου ἐσπούδασαν οἱ περὶ τὴν βασιλικὴν ἀντιβασιλείαν νὰ μικροποιήσωσι τῆς προγενεστέρας κυβερνήσεως τὰ ἔργα· ἀλλ' ὅμως ὁ πολυμαθέστατος καὶ κριτικώτατος τῶν ἀντιβασιλείων, ὁ Μάουερ, μετ' ἐγκωμίων θερμῶν ἀναφέρει τὰ διπλωματικά ἐκεῖνα ἔγγραφα, ἰδίως δὲ μετὰ θαυμασμοῦ μεταγράφει εἰς τὸ περὶ Ἑλλάδος βιβλίον του τὴν περὶ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπιστολὴν τοῦ Κυβερνήτου πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. «Ἄν ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος (ἔγραφε τῷ 1842 ἔξοχος ἐλβετὸς πολιτικός) ἐν τῇ ἐπίλυσει τῆς χαλεπῆς αὐτοῦ ἐντολῆς, περιέπεσεν εἰς ἀμαρτήματα καὶ πλάνας, ἐτέλεσεν τὸν κοινὸν φόρον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν· ἀλλ' ἡ ἀγνότης τῶν σκοπῶν του καὶ τῶν πράξεων, καὶ ἡ μεγαλογνωμοσύνη αὐτοῦ οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἐπιδέχονται ἀμφιβολίαν. Ὁ Καποδίστριας θὰ τύχῃ θαυμασμοῦ παρὰ τοῖς ἐπιγινομένοις· ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν αὐτοῦ στέρνων ἐνεφώλευε μεγάλη καὶ ἀρχαῖκή ψυχὴ». Καὶ ὁ γάλλος στρατηγὸς Πελλιὼν, ὁ τῷ 1855 ἴδιον ἐκδοὺς πόνημα περὶ τοῦ Καποδιστρίου, ἐπιλέγει. «Οὕτως ἔληξε τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ Καποδιστρίου ἐν Ἑλλάδι· ἐπὶ κρίσεως περιστάσεων ὁ κόμης Ἰωάννης παρέσχε πρὸς τὴν πατρίδα ἐξόχους ὑπουργίας, αἵτινες δὲν πρέπει νὰ ἐξαλειφθῶσι διὰ τῶν ἁλλειμμάτων, ἅτινα ἔγκεινται ἐν τῇ φύσει παντὸς ἀνθρώπου». Τελευταῖον καὶ αὐτοὶ οἱ

Καποδίστριας
p. 427

πρόσθεν τοῦ Καποδιστρίου πολέμιοι, ψηφίσαντες ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει τοῦ 1843 τὴν ἀνέγερσιν ἀνδριάντος, διηρμήνευσαν ἐν πανηγυρικῇ μεταγνώσει τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν μεγάλόφρονα Κερκυραῖον εὐχαριστίαν τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ἀνόθευτον περὶ Καποδιστρίου φρόνημα τοῦ Κοραῆ διαφαίνεται ἐν ταῖς προγενεστέραις αὐτοπροαιρέτοις αὐτοῦ δηλώσεσι καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς ὕστερον βεβιασμέναις καταγγελίαις, εἰς ἃς φιλοψευδεῖς καὶ φαῦλοι ὑποβολεῖς καὶ ἐν προνοίᾳ ἀπατεῶνες παρεπλάνησαν τὴν ἀγαθὴν τοῦ σοφοῦ γέροντος γνώμην. Εἰς τοῦτο δὲ συνεβλάτετο οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ προβεβηκυῖα τοῦ Κοραῆ ἡλικία, ἥτις ἐπιτείνουσα τοῦ σώματος τὸν κάματον, συνεπέτεινε ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ αἰτίᾳ καὶ τῆς ψυχῆς τὴν εὐκατάπληκτον διάθεσιν. Ἦδὲ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης ἤρξατο ὁ Κοραῆς μεμψιμοιρῶν ἐπὶ τοῖς πρεσβυτικαῖς αὐτοῦ παθήμασι, καὶ λίαν προῶρως αἰσθανόμενος τὸ τέρμα τοῦ ὁδυνηροῦ, ὡς ἔλεγε, βίου του. «Ἐγὼ, φίλε μου (ἔγραφε πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ῥώταν) εἶμαι τῶρα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ κατάστασιν τῶν καρaboκυρίων, οἱ ὅποιοι πλησιάζοντες τὸν λιμένα, περιμαζεύουσι τὰ πανία των· βλέπω πλησίον τὸν λιμένα καὶ αἰσθάνομαι τὴν ὁσμὴν τῆς γῆς, ἥτις ἔχει νὰ καλύψῃ τὸ σαρκίον μου». Δὲν παύεται δὲ αἰτιώμενος ἐκάστοτε τῆς γεροντικῆς ἡλικίας τὰ πολλὰ καὶ παντοῖα κακὰ καὶ συνεχῆ ἀρρώσθηματα. Τὸ γνωστὸν «βίη λέλυται, χαλεπὸν δέ με γῆρας ὀπάξει» ἀπαντᾷ πλεονάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Κοραῆ, ὡς κοινός τις ἐπωδός. Δύσκολον, δυσπάλαιστον καὶ «βαρύτερον Αἴτνας σκοπέλων» εἶναι βεβαίως τὸ γῆρας, καί, ὡς εἶπεν ὁ σκυθρωπὸς Εὐριπίδης, οὐδὲν ἐστὶ χεῖρον τοῦ γήρατος ἐν θνητῷ γένει·

γέροντες οὐδὲν ἔσμεν ἄλλο πλὴν ὄχλος
καὶ σχῆμ', ὁνείρων δ' ἔρπομεν μιμήματα·
νοῦς δ' οὐκ ἔνεστιν, οἴόμεθα δ' εὖ φρονεῖν.

Ἄλλ' ὁ αὐτὸς τραγικὸς ποιητὴς ὁ εἰπὼν «φωνὴ καὶ σκιά γέρων ἀνὴρ» διδάσκει ἀλλαχοῦ ἐπὶ τὸ παραμυθητικώτερον, ὅτι «οὐ πάντα τῷ γῆρα πρόσσετι κακά»· ὅτι

σοφὸν γὰρ τοί τι πρὸς τὸ βουλευεῖν ἔχει
τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλ' ἰδὼν τε καὶ παθὼν.

Ἐπὶ τοῦ Κοραῆ δὲ ἀρμόζει κάλλιστα τὸ ἀπόφθεγμα δὲν ἐνθυμούμεθα πίνος ἀρχαίου ποιητοῦ, «γῆρας λεόντων κρεῖσσον ἀκμαίων νεβρῶν»· διότι ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου πρεσβύτου ἐξηγγέλησαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἀληθῶς σοφαὶ ὑποθήκαι οἵαι καὶ ὅσαι ὑπὸ τοῦ δαιμονίου ἐκείνου ἀνδρὸς, κατὰ τὰς δυσμὰς οὐδὲν ἤττον ἢ κατὰ τὰς ἀνατολάς τοῦ φωτεινοῦ βίου του. Οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἐγκατοπτρίζεται ἐμφαντικώτερον ἢ λαμπρὰ τοῦ Κοραῆ φυσιογνωμία ἢ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς, φιλοπαιδευτικαῖς, ἠθικαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ νοουθετήσεσιν, ἃς ἀκαταπαύστως, ὡς χρυσορρόης ποταμὸς, γλυκέως ἅμα καὶ λιγέως, καὶ δημοσίᾳ καὶ κατ' ἰδίαν, προχέει εἰς ὠφέλειαν τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους. Ἀρχὴν παιδεύσεως ἐνόμιζεν εἰκότως τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. «Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων (ἔγραφε τῷ 1803) πρέπει εἰς ἡμᾶς μάλιστα τοὺς Ἑλληνας νὰ ᾖναι ἡ βάσις καὶ τὸ θεμέλιον πάσης ἐπιστήμης· ποία κατάρξα εὗρηκε τοὺς ταλαιπώρους Γραικοὺς νὰ ἀμελῶσι τὸ προγονικόν των κτήμα, νὰ μὴ καταλαμβάνωσι· τὰ συγγράμματα τῶν προπατόρων αὐτῶν, εἰς τὰ ὅποια οἱ σοφοὶ Εὐρωπαῖοι προσφέρουσι τόσον σέβας; Διὰ νὰ μάθῃ τις τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καλῶς πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ διδάσκαλον τῆς λατινικῆς· κανεῖς δὲν ἐμπορεῖ νὰ καυχῇθῃ ὅτι ἐξεύρει ἐντελῶς τὴν ἐλληνικὴν, ἂν δὲν ἔχῃ εἶδῃσιν τῆς λατινικῆς. Διὰ νὰ εὐδοκμήσωσι τὰ σχολεῖα, πρέπει νὰ κατασταθῶσι καλὰ βιβλιοθήκαι. Διδάσκαλος χωρὶς βιβλία εἶναι ῥάπτης, χωρὶς βελόνας, χωρὶς ψαλίδια, χωρὶς κλωστήν. Ἐθνὸς φωτισμένον δὲν ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποῖον εὐρίσκονται διακόσιοι ἢ τριακόσιοι σοφώτατοι ἄνδρες, ἀπὸ δὲ τοὺς λοιποὺς οἱ περισσότεροι δὲν ἐξεύρουσι οὔτε νὰ γράψωσι οὔτε νὰ ἀναγνώσωσι μίαν ἐπιστολὴν. Τότε μόνον δύναται νὰ καυχῇθῃ τὸ ἔθνος ὅτι ἔχει φῶτα, ὅταν τὰ φῶτα ᾖναι σκορπισμένα καὶ διαμερισμένα εἰς ὅλους τοὺς πολίτας κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς καταστάσεως ἐκάστου». Εἰς τί δὲ συνίσταται ἡ ἀληθινὴ παιδεία; Ὁ Κοραῆς, ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ πλατωνικοῦ ἀποφθέγματος «ἄνθρωπος, παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θεϊότατον, ἡμερώτατόν τε ζῶον γίνεσθαι φιλεῖ· μὴ ἰκανῶς ἢ μὴ καλῶς τραφὲν, ἀγριώτατον τῶν ὅσα φύει ἡ γῆ» — ἐντεῦθεν ὁρμώμενος, λέγει. «Ἡ ἀνατροφή τῶν νέων πρέπει νὰ ᾖναι τοιαύτη, ὅποια νὰ φυτεῖ εἰς τὰς ψυχὰς των «ἔμπεδον νοῦν»· εἰς ὅντινα δὲν εὐρίσκεις τοιαύτην ψυχὴν ἔμπεδον, συμπέρανε, χωρὶς ἀπάτης φόβον, ὅτι ἡ δὲν ἔλαβεν ὁλότελα παιδείαν ἢ ἀπέκτησε μόνον ἐκεῖνο τῆς παιδείας τὸ μέρος

(ἀσυγκρίτως βλαβερώτερον παρὰ τὴν παντελῆ ἀπαιδευσίαν) τὸ ὁποῖον ὀνομάζει ὁ Κέβης ψευδοπαιδείαν. Μάθετε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἢ μᾶλλον αὐτὸν τὸν Σωκράτην, ὅτι ἡ σοφία χωρὶς τὴν ἐπιστήμην τοῦ λογικοῦ, βλάπτει πλέον παρὰ ὠφελεῖ τὸν σοφόν. Ὁ δὲ τὴν καλουμένην πολυμαθεῖαν κεκτημένος, ὀρφανὸς δὲ τῆς τοῦ βελτίστου ἐπιστήμης, ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ τὴν σοφίαν του εἰς πανουργίαν καὶ νὰ προξενήσῃ εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα τόσον μεγαλήτερα κακὰ, ὅσον εἶναι σοφώτερος. Ἡ ἀληθινὴ παιδεία (ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τὴν τελείωσιν τοῦ λογικοῦ) ἂν δὲν ἀρχίσῃ κατὰ τὸ νομαῖα τῆς παιδείας (ἐκ παιδῶν) δύσκολα ἀποκοτᾶται ἀπὸ τὴν σχολικὴν λεγομένην παιδείαν. Τὸ θηρίον τοῦτο, ὡς ὀνομάζει ὁ Πλάτων τὸ παιδίον, ἂν δὲν ἀρχίσῃ ἀπ' αὐτὰ τὰ σπάργανα ἢ δάμασις του, δύσκολα πλέον ἔπειτα θαμάζεται». Θέλει λοιπὸν ὁ Κοραῆς τὴν τελειοποιούσαν τὸ λογικὸν ἀληθῆ παιδείαν, ἣτις προσφύλασσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάντων τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων καὶ ἦν εὐφυστάτα ὠνόμασεν ὁ Πλάτων περιγυγῆν ψυχῆς, τοιούστιν ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀληθινὴν ἐπάνοδον. Κατὰ τὸν κωμικὸν ποιητὴν Μένανδρον

πολὺ κρεῖττον ἔστιν ἐν καλῶς μεμαθηκέναι
ἢ πολλὰ φαύλως περιβεβλησθαι πράγματα.

Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Μενάνδρου, ἀπεφάνητο ὁ θεῖος Πλάτων, ὅτι οὐδαμοῦ δεῖνόν οὐδὲ σφοδρὸν ἀπειρία τῶν πάντων, οὐδὲ μέγιστον κακόν, ἀλλ' ἢ μετὰ κακῆς ἀγωγῆς πολυπειρία καὶ πολυμαθία γίνεται πολὺ τούτων μείζων ζημία. Πρὸ τοῦ Πλάτωνος εἶπεν ὁ Αἰσχύλος «ὁ χρήσιμ' εἰδὼς οὐχ ὁ πόλλ' εἰδὼς σοφός». Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἀθηναίου τραγικοῦ, ὁ φιλόσοφος Ἡράκλειτος, ὅτι «πολυμαθίῃ νόον οὐ διδάσκει». Τὸ δόγμα τοῦτο τοῦ μεγάλου ἐξ Ἐφέσου φιλοσόφου ἐξηγούμενος ὁ Κοραῆς, προστίθῃσι. «Δὲν ἐμπόδιζε βέβαια οὐδὲ καταδίκαιεν ὁ Ἡράκλειτος τὴν πολυμαθειαν· ἀλλ' ἐσήμαινεν ὅτι δὲν ὠφελεῖ τίποτε ἡ πολυμαθία ἂν δὲν συνοδεύεται μὲ νοῦν· ἐσήμαινεν ὅτι πρῶτον καὶ ἀναγκαιότατον ὅλων τῶν μαθήσεων μάθημα εἶναι καὶ πρέπει νὰ ᾔηται ἡ τελειοποίησις τοῦ λογικοῦ· ἐσήμαινεν ὅτι εἶπε μετ' αὐτὸν δὲν ἐξεύρω τίς ἀπὸ τοῦς κωμικοῦς «ὡς οὐδὲν ἢ μάθησις ἦν μὴ νοῦς παρῇ», ὅτι ἔλεγε μετὰ τοῦτον ὁ Ἐπίκτωτος «δεῖ μὲν καὶ φιλοσοφεῖν, δεῖ δὲ καὶ ἐγκέφαλον ἔχειν». Ὅταν ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι ὅλαι αἱ κακίαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν

ἀμάθειαν, δὲν ἐνόει βέβαια ἀπὸ ἀμάθειαν ἀστρονομίας, φυσικῆς, ἱατρικῆς ἢ ἄλλης τινὸς ἐπιστήμης ἢ τέχνης, ἀλλ' ἀπὸ τὴν δυστυχιστάτην στέρῃσιν τοῦ ἐγκέφαλου. Ὁ ἐγκέφαλος οὗτος ἢ νοῦς ἀπ' οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιστήμην ἢ τέχνην εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτηθῇ πλὴν ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τοῦ λογικοῦ, ἥτις εἶναι ἡ φρόνησις, μόνῃ ἱκανῇ, καθὼς ἔλεγεν ὁ Πλάτων, νὰ διακρίνῃ τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακόν, μόνῃ νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι κοινῶς ἐπιθυμοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, τὴν εὐδαιμονίαν. Τοιαύτη φρόνησις δὲν ἀποκτᾶται ἀπὸ τὴν πολυμαθειαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, τὴν ὁποίαν ἂν δὲν εὐτύχησεν ὁ νέος νὰ μάθῃ παιδιόθεν διὰ καλῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς, χρεωστῇ νὰ τὴν διδασκῇ πρὸ πάσης ἄλλης ἐπιστήμης, ποτιζόμενος αὐτὴν ἀπὸ τὰ σωτήρια παραγγέλματα πολλῶν μεγάλων ἀνδρῶν, καὶ νὰ τὴν διδασκῇ ὅσον δυνατόν ταχέως, πρὶν ἢ πρόβασις τῆς ἡλικίας καταστήσῃ τῆς ψυχῆς τὰ πάθη ἀθεράπευτα. Τὸ μάλιστα δυσκολοθεράπευτον τῶν παθῶν τούτων εἶναι ἡ οὔρεσις, τὸσον πλέον ἄξιον ἱατρικῆς ἐπιμελείας, ὅσον εἶναι καὶ πάθος οἰκειότερον τῆς ἡλικίας τῶν νέων, «οἱ μὲν οὖν νέοι . . . εἰδέναι πάντα οἰοῦνται καὶ δισχυρίζονται», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον παράγγελμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις ἔκρινε τὴν οἴησιν πάθος τὸσον ὀλέθριον εἰς τοὺς νέους, ὥστε τὴν πάρωμοιᾶζε μὲ τὸ σωματικόν ἀρρώστημα τῆς ἐπιληψίας (τὴν τε οἴησιν ἱερὰν νόσον ἔλεγεν)». Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Κοραῆς, μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἀνωτέρω ἀριστοτελικοῦ χωρίου, μεταγράφει καὶ ἕτερον ἐκ τῆς «Ρητορικῆς», τὸδε: «καὶ αἰσχυντηλοὶ (οἱ νέοι)· οὐ γάρ πω καλὰ ἕτερα ὑπολαμβάνουσιν, ἀλλ' ἀπεπαίδευνται ὑπὸ τοῦ νόμου μόνον» ἐνθα εὐφυστάτα τρέπει τὸ ἀλλὰ εἰς τὸ ἀλλ' 2. Ἡ ἐπιτυχὴς αὕτη διόρθωσις φαίνεται λαθοῦσα τοὺς κριτικούς· τοῦλάχιστον ἐν τῇ τρίτῳ ἐκδόσει τῆς «Ρητορικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους (ἐν Cambridge, 1877) τὸ χωρίον εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀδιόρθωτον.

Πρὸ εἴχοσι καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν ἐν μικρᾷ «περὶ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων» πραγματείᾳ ἐγράφομεν. «Πολλοὶ ἀναφέρουσι τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀρρώστιαν εἰς τὴν ἑλλειψιν ἠθικῆς ἀνατροφῆς, ἥτις μόνῃ αὐτῇ δύναται νὰ χαλιναγωγῇ τὰς παρεκτροπὰς τῆς μονομεροῦς διανοητικῆς ἐπιδόσεως. Τοῦτο εἶναι μέχρι τινὸς ἀληθές· ὁ Ἀριστοτέλης γνωματεύει πῶς ὅτι διὰ πλάσις τοῦ νοῦ χωρὶς τῆς συγχρόνου διαπλάσεως τοῦ ἥθους καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον βλαβερότερον καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸ κοινόν· εἰκότως δὲ ὁ αἰδισμός

Κυβερνήτης ἐπέστησε πρὸ πάντων τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἠθικὴν μά-
λον ἢ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγωγὴν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Ἀλλὰ
θεὸν νὰ ἀναμνησθῶμεν ὅτι ἐνίοτε ἡ ἠθικὴ μὀρφωσις χαλαροῦται ἀνα-
λόγως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ καὶ ὅτι πολλὰκις ὁ ἀπαιδευτος ἀν-
θρώπος εἶναι χρηστογηθέστερος τοῦ πεπαιδευμένου, διὰ μόνον τὸν λόγον
ὅτι τυγχάνει ἀπαιδευτος. Βεβαίως ἡ πρόοδος πάσης κοινωνίας, ὅπως
τελειουργῆται ἐναρμονίως καὶ κανονικῶς, πρέπει νὰ ᾔηται ἠθικὴ ἄμα
καὶ διανοητικὴ· ἀλλὰ τῶν δύο τούτων στοιχείων τῆς καθόλου κοινωνι-
κῆς προόδου ἰσχυρότερον καὶ σημαντικώτερον εἶναι τὸ διανοητικόν.
Ὁ πολιτισμὸς ὑπονοεῖ ἀδιχλείπτον κίνησιν, ἀκατάπυστον πνευματικὸν
σάλον· ὅσον ἤδη ἂν ὑποτεθῇ ὁ πολιτισμὸς οὗτος προῖον ἠθικῆς τε
καὶ διανοητικῆς ἐνεργείας, οὐδεμίαν ἐπιδέχεται καταμέτρησιν διὰ τῆς
ἠθικῆς. Ὁ Buckle (History of Civilization, τομ. α. σελ. 155—209)
ἀπέδειξεν ὅτι ἡ διανοητικὴ ἀρχὴ εἶναι καὶ προδευτικωτέρα τῆς ἠθικῆς
καὶ μονιμωτέρα ἐν ταῖς ἐξαγομένοις αὐτῆς. Ἡ θεωρία τοῦ ἀγγλοῦ
φιλοσόφου ἱστορικοῦ παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς εὐλόγους ἀντιρρήσεις. Ὁ
Κοραῆς, ἐπόμενος εἰς τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, διδάσκει
πάνυ ὀρθῶς ὅτι κρηπίς πάσης ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως εἶναι τοῦ ἥθους
ἡ διάπλασις. Διττὴ εἶναι ἡ παιδεία, ἡ τῆς κεφαλῆς, καὶ ἡ τοῦ στήθους·
ἡ μὲν, τελειοποιεῖ τὰς διανοητικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, ἡ δὲ, τὰς
ἠθικάς. Ἡ παιδεία τῆς κεφαλῆς, κεχωρισμένη ἀπὸ τῆς στήθικης, γεννᾷ
ἀνθρώπους λογίους, κομψοὺς, ἐρασμίους, μαλακοὺς, φιλομειδεῖς, ἡδυλό-
γους ἐν ταῖς ὁμιλίαις καὶ ταῖς συναναστροφαῖς, δεξιωτάτους περὶ τοὺς
καλλωπισμοὺς, εἰδήμονας τῆς τέχνης τοῦ σχηματίζεσθαι καὶ προσφέρε-
σθαι κατὰ τοὺς καιροὺς, ἀσχολουμένους μετὰ ζήλου περὶ τὰς ἀπολαύ-
σεις τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν, «περιπεπλασμένους ψιμυθίαις» ἐνὶ λόγῳ
ἐξωθεν χρηστοί θείεις, ἀλλ' ἔσωθεν μεστοὺς ὑποκρίσεως, φιλοψευδίας,
πονηρίας, φθόνου, φιλοκερδείας, βλοσυροσύνης καὶ πάσης κακοηθείας. Ἡ
τοῦ στήθους παιδεία, ἥτοι τῆς καρδίας ἡ ἠθικὴ μὀρφωσις, αὕτη μόνη
τίκει καλοὺς καγαθοὺς ἀνδρας·

ὀφθαλμοὶ καὶ γλῶσσα καὶ οὐατα καὶ νόος ἀνδρῶν,
ἐν μέσῳ στήθων ἐν συνετοῖς φύεται

λέγει ὁ Θεόφρων. Ταύτην δὲ τὴν φιλοσοφικὴν τοῦ στήθους παιδείαν
ἐπὶ τεσσαράκοντα ἑνιαυτοὺς δὲν διέλιπεν ὁ Κοραῆς θερμῶς ἐκάστοτε

συμβουλευών πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὡς τὸ ἀσφαλέςτατον ὁρμητήριον πρὸς τὴν πολύευκτον τοῦ γένους ἀναβίωσιν. Ἦδη κατὰ τὸν δεκέμβριον τοῦ 1807 ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου. «Ἐχεις δίκαιον νὰ ταλανίζῃς τοὺς ἡμετέρους διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τακτικῆς καὶ στοιχειωτικῆς ἢ συστηματικῆς ἐξέως. Ἡ νόσος αὕτη κατέχει καὶ ἀπαιδεύτους καὶ πεπαιδευμένους· τοὺς πρῶτους διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν των, καὶ τοὺς δευτέρους διὰ τὴν διεστραμμένην παιδείαν των». Καὶ κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ 1808. «Τὸ κακοῦ τὸ αἷτιον εἶναι, καθὼς τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε, ὅτι σοφιζόμεθα οἱ δυστυχέστατοι χωρὶς προλαβούσης παιδικῆς ἀγωγῆς οἱ περισσότεροι, ἢ μᾶλλον μὲ προλαβούσαν κακὴν καὶ βάρβαρον ἀγωγὴν. Φυσικὰ πίπτομεν εἰς τὴν οἴῃσιν τῶν νεοπλούτων, τοὺς ὁποίους τὸ σοδομιτικὸν ἔθνος ὀνομάζει «σογχαντὰν γκιουρμούς». Μὴν ἀμφιβάλλῃς ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ αἷτιον. «Τὸν ἄνδρα τοῦτον βιβλίον διέφθορε». Καὶ ὁ φθαρμένος οὗτος γίνεται παντάπασιν χειρότερος ἀπὸ τὸν παντάπασιν ἀπαιδεύτον κακόν, καθὼς τὸ παρατήρησε καὶ ὁ Πλάτων». Ὑπερμεσοῦντος δὲ τοῦ 1818 ἐπέστειλε πρὸς τὸν Ῥώταν. «Οἱ νέοι μας ἀφίνουν τὴν πατρίδα κακῶς ἀναθραμμένοι καὶ κολοβωμένοι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὴν τρυφήν, ἂν ᾖ ἀπὸ θανατῶν οἴκους ἢ ἀπὸ τὴν βαναυσίαν, ἂν ἐγεννήθησαν ἀπὸ βαναύσους. Αἱ ἐπιστῆμαι εἰς τοιαύτας ψυχὰς γίνονται φυσικὰ ὅπλα εἰς μωρῶν ἢ μαινομένων χεῖρας, μὲ τὰ ὁποῖα κτυποῦν τυφλὰ ὄντινα ἀπαντήσωσιν, οἱ μὲν ἐπιθυμοῦντες νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν, τὴν ὁποίαν εἶχαν εἰς τὴν πατρίδα διὰ τὸν πλοῦτον ἢ τὴν δύναμιν· οἱ δὲ βάνουσαι, ἐκδικούμενοι διὰ τὴν ὁποίαν ἐδοκίμαζαν καταφρόνησιν ἀπὸ τοὺς ὑπερέχοντας, ὅχι κατ' αὐτῶν τῶν ὑπερέχόντων μόνων, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὅστις, κατὰ δυστυχίαν του, τοὺς ἀπαντήσῃ». Κατὰ τὸ ἐπὶ ἔτος (1819) ἔγραψεν ἐπ' Ἰσῆς. «Τῆς ἀνατροφῆς τὸ πρᾶγμα εἶναι ἔργον πολλοῦ κόπου καὶ προσοχῆς μεγάλῃς, ἐπειδὴ εἰς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν ἀποβλέπει, νὰ θαμᾷ τὰ πύθη τοῦ ἀνατρεφομένου εἰς τόσον, ὥστε νὰ στοχάζεται ὡς ἴδιόν του τὸ κοινόν τῆς πατρίδος συμφέρον· νὰ τὸν πληροφορήσῃ ὅτι εὐδαίμων νὰ κατασταθῇ εἶναι τῶν ἀδυνάτων εἰς κακοδαίμονους πατρίδα· ὅτι ἀφοῦ ἀρήσῃ τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ παύσῃ νὰ συζῇ μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἀδελφούς του, δὲν ἀπολύεται διὰ τοῦτο ἀπὸ τὰ πρὸς ἐκείνους καθήκοντα, ἀλλ' ἐμβαίνει εἰς ἄλλην εὐρυχωρότεραν οἰκίαν, τῆς πατρίδος τὴν πολιτείαν, καὶ συζῇ μὲ πλείστορους ἀδελφούς, μὲ τοὺς ὁποίους ἂν δὲν φέρεται ὡς ἀδελφός, ἂν χωρίζῃ τὸ συμφέρον του ἀπὸ τὸ συμφέρον εἰς τοὺς ἄλλους, μὴν ἀμφιβάλλῃ ὅτι

ἐγένεν ὁ δυστυχέστατος ὅλου τοῦ κόσμου». Μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Κοραῖς ἐπαναλαμβάνει ἐντονώτερον τὰς αὐτὰς ὑποθήκας. «Ἡ παιδεία καὶ ἀνατροφή τῶν ἀνθρώπων (ἔλεγε τῷ 1824) εἶναι διπλῇ, παιδεία τῆς κεφαλῆς καὶ παιδεία τοῦ στήθους, καλαὶ καὶ αἱ δύο· ἀλλ' ἡ πρώτη χωρὶς τὴν δευτέραν δὲν ἔφερε ποτὲ εἰς κἀνὲν ἔθνος τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, ἥτις τότε μόνον εἶναι ἀληθινὴ ὅτε εἶναι μοιρασμένη ἀναλόγως εἰς ὅλον τὸ ἔθνος, διότι τότε μόνον δύναται νὰ φυλάξῃ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἄν θέλωμεν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν, ἃς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ στήθους τὴν παιδείαν, καὶ ἐπιστήμην καὶ τέχνας καὶ πᾶσα γνῶσις ἄλλη δὲν θέλουν ἀργήσῃ νὰ τρέξωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀκάλεστοι». Τῇ 3 φεβρουαρίου 1825 ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥώταν. «Σπούδασε μάλιστα τὴν ἀνατροφήν τοῦ στήθους, ἥτις μόνη μορφώνει τοὺς ἀληθεῖς ἄνδρας καὶ τὰς ἀνδρείας γυναῖκας, παρὰ τὴν ἀνατροφήν τῆς κεφαλῆς, ἀπὸ τὴν ὅποιαν πλάσσονται οἱ καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενοι χρηστοθήεις οὔτοι καὶ ἐράσιμοι (aimables) καὶ κομψοὶ ἀνδριαντισκοί. Ἐχε καὶ τοῦτο εἰς τὴν μνήμην σου, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι πρᾶγμα ἐθιστὸν καὶ ἀποκτᾶται ὥς ὅλα τὰ ἀποκτώμενα ἀπὸ μακρὰν συνήθειαν, ἥτις καταντᾷ εἰς ἔξιν καὶ σχεδὸν εἰς δευτέραν φύσιν. Ἀλλὰ τὸ ἔθος τοῦτο πρέπει ν' ἀρχίσῃ μ' αὐτὴν τὴν νηπιώδη ἡλικίαν. Καθὼς, ὅστις συνειθίσῃ παιδιόθεν τὸν καφὲν ἢ τὸν βρωμισμένον ταβάκον, κρίνει τὴν στέρησίν του μεγάλην δυστυχίαν, ἀπαράλλακτα, καὶ ὅστις συνειθίσῃ ἀπὸ μικροῦ νὰ χαίρῃ εἰς τὰ δίκαια καὶ νὰ ἀγανακτῇ εἰς τὰ ἄδικα, τὴν αὐτὴν ἔξιν καὶ συνήθειαν θέλει ἔχειν καὶ ὅταν φθάσῃ εἰς ἀνδρικὴν ἡλικίαν». Ὁ φαῦλος λόγιος εἶναι κατὰ τὸν Κοραῖν, μυριάκις κινδυνωδέστερος τοῦ φαύλου ἀμαθοῦς. «Ἀπὸ δύο κκῆς ψυχῆς ἀνθρώπους, ὁ γραμματισμένος καὶ λογιώτατος εἶν' ὁ χειρότερος· καθὼς ἐξεναντίας ἀπὸ δύο καλὰς ψυχὰς, ἡ γραμματισμένη εἶναι ἡ καλιτέρα, διότι τρέχει ὀλιγώτερον κίνδυνον νὰ χάσῃ τὴν ἀρετὴν τῆς». Πρῶτον θεραπευτέον τὰ χρηστὰ ἥθη καὶ ἔπειτα τὰς ἐπιστήμας. «Ἡ ἀπόκτησις τῶν ἐπιστημῶν εἶναι μέγα πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ κάλλιστον καὶ μέγιστον τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἀθωότης τῶν ἡθῶν». Ὁλίγον πρὸ τῆς τελευτῆς του, κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 1832, ἔγραψεν ὁ Κοραῖς πρὸς τὸν Κοντόσταυλον, ὅτι ἡ περὶ τὴν ἀνατροφήν ἐπιμέλεια πρέπει νὰ ᾔῃ τὸ πρῶτιστον μέλημα τῶν ἐλευθερωθέντων Ἑλλήνων. «Ἡ παιδεία δὲν ὠφελεῖ τοὺς μὴ ἔχοντας παιδικὴν ἀγωγὴν· εἰς τοὺς τοιούτους ἡ παιδεία ἄλλον καρπὸν δὲν φέρει παρὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἀνοησίας των, ὡς τὸ παρετήρησε καὶ ὁ Σολομὼν «οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχει

σοφίας ἐνδεής φρενῶν, μᾶλλον γὰρ ἄγεται ἀφροσύνη». Ἡ λογιότης χωρὶς τὴν γυμνασίαν τοῦ λογικοῦ, εἶναι ψευδοπαιδεία· ἡ δὲ γυμνασία τοῦ λογικοῦ θεμελιούται εἰς δύο μόνον πράγματα — ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην· ὥς τὰ ἦντων ὁμοῦ οἱ παλαιοὶ σοφοὶ ὡς ἀναγκαῖα εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ λογικοῦ, παρόμοια καὶ ἡ θρησκεία μας τὰ παραγγέλλει συχνά, ὡς μόνα ἱκανὰ νὰ μᾶς σώσωσι». Καὶ τελευταῖον. «Ἡ μακρὰ καὶ πολυώδυνός μου ζωὴ, καὶ τὸ τελευταῖον αὐτῆς μέρος, πεντηκονταετὲς σχεδὸν διάστημα χρόνου, ὅσον ἔζησα μὲ τούτους τοὺς ἀρίστους Γάλλους, μ' ἐκατάπεισαν ὅτι ὅλοι μας αἱ μωρίαί ἢ φρονήσεις, ὅλοι μας αἱ δυστυχίαί ἢ εὐτυχίαί κρέμονται ἀπὸ τὴν παιδικὴν καλὴν ἢ κακὴν ἀνατροφήν».

Οὐχ ἦττον ἀξιοσπούδαστοι εἶναι καὶ ἄλλαι τοῦ ἀνδρὸς ἀποφθεγματικαὶ ἢ παραινετικαὶ γνώμαι. Ἦτο, ὡς εἶπομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἡγουμένου κεφαλαίου, ἐπὶ πᾶσι λάτρις τῆς φιλοσοφίας, ἣν ἀπεκάλει «ἄρθωσιν τοῦ λογικοῦ» κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖ. «Χωρὶς τῆς φιλοσοφίας τὴν χειραγωγίαν εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ γίνῃ τῆς γλώσσης ἢ ἀναμόρφωσις. Εὐτυχῶς ἔπαυσεν ἡ τόση τοῦ γένους ἀναισθησία, καὶ δὲν ἔμεινε πλέον ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἤρχισε νὰ καταλαμβάνῃ τὴν ἀσθενείαν τῆς· καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἤρχισε νὰ λαλῇ, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔλεγεν εἰς ἀπὸ τοὺς πάλαι πατέρας ἡμῶν, «ἀρχὴ φιλοσοφίας παρὰ γε τοῖς ὡς δεῖ κατὰ τὴν θύραν ἀποτομένους αὐτῆς, συναίσθησις τῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας περὶ τὰ ἀναγκαῖα». Τῆς φιλοσοφίας ἔργον εἶναι νὰ γνωρίσῃ τις ἐαυτὸν, ἡγουν νὰ θεωρήσῃ τίς εἶναι, ποῦ καὶ εἰς ποῖαν χρόνου περίοδον ἐγεννήθη, εἰς τίνα βίον κατὰστασιν εὐρίσκεται, τί ἔργον νὰ κάμῃ καὶ ποῖον ἔρανον νὰ συνεισφέρει εἰς τῆς πατρίδος τὴν ἀνάγκην συγχωροῦν εἰς αὐτὸν αἱ περιστάσεις· εἰς ὅλιγα λόγια, ὁ φιλόσοφος χρεωστεῖ, ὡς ἔλεγεν ὁ Χῖος Ἀρίστων, νὰ μιμῆται τὸν ἀγαθὸν ὑποκριτὴν». Εἰς τί δὲ συνίσταται ἡ ἀληθινὴ σοφία; «Ἡ ἀληθινὴ σοφία εἶναι, ὡς τὴν ὠρίζαν οἱ πρόγονοί μας, ἡ τέχνη τοῦ βίου. Ἡ τέχνη αὕτη δὲν ἀλλάσσει ἀλλὰ προσδιορίζεται μόνον ἀπὸ τὰς διαφόρους τῆς τύχης ἢ τῆς φύσεως περιστάσεις· ὅλοι ὁμῶς ἀφορῶσιν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς τέχνης τοῦ βίου ἡγουν νὰ ζήσωσιν εὐδαιμόνως· ἀλλὰ τὸ εὐδαιμόνως τοῦτο σημαίνει ἐναρτέως· διότι ὅστις ἐλπίζει νὰ εὐδαιμονήσῃ χωρὶς ἀρετὴν, βόσκεται ἀπὸ ματαιὰς ἐλπίδας. Τὸ δυσκολώτερον τῆς Τέχνης τοῦ Βίου μέρος εἶναι νὰ φεύγῃ τῆς ἰδίας κεφαλῆς τὰς ἀπκτηλὰς κολακείας· «τὸ γὰρ ἐξαπατᾶσθαι αὐτὸν ὑφ' αὐτοῦ (λέγει

ὁ Πλάτων) πάντων χαλεπώτατον· ὅταν γὰρ οὐδὲ σμικρὸν ἀποστατῇ, ἀλλ' αἰεὶ παρῇ ὁ ἐξαπατήσων, πῶς οὐ δεινόν!». Οἱ Ἕλληνες, γενόμενοι ἐλευθεροί, ὤφειλον κατὰ τὸν Κοραῖν, πρὸ πάσης ἄλλης μαθήσεως, νὰ σπουδάζωσι περὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐλευθερίας. «Ἄν καὶ ὅλαι αἱ πα-
ραδιδόμεναι εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς φωτισμένης Εὐρώπης ἐπιστῆμαι πρέπει νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ σχολεῖά μας, ἡ χρησιμωτέρα, ἀναγκαιότερα καὶ προτέρα τῶν ἄλλων (εἰς τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις) εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐλευθερίας, ὡς τὴν ὠνόμασεν ἓνας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τῶν Γάλλων (Montaigne), ἐπειδὴ χωρὶς αὐτῆς οὐδεμίαν ἀρετὴν ἐμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἄνθρωπος. Τί τὸν ὠφελοῦν αἱ λοιπαὶ γνώσεις ὅλαι ὁμοῦ, ἐὰν δὲν φρονημαίῃ τὴν ψυχὴν του τόσο, ὥστε νὰ κρίνῃ ἐπίσης αἰσχρὸν καὶ νὰ γίνεται δεσπότης ἄλλων καὶ νὰ δεσπόζεται ἀπὸ ἄλλους; Μισήτης τῆς ἐλευθερίας δὲν ἐφάνη κανεὶς ἀκόμη εἰς τὸν κόσμον· διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι αἴσθημα ριζωμένον εἰς ὅλων τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὸν ὅστις μᾶς ἐπλάσεν αὐτεξουσίου· ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελλομέ-
νους φίλους αὐτῆς ὀλίγοι τὴν γνωρίζουν. Ἄλλοι τὴν ἐπιθυμοῦν διὰ μόνους ἑαυτούς· ἄλλοι τὴν συγχέουν μὲ τὴν ἀκολασίαν, νομίζοντες ἐλευθερίαν τὴν θρασυτητα νὰ μὴ σέβωνται, μηδὲ νὰ πείθονται εἰς τοὺς ὑπρέτας τῶν νόμων, τοὺς ἄρχοντας. Ἄν ἐδιδάσκοντο παιδιοῖθεν εἰς τὰ σχολεῖα τὴν ἐπιστήμην αὐτῆς, ἤθελαν καταπεισθῇ ὅτι ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία πε-
ριέχεται εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα λόγια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τὰ ὅποια καὶ ἄλλοτε ἀνέφερα «ἀνθρώπων μηδενὸς μῆτε τύραννον μῆτε δούλον ἑαυτὸν καθιστάναι». Ὁ ἀληθῶς ἐλευθερόφρων εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῖν, καὶ ἀληθῶς μεγαλόφρων. «Δὲν ἐνθυμούμαι τίς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἔλεγεν ὅτι ἐφραντάζετο μεγαλῆτερον καὶ ὠραιότερον τὸ σῶμά του, ὅσῳκις ἤκουεν ἐπαινουμένους τοὺς συμπολίτας του· τόσο ἐγοητεύετο ἀπὸ τῆς πατρίδος τὸν ἔπαινον, καὶ τοσοῦτον φρόνημα πρέπει νὰ λαμβάνωσιν αἱ ψυχαὶ τῶν νέων Ἑλλήνων, ὅσῳκις βλέπουν, ὅτι αἱ μάλιστα θαυμαζόμεναι σήμερον ἀπὸ τὰ φωτισμένα ἔθνη ἀνθρώπιναι πράξεις εἶναι ἔργα τῶν προγόνων αὐτῶν. Διὰ νὰ ᾔναι ὅμως ἡ μεγαλοφροσύνη μας δικαία, μηδὲ νὰ κα-
ταντᾷ εἰς γελοιστάτην κενοδοξίαν, πρέπει νὰ τὴν συνοδεύωμεν μὲ τὴν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ μιμώμεθα τὰς πράξεις ἐκείνων, ὅσῳκις ἡ χρεῖα τὸ καλέσῃ». Ἡ φιλοπατρία δὲ καὶ ἡ μετριοφροσύνη τοῦ Κοραῖ ἦσαν ἰσοστάσεις πρὸς τὸ μεγαλόγνωμον τοῦ ἀνδρός. Πρὸς τὸν Ῥώταν, ἀπο-
στείλαντα αὐτῷ ὁπωρικὰ, ἔγραφε τῇ 4 ἰανουαρίου 1815, «Δὲν τὰ μισῶ βέβαια τῆς πατρίδος τὰ ὁπωρικὰ· ἀλλὰ καὶ τώρα, καθὼς καὶ ἄλλοτε,

ὁσάκις τὰ ἔλαβα, πολλὰ μικρὸν μέρος δαπανῶ ἀπ' αὐτά. Καί νά σ' ἐξο-
μολογηθῶ γεροντικὴν ἀσθένειαν ἢ μᾶλλον μωρίαν, ἐπιθυμῶν κατὰ πάντα
τρόπον νά φημιζῶ εἰς τοὺς ἄλλογενεῖς τῆς πατρίδος τὰ προτερήματα,
καί μὴν ἔχων ἀκόμη ἀληθῆ προτερήματα καὶ καλὰ νά δείξω εἰς αὐ-
τοὺς, καταφεύγω εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς γῆς καὶ τοῦ κλίματος, καὶ εὐρίσκω
ὀλίγην περηγορίαν ὁ ταλαίπωρος τῆς λύπης μου. Δείχνων εἰς αὐτοὺς
ἀντὶ ἀνδραγαθίων, ἀμπελογαθίας καὶ συκαγαθίας». Πρὸς τὸν αὐτὸν
Ῥώταν, καλῶσαντα τὸν Κοραῆν κλεινόν, ἀπεκρίνατο. «Μῆ, φίλε, διὰ
τὸν Θεόν! Κλέη καὶ Κύβη. Ἐξω τῆς ἀτοπίας, ἐξαγχιόνουσι καὶ τοὺς
λυσσασμένους ἐχθρούς μου. Δὲν ἀρνούμαι ὅτι προσμένω καὶ τιμὴν ἔταν
κοπιᾶζω· ἀλλὰ τιμὴν ἀνάλογον τῶν κόπων μου. Ἀς ἀφήσωμεν τὰ κλέη
εἰς τοὺς προγόνους μας καὶ εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ἀπογόνων, ὅσοι εὐτυ-
χήσουν νά καταστῶσιν εὐκλείας ὡς οἱ πρόγονοι... Πρὸ πάντων, φίλε
Ῥώτα ἐνθυμοῦ νά λέγῃς συχνά εἰς τὰ τέκνα σου, ὅτι ὁ πολυτελέστερος
καὶ ἐνδοξότερος στέφανος δι' αὐτὰ εἶναι νά φανῶσιν ἀξία τῆς προγονικῆς
εὐκλείας». Ἡ τοῦ Κοραῆ φίλις πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ῥώταν (σεβασμίον,
φιλόπατριν καὶ λόγιον Κεῖον, χρηματίσαντα καὶ πρόεδρον τῆς ἐν Τερ-
γέστη Ἑλληνικῆς Κοινότητος) ἦτο ἄδελος καὶ ἀδελφική. Ὁ Κοραῆς
ἐνόει τὴν φιλίαν καθ' ἣν ἔννοιαν περιγράφεται αὕτη ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ
Ἀριστοτέλους Νικομαχείοις. Ἡ ὡς ἀληθῶς φίλις, στηριζομένη ἐπὶ τῆς
ταυτότητος τοῦ ἡθους, εἶναι στενὸς σύνδεσμος δύο ψυχῶν, ἐμπεφορημέ-
νων τῶν αὐτῶν ἀγαθῶν φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, ἐξ οὗ καὶ ἡ πα-
ροιμία «μία ψυχὴ». Τὴν παρακμὴν δὲ καὶ ἀπονέκρυσιν τῆς ἀκραίονους
φιλότητος διατρανοῖ ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀκμάζουσα καὶ τὴν ἐνότητα τῆς
ψυχῆς διασπῶσα πολυφιλία, ἥτις, διὰ ποικίλων θεραπειῶν καὶ δωροφοριῶν
ἀναφανδὸν ἢ ἐν παραβύστῳ τὸ συμφέρον σκοποῦσα, σφίζει μὲν τῆς φιλίας
τὸ πρὸςχημα, ἀλλὰ παραποιεῖ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν αὐτῆς. Ἀληθῆ
δὲ φιλίαν ἐπεδείξατο ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ῥώταν, περιελθόντα προσκαιρῶς
κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1829 εἰς ἐμπορικὰς δυσκολίας. «Ἄν ἡ ζωὴ μου
ἐκόπτετο πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν (ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ὁ Κοραῆς) ἤθελα
ἀποφύγειν δεκαπέντε ἐτῶν θλίψεις· ἀλλὰ μοῦ ἦτο πεπρωμένον νά πῶ
καὶ τὸ πικρότατον πάντων ποτήριον τῆς δυστυχίας σου. Ἡ πικρία μου
εἶναι τόσον πλέον ἀνιάρᾳ, ὅσον δὲν εἶμαι εἰς κατάστασιν νά σέ βοη-
θῶ, ὡς ἐχρῶσται καὶ ἐπιθύμουν νά δράμω εἰς βοήθειάν σου. Μ' ὅλον
τοῦτο, πιστὲ φίλε, μὴν ἀπελπίζεσαι· ἔσο βέβαιος ὅτι θέλω κινήσειν
πάντα λίθον, μὲ ἐλπίζω νά εὕρω τὰ μέσα νά σέ πέμψω ἐντὸς ὀλίγου

*

μέρος κἄν ὅσης ἐλπίζεις ἀπ' ἐμέ βοηθείας». Μετ' ὀλίγον ἀποστέλλει ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον ὅσα εἶχε πρόχειρα χρήματα. «Τόσα, φίλε, ἴσχυσα νὰ πράξω μὲ ἄμετρόν μου θλιῦν καὶ στενοχωρίαν». Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μὲν Ῥώτας ἐξέφυγε τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, ὁ δὲ πτωχὸς Κοραῆς περιπίπτει εἰς ἕτερον κακὸν, τὴν κατὰ τὸ τεταρτημόριον ἐλάττωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Χίων τέως παρεχομένης αὐτῷ μικρᾶς συντάξεως (δισχιλίων φράγκων) πρὸς τύπωσιν πονημάτων. Μετ' εὐαγγελικῆς ἀνοχῆς διηγείται ὁ Κοραῆς τὰς ἀλλεπαλλήλους αὐτοῦ συμφοράς. «Ἐνθυμεῖσαι τοῦ Ἰωβ τὸ πρῶτον κεφάλαιον; Εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τρεῖς ἄγγελοι ἕνας ἐξοπίσω τοῦ ἄλλου ἦλθον ἀναγγέλλοντες εἰς αὐτὸν τὰς ἀπροσδοκίτους δυστυχίας του. «Ἔτι τοῦτου λαλοῦντος» καὶ πάλιν «ἔτι τοῦτου λαλοῦντος» καὶ τρίτον «ἔτι τοῦτου λαλοῦντος». Τοιαῦται (ἂν συγχωρεῖται νὰ παραβάλω τὰ μικρὰ πρὸς τὰ μεγάλα) συνέβησαν αἱ δυστυχίαι μου, εἰς τὴν συνέχειαν κἄν τῆς ἀκολουθίας των». Ἄλλ' ὅμως ἥκιστα μεψιμοιεῖ ὁ σωκρατικὸς ἀνὴρ ἐπὶ τῇ ἐλαττωσὶ τῆς χορηγουμένης αὐτῷ γίλισρης συντάξεως. «Οἱ φίλοι ὁμογενεῖς ἔκριναν εὐλόγον νὰ κολοβώσωσι τὴν κατ' ἔτος στελλομένην συνδρομὴν· δὲν τοὺς μέμφομαι, οὐδὲ δίκαιον ἔχω νὰ μεμρωθῶ κἀνένα περὶ τῆς κολοβώσεως. Δὲν ἀδικῶ ὅμως κἀνένα ζητῶν νὰ βοηθηθῶ κἄν ἀπὸ τοὺς κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ῥέοντας ἰδρωτάς μου». Εἰς τὰς διηγετικὰς οικονομικὰς τοῦ γέροντος Κοραῆ στενοχωρίας προστετέθησαν κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἡμέρας καὶ ἄλλα μικρὰ καὶ ὀχληρὰ οἰκισκὰ ἐπεισόδια. «Ἐνθυμεῖσαι (ἔγραφε τῷ 1832 πρὸς τὸν Νεόφυτον Βάμβαν) τὴν παραφροσύνην τῆς παλαιᾶς θεραπείης μου. Παρόμοιον τι συνέβη πρὸ ὀλίγου καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβα νέαν θεραπείαν, μετὰ τὴν δι' ἀδυναμίαν γερωντικὴν ἀναχώρησιν τῆς πρώτης. Ταύτης ἡ παραπρόνσις δὲν εἶναι «ὀλοή μανία» ἀλλ' ἡ ἀπὸ τοὺς ἱατροὺς ὀνομαζομένη «μονομανία». Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἐκβαίνει διὰ ν' ἀγοράσῃ τὰ πρὸς ζῶν καθημερινὰ... καὶ δὲν ἐπιστρέφει πλέον ἀφίνουσά με χωρὶς γεῦμα. Παραγγέλλουν οἱ Στωικοὶ νὰ μὴ ταρσασώμεθα ἀπὸ «τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν»· ἀλλ' ὅταν αὐτὰ συσσωρεύονται τόσον ὥστε νὰ μᾶς ἐμποδίζωσι καὶ ἀπὸ «τὰ ἐφ' ἡμῖν» δὲν εἶναι πλέον ἱκαναὶ οὐδ' αἱ παραγγελῖαι τῶν φιλοσόφων νὰ μᾶς ἀναψύχωσιν». Εἰς ἐπίμετρον δὲ ὁ Κοραῆς ὡφείλει ἐκάστοτε νὰ μετέρχεται φυλακτικὴν πρόνοιαν, διότι ὑπώπτευσεν εὐλόγως τὴν φιλοφρονητικὴν ψευδεὶς λαβειαν ἐνίων ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν φοιτῶντων Ἑλλήνων. «Ἐν Παρισίοις εὗρίσκονται καὶ τινες Ἑλλήνες, κακὰ ἀγγεῖα. Αἱ Μοῦσαι τοὺς

εύρηκσαι χωρίς ἀνατροπὴν, καὶ φυσικὰ τοὺς ἑκαμὴν χειροτέρους ἀφ' ὅ,τι ἦσαν. Καταλαμβάνεις ὅτι περὶ τῶν τοιούτων, ἂν καὶ στενωῶς φιλιωμένος μὲ τὸν Θυρότον, δὲν τολμῶ νὰ ἐξηγηθῶ, δυσωπούμενος τὴν αἰσχύνην τοῦ γένους μου. Εἶναι καὶ ἄλλοι ἀληθῶς χρηστοί, καὶ τοιοῦτοι, ὁποῖους νὰ πιστευθῇς καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα καὶ χρήματα, ἀλλ' ὅχι βιβλία, διὰ τὴν κακὴν πρόληψιν ὅτι τῶν βιβλίων ἡ ἀφαίρεσις δὲν λογίζεται κλοπὴ. Μοῦ λείπει ζῶντος ἔτι (συλλογίσου πόσον εὐκολώτερον νεκροῦ) ἓν ἀπὸ τὰ βιβλία μου, καταμουζαλωμένον μὲ διορθώσεις καὶ σημειώσεις, δι' ἐλπίδα νὰ τὸ ἐκδώσω κἄμμίαν φορὰν, καὶ δὲν ἐξεύρω τίνα νὰ υποπτευθῶ».

Τελευταῖα τοῦ Κοραῆ ἔργα εἶναι τὰ "Ατακτα καὶ ὁ Ἱεραικὸς Συνέκδημος. «Τὰ "Ατακτα (ἔλεγεν) εἶναι τὰ σκουπίδια τῆς βιβλιοθήκης μου· ἀληθῶς σκουπίδια καὶ σκύβαλα, ἐπειδὴ οὔτε καιρὸν οὔτε δύναμιν ἔχω νὰ τὰ ἀναθεωρήσω καὶ τὰ διαλέσω εἰς καλῆτέραν τάξιν. 'Αλλ' ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τὰ σκύβαλα ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης δύναται νὰ σύρῃ σκαλλίζων καὶ ὀλίγους τινὰς μαργαρίτας, ἀποκοτῶν τὸ ἔργον». Ἐν τοῖς λεγομένοις τούτοις σκυβάλοις λαμβάνουσιν ἀληθῶς πάμπολλα χρυσοῦ ψήγματα καὶ τιμαλφεῖς μαργαρίται. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ πρώτου τόμου (1828) ἐξηγεῖται ὁ Κοραῆς διὰ μικροτέρων, διατί ἐκάλεσεν αὐτὰ "Ατακτα. «Εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου εὗρισκοντο σκορπισμένα πολλὰ διαφόρου ὕλης σημειώματα, ἄλλα εἰς τετραδία, καὶ ἄλλα εἰς ἀπλᾶ χαρτίου φύλλα, γραμμένα εἰς ἰδίαν μου χρῆσιν παρέργως, ὡς ὁ καιρὸς μ' ἐσυγχώρει, καὶ διὰ τοῦτο ἀνάξια νὰ κοινωνηθῶσιν εἰς κἀνένα, καὶ ἀναξιώτερα νὰ δημοσιευθῶσι διὰ τύπιν. Φίλοι τινὲς ἀπ' ἐκείνων τῶν φίλων τοῦ γένους, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχυρὰ φιλία δεκάξει κάποτε τὴν κρίσιν, μ' ἐπαρακάλεσαν νὰ τὰ κοινοποιήσω, οὐδὲ μ' ἐσυγχώρησαν κἂν νὰ τὰ ἀναθεωρήσω ἢ νὰ διορθώσω ὅπωςδὴποτε τὴν ἀταξίαν των, ὑποπτευόμενοι δικαίως ὅτι ἡ ἡλικία μου δὲν μ' ἐσυγχώρει πλέον ἀναθεωρήσεως καιρὸν. Διὰ νὰ εὐχαριστήσω λοιπὸν τοὺς φίλους μου, παραβαίνω τὴν φρόνιμον συμβουλὴν «τὰ ἐν οἴκῳ μὴ ἐν δήμῳ» καὶ τολμῶ νὰ δημοσιεύσω ὅσα δὲν ἔπρεπεν ἴσως νὰ φανερώσω εἰς κἀνένα. Τούτο εἶναι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια· ἃς με πιστεύσῃ ὅστις σέβεται τὴν ἀλήθειαν». 'Αλλ' ἡ εὐρεσις προσφευγὺς ἐπιγραφῆς δὲν ἦτο εὐκολον πρᾶγμα. «Ποίαν ἐπιγραφὴν ἢ ποῖον ὄνομα εἶχα νὰ δώσω ἀρμόδιον εἰς τοιαύτην ἀνάρμοστον σύνταξιν; Οἱ παλαιοὶ ἐπέγραφαν τὰ τοιαῦτα «Σύμμικτα» «Πανοδοπαὰ» «Ποικίλα» «Σποράδην Ὑπομνήματα» καὶ «"Ατακτα». Τοιαῦτα

ἦσαν τὰ Σύμμικτα ἢ τὰ Καταβραχὺ Ὑπομνήματα τοῦ Ἀριστοξένου, τὰ Παντοδαπὰ τοῦ Φιλήμονος καὶ τοῦ Φαβωρίνου, τὰ Σποράδην Ὑπομνήματα τοῦ Ἰερωνύμου, τὰ Ἀτακτα τοῦ Φιλητᾶ καὶ ἄλλων ἄλλα, ἐκ τῶν ὁποίων τίποτ' ἄλλο δὲν μας ἔμεινε παρὰ τὴν γνωστὴν εἰς ὅλους Ποικίλῃν Ἱστορίαν τοῦ Αἰλιανοῦ». Ὁ Κοραῆς προσέλετο τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀτακτα», διότι οὕτω παρωνομάσθησαν καὶ τοῦ Κώου Φιλητᾶ τὰ «Ἀτακτα» δι' ἑλλειψιν ἀλφαβητικῆς ἢ ἄλλης σειρᾶς. Φοβεῖται δὲ ὁ Κοραῆς «μήπως τὰ ἱδικά του «Ἀτακτα» εἶναι καὶ τῶν «Ἀτάκτων» τοῦ Φιλητᾶ ἀτακτότερα»· διότι «ἐσώρευσεν (ὡς λέγει) εἰς αὐτὰ ἐξηγήσεις λέξεων καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς σημερινῆς ἡμῶν γλώσσης, ὕλης λεξικοῦ κοινοῦ δοκίμιον, γραμματικὰ τινα, ἠθικά, πολιτικά, ἱστορικά, ἀρχαιολογικά καὶ θεολογικά ὑπομνήματα, ὅλα ἀτελῆ, ὅλα ἄξεστα, ὅλα ἀνεπικρίτα, εἰς ἓνα λόγον, Ἀτακτα». Ἦρξατο οὕτω τῆς ἐκδόσεως τῶν «Ἀτάκτων» ἀπὸ δύο ποιημάτων γεγραμμένων μὲν ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ, περὶ τὰ μέσα τῆς δωδεκάτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ Θεόδωρου τοῦ ἐπονομασθέντος Προδρόμου ἢ Πτωχοπροδρόμου, προσπεφωγμένων δὲ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ τὸν Κομνηνόν. Τὰ δύο ταῦτα ἐκ χιλίων καὶ περιπλέον στίχων ποιήματα ἀπογράφας ἐκ δύο κωδίκων τῆς ἐν Παρισίοις Βιβλιοθήκης, ἐσχολίασε διὰ μακροτάτων σημειώσεων, ἔνθα διηκριβωμένως ἐξετάζονται ἡ διαφορὰ τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης «ἀπὸ τὴν πρὸ 700 σχεδὸν ἐνιαυτῶν κοινῶς λαλουμένην γλῶσσαν», τὰ κέρδη αὐτῆς καὶ αἱ ἀπώλειαι καὶ «ποῖα τὰ μέσα ν' αὐξήσωμεν τὰ κέρδη καὶ νὰ ἐλαττώσωμεν τὰς ζημίας τῆς». Ἰνα κρίνη τις δικαίως τὸν Πρόδρομον καὶ τοῦ Προδρόμου τὰ ποιήματα, δεόν, κατὰ τὸν Κοραῆν, νὰ ἐρευνήσῃ τὴν σύγχρονον ἐκείνῃ κοινὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν, ἣν ἄριστα εἰκονίζει αὕτη τοῦ βυζαντινοῦ στιχουργοῦ ἡ ποίησις. «Ὁ Πρόδρομος ἦτο σοφώτατος ὅχι διὰ τὰ δύο ταῦτα βάρβαρα στιχουργήματα, ἀλλὰ διότι ἔγραψεν ἄλλα πολλὰ, καὶ πεζὰ καὶ ἑμμετρα, εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν γραμματικὰ, ἱστορικὰ, φιλοσοφικά, ἀστρονομικά καὶ θεολογικά συγγράμματα Ἀλλ' ἡ σοφία τοῦ Προδρόμου δὲν ἦτο πλήν πολυμάθεια χωρὶς κρίσιν, καὶ, ὡς λέγει ὁ Ἐπίκτητος, φιλοσοφία χωρὶς ἐγκέφαλον. Τοιαύτη ὅμως ἦτο, πλήν ὀλίγων τινῶν (ἐν οἷς ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος) ὅλων τῶν συγγρόνων τοῦ Προδρόμου λογίων ἀνδρῶν ἡ σοφία· τὸ μαρτυροῦν τὰ συγγράμματά των, ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγρία διαγωγὴ των, αἱ κατ' ἀλλήλων ὕβρεις, αἱ συκοφαντίαι». Ἐντεῦθεν ὀρμώμενος στηλιτεύει πάλιν ὁ Κοραῆς τὰς κακίας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, ἥτις

περιέθαλπε «τούς ευνούχους, τούς ψωμοκόλακας καὶ τούς ἀργούς». Ἀλλὰ τῶν κακῶν τούτων δὲν ἦσαν ὑπαίτιοι μόνοι οἱ περὶ τὴν Αὐλὴν. «Εἶχαν οἱ ἀργοὶ καὶ ἄλλο καταφύγιον, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Μοναχῶν· ἡ πρώτη ἐπολυπλασίασε τὰ ἐκκλησιαστικά ὀφθαλμικὰ καὶ ἀξιώματα, καὶ οἱ Πατριάρχαι ἤρχισαν νὰ μιμῶνται τῆς παπικῆς αὐλῆς τὸν τύπον καὶ νὰ συνερίζωνται, ὡς ἐκεῖνοι, μὲ τούς αὐτοκράτορας· ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν ἡ διαγωγὴ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, ὅστις, ἐπὶ προφάσει ὁρθοδοξίας, ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Λατίνων, ἐκίνησε δὲ ὕστερον στάσιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Ἑκτοῦ, ὑπεδήσαστο βασιλικά πορφυρὰ τααγγία, εἰς διαφθοράν δὲ τινα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐτόλμησε νὰ ἐκφωνήσῃ ἐγὼ σ' ἐστειψα, ἐγὼ καὶ δύναμαι νὰ σε καταλυσω». Δὲν ἀρκεῖται εἰς ταῦτα ὁ Κοραῆς, ἀλλὰ κατακρίνει καὶ τὴν χορὴν τῶν βασιλέων, λέγων ὅτι αὕτη εἶναι ἐπινόημα τῆς παπικῆς αὐλῆς καὶ οὐχὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. «Οἱ βασιλεῖς καὶ πλούσιοι τοῦ Γραικορωμαϊκοῦ κράτους, παρὰ τὴν εἰς τὰς κατὰ πόλεις ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς δεισιδαίμονα καὶ ἄσωτον χορηγίαν, κατεπλούτιζαν ἀκόμη καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῶν μοναχῶν, πολυπλασιάζοντες, μὲ μεγάλῃν καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῆς γεωργίας ζημίαν, τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰ μοναστήρια». Οἱ μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, παραβλαβόμενοι πρὸς τοὺς δυτικούς, πρέπει νὰ λογιζονται ἄγιοι, κατὰ Κοραῆν. «Οὐδὲν ἤττον ὁμως δὲν ἔλειψαν νὰ σκανδαλίσωσιν ἀρκετὰ τοὺς κοσμικοὺς μὲ τὴν ἄσωτον αὐτῶν διαγωγὴν, καὶ νὰ ταχύνωσι, πληθυνόμενοι μὲ τὴν αὐξηθεῖσαν ἀπ' αὐτοὺς κοινὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν κατὰ λυσιν τῆς Γραικορωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας· τὸ κακὸν εἶχε κορυφωθῇ ἐπὶ Κομνηνῶν, ὑπερεπλεόνασε δὲ καὶ ἀπὸ τὴν πλειοτέραν μὲ τοὺς Δυτικούς ἐπιμιζάν». Ἡ αὐξησις τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων ἡῤῥησε, κατὰ Κοραῆν, καὶ τὴν ἀπαιδευσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ τὴν ἀχώριστον αὐτῆς δεισιδαιμονίαν· «εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ὅμως ταύτην (ἂν ἐγέννησε ποτὲ τί καλὸν ἢ δεισιδαιμονία) χρεωστοῦμεν οἱ σημερινοὶ Γραικοὶ τὴν ὑπαρξίν μας». Τασοῦτον δὲ καὶ τηλικούτον δέος ἐμποεῖ πρὸς τὸν Κοραῆν ἡ ἀνάμνησις τῶν Βυζαντινῶν, ὥστε μετὰ μείζονος διαταγμοῦ ἡ ὀρθῆς προγνώσεως λέγει ἀνενδοιάστως· «βασιλεῖς βέβαια δὲν θέλει πλέον λάβειν ἡ Ἑλλάς, ὅτι οὐδὲ συμφέρει αὐτὴν νὰ βασιλεύεται οὐδὲ ἀπὸ ὅμοιον τοῦ αἰοιδίμου Μάρκου Αὐρηλίου βασιλέα». Ταῦτα δὲ ἀποφαίνεται ὁ Κοραῆς ἀναλογιζόμενος «εἰς ποίαν ἐλασινὴν παρᾶ λυσιν ἔφερε τὸ ταλαίπωρον

ἔθνος ἡ ἀπόλυτος τῶν Γραικορωμαίων δεσποτῶν ἐξουσία, ἡ ὄχι ἐλαφρότερα καταδυναστεία καὶ πλεονεξία τῶν ὑπαλλήλων τιτοφόρων ἀρχόντων, καὶ ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, καὶ ἡ ἀκόλουθος αὐτῆς ἀμέλεια τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους». Ἀξιόλογα παραγγέλματα παρενείρει ἐνθάδε ὁ Κοραῆς περὶ μορφώσεως χρηστῶν ἱερέων πρὸς ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν τοῦ λαοῦ παιδευσιν, ἀποκηρύττων τὰ μοναχικὰ τάγματα ὡς ἀνωφελῆ καὶ εἰς τὸ ἔθνος βλαβερά. «Σωτηριωδέστερον καὶ εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ εἰς ἡμᾶς ὅλους ἦθελ' εἶσθαι νὰ κατασταθῶσι ἀντὶ μ ο ν α χ ῶ ν κοινωνικοί, νὰ συζῶσι, νὰ συνεργάζωνται καὶ νὰ συναπολαύωσι μὲ τοὺς λοιποὺς τῶν ἀδελφῶν τῆς κοινῆς ἐργασίας τοὺς καρπούς· εἰς τὴν ἐλληνικὴν νεοκατάστατον πολιτείαν, ἔχουσιν χρεῖαν ἀπὸ ἐργάτας γεωργούς, ἐργάτας τεχνῶν, ἐργάτας ἐπιστήμης καὶ παιδείας τοῦ ἔθνους, δὲν συγχωρεῖται πλέον νὰ τρέφῃ ἀργούς· καὶ ἔχουσιν ἱερεῖς πολίτας, προσευχομένους καθημέραν ὑπὲρ αὐτῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἦθελ' εἶσθαι καὶ περιττὸν καὶ γελοῖον νὰ πληρόνῃ πρόσευχάς ἐγκλειστων καὶ τῆς πολιτείας ἀλλοτρίων μοναχῶν». Ἡ πολιτεία, κατὰ τὸν Κοραῆν, πρέπει νὰ ἀφῇ ἐλευθέρους τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μονάζωσιν, οὐδὲ δικαιούται νὰ κλείσῃ τὰ μοναστήρια· «λεπτὸν ὅμως δὲν πρέπει νὰ δαπανᾷ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀχρήστων εἰς τὸ κοινόν». Ὅσον δὲ μισομόναχος τοσοῦτον φιλόθρησκος εἶναι ὁ Κοραῆς. «Ἀπὸ τὴν πάτριόν μου θρησκείαν δὲν ἐξέκλινα ποτέ· ἀλλ' ὁ φόβος τῶν δεινῶν μ' ἐκίνησε καὶ τὰ μοναχικὰ πολυπληθῆ καὶ πολυώνυμα τῶν Δυτικῶν τάγματα νὰ κατηγορήσω καὶ τοὺς ἡμετέρους μοναχοὺς νὰ δείξω ὅτι, καθὼς συνήργησαν εἰς τὴν πτώσιν τῆς ποτέ μας ἐλευθερίας, οὕτω θύναται καὶ πάλιν νὰ βλάψωσι τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς, ἂν ἐπιμένωσι νὰ πληθύνωνται, ὡς πρότερον»· ἐπιλέγει δὲ ὅτι «εἰς τοὺς Ἰησοῦτας πρέπει νὰ κλεισθῶσιν οἱ λιμένες τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀποκλείονται εἰς τοὺς πειραχτάς».

Ἐλθωμεν νῦν καὶ εἰς τοὺς περιβοήτους τοῦ Πτωχοπροδρόμου στίχους πρὸς τὸν «βασιλέα βασιλέων καὶ ἀνάκτιον ἀνακτα» Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν. Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ἐκ στίχων 396, ὁ Θεόδωρος παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἀνοίξῃ θύραν ἐλέους καὶ παράσχη αὐτῷ χεῖρα, ἀνάγρουν τὸν δυστυχῆ στιχοῦργον ἐκ λάκκου καὶ βόθρου πενίας, ἀπαλλάττουςαν δὲ αὐτὸν ἀπὸ τῶν διωγμῶν ἀπηνεστώτων δανειστών. Τὸ δεῦτερον βιβλίον, ἐκ στίχων 655, περιέχει φοβεράν κατηγορίαν κατὰ τῶν μοναχῶν καὶ ἡγουμένων. Τὸ προοίμιον καὶ ὁ ἐπίλογος τῶν ἱαμβικῶν τούτων ποιημάτων εἶναι γεγραμμένα ἐν τῇ ἐλληνιστῶν τῶν

Βυζαντινῶν γλώσση, τὰ δὲ μεταξύ τοῦ προλόγου καὶ τοῦ ἐπιλόγου, ἐν τῇ συνήθει τότε δημόδιᾳ ἰδιώματι. Δηκτικώτατα διασύρει ὁ Κοραῆς τὰς κολακικὰς τοῦ Προδρόμου φράσεις, ἀντιτάσσων πρὸς ταύτας ἑλληνοπρεπῆ δόγματα. Περὶ τῆς λέξεως Κύριος καὶ κατὰ συγκοπὴν Κύρις, ἥς ποιεῖται ὁ Θεόδωρος μείζονα τοῦ δέοντος χρῆσιν, παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Ἀφοῦ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ εἰς αὐτοὺς ὑποταχθέντες Ἕλληνας ἔχασαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀρετὴν, μὴν ἔχοντες πλέον τὸν ἀληθινὸν τοῦ ἀνθρώπου στολισμὸν, ἄρχισαν νὰ καλλωπίζωνται μὲ ἐπιθέτους στολισμούς· μὴν ἔχοντες ἐλευθερίαν, ὠνομάζοντο Κύριοι· στερημένοι ἀπὸ εὐγένειαν καὶ δόξαν καὶ τιμὴν, εὐγενέστατοι, ἐνδοξότατοι καὶ τιμιώτατοι· ἀπὸ τὴν σοφίαν, λογιώτατοι, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁ Ἐπίκτητος, ὅστις ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ, ὅτε ἡ δουλοπρέπεια καὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς, ἔλεγεν· «αἱ γυναῖκες εὐθὺς ἀπὸ τεσσαρωνκαίδεκα ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν κυρίαί· καλοῦνται· τοιγαροῦν ὀρώσαι· ἄρχονται καλλωπίζεσθαι καὶ ἐν τούτῳ πάσας ἔχειν τὰς ἐλπίδας· προσέχειν οὖν ἄξιον, ἵνα αἰσθωνται, διότι ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ τιμῶνται ἢ τῇ κόσμια φαινεσθαι καὶ αἰδῆμονες». Ὁ Ἐπίκτητος ἐφώναζε ταῦτα πρὸς τὰς Κοκῶνας τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' αἱ Κοκῶναι δὲν ἐδιορθώθησαν, καὶ οἱ νεανίσκοι κατεστάθησαν καὶ ἀπὸ τὰς Κοκῶνας ἐτι θηλυπρεπέστεροι καὶ γελιοῖτεροι». Ἐν στίχῳ 220, ὅπου μνημονεύονται αἱ ἀρχόντισαι, σημειοῦται ὁ Κοραῆς. «Λέγει δὲ τὰς γυναῖκας τῶν ἀρχόντων, ὅχι τῶν ἡγεμόνων ἢ ἐξουσιαστῶν, ἀλλὰ τῶν πλουσίων· διότι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ἄρχοντες ὠνομάζοντο οἱ πλούσιοι. Εἰς τὰ τυραννούμενα ἔθνη, ὅσον αὐξάνει ἡ δουλεία, τόσον πλεονάζουν τὰ ὀνόματα τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξουσίας, καθὼς καὶ ὅσον αὐξάνει ἡ ἀπαιδευσίς, τόσον πολυπλασιάζονται τὰ διδόμενα εἰς τοὺς ὀπωσοῦν πεπαιδευμένους ἐπίθετα. Καὶ καθὼς τῶν ἀρχόντων τούτων ἡ ἀρχὴ ἐπεριορίζετο εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας ὑπηρέτας ἢ δούλους, παρόμοια καὶ τῶν Λογιωτάτων ἡ σοφία ἐπερικλείετο ἕως πρὸ μικροῦ εἰς τὰ θαυμαζόμενά μας καλὰ γράμματα κ.». Ὁπου ὁ Θεόδωρος προσφωνεῖ τὸν Μανουὴλ «ὦ βασιλέων βασιλεῦ καὶ ἀνάκτων ἀναξ» παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Τίνων ἀνάκτων, τίνων βασιλέων, πανοσιολογιώτατε Πρόδρομε; Ἄν ἦσο πτωχός, τιμιώτερον ἦτο νὰ ψωμοζητῆς, παρὰ νὰ ὀνομάζῃς «βασιλέα βασιλέων καὶ ἀνάκτων ἀνακτα» Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπὸ τὴν ποτὲ ἐξηπλωμένην εἰς ὅλην σχεδὸν

τὴν οἰκουμένην Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν δὲν εἶχε μείνειν πλὴν μικρὸν τι ἀπόσπασμα καὶ ῥάκος, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ μετὰ εἴκοσι σχεδὸν χρόνους ἔμελλον νὰ σπαράξωσιν οἱ Σταυροφόροι Φράγκοι, καὶ μετὰ διακοσίους πεντήκοντα νὰ τὸ σπάρῃσι μὲ πολλὰς ἄλλας χώρας οἱ Τοῦρκοι καὶ νὰ ἐπονομασθῶσι βαρβάρως ὡς βάρβαροι βασιλεῖς βασιλεῶν». Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀποκαλεῖ ὁ Θεόδωρος τριεκρατίασιν. «Σημειῶσαι (λέγει ὁ Κοραῆς) πόσον εἶναι γόνιμος ἡ κολακεία νὰ πλάττῃ νέα ὀνόματα. Ἐδίπλωσε τὴν ὑπέρθεσιν τοῦ «κράτιστον» μὲ τὴν προσθήκην τοῦ «τρίς». Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ «τριεμέγιστος» καὶ ἄλλα ὅσως ὁμοίου καλλίους ὑπερθετικά. Τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε, καὶ πάλιν τὸ ἐπαναλαμβάνω εἰς ὠφέλειαν τῶν ἱκανῶν νὰ ὠφελῶνται ἀπὸ τῆς ἱστορίας τὰ παραδείγματα· τὰ ταλαίπωρα ἔθνη ὅσον γυμνάζονται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τόσον πλέον ζητοῦν νὰ παρηγορηθῶσι μὲ τὴν λευκτικὴν πτωχαλᾶζονειαν. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅτε ἔγραψε πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, Ἀλέξανδρον, ἤρκειτο εἰς τὸ «Ἰσοκράτης Ἀλεξάνδρῳ χαίρειν»· καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, εἰς τὰς πρὸς τὸν Ἰσοκράτην ἀποκρίσεις, ἔγραψε μόνον «Ἀλέξανδρος Ἰσοκράτης χαίρειν». Τὴν σήμερον καὶ τῶν ἀρχόντων οἱ γραμματικοὶ θέλουν νὰ λέγωνται ἄρχοντες· καὶ δὲν εἶναι κἀνεὶς ἀπὸ τοὺς ἐπὶ μείναντας ὀλίγους μας σχολαστικούς, ὅστις δὲν σὲ στραβοβλέπει, ἂν δὲν τὸν ὀνομάσῃς σοφολογιώτατον». Ἐν σελίδι 231 διορθοῖ ὁ Κοραῆς τὸν Γίβωνα, παρανοήσαντα τὴν σκωπτικὴν σημασίαν τοῦ «τραχηλᾶς», ἀλλաχοῦ δὲ καὶ ἄλλους ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων. Ἐπᾶγεται ἐν παρόδῳ καὶ πολλὰς καὶ καλὰς νοουθεσίας· οὕτω, παρατιθέμενος κανόνα τινὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης οἰκουμένης συνόδου περὶ τῶν ἐπισκόπων, λέγει. «Ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦτον φαίνεται ὅτι τὸ κατ' αὐτὸ ἔργον τῶν ἐπισκόπων πρέπει νὰ ᾔηται ἡ οἰκονομία τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅχι χρηματικαὶ ληψοδοσίαι καὶ μέριμναι ἱκαναὶ νὰ τοὺς βάλωσιν εἰς πειρασμὸν νὰ σφετερίζωνται τὰ χρεωστούμενα εἰς τοὺς πτωχοὺς· γνωστὴ εἰς ὅλους εἶναι ἡ κοινὴ παροιμία, τίς κρατεῖ μέλει καὶ δὲν γλύφει τὰ δάκτυλά του;» Ἐρμηνεύων τὴν λέξιν «μαζός» γράφει. «Τὸ οὖθαρ τῆς γουρούνας (tétine de truie) ἔκριναν ἔν ἀπὸ τὰ ἐξαίρετα φαγητὰ οἱ γαστρολόγισαι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης, ὡς καὶ τὴν μήτραν (matrice) τοῦ αὐτοῦ ζώου. Καὶ ὁ χρόνος τῆς γαστροδουλείας ταύτης (ἄξιον σημειώσεως) συμπίπτει μὲ τὸν χρόνον ὅτε οἱ Ἕλληνας, ἔπειτα οἱ Ῥωμαῖοι ἔτρεχαν τὸν περὶ ἐλευθερίας κίνδυνον. Ὁ Καλλιμέδων, περιβόητος γαστρολόγισαι, ἤθελε

πλέον ἀποθάνειν διὰ μήτραν γουρούνας παρὰ διὰ τὴν πατρίδα του, ὡς ἀστείότατα λέγει ὁ κωμικὸς Ἀλεξίς. Ἐὰν οἱ μοναχοὶ τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πτωχοπροδρόμου, ἐξέπεσαν εἰς τὴν τρυφήν, ποῖα καὶ πόση τάχα ἔπρεπε νὰ ᾔηται ἡ τρυφή τῶν κοσμικῶν πλουσίων, καὶ μάλιστα τῶν αὐλικῶν, καὶ πόσην ἀκολούθως ἔπασχε τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῖαν ὁ κοινὸς λαός! Ἀλλὰ κἀνεῖς ἐξ αὐτῶν δὲν ἔτρεχε πλέον κίνδυνον νὰ χάσῃ τὴν πρὸ πολλοῦ χαμένην ἐλευθερίαν· μόνον τὸν χρυσοῦν ζυγὸν τῶν βωμαίων αὐτοκρατόρων ἐκινδύνευαν νὰ μεταβάλλωσιν εἰς τὸν σιδηροῦν τουρκικὸν ζυγόν· καὶ τοῦτο συνέβη». Τὰ ποιήματα τοῦ Προδρόμου, μετὰ τὸν Κοραῆν, ἐξεδόθησαν καὶ πάλιν μετὰ μείζονος περὶ τὴν ἀντιβολὴν τῶν ἀντιγράφων ἐπιμελείας, τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Μαυροφρύδου, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ γαλλοῦ Λεγρὰν· ἀλλὰ τὰ μακρὰ τοῦ Κοραῆ ὑπομνήματα, ἅπερ ὁ Sinner εὐκότως ἀποκαλεῖ ἄξιόπιστα, εἶναι ταμεῖον ἀκένωτον παντοίων καὶ εὐφρεστικῶν σημειώσεων περὶ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἱστορίας πλείστων ὄσων λέξεων, τύπων καὶ φράσεων τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς, ἐν παραθέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν. Τεκμήριον δὲ, ὅτι πάντες οἱ ἔκτοτε περὶ τοῦ δημώδους ἐλληνικοῦ ἰδιώματος διαλαβόντες λόγιοι, ὁμογενεῖς τε καὶ ἄλλογενεῖς, εἰς τὰς σημειώσεις ταύτας τοῦ Κοραῆ κατ' ἐξοχὴν παραπέμπουσιν, ὡς εἰς καλλίροον πηγὴν πλουσιοπαρόχων εἰδήσεων, διαφωτισουσῶν τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς καὶ τὴν ἀδιόραστον τούτης συνάφειαν πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἰδίωμα. Βαβαίως ὁ Κοραῆς ἐπετήδευσεν ἐνιαχοῦ ἀστηρίκτους ἢ σφαλεράς ἐρμηνείας, ἐτυμολογίας καὶ παραγωγάς, ἅλλως τε καὶ διότι, διὰ τὴν ἑλλειψιν βοθημάτων, καὶ διὰ τὴν πολυχρόνιον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ διατριβὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γινώσκῃ ἀκριβῶς τὰ κατὰ τόπους ἰδιώματα καὶ πάσας τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων· ἅπ' ἐναντίας μάλιστα εἶναι ἄξιος θαυμασμοῦ πῶς κατώρθωσε νὰ θησαυρίσῃ καὶ διαφυλάξῃ εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ τοσαύτας ἀπλήτους τὸ πλῆθος νεωτέρας ἐλληνικῆς λέξεις καὶ φράσεις, ὅσαι περιέχονται ἐν ταῖς σημειώσεσιν εἰς τὰ δύο τοῦ Πτωχοπροδρόμου ποιήματα. Τινὰς τῶν ἀμφισβητησίμων ἢ πλημμελῶν ἐτυμολογιῶν καὶ ἄλλων ἐξηγήσεων καὶ εἰκασίων τοῦ Κοραῆ ὑπέδειξε πρὸ τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι «Πανδώρα» ὁ ἐκ τῶν πρώτων καὶ κρατίστων τῆς παιδείας εἰσηγητῶν εἰς τὴν ἀναγεννηθεῖσαν Ἑλλάδα καὶ πατριάρχης τῆς νεωτέρας παρ' Ἑλλήσι λεξικογραφίας, Σκαρλάτος ὁ Βυζάντιος· ἄλλας θεωρίας, ἀντιστρατευομένας πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γλωσσολογίας,

ἐπειράθη νὰ διαλευκάνῃ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ὁ καθηγητὴς Μαυροφρύδης. "Αλλὰ δὲ πολλὰ χρήζουσιν ἐπιμελεστέρας ἐρεύνης· λόγου χάριν, ἐν στίχῳ 118 τοῦ δευτέρου βιβλίου, γράφει ὁ Πρόδρομος «ὁ μὲν προστάσσει, τρίψαι με, καὶ τάρασσε τὸ σκάμμα» — ἔνθα ὁ Κοραῆς «σκάμμα, λέγει τὴν σκάθην (baignoire)». Ἡ παναρχαία λέξις σκάμμα, διασωθεῖσα μόνον ἐν τῇ συνηθείᾳ, δηλοῖ ἄφρον καὶ οὐχὶ σκάφην. Ἐν τῷ λατινοελληνικῷ λεξικῷ τῷ Οὐλερίχου ἀναγινώσκεται «spuma, ἄφρος· συγγενὲς τῇ λέξει ταύτῃ δοκεῖ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν σκάμμα, ὁ τοῦ σάπινος ἄφρος». Τοῦτο τὸ καθωμιλημένον σκάμμα εἶναι τῆς αὐτῆς ῥίζης καὶ τὸ λατινικὸν spuma, τὸ ἰταλικὸν spuma καὶ schiuma, τὸ γερμανικὸν schaum, τὸ γαλλικὸν écumε κλ. Πρὸ εἴκοσιν ὥς ἔγγιστα ἑκαυτῶν, ὁ δοκιμώτατος γλωσσολόγος καὶ καθηγητὴς Φίλ. Ἐλεγεν ὅτι λίαν ἀπεγνωσμένην ἀπόπειραν ἐπιχειροῦσιν οἱ σπουδάζοντες νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὰ ἐν ἀρχῇ πολλῶν λατινικῶν λέξεων γράμματα sp προέκυψαν ἐκ τῶν sk. Ὁ Φίλ. ὑπηνίσσετο ἰδίως τὸν περιώνυμον λατινιστὴν Κόρσεν, ὅστις ἐν τῷ πολυτιμοτάτῳ αὐτοῦ διτόμῳ πονήματι περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης, συνετάρτυσε τὸ λατινικὸν spuma πρὸς τὸ τῆς ἀρχαίας γερμανικῆς scūm καὶ τὸ τῆς νεωτέρας schaum. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, εὐρηγται λέξεις ἐν αἷς τὸ σκ ἐναλλάσσεται πρὸς τὸ σπ (σκάλανθρον καὶ σπάλανθρον, σπάλαθρον καὶ σκάλευθρον, σκάλοψ καὶ σπάλαξ ἢ ἀσπάλαξ)· οὐδεμίαν ἐπομένως ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ spuma εἶναι τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἑλληνικὸν σκάμμα, ὅπερ δὲν ὑπάρχει μὲν κατακεχωρισμένον ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς, ἀλλὰ σώζεται ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ καὶ σημαίνει ἄφρον. Ἀξίον σημειώσεως εἶναι καὶ ἕτερον λάθος· ἐν σελίδι 261 μεταγράφων ὁ Κοραῆς ἐκ τοῦ Δουκαγγίου τούσδε τοὺς στίχους τοῦ Τζέτζου

Ὡξιανούς ἰχθύας μοι ταρίχους εἶναι νόει
οἵπερ βαρβάρως καὶ κοινῶς Βερζίτικα καλοῦνται

σημειοῦται. «Ἄν δέν μας ἐφάνέρωσε τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Βερζίτικου, ὁ Τζέτζης μᾶς ἐδίδαξε κἄν ὅτι τὰ ὀνομαζόμενα οὕτως, ἐστέλλοντο ἀπὸ τὴν Ὡξιανὴν (Oxiane) γῶραν οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἀπὸ τὸν ποταμὸν Ὡξον· ἐπειδὴ ἡ Ὡξιανὴ γειτονεῖ τὴν Περσίαν, ὑποπτεύομαι μὴ τὸ Βερζίτικον ἀπεβαρβαρώθῃ ἀπὸ τὸ βάρβαρον Περσίτικον». Οὐδαμῶς ἐξετάζοντες κατὰ πόσον εἶναι ὀρθὴ ἡ ἡμαρτημένη τοῦ Κοραῆ

ἡ ὑπόψια, παρατηροῦμεν μόνον ὅτι πρόκειται ἴσως ἐνταῦθα οὐχὶ περὶ χώρας Ὁξϊανῆς, ἥτις οὐδαμοῦ διαβρῆδην ἀναφέρεται, ἀλλὰ περὶ τῆς Ὁξϊειανῆς λίμνης (Ἀράλ) ἐνθα ἐκβάλλει ὁ Ὁξός καὶ ὅθεν ἐστέλλοντο τὰ κοινῶς καλούμενα «βερζίτικα»· πλὴν εἰ μὴ ὑποτεθῇ, ὅπερ πιθανώτερον, ὅτι ὁ Τζέτζης λέγων «Ὁξϊανούς ἰχθύας» νοεῖ ἐν γένει τοὺς ἐν τῇ Ὁξῷ θηρευομένους.

Τὸν δεῦτερον τῶν Ἀτάκτων τόμον ἐπέγραψε «γλωσσολογικῆς ὕλης δοκίμιον» ἵνα μὴ νομίσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκειται περὶ συντάξεως λεξικοῦ τελείου τῆς γλώσσης, κατακριθῇ δὲ ὁ Κοραῆς ἀδίκως ὡς παρατρέχων πολλὰς λέξεων καὶ φράσεων σημασίας. Αὐτοῦ παρατηρεῖται ὁρθότατα, ὅτι πρὸς σύνταξιν τοιοῦτου λεξικοῦ, δεόν πρῶτον νὰ συναθροισθῇ ὑπὸ πολλῶν ἢ λείπουσα ὕλη. Πόθεν δὲ ὁ Κοραῆς συνήγαγε τὰς πλείους τῶν λέξεων; «Ἀπὸ ποιητὰς ἀκμάσαντας, μετὰ τὸν Πτωχοπρόδρομον, ἀπὸ μέσης τῆς δεκάτης πέμπτης μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς δεκάτης ὁγδόης ἑκατονταετηρίδος». Αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Ῥοδίου στιχουργοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ καὶ ἄλλων, τοῦ Στεφάνου Σαχληῆ καὶ ἱστορικοῦ καὶ ἐρμηνεῖαι κλ., τὸ λεξικὸν τοῦ Καπουκίνου Σομακέρα, τὸ ἐπιγραφόμενον «Θησαυρὸς τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς Φράγκικης γλώσσης» (1709) καὶ τὸ τοῦ χαλκικεντέρου Δουκαγγίου «Γλωσσάριον εἰς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ μέσου καὶ ἐσχάτου ἑλληνισμοῦ» (1688). Ὁ δὲ τρίτος τῶν Ἀτάκτων τόμος (1830) περιέχει «Χιακῆς ἀρχαιολογίας ὕλην, δοκίμιον νέας μεταφράσεως τῆς Νέας Διαθήκης, διάλογον περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀγίου Φωτὸς καὶ τὸ περὶ τῆς κατὰ δώδεκα ἀπαριθμήσεως». Ἡ Χιακὴ Ἀρχαιολογία (1—278 σελ.) εἶναι, ὡς προαγγέλλει αὐτὸς αὐτός ὁ Κοραῆς, συλλογὴ ὕλης εἰς χρῆσιν μέλλοντος οἰκοδόμου «ὅστις ἔχει νὰ τὴν ἀναπληρώσῃ καὶ νὰ τὴν συντάξῃ μεθοδικώτερον». Ἡ λιπαρὰ Χίος εἶναι βεβαίως ἀξία νὰ ἱστορηθῇ ὅπως ἡ Κρήτη ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Χόεκ καὶ τῶν ἀγγλῶν Πάσλεϋ καὶ Σπράτ, καὶ ἡ Κύπρος ὑπὸ τοῦ Ἑγγελ, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσω ἡ νῆσος διεδραμάτισεν περιφανέστατον πρόσωπον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, κατὰ τοὺς μέσους δὲ καὶ νεωτέρους χρόνους ἀπεδείχθη πρότυπον εὐνομίας, καὶ ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ὑπέστη μαρτυρικῶς φρικώδη πανωλεθρίαν. Ὁ Κοραῆς πραγματεύεται τὰ κατὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς πρώτους τῆς νήσου οἰκιστὰς, τὰς δημοσίας αὐτῆς οἰκοδομὰς, τὴν χρονολογίαν τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς Ὀμηρίδας, τὰ προϊόντα, τὰς τέχνας, τὴν διὰλεκτον,

τὴν πολιτείαν, τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τοῦ 100 ἀπὸ Χριστοῦ ἔτους, ἐν τέλει δὲ βιογραφεῖ καὶ τοὺς ὀνομαστοὺς ἀρχαίους Χίους. Ὁφελούμενος ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Κοραῆ καὶ ἐκ τῶν διαφόρων περὶ τῆς Χίου καὶ τῶν διασήμεων αὐτῆς ἀνδρῶν μελετημάτων τῶν ἐν Γερμανίᾳ καθηγητῶν, φιλόπονός τις λόγιος δύναται σήμερον βεβαίως νὰ συντάξῃ μακροτέραν καὶ τελειοτέραν περὶ τῆς Χίου πραγματείαν. Πολλὰ ἐξ ὧσων παρέλιπεν ὁ Κοραῆς διεσαφηνίσαν καὶ συνεπληρώθησαν ἱκανῶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γεγραμμένα περὶ τοῦ Χίου στωικοῦ φιλοσόφου Ἀρίστωνος εἶναι βραχέα καὶ ἀνεπαρκῆ, ἡρτισμένα δὲ τὰ πλεῖστα ἐκ τῆς παλαιᾶς διατριβῆς τοῦ Κάρπζωφ (1742) καὶ ἐκ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Bayle· περὶ τοῦ Ἀρίστωνος διαλαμβάνει νῦν ἀκριβέστατα ὁ Ζέλλερὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας· πρὸ τοῦ Ζελλέρου δὲ ὁ καθηγητὴς Σάαλ ἐξέδωκε τῷ 1852 ἐπιμελεστάτην διατριβὴν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Χίου φιλοσόφου, ἐν ᾗ πολλοῦ παραπέμπει εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Κοραῆ. Βιογραφῶν τὸν Θεοπόμπου, σταχυολογεῖ τὰ πλεῖστα ὁ Κοραῆς ἐκ τοῦ ὅλως νῦν πεπαλαιωμένου συγγράμματος τοῦ Οὐοσσίου περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἱστορικῶν. Ὁ Κοραῆς βεβαίως ἡγνόμενός τὸ περὶ Θεοπόμπου σπουδαῖον σύγγραμμα τοῦ ὀλλανδοῦ φιλολόγου Βίχερς, ὀλίγον πρὸ τῆς τυπώσεως τοῦ τρίτου τῶν Ἀτάκτων τόμου ἐκδοθὲν καὶ περιέχον τὰ λείψανα τοῦ περιπύστου ἱστορικοῦ, συνηθροισμένα καὶ διαπεφωτισμένα μετὰ μακρῶν προλεγομένων περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πονημάτων αὐτοῦ. Ἐκ τῶν νεωτάτων διατριβῶν μνημονεύομεν ἰδίως τὴν τοῦ Ρίτσε (1870) καὶ Ἀχτμαν (1872)· ἄπορον ὅμως πῶς ἔλαθον τὸν Κοραῆν αἱ προγενέστεραι περὶ Θεοπόμπου πραγματεῖαι τοῦ Κόχ (1792 καὶ 1803), τοῦ Ἀσβαχ (1823) καὶ τοῦ Πελούγ (1827). Καὶ περὶ τοῦ Χίου τραγικοῦ καὶ λυρικοῦ Ἰωνος ἐγράφησαν ὕστερον ὑπὸ τῶν Γερμανῶν οὐκ ὀλίγα· περὶ δὲ τοῦ Θεοκρίτου, οὗ διὰ βραχέων μνημονεύει ὁ Κοραῆς, κατεχωρίσθη τῷ 1889 (εἰς τὸ πέμπτον τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος Neue Jahrbücher für Philologie) ἀρίστη πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Σχρέδερ. Μετὰ τὰς χιανὰς ἀρχαιολογίας ἔπεται ἡ ἐν εἴδει δοκιμίου εἰς τὴν καθωμικλημένην διὰλεκτον παράφρασις τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς ἀποδοκιμάζει τὴν εἰς τὸ κοινὸν ἰδίωμα μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν· παρέθετο δὲ καὶ τὴν παλαιάν «χυδαῖοελληνικὴν μετάφρασιν» Μαξίμου δηθὲν τοῦ Μαργουνίου, ἀναθεωρηθεῖσαν πρῶτον μὲν τῷ 1703 ὑπὸ τοῦ Μυτιληναίου

ιερομονάχου Σεραφεῖμ, εἶτα δὲ τῷ 1710 ὑπὸ Ἀναστασίου Μιχαήλ τοῦ Μακεδόνας· συμπαραθέμενος ὁ Κοραῆς καὶ ἰδίαν μετάφρασιν, πολλῶν τῆς παλαιᾶς ἀμείνονα κατὰ τε τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ ἐρμηνευτικόν, παντοίας συμβουλεύει συμβουλὰς πρὸς τὸν «μέλλοντα νὰ μεταφράσῃ τὴν Καινὴν Διαθήκην». Οὐδεὶς ἄγνοεῖ τὰς πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν θεινάς ἐριδας τοῦ Νεοφύτου Βάμβα καὶ τοῦ ὑπεράγαν συντηρητικοῦ θεολόγου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων περὶ τῆς ἀπαφράσεως ἢ μὴ τῶν Γραφῶν. Ὁ Οἰκονόμος διορθοῖ τινα τοῦ Κοραῆ παροράματα. Οὐχὶ ὁ ἐπιφανὴς Κυθήρων ἐπίσκοπος, Μάξιμος Μαργούνιος, ἀλλ' ἑτέρος τις Μάξιμος ἱερομόναχος Καλλιπολίτης παρέφρασε πρῶτος εἰς τὴν χυδαίαν ἑλληνικὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ὁ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Μελέτιος ὁ Συρίγος, ἀπεκήρυξεν ἐπ' ἁμβωνος ὡς ἀνόσιον τὴν μετάφρασιν, καταγγέλλας ἐπὶ Καλβινιστροφροσύνη τὸν «κακουργήσαντα τὴν ἐκχυδαΐσιν» Μάξιμον· ἐφεξῆς δὲ, συνοδικῇ πράξει, κατεδικάσθη ἡ μετάφρασις καὶ διὰ γραμμάτων πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν ἀπηγορεύθη τοῦ βιβλίου ἡ ἀνάγνωσις. Ἄλλος τοῦ Μαξίμου ὁμότροπος Σεραφεῖμ, ὁ Μυτιληναῖος μετετύπωσε τῷ 1703 ἐπισκευάσας τὴν αὐτὴν «χυδαιομετάφρασιν»· ἀλλὰ καὶ ταύτην ἀπεκήρυξε πανδήμως ἡ Ἐκκλησία «καὶ τὰ βιβλία κατεκάλυψαν ὑπὸ τινων ἐν μέσῳ τοῦ εὐαγούς Πατριαρχείου τῷ 1704». Τρίτος ἄλλος «ὑπουργὸς καὶ οὗτος τῆς τῶν Ἀναμορφωτῶν φιλανθρωπίας» Ἀναστάσιος Μιχαήλου Μακεδῶν (Ναουσαῖος) διαρρύθμισε τὴν Μαξίμειον μετάφρασιν ἐξέδωκεν ἐν Ἀλλῇ τῆς Σχισμίας· ταύτην τὴν ἔκδοσιν μετετύπωσεν ἐν Λονδίῳ ἡ Ἱερογραφικὴ Ἑταιρεία τῷ 1819. «Οὕτω λοιπὸν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἅμα φανεῖσαν τὴν κακόσχηλον καὶ κακόζηλον ἐκχυδαΐσιν τῆς Καινῆς Διαθήκης, κατέκρινε μὲν ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατέκρινε δὲ καὶ εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ (τῷ 1642) συγκροτηθεῖσαν σύνοδον· ἀπεκηρύχθη δὲ τέλος ἡ μετάφρασις καὶ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τῷ 1704, ὅποτε καὶ δημοσίως κατεκάλυ». Ὁ Οἰκονόμος αἰτιᾶται πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὸν Κοραῆν «ὅτι πεποιοῦς ἴσως εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐπισημότητα, ἀνέστη αὐτεξούσιος διατάκτωρ καὶ κανονιστὴς καὶ τῶν ἱερῶν ἀναγνωσμάτων καὶ πάντων τῶν πατροπαράδοτων ἐθίμων τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, κανονίζων τὰ πάντα πρὸς τὴν ἀπλανή τῆς Ἀναμορφώσεως αὐθεντίαν». Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐνδοτέρω ὁ λόγος. Τὸ τρίτον συνταγματικὸν εἶναι «διάλογος περὶ τοῦ Ἀγίου Φωτός» τοῦ κατ' ἔτος φαινομένου εἰς τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ· τῇ πρὸ τοῦ Ἀγίου Πάσχα

παρασκευῇ ἢ μάλλον τῷ σαββάτῳ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὄραν, ἐφαίνεται εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν φῶς μικρὸν ὡς σπινθήρ, ὅπερ πλατυνόμενον καὶ διασπείρον τῆδε καίκεϊσε ἀκτῖνας, ὕψους κατ' ὀλίγον καὶ ἐγίνετο φανὸς μέγας, καταφωτίζων τὸν παννυχίζοντα εἰς προσευχὴν ὄχλον, εἶτα δὲ ἐσμικρύνετο πάλιν καὶ, ὑποφωσκούσης τῆς ἡμέρας, τελευταῖον ἤφαινετο. Ὁ Κοραῆς ἀποδεικνύει ἐν τῷ διαλόγῳ ὅτι τὸ Ἅγιον Φῶς ἐπλάσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ καθολικῶν προσκυνητῶν καὶ μοναχῶν. Εὐρετῆς τοῦ ὕλικου τούτου φωτὸς ὑπῆρξεν ὁ γάλλος Βενεδικτῖνος Βερνάρδος· κατὰ τὸ 870 ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ἱερουσόλυμα ἐπὶ προσκυνήσει, ἐκεῖθεν δὲ ἐπανελθὼν οἶκ᾽ αὐτοῦ διηγῆθη τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου Φωτὸς ὡς αὐτόπτης μάρτυς. Ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν τὸ θαῦμα ἐτελεῖτο λαμπρότερον ἢ ἄλλοτε· κατὰ τὸ 1187, οἱ Σαρακηνοί, ὑπὸ τὸν Σαλαδῖνον, δεσπόσαντες αὐθις τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀποδίδουσι τοὺς αὐτόθι ναοὺς εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες πρὸς τοῖς ἄλλοις παραλαμβάνουσι, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Κοραῆ, καὶ τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου Φωτὸς, τὸ πρότερον ἐπινοηθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς προσαγωγὴν πλειόνων ἔξωθεν προσκυνητῶν καὶ ἐπομένως εἰς αὐξήσιν τῶν προσόδων. Ἐν τέλει τοῦ τρίτου τόμου προστετέθησαν δύο μικραὶ διατριβαί, ἡ μὲν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης περὶ τῶν ἀπίόντων εἰς Ἱερουσόλυμα, ἡ δὲ «περὶ τῆς κατὰ δώδεκα ἀπαριθμήσεως» πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι εὐλόγως ἀποβάλλεται ἡ δωδεκαδικὴ ἀπαριθμῆσις καὶ ὅτι «ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες οὐκ Αἰγύπτιοι οὐτε Ἰουδαῖοι εἴμεθα, οὐτε Πυθαγορικὴν φιλοσοφίαν φιλοσοφοῦμεν· καὶ ἀντὶ τῶν προγονικῶν δώδεκα μεγάλων θεῶν, ἕνα μόνον ὕψιστον θεὸν σεβόμεθα». Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης τὴν ἀποτρέπουσαν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἀποδημῶσιν εἰς Ἱερουσόλυμα, πολλοὶ τῶν θεολόγων ἔκριναν ψευδεπίγραφον.

Τὸ δεῦτερον ἀλφάβητον τῆς γλωσσογραφικῆς ὕλης, τὸ ἐν τοῖς δυοὶ τεύχεσι τοῦ τετάρτου τῶν Ἀτάκτων τόμου (1832), εἶναι πολλῶν διεξοδικώτερον τοῦ προεκδεδομένου πρώτου. Ὁ Κοραῆς, λαμβάνων πάλιν ἀφορμὴν ἐκ τῆς διασωθείσης ἀνεξαντλήτου λεξικῆς ὕλης τῆς προγονικῆς γλώσσης, ὑποδεικνύει φιλοκάλως τίνι τρόπῳ ἔδει αὐτῇ νὰ καλλωπισθῇ. «Ἄν οἱ μορφωταὶ τῆς νῦν γλώσσης (λέγει) διακρίνωσι μὲ προσοχὴν τὰ φυσικὰ τῆς στολισμάτα, δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν τὴν καλλίστην ἰσως τῶν σημερινῶν γλωσσῶν. Ὁ καλλωπιστὴς τῆς γλώσσης τοῦ Γραικὸς ἔχει τοῦτο τὸ κέρδος ὑπὲρ τοὺς καλλωπίσαντας τὰς ἰδίαις γλώσσας ἀλλογενεῖς, ὅτι ἡ ἀπὸ τοὺς προγόνους εἰς ἡμᾶς διαδοθεῖσα λεξικὴ

ὅλη εἶναι ὄχι μόνον πλουσιωτάτη ἀλλὰ καὶ εὐκολόπλαστος, διὰ τὴν θαυμαστὴν παραγωγικὴν ἀναλογίαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν λέξεων, καὶ ἄλλα πολλὰ προτερήματα, τὰ ὅποια τὸν συγχωροῦν νὰ μορφώσῃ τοὺς γραμμένους καὶ τοὺς λόγους χωρὶς ξενισμούς. Ἡ σήμερον λαλουμένη δὲν εἶναι οὔτε Βάρβαρος οὔτε Ἑλληνική, ἀλλὰ νέα ἔθνος γλώσσα, θυγάτηρ κληρονόμος παλαιᾶς πλουσιωτάτης γλώσσης, τῆς ἑλληνικῆς. Συγχωρεῖται ὁ λαλῶν ἢ γράφων νὰ κανονίσῃ καὶ νὰ καλλωπίξῃ εἰς τὸ εὐσχημότερον τὰς συνειθισμένας λέξεις, ἀλλ' ὄχι νὰ βάλῃ εἰς τόπον αὐτῶν ἄλλας παλαιάς, διὰ τοῦτο μόνον ἔτι εἶναι ἀρχαϊστέροι. Γράφομεν ὄχι διὰ τοὺς πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ἀποθανόντας προπάτορας, ἀλλὰ διὰ τοὺς σημερινούς ὁμογενεῖς καὶ συγχρόνους ἡμῶν "Ἑλληνας". Ἰσως πολλοὶ τῶν ὀρθοδόξων γλωσσολόγων σκανδαλισθῶσιν ἐπὶ τῇ βλασφημίᾳ προσηγορίᾳ «θυγάτηρ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς»· ἀλλ' ὁ Κοραῆς λέγων «θυγάτηρ» νοεῖ ἐν γένει τὴν σχέσιν τῆς ἐπιγενεστέρας πρὸς τὴν προγενεστέραν κατάστασιν, οὐδαμῶς ἐλάμβάνων κυριολεκτικῶς τὸν ὅρον τοῦτον. Ὡσαύτως διορίζει ὁ Κοραῆς καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ μέλλοντος τῆς γλώσσης διορθωτοῦ. «Πρῶτον ἔργον τοῦ κανονιστοῦ εἶναι νὰ τὴν καθαρίσῃ ἀπὸ τὰ ἀληθῶς ξενικά ὀνόματα, ὅποια εἶναι τὰ Ἰταλικά, τὰ Τουρκικά καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Δεύτερον ἔργον εἶναι νὰ κανονίσῃ τὰ ὄντως ἀκανόνιστα, ὅταν μάλιστα ὁ κανονισμὸς στέκῃ εἰς ἑνὸς ἢ δύο στοιχείων ἀνεπαίσθητον καὶ ἀκολούθως ὄχι παρᾶξενον μεταβολήν· τοιαῦτα εἶναι πολλὰ ῥήματα βαρβαροκατὰληκτα («συνᾶζω» «φράζω» «φυλάζω» ἀντὶ τῶν ὀρθῶν «συνάγω» «φράσσω» «φυλάσσω») τῶν ὁποίων χωρὶς βίαν ἐμπορεῖ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀρχαίαν γυνήϊαν κατὰληξιν. Τρίτον, νὰ προσέχῃ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν λεγομένων μορίων, ὡς εἶναι τὸ οὐδὲ, τὸ οὔτε, τὸ μηδὲ, τὸ μήτε καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα, εἰς τὰ ὅποια κυριεύει ἀκόμη σύγχυσις· τοιαῦτα εἶναι τὰ βάρβαρα «δὲν ἔχω καιρὸν μηδὲ (ἢ μήτε) δύναμιν» ἀντὶ τοῦ «δὲν ἔχω καιρὸν, οὐδὲ δύναμιν», πλὴν ἀνίσως ἢ ἀρνησις ὑποτάσσεται εἰς κἀνένα ὑποθετικὸν σύνδεσμον, ἢ ἀπαγορευτικῶς... Ἡ ἀρνησις εἰς τὴν ὀριστικὴν ἐγκλίσιν, ὅταν ᾖναι χρεῖα διπλώσεως, πρέπει νὰ διπλόνεται μὲ ἀρνησιν, καὶ ἢ ἀπαγορευσις εἰς τὰς λοιπὰς μὲ ἀπαγορευσιν, διὰ νὰ μὴ συγχέωνται ὅσα αὐτῇ τῶν λέξεων ἢ φύσις ἐδιάκρινε· τοιαῦτα συγχύσεις καὶ ἀνωμαλίαι ἀπαντῶνται εἰς τοὺς Αὐτοσχέδιους μου Στοιχασμοὺς τόσον συχνά, ὥστε δὲν ἔχει κἀνείς νὰ μὲ ὑποπτευθῇ, ὅτι συμβουλεύων τὴν ἀποφυγὴν αὐτῶν, σκοπεύω νὰ μεμφθῶ

κάνενα. Τέταρτον ἔργον τοῦ κανονιστοῦ τῆς γλώσσης εἶναι νὰ ἀποφεύγῃ, ὅσον δύναται, τὴν φυσικὰ προξενουμένην ἀηδίαν ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν συνδέσμων, ἐπιβρῆμάτων, προθέσεων ἢ ἄλλων μορίων, τῶν αὐτῶν πτώσεων εἰς τὰ ὀνόματα, ἢ ἐγγλίσεων εἰς τὰ ῥήματα κτλ. ὁ λόγος πρέπει νὰ βαδίζῃ ὡς στρατιώτης θαρρῶλέος, ἔχῃ νὰ σύρται ὡς αἰχμάλωτος». Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ὄρων, ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἐπληρώθησαν εὐτυχῶς κατὰ μέγιστον μέρος, ἀλλ' ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος ἀδελον ἂν θὰ πληρωθῶσιν· ἰδίως ἡ χρῆσις τῶν μορίων κατέστη ἀληθῆς παρὰχρησις παρὰ πολλοῖς τῶν λογίων, καὶ ἀληθῆς κατάχρησις παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐφημεριδογράφων, οὐδαμῶς εὐκαιρούντων εἰς ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῶν γραμματικῶν κανόνων. Ὅσα διδάσκει ὁ Κοραῆς περὶ τῶν οὐδ' ἐ, οὐτε, μὴ δ' ἐ καὶ μὴ τε (ἵνα μὴδὲν εἴπωμεν περὶ τῶν ἄλλων) ἰσχύουσι καθόλου ἔτι καὶ σήμερον. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ συμβαίνωσιν ἁμαρτήματα· τὰ μόρια ὡς αἱ λεπτὰί ἐκεῖναι μόλις καὶ χαλεπῶς ὁραταὶ τοῦ Ἀπελλοῦ γραμμικὴ ζωγραφοῦσι τὴν τε ἀκριβείαν καὶ τὰς ποικίλας τῶν ἐννοιῶν ἀποχρώσεις· τούτων δὲ τῶν μορίων τὰ πλείστα ἡμεῖς ἀπωλέσαμεν». Ἀλλὰ τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ δύναται ὁπωσοῦν νὰ μετριασθῇ, διὰ τῆς ἀκριβεστέρας τῶν ὑφηγήσεων τοῦ Κοραῆ μελέτης καὶ ἀναπτύξεως. Τὰ ἀποφατικά οὐτε, οὐδ' ἐ, μὴ τε, μὴ δ' ἐ, ὅτε μὲν καθ' ἑαυτὰ τιθέμενα ὅτε δὲ πρὸς ἄλλα συμπλεκόμενα μόρια, παρείχον εἰς τὸν Ἑλληνα λόγον ἔμφασιν, ἀκριβείαν, λεπτότητα, χάριν καὶ ποικίλειαν ἀπαράμιλλον, ἥτις οὔτε ἐν τῇ λατινικῇ περιεσώθη, οὔτε ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις ἀνευρίσκεται. Ἐν τῇ καθωμυλημένη ἑλληνικῇ τουναντίον σκανδαλωδῆς, ὡς ἐλέχθη, ἐπικρατεῖ σύγχυσις τῶν τε ἀπλῶν καὶ τῶν συνθετικῶν ἀποφατικῶν, τὸ μὲν διότι τὰ πλείστα τῶν μορίων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐξερρήθησαν πρὸ αἰώνων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἔθνους, τὸ δὲ διότι ἀντὶ τοῦ οὐ ἀντικατέστη τὸ δ' ἐ ν, μάχιστα δὲ διότι οἱ γράφοντες οὐδεμίαν ἔχουσιν οὔτε εἶδῃσιν οὔτε μνήμην τῶν στοιχειωδестάτων καὶ κοινοτάτων κανόνων τῆς ἑλληνικῆς συντάξεως. Καὶ ἀδύνατος μὲν εἶναι ἡ ἐπ' ἀνὸς εἰς τὴν ἀρχαίῃν λεπτότητα καὶ ἀκριβείαν· ἀλλ' οὐχὶ δυσχερὲς θὰ ἀπέβαινεν ἡμῖν τοῦλάχιστον ἡ ἥττον πλημμελὲς τῶν ἀποφατικῶν σύνταξις, ἂν μὴ προέτρεχε τῆς διανοίας ὁ κάλαμος. Οἱ περὶ τούτων κανόνες εἶναι ὅσον ἀπλοῖ, τοσοῦτον εὐνόητοι καὶ εὐμεταχειρίστοι. Πρῶτον· τὰ μὲν οὐτε, οὐτε, ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συντάσσονται καὶ ἐν τῇ νῦν γραφομένη πρὸς ὁριστικὴν μόνον ἐπὶ ἀπολύτου ἀποφάσεως· τὰ δὲ μὴ τε, μὴ τε, ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συντάσσονται καὶ ἐν τῇ νῦν

γραφομένη πρὸς ὑποτακτικὴν, ἐπὶ ἐξηγητημένης ἀποφάσεως καὶ ἐπὶ ἀπαγορεύσεως· λ. χ. «οὔτε ἔφρχον, οὔτε ἔπιον», «μῆτε τρώγε, μῆτε πίνε», «μῆτε νὰ φάγῃς, μῆτε νὰ πίνῃς»· ὡς δὲ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλέγετο «οὐκ ἔπειθεν οὔτε τοὺς στρατηγούς οὔτε τοὺς στρατιώτας» παρομοίως καὶ ἐν τῇ καθωμίλῃ μὲν «δὲν ἔπειθεν οὔτε τοὺς στρατηγούς οὔτε τοὺς στρατιώτας» καί περ κομψοτέρου ὄντος τοῦ «οὔτε τοὺς στρατηγούς ἔπειθεν, οὔτε τοὺς στρατιώτας». Ὁρθὰ ὡσαύτως εἶναι καὶ τὰ «νὰ μὴ ποιήσῃς μῆτε τοῦτο, μῆτε ἐκεῖνο» καὶ «μῆτε τοῦτο νὰ ποιήσῃς, μῆτε ἐκεῖνο»· σολοικότατα τούναντίον καὶ πρὸς τὸν ἑλληνα λόγον ἀνοίκεια εἶναι τὰ «νὰ μὴ ποιήσῃς οὐδεμίαν ἀπόπειραν» καὶ «δὲν ἠθέλησε νὰ γράψῃ μηδεμίαν ἐπιστολήν». Δεῦτερον· ὁσάκις ἐκφέρεται καθόλου διμερὲς ἢ πολυμερὲς ἀπόφασις ἢ ἀπαγόρευσις, τίθενται τὰ οὔτε οὔτε, μῆτε μῆτε, ὡς ἐν τοῖς προηγούμενοις παρὰδείγμασιν· ὁσάκις δὲ πρόκειται νὰ ἐξενηχῇ μετὰ μείζονος ἐμφάσεως τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἀρνήσεως ἢ ἀπαγορεύσεως, τίθενται τὰ οὔτε οὐδέ, μῆτε μηδέ· π. χ. «οὔτε φάρμακα, οὔτε κλύσεις, οὔτε τομαί, οὐδ' αὖ ἐπωδαί αὐτὸν, οὐδέ περίαπτα, οὐδ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν ὠφελεῖ», καὶ «νὰ μὴ ἔχῃ μῆτε παιδεῖαν μῆτε δικαστήρια, μῆτε νόμους, μηδὲ ἀνάγκην μηδεμίαν κτλ.». Τρίτον· ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συντάσσεται τὸ μὴ πρὸς ὀριστικὴν, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ὑποθετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν χρονικῶν καὶ τῶν ἀναφορικῶν λόγων, ὁσάκις ἐν τούτοις λαμβάνει ὑπόθεσις· αὐτῶ καὶ ἐν τῇ νῦν γραφομένη θετέον ἐπὶ τῶν ὁμοίων περιπτώσεων τὸ μῆτε μῆτε· λ. χ. «ἂν μῆτε λέγεις τι μῆτε πράττεις», «ὅποτε μῆτε τοῦτο ἐπίστασαι μῆτε ἐκεῖνο», «ἔσαι μῆτε ἔργῳ μῆτε λόγῳ βοηθοῦσι». Τέταρτον· ἀσύγνωστος εἶναι ἡ παρὰθεσις τῶν οὔτε μῆτε ἀντὶ τῶν οὔτε οὔτε ἢ μῆτε μῆτε· λ. χ. «νὰ μὴ κάμωσιν οὔτε τοῦτο, μῆτ' ἐκεῖνο»· τοιαῦται παρὰθέσεις ἀπκντῶσι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀλλὰ μετὰ διαφορὰς τῆς ἐννοίας, ἐπομένως καὶ τῆς συντάξεως. Πέμπτον· ὡσαύτως ἀνάρμοστος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ οὔτε καὶ μῆτε ἐν αἷς περιπτώσεσιν οἱ ἀρχαῖοι ἐχρῶντο τοῖς οὐδέ καὶ μηδέ· «οὔτε νερόν διδῇ (ἀντὶ οὐδέ)», «μῆτε λόγον νὰ εἴπῃς (ἀντὶ μηδέ)». Ἑκτόν· ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συντάσσεται πρὸς μετοχὴν τὸ μὲν οὐ ἐπὶ ἀρνήσεως βεβαιᾶς καὶ πραγματικῆς, τὸ δὲ μὴ ἐπὶ ἀρνήσεως ὑποθετικῆς, αὐτῶ καὶ ἐν τῇ νῦν γραφομένη γραπτέον ἐπὶ μὲν πραγματικῆς ἀρνήσεως «ὅ οὔτε λέγων, οὔτε πράττων», ἐπὶ δὲ ὑποθετικῆς «ὅ μῆτε λέγων, μῆτε πράττων». Καὶ ῥαδίᾳ μὲν καθίσταται ἡ ὑπαγόρευσις κανόνων, οὗς λεληθότως παραβαίνουσιν ἐνίοτε αὐτοὶ δὴ οἱ

*

ὑπαγορεύοντες· ἀλλὰ, χωρὶς ἀμφιβολίας, ἡ ἐπίγνωσις καὶ ὁ ἑλεγχος τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἀλλοτρίων σφαλμάτων, μετ' ἐλλικρινοῦς γενόμενα προαιρέσεως, συμβάλλονται τὰ μέγιστα εἰς τὴν κατὰ μικρὸν διόρθωσιν τῶν προφανῶς ἡμαρτημένων συντάξεων. Τελευταίον, κατὰ τὴν συντην τοῦ Κοραῆ δόξαν, ἡ μόρφωσις τοῦ ἥθους εἶναι· ὁ θεμέλιος λίθος τῆς μορφώσεως τῆς γλώσσης. «Ἐπιθυμοῦμεν νὰ διορθώσῃ τοὺς προφορικοὺς ἢ τοὺς γραπτοὺς λόγους τῆς ψυχῆς σου· ῥίξωνε εἰς αὐτὴν πρῶίμα τὸν ἀπὸ θεοῦ ἐπαινούμενον καὶ εἰς πολλὰ ὀλίγους εὐρισκόμενον ὁρθὸν λόγον. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ τὸν διδάξῃς νὰ λαλῇ ὁρθῶς, μᾶλλον τὸν πρῶτον νὰ συλλογίζεται ὁρθά».

Τὸ τρίτον ἀμφότερον (τόμος πέμπτος) ἦτο συνταταγμένον καὶ ἐπιδιορθωμένον ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μέχρι τοῦ Ο' στοιχείου, ἀλλ' ἐτυπώθη τῷ 1835 μετὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ, ἐπιμελείαν Φ. Φουρναράκη, παρασκευάσαντος καὶ ἐκδόντος σχεδὸν συγχρόνως καὶ τὸ δεύτερον τοῦ πέμπτου τόμου τεύχος, περιέχον τοὺς πίνακας τοῦ ὅλου ἔργου. Τὰ Ἀτακτα εἶναι λεξικὸν μοναδικὸν εἰς τὰ εἶδός του, διότι δὲν ἐρμηνεύει μόνον λέξεις ἀλλὰ γέμει παντοίων ἠθικῶν καὶ ἄλλων παραγγελημάτων, διδασκόντων ἅμα καὶ ψυχαιωγούντων τὸν ἀναγνώστην, ἐναρμονίως δὲ συναρμολόζοντων τὸ σπουδαῖον πρὸς τὸ εὐτράπελον καὶ τὸ ὠφέλιμον πρὸς τὸ τερπνόν. «Τὸ σύνταγμα μου δὲν εἶναι κυρίως λεξικὸν (λέγει) ἀλλ' ἐτυμολογεῖ μέρος τι μικρὸν λέξεων. Καὶ ἐπειδὴ, γραμμένον εἰς κοινὴν γλῶσσαν, φυσικὰ μέλλει νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους μὴ γνωρίζοντας παρὰ ταύτην μόνον τὴν γλῶσσαν, τίς ἔχει νὰ μὲ κατακρίνῃ ὅτι εἰς τὰ περὶ ὁρθότητος τῆς γλώσσης ἐπροσκόλλησα τὰ περὶ ὁρθότητος τοῦ λογικοῦ; Ἀχώριστα ἔν ἀπὸ τῆς χρεωστεῖ νὰ προβάλλῃ τὰ δύο ταῦτα σήμερον εἰς τοὺς ὁμογενεῖς ὅστις ἐπιθυμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ γένους του». Ὅλίγα ἐντεῦθεν τεμάχια θὰ καταδείξωσι σαφέστερον πρὸς τίνα ἔτεινεν ὁ Κοραῆς σκοπόν. Ἐν τῇ λέξει «ἱστορίαν» γράφει. «Εὐφρόστερα νὰ ὀρίσθῃ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι δυνατόν, πλὴν ὡς τὴν ὥρισεν ἐσχάτως εἰς τὴν ἐν Παρισίοις σχολὴν τῶν κωφαλῶν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκ γενετῆς δυστυχήσαντας μῆτε ν' ἀκούωσι μῆτε ν' ἀκούωνται. Ἐρωτηθεὶς, τί εἶναι ἡ ἱστορία; ἀπεκρίθη, φωνὴ νερῶν διδάσκουσα τοὺς ζῶντας». Ἐπειτα, συναφῶς τῇ ἱστορίᾳ, παρὰτίθεται ἡ λέξις «Κοσμογυρισμένος» περὶ ἧς διαλαμβάνει ὁ Κοραῆς ἐν πέντε καὶ περιπλέον σελίσιν. Ἐν τῇ λέξει «εὐγενής» ἐρευνᾷ διὰ μακρῶν τὴν γένεσιν πᾶν τίτλων καὶ στηλιτεύει πρὸ πάντων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας.

Ἐν τῇ λέξει «εὐνούχος» διηγείται τὴν ἱστορίαν τῶν εὐνούχων, ἀπὸ τοῦ Πετρεφῆ μέχρι τοῦ Κισλαραγὰ παρὰ τοῖς Τούρκοις. Ἡ λέξις «κρασσοπατέρας» προήλθε, λέγει, «ἵτις ἀπὸ πατέρας ἤγουν μοναχοὺς ἢ μᾶλλον ψευδομοναχοὺς, ἐκδότους εἰς τὴν μέθην». Ἐν τῇ λέξει «μαλακία» ἀναγέρων τὸ ἐπιτίμιον — «ὁ δὲ μαλακίαν διαπραξάμενος τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγία διατιμώμενος καὶ μετάνοίᾳ ἐκάστης ποιῶν ἑκατὸν» — προσεπάγεται. «Τεσσαράκοντα ἡμερῶν ξηροφαγία καὶ μετάνοιαι καθημέραν ἑκατὸν ἀρχοῦν νὰ ἀφανίσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ δυστυχεστάτου νέου, ἂν δὲν ἐφθασεν αὐτὸς ἤδη νὰ τὰς ἐξαντλήσῃ· χρηστοτέρως ἐλπίδας θεραπείας ἔχει ὁ ἐξαγορεύων πνευματικὸς, ἂν παραστήσῃ εἰς τὸν μαλακὸν τὰ ἐλεεινὰ παρακολουθήματα τῆς ἀσελγείας του. ἂν τοῦ ἀποδείξῃ ἀπὸ τῆς θρησκείας τὰ παρχηγέληματα, ὅτι τὸ ἀμάρτημά του εἶναι χειρότερον καὶ τῆς αὐτοχειρίας αὐτῆς». Ἐν τῇ λέξει «μετριότης» γράφει. «Τίτλος διδόμενος εἰς τοὺς Πατριάρχας αὐτοὺς ἀπ' ἐαυτῶν, οἷον «ἡ ἡμετέρα μετριότης», «πρὸς τὴν ἡμετέραν μετριότητα», τὸ φαινόμενον ταπεινοφρονητικὸς καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐμολύνθη μετὰ τὴν ἀντιπατικὴν ἀπαγόρευσιν νὰ μὴ τὸν μεταχειρίζεται ἄλλος πλὴν τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Θεσσαλονίκης. «Μητροπολίτην ἕτερον οὐκ οἶδαμεν γράφοντα ἢ μετριότης ἡμῶν, εἰ μὴ μόνον τῆς Θεσσαλονίκης ἐν τοῖς ὑπ' αὐτόν· ἐγένετο δὲ τοῦτο νεωστὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ βασιλείως τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅτε καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Θεσσαλονικέων ἐκκλησιαστικῶν ἔλαβον τοὺς σταυροὺς ἐν τοῖς σκιαδίοις αὐτῶν». Ἐπειδὴ εἰς τοὺς ἐμφυλίους ἐσχάτους πολέμους τῶν Γραικορωμαίων, ἡ Θεσσαλονίκη ἐπῆρε τὸ μέρος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἔδειξε καὶ οὗτος τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην, χάρισας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς τὴν μετριότητα, καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἱερωμένους ἀξιωματικούς του τὸν σταυρὸν εἰς τὰ σκιαδία, τὸν ὅποιον φέρουν σήμερον οἱ ἀρχιμανδριταί μας εἰς τὸ στήθος. Ὡ Χριστέ, πόσον ἐστολίσαμεν τὴν θρησκείαν σου!» Ἐν τῇ λέξει «μόστραν» («τέρας») διατραινοῖ ὁ Κοραῆς τὰς φιλελευθέρους αὐτοῦ ῥοπὰς. «Ἐν μόνον τέρας εἶναι φρικτὸν, ἂν καὶ ἡ μακροχρόνιος δυο ἢ τριῶν χιλιᾶδων ἐτῶν διαμονὴ του ἔπαυσε πλέον νὰ μᾶς καταπλήσῃ, ἡ μυριοκέφαλος ὕδρα τῆς τυραννίας. Τέρας ἀσυγκρίτως φρικτότερον τοῦ γένους τῶν δαιμόνων· ἐπειδὴ «τοῦτο τὸ γένος ἐκπαρεύεται ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ», τὸ δὲ πολύγονον τῶν δεσποτῶν γένος οὔτε προσευχὰς οὔτε νηστείας φοβεῖται. Αἱ κατ' αὐτῶν διαφοροὶ κατὰ διαφόρους χρόνους πολλὰ καὶ πολλῶν λαῶν ἐπαναστάσεις, βλάβασαι πλέον

τούς λαούς παρά τούς θεσπότας, ἔδειξαν ὅτι τοιαύτη θεραπεία εἶναι ὄχι μόνον ἀνόητος ἀλλὰ καὶ ἀσεβής, ὡς προξενούσα πολλὰς ματαίας αἰματοχυσίας. Μίαν μόνον θεραπείαν ἔχουν οἱ λαοὶ ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ μεταχειρίζωνται μακρὰν ὥσως ἀλλὰ δραστηωτέραν». Ὡς γνωστὸν, ὁ Κοραῆς, καίπερ ἐν συνειδήσει φιλόθρησκος ὢν, ἀποκηρύττει τὴν καθ' ὑπόκρισιν καὶ ἐπίδειξιν νηστείαν, ὡς βλαβερὰν εἰς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ὀρθῶς νοουμένην εὐσέβειαν. «Νηστεία καὶ Προσευχή καὶ τὰ δύο ἅγια πράγματα, ὅταν γίνωνται ὅπου, ὅτε καὶ ὅσον πρέπει· ὅστις ἐξεναντίας νηστεύῃ ἔξω τοῦ πρέποντος τόπου, κειροῦ ἢ μέτρου, νηστεύει ὡς οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ πολλὰ νηστεύοντες καὶ πολλὰ προσευχόμενοι. Πράσσει καλὰ, ὅστις φυλάσσει τὰς ὁρισμένας νηστείας τῆς ἐκκλησίας του· ἀλλὰ πράσσει ἀσυγχρίτως καλῆτερα, ὅστις φυλάσσει ἀκριβέστατα τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης ἕως τῆς δεκάτης. Χωρὶς τὴν φυλακὴν ταύτην νηστεύει ὡς ἐνήστευον οἱ Ἰουδαῖοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔλεγεν ὁ προφήτης Ἠσαΐας «οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελέξαμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλίαις βιαίων συναλλαγμάτων κτλ.». Ἐν τῇ λέξει «νομικὸς», μετὰ τὰς διαφόρους ὀνομασίας καὶ ἐρμηνείας, προστίθηναι. «Ἱερὸν καὶ θεῖον ἐπάγγελμα τοῦ νομικοῦ τὸ ἐπάγγελμα, ἐάν, ὅσα διδάσκει τοὺς συμπολίτας του νόμιμα, τὰ φυλάσσει πρῶτος αὐτός· ἀλλέως ὁμοιάζει ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔλεγεν ὁ Ἀπόστολος «ὅ σὺν διδάσκω» ἔτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὅς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου, τὸν θεὸν ἀτιμάζεις». Οἱ τὸ ἴδιον συμφέρον θεραπεύοντες δαπάνη τοῦ δημόσιου καὶ παρ' ἄξιαν περιβαλλόμενοι δημόσια ὑπουργήματα, οὐχὶ εὐφροσύνως θὰ διεξέλθωσιν ὅσα γράφει ὁ Κοραῆς ἐν τῇ λέξει «νοσηρισμός». «Εἰς τὰς εὐνομουμένας πολιτείας ὡς νοσηριότης καὶ κλέπτῃς δημοσίων πρέπει νὰ λογίζεται ὄχι μόνον ὅστις νοσηρίζεται δημοσίων χρήματα, ἀλλὰ καὶ ὅστις μὲ μηχανορραφίας ἀρπάζει πολιτικὸν ὑπουργημα, παραγκωνίζων τὸν ἀξιώτερόν του νὰ τὸ λάβῃ, ὅστις δωροδοκεῖ ἢ εὐθιραὶ μὲ οἰονδήποτε τρόπον ἄλλον τοὺς πολίτας εἰς τὰς ἀρχαιρείας διὰ νὰ ἐκλεξώσιν αὐτὸν καὶ τοὺς φίλους του. Ὅλα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι: δημόσια ἀδικήματα· καὶ ὁ χρηστός πολίτης χρεωστέϊ νὰ λογίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο π ο λ ί τ η ς, ὡς παρακαταθήκην δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν δημοσίων νὰ τὴν φυλάσσει ἀνόσφιστον». Ὅποσον δὲ περιπαθῶς ἐξάγει ὁ τῆς πατρίδος ἀπωρρατισμένος Κοραῆς ἐν τῇ λέξει «ξενιτεία» τὰς βραχάνους τῶν ἐν τῇ ξένῃ γῇ τὸν βίον διαγόντων!

«Δυστυχῆς κατάστασις ἡ διαγωγὴ τοῦ ξενιτευομένου, ἐπειδὴ στερεῖται τὴν γλυκυτάτην ὄλων τῶν ἡδονῶν, νὰ κατοική τὴν πατρίδα μὲ τοὺς συγγενεῖς, νὰ συναναστρέφεται μὲ ὁμογενεῖς ὁμογλώσσους καὶ φίλους παιδοῖσιν ἀνθρώπους· «ὡς οὐδὲν γλύκιον ἢς πατρίδος οὐδὲ τοκῆων» εἶπεν ὁ μέγας ποιητής· πρὸς τὸ ὅποσον ἀποβλέπων ὁ Λουκιανὸς εἶπε «τοῦτο γοῦν αὐτοῖς μέγιστον ἐνδεὲν νομίζουσ, τὸ μὴ τὴν πατρίδα οἰκεῖν, ἀλλὰ ξενιτεῦσιν»· ἐνδεὸς γὰρ τὸ τῆς ξενιτείας».

Πολλὰ χρὴ μεταγράψων ὁ Κοραῖς χρυδαίς καὶ ἀσέμνους λέξεις ἐρμηνεύει αὐτάς, πρὸς ἀγαθὸν ἐκάστοτε ἀφορῶν τέλος. Ἐν ταῖς λέξεσι «ξερνῶ» καὶ «ξεράσματα» παρატηρεῖ. «Ξεράσματα πληθυντικῶς καὶ μεταφορικῶς ὀνομαζόμεν τοὺς ἀσυλλογίστους λόγους, τὰς φλυαρίας. Εἰς ταύτην τὴν σημασίαν ἐλέγχθη ἀπὸ τοὺς παλαιούς περὶ τινος, ὅτι «οὐκ ἦν τῶν ἐμούντων ἀλλὰ τῶν ἀκριβοούντων» ἤγουν δὲν ἦτον ἄνθρωπος νὰ λέγῃ ἢ νὰ γράφῃ ξεράσματα, ἀλλ' ἐσυλλογίζετο ἀκριβῶς πρὶν τὰ εἶπῃ ἢ γράψῃ. Τέσσαρά τινα χρεωστέ νὰ συλλογίζεσθαι, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ φεύγῃ τὰ τοιαῦτα ξεράσματα· 1) τί λέγει, 2) πρὸς τίνα ἢ τίνας τὸ λέγει, 3) πῶς τὸ λέγει, 4) πότε τὸ λέγει». Καὶ ἐν τῇ λέξει «ξερομασῶν». «Μεταφορικῶς «ξερομασῶν τὰ λόγια του» ὅστις τὰ στρέφει καὶ τὰ μεταστρέφει, μὴ θέλων ἢ μὴ δυνάμενος νὰ φανερώσῃ καθαρὰ τοὺς λόγους του. Οἱ δοῦλοι πάσχουν ὡς ἐπιτοπολὺ τὰ τοιαῦτα ξερομασῆματα· «δοῦλου τόδ' εἶπας, μὴ λέγειν ἅ τις φρονεῖ». Καὶ τοῦτο συμβαίνει εἰς ὅσα ἔθνη ἐμποδίζεται ἡ ἐλευθερία. Ἐκεῖ κατὰ μικρὸν δουλόνονται αἱ ψυχαὶ τῶν πολιτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ δουλόνονται· διότι ὅστις ἐμποδίζεται νὰ γνωστοποιῇ τὰ ἀληθῆ του φρονήματα, πρῶτον σιωπᾷ, ἂν ἦναι τίμιος ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σιωπὴ δὲν τὸν ὠφελεῖ τίποτε, αὐτομολεῖ πρὸς τὴν ὑπόκρισιν, λέγων καὶ κηρύσσων ὅτι δὲν φρονεῖ. Ἀφοῦ ἡ τοιαύτη ὑπόκρισις φθείρῃ μέγα μέρος τοῦ ἔθνους, καταντᾷ νὰ μετανομάζεται καὶ Πολιτικὸν ἢ φθορὰ τῶν Πολιτῶν· οὐδ' εὐρίσκεις πλέον ἐκεῖ πολίτην ἄξιον νὰ εἰπῇς περὶ αὐτοῦ «ἄνδρὸς τόδ' εἶπας, ἐκλαλεῖν ἅ τις φρονεῖ». Ὁ πτωχὸς καὶ ἀφιλοχρήματος Κοραῖς διδάσκει ἀλλὰ χρὴ (ἐν τῇ λ. «οἰκονόμος») τὴν τῶν χρημάτων φειδῶ. Ὁ ἐξοδεύων μὲ φρόνησιν, ὁ μὴ δαπανῶν πλείοτερα τῆς χρείας, ὁ προνοῶν τὰς μελλούσας ἐνδεχομένας περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας κινδυνεύει νὰ καταντήσῃ εἰς ἀπορίαν, ἢ καὶ νὰ χάσῃ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἐν δὲν ἐκυβερνήθῃ μὲ οἰκονομίαν, κατὰ τὸν εἰπόντα παλαιὸν «δαπανώμενος ἐφ' ᾧ δεῖ, ὀλιγὸς ἔσθ' ἐφ' ᾧ δεῖ» ἢ καὶ νὰ χάσῃ τὴν ἐλευθερίαν του,

κατὰ τὴν χυδαίαν ἀλλ' ἄξιαν νὰ διδάσκηται εἰς τοὺς νέους προσιμίαν «ὁποῦ ξοδιάζει δεικνύω καὶ δὲν σοδιάζει τριάντα, στήν φυλακὴν τὸν βάζουσι καὶ δὲν ἐξέρει γιάντα». Τὴν οἰκονομίαν παραγγέλλει καὶ Γάλλος τις ἐπίσημος, εἰπὼν ὅτι εἶναι «δευτέρα Πρόνοια»· ἄξιον νὰ γίνῃ καὶ τοῦτο παροικιακόν, διότι πολλοὶ τὴν Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ ἔχουν εἰς τὸ στόμα καὶ εἰς αὐτὴν ἐλπίζουν ὅτι θέλει ἀναπληρώσειν τὰ κακῶς ἐξοθευόμενα». Πάντας τοὺς τίτλους ἀποστέργει, ὡς γνωστὸν, ὁ Κοραῆς, οὐ μόνον τοὺς πολιτικούς ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς. «Οἱ κοινοὶ νεῖκος»· τίτλος τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως· ἐπειδὴ δὲ οἱ Γραικορωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐτίτλοφουοντο «θεσπότης τῆς ὅλης οἰκουμένης», αὐτοὺς μιμούμενοι καὶ οἱ Πατριάρχαι ἐπωνομάσθησαν Οἰκουμενικοί. Διὰ τὰς θεραπεύσεσιν ὅπως οὗν τὸ ὑπερήφανον τοιοῦτου ἐπιθέτου, ἐξηγήσαν τὸ «οἰκουμένη» κατὰ συνεκδοχὴν, ἀντὶ τοῦ «οἰκουμένη καὶ κυβερνωμένη ἀπὸ Ῥωμαίους», ὡς καὶ λαμβάνεται ὁληθῶς εἰς τοιαύτην σημασίαν καποτε καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἀπ' ἄλλους ἐξωτερικούς συγγραφεῖς. Ὅπως ἔν ηῖναι, ἐπειδὴ ἡ ποτὶ Ῥωμαϊκὴ Οἰκουμένη οἰκεῖται καὶ κυβερνᾶται ὑπὸ Τούρκους καὶ ἔχει πλέον ἀπὸ Ῥωμαίους, εὐλογον ἦτο νὰ παύσῃ καὶ ὁ τίτλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ, καὶ τόσον μάλλον ὅσον οὐδ' ἄλλῃ αὐτὴ ἡ Τουρκικὴ Οἰκουμένη κυβερνᾶται ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ μόνον τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀλλ' ἔχει καὶ τρεῖς ἄλλους πατριάρχας συγκυβερνήτας. Καὶ ἐν τῇ λέξει «πατριμῶνιον». «Οἱ κόμητες εἰς τὸ Βυζάντιον ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι ὥστε καὶ ὁ ἐπιστατῶν εἰς τὰ ἰχθυοπωλεῖα ἐπωνομάζετο «κόμης τῶν ὀψαρίων». Τὰ τέκνα τῶν Κομήτων ἐτίτλοφουοντο Κομητόπουλα· εἶχαν καὶ πρωτοκόμητας· καὶ τί δὲν εἶχαν; παρεκτός τοῦ νοῦ, ὅλα τὰ εἶχαν». Ἐν τῇ λέξει «τυρινὴ» ἐπανερχόμενος εἰς τὴν νησιεῖαν, λέγει. «Τυρινὴ ἢ Τυροφάγος, ἢ τελευταία πρὸ τῆς μεγάλης Τεσσαρακοτῆς ἐβδόμας, οὕτως ὀνομασθεῖα ἀπὸ τοῦ κυριωτέρου, τοῦ τυρίου. Μὲ τὸ τυρίον συγχωρεῖται ἡ βρωσις τῶν αὐγῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ γάλακτος, ἀλλ' ἔχει (ὁ Θεὸς φυλάττει) τὰ κρέατα τῶν ὀρνίθων καὶ τῶν τετραπόδων, ἐκ τῶν ὁποίων γεννῶνται τὰ αὐγά, καὶ σφύρεται τὸ γάλα καὶ τὸ βούτυρον. Εὗρετὴν καὶ δογματιστὴν τῆς Τυρινῆς νομίζον τινας τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον, βασιλεύσαντα κατὰ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα. Εὗγε τὸν Ἡράκλειον! καὶ εὐτυχῇ τὰ κυβερνώμενα ἀπὸ τοιοῦτους βασιλεῖς ἔθνη! ἐπειδὴ, ὡς θεολογεῖ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης, «ἡ τυροφάγος διὰ τοῦτο νενομοθέτηται εἰς προκαθαρσιν ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς ἀγίαν νησιεῖαν ἐτοιμασίαν». Ἀλλ' ὁμολογητέον

ὅτι ὁ Κοραῆς ὑπερπηδᾷ ἐνίοτε τοὺς ὅρους τῆς μετριότητος, γινόμενος πέρα τοῦ ὁρίοντος ἐλευθερόστομος, μετερχόμενος δὲ τραχείας ἢ ξενικὰς λέξεις καὶ φράσεις. Τὴν ὑπόκρισιν καλεῖ «περούκαν ψυχῆς ἀρρώστημένης»· παραγγέλλει τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «δειπνοπιθήκος» («ὁ δειπνοῦ ἕνεκα πιθηκίζων καὶ ὑποθωπεύων κόλακος δίκην») («τώρα μάλιστα ὅτε ἡ Ἑλλάς, ὑποταγμένη εἰς μόναρχον, φοβερίζεται νὰ γεμισθῇ ἀπὸ δειπνοπιθήκους»· νομίζει δὲ καλὸν νὰ πόλιτογραφηθῇ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ἡ λέξις «ἐμπυσμα» πρὸς δῆλωση τοῦ παρατήμου, οὐδαμῶς ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ περιφιλαυτία, ἡ ἀκκίρος φιλοτιμία καὶ ἡ κενόσπουδία εἶναι ἐλαττώματα σύμρυτα μᾶλλον ἢ ἐπακτά πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἐπομένως δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ λοιδορεῖν ὄνομα πρὸς καταπολέμησιν τοῦ πράγματος.

Ὁ «Ἱερατικὸς Συνέκδημος» (1831) ὃν προσφέρει ὁ Κοραῆς «εἰς τοὺς σεβασμίους ἡμῶν ἱερεῖς» περιλαμβάνει τὰς δύο πρὸς Τιμόθεον, καὶ τὴν πρὸς Τίτον, ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου μετὰ δύο παραφράσεων ἐν τῷ καθωμιλημένῳ ἰδιώματι καὶ σημειώσεων διεξοδικῶν. Εἰς τὸν τρίτον τῶν «Ἀτάκτων» τόμον κατεχώρισεν ὁ Κοραῆς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου μετὰ παραφράσεως καὶ ἐρμηνειῶν· ἐν τῷ «Συνεκδήμῳ Ἱερατικῷ» προσέθηκε ταύτῃ, καὶ τὰς δύο πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολάς, πολλὰ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν ἐρανισάμενος ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Θησαυροῦ» τοῦ Σουικήρου, ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Ροζεμύλλερ εἰς τὴν «Καινὴν Διαθήκην» καὶ ἐκ τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» τοῦ Μοσχέιμ — βιβλίων ἀπὸ πολλοῦ ἀπρηχαιωμένων, εἰ καὶ ὁ «Ἐκκλησιαστικὸς Θησαυρὸς» τοῦ Σουικήρου εἶναι ἔτι καὶ νῦν, ἕνεκα τῶν παλαιῶν πηγῶν, χρήσιμος πρὸς τοὺς θεολογούντας. Ὁ Κοραῆς ὁρμαῖται ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως ὅτι, διὰ τὴν πολυχρόνιον καὶ κοινὴν τῆς Ἑλλάδος δυστυχίαν, πολλοὶ τῶν ἱερέων οὐδαμῶς ἐπαγγέλλονται τὴν «ὕγι-αίνουσαν διδασκαλίαν»· οὐδὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἡθικὴ ἀσθενεῖ παρ' Ἑλλήσι βαρυτάτην ἀρρώστιαν «διὰ τὴν προξενηθεῖσαν πρῶτον ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Γραικορωμαίων αὐτοκρατόρων, ἔπειτα τῶν Τούρκων ἀπαιδευσίαν». Ἀλλὰ καὶ οἱ Καθολικοὶ κατὰ μέγα μέρος εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, πολλῶ μᾶλλον τῶν ὀρθοδόξων διεφθαρμένοι, ὁ δὲ χριστιανισμὸς παρὰ πολλοῖς τούτων περιέστη εἰς ἀληθῆ φαρισαϊσμόν. Ἀπὸ τὰς μακρὰς τῶν Γραικορωμαίων προσευχὰς καὶ νηστείας (γράφει) καὶ τὰ πολλὰ τῶν μοναστηρίων, καὶ μὲ τὴν διαφθορὰν ἔλου τοῦ λαοῦ, ἀνεφύτρωσαν οἱ Τούρκοι, τοῦτο μόνον διαφέροντες ἀπὸ

τοὺς Γραικορωμαίους θείους δεσπότας, ὅτι ἦσαν ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλό-
 γλωσσοι. Ἐλευθερώσαμεν τὴν ἑλληνικὴν γῆν ἀπὸ Τούρκους, ἀλλὰ πόσοι
 καὶ ποιοὶ ἐξ ἡμῶν ἐλευθερώσαν καὶ τὰς ψυχὰς των ἀπὸ τὰ μιὰρὰ τῶν
 Τούρκων προνήματα. Ἡ τυραννικὴ φιλοπρωτεία μᾶς κατέχει ὅλους.
 Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τότε μόνον δύναται νὰ καυχήθῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν
 του, ὅταν κατασταθῇ καὶ καλὸς νὰ τὴν φυλάξῃ· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς
 χωρὶς ἀρετῆς εἶναι ἄδύνατος· χρειάζονται καὶ ἱατροί, ὡς οἱ ἀπόστολοι,
 ὑγιαίνοντες αὐτοί, διὰ νὰ θεραπεύσωσι τὴν κοινὴν ἀρρώστιαν». Κατὰ
 τὸν Κοραῆν, οἱ προσδοκώμενοι ἱατροὶ δεόν νὰ προσέλθωσιν ἐκ τῆς ἱερα-
 τικῆς τάξεως. «Ὁ ἱερεὺς ἡμῶν κληρὸς δύναται πολὺ νὰ συνεργήσῃ εἰς
 τὴν θεραπείαν τῆς Ἑλλάδος, ὅσοι μάλιστα ἐξ αὐτῶν μετέχουν ὅπως οὖν
 ἀπὸ σοφίαν προγονικὴν καὶ γινωρίζουν ἀκριβῶς τὴν χριστιανικὴν παιδείαν,
 ἥτις δὲν εἶν' ἄλλη παρὰ «ἡ ἐν δικαιοσύνῃ παιδεία». Οἱ τοιοῦτοι ἐμ-
 ποροῦν νὰ κατορθώσωσι τὴν θεραπείαν τόσον εὐκολώτερα, ὅσον κρατοῦν
 αὐτοὶ τὰ ὅργανα τῆς θεραπείας εἰς τὰς χεῖράς των, τὴν ἐπ' ἐκκλησίας
 κήρυξιν καὶ ἐξηγήσιν τοῦ Εὐαγγελίου». Τί δὲ πρέπει νὰ κηρύττωσιν οἱ
 πεπιδαυμένοι κληρικοί; «Οἱ ἐξηγηταὶ τοῦ Εὐαγγελίου χρεωστοῦν πρὸ
 πάντων (λέγει ὁ Κοραῆς) νὰ πολεμῶσιν ἀκαταπαύστως τὰς δεισιδαιμο-
 νίας, νὰ διδάσκωσι καθημέραν τὸν λαὸν νὰ μὴ προσμένῃ τὴν σωτηρίαν
 τοῦ μῆτ' ἀπὸ μακρὰς ἀκολουθίας καὶ προσευχάς, μῆτ' ἀπὸ μακρὰς νη-
 στείας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πληρώσιν τῆς διδασκομένης ἀπὸ τὸν Χριστὸν ἀ-
 δελφικῆς ἰσότητος, ἀγάπης, εἰρήνης, δικαιοσύνης, ἰσοπολιτείας. Ὅτι
 παράλειψις εὐλόγος ἀκολουθίας ἢ νηστείας, τοῦ εἶναι συγχωρημένη·
 ἀλλὰ νὰ ὑβρίσῃ, νὰ λυπήσῃ, νὰ καταφρονήσῃ, εἰς ἓνα λόγον, νὰ ἀδι-
 κήσῃ τὸν ἀδελφόν του, δὲν συγχωρεῖται κατ' οὐδένα τρόπον· ὅτι ὁ ἀλη-
 θὲς χριστιανισμὸς εἶναι πνεῦμα καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅτι οἱ ἐπαγ-
 γελλόμενοι οὗτον χρεωστοῦν νὰ λατρεύωσι τὸν Θεὸν μὲ πνεῦμα καὶ
 ἀλήθειαν, νὰ κρίνωσι δηλαδὴ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ὡς ἀδελφούς·
 ὅτι ἡ λεγομένη βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ
 δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη. Ὅταν καταφρονοῦνται οἱ ἱερεῖς, καταφρονεῖται
 καὶ ἡ θρησκεία· οἱ βλασφημούμενοι ἱερεῖς γίνονται αἴτιοι νὰ βλασφη-
 μῇται καὶ ἡ θρησκεία». Ὁ Κοραῆς φέγει τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους τοῦ
 Βυζαντίου, ὅσοι ἐλεπτολόγησαν περὶ θεολογικῶν. «Ὁ Πορφυρογέννητος
 Κωνσταντῖνος συνέταξεν ἐξαποστειλάρια, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Λέων, ἰδιό-
 μελα ἐωθινά...» Οὔτε δυνατὴν οὔτε φρόνιμον ἡγεῖται ὁ Κοραῆς τὴν
 κατάρτησιν τῶν ἀρχαιοπαράδοτων ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἀκολουθιῶν. «Τῶν

μακρῶν ψυχικῶν ἀρρώστημάτων, μακρὰ εἶναι καὶ ἡ θεραπεία· καὶ εἰς ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τὰ σωματικά, ἀρμόζει ἡ παραγγελία τοῦ Ἰπποκράτους «τὸ κατὰ πολλὴν καὶ ἐξαπίνης ὀκωσθῆναι τὸ σῶμα κινεῖν, σφαλερρόν». Ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐξαπλωθῇ ἡ παιδεία εἰς τὸ γένος καὶ νὰ πληθυνθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν λογίων ἱερέων». Διεύρθη ὁ Κοραΐς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ὡς δῆθεν αἰρετικὸς καὶ δὴ καὶ ἄθεος· ἀλλ' ὅμως οὐδεὶς Ἑλλήνι ὑπῆρξε μᾶλλον ἐκείνου φιλόχριστος καὶ εὐσεβέστερος. «Ὁσάνκις μ' ἐδόθη ἀγορμὴ (ἐγράφε τῷ 1815) νὰ λαλήσω περὶ θρησκείας, τὰς μὲν εἰς αὐτὴν προσεκκληθηείας ἀπὸ τοῦς ἀπαιδεύτους δεισιδαιμονίας ἐξεσφύριξα, οὐδὲ θέλω παύσειν νὰ ἐκσυρίττω. Περί αὐτῆς δὲ ἐλάλησα πάντοτε μὲ τὸ χρεωστούμενον σέβας. Ὅχι μόνον διότι καὶ πραγματικῶς τὴν πίστεύω, καὶ πολὺ πλέον ἀφ' ὅτι ἐπαγγέλλονται νὰ τὴν πιστεύωσιν οἱ ἐχθροί μου· ἀλλὰ καὶ διότι, ἐὰν κατὰ δυστυχίαν δὲν τὴν ἐπίστευα, ἤθελεν ὅμως εἶσθαι καθαρὰ μανία νὰ πολεμῶ φανερά ὁλοκλήρου ἔθους δόγματα. Εἰς ποῖον σκοπὸν ἀποβλέπων, καὶ μὲ τίνα κατορθώσεως ἐλπίδα ἤθελα τάχα τὰ πολεμήσειν; Νὰ δώσω εἰς τὸ γένος μου θρησκείαν ἄλλην; Ποίαν; τὴν Ἰουδαϊκὴν ἢ τῶν προγόνων ἡμῶν τὴν πολυθεϊαν; ἢ καὶ νὰ καταστήσω παντάπασιν ἀθρήσκους τοὺς ὁμογενεῖς μου; Καὶ τίνα τῶν ἡμετέρων ἠλπιζα νὰ πείσω; Καὶ τίς ἡ ὠφέλεια, ἢ ποία τιμὴ ἤθελ' ἐκ τοιαύτης ἀσεβείας προξενηθῇ εἰς ἐμέ; Ἐξ ἐναντίας ἐκινδύνευα νὰ ζημιωθῶ, τῶρα εἰς τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν μου, τὴν ἀπὸ τοῦς φρονίμους τοῦ γένους μου ἀποκτηθείσαν διὰ τοῦς ὑπὲρ αὐτοῦ κόπους μου τιμὴν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦς ἀλλογενεῖς τῆς φωτισμένης Εὐρώπης πλειοτέραν ἀγαθὴν ὑπόληψιν. Εἶναι ἀποδεδειγμένον εἰς τοὺς ὅσοι ἔχουν μυαλὸν, καὶ ὅχι ἄχυρα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὅτι εἰ λόγοι μου ἐλέγχουσιν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι περιορίζουσι τὴν θρησκείαν εἰς ψιλὴν δογματικὴν ὁμολογίαν, χωρὶς ἔργα φιλανθρωπίας· αὐτοὺς ἐκείνους, ὅσοι νομίζουν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ὀνομάζεται τις χριστιανὸς διὰ νὰ ᾔναι καὶ τὸ πρᾶγμα τοιοῦτος. Ἀλλ' ἐγὼ (ὡς μὲ συγχωρήσωσιν) ἔχω παντάπασιν διάφορον ἰδέαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢν ὅχι σύμφωνον μὲ αὐτοὺς, τὴν αὐτὴν ὅμως, τὴν ὅποιαν εἶχαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. «Πολλὰ ἐστὶ (λέγει ὁ Χρυσόστομος) τὰ χαρακτηρίζοντα τὸν χριστιανισμόν, μᾶλλον δὲ πάντων καὶ κρείττον ἀπάντων ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη καὶ εἰρήνη». Λέγει καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. «Τί ἐστὶ χριστιανισμός; Θεοῦ ὁμοίωσις, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει»· τὸ ὅποιον σημαίνει νὰ ὁμοιοῦμεθα ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς ἡμᾶς μὲ τὸν Θεόν, καὶ ὅχι νὰ πλάσσωμεν

ἐκεῖνον ὁμοιον ἡμῶν. Ἐρωτῶ σε τώρα, τίνες εἶναι οἱ φαύλας διανοήσεις ἔχοντες περί θρησκείας; ἐγὼ, ὅστις φρονῶ καὶ λέγω, ὅτι λέγει ἡ Ἱερὰ Γραφή, ὅτι λέγουσιν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἢ οἱ κατηγοροῦντες ἐβδουμηκονταετὴ σχεδὸν γέροντα δι' αὐτὰ του ταῦτα τὰ φρονήματα;» Ὁ Κοραῆς θέλει πρὸ πάντων τὴν ἀνάστασιν τοῦ γνησίου χριστιανισμοῦ. «Ὁ κακῶς νοούμενος καὶ ἐξηγούμενος χριστιανισμὸς ἐγέννησε πολλὰ δεινὰ· χρεωστοῦν λοιπὸν οἱ σεβαστοὶ μας ἱερεῖς, ἂν θέλωσι νὰ κατασταθῶσι καὶ ἀληθῶς σεβάσμιοι, νὰ ἀναστήσωσι τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν, διορθώνοντες τὸ τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τι κοινὸν μὲ τὸ δογματικόν (λέγων «τυπικόν» νοεῖ ὁ Κοραῆς τὴν τυπικὴν τάξιν = discipline). Χρεωστοῦν νὰ στρέψωσιν ὅλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διδασκίαν καὶ ἐξηγήσιν τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς· χρεωστοῦν νὰ διδάσκωσι τοὺς χριστιανούς, ὅτι ὅλοι αἱ μακαρεὶ προσευχαί χωρὶς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, εἶναι φωναὶ σκορπιζόμεναι εἰς τὸν ἀέρα, πλεόν ἐπιτηδεῖαι νὰ σύρῃσι τὴν ὀργὴν παρὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν προσευχομένων». Κατακρίνει δὲ ὁ Κοραῆς καὶ τὴν Εὐρώπην, λέγων ὅτι εἶναι σοφὴ ἀλλὰ καὶ οὐχὶ ἀρκούντως πεπεισμένη, ποιούμενος δὲ διαστολὴν σοφίας καὶ παιδείας. Σοφία μὲν λέγεται ἡ μάθησις τέχνης τινὸς ἢ ἐπιστήμης, ἡ δὲ παιδεία σημαίνει πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὴν ἐκ παιδὸς μάθησιν τῶν συμφερόντων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ λογικοῦ ζώου, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον καὶ τὴν σοφίαν, ἂν ἡ διδασκαλία αὐτῆς ἐγένετο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας. «Ἡ σοφία πλουτίζει μόνον τὴν κεφαλὴν, ἡ δὲ παιδεία εἶναι τῆς ψυχῆς ὁ θησαυρός· εἰς τὴν ἀναγκαιοτάτην ταύτην ἐκ παιδὸς τοῦ λογικοῦ θεραπείαν δύναται μάλιστα νὰ μᾶς ὠφελήσῃσι πολὺ οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς».

Κατὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον, τὰς προμνημονευθείσας τρεῖς τοῦ Παύλου ἐπιστολάς, δεόν νὰ ἔχῃ ἐσαεὶ πρὸ ὀφθαλμῶν πᾶς ὅστις φέρει πρῶσωπον διδασκάλου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. «Ἐκαμα τὰ δύνάτά μου (ἔγραφε ὁ Κοραῆς τῇ 10 ὁκτωβρίου 1831 πρὸς τὸν Κοντόσταυλον) νὰ δεῖξω τὰς πληγὰς μας καὶ τὴν ἥσυχον αὐτῶν θεραπείαν· ὅσους δὲν ἀρέσωσι, tant pis διὰ τοὺς κλείοντας τὰ αὐτία των εἰς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων τοὺς λόγους». Ἐναγωνίως δὲ ἐπόθει νὰ μάθῃ «ποῖαν ἐντύπωσιν ἔκαμιν εἰς τοὺς ἱερατικούς μας ὁ Συνέκδημος». Οἱ πλείστοι τῶν πρὸ τοῦ Κοραῆ διδασκάλων τοῦ γένους, ὁσάκις ἐπελαμβάνοντο τῆς ἐρεῦνης θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, κατέτριβον πᾶσαν αὐτῶν τὴν διχλεκτικὴν δύναμιν εἰς ἀναίρεσιν ἀλλοτρῶν κακοδοσιῶν,

ήκιστα δὲ προσεῖχον τὸν νοῦν εἰς τὰ στρεβλῶς ἔχοντα ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ. Πρῶτος σχεδὸν ὁ Κοραῆς ὑπέδειξε τὴν ἐπείγουσαν χρεῖαν τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον διακοσμήσεως τῶν κακῶς κειμένων ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων, οὐδὲν οὐδαμῶς περὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς ἱερὰς τελετὰς καινοτομήσας, συμβουλευσας δὲ μόνον τὴν κατάργησιν τῶν προλήψεων καὶ τὴν μόρφωσιν κλήρου, ἀνταξίου πρὸς τὸ ὕψος τῆς ἀποκειμένης αὐτῷ ἐντολῆς. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἐξεταζόμενος ὁ Ἱερατικός Συνέδικμος» εἶναι πόνημα ψυχωτερές καὶ τοῖς πᾶσι χρησιμώτατον διὰ τὸ πλῆθος τῶν σημειώσεων, ὧν ἐναι (λ. γ. αἱ περὶ «ἀγριασμοῦ», «ὕψηλοφροσύνης» καὶ «νηστείας») συναπαρτίζουσι μικρὰς διατριβὰς. Γερμανοὶ θεολόγοι ἡρμήνευσαν βεβαίως κριτικώτερον καὶ θεολογικώτερον τοῦ Κοραῆ τὰς ποιμαντικὰς τοῦ Παύλου ἐπιστολὰς (ὁ νεώτατος δὲ τούτων ἐρμηνευτὴς εἶναι ὁ καθηγητὴς Κνόνε). ἄλλ' ὁ «Συνέδικμος Ἱερατικὸς» εἶναι καὶ προσφυῶς καὶ εὐαρμόστως συντεταγμένος χάριν τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς τῶν Ἑλλήνων ὠφελείας καὶ ἐποικοδομήσεως. Ἐπὶ παραδείγματι, ἔθνα ὁ Παῦλος λέγει «τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἡλιπικνεῖν ἐπὶ πλούτου ἀδηλόγητι» σημειοῦται ὁ Κοραῆς. «Εὐλόγως ὁ Ἀπόστολος ἔκρινεν ἀναγκάζειν τὸ παράγγελμα τοῦτο εἰς τοὺς πλουσίους, τὴν ἀποφυγὴν λέγω τῆς ὑψηλοφροσύνης, διότι καὶ ταύτην μάστιγα πρώτῃ» γεννᾷ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ὁ πλούτος... Πολλοὶ ἀληθῶς εἶναι οἱ κίνδυνοι τοῦ πλουτίου, κίνδυνοι φοβερίζοντες καὶ αὐτὴν τῆς πολιτείας τὴν σωτηρίαν, πολὺ πλέον παρ' ὅτι δύνανται νὰ τὴν βλάψωσιν αἱ ἀδικίαι τῶν πενήτων. «Αἱ γὰρ πλεονεξίαι τῶν πλουσιῶν ἀπολλύουσι μάλλον τὴν πολιτείαν ἢ αἱ τοῦ θήμου». Οὐδ' ἐψεύδετο ὁ Πλάτων, λέγων «ἀγαθὸν δὲ ὄντα διαφερόντως, καὶ πλούσιον εἶναι διαφερόντως, ἀδύνατον»· ὡς οὐδ' ὁ Ἰσοκράτης, «πλούτος κακίας μάλλον ἢ καλοκάγαθίας ἐστὶν ὑπηρέτης». Διὰ τί τόσα κατὰ τοῦ πλούτου, ἤθελέ τις ἐρωτήσῃ; Ὅχι διότι ὁ πλούτος εἶναι καθ' αὐτὸν κακός, ἀλλ' ὅτι ἡ καλὴ χρῆσις τοῦ πλούτου εἶναι τόσον δύσκολος, ὥστε ὅστις δὲν τὸν ἀπέκτησεν, ἂν ἔχῃ νοῦν, δὲν πρέπει νὰ τὸν ἐπιθυμῇ, ἀλλὰ μάλλον νὰ τὸν φοβῆται ὡς πειρασμὸν ὑψηλοφροσύνης· ὅστις τὸν ἔχει, νὰ τὸν προσέχῃ ὡς ἐχθρὸν ἰσχυρὸν, καὶ ἀντὶ τῆς σπουδῆς νὰ τὸν αὐξήσῃ, νὰ τοῦ κόπῃ μάλλον τὰς δυνάμεις, δαπανῶν αὐτὸν εἰς ἔργα μεγαλοφροσύνης, ὅποια τὰ πλουτισπαροχούμενα εἰς τὰς χρεῖας τῆς πατρίδος, τὰ χορηγοούμενα εἰς τὰ σχολεῖα καὶ παιδευτήρια τῶν νέων, εἰς τὰς ἀπορίας τῶν ὄχι δι' ἀργίαν, ἀλλὰ διὰ στέρξιν ἐργατικῆς

ἀφορμῆς πενήτων πολιτῶν, τὰ ἐξοδευόμενα εἰς τὴν χρηστὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀγωγὴν, διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν χρηστῶν βιβλίων καὶ τῆς μὲ χρηστοὺς πένητας χρηστῆς ἀναστροφῆς». Ἐν δὲ τῇ λέξει «φιλαυτί» γράφει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Κοραῖς. «Ἰδοὺ ἡ πρώτη καὶ ἀένχος πηγὴ τῶν κακίων «φιλαυτία, τὸ πάντα πρὸς τὰ ἑαυτῷ ἀρέσκοντα πράττειν» λέγει ὁ Ἡσύχιος. Εἰς τῶν φιλοσόφων τὴν γλῶσσαν εἶναι μέση λέξις, ἥγουν σημαίνει πρῶτον τὴν καθεὺς πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπην, φυτευμένην ἀπ' αὐτὸν τὸν δημιουργὸν εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς υγιείας μας. Τοιαύτη ἀγάπη εἶναι τόσο φυσικὴ, ὥστε πιστεύεται ὡς ἀποδειγμένη ἀλήθεια τὸ «φιλεῖ δ' ἑαυτοῦ πλεον οὐδεὶς οὐδένα». Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διατήρησις τῆς ὑπαρξεως καὶ αὐτῆς μας ἡ ὑπαρξις συνοδεύεται μὲ πολλὴν ἡδονήν, ἡ δὲ ἡδονὴ θελεῖ καὶ φθείρει τὴν κρίσιν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀναγκαιὰ καὶ τὰ μὴ ἀναγκαιὰ εἰς τὴν ἰδίαν συντήρησιν, νὰ πολυπλασιάζωμεν τὰς χρείας καὶ τὰς ἐπιθυμίας ἕως νὰ σφετεριζώμεθα καὶ τὰ εἰς ἄλλους ἀναγκαιὰ ἢ χρήσιμα· διὰ ταῦτα ἐκρίθη δικαίως καὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ἡ τότε φιλαυτία κακίστη φιλαυτία, χωρὶς νὰ τὴν σημάνωσι μὲ ἰδιαιτέρον ὄνομα. Οἱ μετὰγενέστεροι θέλοντες νὰ διακρίνωσιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν φιλαυτίαν (*amour de soi*) τὴν αἰσχίστην ταύτην φιλαυτίαν (*amour propre, égoïsme*), τὴν ὠνόμασαν αὐτοφιλαυτίαν». Ὑπομνήσεως ἄξια εἶναι καὶ ὅσα διέρχεται ὁ Κοραῖς (σ. 289) περὶ τῆς ὀφειλομένης πρὸς τοὺς γονεῖς ὑπακοῆς. «Ἡ εἰς τοὺς γονεῖς ἀπειθεία καὶ ἀνυποταξία ὑποθέτει τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀχαριστίαν καὶ καταφρόνησιν τῶν τέκνων. Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ἐκόλαζε μὲ ποινὴν θανάτου τοὺς κακολογοῦντας ἢ κυποῦντας πατέρα ἢ μητέρα. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος ἔκαμναν ἄτιμον (ἥγουν τὸν ἐστείρευν ὅλα τοῦ τὰ πολιτικὰ δίκαια) τὸν τύπτοντα ἢ μὴ τρέφοντα (ἐν ἀνάγκῃ) τοὺς γονεῖς του· ἔκριναν τὴν τοιαύτην ἀχαριστίαν ἀσεβείαν εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς καὶ ἀληθινὴν τῆς ψυχῆς θηριωδίαν. Ὁ Τηλέμαχος ἀποστρέφεται τὴν συμβουλὴν νὰ ἐξοικίσῃ τὴν μητέρα του, φοβούμενος τὰς Ἑρινύας. Οἱ παλαιοὶ, καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, ἐσυμβούλευαν, ἀμέσως μετὰ τὸ εἰς Θεὸν σέβας, τὴν εἰς τοὺς γονεῖς χρεωστομένην ἀγάπην καὶ τιμὴν. Ἀλλὰ κἀνεὶς ἀπὸ τοὺς παλαιούς δὲν ἐπαράστησε τόσον ζωηρὰ τὸ ἀπαράιτητον καὶ ἱερὸν τοῦτο χρέος ὡς ὁ Σωκράτης. Ὅσα λέγει περὶ τούτου εἰς τὸν υἱὸν του Λαμπροκλέα, ἃς νομίζονται ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μεираνικὰ ὡς λεγόμενα πρὸς αὐτοὺς, τώρα μάλιστα ὅτε, ἐλεύθεροι ἀπὸ τυράννους, δὲν ἔχουν πλέον πρόφασιν νὰ ἀμελῶσι τὰ καθήκοντα».

Ἡ ἐλευθεριάζουσα τοῦ Κοραῆ εὐθυρρήμοσύνη ἐπεσπάσατο δυστυχῶς τὴν δυσμένειαν τῶν σφόδρα ὀρθοδοξούντων, οἵτινες, ἐν τῷ φιλευσεβεῖ αὐτῶν ζήλῳ κατώρθωσαν μετὰ λεπτολόγον ἔρευναν νὰ ἀνεύρῳσιν ἐν τῷ «Ἱεραικῷ Συνεδήμῳ» δοξασίας, ἀπαθούσας πρὸς τὰς προκρινόμενους τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας παραδόσεις. Ἡ ὀρησκόληψία καὶ ἡ δεισιδαιμονία, συμμαχήσασαι ἀλλήλαις πρὸς ἄμυναν τῆς ὑπ' οὐδενὸς ἀπειλουμένης ἱερᾶς παραδόσεως, ἀνεσκέλευσαν τεραστία συνωμοτικά τεχνάσματα. Ἐν πρώτοις ὁ Κοραῆς βέβηλον δῆθεν ἔπραξεν ἔργον παραφράσας εἰς τὴν καθωμίλημένην φωνὴν τὰς τρεῖς τοῦ Παύλου ἐπιστολάς. Διὰ πολλοὺς καὶ ἀναμφισβητήτους λόγους δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένη τῶν Ἱερῶν Γραφῶν ἡ μετάφρασις, κηρύττουσι τοῦ Κοραῆ οἱ ἀντίπαλοι. Πρῶτον, οἱ Θεῖοι Πατέρες ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἐφεξῆς διηρμήνευσαν εἰς τὸν λαὸν τὰς Θείας Γραφάς, ἰδίαν δὲ μετάφρασιν τοῦ Θεοπνεύστου κειμένου εἰς τὴν χυδαίαν τῶν κατὰ τόπους Ἑλλήνων διαλέκτων οὐδεὶς οὐδέποτε ἐπεχείρησε. Δεύτερον, πολλὰ τῶν δυσωνύμων αἰρέσεων ἔχουσι καὶ εἶχον καταφύγιον τῆς δυσσεβείας τὴν οἰανδήποτε μεταβολὴν τῶν λέξεων τῆς Θείας Γραφῆς· ἀλλ' ὅταν τὸ κείμενον τῶν Θεοπνεύστων φωνῶν δι' ἄλλων λέξεων χυδαιότερων ἀνθρωπίνῃ διάνοιᾳ μεταβάλῃ, τότε καὶ εἰς τοὺς κακουργούντας τὴν ἀλήθειαν γίνεται πολλάκις πᾶσα σχεδὸν ἡ Γραφή εὐπεχίρητος, καὶ ὅλον τὸ ὕψος τῆς μεταφράσεως ἀποβάλλει τὴν ἐκ τῆς Θεοπνεύστου καὶ κυριολεκτικῆς ἐρμηνείας ἰσχύν. Τρίτον, ἡ Θεία Γραφή περιέχει πολλὰ δυσνόητα καὶ δυσερμήνευτα, πολλὰ δὲ καὶ δι' αἰνιγμάτων λαλεῖ καὶ δι' ἀλληγορικῶν καὶ μυστηριωδῶν ῥήσεων· πρὸς δὲ τῆς τοιαύτης τῶν Γραφῶν ἀσαφείας ἐρμηνείαν καὶ διασάφησιν δὲν ἐθέσπισαν οἱ Θεῖοι Πατέρες ψιλὴν καὶ γυμνὴν τῶν λέξεων καὶ φράσεων εἰς ἄλλας χυδαιότερας μεταβολὴν· ἀλλ' αὐτὰς τὰς Θείας φράσεις, ὡς εἶναι γεγραμμέναι, διδάσκουσιν οἱ πνευματέμφοροι πατέρες νὰ ἀναγινώσκωμεν συνεχῶς καὶ μετὰ σπουδῆς καὶ Θείου φόβου νὰ μελετῶμεν, ἵνα τὸ βάθος κατοπτεύσωμεν τῶν νοημάτων. Τέταρτον, πολλὰ λέξεις καὶ φράσεις τῆς Θείας Γραφῆς ἔχουσιν ὑψηλὴν ὄντως καὶ ἐξαιρετοὺν ἔμφασιν, ταύτας δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθιέρωσεν ὀριστικῶς καὶ ἰδιαζόντως εἰς ἐρμηνείαν τῶν ὑπερφῶν ἐννοιῶν· τὰς δὲ ἐμφαντορικὰς καὶ θεοχρηστους ἐκφράσεις ὁ λόγος τῆς εὐσεβείας οὐδαμῶς συγχωρεῖ νὰ μεταβάλλωμεν. Πέμπτον, αἱ Θεοπνεῦστοι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι διέταξαν «μῆτε λέξιν ἀμείψαι τῶν ἐγκειμένων, μῆτε μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν». Ἐκτον, ἡ χυδαίολογία σμικρύνει τὸ πρὸς τὰς ἀγίας βίβλους

σέβας τῶν ἀπλουστέρων ψυχῶν, καθ' ὅσον ἡ χυδαία μετάφρασις δὲν ἔχει τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ θείου ἀρχετύπου. Ἐβδόμον, ἡ χυδαία τῶν Γραφῶν μετάφρασις (καὶ μάλιστα ἡ ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ, διχθέρουσα τοῦ θείου ἀρχετύπου πολλάκις καὶ κατὰ νόημα), σκηνδαλίζει τοῦ ὁρθοδόξου Ἑλλήνος τὴν εὐσέβειαν. Ὁγδοόν, ἡ χυδαίολεκτος μετάφρασις παραβλάπτει τοὺς πατροπαράδοτους τύπους τῶν ἱερῶν τελετῶν, καταχρῖναι τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ μακρῶν αἰώνων ἐκ τῶν θείων Γραφῶν καὶ παραδόσεων ἐγκατερριζωμένην δι' ἄλεκτον τῆς θεολογίας, ἐκφραλίζει τὴν λαλούμενην γλῶσσαν καὶ κωλύει τὴν ἐπὶ τὰ χρεῖττα πρόδον αὐτῆς καὶ τὸ γένος ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἀδικεῖ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. «Ἡ μετάφρασις εἶναι λοιπὸν τῶν θείων Γραφῶν ἐκχυδαίωσις· τοιαύτην δὲ μεταβολὴν τῶν θείων καὶ πρωτοτύπων φωνῶν εἰς τὸ φλύαρον καὶ παντοίως ἀστατοῦν τῆς αὐτῆς γλώττης ἰδίωμα, οὐτ' αὐτὸς ὁ Κύριος προσέταξεν («ἐρουνάτε» μόνον εἰπὼν ἀλλ' οὐχὶ καὶ «χυδαίεσθε» τὰς Γραφὰς) οὔτε μετ' αὐτὸν οἱ Ἀπόστολοι διέταξαν». Πᾶς ἕκαστος θά ὁμολογήσῃ ὅτι εἶναι τῶν ἐνστάσεων τούτων δὲν εἶναι ἐστηριγμένοι ἐπὶ ἀναμφρίστων λογικῶν ἀποδείξεων· ἵνα τὰ ἄλλα δὲ περὶ ἡμᾶς ἐν σιγῇ, παρατηροῦμεν μόνον ὅτι αὐτὸς ὁ Οἰκονόμος, εἰ καὶ καταγγέλλει ὡς πρᾶξιν ἱερόσυλον τὴν τῶν Γραφῶν μετάφρασιν, ἀποδέχεται ὅμως, ἀντὶ μεταφράσεως, τὴν συνηθέστερον λεγομένην *π α ρ ᾱ φ ρ α σ ι ν* δηλ. ἐρμηνείαν τῆς ἐννοίας τοῦ θείου κειμένου διὰ λέξεων καὶ φράσεων πλατυτέρων, καὶ ὅτι τινὲς τῶν Πατριαρχῶν, λ. γ. ὁ Κύριλλος καὶ ὁ τοῦτον διαδεξάμενος ἱερομάρτυς Γρηγόριος, ἐνέκριναν ὡπωσούν τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὡστε ὁ Κοραῆς οὐδένα ἠθέτησεν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, πολλῶν δὲ ἤττον ἀπεδείχθη αἰρεσιάρχης ἢ παρέσχεν ἄλλοις αἰτίαι αἰρετικῶν διλισθημάτων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐπικριτὰς, δεύτερον τοῦ Κοραῆ ἀμαρτήματα εἶναι ὅτι δὲν διέλαβεν ἀκριβῶς καὶ συνετῶς περὶ τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν. «Πρῶτοι οἱ Ἀπόστολοι (λέγει ὁ Κοραῆς) ὠνομάσθησαν Ἐπίσκοποι· ἀλλὰ προνοοῦντες, μὴ τὸ τοιοῦτον ὄνομα δώσῃ ἀφορμὴν φιλαρχίας, προσωνόμασαν αὐτοὶ ἑαυτοὺς καὶ Πρεσβυτέρους, καὶ ἔτι ταπεινότερον Διάκονους, ὡς ὀνομάζονται καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ποιμένες τινῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων, καὶ ὡς τὸ μαρτυρεῖ ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, εἰς τὴν ὁποίαν Ἐπίσκοπος καὶ Πρεσβύτερος εἶναι συνώνυμα. Καθόσον ὁμοῦς ἐπληθύνετο πᾶσα μία ἐκκλησία, καὶ ἀκολούθως ἡῴσανε καὶ ὁ ἀριθμὸς

τῶν Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων ἢ Διακόνων τῆς, ἐξανάγκης, διὰ τὰ φυλάσσεται ἡ εὐταξία, ὠνομάσθη ἐξαιρέτως εἰς ἐκ τῶν πολλῶν τούτων Ἐπίσκοπος, ὁ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν ἢ ἀξιώτερος τὴν ἀρετὴν, ὅστις ἐκλέγετο μὲ κοινήν ψῆφον τῶν συμπρεσβυτέρων καὶ τοῦ λοιποῦ χριστιανικοῦ λαοῦ (πρὸς Ἐφεσ. γ', 7) τὰ προεδρεύη μόνον καὶ τὰ διοικῇ ὡς πατὴρ, ὅχι τὰ ἀρχῇ ἢ τὰ ἐξουσιάζῃ ὡς δεσπότης». Καὶ πάλιν. «Πρεσβύτεροι· ἐπαγγέλλματος ἐκκλησιαστικοῦ ὄνομα διὰ τὴν ἀξίαν πλέον παρὰ διὰ τὴν ἡλικίαν. Εἰς τοὺς ἀποστολικούς χρόνους δὲν ἦτο οὐδεμία διάκρισις μεταξὺ Πρεσβυτέρων καὶ Ἐπισκόπων, ἐπειδὴ αὐτοὶ οἱ Ἀποστολοὶ ὠνομαζόντο καὶ Πρεσβύτεροι· καὶ εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, οἱ Πρεσβύτεροι τῆς Μιλήτου ὠνομαζόνται καὶ Ἐπίσκοποι. Ἡ διάκρισις τῶν Ἐπισκόπων εἶναι μεταγενεστέρα». Καὶ ἀλλοχού. «Διάκονοι ὠνομαζόντο καὶ οἱ Πρεσβύτεροι, Διάκονοι ἀκόμη καὶ οἱ Ἐπίσκοποι. Ἀλλ' ὁ πληθυσμὸς τῶν Διακόνων, ἢ πρεσβυτέρων ἢ ἐπισκόπων, ὡς ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην τὰ ὠνομασθῇ εἰς εἷς αὐτῶν Ἐπίσκοπος, ἡ αὐτὴ ἀνάγκη ἐχώρισε καὶ τοὺς ἰδίως ὠνομαζομένους Διακόνους». Ἐν σελίδι 335 παρατηρεῖ αὐθις. «Ἰδामεν ὅτι, κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους, τὸ Ἐπίσκοπος, ἦτο ὄνομα κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς ὠνομαζομένους τότε πρεσβυτέρους καὶ σήμερον Ἱερεῖς. Σήμερον Ἐπίσκοπος ἰδιαιτέρως ὠνομαζόμεν τοὺς Ἀρχιερεῖς, χωριστοὺς ἀπὸ τοὺς Ἱερεῖς, ὡς ἀρχοντας δηλαδὴ τῶν Ἱερῶν, καθὼς τὸ νοῦν καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς χριστιανούς Ἀγγλους ἐφύλαξαν τὸ τάγμα τῶν Ἐπισκόπων· ὅθεν ὠνομάσθησαν καὶ Ἐπίσκοποι· ἀνὰ εἰς διάκρισιν τῶν ἀρχομένων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πρεσβυτέρου, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομαζομένων Πρεσβυτέρων. Κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ διάκρισις πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων φαίνεται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ιε' καὶ ιη' κανόνα τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος συγκροτηθείσης Συνόδου. «Αἱ τρεῖς τοῦ Παύλου ἐπιστολαὶ μᾶς διδάσκουν ἀρκετὰ ὅτι ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τρεῖς μόνους τίτλους ἢ μάλλον τρία ἐπίθετα ἐπαγγέλλματος δηλωτικὰ, ἐγνώριζε, τὸν Ἐπίσκοπον, τὸν Πρεσβύτερον καὶ τὸν Διάκονον. Ὁ χριστιανισμὸς τῶν πρώτων Ῥωμαίων αυτοκρατόρων μετέφερεν ἀπὸ τὴν αὐλήν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα καὶ τὸ ἐπικίνδυνον ὄνομα τῆς ἀρχῆς· οἱ μετ' αὐτοὺς Γραικορωμαῖοι αυτοκράτορες ἠῤῥησαν καὶ τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοὺς τίτλους· καὶ καθὼς οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ Πρεσβύτεροι μετεμορφώθησαν εἰς Ἀρχιεπισκόπους, Πατριάρχας καὶ Ἀρχιερεῖς, παρόμοια ἀπὸ τοὺς Διακόνους ἀνεφύτρωσαν οἱ Ἀρχιδιάκονοι, διὰ τὰ μὴ

λείπη μὴδ' ἀπὸ τῶν Διακόνων ὁ στολισμὸς τῆς Ἀρχῆς. Μνημονεύονται καὶ ἄλλα παράδοξα τιτοφόρα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ἄγνωστα καὶ ἀνήκουστα εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μόνον τὸν Χριστὸν ὠνόμαζον Ἀρχιερεῖα οἱ Ἀπόστολοι· αὐτοὶ καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς, ἕως τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ὠνομάζοντο Ἐπίσκοποι. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμένη συνόδος (381) ὀνομάζει τὸν Ῥώμης, τὸν Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν Ἀντιοχείας ἀπλῶς Ἐπισκόπους. Καὶ τοῦ Πατριάρχου τὸνομα πρώτην φορὰν ἀκούεται μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν Σωκράτην, καὶ τοῦτο οὐχὶ ὡς τίτλος εἰδικός, ἀλλ' ὡς ἐπιθετικὸν σεβαστικόν, διδόμενον εἰς διαφόρους ἐπισκόπους· οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ τετάρτῃ οἰκουμένη Συνόδῳ (451) ἀκούεται Πατριάρχου ὄνομα. Το ὄνομα τοῦτο ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν κακοδόξων Μοντανιστῶν ὑπὲρ 300 ἔτη πρὶν περάσῃ εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους. Τὰς θεωρίας ταύτας τοῦ Κοραΐ ἤλεγξε τῷ 1835 ὁ καλλιγράφῳ ἱερικῆρῳ καὶ συγγραφεύς, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ἐν τῇ «Ἐπιστολικῇ Διατριβῇ περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν τῆς Ἐκκλησίας βαθμῶν» καὶ ἐν τῇ «Ἐπικρίσει εἰς τὴν περὶ νεοελληνικῆς ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ Νεοφύτου Βάμβη» (Ἀθήνησιν, 1839). Ὁ Οἰκονόμος πειράται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ τρεῖς ἱερατικοὶ βαθμοὶ ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς διακεκριμένοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· σφάλλεται ἐπομένως ὁ Κοραΐς διατεινόμενος ὅτι τῶν Ἐπισκόπων, τῶν Πρεσβυτέρων καὶ τῶν Διακόνων τὸ ὑποῦργημα ὑπενόει ταυτότητα βαθμῶν ὁμοταγῶν. Ἡ λέξις «ἐπίσκοπος» (λέγει ὁ Οἰκονόμος) κατὰ σημασίαν ἐκκλησιαστικὴν, δηλοῖ· 1) τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· 2) τὸν Ἀπόστολον (πρῶτοι· οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι ὠνόμασαν ἑαυτοὺς ἐπισκόπους)· 3) «ἐπίσκοπος» ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ὀνομάζεται καὶ ὁ νῦν συνήθως λεγόμενος ἱερεὺς καὶ πρεσβύτερος («καὶ οἱ πρεσβύτεροι τὸ παλαιὸν ἐκαλοῦντο ἐπίσκοποι» κατὰ τὸν Χρυσόστομον). «Πρεσβύτερος» ὀνομάζεται παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις· 1) ὁ Ἀπόστολος· 2) ὁ Ἐπίσκοπος ἢ Ἀρχιερεὺς· 3) ὁ καὶ νῦν συνήθως πρεσβύτερος καὶ ἱερεὺς. «Διάκονος» ὀνομάζεται παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις· 1) ὁ Ἀπόστολος· 2) διάκονος λέγονται καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καθὼς οὗτοι, κατὰ τοὺς Ἀποστόλους, ὑπηρετοὶ Χριστοῦ καὶ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ· 3) διάκονος, τέλος, παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις, ὁ καὶ νῦν κυρίως λεγόμενος διάκονος. Ἀλλὰ, κατὰ τὸν Οἰκονόμον, τὰ καθήκοντα τῶν διακόνων ἦσαν διεσταλμένα ἀπὸ τῶν καθηκόντων τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἐπισκόπων. Ὁ Χρυσόστομος, ὁ Θεοφύλακτος λέγουσιν ὅτι «ἀπὸ

διακόνων ἐν πρεσβυτερικῷ βαθμῷ καὶ ἐπισκοπικῷ βαθμῷ προχειρίζονται». Καὶ ἀληθῆ μὲν ὅσα λέγει ὁ Κοραῆς ὅτι «διακονοὶ κατ' ἀρχὰς ὀνομάζοντο καὶ οἱ πρεσβύτεροι, διάκονοι καὶ οἱ ἐπίσκοποι»· ἀλλ' οὐδεὶς τῶν Πατέρων εἶπε πώποτε ὅτι καὶ ὁ διακονοὺς ἐξέλεγε τὸ ἐπίσκοπος· «ἀπ' ἐναντίας μάλιστα (συμπεραίνει ὁ Οἰκονόμος) οἱ Θεοὶ Πατέρες διακρίνουσι τὸν διακονικὸν τοῦ ἐπισκοπικοῦ καὶ τῶν πρεσβυτέρων βαθμοῦ». Κατὰ τὸν Κοραῆν, «ὁ πληθυσμὸς τῶν διακόνων ἢ πρεσβυτέρων ἢ ἐπισκόπων, ὡς ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην νὰ ὀνομασθῇ εἰς ἐξ αὐτῶν ἐπίσκοπος, ἢ αὐτὴ ἀνάγκη ἐχώρισε καὶ τοὺς ἰδίως ὀνομαζομένους διακόνους». Ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀληθής· «αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (ἀποκρίνεται ὁ Οἰκονόμος) διδάσκουσιν ὅτι τοὺς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ νομιζομένους διακόνους, ἐξ ἀνάγκης χωρισθέντας ἀπὸ τῶν ὁμοβάθμων τάχα πρεσβυτέρων ἢ ἐπισκόπων, τοὺτους πρῶτους ἐχειροτόνησαν οἱ Ἀπόστολοι, διακόνους ἰδίως καὶ κυρίως διατάξαντες καὶ καλέσαντες, καὶ οὐτ' ἐπισκόπους οὔτε πρεσβυτέρους· καὶ ὁ Παῦλος ὕστερον διακρίνει τοὺς Ἐπισκόπους τῶν Διακόνων, ὡς τάγματα διάφορα, διωρισμένα εἰς ὑπουργίαν τῆς Ἐκκλησίας». Κατὰ τὸν «Ἱερατικὸν Συνέκδημον» ἡ διακρίσις πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων φαίνεται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ιε' καὶ ιη' κανόνα τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Συνόδου. «Ἀλλὰ πόθεν ἔμαθεν ὁ Κοραῆς (ἐρωτᾷ ὁ Οἰκονόμος) ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι καὶ Πρεσβύτεροι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τάγμα, τὸν αὐτὸν ἐπέχοντες βαθμὸν εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν; Ἡ ταυτότης τῶν ὀνομάτων δηλοῖ μόνον ταυτότητα τοῦ ὑπουργήματος περὶ τὰ καθόλου ἀλλ' οὐχὶ καὶ ταυτότητα βαθμῶν· πρεσβύτερος λέγεται κοινῶς καὶ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς, διότι ἀμφοτέρω εἰσὶ πρεσβύτεροι καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ πρεσβεῖον τοῦ ἀξιώματος· ἐπίσκοπος δὲ πάλιν ὀνομασθῇ κοινῶς ὀνόματι καὶ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς, διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐπαγγέλματος, ὡς ἀμφοτέρω ἐπόπται καὶ ἔφοροι, τουτέστιν ἐπιτηρηταὶ καὶ ἐπιστάται καὶ φύλακες τῆς λογικῆς ποίμνης τῶν πιστῶν. Ἐπίσκοπος λέγεται καὶ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ διὰ τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τῆς συνεχούσης τὴν ἐκκλησίαν ἱερωσύνης. Ἡ παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις χρῆσις τῶν κοινῶν ὀνομάτων «πρεσβύτερος» καὶ «ἐπίσκοπος» δηλοῖ μόνον τοῦ καθόλου ὑπουργήματος ταυτότητα, οὐδαμῶς δὲ ἀναιρεῖ τὴν ἑτεροταγὴ τῶν βαθμῶν διαφοράν». Ὁ Οἰκονόμος καλεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κοραῆ «ψευδωνύμου γνώσεως ἡπατημένην κρίσιν» καὶ «ἀκουσίου πλάνης τερτισματα»· παρατίθεται καὶ περικοπὴν ἐκ τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης, πρὸς

*

ἀποδείξιν ὅτι τὸ ὄνομα Ἀρχιερεὺς ὑπάρχει ἀρχαῖον, κατὰ λάθος δὲ ἀναφέρεται ἐν τῷ «Ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ» ὅτι εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα. Καὶ ἑτέρα τοῦ Κοραῆ δόξα, ὅτι τὸ ὄνομα «Πατριάρχης» ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Μοντανιστῶν αἵρετικῶν τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, εἶναι οὐδὲν ἥττον ἀμφισβητήσιμος. «Ἠπατήθη ὁ μακαρίτης τοῦ «Συνεκδήμου» συγγραφεὺς, ἀντιγράφας καὶ παρυσήσας ὅλην τὴν τοῦτου γνώμην ἀπὸ τοῦ Σουικῆρου. Οὗτος πρῶτος ἐσυκοφάντησε τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὅτι παρέλαβε τὸ ὄνομα, κατὰ τοὺς Μοντανιστάς, παρὰ τῶν μετὰ τὴν Ἱεροσολύμων ἁλωσιν ὀνομασμένων Ἰουδαίων πατριαρχῶν. Οὕτε πρῶτοι οἱ Μοντανισταὶ ἐπενόησαν τὸ «Πατριάρχης» οὕτε παρ' αὐτῶν ἔλαβον τοῦτο οἱ Ὀρθόδοξοι. Οἱ Ὀρθόδοξοι παρέλαβον τὸ ὄνομα ἐξ αὐτῆς τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, ὀνομαζάντες πρῶτον προσωπικῶς πατριαρχὰς τοὺς πνευματικoὺς Ἀβραάμ, τουτέστι τοὺς γεραιτέρους καὶ σεβασμιωτέρους ἐπισκόπους, ὡς πατέρας τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν». Ἀποκαλέσας δὲ ὁ Οἰκονόμος τὸν Κοραῆν «πολυμαθὴ ἄνδρα καὶ σοφώτατον κατὰ πολλὰ, πλὴν κατὰ δυστυχίαν, ἄσφορον πολλάκις ἢ κακόςφορον περὶ τοὺς θεσπεσίους τῆς Ἐκκλησίας θεσμοὺς καινοτόμον» καὶ παλαιὰς παραθέμενος μαρτυρίας, ἀναφθέγγεται ἐπὶ τὸ ῥητορικώτερον. «Ταῦτα ἀποκρίνεται ἢ τοὺς τρεῖς ἱερατικοὺς βαθμοὺς παρὰ τῶν Ἀποστόλων παραλαβούσα καὶ μέχρι τέλους τῶν αἰώνων διατηροῦσα Ἀποστολικὴ καὶ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πρὸς τὴν κενόφωνον διδασκαλίαν, ἥτις συγχέει τοὺς Διακόνους εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑπουργημα πρὸς τὸ τῶν Πρεσβυτέρων καὶ Ἐπισκόπων. Χιλίων ὀκτακοσίων ἤδη χρόνων θεοδιδάκτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας δίκαιον λίαν εὐκόλως καὶ προχείρως ἐπεχείρησε συγχῦσαι καὶ συνταράξει ψευδωνύμου γνώσεως ἡπατημένην κρίσιν, ὀλίγας συρράψασα φράσεις ἐξ ἱερῶν ῥητῶν παρεξηγημένων».

Ζητεῖται νῦν, πότερος λέγει ὁρθότερα καὶ ἀληθέστερα, ὁ Κοραῆς ἢ ὁ Οἰκονόμος; Τὰ ἐν τῷ «Ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ» περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργημάτων γεγραμμένα οὐδὲν ἔχουσι τὸ καινόν· πρὸ τοῦ Κοραῆ καὶ μετ' αὐτὸν πάμπολλοι θεολόγοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὴν αὐτὴν ἀπεφάναντο γνώμην, ὁ δὲ Κοραῆς, ἐπαναλαβὼν τὰ ὑπ' ἄλλων εἰρημένα, οὐδεμίαν «ἐνεκαίνισεν αὐθαιρέτως καινοτομίαν ἐπὶ βλάβῃ τῶν θεσπεσίων τῆς Ἐκκλησίας θεσμῶν», ὅπως ἱσχυρίζεται ὁ ὑπερρθόδοξος Οἰκονόμος. Εὐδὴλον ἐκ πολλῶν χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι, ἐπὶ

τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, οἱ βαθμοὶ τῆς ἱερατείας δὲν ἦσαν διεσταλμένοι ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ ταυτότης τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ πρωτογονίᾳ ἐκκλησίᾳ εἶναι ἀναμφισβήτητος· ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, οἱ πρεσβύτεροι ὀνομαζονται καὶ ἐπίσκοποι, διαρρήδη δὲ λέγει ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος *idem est ergo presbyter qui episcopus*. Οἱ πλείστοι τῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πραγματευταμένων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Κούρτε, τὰ αὐτὰ ἐπ' ἰσῆς φρονοῦσι· μνημονεύομεν δὲ τὸν Κούρτε, διότι τοῦτου τὸ ἄριστον ἐγγεγιδίον εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ μακαρίτης ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου, Ἀλέξανδρος Λυκούργος, τὸ ἦτον τῶν ἄλλων παραπλησίον πονημάτων ἀριστάμενον τῶν διδασκαλιῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Γνωστὸν ὅτι ὁ τὴν Ἐκκλησίαν θεμελιώσας Ἰησοῦς Χριστός, οὐδεμίαν κατέλειπεν εἰδικὴν διατάξιν περὶ τῶν διοικητικῶν αὐτῆς θεσμῶν, ἐπομένως οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν τὸ πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας, ὅπως πάντα τὰ πολιτεύματα, ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀλλοιώσεις τινάς. Ἡμεῖς οὐδαμῶς ἐξετάζομεν ἂν ἡ σύστασις τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς πολιτείας ὑπῆρξε μοναρχικὴ ἢ ἀριστοκρατικὴ ἢ δημοκρατικὴ· ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅπως ὅποτε ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο σύστημα περιέστη κατὰ μικρὸν εἰς τρῶας, αἵτινες οὐδαμῶς μὲν μετέλλαξαν τὴν κυρίαν ὑπόστασιν, ἐπέδρασαν δὲ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῆς ἱεραρχικῆς αὐτοῦ τάξεως καὶ οἰκονομίας. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἱερατικῶν βαθμῶν ἐρίζουσι ἔτι καὶ νῦν οἱ θεολόγοι, ὅπως ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Οἰκονόμου καὶ ὕστερον. Τὴν ἐπικρατοῦσαν πρότερον δόξαν περὶ τῆς ἀρχεγόνου ταυτότητος τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἐκλόνησε τῷ 1850 ὁ γερμανὸς καθηγητὴς καὶ τριβῶν θεολόγος Ρίτσε· πρὸ τούτου δὲ ὁ Ρόθε (1837) καὶ ὁ Βάουερ (1838) — καθηγηταὶ ἐπιφανέστατοι καὶ μάλιστα ὁ δεύτερος, ἀρχηγέτης χρηματίσας τῆς «Τυβιγγίου Σχολῆς» — διέλαβον κριτικώτατα περὶ τοῦ ζητήματος, ἀναρρίψαντες ἑκάτερος εὐφυεῖς εἰκασίας. Ἡ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ μητροπολίτου Βρυεννίου ἐκδοθεῖσα Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων παρέσχεν ἐσχάτως ἐνδόσιμον εἰς νέας πάλιν ἐρεῦνας καὶ ἐπικρίσεις. Αἱ διατριβαὶ καὶ τὰ πονήματα τοῦ Ἀγγλοῦ θεολόγου Hatch (1880 καὶ 1887), τῶν γερμανῶν Σέυερλεν (1887) Λένιχ (1889) καὶ πολλῶν ἄλλων, καὶ ἡ θεωρία τοῦ Χάρνακ (καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βερολίνῳ πανεπιστημίου) καθ' ἣν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ κοινότητες εἶχον διπλὴν σύνταξιν, πατριαρχικὴν, ἀναγεμένην εἰς τὴν τυπικὴν τάξιν, ἧς προΐσταντο πρεσβύτεροι, καὶ διοικητικὴν, ἣν ἥσκουν οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ διάκονοι,

ταῦτα πάντα εἶναι ἐναργῆς ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἔρις περὶ τοῦ ἱεραρχικοῦ πολιτεύματος τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, εἶναι εἰσέτι ἀκριτος. Αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ παρὰ τοῖς ἄγγλοις θεολόγοις, εἰ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Οὐόρδθφορθ καὶ πρὸ μικροῦ ὁ Βίθεροφ, ἐκεῖνος μὲν διὰ τοῦ ἀξιολογωτάτου συγγράμματος *The Outlines of the Christian Ministry*, οὗτος δὲ διὰ τοῦ συνταγματίου *The Form of the Christian Temple* (1889) ἐσπούδασαν νὰ διαλλάξωσι πρὸς ἀλλήλας μετ' ἀγάπης ὄντως χριστιανικῆς τᾶς ἀντιθέσεις τῶν Ἐπισκοπικῶν καὶ τῶν Πρεσβυτεριανῶν. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι μετὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους, τὸ χριστιανικὸν πολίτευμα ἐδέησε νὰ διακοσμηθῇ ἐπὶ τὸ κανονικώτερον, ἀναλόγως πρὸς τὰς χρεῖας τῶν αὐξανομένων πιστῶν· καὶ ἀδύνατον μὲν νὰ ἀκριβωθῇ ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐγένετο ἡ διάκρισις ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, κατὰ πᾶσαν ὁμῶς πιθανότητα ἀπετελέσθη πολὺ πρότερον ἢ ὅσον εἰκάζει ὁ Κοραῆς. Ἀξιολογωτάτην περὶ τούτου πραγματείαν συνέταξεν ὁ θεινότατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἄγγλων θεολόγων καὶ ἐπιφανῆς ἐπίσκοπος Lightfoot, ἐπισυνάψας αὐτὴν εἰς ἣν ἐπτάκις ἡ ὀκτάκις ἐξεῖδωκεν Ἑρμηνείαν εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου (1883). Παρρηρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἄγγλος ἱεράρχης, ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰς ὑπάρχουσας πόλεις ἀποστελλόμενοι διοικηταὶ ἐκαλοῦντο ἐπίσκοποι· παρὰ τοῖς Ἑβδωμήμοντα τὸ ἐπίσκοπος = ἔφορος, ἐπιμελητής, ἄρχων. Ἐντεῦθεν ἡ λέξις εἰσεχώρησεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἔννοιαν δὲ τοῦ «πρεσβυτέρου» παρέλαβον οἱ χριστιανοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων «ἐπίσκοπος» καὶ «πρεσβύτερος» συνωνυμοῦσιν ἀλλήλοις· ἀρχομένης τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ἐγκαινίζονται εἰς τὴν χριστιανικὴν ἱεραρχίαν νέοι ὅροι. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Πολυκάρπου παρατηρεῖται τὸ πρῶτον διαστολή τις ἐν τῇ χρήσει τῶν ὀνομάτων «ἐπίσκοπος» «πρεσβύτερος» καὶ «διάκονος». Ἡ διάκρισις ἐπέρχεται κατὰ μικρὸν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπαισθήτως· ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν πρεσβυτέρων, τῷ λεγομένῳ πρεσβυτερίῳ, προεξάρχουσιν ἄνδρες, λόγῳ προσωπικῆς βαρύτητος καὶ ἐμπειρίας παρευδοκιμοῦντες τοὺς ἄλλους συμπρεσβυτέρους· οὗτοι κατ' ἐξοχὴν ἀνηγορεύοντο πρόεδροι τοῦ βουλευτικοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων, μετήρχοντο δὲ καὶ ἐφορτικὴν ἀρχήν, ἥτις ἡρέμα ἀνελίχθη καὶ διεπλάσθη εἰς ἰδιαιτερον ἀξίωμα, τὸ ἐπισκοπικόν· τούτεστιν ὁ πρωτεύων ἐν τοῖς πρεσβυτέροις (*primus inter pares*) καθίστατο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπίτιμος πρόεδρος καὶ ἐπίσκοπος.

Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν ὁμῶς πολλοὶ ἀμφισβητοῦσιν, πρῶτος ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνέθηκεν εἰς ἐξέχοντας καὶ φερεγγύους πρεσβυτέρους τὴν ἐποπτεῖαν κοινοτήτων τινῶν, ἐπονομάσας αὐτοὺς «ἐπισκόπους». Τοιούτῳ τρόπῳ, τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα διεμορφώθη ἐκ τοῦ πρεσβυτερίου, ὃ δὲ τίτλος, ὃ κατ' ἀρχὰς τοῖς πᾶσι κοινὸς, ἐξενίκησεν ἐπὶ τέλους ὡς αὐτοτελὴς τίτλος τοῦ προσετώτου ἐν τῇ πρεσβυτερίῳ. Παρόμοιον τι σχεδὸν ἀπαντᾷ, λέγει ὁ Lightfoot, καὶ ἐν τῇ βουλῇ τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα ὁ ἐπιστάτης προέστατο τῶν λαχόντων ἐννέα προέδρων· καίπερ δὲ οὗτος προεξάρχων τῶν πρυτάνων, οὐ μόνον καλεῖται κατ' ἐξοχὴν πρύτανις, ἀλλὰ προσαγορεύεται πρύτανις καὶ ἐνώπιον τῶν ἄλλων προέδρων. Ἡ δημιουργία τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ παρήχθη λοιπὸν ἐκ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ τῶν πρεσβυτέρων, οὐχὶ κατὰ τὴν τετάρτην ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ὡς διατείνεται ὁ Κοραῆς, ἀλλὰ πολλαῖς γενεαῖς πρότερον· διότι ἤδη ὁ Εἰρηναῖος καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν παλαιότερων πατέρων ποιοῦνται ὅπως οὖν διακρίσιν «ἐπισκόπων» καὶ «πρεσβυτέρων». Οὕτως ἢ ἄλλως, ὁ Κοραῆς ἀποφύνας ἀπλῶς γνώμην ἣτις ἦτο κοινὴ πάντων σχεδὸν τῶν συγχρόνων θεολόγων δόξα, ἔτι δὲ καὶ νῦν ἐπικρατεῖ πρὸς πολλοὺς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων καθηγητῶν τῆς θεολογίας, οὐδένα παρέβη ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, οὐδεμίαν ἡθέτησε διάταξιν. Αὐτὸς ὁ Οἰκονόμος διαπρυσίως κηρύττει τὴν σοφίαν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ Κοραῆ. Ἐν τοῖς «Γραμματικοῖς» (1817) ἅτινα ἐφιλοπόνησε καὶ ἐξετύπωσε καθ' ὃν χρόνον διετέλει διδάσκων τὴν ἑλληνικὴν γραμματολογίαν ἐν τῇ Φιλολογικῇ τῆς Σμύρνης Γυμνασίῳ, ὁ Οἰκονόμος, ἐνθερμος τότε ὁπαδὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνδόξου Χίου, ἔγραψεν. «Ὁλοι, σοφοὶ καὶ ἄσοφοι, συγγράφομεν βιβλία· εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους ὅλοι συντρέχουν μὲ τὰ πονήματά των, ἀλλ' ὅλγιοι ἐξ αὐτῶν εἶναι καλοὶ συγγραφεῖς. Τούτων πρῶτιστον καὶ κορυφαῖον ἔχομεν τὸν σοφὸν Κοραῆν, τοῦ ὁποῦο ἡ Λυσιακὴ σαγήνεια καὶ χάρις συνημμένη πολλάκις μὲ Δημοσθένειον τόνον καὶ ἰσχύον, κινεῖ τῶν ἀναγνωστῶν τὰς καρδίας, καὶ μὲ ἀναγκάζει πολλάκις, ὅταν ἀναγινώσκω τοὺς ὠφελιμωτάτους καὶ γλυκυτάτους προλόγους του, νὰ ἐκφωνῶ περὶ αὐτοῦ τὸ τοῦ Σοφοκλέους, «ὦ φίλοι Χάριτες! τίς ἄρα Κύπρις, ἢ τίς Ἰμερος ξυνήψατ' ἀνδρὸς τοῦδε;» Ὁ κοινὸς οὗτος τῶν νέων Ἑλλήνων διδάσκαλος ἐξετάζει ἀκριβῶς, καὶ συμβουλεύει, μὲ ἴσην φρόνησιν καὶ εὐφράδειαν, ὅλα τὰ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν συντείνοντα βοηθήματα καὶ μέσα». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ

προμνημονευθείση «Ἐπιστολιμαία Δικτριβή», παρὰ πάσας τὰς ἀμφιλογίας, οὐδαμῶς διατάζει ὁ Οἰκονόμος περὶ τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλορθόδοξων τοῦ Κοραΐ φρονημάτων. «Ὁ μακαρίτης Κοραΐς (προσεπάγεται) μεταξὺ τῶν ἄλλων αὐτοῦ πολλῶν καὶ ὄντως σοφῶν συγγραμμάτων μετέφρασεν ἄριστα τὴν Πλάτωνος τοῦ Μητροπολίτου Κατήχησιν καὶ σύντομον συνέταξεν Ἱερὰν Ἱστορίαν. Εἰ δὲ καὶ τινα ἐν τοῖς ὑστέροις αὐτοῦ συγγράμμασιν ἐξέδωκεν ἀπχόντα καὶ ἀσύμπτωτα πρὸς τινα τῶν ἱερῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐθίμων (οὐδέποτε δὲ πρὸς τὸ δόγμα!), συγγνωστὸς ὁ ἀνὴρ. Καὶ ἐξῆρσε καὶ ἐτελεύτησε ὀρθόδοξος, βίον δικαπεράσας ἐν ἁρετον καὶ σωκρατικόν. Πολλὰ δὲ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἔγραψεν ὁ μακαρίτης! πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς τοσούτων ἔκδοσιν συγγραφέων, δι' ὧν καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν εἰς τὰ πρόσω προήγαγε, καὶ τὴν νεολαίαν τῆς Ἑλλάδος ὠφέλησε, καὶ τὴν πατριδα θαυμαστῶς ἐτίμησε καὶ ἀξίως τῆς λαμπρᾶς αὐτοῦ καὶ μεγάλης πολυμαθείας· δι' ἣν καὶ παρὰ τοῖς σοφοῖς Εὐρωπαίοις τιμᾶται ὡς εἷς τῶν πρώτων τοῦ παρόντος αἰῶνος φιλολόγων καὶ κριτικῶν. Ἀληθῶς φιλόπατρις, ἀληθῶς φιλόμουσος καὶ πεπαιδευμένος, δαπανήσας χρόνους ὀλοκλήρους πεντήκοντα τῆς αὐτοῦ ζωῆς πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἰδίων ὁμογενῶν! Διὰ ταῦτα οἱ «Ἑλληγες τὰ μὲν αὐτοῦ παροράματα (εἰς τὰ ὅποια καὶ ταῦτα παρεξέτράπη κινήσει ἀπὸ πολλοῦ τῆς φιλογενείας ἐνθουσιασμοῦ) παραβλέπουσιν ἢ διορθοῦσιν· αὐτὸν δὲ τὸν αἰδιδίμον ἄνδρα τιμῶσιν εὐγνωμόνως καὶ μνημονεύουσιν ἀείποτε μετὰ πάσης εὐφημίας, ὡς εὐεργέτην γενόμενον καὶ διδάσκαλον τῆς Ἑλλάδος».

Ὁ «Συνέκδημος Ἱερατικὸς» εἶναι τὸ τέρμα τῆς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἔθνους ἀθλοφόρου τοῦ Κοραΐ σταδιοδρομίας. Ὀλίγαις ἡμέραις πρὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ πέμπτου καὶ ὀγδοηκοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους (25/6 ἀπριλίου 1833), μικρὸν μετὰ τὰς μεσονυκτίους ὥρας, ἐξέπνευσε τὸν βίον ὁ τὸν βίον ὅλον ἐκμοχθήσας καὶ κατατρίψας ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν Ἑλλήνων. «Σμικρὰ παλαιὰ σώματ' εὐνάζει ροπή»! Τῇ 6/18 μαρτίου, περὶ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν ὥραν, ὁπότε ἐλάμβανε συνήθως τὴν λιτὴν αὐτοῦ σίτησιν, κύψας ἀνισορρόπως εἰς τὰ κάτω, κατέπεσεν ἀπὸ τῆς ἑδρας αὐτοῦ καὶ ὑπέστη κατὰ τὴν πτωσὶν πάθημα ἐπώδυνον, ὅφ' οὗ ἐκακουχῆθη ἐπὶ ἐννεακκίδεκα ἡμέρας τὸ ὑπὸ τοῦ σάλου σσεισμένον καὶ ὑπὸ τοῦ γήρως τετραχυμένον καὶ καταπεπονημένον αὐτοῦ σῶμα. Ἡ πατρις ἦτο ἡ τελευταία λέξις, ἡ ἐκπορευθεῖσα ἐκ τῶν καθαρῶν τοῦ θνήσκοντος χειλέων· συγχρόνως δὲ

ἀτενίσας τὸ ἀμυρουμένον ὄμμα πρὸς τὴν ἐκαίτου ἀνακρεμασμένην τοῦ Δημοσθένους εἰκόνα, ἀνέκραξεν ἐκείνου ἦτο ἄνθρωπος! Τὸ προσφιλὲς καὶ ἐπήρατον τῆς πατρίδος ὄνομα, καὶ θρηγῶν καὶ χαίρων, καὶ νοσῶν καὶ εὐφραϊνόμενος, εἶχε πάντοτε διὰ στόματος ὁ ζηλωτὴς τοῦ Δημοσθένους Κοραῆς, ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας μέχρι τῆς λαισθίας πνοῆς, πάντα δὲ ὅσα ἔλεξε καὶ ἔγραψε καὶ ἔπραξεν ὑπόκεινται τοῖς πᾶσι μνημεῖον αἰδίου ἀξιαρχάτου πρὸς τὴν πατρίδα στοργῆς καὶ ὑποκαρδίου περὶ τὰ συμφέροντα τοῦ γένους θαρραλείας· διὸ καὶ ἡ ἐν Τροιζίνι τρίτη Ἑθνικὴ Συνέλευσις, τὸ κοινὸν ἐρμηνεύουσα φρόνημα, ἐξέφρασε τῷ 1827 πρὸς τὸν Κοραῆν πάνδημον εὐχαριστικὴν ἐφ' αἷς ἐπεδαψιλεύσατο πρὸς τοὺς Ἑλληνας εὐεργεσίαις. Μνησθεὶς τοῦ Δημοσθένους κατὰ τὴν ὑστάτην τῆς ζωῆς ὥραν, ἀπέβλεψε περιπαθῶς πρὸς τὸν τελειότατον τῶν Ἑλληνικῶν ῥητόρων, ἔτι δὲ μᾶλλον πρὸς τὸν εὐλόγιστον, μεγάλωρον καὶ φιλόπολιν πολιτικόν, οὗ τὸ φλογερὸν στόμα, μάτην πολλοὺς καὶ θερμοὺς ἐξήγγειλε καὶ ἐπόνθησε λόγους τε καὶ πόνοους ὅπως ἐκπυρώσῃ ἐγκαίρως τοὺς ὑπὸ νάρκης πεπηγότας Ἀθηναίους καὶ σώσῃ ἐκ τοῦ ἐπικρεμαμένου ὀλέθρου τὴν εἰς ὄλεθρον γοργῶ τῷ βήματι χωροῦσαν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν τῆς τῶν Ἑλλήνων μητροπόλεως. Ἐγγὺς τοῦ θανάτου ἀνεμνήσθη ὁ Κοραῆς τῶν μεγίστων καὶ ἐξαισίων ἀγώνων τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ἀνδρός, ὅστις καὶ πρεσβεύων καὶ δημηγορῶν καὶ πολιτευόμενος, οὔτε τοῖς ἐχθροῖς τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο πώποτε ὑποχείριος, οὔτε ἐν καιρῷ κινδύνου ἔπραξε τι τοῦ δήμου ἀνάξιον, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἀνέκαθεν τῆς πατρίδος εὐεργέτης καὶ τοῦ δικαίου ὑπέρμαχος καὶ πολλῶν καὶ καλῶν σύμβουλος, εἰς ἐπήκοον δυσερκότων, λογοφίλων, καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ῥαθυμοτάτων συμπολιτῶν· ὅστις καὶ ἐτηρηδάρχησε καὶ ἐχορήγησε καὶ ἄλλας ἀδράς χρημάτων εἰσφορὰς πολλὰκις διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως ἐποιήσατο, τούτων δ' ἕνεκα καὶ ἐθαυμάσθη καὶ ἐστεφανώθη χρυσοῖς στεφάνοις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὅστις ἐπάλαισε κάλλιστα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἀθηνίων καὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπομνήσκειν τὸν τε Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὰς Πλαταιὰς, καθ' ἣν χρόνον στιγμὴν, αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, τῆς ἀρχαίας ἀμνήμονες ἀρετῆς, ἔγεμον ἀργυρωνήτων προδοτῶν καὶ ἐξένισον ἐν τοῖς ἰδίοις κόλοις τοὺς λυμαίνους τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ μὲν Δημοσθένης, ἐφ' οὗ τῆς εἰκόνης ἐπέγραψαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἐλεγείον

Εἴπερ ἴσῃν ῥώμην γνώμη, Δημοσθενης, εἶχες,

Οὐποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρχεν Ἄρης Μακεδῶν

καταδικωκόμενος ὑπὸ τοῦ αἰσχροῦ καὶ πονηροτάτου τῶν τοῦ Ἀντιπάτρου ὑπασιπιστῶν, Ἀρχίου τοῦ φυγαδοθήρου, ἀνεῖλεν ἑαυτὸν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ποσειδῶνος, τῇ ἐν Καλαυρείᾳ, ἐνθα κατέφυγεν «οὐ σωτηρίας θεόμενος ἀλλ' ὡς ἐλέγξων τοὺς Μακεδόνας», σὺν τῷ θανάτῳ δὲ τοῦ Δημοσθένους ἀπέθανον καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας τὰ ζώπυρα. Εὐτυχέστερος τοῦ μεγάλου ῥήτορος, ὁ μέγας Χῖος ἔζησεν ἱκανὸν χρόνον ἵνα ἴδῃ τέλος πάντων ἀναλῶμπον καὶ πληρούμενον τὸ ποθεινότατον αὐτοῦ ἵνδαλμα, τὴν ἀπὸ στυγερωτάτης δουλείας ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἣν ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνεβάλετο δι' ἀθανάτων συγγραφῶν καὶ ἀληθῶς δημοσθενείων παραινέσεων. Καὶ τί πλέον νὰ θαυμάσωμεν, τὴν ἀδριανήν παιδείαν ἢ τὴν ἀξιοζήλωτον αὐτοῦ ἀρετὴν, τὴν κριτικὴν εὐθυγνωσίαν καὶ φιλολογικὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν παρρησίαν, τὴν φιλαλήθειαν, τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν φιλογένειαν; «Ὁ βίος τοῦ Κοραῆ! (ἀνεφώνει πρὸ ἕξ καὶ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, ὁ περιβλεπτός καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Γενεύῃ, Πρεβῷ). Ταῖς Ἑλλήσιν ἀπόκειται νὰ ἱστορήσωσι τὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπως καθοσιωθέντα τοῦτον βίον. Δὲν θὰ ἐξαρθῇ ἄρα γε ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος φωνὴ εὐγνώμων καὶ εὐχάριστος;» «Ὁ Κοραῆς (ἔγραφεν ἕτερος καθηγητὴς, ὁ γάλλος Egger) προσωποποιεῖ αἰσίως τὴν νέαν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἀναγέννησιν καὶ τὴν στενὴν τούτου συνάφειαν πρὸς τοὺς θεσμοὺς, τὰ δόγματα καὶ τὰ ἥθη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων». Ἀλλ' ἰδίως προσωποποιεῖ ὁ Κοραῆς τὴν ἐλληνικὴν σοφίαν καὶ καλοκαγαθίαν ἐν τῷ ἐμμελεστάτῳ ἀλλήλων συνδέσμῳ. Ἐδίδαξε τοὺς Ἑλληνας τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα τῇ πατρίδι, καὶ ἐκράτυνε διὰ τῶν ἔργων τὴν σωτήριον διδασκαλίαν του, διαφυλάξας δι' ὅλου τοῦ βίου ἀνέγκλητον καὶ καθαρὰν παντὸς φθόνου καὶ κολακείας τὴν προκίρσιν, καταπολεμήσας τοὺς ἀλαζόνας, τοὺς σχολαστικούς, τοὺς δοξολόγους, τοὺς ὑποκριτὰς καὶ τοὺς κόλακας, οἵτινες, κατὰ τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις πανταχοῦ «τὴν αὐτὴν ἀμίδα καὶ οἶνοχόην» ἔχουσι. Διέζησε πεινᾷ παρὰ πάντα τὸν βίον ὡς τῶν Ἑλλήνων οἱ ἄριστοι, ἀλλ' ὅποια μεγαλοπρέπεια, ὅποια μεγαλοφροσύνη ἐλάτθανεν ἐν τῷ πενομένῳ ἐκείνῳ σώματι! Ἡ σύνοικος τῷ Κοραῆ ἔνδεια, ἤγαγεν αὐτὸν πλέον ἢ ἅπαξ εἰς ὀδύνην καὶ ἀπελπισμὸν, ἀλλ' οὐδέποτε οὐδαμῶς ἵσχυσε νὰ ἐξασθενώσῃ τὸ διακαῖον τὴν φιλόπατριν αὐτοῦ ψυχὴν πῦρ, οὐχὶ τὸ κοινὸν καὶ σύνθημα, ἀλλὰ τὸ κατὰ Πλάτωνα, θεῖον καὶ ἀφθιτον. Ἡ δὲ εὐχαριστία του ἦτο πάντοτε ἐνάμιλλος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς φιλοπατρίας· διότι, φέρων ἐσαεὶ ἐν μνήμῃ ὅσας ἔτυχε παρὰ τῶν Γάλλων

φιλοφροσύνας καὶ τιμὰς, ἐφανέρωσεν ἣν ἡσθάνετο εὐγνωμοσύνην καὶ ἀντιφίλησιν διὰ τοῦ αὐτοποιήτου ἐπιγράμματος, «Ἀδαμάντιος Κοραῆς Χίος ὑπὸ ξένην μὲν ἴτα δὲ τῇ φύσασί μ' Ἑλλάδι περιλημμένην γῆν τῶν Παρισίων καίμαι».

Ἄλλ' οὐχὶ μόνοι οἱ Γάλλοι ἠγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν παρ' αὐτοῖς διατρίψαντα Κοραῆν. Γερμανοί, Ἀγγλοί, Ἑλβετοὶ καὶ ἄλλοι σοφοὶ ἄνδρες, ἰδίως ἐκ τῶν συγγραψάντων τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, μετὰ μεγίστης τιμῆς μνημονεύουσι πάντες ὁμοθυμῶς τοῦ Κοραῆ τὸ ὄνομα, μετὰ μεγίστων δὲ ἐγκωμίων ἀναφέρουσι τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπ' ἐκείνου κατορθωμένα. Πρῶτος ὁ Κοραῆς (λέγει ὁ περικλητὴς τῆς φιλοσοφίας καθηγητὴς Χριστιανὸς Βράνδης) διέπτυξε καὶ ἀσπαστὴν τοῖς πᾶσιν ἐποίησατο τὴν ἰδέαν, ὅτι τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναγεννήσεως ἔδει νὰ προηγηθῇ ἡ ἀναγέννησις ἡ πνευματικὴ· πρῶτος αὐτὸς ἐπέσκαψε τὴν τιτλομανίαν καὶ τὴν ματαιοφροσύνην τῶν ἱεραρχῶν καὶ τῶν ἀρχόντων, καὶ δι' ὅλου ἐμόχθησε τοῦ βίου ὅπως ἐπαναγάγῃ τοὺς ὑπὸ τῆς δουλείας τεταπεινωμένους ὁμογενεῖς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τῶν παντοδαπῶν καὶ πλουσιοπαρόχων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἀνεζωπύρηνεν ὁ Κοραῆς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων· τὰ ὑπὸ θερμοτάτης φιλοπατρίας ἐμπεννευσμένα Προλεγόμενα αὐτοῦ καὶ αἱ Ἐπιστολαί, καὶ πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ μετ' αὐτήν, ἐπενήργησαν ἰσχυρότατα εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων, ὥσαντι αὐτὸς ὁ σεβασμῶς πρεσβύτης διατέλει παρὼν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἠγωνίζετο ἐν μέσῳ τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦ Κοραῆ κατ' ἐξοχὴν ἐκρατύνθη καὶ ἐστερεώθη ἐν τῇ ἐθνικῇ τῶν Ἑλλήνων συνειδήσει τὸ μέγα καὶ γόνιμον δόγμα, ὅτι ἐκ μόνης τῆς παιδεύσεως ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἡ ἐλευθερία· τοῦτο δὲ τὸ δόγμα παρώρμησεν ἔπειτα καὶ τὸν λόρδον Γύλφορντ εἰς τὴν ἰδίᾳ ἀναλώμασιν ἱδρυσιν Ἀκαδημίας ἐν Κερκύρᾳ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν ἑλλήνων διδασκάλων». — «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς (γράφει ἕτερος Γερμανὸς, ὁ πολὺς Γερβίνος, ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἑνωστικαὶδεκάτης Ἐκκτονταετηρίδος») προσήγαγεν ἐφ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα τὰ ὅμματα σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὅποτε ἐβουλεύθη νὰ ἀφιέρωσιν τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Κοραῆς ἀπεδείχθη μαντεῖον τῶν Ἑλλήνων. Ἀφ' οὗτοῦ ἀνέγνω ἐν τῇ Ἐταιρείᾳ τῶν Ἀνθρωποτηρητῶν τὸ περὶ Ἑλλάδος ὑπόμνημα, δι' οὗ ἐπειράθη νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης ἐπὶ

τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἰδίας πατρίδος, μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἐξέδωκε τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά σὺν δὲ τούτοις καὶ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οὐδαμῶς ἐπαύσατο ὁ Κοραῆς συμβουλεύων πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς ἔρωτα τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, ὁμόνοιαν, φιλονομίαν καὶ καρτερίαν, γράφων ἀείποτε καὶ πολιτευόμενος ὡς ἀληθὴς πολίτης καὶ ὡς ἀληθὴς φιλόπατρις καὶ φιλόσοφος. Μετὰ πάσης δὲ προθυμίας καὶ ἐπιμελείας ἐσπούδασε νὰ ἐγχαράξῃ εἰς τῶν Ἑλλήνων τὰ στήθη τὴν πίστιν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος παλιγγενεσία ἔδει νὰ προοδοποιηθῇ διὰ τῆς πνευματικῆς, συνάμα δὲ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελεσθῇ ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις καὶ νὰ μὴ ἐπακολουθήσῃ εἰς αὐτὴν ἡ πολιτικὴ». Καὶ ἕτεροι ὀνομαστοὶ γερμανοὶ ἐπιστήμονες, ὁ Μάουρερ, ὁ τοῦ Γερβίνου μαθητὴς Μένδελσων Βαρθόλδου καὶ ὁ Χέρτσβεργ ἀνακηρύττουσι μιᾷ φωνῇ τὸν Κοραῆν ἀρχιμύστην καὶ ἀρχιτέκτονα τῆς πνευματικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος προπαρασκευῆς. «Δικαιούμενος ὑπὸ δικαίρου φιλοπatriας (γράφει ὁ Μάουρερ ἐν τῷ προμνημονευθέντι πονήματι), διψῶν μαθήσεως ὅπως διὰ τῶν μεμαθημένων διδάξῃ ἔπειτα τὸ γένος, τὸ ὑπὸ τῆς ἀπαιδευσίας κακοδαιμονοῦν, ὁ ἀρίστος οὗτος ἀνὴρ μετώκησεν εἰς Παρίσιους πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, αὐτόθεν δὲ, ἐπὶ πενήντην καὶ περιπλέον ἐνικυτούς, ἐδείκνυσεν εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν τὴν ἀληθεῖ ὁδόν, τὴν ἀγούσαν εἰς τὴν ἡμέρωσιν. Κατήρξατο τοῦ ἔργου ἀπὸ τῆς διαφύσεως τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης. Αἱ ἐνθεοὶ αὐτοῦ συγγραφαί, καταγοητεύσασαι καὶ παροξύνασαι τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν φιλομάθειαν σύμπαντος τοῦ ἐλληνικοῦ, ἐγένοντο παραίτιοι τῆς ἰδρύσεως νέων σχολείων καὶ βιβλιοθηκῶν καὶ τῆς ἐκδόσεως ἐφημερίδων, λεξικῶν καὶ ἄλλων κοινωφελῶν πονημάτων. Τοιοῦτι δὲ τῷ τρόπῳ προητοίμασεν αὐτὸς ὁ Κοραῆς ὑπὲρ πάντα ἄλλον, τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ πατρίδος». Ὁ Μένδελσων Βαρθόλδου διὰ μακροτέρων ἱστορῶν τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κοραῆ, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἀναμορφωτὴν τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς φιλολογίας, πνευματικὸν πρωτοστάτην τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀνακαινιστήν. Ὁ δὲ καθηγητὴς Χέρτσβεργ, ἀποφανόμενος (ἐν τῇ «ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀπονεκρώσεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων») ὅτι ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Καποδίστριας εἶναι τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων οἱ κορυφαῖοι, ὑπερεγκωμιάζει τὴν τελειουργὸν παιδείαν, τὴν ἀρετὴν, τὸ ἀγνότατον ἦθος καὶ τὸν παραδειγματικὸν τοῦ Κοραῆ βίον. Ἐπὶ τέλους ὁ περὶ τοὺς

ἐπαίνους φειδωλότατος, πρὸς τὰς μομφάς δὲ ἀπειδέστατος ἄγγλος ἱστορικός Φίνλεϋ ὤδῃ πως χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. «Ὁ ἐκ Χίου Κοραῆς ὑπῆρξεν ὁ μέγας δημοτικὸς μεταρρυθμιστὴς τοῦ ἐλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ὁ νομοθέτης τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ ὁ ἐξοχώτατος ἀπόστολος τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἀπεδείχθη στιβαρὸς ἀντίπαλος τῆς ὀρθοδόξου δεσποτικῆς, ἥτις ἐκινδύνευε νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Ῥωσσίαν, καὶ τῆς φαναριωτικῆς δουλοφροσύνης, ἥτις ἐθεράπευε τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ὑπόκειται δὲ καὶ πάντων τῶν προσωπικῶν χαρακτηρισμάτων, τῶν παρεχόντων κύρος καὶ αὐθεντίαν εἰς τὴν διδασκαλίαν του· ἦτο ἀδιάφορος πρὸς τὸν πλούτον, τίμιος, ἐλευθερίος τὸ φρόνημα καὶ τὴν γνώμην, εὐκρινὴς φιλόπατρις καὶ βαθύνους φιλόλογος καὶ κριτικός. Διήλθε τὸν βίον ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπιδόσεως. ἠθολησεν ἄλλους οὐχὶ ἀνωφελεῖς· ἀνέπλασεν εὐμεθόδως τὴν γραφομένην γλῶσσαν, ἐνέσταξε δὲ καὶ εἰς τὰς φρένας τῶν Ἑλλήνων ἀρχὰς ἀκραίφονους ἐλευθερίας καὶ καθαρᾶς ἠθικότητος. Τοσαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην ἔσχε ῥοπὴν πρὸς τοὺς ἄνδρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὥστε πᾶσα τῆς Ἑλλάδος ἱστορία θὰ ἦτο ἀτελής, ἂν παρελείπετο τὸ ὄνομα τοῦ πρωταγωνιστοῦ τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως Κοραῆ». Ἀλλ' ἀρκοῦσιν αἱ μαρτυρίαι αὗται. Συγκρινόμενος πρὸς τοὺς ἄλλους λογίους Ἑλλήνας παρίσταται ὁ Κοραῆς εἰς τὰς δόξαις ἡμῶν ὡς ὑψικάρηνος καὶ βαθύβριζος δρυς, περιστοιχισμένη κύκλῳ ὑπὸ δένδρεσι ἀκλόνων, φυλλορρόοντων καὶ πάσης σχεδὸν θαλερᾶς βλαστήσεως ἀπεψιλωμένων, εἴτε διὰ τῆς γῆς τὴν λυπρότητα εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν. Πρὸς τὴν ἀντίθεσιν δὲ ταύτην ἐκπεπληγμένος ὁ Θεατῆς, καὶ διὰ τοῦ ὅμματος τῆς ψυχῆς εἰς τοῦ Κοραῆ ἀναβλέπων τὸ ὄψος, πάντως θὰ ἀναβοήσῃ τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο·

Ὁῶ πεπνῦσθαι· τοὶ δὲ σκιάι ἀίττουσιν.

ΠΙΝΑΞ.

Α		Σελ.
"Αγιον Φῶς	Γ 127—128	ἀπάθεια Γ 77
ἀγκαλὰ	Β 292, 293, 294	ἀπαρέμφατον Β 232 καὶ ἐφεξῆς
"Αγκορας	Β 158, 160	"Αποστόλης Μιχαήλ Β 137
"Αδελφικὴ Διδασκαλία	Α 312—318	"Αραβες Α 98—90
ἀδίκημα	Α 332	"Αργέντης Εὐστράτιος Α 38
"Αθανάσιος ὁ Πάριος Α 45, 46, 64, 84, 363		ἀργία Β 74
"Αθήναιος	Α 248—251	ἀρετὴ Γ 76, 77
"Αθωνιάς ἀκαδημία	Α 63—64	ἄρθρον Β 45—46
Αἰλιανὸς	Β 66—68	"Αριστείδης ὁ Μελήσιος Α 390
Αἴσωπος	Β 139—157	"Αριστοτέλης Γ 35 καὶ ἐφεξῆς
"Ακερβλαδ	Β 100	"Αῤῥιανὸς Γ 84
"Αλδος	Α 10—11, 17, 21	ἀρχαῖζοντες Β 227
"Αλεξανδρίδης Δημήτριος	Β 299	"Αρχιγένης Α 152
"Αλεξανδρος ὁ "Αφροδισιεὺς	Α 156	"Αστ Α 257, 259, 263, 264, 265
"Αλεξανδρος ὁ Τραλλιανὸς	Α 146	"Ασώπιος Α 389. Β 16, 22, 122,
"Αλμελόβεν	Α 94	296, 349
ἄμα ὡς	Β 265	"Ατακτα Γ 117 καὶ ἐφεξῆς
"Αμιότος	Β 103	"Αττική Α 278
"Αμστελὸδαμον	Α 105	Αὐρίσπας Α 3, 4
ἀνατροφή Α 331. Β 51. Γ 30, 69,		αὐτοχειρία Α 330
111—113		"Αχιλλεὺς Τάτιος Α 390, 396
"Ανθιμος "Ιεροσολύμων πατριάρχης Α 307		
ἀντίγραφα	Β 133	
"Αντιφάνης	Α 390	
"Αντωνῖνος Μάρκος Αὐρήλιος Β 162—167		
"Αντώνιος Διογένης	Α 390, 395	
ἀντωνυμία	Β 19—20	
		Β
		Βάβριος Β 141—143
		Βάγεχοι Α 279—280
		Βαλέττας "Ιωάννης Α 238. Β 105

Σελ.	Σελ.
Βάμβαξ Νέοφυτος B 168, 183, 302, Γ 14, 18, 116, 127	Βρέμιος B 95
βαρβούνι B 161	Βρουσσονέ, καθηγητής ἐν Μομπελλιέ A 125
Βαρθολάχης Κωνσταντῖνος B 252, 297	Βρυέννιος Ἰωσήφ A 73—75
Βαρθέ, καθηγητής ἐν Μομπελλιέ, ἀρ- χηγέτης τοῦ Βιταλισμοῦ A 124—125	Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία A 1, 207, 202, B 182, Γ 67, 119
Βαρθόλδου A 359—369, B 46, 351	Βυζάντιος Σκαρλάτος Γ 123
Βασιλείου Ἀλέξανδρος A 380—382	Βυργέσιος (Βούργες) ἐπίσκοπος Σα- λίσβουρίας A 199, 275—276
Βεύκαρδ A 288—289	Βύρων B 123—125
Βενκαρίας, εὐπατριδὴς ἐκ Μεδιολάνου, συγγραφεὺς τοῦ «περὶ ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν» ὅπερ μετέφρασε καὶ ἠρμήνευσεν ὁ Κοραΐς A 323—340	Βυττεμβάχιος A 104—105, 225
Βέκκερς A 406—407, B 78—79, 94, 170, 171, Γ 36, 54, 55, 59	Γ
Βενδότης Γεώργιος A 114	Γαζής Ἀνθίμος B 296, 298, Γ 18
Βενιαμὴν Λέσβιος A 44, 63	Γαζής Θεόδωρος A 7, B 104
Βενσελέρος B 97	Γαίλιος A 302, 304, B 215
Βερνάρδος ἱατρός A 103	Γαλλικὴ Ἐπανάστασις A 180 καὶ ἐφεξῆς, 356—357
Βίαις Γ 72	Γαλγνός A 156, 157, B 157
Βιλλοισιὼν A 73, 177—180, 202— 203, 207—208, 210, 272—273, B 169, 214, 290	γάμος A 108
Βίμμερ A 264	Γεμιστός (Πηλθων) Γεώργιος, Εἰσή- γαγεν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν πλα- τωνικὴν φιλοσοφίαν A 4
Βιταλισμός A 124, 149	— Ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γερ- μανικὴν Μεταρρώθμισιν A 5
Βλαντῆς Σπυρίδων B 82, 190	γενικὴ ἀπόλυτος B 24—26
Βλαστός Ζαννῆς A 134	Γερβίνος Γ 100, 155
Βλαστός Νικόλαος A 17	γερμανικὴ γλῶσσα B 268—269
Βογορίδης Ἀθανάσιος B 297, 299	γεωγραφία Γ 46, 52
Βολκχίος Αὐγουστος Γ 8	γῆρας Γ 106
Βόλσιος B 168	Γκάκας Γρηγόριος A 59
Βόλνερ A 286	Γοβδελάς A 85
Βολταίρος A 185, 342	Γόρριος Ἀναστάσιος A 38
Βοναμύ B 289	Γουαρνίος A 4
Βουασσονάδ A 405—406, B 76—78, 99, 142, 179, 284	Γραικοί A 375—376
Βούλγαρις Εὐγένιος A 39, 44—45, 63—76, 117—118, 347, 389, B 342	γραμματεὺς B 329
Βούρτος Ἀδριανός A 100—101	γραμματικὴ B 11 καὶ ἐφεξῆς, 27, 228—230
Βούρτου Καρολίνα A 101	Γραφῆς μετέφρασις Γ 143—144
Βράννης Γ 155	Γρηγόριος πατριάρχης B 345
	Γρίμ Ἰάκωβος B 267
	Γριμὸν, διδάσκαλος τοῦ Κοραΐ ἐν Μομπελλιέ A 125, 126—127

Δ

Σελ.

Δαμαλάς	B 129—130
Δαπόντις Καισάριος	A 29—30, 60
Δάρβαρις A 265, 411. B 228—229. Γ 83	
Δείναρχος	A 237—240
Δενδρινός Ίερόθεος	A 93—94
Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς	B 141
δημοκρατία	Γ 71
Δημοσθένης	B 82. Γ 153—154
δημοσιογράφος	B 254 καὶ ἐφεξῆς
διαθήκη ἀποβέητος	A 238—240
διάκονοι	Γ 134, 144—151
διαλείποντες πυρετοὶ	A 159
Διασωρῖνος	A 27
Διδότος A 22, 377. B 161, 207,	
208. Γ 32—34	
δικαίον	B 57
Διερμηνευταὶ τῆς Πύλης	A 58
δικαιοσύνη	Γ 19 καὶ ἐφεξῆς, 45
δικαστήρια	A 339
Διλοεῦ	A 394
Διόδωρος Σικελιώτης	A 252. Γ 72
Δίων	Γ 102
Δίων ὁ Χρυσόστομος	A 278
Δοσίθεος πατριάρχης	A 38
δοτική χαριστική	B 25
Δούκας Νεόφυτος	B 217, 271—283
δουλεία	Γ 37, 68

E

Ἐβερет Ἐδουάρδος	Γ 23—24
Ἐγκυκλοπαιδισταὶ	A 180, 325
Ἐίδεκ	Γ 104
Ἐγὼθλ	B 234
ἐκλογὴ	B 45
ἐλευθερία A 186, 323. Γ 41—42, 67, 114	
Ἑλληνας ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολ-	
δαυίας	A 59
— Τίνα κατήρθωσαν ὑπὲρ τοῦ ἑλλη-	
νισμοῦ	A 60—63

Σελ.

Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Αἱ περὶ καθάρ-	
σεως καὶ διορθώσεως τῆς γραφο-	
μένης γλώσσης θεωρίαι τοῦ Κοραΐ	B 217—232
— Ἐρευνα τῶν θεωριῶν τούτων,	
B 230—243	
— Ἡ ἀλλοίωσις τῆς γλώσσης ἄρ-	
γεται ἐπὶ Πολυβίου B 244 καὶ ἐφεξῆς	
— Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κ. Ψυχάρη B 250—251	
— Φθοροποιὲς ἐπιδράσεις τῶν ἐφη-	
μερίδων B 254—270. Γ 107, 128	
καὶ ἐφεξῆς, 128—132	
Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις	Γ 1—26
Ἑμπεργρούσιος, ὁ κορυφαῖος τῶν ἐν	
Ὀλλανδία Ἑλλητιστῶν A 103—104, 273	
Ἐπαρχος Ἀντώνιος	A 23—26
— Ὁ θρήνος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα	
καταστραφῆν	A 26—27
Ἐπίκτητος	Γ 73 καὶ ἐφεξῆς
ἐπιβόηματα	B 20—23
Ἐπίσκοποι	Γ 122, 134, 144—151
(Ἐπίσκοπος Levesque)	A 240—241
Ἐρασμος	A 288
Ἐρμάννος	B 9
ἐρετιστικότης	A 153
Ἐρμερις	A 297
Ἐρωτόκριτος	B 224
Ἐτων	A 343
εὐγένεια	A 335. Γ 132
εὐδαιμονία	A 286. Γ 35, 43—45, 50
Εὐριπίδης	A 278
Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης A 400—	
401. Γ 118	
Εὐστάθιος ὁ Μακρεμβολίτης A 391, 396	

Z

Ζαννετῖνος	A 27
Ζοιρινάβιος Ἀδάμ	A 39, 75
Ζωσιμάδαι A 70, 71, 254, 341.	
B 2, 185—211	
ζωτικὴ θερμότης	A 152

Η		Σελ.
ἡδονή	B 73. Γ 50—51	ἱστορία Γ 132
Ἡθικά Νικομάχεια	Γ 47—55	ἰωνική διάλεκτος A 295—296
ἡθική	Γ 35, 48—49	Ἰώσηφος ὁ Μοισιόδαξ A 60
Ἡλιδόμορος	A 382—410	
Ἡρακλείδης	B 68—70	
Ἡράκλειτος	Γ 108, 109	
Ἡρόδοτος	A 245—248	
(Θ)		Κ
θαῦμα	B 56—57	καθαριὰ τῆς γλώσσης B 251 καὶ ἐφεξῆς
θεματογραφία	B 28—32	καθωρισμένη A 410—413
Θεόκριτος	Γ 126	Κάββαλ A 251
Θεόπομπος	Γ 126	Καλλιέργειαι Ζαχαρίας A 17—18
Θεοτόκης Νικηφόρος A 39, 45, 76—79, 347		Καμαριώτης Μαθθαῖος A 8
Θεόφραστος	A 253—268	Κανέλος Στέφανος A 69—70. B 297, 299
Θουκυδίδης	A 241—244	Κάντιος Γ 47
Θρησκεία	B 181. Γ 9—11	Καποδίστριας B 344, 346. Γ 91—106
Θυρότοπος A 297—298. B 217. Γ 79, 117		Καρατζᾶς Νικόλαος B 342
Ι		Καρυσφόλλης Ἰωάννης A 38
Ἰάμβριχος	A 390, 395	Κασοβῖνον B 127
ἱατρική	A 163—164, 286	Κέβης Γ 80—83
ἱατροῦ καθήκοντα A 166, 231—235, 269		Κέλλερ B 151—152
Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλα-		Κέλσος A 157
χίας	B 298, 301. B 100	Κεραμεὺς Δανιὴλ A 80—81
ἰδιοκτησία	A 337—338	Κεραμεὺς Νικόλαος A 38
Ἰερεμίας ὁ Τρανός	A 38	Κεῖνος Βερνάρδος, διδάσκαλος, φίλος
Ἰεροκλῆς	B 177—180	καὶ προστάτης τοῦ Κοραῆ A 96—
Ἰεὺν	A 359. Γ 38	98, 100, 107, 110, 119, 146,
Ἰλβεργ	A 271, 296	148, 198, 213, 220—221, 226,
Ἰόνιοι Νῆσοι A 255—256, 305—		228, 273
306, 329, 333		Κικέρων Γ 72
Ἰουδαῖοι	A 111, 330	Κλαύδιος Στέφανος A 174—176,
Ἰπποκράτης A 157, 159, 165—168,		204 καὶ ἐφεξῆς, 212, 217, 254,
211, 224, 226 καὶ ἐφεξῆς, 234,		274, 301—302. B 190, 213, 216
268 καὶ ἐφεξῆς, 276 καὶ ἐφεξῆς		Κλεάνθης Γ 82—83
Ἰσοκράτης	B 82—101. Γ 122	Κλέαρχος A 390
ἰσότης	A 336	Κλεόπας A 307
		κλεψιδελεῖα A 334
		κλίμα A 276, 279—288
		κλινική ἱατρική A 169, 223—226
		Κόβητος A 379, 397. B 97, 157.
		Γ 57
		Κοδρικᾶς Παναγιωτάκης B 283—352
		κοινὴ διάλεκτος B 32

- Σελ.
- Κοκκινάκης Κωνσταντῖνος B 296, 324
- Κολοκοτρωνής Γ 92
- Κομνητῆς Στέφανος . . . B 275—276
- Κομνηνὸς Ἰωάννης Α 38
- Κόντος Κωνσταντῖνος Α 411, 412. Β 264
- Κοντόσταυλος Ἀλέξανδρος Α 134. Γ 97. 112
- Κοντοῦ Παυλῶν Β 125—126
- Κοραῆς Ἀντώνιος Α 89—90
- Κοραῆς Ἀδαμάντιος. Ἡ σῆσις αὐ-
τοῦ πρὸς τοὺς προγενεστέρους δι-
δασκάλους Α 85—87
- Γέννησις καὶ προκαταρκτικὴ αὐτοῦ
παίδευσις ἐν Σμύρνῃ. . . . Α 89—99
- Ὁ φιλογολικός τοῦ Κοραῆ βίος
ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐξαετοῦς ἐν Ἀμ-
στελδάμῃ διατριβῆς του . . . Α 101
- Τὰ πρῶτα αὐτοῦ πονήματα Α 109—122
- Ἱατρικαὶ σπουδαὶ ἐν Μομπελιῇ
Α 123—127
- Πενία Α 130—134
- Ἀρχεται ὀργάνων τὴν δουλείαν
τοῦ γένους Α 141
- Διδασκαρικαὶ θέσεις . . . Α 147—168
- Ἀποδημία εἰς Παρίσιους . . Α 171
- Ὀργάνει τῶν Ἑλλήνων τὴν ἀπο-
νέκρουν Α 172
- Ἀυτόπτης μάρτυς καὶ ἀφηγητὴς
τῶν κατὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανά-
στασιν συμβάντων . . . Α 180—195
- Τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους
παθήματα τοῦ Κοραῆ . . Α 198—202
- Ἀποδημία εἰς Νοζαγ . Α 204—219
- Ἐπάνοδος εἰς Παρίσιους . . Α 219
- Μεταφράζει εἰς τὴν γαλλικὴν τὴν
«Κλινικὴν Ἱατρικὴν», τὰς «Ἱατρι-
κὰς Παρατηρήσεις» καὶ τὴν «Ἐστα-
ρωγὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως»
τοῦ S-Ile, τὸν «Ἱατρικὸν Συνέ-
δημον» καὶ τὴν «Ἱστορίαν τῆς
Ἱατρικῆς» τοῦ Black . . Β 223—237
- Ἐπιστολιμαία διατριβὴ περὶ χω-
ρίου τινὸς τοῦ Δεινάρχου Α 237—240
- Σελ.
- Σημειώσεις εἰς Θουκυδίδην, Ἡρό-
δοτον καὶ Ἀθήναιον . . Α 240—253
- Χαρακτῆρες Θεοφράστου Α 253—268
- Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, τόπων
ὕδατων Α 272—303
- Ἀδελφικὴ Διδασκαλία Α 307—319
- Σάλπισμα Πολεμιστῆριον Α 320—323
- Βεκαρίου τὸ περὶ ἐγκλημάτων
καὶ ποινῶν σύγγραμμα καὶ ἡ ὑπὸ
Κοραῆ μετάφρασις καὶ διαφωτισίς
αὐτοῦ Α 323—340
- Ὑπόμνημα «περὶ τῆς νῦν κατα-
στάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλ-
λάδι» Α 340—358
- Τὰ κατὰ τὸν γερμανὸν περιηγητὴν
Βαρθόλδου Α 359—370
- Διάλογος δύο Γραικῶν Α 371—376
- Λόγγοι Ποιμενικά . . . Α 377—379
- Ἠλιοδόρου Ἀθιοπικά Α 382—410
- Προκαταρκτικαὶ θεωρίαι περὶ τῆς
διορθώσεως τῆς δημώδους γλώσσης
Α 401
- Περὶ τοῦ ὅρου «καθωμολημένη»
Α 410—413
- Συνοπτικὴ περίληψις τῶν Αὐτο-
σχεδίων Στοχασμῶν περὶ τῆς ἑλ-
ληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης Β 1—66
- Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιο-
θήκης Β 66—81
- Τῆς κριτικῆς τὸ ἔργον . . . Β 80
- Ἱστοκράτους Λόγοι . . . Β 86—101
- Πλουτάρχου Παράλληλοι Βίοι
Β 101—116
- Γαλλικὴ μετάφρασις τῶν Γεω-
γραφικῶν τοῦ Στράβωνος καὶ ἑλ-
ληνικὴ τούτων ἐκδόσις. . Β 117—136
- Πάρεργα Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης
Β 136—167
- Ὁμήρου αἱ τέσσαρες προδιαβαφω-
δίαι καὶ Ἱεροκλέους Ἀστέια Β 167—180
- Συμβουλὴ τριῶν Ἐπισκόπων πρὸς
τὸν πάπαν Ἰούλιον . . Β 180—183

*

Σελ.	Σελ.
— Ὁ Κοραῆς καὶ οἱ Ζωσιμάδαι	Κυλεβρίν Α 271
B 185—210	Κύνιος Α 296
— Ἀρνεῖται δις τὸ προταθῆν αὐτῇ	Κυπριανός Β 83, 218
ἀξίωμα τοῦ καθηγητοῦ	Κύριλλος ὁ ἑβδομος, πατριάρχης . . Α 41
B 214—218	Κύριλλος, ὁ σχολαρχήσας ἐν Χίῳ . Α 90
— Ἰνστιτούτον	Κωλέττης Γ 92
B 211—214	Κωνσταντᾶς Γρηγόριος . . Α 304. Γ 18
— Θεωρία Κοραῆ περὶ τῆς καθάρ-	Κωττούνιος Α 27
σεως καὶ διορθώσεως τῆς γραφο-	
μένης Ἑλληνικῆς Γλώσσης Β 217—	
243. Γ 128—132	
— Ἀντίπαλοι τοῦ Κοραῆ (Νεόφυτος	
Δούκας καὶ Παναγιωτάκης Κο-	
δριακῆς)	
B 271—352	
— Τὰ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανά-	
στασιν	
Γ 1—34	
— Ἀριστοτέλους Πολιτικά καὶ Ἠθικά	
— Νικομάχεια	
Γ 33—35	
— Ξενοφώντος Ἀπομνημονεύματα,	
Λυκούργου λόγος κατὰ Λεωκράτους	
Γ 55—61	
— Ὀνήσανδρος καὶ Τυρταίου ἑλε-	
γειον, Πλουτάρχου τὰ Πολιτικά,	
Ἐπικτήτου Ἐγγειρίδιον, Κέβητος	
Πίναξ, Ὕμνος Κλεάνθους, Ἐπι-	
κτήτου Διατριβαί	
Γ 62—87	
— Αἱ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Καπο-	
διστρίου διατριβαί τοῦ Κοραῆ Γ 91—106	
— Ἀποφθέγματα περὶ τῆς παιδείας	
τοῦ στήθους καὶ τῆς κεφαλῆς Γ 107—113	
— Ἄτακτα	
Γ 117—137	
— Συνέκδημος Ἱερατικός	
Γ 137—151	
— Τέλευτή	
Γ 152	
Κορακιστικά	
B 301, 327—328	
Κορέσιος Γεώργιος	
Α 38	
Κορυδαλεὺς Θεόφιλος	
Α 44	
Κούμας Κωνσταντῖνος Α 41, 63, 85, 360	
Κουριέ	
Α 175, 379. Β 99—100	
Κράμερος	
Β 131—132, 134—135	
κράσις ὥρων	
Α 277 καὶ ἐφεξῆς	
κρασοπατέρας	
Γ 133	
Κρήτη	
Α 18	
κριτικός	
Β 80—81	
Κρουμβάχερ	
Α 66	
	Λ
	Λαμπανιζιώτης Πολυζώης . . . Α 114
	Λαρχέρος Α 245 καὶ ἐφεξῆς
	Λάσκαρις Ἰάναος, ὁ πρῶτος τῆς ἑλ-
	ληνικῆς συνειδήσεως δορυφόρος . Α 8
	— Οἱ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας
	καὶ ἐλευθερίας ἀγωνεῖς αὐτοῦ . . Α 9
	— Αἱ κριτικὴ τοῦ Λασκάρεως ἐπι-
	στασίς γενομένη ἐκδόσεις Α 10—13
	— Ἡ διὰ τῶν ἑλληνικῶν φώτων
	ἐλευθέρσεως τῆς Ἑλλάδος, πρῶ-
	τιστος αὐτοῦ σκοπός Α 14
	Λατινική γλῶσσα Α 95
	λέμβος Β 266
	λεξικόν Β 47—50
	Λεοπάρδης, περὶ τοῦ Γεωργίου Γε-
	μιστοῦ (Πλήθωνος) Α 5—6
	Λέσιγ Α 76, 87. Β 149, 268
	Λέων πάπας, ἐγθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν
	Τούρκων καὶ ἰδρυτὴς τοῦ ἑλληνι-
	κοῦ φροντιστηρίου ἐν Ῥώμῃ . . Α 9
	Λήκ Α 332
	Λιττρέ Α 270—271, 275, 276, 296,
	298—299
	Λοβέκκιος Β 93
	Λόγγος Α 377—379, 390—391, 396, 406
	Λόγιος Ἑρμῆς Β 295 καὶ ἐφεξῆς, 351
	λογιωτατισμός Γ 18
	λογυδιάρβον Β 320
	Λοκέλλας Β 126
	Λουδοβίκας δέκατος ἕκτος Α 188—
	189, 192—192

Σελ.
 Αγκυρῶνος Γ 57—61
 Αἰῶνος Δημήτριος, πρωτοψάλτης ἐν
 Σμύρνῃ καὶ τοῦ Κοραῆ φίλος. Χα-
 ρακτηρισμὸς αὐτοῦ Α 128—130
 — Ἐπιστολογραφία Κοραῆ πρὸς
 Αἰῶτον, Α 130—143, 171—174,
 183 καὶ ἐφεξῆς, 202, 219

Μ

μακαρονισμὸς Β 32
 Μακράτος Σέργιος . Α 45—46, 64, 307
 Μακρόλειψ Α 39, Γ 4
 Μᾶνος Ἰάκωβος Α 57, 58
 Μάξιμος Καλλιπολίτης Γ 127
 Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος Α 38
 Μάουρερ Α 339, Γ 105, 156
 Μαργούνιος, ἐπίσκοπος Κυθήρων Β
 131, Γ 127
 Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀποβόρων.
 Χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ Α 47—48
 — Ἡ περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος
 διατριβή του Α 48
 — Γραμματικὰ συντάγματα Α 49
 — Ἡ παρὰ τοῖς Τούρκοις πολι-
 τεία του Α 50—54
 — Παραινέσεις πρὸς τοὺς ὁμοδόλους
 Α 55—56, Β 342
 Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος Γ 13 καὶ
 ἐφεξῆς, 23
 Μαυροκορδάτος Νικόλαος Α 38
 Μαυρομυχάλας Γ 98
 Μαυροφρύδης Β 230, Γ 123
 μεθαύριον Β 230
 Μεϊνέκιος Β 130
 Μελάγγρων Γ 58
 Μένανδρος Α 26, Β 116
 Μεταξᾶς Νικόδημος Α 27—28
 μετριότης Γ 133
 Μηλιάτης Ἡλίας . Α 38, Β 292, 333
 μήτε, μήτε Γ 129—131
 μήτε, μηδὲ Γ 131

Σελ.
 Μύλλερους Ἐμμανουήλ Β 154
 Μινωίδης Μηνάς Β 142, 180
 Μιραβίου Α 184—185
 Μορπελλιᾶ Α 122—123
 Μοντεσκίω . Α 281—282, Β 104, 163
 Μουσουρός Μάρκος, ἐπαινέτης τοῦ
 Λαοκράτους καὶ ἐχθροῦ αὐτοῦ Α 11—14
 — Διδάκκαλος τοῦ πρίγκιπος Ἀλ-
 βέρτου τῆς Κάρπου Α 15
 — Ἐδίδασκε τὰ ἑλληνικὰ ἐν Παταβίῳ
 καὶ Ἐνετίᾳ Α 16
 — Διόρθωσε καὶ ἐξεδωκεν ἑλληνας
 ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς . Α 16—19
 — Ἡ εἰς Πλάτωνα ὁδὸς αὐτοῦ Α 19—22
 Μουστοξύδης Β 94, 96, 97, 126, 144, 151
 μυθιστορία Α 387—390, Β 319
 μυθιστοριογράφοι Α 390—392
 μυθογράφοι Β 140—143
 Μύλλερους (Ἰβαν) Α 298

Ν

Ναπολέον Βοναπάρτης Α 305 καὶ
 ἐφεξῆς, 319, 371
 Νεάνδρος Α 401
 Νεκτάριος πατριάρχης Α 38
 Νεόφυτος Κανσκαλουβίτης Α 38,
 79—80, 91, Β 321
 Νεόφυτος, πατριάρχης Α 43
 Νέυμαν Α 280
 νηστεία Α 42, 43, 112, Γ 134, 136, 138
 Νικήτας Εὐγενιανὸς Α 391—392, 406
 Νικόλαος Δαμασκηνός Β 70—73
 Νικόλαος πάπας Α 6—7
 νομικός Γ 134
 νόμος Α 330 καὶ ἐφεξῆς, 338, Β 349,
 Γ 45, 69
 νόμος καλὸν, νόμος κακὸν Β 348 καὶ ἐφεξῆς
 νοσητισμὸς Γ 134

ΙΙ		Σελ.
ξενιτεία	Γ 134	Παλλάδιος Α 156
Ξενοκράτης	Β 157—162	Πάμπερις Ἀμβρόσιος Α 72
Ξενοφών ὁ Ἀντιστοχεύς	Α 391	Παπᾶ Τρέχας Β 172—176
Ξενοφών ὁ Ἐφέσιος	Α 391, 395	παράσημα Γ 52
Ο		Πάρεργα Β 136
Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσου	Γ 19	Πάτριος Α 80
οἷσις	Γ 87, 109	Πατούσας Ἰωάννης Α 83—84
οἰκονομία	Γ 135	Πατριαρχείου ὀλισθήματα Α 31—47
Οἰκονομίδης Ἰωάννης Α 95, 412. Β		πατριαρχίης Γ 146, 148
56, 239 καὶ ἐφεξῆς		Πατριαρχική Σχολή Α 45
Οἰκονόμος Κωνσταντίνος Α 57, 66.		Πατρική Διδασκαλία Α 307—312
Β 182. Γ 18, 127, 144—152		Πατρινὸς Ἀλέξανδρος Β 347
οἰκουμενικός	Γ 136	Παύσιος Α 142, 172, 174, 273, 290—291.
Ὁλλανδική φιλολογικὴ σχολή Α 102—105		Β 289
Ὁμηρος	Β 167—177	Πέζαρος Ἰωάννης Α 46
Ὁνήσανδρος	Γ 62—66	πεπτικὴ δύναμις Α 153
ὀπλοφορία	Α 337	Πέσχελ Α 279
ὅπου	Β 225, 307, 314, 319	Πηγᾶς Μελέτιος Α 38
Ὁρελλίος Β 71, 72, 73, 96. Γ 38—41		Πίκκολος Α 378—379. Β 71. Γ 7
Ὁρθόδοξία	Β 181	Πινέλ Α 125
Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία	Α 30—34	Πλανοῦδης Μάξιμος Β 150
Οὐαλκεναῖρος	Α 104, 249, 265	Πλάτων, μητροπολίτης Μόσχας Α
Οὐάξμουθ	Α 278. Γ 84	109—110
οὐδὲ	Γ 129, 131	— Ἡ ὑπὸ τούτου συγγραφεῖσα καὶ
Οὐέλκερος	Β 69—70, 151	ὑπὸ τοῦ Κοραΐ ἐξελληνισθεῖσα
Οὐόλφιος ὁ φιλόσοφος	Α 68	«Ὁρθόδοξος Διδασκαλία» Α 110—122
Οὐόλφιος ὁ φιλόλογος Α 103. Β		πληθὸς Β 287—288, 315
169—170, 171		Πλούταρχος Β 101—116. Γ 63
οὐσία	Α 153	πλοῦτος Γ 141
Οὕσιγλ	Α 264	Πλωτῖνος Β 177
οὔτε, οὔτε	Γ 129—131	πνευματικοί Β 152
Ὀψοποιὸς	Α 397—398	πολιτικὴ Γ 35, 48—49
ΙΙ		Πολύαινος Β 136—139
παιδεία Β 175. Γ 85, 107, 112, 140		Πολύβιος Β 244—248
παιδομάζωμα	Α 37	Πρεβὶ Γ 154
Παλαιόκαπας	Α 26	πρεσβύτεροι Γ 144—151
		πρίγκιψ Γ 14—16, 23—24
		προγνωστικὴ Α 269, 270
		Πρόδρομος Θεόδωρος Α 391. Γ 118
		καὶ ἐφεξῆς
		προκυλινδούμενοι Β 90
		πυρετολογία Α 147—164

Σελ.
 πυρετός· θεωρίαι περὶ τοῦ πυρετοῦ A 155—156
 — Γνώμη τοῦ Κοραΐ A 157—160
 Πῶπ Ζηνόβιος A 83

P

Ῥάλλης Ἀμβρόσιος Στεφάνου A 134
 Ρεΐσκιος A 238
 Ρήγας ὁ Φεραῖος A 304—305, 313
 ῤήματα μέσα καὶ ἀποθετικά B 17—19
 ῤητορικὴ B 41—44
 Ρίζος Ἰάκωβος (Νερούλος) A 332, B 301—302
 Ρόδε A 394, 395, 396, 397
 Ροδιὸς Νέφυτος A 38
 Ρόστιος Λουδοβίκος B 226
 Ρούθερφορντ B 153, 156
 Ρουκανάκης A 267—268
 Ρογέτιος A 176—177, 195 καὶ ἐφεξῆς.
 204, 215—219, 265—266, 274,
 298, 325, 392, 405, B 159 καὶ ἐφεξῆς
 Ρυγκένιος, ὁ πρῶτανος τῶν κριτικῶν A 104, 249

Ρύσιος Διαμαντῆς A 38, 91—93
 Ρῶστος Ἰωάννης B 131
 Ρώτας Ἰάκωβος A 134, Γ 115

Σ

Σάλπισμα Πολεμιστήριον A 320—323
 Σαπτάλ A 126
 Σεβαστόπουλος Παντολέων A 93
 Σεβήρος Γαβριήλ A 38
 Σέριδαν A 203—204
 σηπεδόν A 159
 Σθένων Γ 72
 Σίνερ A 266—267, 298, B 80,
 152, 162, Γ 38, 54, 123
 Σίντενις B 111
 σκάμμα Γ 124
 Σκοῦφος Φραγκίσκος A 28—29

Σελ.
 Σμυρναῖοι A 352—354
 Σναϊδερβιν B 71
 Σνεϊδερς A 263, 302, B 154
 σολοικισμός B 26
 Σουγδουρῆς Γεώργιος A 44
 σοφία Γ 113, 140
 Σοφριανὸς Νικόλαος A 22—23
 σπασμός A 159—160
 Σταγειρίτης Ἀθανάσιος B 299, 307
 Στράβων A 278, B 117—136
 Στωικοί A 209, 330, B 162—163,
 161, Γ 73—78, 87—90
 σύνδεσμοι B 23—24
 Συνέκδοχος Ἱερατικός Γ 137—151
 σύνθεσις B 45
 Συρίγος Μελέτιος A 38
 Σύσεμιλ Γ 36, 37
 Σχιφόρος B 111—115
 στήματα B 28
 σχολαστικός B 177 καὶ ἐφεξῆς
 Σωκράτης Γ 51, 55—57, 142

T

τονικὴ δόναμις A 153
 Τούπιος A 273
 Τραπεζοῦντιος Γεώργιος A 7—8
 Τυρινή Γ 136
 Τυρταῖος Γ 63—64

Υ

Ὑδραῖοι A 349, 366
 ὑπόκρισις Γ 137
 ὑφεικοὶ πυρετοὶ A 159
 Ὑψηλάντης Γ 14, 15

Φ

Φαναριῶται A 365, B 180, Γ 13, 26
 Φαρμακίδης Θεόκλητος B 296, 300, 324,
 Γ 18

	Σελ.		Σελ.
Φέδωδς	B 155	Χάλμ	B 155
Φιλάρῳς Λεονάρδως	A 27	Χαντζερῳς Κωνσταντῖνως	A 59
φιλαυτία	A 339. B 257. Γ 142	Χατζιδάκης	B 242
Φιλέλφως	A 3, 4	Χαρίτων	A 391
φιλία	Γ 115	Χερτλάν	B 138, 139. Γ 65
Φιλιππίδης Δανιήλ	A 304	Χῖος καὶ Χῖος A 349—352, 354—355. B 172, 205—206. Γ 26—31, 125	
Φιλιππος Ἰωάννου	B 217	χλιαροὶ	Γ 78
φιλοσοφεῖν	B 36	Χουμβόλδως	A 279
φιλοσοφία B 36—41, 106, 272. Γ 113		Χρίστ	A 264
φιλοτιμία	Γ 69	Χριστιανισμός. Σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν στοικὴν φιλοσοφίαν . Γ 88—90	
Φίνλεϋ	A 61, 351—352. Γ 157	Χρόνοι μελλοντικοὶ B 237—243, 281—282	
Φλαγγίνης Θωμᾶς	A 27	Χρυσολωρᾶς Μανουήλ, ῥήτωρ καὶ φιλόσοφος ἐκ Βυζαντίου, ἰδρύσας τὴν πρώτην σχολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐν Φλωρεντία . . . A 2 — ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἐν Ἰταλίᾳ A 2—3 γυδαῖσται B 227, 249—251	
φλογιστὸν	A 149—150		
Φῶς	A 257, 263, 264		
Φράκς	A 278		
Φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Ἑλλάδι A 34—36			
φράζω	B 53—54		
Φριδερίκος ὁ μέγας	A 342. B 164		
Φρόνιμος	B 93		
φύσις A 149, 151—152, 153, 154, 155, 158			
Φωτιάδης Λάμπρος A 82—83. B 280			
		Ψ	
		Ψαλίδας Ἀθανάσιος	A 304
		Ψελλὸς Μιχαήλ	A 41. B 143
		Ψυχάρης	B 250—251
		ψυχὴ	A 149, 152

X

Χαλκοκονδύλης	B 86
Χάλλερ	A 76, 126, 149, 152

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΥΡΕΤΟΛΟΓΙΑΣ ΣΥΝΟΨΙΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

§ 1.

"Οτι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀπολαύη ζωῆς, δεῖται θερμότητος, οὐδεὶς δὲ μὴ ἀνομολογῶν. Ἡ ζωτικὴ αὕτη θερμότης, ἡ ἐξ ἴσου μὲν διὰ παντὸς τοῦ σώματος, οὐχὶ δὲ καὶ ἴσῳ μέτρῳ καθ' ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτοῦ διαχεομένη, προΐσταται τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωικῆς οἰκονομίας, εἶναι δὲ παρεμφερῆς τῇ θερμότητι, ἥς ἀντίλαμβανόμεθα τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πυρός· γεννᾶται δηλονότι ἐξ ἀληθοῦς ἐκπυρώσεως ἐν αὐτῷ τῷ σώματι τελεσιουργουμένης, ὡς πιστοῦσι τὰδε τὰ φαινόμενα.

1) Πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκπυρώσεως ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην ἡ παρουσία τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς ἀέρος ἀδιαλείπτως συζευκτέου μετὰ τοῦ φλογιστοῦ τῶν ἐκπυρουμένων σωμάτων· οὐχὶ ἄλλως δὲ καὶ πρὸς διέτισιν τῆς ζωτικῆς θερμότητος ἀναγκαίᾳ ὁμολογεῖται ἡ τοῦ ἀέρος εἰσαγωγὴ διὰ τε τῶν πόρων τοῦ σώματος ἀπάντων καὶ μάλιστα διὰ τῶν ὀργάνων τῆς ἀναπνοῆς.

2) Ὡς δὲ τῇ ἐκπυρώσει, οὕτω καὶ τῇ ἀναπνοῇ οὐχὶ ὅλος συμπράττει ὁ ἀήρ ὁ ἀτμοσφαιρικός, ἀλλ' ἡ τρίτη μόνον ἢ τετάρτη αὐτοῦ μερὶς, ἣν ἐξέστω νὰ καλέσωμεν ἀέρα ζωτικόν.

3) Το δὲ ὑπόλοιπον, τουτέστιν ὁ ἀήρ ὁ εἶτε δι' ἀναπνοῆς, εἶτε δι' ἐκπυρώσεως, εἶτε ἐξ ἄλλης αἰτίας οἷαςδὴποτε ἀποσπώμενος τὴν ζωτικὴν αὐτοῦ μερίδα, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ εἶναι πῶς χρήσιμος τῇ ἐκπυρώσει ἢ τῇ τοῦ ἀνθρώπου (ὡς τῶν ἄλλων ζώων) ὑπάρξει, ὥστε ἐκείνην μὲν παραχρῆμα κατασβέννυσι, ταύτην δὲ ἀφαιρεῖ.

4) Ἡ ζωτικὴ θερμότης καθάπερ αὕτη ἡ ἐκπύρωσις δυνατόν νὰ ἐκτείνηται ἢ νὰ ἀνιῇται κατὰ λόγον τοῦ ζωτικοῦ ἀέρος (2)· τὰ ζῶα

*

δηλονότι τοσούτῳ πλείονα κέκτηνται θερμότητα ζωτικήν, ὡς παρατήρησεν ὁ Βυφών, ὅσῳ μείζον ἔχουσι τὸ τῆς θερμότητος ἐργαστήριον, ἦτοι τὸν πνεύμονα, ἅτε θυνάμενον νὰ χωρῇ μείζονα ποσότητα ἀέρος ζωτικοῦ.

5) Ὡς δὲ ἐντονωτέρας τοῦ πυρὸς ἐνεργείας φλογίζεται τὸ ἀναπτόμενον σῶμα, τελευταῖον δὲ ἀποτεφροῦται, οὕτω καὶ ἐν τοῖς τῶν ἐμφύχων σώμασι κατώφθησαν ἐνίοτε φαινόμενα ἡλεκτρισμοῦ· οὐδὲ ἐλλείπουσι παραδείγματα ἀνθρώπων ἐκ τοῦ αὐτομάτου κατακκέντων.

6) Διττὴν κίνησιν ἐν τῇ ἐκπυρώσει ἀνευρίσκει ὁ πεφροντισμένως αὐτῇ προσέχων τὸν νοῦν· καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης τὸ πῦρ ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ ἀναπτομένου σώματος ἐκθρόσκει ὁποιδήποσε, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας, καὶ τῇ πρώτῃ ἀντιθέτου, ἐργᾷ ἵνα εἰσδύνηται ἐκ τῆς περιφερείας εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτοῦ μέρη. Τὴν ἐναλλάσσουσαν ταύτην τῆς κινήσεως διεύθυνσιν ἐν τῇ ζωτικῇ οἰκονομίᾳ καλοῦμεν δύναμιν τονικήν ἢ κινήτικήν.

§ 2.

Ἐκ τῶν ἐμπροσθεν εἰρημένων (§ 1, 1) ρᾶδιον τὸ συμπεράναι, ὅτι οὐ μόνον ἄῃρ ζωτικὸς, ἀλλὰ καὶ φλογιστὸν ἀπαιτεῖται πρὸς τε τὴν ἔξωψιν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ζωτικῆς θερμότητος. Τὸ φλογιστὸν ἐκεῖνο, ἐκ τοῦ αἵματος, οἶνει ἐκ δοχείου καὶ ἐστίας ἀπορρέον, πλανᾷται ἐπὶ πολὺ καὶ ἅπαντα τοῦ σώματος τὰ μέρη, ἐντονώτερον ἢ χαλαρώτερον ταῦτα θερμαῖνον, ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζουσι τῇ καρδίᾳ ἢ ἀφίστανται αὐτῆς.

§ 3.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ὁ ἄῃρ ὁ ζωτικὸς ἔλκεται ἐκ τοῦ ἀέρος τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ διὰ τε τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ θηλασμοῦ ὅλου οὕτως εἰπεῖν τοῦ σώματος, οὕτω καὶ τὸ φλογιστὸν χορηγεῖται ἐκ τῶν τροφῶν, τῶν πρώτων μὲν ἐν τῷ στομάχῳ ἀλλοιουμένων, εἴτα δὲ ἐν ἐκάστοις τοῦ σώματος μέρεσιν οὕτω διαμορφουμένων καὶ ἐξομοιουμένων, ὥστε νὰ εἰσπορεύωνται εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ¹⁾. Ἰδοὺ ἐτέρα τοῦ ζώου δύναμις πεπτική ἦτοι ἐναλλακτική προσαγορευομένη, ἥ τις, καίπερ

¹⁾ Διότι ἡ πεπτικὴ δύναμις οὐχὶ ἄλλως ἢ ἡ τονικὴ οὐ μόνον τῷ στομάχῳ ἐμπέφυκεν, ἀλλ' ἐκάστοις τοῦ σώματος μέρεσιν, ὅπερ ἦδη ἡ εὐφυὴς ἀρχαίτης ἠπίστατο «ἐνοῦσα (λέγει ὁ Ἀκουάριος) ἐκάστῳ τῶν σπλάγχχνων δύναμις ὅπως ἐπὶ τ' ἀκριβέστερον ἕκαστος τῶν προσληφθέντων χυμῶν τῷ προσλαβόντι ἐξομοιωθῇ».

ἀδυνατούσα νὰ τελειωθῇ ἄνευ τῆς τονικῆς ἦτοι κινητικῆς, ἐξεταστέα ὅμως ἰδίᾳ καὶ χωρὶς ἐκείνης, διὰ τε τὰ ἴδια φαινόμενα, τὰ οὐδενὶ τρόπῳ ἐκ τῆς τονικῆς δυνάμεως ἐρμηνεύμενα, καὶ διὰ τὰς φθορὰς ἢ βλάβας, αἷς χωρὶς ἑκατέρᾳ ὑπόκεινται.

§ 4.

Αἱ ἄλλαι τοῦ ζώου δυνάμεις, οἵατις ποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παραρτήματα ὑποτεταχουσὴν ἢ ἀμφοτέρων τῶν δυνάμεων (§ 1, 6, § 3), οὐχὶ δ' ἄλλως ἢ ἐκείναι ἀνήκουσιν εἰς ἕλκον τὸ ἐμφυχον σῶμα, εἰ καὶ μὴ ἐξ ἴσου παρέχουσιν ἐνδείγματα ἐκαστῶν ἐν ἐκαστῷ τοῦ σώματος μέρει διὰ τοῦ αὐτοῦ κέντρου ἐρεθιζομένου.

§ 5.

Καθὰπερ τὴν ζωὴν διατηρεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τῆς τονικῆς καὶ τῆς πεπτικῆς δυνάμεως σύζευξις, οὕτω καὶ τὴν ὑγίειαν αὐτοῦ διὰ παντὸς θὰ διέσωζεν, ἂν ἑκατέρᾳ τούτων διὰ παντὸς ἦτο ἰκανὴ ἢ νὰ ἀποσοβῇ ἢ νὰ καταπολεμῇ τὰς προσγινομένας τῷ σώματι βλάβας ὑπὸ τε τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσλαμβανόμενων καὶ τῶν περικυκλούντων αὐτὸ πραγμάτων. Ἀλλ' οὕτε τῆς ὑγείας οὕτε τῆς νόσου ἰδέαν εὐκρινῇ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ἐὰν μὴ πρότερον ἀκριβώσωμεν ὅπως οὖν τὸ ὑποκείμενον, ἐν ᾧ διαμένουσιν αἱ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας προϋστάμεναι δυνάμεις καὶ ὅς οὗτοι διεσπνώνονται ἢ διαστρέφονται.

§ 6.

Γνωσταὶ ὑπάρχουσιν αἱ ὑποθέσεις, δι' ὧν οἱ Χημικοὶ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ τὰς λειτουργίας τῆς ζωϊκῆς οἰκονομίας καὶ τὰς τούτων βλάβας ἦτοι τὰς νόσους. Ὅτι δ' ἅπασαι αὗται οὐδεμίαν ἔχονται πιθανότητα, ἀρκούντως καὶ ὑπεραρκούντως πρόδηλον γίνεται ἐκ τε τῆς μεγίστης πρὸς ἀλλήλους διαφωνίας ἐν τῇ νεμῇσι τῶν ὁξέων καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῷ ἡμετέρῳ σώματι χυμῶν, καὶ διὰ καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς μίξεως αὐτῶν.

§ 7.

Οὐχὶ εὐτυχέστεροι ἀπεδείχθησαν οἱ Μηχανικοὶ, ἀντὶ τῶν ζυμώσεων τῶν Χημικῶν νόμους Ἰδραυλικῆς ἀντικαταστήσαντες· διότι ἡ τῆς

μηχανῆς ἔννοια, καθ' ἣν αὕτη συντέθεται τοιοῦτόν τι ὄν, «οὗ τινος αἱ ἀλλοιώσεις ἐκ τῆς συναρμογῆς κανονικῶς συνεπάγονται κινήσεις», οὐδενὶ τρόπῳ δύναται νὰ προσαρμωθῇ εἰς σῶμα ἑμψυχόν ἥτοι ἔμπνουν· διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον ἐλέγχεται τοσοῦτον ἀνεπιτηδεῖα πρὸς ἐρμηνεῖαν τῶν καθ' ἑκάστα φαινομένων τῆς ζωικῆς οἰκονομίας, ὥστε ἐπαξίως ἀνειδιστέον τοῖς Μηχανικοῖς αὐτὸ ἐκεῖνο, δι' οὗ καὶ ὁ Γαληνὸς ποτε ἀστεῖως πάνυ διέσπυρε τοὺς τότε φιλοσόφους διατεινομένους, ὅτι οἱ πίθηκοι κέκτηνται τελείαν τοῦ ἀνθρώπου προσποίησιν ἥτοι μίμησιν καὶ ὁμοιότητα· «ἀγωνίζονται μέγαν ἀγῶνα καὶ δεδίασι μήπως δειχθῶσιν ἡ ψυχὴν ἔχοντες σοφωτέραν τῶν ἀλόγων ζώων ἢ κατασκευὴν σώματος πρέπουσαν ζῳῳ σοφῷ». Οὐχ ἦρτον δὲ καταφωρᾷ τῆς ὑποθέσεως τὸ ἄτοπον ὁ κατὰ νοῦν ἀναπολὼν τοὺς πάνυ γελοίους περὶ τῶν μυϊκῶν δυνάμεων ὑπολογισμούς, τοὺς ἀλλήλων ἀπέχοντας ὅσον οὐρανοῦ γῆ. Ἐπιλείπεται τοίνυν νὰ ζητήσωμεν ἄλλην τινὰ τῶν φαινομένων αἰτίαν ἐν τῷ ἐμψύχῳ σώματι, ὑγιαίνοντί τε καὶ νοσοῦντι.

§ 8.

Οἱ ἀρχαῖοι, ἀναγκαζόμενοι εἰς τὴν Φύσιν πάντα τὰ ἐν τῇ ζωικῇ οἰκονομίᾳ συμβαίνοντα, δὲν ἐφρόντισαν καὶ περὶ τοῦ ὅρισμῳ τῆς λέξεως τοσοῦτον, ὥστε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας νὰ διατελῇ τὸ τί ἄρα γε ἐνόουν λέγοντες Φύσιν. Ὁρίσαντο δηλονότι ὅτε μὲν Φύσις εἶναι πῦρ τεχνικόν, ὅτε δὲ δυνάμεις τεχνικῆς, ἄλλοτε δυνάμεις οἰκοθεν κινουμένης, ἄλλοτε δὲ πάλιν πνεῦμα ἐνθερμόν ἐκ τοῦ αὐτομάτου ἑαυτοῦ κινουῖν ¹⁾· ἀλλ' ἐκ τῶν ὀρισμῶν τούτων, ἐὰν μὴ πλανῶμαι, συμπεραίνεται, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὴν ζωτικὴν θερμότητα ὑπέλαβον πηγὴν καὶ ἀρχὴν ²⁾ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ταύτης λειτουργιῶν καὶ δὴ καὶ

¹⁾ 1. Φύσις ἐστὶ πῦρ τεχνικόν ὁδῶν βαδίζον εἰς γένεσιν. 2. Φύσις ἐστὶν οἷα τεχνικὴ δυνάμις. 3. Φύσις ἐστὶ πνεῦμα ἐνθερμόν ἐξ ἑαυτοῦ κινούμενον. 4) Φύσις ἐστὶ δυνάμις ἐξ ἑαυτῆς κινουμένη, αἰτία γενέσεώς τε καὶ διαπλάσεως (Γαληνοῦ Ὁρισμοί).

²⁾ Ὅτι ταῦτα ἐφρόνει ὁ Πυθαγόρας δῆλον ἐκ τῶν περιπωθέντων αὐτοῦ δογμάτων· ὁ μέγας ἀνὴρ ἐδίδασκεν ὅτι 1) ἡ θερμότης διαφέρει τῆς ψυχῆς, 2) ὑπάρχει δὲ αἰτία τῆς ζωῆς, 3) διὸ πᾶν τὸ θερμότητος μετέχον καὶ ζῆ, 4) ἡ ψυχὴ εἶναι τῷ σώματι ἐνδεδεμένη διὰ τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν (τούτεστι διὰ τῆς θερμότητος) ἥς ἀστεῖως ἐκάλει ψυχῆς δεσμά. Διογ. Λαέρτ. Β. Φίλοσ.

τὴν αὐτὴν τῇ θερμότητι τῆς ἐκπυρώσεως ¹⁾). Ἀρὰ γε τὴν αὐτὴν καὶ αὐτῇ γε τῇ ψυχῇ; Τὸν Ἐβενστρείτιον, οὕτω φρονούντα, ἀνεσκεύασεν ὁ Γρόννερος, ἀποφηνάμενος, ὅτι, χωρίων τινῶν τοῦ Γάληνου ἐξαίρουμένων, οὐδέποτε ἐδίδαξαν οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ταῦτον, ὅτι ὅμως τὸ ἔμφυτον θερμὸν εἶναι μὲν ταῦτον καὶ τὸ διατηροῦν τὴν δύναμιν τῆς ζωῆς, καὶ τῆς καρδίας σχεδὸν ἴδιον, συμφωνεῖ δὲ πάντως, κατὰ Βαλδίγγερν, (καίπερ ἐνηλλαγμένῳ τῷ ὀνόματι) πρὸς τὸ ἀλλερριανὸν ἐρεθιστὸν ἦτοι τὴν καθ' Ἀλλέρριον ἐρεθιστικότητα ²⁾).

§ 9.

Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαίων τινές, σαφέστερον τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐρμηνεύσαντες, ἀνηγόρευσαν τὴν ψυχὴν αὐτουργὸν καὶ διοικήτριαν παντός ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῷ σώματι. "Ὅτι μὲν τοιοῦτόν τι ἐδογματίσεν ὁ Πλάτων μαρτυρεῖται μυριαχόθεν τῶν διαλόγων αὐτοῦ ³⁾). Ἐκ τῶν ἱατρῶν δὲ ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Ἀρχιγένης ἔτυχον τῆς προσηγορίας τῶν Πνευματικῶν, διότι ἐδίδαξαν, ὅτι διὰ τοῦ πνεύματος μόνου εἰς τὰ σώματα εἰσδύνομένου, ἥ τε φυσικὴ ἔξις συνέστηκε τε καὶ κυβερνεῖται, καὶ τὰ νοσήματα ἅπαντα προκύπτουσιν, ἐκείνου (τοῦ πνεύματος) πρότερον λωβηθέντος ⁴⁾).

§ 10.

Τὰ ἀρέσκοντα τοῖς Πνευματικοῖς ἀνεκάνισεν ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Στάχλιος μετὰ κρίσεως ὅσον γε ἐνὴν ὀξύτητος τὴν ὑπὲρ ἐκείνων

¹⁾ Εἰς τοῦτο δὲ ὑπηνέξαντο οἱ ἀρχαῖοι χρησάμενοι τῷ ὄρει πυρὸς τεχνικῶς. Οὐδαμῶς λοιπὸν ἔλαθεν αὐτοὺς ἡ τῆς ζωτικῆς θερμότητος ἀναλογία πρὸς τὴν θερμότητα τῆς ἐκπυρώσεως, ἡ ἀλαζονικὸς ἐπαινεθεῖσα ὡς εὖρημα νέον.

²⁾ Ἀρα οὐδὲ τὸ τοῦ Ἀλλέρριου Ἐρεθιστὸν εἶναι εὖρημα νεωτερικόν.

³⁾ "Ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ εἶναι αἴτιον πάντων, τὸ δὲ σῶμα οὐδὲν οὐδεμιᾶς διαθέσεως ἦτοι παθήματος αἴτιον παρέχει, διςχυρίζεται ἐν Ἐπινομ. ὅτι ἐκ τῆς ψυχῆς ἅπαντα ἀγαθά τε καὶ κακὰ εἰσπορεύουσιν εἰς τὸ σῶμα, ἐν Χαρμίδ. ὅτι δ' ὑπὸ τῆς ψυχῆς θεραπεύεται τὸ σῶμα, ἐν Πολιτ. καὶ πολλοῦ ἄλλοθι.

⁴⁾ Τῷ διήκοντι διὰ τῶν σωμάτων πνεύματι καὶ τὰ φυσικὰ συνεστάναι τε καὶ διοικεῖσθαι καὶ τὰ νοσήματα πάντα τούτου πρωτοπαθοῦντος γίνεσθαι (Γάλ. Εἰσαγωγὴ ἦτοι Ἰατρός).

ἀπολογίαὺν ποιησάμενος ¹⁾. Ἄλλοι δὲ, λιποτακτήσαντες ἐκ τῶν Χημικῶν καὶ τῶν Μηχανικῶν, ἠὺλαβήθησαν νὰ αὐτομολήσωσι πρὸς τοὺς Πνευματικούς· ἀρκεσθέντες δὲ εἰς τὸν ὅρον τῆς Φύσεως ἢ τὸν τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς ἢ ἄλλου τινὸς ὄντος οὐχὶ ἀρκούντως ὀρισμένου, ἔκριναν ἀσφαλέστερον νὰ παραμείνωσιν ἐν τῷ μεταχιμῳ.

§ 11.

Καὶ ἐμχυτῷ ἴσως ἀσφαλέστερον θὰ ἦτο τὸ μιμεῖσθαι τὸν φρόνιμον ὄκνον Ἐκείνων (§ 10) μᾶλλον ἢ τὸ ἀδιεξιτήτως ἐνειλεῖσθαι εἰς τῶν Φυσιολόγων καὶ τῶν Μεταφυσικῶν τοὺς ἀκανθεῖωνας· ἀλλὰ καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογῶ, ὅτι οὐπω κατέμαθον, τί ποτε ἡμῖν βούλεται τὸ δόγμα ἀνδρῶν, οἵτινες, ἀποθροόμενοι τὰ ἐπινοήματα Χημικῶν καὶ Μηχανικῶν, ἀπονέμουσι μὲν τῇ δυνάμει τῆς ζωῆς τὰ τῆς ζωικῆς οἰκονομίας φαινόμενα, τὴν δυνάμιν δὲ ἐκείνην τῆς ζωῆς ἦτοι τὴν ζωὴν αὐτὴν δὲν τολμῶσι νὰ ἀπονεύωσι τῇ ψυχῇ.

§ 12.

Διότι οἱ μὴ παντάπασιν ἄγευστοι τῆς Ὀντολογίας ἐπίστανται, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι οὐχὶ ὑπόστασις ²⁾, ἀλλ' ὑποστάσεώς τινος κατηγόρημα καὶ δὴ οὐσιώδες ³⁾. τοῦ δὲ σώματος ἡ οὐσία ἦτοι φύσις, ⁴⁾ εἴτε τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, εἴτε τὸν τῆς συνθέσεως τρόπον ἐξετάζει τις, φαίνεται πάνυ διάφορος αὐτῆς τῆς ζωῆς· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη

¹⁾ Εἰς τοῦ Σταχλίου τὰ ἔγνη ἔπεται τὸ τοῦ Λυκείου τοῦδε σέμνωμα καὶ κόσμημα, ὃ ἐς αἰ' σептός μοι προκαθηγητῆς καὶ διδασκαλός D. De Grimaud, ἀλλ' οὕτως ὥστε πολλάκις ἀποπλανώμενον τὸν καθηγμένον εἰς τὴν εὐθείαν ἐπανάγει ὁδόν.

²⁾ Ζωὴ ὁπλονότι καλεῖται ἡ κατάστασις ἐκείνη, δι' ἣς τελοῦνται αἱ ζωικαὶ λειτουργίαι, θρέψεις, αἰσθησις, κίνησις κ.λ. (Baumeister Philosoph. Definit.)· τούτου δ' ἐνεκεν δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ζῶσα ὑπόστασις, ἥτις δὴ ἐξ ἀνάγκης πέφυκε τοιαύτη, οἷα νὰ περιέχῃ ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀρχὴν τῶν μεταβολῶν, καθάπερ ὠρίσαστο τὴν ὑπόστασιν ὁ Λεῖβνίτιος.

³⁾ Οὐσιώδη τινὸς πράγματος καλοῦνται τὰ ἐξ ὧν σύγκειται ἡ οὐσία αὐτοῦ· οὐσία δὲ, κατὰ τὸν ὅρισμόν τοῦ Οὐολφίου, εἶναι ὅ,τι πρῶτον περὶ τοῦ ὄντος συλλαμβάνεται ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ ἐν ᾧ περιέχεται ὁ ἀποχρῶν λόγος δι' ὃν ἐνυπάρχουσι τὰ λοιπὰ ἐνέργεια ἢ δυνάμεις. (Baum. Ontol. § 56).

⁴⁾ Φύσιν καὶ Οὐσίαν ὑπολαμβάνω ὅρους συνωνύμους, παρὰ τὸ κύρος τοῦ Οὐολφίου, διαστελλαντος αὐτοὺς λεπτότερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον.

τις ὑπόστασις διάφορος τοῦ σώματος, ὑποκείμενον οὖσα τῆς ζωῆς καὶ ψυχῇ ὑφ' ἡμῶν καλουμένη.

§ 13.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ τῆς ὑποθέσεως πολέμιοι ἀναγκάσωσιν ἡμᾶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν, πότερον ἄρα γε ἡ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ὅσον μά-
λιστα στενὴ αὕτη ἐπιμιξία καὶ συνάφεια τελεσιουργεῖται διὰ φυσικῆς ἐπιρροῆς, ¹⁾ ἢ ἐξ αἰτίας τυχαίας, ²⁾ ἢ κατὰ προδιατεταγμένην τινὰ ἁρμονίαν, ³⁾ αὐτοθελεῖ θὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡμεῖς οὐδαμῶς καταλαμβάνομεν τὸν τρόπον τοιαύτης ἐπιμιξίας· ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ὁμολογία οὐδαμῶς οὐδὲν ὠφελεῖ τὰς ἄλλας ὑποθέσεις, αἵτινες πιέζονται ὑπὸ πολλῶν μειζόνων δυσχερειῶν καὶ ἐλέγχονται ἀνίκανοι νὰ ἐρμηνεύ-
σωσι τὰ πλείστα τῶν φαινομένων. Ἀποχρῶν δ' ἐν τοῖς τοιούτοις ὑπο-
λαμβάνομεν τὸ ἔπεσθαι τοῖς πιθανωτέροις ἄχρις οὗ δῆλα γίνωσι τὰ βεβαιότερα, καὶ τὸ μὴ ἀποδελιᾶν πρὸ δυσχερειῶν, ὧν οὐδεμία πάντως ὑπόθεσις ὑπάρχει ἀμέτοχος· διότι φαυλοτάτη τοῦ φιλοσοφεῖν μέθοδος νομίζεται ἡ ἀρχὴν ἔχουσα πᾶν ὅτιδῆποτε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ τίνι τρόπῳ γίνεται, εἶναι σφαλερόν.

§ 14.

Τῶν πραγμάτων οὕτω διακειμένων, ἐξέστω ἡμῖν ἵνα τῆς τονι-
κῆς, τῆς πεπτικῆς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅσαίδηποτε ἀπο-
τελοῦσι τὴν ζωϊκὴν οἰκονομίαν, προστήσωμεν ὅντι ἅπλοῦν καὶ φύσει
διάφορον τοῦ σώματος (εἴτε ψυχὴν τοῦτο, εἴτε Ἀρχαῖον, εἴτε Φύσιν,
εἴτε ἐνορμῶν βούλεται τις νὰ προσαγορεύσῃ), ταύτῃ δὲ τῇ ψυχῇ ἐπι-
τρέψωμεν ὅλου τοῦ σώματος τὴν κηδεμονίαν.

§ 15.

Τῆς Φύσεως ⁴⁾ καὶ αἱ ἐπιβολαὶ ἦτοι ἀπόπειραι καὶ αἱ ἐνέργειαι
πᾶσαι τείνουσιν εἰς τοῦτο, ἵνα ἐκείνη διατηρῇ σῶον καὶ ἀβλαβές τὸ

¹⁾ Κατὰ τοὺς Περιπατητικοὺς καὶ τοὺς Σχολαστικούς.

²⁾ Κατὰ τοὺς περὶ τὸν Καρτέσιον.

³⁾ Κατὰ Λεῖβνίτιον.

⁴⁾ Τὴν ψυχὴν νοεῖται ὁ ἀναγνώστης ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Φύσεως, οὗ τινος παρακατιῶν θὰ ποιῶμαι χρῆσιν ὡς μᾶλλον τετριμμένου.

σώμα, ὥπερ ἐνδέδεται· τούτου δὲ τοῦ σκοποῦ δὲν δύναται νὰ ἐπιτυγ-
χάνῃ, ἐὰν μὴ διηνεκῶς εἰς τὴν διηνεκὴ τοῦ σώματος βλάβῃν ἐπικουρῇ,
διὰ τῆς πεπτικῆς καὶ τῆς τονικῆς δυνάμεως.

§ 16.

Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις αὗται ὑπάρχουσιν οὕτω πως παρεσκευα-
σμέναι, ὥστε τῆς μὲν φυγοκέντρου καὶ τῆς κεντρομόλου, ἐξ ὧν
συνέστηκεν ἡ δύναμις ἡ τονικὴ (§ 1, 6), δὲν διατηρεῖται οὕτω διαρ-
κῶς ἡ ἰσοσταθμία, ὥστε νὰ μὴ υπερβάλωσιν ἑκατέρω τὴν ἐτέραν εὐθύς,¹⁾
εἰς δὲ τὴν πεπτικὴν οὐχὶ πάντα πείθονται, ἀλλὰ τὰ μὲν διακρούονται,
τὰ δὲ βλάπτουσι τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἡ προνοοῦσα ἑαυτῆς Φύσις διὰ
χωρίσεων καὶ ἐκκρίσεων ἀδιαλείπτων ἀκαμάτω πόνῳ πειρᾶται νὰ
διαφυλάττῃ ἀπὸ πολυειδῶν βλαβῶν ἥτοι νόσων καὶ τῶν στερεῶν τὴν
κανονικὴν συναρμογὴν καὶ τῶν ὑγρῶν τὴν εὐκρασίαν.

§ 17.

Ἄλλὰ τοῦ σώματος τὰ μέρη καθ' ἑκαστα οὕτε νὰ ἀναρρωσθῶσιν
(§ 15), οὕτε ἀπὸ τῶν ἐπιβλαβῶν νὰ καθαρῶσι (§ 16) θὰ ἠδύνατο,
ἂν ἡ Φύσις διὰ τῆς τονικῆς δυνάμεως μὴ προῦθι πανταχῇ τοῦς
χυμοὺς, ἢ, βέλτιον εἰπεῖν, τὴν τῶν χυμῶν ἀπάντων πηγὴν, ἥτοι τὸ
αἷμα· ἐντεῦθεν ἡ τοῦ αἵματος κυκλοφορία, ἴσως οὐχὶ ἄγνωστος
τοῖς ἀρχαίοις²⁾.

¹⁾ Περὶ τῆς διαταρξέως τῶν δυνάμεων τούτων ἐφιλοσόφησε Θεάγης ὁ
Πυθαγόρειος εἰπὼν, ὅτι αἱ νόσοι γεννῶνται ἐκ τοῦ θερμότερου ἢ ψυχρότερου καθι-
σταμένου σώματος (Διογ. Λαέρτ.)

²⁾ Ἐκ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων μεταγράψω ἐνθάδε χωρίον τοῦ Τιμαίου,
οὐχὶ ὅπως ἀποδείξω ἴδιαν τοῖς ἀρχαίοις τὴν γνώσιν τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας,
ἣν πλείστοι δὴ καὶ σφώτατοι τῶν καθ' ἡμᾶς ἐφιλοτιμήθησαν νὰ διεκδικήσωσιν
ἐκεῖνοι, ἀλλ' ὅπως ἀναμνήσω, ὅτι περίσκεψις ἀπαιτεῖται μεγάλη, ὅσας τις τὰ τῆς
σεμνῆς ἀρχαιότητος δόγματα πρόκειται νὰ διατιμῶνται ἐκ τῆς γνώμης τῶν νῦν
ἐρμηνευτῶν· «Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἅμα τῶν φλεβῶν καὶ πηγὴν τοῦ περιφερομένου
«κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αἵματος»· τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κείμενον μετήνεγκεν
εἰς τὴν λατινικὴν ὁ ἐρμηνευτὴς ὡδε· «cor vero venarum originem fontemque
sanguinis per omne corpus impetu quodam manantis». Ἡ τοῦ αἵματος
κυκλοφορία, ἀρκούντως διὰ τῶν ὅρων ἐκεῖνων δεδηλωμένη, δὲν θὰ ἠμφεσβητεῖτο,

§ 18.

Τοῦ δὲ ἀνθρωπίνου σώματος κύριοι χυμοί, παρὰ τὸ αἷμα, ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, παρὰ τὴν ἐρυθρὰν τοῦ αἵματος μερίδα, εἶναι ἡ χολή καὶ τὸ φλέγμα ἔχει ὁ ὁρρός. Τὴν ὑπαρξίν τῆς καθ' Ἱπποκράτην¹⁾ μελαίνης χολῆς οἱ μὲν ἀρνοῦνται, οἱ δὲ ὁμολογοῦσιν. Ὁ Γαληνός, ἥκιστα ἐαυτῷ ἀκόλουθος, βεβαιοῖ, ὅτι εἶναι ἐντονωτέρα τις ἐτεροίωσις τῆς χολῆς, ἐφ' ᾗ καὶ ἀνευρίσκεται ἐν νοσηρᾷ μόνον καταστάσει. Ὁ δὲ Ἀβικέννας ὑπολαμβάνει αὐτὴν παραφυάδα οὐ μόνον τῆς χολῆς ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ φλέγματος ἐκφύλου καὶ ἐξηλλαχμένου· τούτῳ δὲ συμφωνεῖ ὁ Πικύερος, διατεινόμενος, ὅτι καὶ ὁ Ἱπποκράτης διὰ τοῦ ὅρου μελαίνης χολῆς νοεῖ αὐτὸν τὸν ὁρρὸν ἔχει τὸ λεπτότατον τοῦ φλέγματος μέρος²⁾.

Τοῦ σφοδρώτατου προκαθηγητοῦ τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ μέλαινα χολή σύγκειται ἐκ τῆς χολῆς, ἣν ὑποδέχεται ἐν τῇ τάξει τῶν ὥρων, καὶ ἐκ τοῦ φλέγματος, οὗ προηγέται, οὔτε νὰ ἐπιδοκιμάσω θύναμαι οὔτε νὰ ἀποδοκιμάσω, ἄχρις οὗ προσέλθωσιν εἰς εἰς τὰ ἐπὶ τῆς μελαίνης χολῆς τῶν ἀρχαίων ὑπομνήματα, πάλαι μὲν οὐχὶ ἀρκούντως ἐκπεπονημένα, ἄρτι δὲ στεφανωθέντα ὑπὸ τῆς ἐν Παρίσι τοῖς Βασιλικῆς Ἑταιρείας.

§ 19.

Οὗτοι λοιπὸν εἶναι οἱ χυμοί, δι' οὓς τοῦ ἀνθρώπου τὸ σῶμα νοσεῖ καὶ ὑγιαίνει· καὶ ἵνα λαλήσω τῷ στρογγύλῳ τοῦ Ἱπποκράτους στόματι

ἂν ὁ ἐρμηνευτὴς ἐφαίνετό πως ἀκριβέστερος· οὐδεὶς οὐδέποτε παρὰ τοῦτον ἤρμη-
νευσε τὸ περιφερομένου διὰ τοῦ *manantis*, διότι μόνον οἱ περὶ τὰ ἑλληνικὰ
γράμματα ἀμβλεῖς ἀγνοοῦσιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μετοχὴ ἀκριβῶς καὶ κατὰ στάθμην
ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν λατινικὴν *circumacti* ἢ *circumlati*.

¹⁾ «Φημὶ δὴ τὸν ἀνθρώπον εἶναι αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολὴν ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν» (Ἱππ. Περὶ Φύσιος ἀνθρώπου).

²⁾ Τοῖς λόγοις τοῦ Πικυέρου προσθετέον δύο ἕτερα τοῦ Ἱπποκράτους χωρία, τὸ μὲν ἐκ τοῦ δ' βιβλίου περὶ Νοῦσων, τὸ δὲ ἐκ τοῦ περὶ Γονῆς, ἐνθα ἀντὶ μελαίνης χολῆς ἀντικαθίσταται τὸ ὕδωρ· α') «ἔχει δὲ καὶ ἡ γυνὴ καὶ ὁ ἀνὴρ τσσα-
σας ἰδέας ὑγροῦ ἐν τῷ σώματι, ἀφ' ὧν νοῦσοι γίνονται· αὗται δὲ αἱ ἰδέαι εἰσὶ
φλέγμα, αἷμα, χολή καὶ ὕδωρ». Καὶ «εἰσὶ δὲ τέσσαρες ἰδέαι τοῦ ὑγροῦ, αἷμα,
χολή, ὕδωρ καὶ φλέγμα». Ἐντεῦθεν ὁρῶμεν, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἢ συνέχευε μέλαιναν
χολὴν καὶ ὕδωρ ἢ ὑπέλαβεν αὐτὰ συνώνυμα.

«ταῦτα μὲν αὐτέῳ ἢ φύσις τοῦ σώματος καὶ διὰ ταῦτα ἀλλογέει καὶ ὑγιαίνει· ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁπόταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα χρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθους καὶ μάλιστα ἦν «μεμιγμένα ἦ· ἀλλογέει δὲ, ὁπόταν τι τοιούτων ἔλασσον ἢ πλεόν ἦ ἢ «χωρισθῇ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκραμένον ἦ τοῖσι ζυμπασιν» ¹⁾.

§ 20.

Καὶ ἀληθῶς, παρὰ πᾶσαν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν, ἥπερ χρῆται ἡ φύσις πρὸς διάσωσιν τῆς ὑγείας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀφιστῇται τοῦ πόνου τοῦτου συνεχῶς (§ 5, 6) οἷονεὶ τοῦ ἰδίου καθήκοντος ἐπιλανθανομένη, διὰ τούδε τοὺς λόγους· 1) καὶ ἔνεκεν τῶν ὀρίων, δι' ὧν περιγράφονται αἱ δυνάμεις αὐτῆς, 2) καὶ διότι αὐτὸ τὸ σῶμα οὕτω πως διατελεῖ συνυφασμένον, ὥστε οὔτε ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ καθ' ἕκαστα, οὔτε ἐπὶ τῶν σταδίων τῆς ζωῆς καθ' ἕκαστον ὑγιαίνει ἐξ ἴσου, 3) καὶ ἔνεκεν τῶν δυσχαρίθμων ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ὧν εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἔκκεται ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰ ποικίλα τοῦ βίου καθήκοντα καὶ ὑφ' ὧν κινδυνεύει νὰ βλαβῇ.

§ 21.

Οὗτοι εἶναι οἱ ἔροι, οὓς οἱ Παθολόγοι διεσήμηναν τῷ ὄνματι τῶν προδιθετικῶν αἰτίων (§ 20, 2) καὶ τῶν προκαταρκτικῶν (§ 20, 3), ἑκατέρους δὲ, τῶν ἀπωτέρω αἰτίων. Τὸ δὲ ἐγγύτατον αἷτιον τὰ φαινόμενα πείθουσιν ἡμᾶς ἵνα ἀναζητήσωμεν ἐν τῇ καταστάσει αὐτῆς τῆς φύσεως (§ 20, 1).

§ 22.

Τὸ ἐγγύτατον λοιπὸν αἷτιον, ἅμα τυχὸν τοῦ αἰτίου τοῦ ἀπωτέρου, ἴσχυει νὰ διαθῇ τὸ σῶμα μέχρι οὗ διαφείρῃ τὰ ρευστὰ ἢ τὰ στερεὰ αὐτοῦ μέρη, ἢ, ἔπερ ταῦτόν, τὴν δύναμιν τὴν πεπτικὴν ἢ τὴν τονικὴν ἢ συναμροτέρως. Ἐντεῦθεν ἡ πρώτη καὶ πασῶν σπουδαιότατη διαίρεσις τῶν νοσημάτων εἰς τὰ μεθ' ὕλης ἥτοι τὰ χυμικὰ καὶ εἰς τὰ ἄνευ ὕλης ἥτοι τὰ νευρικὰ. Τὰ δὲ ρευστὰ τοῦ σώματος μέρη τὰ οὕτως ἐξαλλασσόμενα, ὥστε νὰ ἦναι ἱκανὰ εἰς παραγωγὴν τοῦ νοσήματος, καλοῦνται ὕλικά τῶν νοσημάτων αἷτια.

¹⁾ Περὶ φύσιος ἀνθρώπου.

§ 23 α'.

Εἰς ταύτας δὲ τὰς ἐκτροπὰς ἦτοι ἐξαλλαγὰς ἔκκειται τὸ σῶμα μᾶλλον ἢ ἤττον κατὰ τὴν διαφορὰν τοῦ φύλου, τῆς ἡλικίας τῆς κράσεως, τῆς χώρας καὶ τῆς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Οὕτω δὴ ἡ μὲν φλεγματώδης ἐκτροπὴ ἀκμαῖζει μᾶλλον παρὰ ταῖς γυναῖξιν, τοῖς νηπίοις, τοῖς φλεγματικοῖς, ἐν χώραις ψυχραῖς καὶ ἐνύγροις καὶ κατὰ τὴν ὥραν τὴν χειμερινήν· ἡ αἵματώδης προσβάλλει τοὺς νέους καὶ δὴ τοὺς εὐρωστοτέρους καὶ πληθωρικοὺς, ἐν χώραις βορείαις κατὰ τὴν ὥραν τὴν ἱαρινήν· ἡ χολώδης τοὺς ἀνδρας τοὺς ἐν ἡλικίᾳ καθεστηκυῖα, μάλιστα δὲ τοὺς χολερικοὺς, ἐν χώραις θερμαῖς κατὰ τὴν ὥραν τὴν θερινήν καὶ τὴν ὁπωρινήν¹⁾, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, ἡ μὲν πρώτη περιθάλπεται ὑπὸ τοῦ ἀέρος τοῦ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ, ἡ δὲ τρίτη ὑπὸ τοῦ θερμοῦ εἴτε ξηροῦ εἴτε ἐνύγρου²⁾.

§ 23 β'.

Ἄλλ' ὅμως οὕτε τοῦ ἐνιαυτοῦ αἱ ὥραι, οὕτε οἱ ἄλλοι ὅροι ἦτοι τὰ αἵτια συμπλέκονται πρὸς μίαν ἐκάστην τῶν χυμῶν ἐκτροπὴν ἦτοι ἐξαλλαγήν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ παρέχωσιν αὐθις καὶ αὐθιγὴ λαβὴν ταῖς ὑπεναντίας· καὶ ἀληθῶς πολλὰπλὴ παρατήρησις ἐβεβαίωσεν, ὅτι νοσήματα ἢ διαθέσεις διάφοροι ἤκμασαν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥρᾳ, καὶ τὸ ἀνάπαλιν τὰ αὐτὰ νοσήματα ἤκμασαν κατὰ διάφορον τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥραν³⁾ καὶ δὴ καὶ πέρα διετίας· οὐδὲ ἐλλείπουσιν ἄνθρωποι προσβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν νοσημάτων διὰ πασῶν τῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥρῶν καὶ δὴ καὶ διὰ πάντων τῶν τοῦ βίου σταδίων.

¹⁾ Ἐν τῇ περὶ Φύσεως Ἀνθρώπου καθώρισεν ὁ Ἱπποκράτης τὴν μέλαιναν χολὴν τῇ φθινοπωρινῇ ὥρᾳ γράφας «ἡ δὲ μέλαινα χολὴ τοῦ φθινοπώρου πλείστη τε καὶ ἰσχυροτάτη ἐστίν»· ἐν τῇ αὐτῇ ὅμως βίβλῳ ἐδογματίσεν, ὅτι ἡ χολὴ κατέχει τοῦ ἀνθρώπου τὸ σῶμα διὰ τοῦ θέρους καὶ τοῦ φθινοπώρου· «τοῦ δὲ θέρους τό τε αἶμα ἰσχυρεῖ ἐτι καὶ ἡ χολὴ αἰρεται ἐν τῷ σώματι καὶ παρατείνει ἐς τὸ φθινόπωρον». Ἐκ τῆς τῶν χωρίων διαφορᾶς πρόδηλον, ὅτι ὁ θεὸς γέροντες εἶχεν ἀποχρῶσαν πεποίησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς μελαίνης χολῆς, ἢ τοῦλάχιστον ὑπέλαβεν αὐτὴν ἐντονωτέραν ἐτεροίωσιν ἢ τῆς χολῆς, ἣν ὑποδέχεται, ἢ τοῦ φλέγματος, οὗ προηγείται.

²⁾ Πρβλ. Ἀφορ. Ἱππ. Βιβλ. Γ', ἐνθα ὁ λόγος περὶ νοσημάτων τῶν ἡλικιωῶν, περὶ ὥρῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ τῶν διαφορῶν τοῦ ἀέρος κράσεων.

³⁾ Ὅπερ οὐδὲ τὸν Ἱπποκράτην ἔλαθεν, Ἀφορ. 19. 3.

§ 24.

Ἡ Φύσις λοιπὸν, οἷονεῖ ἑαυτὴν ἀναλαμβάνουσα καὶ σωφρονίζουμένη, διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων, ὧν εὐπορεῖ δυνάμεων, πειράται ἕκαστον μὲν ἐξηλλαγμένον χυμὸν (§ 22) νὰ συνεψήσῃ αὐθις ἥτοι ἐξομοιώσῃ τῇ ὑγιεστερᾷ τοῦ σώματος μερίδι, ἥ, ἀντιτείνοντα πρὸς τὴν ἔψησιν, νὰ ἀποκρίνῃ ἐκ τῶν ἄλλων καὶ ἐξώσῃ τοῦ σώματος, ἐλλείποντος δὲ χυμοῦ νοσώδους, νὰ συνδιατάξῃ τὰς τεταραγμένας κινήσεις καὶ ἀνασώσῃ τὴν ἀπολωμένην ὑγίειαν· ἐντεῦθεν τῶν νοσημάτων αἱ κρίσεις¹⁾, αἱ πέρα τοῦ προσήκοντος ὑπὸ τινων μὲν ἐπαινεθεῖσαι, ὑπ' ἑτέρων δὲ ψεγθεῖσαι.

§ 25

Ἐκ τῶν ἄρτι εἰρημένων (§ 24) καταφανῆς γίνεται ἡ φυσικὴ καὶ γνησία τοῦ νοσήματος ἔννοια· «νόσημα δηλονότι εἶναι αἰσθητὴ²⁾ βλάβη λειτουργίας τινὸς ἐν τῷ σώματι, ἣν διατείνεται καὶ σπουδάζει ἡ Φύσις ἵνα καταπολεμήσῃ»³⁾.

§ 26.

Ἀλλὰ φεῦ τῆς ἀτυχίας ἡμῶν! Τῆς Φύσεως αἱ ἐπιβολαὶ ἦτοι προσπάθειαι οὐχὶ πανταχοῦ ἀποβαίνουσι κατ' εὐχὴν, διότι τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις ἐντείνει· οὐχὶ πάντοτε κατὰ λόγον τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ὅτε μὲν ἔλαττον, ὅτε δὲ πλεόν τοῦ μέτρου, ὅτε δὲ πάλιν ἐλλείπει αὐταῖς το-

¹⁾ Τῆς κρίσεως τὸ ὄνομα λαμβάνω ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἔννοιά, συμπεριλαμβανούσῃ καὶ τὰς λύσεις.

²⁾ Ἦτοι ὑποπίπτουσα εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ νοσοῦντος ἢ τῶν παρατηρούντων· οὗτοι δὲ τὸ νόσημα, κατὰ τὸν συνήθη τοῦ λέγειν τρόπον, διακρίνεται τῶν βλαβῶν, ὧν μολὶς αὐτὸς ὁ βεβλαμμένος ἀντιλαμβάνεται. Ἐὰν δὲ καὶ αὐτὰς τὰς βλάβας θελήσῃ τις νὰ καλέσῃ νοσήματα μᾶλλον παρὰ σπέρματα νοσημάτων ἢ αἷτια προδιαθετικά, λαμβάνων ἐν εὐρυτέρᾳ ἔννοιά τὸ τοῦ νοσήματος ὄνομα, τὸ κατ' ἐμὲ οὐ κωλύω, τοσούτω μᾶλλον, ὅσῳ τῶν παλαιῶν ἡ ἀειπάθεια *perpetuus status morbosus* φαίνεται· τῇ Φύσει ἀρμολιωτέρα παρὰ τὴν τελειοτάτην ὑγίειαν, ἥτις βεβαίως ὑπὸ ταύτην τοῦλάχιστον τὴν ἔννοιαν ἐν οὐδενὶ σώματι ἀληθῶς ὑπάρχει, διότι καθ' ἵπποκράτην ὅλος ἄνθρωπος ἐκ γενετῆς νοῦσος ἐστίν.

³⁾ Διὸ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοσημάτων εἰκότως ἀποκλείομεν τὰς δυσμορφίας τοῦ σώματος, λ. γ. τὴν τυφλότητα καὶ πάντα τὰ παθήματα, πρὸς αἰθισμένην ἢ φύσιν οὐκέτι διαπαλαίει, ἢ ἅτινα ἐν τεταραγμένοις ἐξερθεῖν χρονοίς, πειρωμένη διὰ τούτων νὰ ἀποτρέψῃ ἕτερα νοσήματα.

σοῦτον, ὥστε, ὑπὸ τοῦ κακοῦ καταδαμαζομένη, ἐγκαταλείπει πολλάκις τὸ ἴδιον σῶμα.

§ 27.

Ὅπου δὲ τῆς Φύσεως αἱ δυνάμεις τυγχάνουσιν οὕτω παρεσκευασμένοι, ὥστε ἰσχύουσι καὶ τὸ κακὸν νὰ καταπολεμήσωσι καὶ τὴν ἀπολομένην ὑγίειαν νὰ ἀνασώσωσιν, ἐκεῖ δὴπου τοὺς νόμους ἐκείνους, οἷς ἡ Φύσις ἀκμαζούσα ὑπέκειτο, ¹⁾ δὲν διαστρέφει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ διηνεκῶς ἐνδείγματα ἐκυτῆς μετριαζούσης, ἐπιμελομένης καὶ ὑπουργούσης τῷ σώματι· τούτων δὲ τεκμήρια παρὰ τὰς κρίσεις (§ 24) ἔστωσαν οἱ καιροί, οἱ τύποι, αἱ περίοδοι, ἡ τῶν φαινομένων ἐν τοῖς νοσήμασι τάξις, ἡ σύμφωνος τῇ ἡλικίᾳ, τῷ φύλῳ καὶ ἐνὶ ἐκάστῳ καιρῷ τοῦ νοσήματος ²⁾.

§ 28.

Ἐνδείγματα τῆς πρὸς τὸ κακὸν διαπαλαιούσης Φύσεως καλοῦνται κοινῶς σημεῖα ἥτοι συμπτώματα τῶν νοσημάτων, καὶ εἶναι ἐξ ἀνάγκης διττά· τούτέστιν ἄλλα μὲν ἐμφαίνουσι τὰ τῆς Φύσεως μηχανήματα, ἄλλα δὲ αὐτὴν τὴν βλάβην ἥτοι ἐξαλλοαγὴν. Τῶν συμπτωμάτων ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι πασῶν σπουδαιότατη ἐν τῇ πράξει.

§ 29.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ νόσημα εἶναι ἐν οὐχὶ μόνιμον, ἀλλὰ διαδοχικόν ³⁾, τούτου ἕνεκα καὶ ἐξ ἑκατέρας τάξεως τῶν συμπτωμάτων ἄλλα

¹⁾ Ἐνταῦθα ἀνακτέον τὰς πρώτας τοῦ ἐμβρύου κινήσεις ἐν τῇ γαστρὶ τρίτῃ ἢ τετάρτῃ μηνὶ τῆς φορήσεως, τὴν πρώτην τοῦ βρέφους ὁδοντίασιν ἐβδόμῳ ἀπὸ τῆς γεννήσεως μηνὶ, τῆς ἐφηβίας καὶ ἄλλων ἡλικιῶν φαινόμενα ἐκατέρῳ φύλῳ ἰδιόζοντα, λ. γ. τὰ ἐμμήνια καὶ τὰς τούτων διακοπὰς ἐν ταῖς γυναῖξιν καὶ ἄλλα μυρία χρόνοις τεταγμένοις συμβαίνοντα.

²⁾ Οὕτως αἱ ἐκκενώσεις ἐν τοῖς νοσήμασιν ἄρχονται ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων καὶ χωροῦσιν ἡρέμα εἰς τὰ κατώτερα οὕτως, ὥστε, κατὰ τὴν παρατήρησιν Βηγήρεου καὶ Ροιδηρέρου, τῶν πρώτων ὁδῶν αἱ ἀπολλύμεναι δυνάμεις μελλοῦσι νὰ ἀνακαινισθῶσι πρῶτον ἐν τῇ στομάχῳ, εἶτα ἐν τοῖς λεπτοῖς σπλάγχχνοις καὶ τελευταῖον ἐν τοῖς παχέσιν. Οὕτω συμβαίνουσι παρὰ ταῖς γυναῖξιν αἱ κρίσεις διὰ τὰ ἐμμήνια, παρὰ τοῖς νεανίαις διὰ τὴν αἱμορραγίαν τῆς ρινός, παρὰ τοῖς προβερηκόσι διὰ τὰς αἱμορροΐδας κ.λ.

³⁾ Ὅν διαρκές ἥτοι μόνιμον καλεῖται οὗ τινος οἱ οὐσιώδεις ὅροι εἶναι ὁμόχρονοι, διαδοχικὸν δὲ, οὗ τινος διαδοχικοί. (Ὁδολφίου Φιλοσοφ.)

μὲν ἀνήκουσιν εἰς ἓνα ἑκάστον τοῦ νοσήματος καιρὸν, ἄλλα δὲ παρακαλοῦσιν τῷ νοσήματι διὰ πάντων σχεδὸν αὐτοῦ τῶν σταδίων. Καὶ ἐκεῖνα μὲν προσκαγορεύονται ἐπικαίρια, ταῦτα δὲ συνεχῆ. Ἰδοὺ ἐτέρᾳ τῶν συμπτωμάτων διαίρεσις. Ἐκάτερα πρὸς τούτοις δυνατόν νὰ κληθῶσι καὶ οὐσιώδη, ὡς ἀποτελοῦντα τὴν φύσιν τοῦ νοσήματος, καὶ δέον ἐπιμελῶς νὰ διαστέλλωνται τῶν μὴ οὐσιωδῶν ¹⁾).

§ 30.

Οὐδεὶς, νομίζω, ἀρνεῖται, ὅτι τὰ διαγνωστικὰ τῶν νοσημάτων σημεῖα δέον νὰ λαμβάνωνται ἐκ τῶν συμπτωμάτων τῶν οὐσιωδῶν καὶ δὴ ἐν τοιαύτῃ πληθύνῃ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ δυνατόν νὰ διαστέλληται τὸ νόσημα παντὸς ἄλλου ἐν παντὶ καιρῷ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ σῶμα πέφυκε τοιοῦτον, ὥστε διαφόρων μὲν αὐτοῦ μερῶν αἱ βλάβαι προφαίνουσιν ἐνίοτε τὰ αὐτὰ συμπτώματα, τὸ ἀνάπαλιν δὲ, τῶν αὐτῶν μερῶν αἱ βλάβαι συμπτώματα διάφορα (ὑπερ δὴ προέρχεται ἅμα μὲν ἐκ τηλικαύτης τῶν μερῶν συμφωνίας, ὥστε οὐδεμία φαίνεται σώματος ἀρχὴ καθ' Ἱπποκράτην, ²⁾ ἅμα δὲ ἐξ ἄλλης ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις καταστάσεως τῆς Φύσεως ἥτοι ἰδιοσυγκρασίας), πρόδηλον ἐντεῦθεν ὅπόσον δυσχερὲς ἡ τῶν νοσημάτων διάγνωσις καὶ πόσον φρονιμώτερον ποιοῦσιν οἱ τὰς ἱστορίας καὶ περιγραφὰς τῶν νοσημάτων προτιμῶντες τῶν ὁρισμῶν.

§ 31.

Τὰ μὲν προγνωστικὰ χαλεπῶς καὶ μόλις συντελοῦσιν εἰς ἀποκάλυψιν τῆς τοῦ νοσήματος φύσεως, μάλιστα ἐὰν ᾔναι ἀπαίσια, ἅτε δὴ οὕτω συγκεχυμένως προερχόμενα ἐκ φύσεως τότε κακῶς ἐχρόσης καὶ τεταραγμένης, ὥστε μάτην ζητεῖται ἡ ἐντεῦθεν διάγνωσις. Οὐχὶ βεβαιότεραι καθίστανται αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν συμπτωμάτων λαμβανόμεναι προρρήσεις εἴτε θανάτου, εἴτε ὑγείας. Καὶ ὄντως, πολλαπλῇ παρατήρησις

¹⁾ Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν μὴ οὐσιωδῶν νοῶ καὶ τὰ τυχαῖα· λ. χ. ὁ ἐκ χολώδους συρροῆς προκύπτων ἔμετος, ἐὰν διὰ τῆς σφοδρότητος αὐτοῦ ρῆξῃ τι ἀγγεῖον τοῦ ἐγκεφάλου· τὰ εἰς τὴν ρῆξιν ἐπερχόμενα συμπτώματα εἶναι τυχαῖα συμπτώματα τῆς χολώδους νόσου.

²⁾ Ἐμοὶ δοκεῖ ἀρχὴ μὲν οὖν οὐδὲ μία εἶναι τοῦ σώματος, ἀλλὰ πάντα ὁμοίως ἀρχὴ καὶ πάντα τελευτή· κύκλου γὰρ γραφέντος ἀρχὴ οὐχ εὗρέθη καὶ τῶν νοσημάτων ἐπὶ παντὸς ὁμοίως τοῦ σώματος.

παίθει νά κρίνωμεν περί τῶν προγνωστικῶν, κατ' ἐξοχήν δὲ ἐκείνων, ἃ ἡ ὕψις παρέχεται, οὐχί ἄλλως ἢ περί τῶν σημείων τῶν φυσιογνωμονικῶν· διότι ἄλλοι μὲν μετὰ προγνωστικῶν ἀπαισιῶν διέφυγον τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ἄλλοι δὲ τὸν ἀντίον ἐτελεύτησαν παρὰ πάντα τὰ αἴτια σημεία, καθ' ὃν τρόπον οὐδὲ ἄνθρωποι ἐλλείπουσι χρηστοὶ μὲν ὄντες, καίπερ δύσμορφοι τὴν ὕψιν, ἀνοσιώτατοι δὲ, καίπερ χρηστότητος πρόσχημα ἐν τῷ φανερῷ ἔχοντες.

§ 32.

Ὁ μέλλων νά συντάξῃ ὀρθῶς τὴν τῶν νόσων θεραπείαν δεόν νά ἀκριβώσῃ τὸ ὑλικὸν τούτων αἷτιον (§ 22), διὰ δὲ τοῦτο τὰ κατὰ μνημόνια αὐτὸ σημεία, σύναμα δὲ καὶ τὰ τῆς Φύσεως μηχανήματα (§ 28), ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ἐκείνα, δι' ὧν ἡ Φύσις προσάγει τὰς νόσους εἰς τὴν κρίσιν (§ 24).

§ 33.

Νόσοι, τὸ αὐτὸ ἔχουσαι ὑλικὸν αἷτιον, εἶναι αἱ αὐταὶ, οἷα δὲ ποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσι τὰ ἄλλα τούτων αἷτια, εἴτε ἀπώτερα (§ 21), εἴτε μορφωτικὰ ἤτοι τυπικὰ¹⁾· ἀπαίτουσι δὲ τὴν αὐτὴν τῆς θεραπείας μέθοδον.

§ 34.

Ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Φύσιν, ἐκ τῶν πολλῶν ταύτης μηχανημάτων σημειώσεως ἄξιον μάλιστα φαίνεται ὁ Πυρετός, διότι, ὡς παρετήρησεν ὁ Συνδεχάμιος, πλεονάκεις διὰ τοῦ πυρετοῦ ἡ Φύσις χωρίζει τὰ μέρη τὰ ἀνάθαρτα ἀπὸ τῶν καθαρῶν. Τὸν πυρετὸν λοιπὸν προτίθεμαι νά ἐξετάσω πρῶτον μὲν καθόλου, εἴτα δὲ οἷον εἰ προϊόν τῆς τεταραχμένης τονικῆς, καὶ τελευταῖον οἷον εἰ προϊόν τῆς βεβλαμμένης πεπτικῆς δυνάμεως. Καὶ ἔργῳ μὲν ἐπιχειρῶ χαλεπῷ δήπῳ καὶ λαβυρίνθου πολυπλοκωτέρῳ, διδάσκαλοι εὐρουσάτατοι· ἔχω δὲ δι' ἐλπίδος, ὅτι θὰ εὕρω τὴν διέξοδον, καθάπερ διὰ μίτου ἀριαδνεύου, διὰ τῆς βοήθειας τῶν ὑπαναγνωσμάτων τοῦ σοφωτάτου προκλήρητου καὶ ὑμῶν ἀπάντων τῶν πολυμαθεστάτων ἀνδρῶν.

¹⁾ Μορφωτικὸν αἷτιον καλεῖται τὸ δι' ὃ πρᾶγμα τι εἶναι τοιοῦτον· λ. χ. τῆς φλογιστικῆς πλευρίτιδος αἷτιον μὲν ὑλικὸν νομίζεται ἡ τοῦ αἵματος φλογιστικὴ ἐτεροίωσις, μορφωτικὸν δὲ αὐτὴ ἡ πλευρά.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Ο ΚΑΘ' ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΝ ΙΑΤΡΟΣ

ἦτο:

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΤΟΥ ΙΑΤΡΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ
ΙΠΠΟΚΡΑΤΕΙΟΥ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ ΕΞΑΓΟΜΕΝΩΝ.

Ὁ ἀναλογιζόμενος τήν τε πολλαπλήν διδασκαλίαν, ἣν δέον νὰ ἐκδιδάσκηται ὁ ἱατρός, καί ὅσα καί ὅῃα καθήκοντα ὀφείλει οὗτος νὰ ἐπιτελῇ, πάντως μὲν κατανοεῖ, ὅτι συμμέτρως πάνυ καί ἐπιεικῶς ὁ Ἱπποκράτης ἐν τῇ λαμπρᾷ τῶν Ἀφορισμῶν βίβλῳ ἤρξατο ἀπὸ τῶνδε τῶν λόγων «Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ», οὐκέτι δὲ θαυμάζει τίνας ἔνεκεν ἀπὸ τῶν τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τοσοῦτον μικρὰ ἀπεδείχθη καὶ τοσοῦτον ὀλιγοστή ἡ τῶν ἐξέχων καὶ κρατίστων ἱατρῶν πληθὺς¹⁾. Τὰς μὲν ἄλλας ἐπιστήμας δηλονότι καὶ μέτρηται πολλάκις φύσεις πορίζονται ραδίως, τὴν ἱατρικὴν δὲ μόνην ὁ βουλούμενος νὰ ἀκριβώσῃ ὀφείλει νὰ παρασκευάξῃ ἑαυτὸν παντὶ ἐπιπορῇματι φύσεώς τε καὶ μελέτης,²⁾ εὐπορῶν μὲν ὀξυνοίας, μετέχων δὲ ἀρετῆς εὐλικρινούς. Βεβαίως καὶ ἡ ἱατρικὴ διδασκαλία μᾶλλον ἀμέτρητος φαίνεται οὕσα καὶ τὰ τοῦ ἱατροῦ καθήκοντα πολλῶ ἐνδύτερα ὑπάρχουσιν ἢ ὥστε ραδίως ἔκκαστος ἐκείνην μὲν νὰ περιποίησῃ ἑαυτῷ, ταῦτα δὲ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν χρόνῳ βίου οὕτω βραχέϊ³⁾. Προτιθεμένου

¹⁾ Ἱητροὶ ψῆμη μὲν πολλοὶ, ἔργω δὲ πάγγυ βαιοί. (Νόμος, Τμήμα Α').

²⁾ Χρὴ γὰρ, ὅστις μέλλει ἱητρικῆς ξύνεσιν ἀτρεκέως ἀρμόζεσθαι, τῶνδ' ἐμιν ἐπιβόλον γενέσθαι, φύσις, διδασκαλίας, τρόπου εὐφυέος, παιδομαθίας, φιλοπονίας, χρόνου. (Νόμος, Τμήμα Β').

³⁾ Ἱητρικὴν οὐ δυνατόν ἐστι ταχὺ μαθεῖν (Περὶ τόπων τῶν κατὰ ἄνθρωπον). Ἐν δὲ τῇ πρὸς Δημόκριτον ἐπιστολῇ περὶ ἑαυτοῦ λόγον ποιούμενος ὁ Ἱπποκράτης ἀνομολογεῖ «ἐγὼ μὲν γὰρ ἱητρικῆς ἐς τέλος οὐκ ἀφῆμαι, καίπερ ἦδη γηραλέος καθεστώς».

νὰ σκιαγραφῆσωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ γνησίου ἱατροῦ, παράδειγμα προ-
κείσθω ἡμῖν αὐτοῦ τοῦ τῶν ἱατρῶν προκαθηγητοῦ ὁ πρῶτος ἀφορισμὸς,
ἀφ' οὗτινος θὰ πειραθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν τὰ κύρια τοῦ ἱατροῦ κα-
θήκοντα.

«Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ
»πειρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ· δεῖ δὲ οὐ μόνον ἑωυτὸν παρ-
»χεῖν τὰ θέοντα ποιεῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα καὶ τοὺς παρεόντας
»καὶ τὰ ἔξωθεν».

Πρῶτον ἄρα καθήκον τοῦ σπουδάζοντος νὰ ἐκμάθῃ καὶ μετέλθῃ
τὴν τέχνην τὴν μακράν ἐν χρόνῳ τοῦ βίου οὕτω βραχεῖ ἔστω τὸ οὕτω
πῶς κατανάλισκειν πρὸς τελείωσιν τῆς τέχνης ἅπαντας τοῦ βίου τοὺς
καιροὺς, ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ ὠφέλιμος τοῖς κάμνουσιν, ἢ, τούτου ἀδυνάτου
ὄντος, τοῦλάχιστον νὰ μὴ γίνηται αὐτοῖς βλαβερός· «ἀσκεῖν περὶ τὰ
νοσήματα δύο, ὡφελῆσαι ἢ μὴ βλάπτειν»¹⁾. Ἐν μὲν ταῖς
ἄλλαις ἐπιστήμας καὶ τέχναις μικρὰν δὴπου ἔχουσι τὰ ἀμαρτήματα
ροπήν· ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἱατρικῇ οὐδέποτε οὐδεμία παράπτωσις μένει
ἀτιμώρητος. Ὁ βουλόμενος τοίνυν νὰ μὴ πλανᾷται θέον νὰ περιποιήσῃ
ἑαυτῷ δυνάμιν τινα καὶ ἐπιτηδεύοντα τοῦ κρίνειν, τοῦ πειραῖσθαι καὶ
τοῦ χρῆσθαι τοῖς καιροῖς· διότι ὁ μὲν καιρὸς συχνότατα φεύγει τὸν
μὴ ἐπιστάμενον νὰ ἐπιλαμβάνηται τῶν καιρῶν, ἡ δὲ πειρα πλανᾷ
τὸν ἀμοιροῦντα τῆς ἐν παντὶ πειράματι θεούσης ὀξυδερκείας, ἡ δὲ
κρίσις ἢ περὶ τε τὴν φύσιν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν νόσων ἀσχολουμένη
καθίσταται λίαν δυσχερὴς.

Μέχρι μὲν τούδε ἐμνημόνευσεν ὁ Ἱπποκράτης τῶν καθηκόντων
τοῦ ἱατροῦ· αἱ δὲ ἐπιλοιποὶ τοῦ ἀφορισμοῦ φράσεις δοκοῦσι μὲν ὅτι
ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τοὺς νοσοῦντας καὶ εἰς τοὺς τούτων ἐπιμελητάς·
ἀλλ' ὁ προσέχων τὸν νοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν ὅτι καὶ οἱ κάμνοντες καὶ
οἱ τοῖς κάμνουσιν ἐπαγρυπνοῦντες πλειστάκις ἀπειθοῦσιν ὑφηγουμένην
καὶ παραγγέλλοντι τῷ ἱατρῷ, ὅτε δὴ μικρὸν ἐπ' αὐτῷ θαρροῦντες καὶ

¹⁾ Περὶ Ἐπιδημιῶν, Α' Τμ. Β'.

²⁾ Τὸν ἱετρὸν δοκεῖ μοι ἄριστον εἶναι πρόνοιαν ἐπιτηδεύειν· προγινώσκων
γὰρ καὶ προλέγων παρὰ τοῖσι νοσέουσι τὰ τε παρέοντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ
τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, ὅσῳ τε παραλείπουσιν οἱ ἀσθενέοντες ἐκδηγούμενος, πι-
στεύουσιν ἂν μᾶλλον γινώσκων τὰ τῶν νοσοῦντων πρήγματα, ὥστε τολμᾷν ἐπιτρέ-
πειν τοὺς ἀνθρώπους σφέας αὐτοὺς τῷ ἱετρῷ. (Προγινώσκων Τμ. Β').

ἐλπίζοντες, ὅα δὲ μολογήσῃ ἄνευ ὄκνου, ὅτι ἱατροῦ καθήκον εἶναι καὶ τὸ παντὶ τρόπῳ καὶ σθένει οἰκειοῦσθαι ἥτοι τὸ ἐπισπᾶσθαι ἄλλους εἰς τὴν ἐν ἑαυτῷ πεποίησιν, οὐχὶ βεβαίως ἢν τινες πολυπραγμονοῦντες ἐκβιάζονται διὰ μυρίων μηχανημάτων καὶ τεχνασμάτων, ἥκιστα ἀρμοζόντων τῷ ἱατρικῷ ἀξιώματι, ἀλλ' ἢν πεποίησιν ἐνστάξει ταῖς ψυχαῖς ἢ τῶν ἱατρικῶν πραγμάτων ἐμπειρία, ἢν ὁ μόνος τοῖς ἱατρικοῖς σχολάζων δύναται νὰ προσπορίσῃ ἑαυτῷ. Ἡ ἱατρικὴ τέχνη, σκοπούμενης τῆς με-
θοδου καθ' ἣν διδάσκεται τανῦν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις, ἔχει ἄλλας μαθήσεις ἀκολουθούσας καὶ οἶονεὶ συνεμπόρους τυσάστας καὶ τοιαύτας, ὥστε τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ μὴ ἀποβαίνειν ἐν ταῖς καθ' ἑκάστην ἐλά-
χιστος καὶ ἀτελέστατος ὁ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμονῆς καὶ καρτερίας εἰς ἀπάσας τὴν διάνοιαν ἐριστῶν. Πόρρω ἡμῶν ἀπεχέτω ὁ ψόγος μαθή-
σεων, ἐξ ὧν πλείστας ὅσας ἡρύσατο ἡ ἱατρικὴ ὠφελείας! ἀλλ' ὁ μὲν βίος βραχυτέρος, ἡ δὲ τέχνη μακροτέρα ἢ ὥστε νὰ δυνάμεθα ἴσῃ μὲν σπουδῇ, ἴσῃ δὲ ἐπιτυχίᾳ νὰ θεραπεύωμεν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τὴν τέχνην καὶ τὰ παραρτήματα αὐτῆς. Ὁ φρόνιμος πρακτικὸς ἀφιεροῖ ὅλον ἑαυτὸν εἰς ἐκεῖνο μόνον τὸ μέρος, ἐνθα ἔγκειται τὸ τῆς τέχνης κεφάλαιον, τῶν δὲ ἄλλων ἄπτεται ἀκροθιγῶς. Τοῦ ἐνὸς μόνου ἱατροῦ τὴν ἐπιμέλειαν εὐπετῶς πάνυ διασταθμῶνται πολλοὶ μὲν ἱατρῶν πα-
λαιῶν τε καὶ νεωτέρων βίβλοι, πολλοὶ δὲ ἐφημερίδες ἱατρικαί, μελέτη τῶν ἰδίων αὐτοῦ παρατηρήσεων, πολλοὶ δὲ φιλότιμοι καὶ φιλόπονοι ἐρευνᾶν τῶν ἐν τῇ τέχνῃ μέχρι τοῦ νῦν ποθουμένων.

Συμβούλευε τὸ πάλαι ὁ Πυθαγόρας τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς νὰ σκέπτωνται καθ' ἑκάστην ἐπὶ τῶν καθ' ἑκάστην πεπραγμένων ἀναφω-
νοῦντες «πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;» Τὸ χρυσοῦν παράγγελμα ἀρμόζει πρῶτιστα καὶ μάλιστα τοῖς ἱατροῖς. Ὁ πρακτικὸς τῆς τέχνης θεράπων, οἷαδὲ ὑποστρέφων, οὔτε ληκνύθους καὶ λεκάνια χημικὰ μεταχειρίζεται, οὔτε βοτανολήκας περικοσμεῖ, οὔτε εἰς ἄλλα παραπλήσια σχολάζει, ποιεῖται δὲ σπουδὴν περὶ τὰ κυρίως ἱατρικὰ πράγματα, αἰτῶν ἅμα καὶ διδοὺς λόγον καὶ εὐθύνας, καὶ πλεονάκεις ἐρωτῶν ἑαυτὸν, τί δεινὸν ἰάτρευσας σήμερον; τί δὲ κατὰ γνῶ-
μην ἔπραξας; Ἰδοὺ ἀσχολία τῇ ἱατρικῇ ἐπιστήμῃ ἐμπρέπουσαι! ἰδοὺ φρονίσματα, ὧν πολλὴ τῇ σπουδῇ καὶ ἰσχυρῶς δέον νὰ ἐπιμελήται ὁ ἐκείνης θεράπων! Ἐὰν δὲ καὶ ὀλίγος αὐτῷ περισσεύῃ χρόνος, καὶ τοῦτον ἂς δαπανᾷ ἐπανορθῶν τὰ παραπτώματα καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν νοσοκομείων, ἀναμιμνήσκων τοὺς φαρμακοπώλας τὰ ἴδια καθήκοντα,

καθιστῶν δὲ νοσοκόμους ἄνδρας πεπειραμένους, οἵτινες νὰ ἀπεργάζωνται ἑαυτῷ βραχυτέραν μὲν τὴν τέχνην, ῥάονα δὲ καὶ προχειροτέραν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ καιροῦ καὶ τὴν πείραν καὶ τὴν κρίσιν.

Τοὺς νοσοῦντας οἱ πάλαι ἱατροὶ συνείθιζον νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὴν φροντίδα τινὸς ἐκ τῶν ἰδίων μαθητῶν ¹⁾. ἀλλ' ἐπειδὴ τανῦν ἄλλη ἢ τῆς ἱατρικῆς μέθοδος, σπουδαιοτάτη θὰ ἦτο ἡ ἐγκατάστασις νοσοκόμων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν μαγειτριῶν. Εἰς τὸ ἱπποκράτειον τοῦτο παράγγελμα εὐδαίει τῶν νεωτέρων, ἔσον γε ἐγὼ οἶδα, προσέσχε τὸν νοῦν ἐπιμελέστερον παρὰ τὸν σοφὸν Κάρρερον, ἐκδόντα πέρυσιν ἐν Παρισίοις ἀξιᾶν πάσης συστάσεως βίβλον ἐπιγεγραμμένην *Manuel pour le service des malades, ou Précis des connoissances nécessaires aux personnes chargées du soin des malades.*

Τί δὲ κέντρον (ἴσως ἐρωτήσῃ τις) ἔχει δύναμιν νὰ παροτρύνῃ ἡμᾶς διαρκῶς πρὸς τὴν ἱατρικὴν τέχνην τὴν τοσοῦτον χαλεπὴν καὶ ἐπίπονον; Ἀρὰ γε τῆς εὐδοξίας ἣ τοῦ χρυσοῦ ἢ πείνης ἢ ἀποτρόπαιος; Ἀλλ' αὕτη μὲν θήπου μόνον τὸν χυδὴν ὄχλον καὶ θὴ καὶ πρὸς τὰ χυδαῖα ἰσχύει νὰ παρορμᾷ τὸν μεγάλουμον δὲ καὶ ἐλευθέριον, τὸν ἥμισυ ἀσχεροκερδῆ καὶ πάντως ἀφιλάργυρον ἄνδρα, «τὸν περὶ τὴν τεχνέων ἀπατέων ἐπιφανεστάτην» ἀσχολούμενον, ὥπως καθιερώσῃ καὶ χρόνον καὶ σχολὴν καὶ ἀσχολίαν καὶ ὅλον ἑαυτὸν εἰς τὴν εὐεξίαν τῶν ἀνθρώπων εὐδὲν ἄλλο ἀγαθὸν δύναται νὰ προτρέψῃ τελεσφορώτερον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱατρικῆς Ἰπποκράτην. «ἦν γὰρ παρ' ἡ φιλανθρωπίῃ, πάρεστι καὶ φιλοτεχνίῃ». Τῆς ἀπροφασίστου ἄρα φιλανθρωπίας ἐμφορούμενος ὁ ἱατρός πρῶτος μὲν καὶ ἀγογγύστως ὑπομένει τοὺς ἀμετρήτους τῆς τέχνης πόνους καὶ τὰς μόλις ἀνεκτὰς διοχλήσεις, συχνάκις δὲ καὶ ἐπιμελέστερον ἐπισκέπτεται τοὺς κἀμνοντας, ²⁾ εὐπροσήγορος δὲ καὶ καρτερικὸς διατελὼν καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν μόνην μετὰ θάρρους ἀποβλέπων ³⁾ προτείνει ἐν ταῖς ἐκάστοτε

¹⁾ Τῶν δὲ μανθάνοντων ἔστω τις ὁ ἐφεσθὴς, ὅπως τοῖς παραγγέλμασιν οὐ πικρῶς χρῆσθαι, ποιήσῃ δὲ ὑπουργίαν τὸ προσταχθέν. ἐκλέγεσθαι δὲ ἀπ' αὐτέων ἥδη τοὺς εἰς τὰ τῆς τέχνης ἐλλημμένους (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

²⁾ Ἐσθὸν γὰρ χρεὼ πυκνῶς, ἐπισκέπτετο ἐπιμελέστερον (αὐτόθι).

³⁾ Ὀμιλητικοί, εὐκρητοὶ πρὸς ἅπαντας, καρτερικοί, πρὸς τὸν καιρὸν εὐθετοί, ὑπομενητικοί, εὐεπὴ χρώμενοι, χάριτι διατιθέμενοι, ἐς ἀληθείην πρὸς τὸ ὑποδειχθὲν ἀποτελεσματίζομενοι (αὐτόθι).

στενοχωρίαις καὶ ἐτέρων ἱατρῶν τὴν ἐπεισχωγὴν, ¹⁾ ἄνευ φθόνου ²⁾ καὶ ἄνευ ἀλαζονείας ³⁾.

Ἀποτιθέμενος πᾶσαν φιλαυτίαν, ἐγκρατὴς ἦμα καὶ σώφρων ἀποδείκνυται διότι ἀναστέλλει τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς· δὲν νοῶ τὰς ἀθεμίτους καὶ ἀρρήτους ἐπιθυμίας, ⁴⁾ τὰς τὴν εὐημερίαν τῶν ἄλλων βιάζομένας καὶ λυμαιομένας (διότι τίς προσέβη εἰς τοσοῦτον ἀνοσιότητος, ὥστε ἀντὶ μισθοῦ τῆς θεραπείας νὰ ἀποσπερῇ τὸν νοσήσαντα τὴν ἀγνόητα τῆς θυγατρὸς ἢ τῆς συμβίου τὴν πίστιν;) νοῶ δὲ μᾶλλον τὴν ὑπεράγαν τῶν οἰκείων πραγμάτων φροντίδα, ἥπερ ὁ ἱατρός χαριζόμενος προτιμᾷ τῶν ἀπόρων ἀσθενῶν τοὺς εὐπόρους καὶ ἐπάγει ἐπικουρίαν μόνῳ τῷ νοσήματι, οὐχὶ δὲ καὶ τῇ ἐνδείᾳ, ⁵⁾ τραχέως μὲν καὶ χαλεπῶς

¹⁾ Οὐκ ἄσχημον δὲ, οὐδ' ἦν τις ἱατρός στενοχωρῶν τῷ παρόντι ἐπὶ τινὶ νοσέοντι καὶ ἐπισκοτούμενός τῃ ἀπειρή κλεῦθι καὶ ἐτέρους εἰσάγειν εἵνεκα τοῦ ἐκ κοινολογίης ἱστορῆσαι τὰ περὶ τὸν νοσέοντα καὶ συνεργούς γενέσθαι ἐς εὐπορίην βοήθησις (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

²⁾ Ὁ γὰρ ἂν μεθ' ὅρκου ἐρέω, οὐδέποτε ἱητροῦ λογισμὸς φθονήσειεν ἂν ἐτέρῳ, ἀκιδνὸς γὰρ ἂν φανείη, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἀγχιστεύοντες ἀγοραίης ἐργασίης πράσσουσι ταῦτα εὐμαρέως (περὶ Εὐσχημοσύνης).

³⁾ Τῶν διδασκάλων τις καὶ φίλων ἔλεγέ μοι ἄρτι, ὅτι καὶ ταχύτερον καὶ εὐχερέστερον θὰ ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ τὰ ἱατρικὰ συμβούλια, ἂν οἱ ἐπεισχυόμενοι ἱατροὶ, πρὶν ἢ εἰσελθῶσι παρὰ τὸν νοσοῦντα, διδιδάσκοντο ἐγγράφως ὑπὸ τοῦ εἰσκαλέσαντος αὐτοὺς Ἀσκληπιάδου τὰ κατὰ τὸ νόσημα καὶ τὰς διαφόρους τούτου περιστάσεις. Τὴν ὥραιαν τοῦ διδασκάλου μου γνώμην ἐξήνεγκε πρός δύο καὶ ἐπέκεινα χιλιοτηρίδων ὁ Ἱπποκράτης ὧδε· «ἴσθι δὲ γυνώσκων ὁ χρηὶ ποιέειν πρὶν εἰσελθεῖν πρὸς τὸν νοσέοντα· πολλὰ γὰρ οὐδὲ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ βοθηεῖς δεῖται τῶν πραγμάτων· προδιαστέλλεσθαι οὖν χρηὶ τὸ ἐκρήσόμενον ἐκ τῆς ἐμπειρίας· ἐνδοξον γὰρ καὶ εὐμαλές. (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

⁴⁾ Τὰς ἀνοσιουργίας ταύτας ἀπηγόρευσε καὶ ὁ Ἱπποκράτης ἐν τῷ Ἱητροῦ «Ὅρκῳ ἐς οἰκίας δὲ ὁκόσας ἂν εἴπω, ἐσελεύσασμαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων, ἐκτός ἐστιν πάσης ἀδικίης ἐκουσίης καὶ φθορίης τῆς τε ἄλλης καὶ ἀφροδισίων ἔργων, ἐπὶ τε γυναικείων σωμάτων καὶ ἀνδρῶν ἐλευθέρων τε καὶ δούλων» — καὶ ἐν τῷ Περὶ Ἱητροῦ «δεῖ δὲ τοῦτον σκοπέειν τάδε, περὶ τὴν ψυχὴν σώφρονα, μὴ μόνον τὸ σιγᾶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν βίον πάνυ εὐτακτον, μέγιστα μὲν ἔχει πρὸς θάξαν ἀγαθόν, τὸ δὲ ἥθος εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθόν, τοιοῦτον δ' ὄντα πᾶσι καὶ σμνόν καὶ φιλόανθρωπον».

⁵⁾ Πολλαχοῦ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ προτρέπει ὁ Ἱπποκράτης τοὺς ἱατροὺς νὰ μὴ καταλιμπάνωσιν ἀβοηθήτους τοὺς ξένους καὶ τοὺς ἀπόρους· «εἰ δὲ καιρὸς εἴη χορηγίης ξένῳ τε ἐόντι καὶ ἀπορέοντι μάλιστα ἐπαρκέσειν τοῖσι τοιοῦτοῖσι. (Παραγγελία).

τοῖς πενομένοις προσφερόμενος, χαμαιζήλως δὲ καὶ ἀνελευθέρως τοὺς πολυχρῆστους σαίνων καὶ ὑπερθεραπεύων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σώματος ἐπιδιδῶν ἀβρότητα καὶ κομψότητα λίαν ἐξεζητημένην καὶ ἐπαχθῇ¹⁾. Ἀστέιος τῷ ὄντι ἱατρός! κέρδεσιν ἡττώμενος κατὰ τὸν ποιητὴν καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἀφορῶν συμφέρον, λιπαρὸς τὴν κόμην καὶ τὸν πώγωνα, μύρων τε καὶ αἰδοφῶν ὄζων, φοιτῶν εἰς τοὺς ὀμίλους τῶν χαριέντων καὶ ἀστείων, φεύγων δὲ τῶν ἐνδεῶν τὴν ρυπαρίαν· καὶ τὸν μὲν βραχὺν τοῦ βίου χρόνον, τὸν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς τέχνης ὀφειλόμενον, ἀπόνως ἀνὰ μέσον κτενὸς καὶ κατόπτρου κατατρίβων, περὶ πλείονος δὲ ποιούμενος τὸν κάλλωπισμὸν τῆς ἰδίας κεφαλῆς μᾶλλον ἢ τὴν σωτηρίαν τῶν πασχόντων. Παρὰ τοιούτου ἀνδρὸς μηδὲν ἀπεκδέχου μῆτε γενναῖον μῆτε μόνιμον. Καὶ αὕτη μὲν ἡ εἰκὼν τοῦ ἱατροῦ τοῦ φιλάτου.

Ἀλλοίαν πάντως ὁδὸν τρέπεται ὁ ἱατρός, ὁ σοφία καὶ φιλικὴ ὁρωπία ἀχραινεῖ περικοσμούμενος. Τὸ μὲν τῆς πόλεως ἀγαθὸν διὰ παντὸς ἄγει ἐπίπροσθεν πάσης αὐτοῦ οἰαζέσθαι χρείας καὶ ἀνάγκης, κομψότητα δὲ ἐπιτηδεύει οὐχὶ τὴν περιεργον, ἀλλὰ τὴν ἀπλῶς ἀριστάμενην ἀπὸ τῆς ἀγροίκου καὶ ἀπειροκάλου ἀτημελείας. Ἀπανταχοῦ ἀνευρίσκων τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ κηδεμονίαν, ἐπαγρυπνεῖ καὶ αὐτὸς, Θεοῦ δίκην,²⁾ εἰς ἅπαντας ἐξ Ἰσου· καθ' ὃν δὲ τρόπον ὁ ὠχροποιὸς θάνατος Ἰσῷ παρὶ κρούει καὶ τῶν πενομένων τὰς καλύβας καὶ τῶν βασιλέων τὰς τύρρεις,³⁾ οὕτω καὶ ὁ ἱατρός πειράται νὰ ἀποσοβῇ τὸν θάνατον ἀπὸ τούτων καὶ ἐκείνων ἄνευ διακρίσεως. Καὶ χρηματισμοῦ δὲ καὶ παντὸς κέρδους κρείττων μεριμνᾷ καὶ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῶν καμνόντων ὅση γὰρ αὐτῷ δύναμις⁴⁾· ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἀρρώστου πτωχοῦ ἔνδειαν

¹⁾ Ἰδοὶ δέ τις καὶ ἐπ' ἐσθλότητος καὶ τῆσι ἄλλῃσι περιγραφῇσι· κῆν γὰρ ἔωσιν ὑπερφηφάνως κεκοσμημένοι, πολὺ μᾶλλον φυκτέοι καὶ μισητέοι τοῖσι θεομένοισι εἰσίν. . . . καὶ τηρεῖν δὲ χρὴ ἑωυτὸν ὅτι μάλιστα μὴ πολλὰ φαίνοντα τῶν τοῦ σώματος μερών. (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

²⁾ Ἱητρός γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος. (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

³⁾ Pallida mors aequo pulsat pede
pauperum tabernas Regnumque
turretes. (Ὁρατίου Λ. 4.)

⁴⁾ Καὶ ἐνὶ τὰ πρὸς σοφίην ἐν ἱητρικῇ πάντα, ἀψιλαργυρία, ἐντροπή, ἐρυθρίαις πρῆσσειν δὲ ἅπαντα ταῦτα ἡσύχως, εὐσταλέως, μεθ' ὑπουργίης τὰ πολλὰ τὸν νοσέοντα ὑποκρυπτόμενον ὥδε χρὴ, παρακλειόμενα ἱατροῦς . . . ἅμα μὲν ἐπιπλήσσειν μετὰ πικρίας καὶ ἐντάσεων, ἅμα δὲ παραμυθεῖσθαι μετ' ἐπιστροφῆς καὶ ὑποδξιος. (Περὶ Εὐσχημοσύνης).

ἢ ἀνακοινοῦται τῷ ἀρρώστῳ πλουσίῳ ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, ἢ αὐτὸς ἐκ τῶν ἰδίων ἐπικουφίζει. Νύκτωρ δὲ καὶ μεθ' ἡμέραν, ὅλη ψυχὴ τε καὶ διανοία ἐγκύπτει εἰς τὴν μελέτην τῆς ἰδίας τέχνης, ἵνα καὶ τὴν δραπέτιν εὐκαιρίαν, τὸν καιρὸν τὸν δεῦν, αἰσίως συναρπάξῃ καὶ τὴν πεῖραν ἀσφαλέστερον ἀσκήσῃ καὶ τὴν κρίσιν εὐχερέστερον ἐκφέρῃ καὶ συνελόντι εἰπεῖν ἐπαξίως τῆς Τέχνης ἐπιτελῇ καὶ ὀρθοῖ τοῦ γνησίου ἱατροῦ τὰ καθήκοντα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ καθ' Ἱπποκράτην ἱατροῦ.

Ὑμεῖς δὲ, Προκαθηγητὰ ἐκλαμπρότατε, καὶ Καθηγηταὶ βασιλικοὶ περιφανέστατοι, ἐπεικνῶς κρίνατε (πλεονάκις ἐκλιπαρῶ Ὑμᾶς καὶ κα-
θικετεύω), ἂν ἐσκιαγράψῃσα τοῦ γνησίου ἱατροῦ τὴν εἰκόνα. Περιττὴ πάντως ἡ ἐνώπιον Ὑμῶν τῶν καθηκόντων ἐκείνων ἀπαρίθμησις· διότι τοῦ μὲν ἱατροῦ τὰ καθήκοντα Ὑμεῖς διδάσκετε μὲν στρογγύλῳ τῷ στόματι, διδάσκετε δὲ ζωηρῷ τῷ παραδείγματι, τὴν δὲ Ὑμετέραν κρίσιν οὐδέποτε οὔτε ὁ καιρὸς διαφεύγει, οὔτε ἡ πεῖρα πλανᾷ· καὶ μοχλοῦντε μὲν Ὑμεῖς καὶ κοπιᾶτε ἵνα ἀπεργάζησθε μακρότερον μὲν τὸν βίον, βραχυτέραν δὲ τὴν τέχνην· διὰ τοῦτο δὲ μόνον σπουδάζετε περὶ τὴν ἱατρικὴν, ὅτι ἡ ἱατρικὴ ὀρθῶς καὶ νομίζεται καὶ ὀνομάζεται μέγα τοῖς ἀνθρώποις ἐπικούρημα. Ἀλλ' εἰς ἀκαδημαϊκὸν νόμιμον ὀφείλων νὰ ἐπαρκέσω, ταύτην ἀντὶ πάσης ἄλλης τὴν τοῦ λόγου ὑπόθεσιν καὶ ἀφορμὴν προειλόμην, ἵνα διὰ τοῦ Ὑμετέρου αὐτῶν παραδείγματος ἐπὶ μᾶλλον παροξύνω ὅσας διανοίας ἰσχύει νὰ ἐπικλᾷσῃ ὁ ἱπποκράτειος ἀφορισμός. Ἐγὼ δὲ, τῶν Ὑμετέρων δογμάτων ἐμφορούμενος, ¹⁾ διὰ παντὸς ἐκ τῶν ἐνόντων θὰ φιλοτιμῶμαι νὰ καταστῶ μιμητὴς Ὑμῶν, (ἐφ' ὅσον δὲ ζῶ, μνημῶν ἐμυτοῦ, καὶ φέρω αἴσθημα ἀνήγατον, Ὑμᾶς πιστῇ τῇ διανοίᾳ ἀείποτε θὰ σέβω καὶ τιμῶ καὶ Ὑμετέρος καλούμενος θὰ καυχῶμαι καὶ σεμνύνωμαι.) ²⁾

¹⁾ Ἡ μάθησις, ἐμφυσιωθεῖσα δεξιότης τε καὶ εὐαλθέως τοὺς καρπούς ἐκφέρειται· ὁκοίη γὰρ τῶν ἐν τῇ γῇ φουμένων θεωρίῃ, τοιῶδε καὶ τῆς ἱατρικῆς ἡ μάθησις· ἡ μὲν γὰρ φύσις ἡμέων ὁκοῖον ἡ χώρα· τὰ δὲ δόγματα τῶν διδασκόντων ὁκοῖον τὰ σπέρματα. (Νόμος).

²⁾

... quamdiu mei
Vivam memor, pectusque sincerum geram,
Vos mente fida semper observans colam,
Vesterque dici gloriabor.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ.

(Πρόλογος Κοραΐ).

Γραμματική τῆς ἱατρικῆς θὰ προσηγορεύετο οὐχὶ ἀπροσφυῶς τόδε τὸ πονημάτιον, ἐν ᾧ ἀποτεταμειυμέναι ὑπάρχουσι γνώσεις ἀναγκαῖαι μὲν τοῖς πρωτοπείροις, ὠφέλιμοι δὲ τοῖς τε ἱατροῖς καὶ παντὶ ἀνδρὶ ἐλλογίμῳ.

Οἱ μὲν περὶ τὰ στοιχεῖα σπουδάζοντες ἐπισκοποῦσιν ἀναπεπταμένον ὅλον τὸ εὐρὺ πεδῖον τῆς ἱατρικῆς· καὶ ἐὰν μὲν χειραγωγῶνται ὑπὸ βεβαίων ἀρχῶν, θὰ διανύσωσιν αὐτὸ εὐπετέστερον· ἐὰν δὲ αἰσθάνωνται ἐλλειπούσας τὰς ἰδίας δυνάμεις, θὰ ἀποστῶσι μελετημάτων, οὐδὲν ἄλλο αὐτοὺς ἀπεργαζομένων ἢ μάστιγας τῆς κοινωνίας.

Τῶν δὲ ἱατρῶν οἱ πρακτικοί, οἱ κατὰ κακὴν αὐτῶν μοῖραν ἐλλίπῳς καὶ φαύλῳς σπουδάζαντες, διδάσκονται καὶ οὗτοι ἐκ τῆς ἀναγνώσεως πῶς νὰ ἐπανορθώσωσι καὶ ὅσα διέπραξαν ἐν τῇ σχολῇ ἀμαρτήματα καὶ ὅσας ἐπήνεγκαν τῇ κοινωνίᾳ ζημίας· καὶ πιθανὸν μὲν νὰ λάβωσι βουλήν ἀμετάθετον ἵνα τελειωθῶσιν ἐν τέχνῃ, ἧς ἦσαν κατὰ φαντασίαν μόνον ἐγκρατεῖς· πιθανὸν δὲ μάλιστα, γενναίως μεταβουλεύμενοι, νὰ παραιτηθῶσι τὴν ἀσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος, ὅπως εἰσέλθωσιν εἰς τὴν τάξιν ἀνθρώπων χρηστῶν, ἀφ' οὗ ἐξέλθωσι τῆς τάξεως ἱατρῶν ἐθελokaχούντων καὶ παντελῶς ἀβελτέρων.

Οἱ ἐλλόγιμοι ἄνδρες τελευταῖον, οἱ ὄντες μὲν τῆς ἱατρικῆς τέχνης καθόλου ἀδαεῖς, οὔτε καιρὸν δὲ οὔτε ἔφεσιν ἔχοντες νὰ ἐπέρχωνται παραπλήσια συγγράμματα ἐπιστημονικά, χαίροντες δὲ ὅπως δῇ ποτε, ὅτι ἐν τοιοῦτῳ πονηματίῳ ἐπιβλέπουσι τεθησαυρισμένην ὅλην τὴν

πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ κτιρίου τῆς ἱατρικῆς χρειώδη καὶ ἀπαραίτητον ὕλην, θὰ ἀνέυρωσι διδάγματα, δι' ὧν νὰ ἐξαρκέσωσιν εἰς τὴν φιλομαθίαν αὐτῶν καὶ περιεργίαν. Μηδαμῶς δὲ ὑπολάβωσιν, ὅτι τὸ ἐξαρκέσαι εἰς τὴν φιλομαθίαν καὶ περιεργίαν εἶναι ὁ μόνος καρπός, ὃν θέον νὰ ὀρέψωσι· διότι, ἐρυνώντας τὸ πονημᾶτιον αὐτὸ σπουδαίως καὶ ἐπιμελῶς, θὰ ἀπαλλαγῶσι θύο προλήψεων ἐξ Ἰσου δλεθρίων εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τε ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν.

Ἀποβλέποντες εἰς τὰς ἀπειροπληθεῖς γνώσεις, ἃς προϋποτίθηναι ἡ τῆς ἱατρικῆς ἀσκήσις, καὶ εἰς τὰ μυρία καθήκοντα, ἅτινα θέον νὰ ἐπιτελεῇ ὁ ἱατρός, θὰ καταλήξωσιν εἰς τόδε τὸ ἔλλογον συμπέρασμα· ὅφ' οὗ καὶ τῶν ἱατρῶν ὁ σφοδρώτατος κινδυνεύει οὐχὶ σπανίως νὰ πλανηθῇ, πῶσω εὐχερέστερον καὶ συχνότερον κινδυνεύει νὰ σφαλῇ ἰδιώτης ἄνθρωπος, διὰ μόνης τῆς βοηθείας εὐαρίθμων καὶ λίαν ἀνεπιτηδείως συνηρμολογημένων συνταγῶν ἢ καὶ ἐκ τινων συμβουλῶν γραϊδίων, ἀξιοῖ μὲν νὰ θεραπεύῃ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀποθρασύνεται δὲ τοσοῦτον, ὥστε ἀξιοῖ νὰ ἱατρῶν καὶ ἄλλους. Ἄν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ πονηματίου τοῦδε ἡδύνατο νὰ ἀποσβέσῃ τὴν καθόλου μανίαν τοῦ ἀναμύγνουσθαι εἰς τὰ τῆς ἱατρικῆς, ἡ τοῦ κοινοῦ ὠφέλεια θὰ ἦτο μεγίστη καὶ σωτηριώδης.

Ἐτέρω πρόληψις οὐχ ἥττον βλαβερὰ καὶ δεινὴ ὁμολογεῖται ἐκείνη, καθ' ἣν δικαιοῦσί τινες νὰ κρίνωσι περὶ τέχνης πάντως αὐτοῖς ἀγνώστου, νὰ ρυθμίζωνται δὲ, κατὰ τὴν ἐκλογὴν ἱατροῦ, πρὸς τὸ κύρος τοῦ δεινός ἢ δεινός μᾶλλον ἢ πρὸς λογισμὸν ὀρθόν τε καὶ ὑγιᾶ. Τὸ πονημᾶτιον τόδε, ἀπαριθμοῦν τὰ τοῖς ἱατροῖς οὐσιώδη προσόντα, φυσικά τε καὶ ἐπίκτητα, χορηγεῖ συγχρόνως τοῖς ἰδιώταις μὲν, ἀστείους δ' ἄλλως καὶ σπουδαίοις ἀνδράσιν, οὐκ ἔλγχα σύμβολα πρὸς διαστολὴν τοῦ ὄντως ἱατροῦ καὶ τοῦ ἀγύρτου¹⁾. Ἀγανάκτησιν ἔμα καὶ οἶκτον ἐμποιεῖ τοῖς θεωμένοις ἔνθεν μὲν ἀγύρτης ἀσκῶν τὴν ἀνθρωποκτόνον αὐτοῦ τέχνην ὑπὸ τὴν προβολὴν σφειρισθείσης εὐφημίας καὶ ὑπολήψεως, ἔνθεν δὲ, εὐπαίδευτος ἀλλὰ μετρίοφων ἱατρός, ἀποδοκιμαζόμενος καὶ διωθόμενος

¹⁾ Ἐνθάδε ἡ λέξις ἀγύρτης λαμβάνεται ἐν τῇ καθόλου ἐννοίᾳ, δηλοῖ ἐπομένως οὐχὶ μόνους τοὺς διανέμεντας ἐντύπους ἢ ἐγγράφους εἰδήσεις ἐν ταῖς ὁδοῖς. Φαῦλος ἱατρός, θέλων ἰσχυρογνωμόνως καὶ ἀμεταπείστως νὰ πορίξῃται τὰ πρὸς τὸν βίον ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἱατρικῆς, εἶναι ἐπ' ἐμοὶ δικαστὴ ἀγύρτης· ἱατρός, κεκτημένος μὲν γνώσεις τινας, φροντίζων δὲ ἵνα ἀξήσῃ οὐχὶ τὰς γνώσεις ἐκείνας, ἀλλὰ τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῇ οὐσίαν, εἶναι ἀγύρτης.

ὕπ' ἀνθρώπων, οὔτινες πᾶν ἄλλο φαίνονται ὄντες ἢ κριταὶ αὐτοῦ ἄρμο-
διοι. Ὁφείλουσι λοιπὸν ἔργου ἐπιλαμβάνεται ὁ πειρώμενος νὰ διαφωτίσῃ
τοὺς ἀπολύτως θέλοντας νὰ κρίνωσι περὶ τέχνης, πρὸς ἣν ἀπείρως
ἔχουσι καὶ ξένως, παρέχων αὐτοῖς πόρους, δι' ὧν νὰ ἀποφαίνωνται
κρίσιν ἥττον αὐθαίρετον καὶ ἥττον αὐθάδη.

«Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ» κατὰ τὸν Ἱπποκράτην.
'Ο ὕψηλός ¹⁾ οὗτος ἀφορισμὸς ἅμα μὲν περιλαμβάνει ἅπαντα τοῦ ἱατροῦ
τὰ καθήκοντα, ἅμα δὲ ὑποδεικνύει καὶ τοῖς πρὸς τὸ γένος τῶν Ἀσκλη-
πιαδῶν ἀπροσμήκτοις ἀσφαλῆ μέθοδον, ἥτις, ὁρθῶς ἐφαρμοζομένη, δια-
φωτίζει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀνδρός, ὃν περ κατ' ἀνάγκην ἐπι-
τρέπουσι τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν καὶ ὑγείαν.

"Ἀνθρωπος, οὐχὶ ἐξ ἀρχῆς διατελέσας φιλήκοος καὶ καλῶν ἀκου-
σμάτων ἀκρόατος, πονησάμενος δὲ λίαν βραχείας ἢ λίαν ἐλλιπεῖς
μελέτας ἐν τέχνῃ, εἰς ἣν χαλεπῶς καὶ μόλις ἐπαρκεῖ σύμπας ὁ ἡμέ-
τερος βίος, ἀναγκασίως ἀποβαίνει ἱατρὸς ἀδόκιμος, σκαιὸς καὶ οὐδε-
νὸς ἄξιος.

"Ἀνθρωπος, φύσει ἀμοιρῶν διανοίας εὐρυτέρας, ὅπως συναρπάσῃ
ἐφ' ἅπαξ, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐν χρόνῳ ἀκρεῖ, πάσας τὰς εἰδικόν τι νόστημα
ἀπαρτιζούσας περιστάσεις, ἵνα ἀντιβάλλῃ ταύτας πρὸς τὴν ἀλλήλῃ καὶ
πρὸς παραπλησίαν ἄλλας κτηθείσας ἐκ πείρας προγενεστεράς, οὕτω δὲ
ἐξενέγκῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου νοσήματος κρίσιν ἀδιάπταιστον, ἀναγκασίως
ἀποβαίνει ἱατρὸς ἀδόκιμος, σκαιὸς καὶ οὐδενὸς ἄξιος ²⁾). Οἱ βουλούμενοι
νὰ κρίνωσι περὶ τοιοῦτου ἱατροῦ ἅς ἐπιστήσῃσι τὸν νοῦν εἰς οἷαν
ποιεῖται χρῆσιν τῶν διανοητικῶν αὐτοῦ χαρακτηρισμάτων κατὰ τὰς κοινὰς
καὶ συνήθεις τοῦ βίου περιπτώσεις.

"Ἀνθρωπος, ἐκδιδαχθεὶς μὲν ἅπαντας τοὺς κλάδους καὶ ἀπάσας
τὰς ἐπικυρούρας τῇ ἱατρικῇ ἐπιστήμῃς, προαιρούμενος δὲ καὶ πολὺ

¹⁾ Ὑψηλὸν ἐκάλεσα τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον διὰ τὸ ὕψος τῆς τε ἐννοίας καὶ
τῆς φράσεως. Προτεταγμένοι ἀπάντων τῶν ἀφορισμῶν, ὥσαντι ἦτο καὶ εἰσαγωγὴ
εἰς τούτους, ἐξηγητέμενος δὲ καὶ δι' ὕψους γενναίου καὶ ἀκριβοῦς, ὁμοιάζει μετ' ὅπου
ἀρχιτεκτονικοῦ ἀριστουργήματος ἀποκαλύπτοντι εἰς τὴν πρώτῃν τοῦ ὀφθαλμοῦ
ριπὴν τὸ τε μέγεθος καὶ τὴν καλλονὴν τοῦ μεγάρου. Παράδοξον φαίνεται, ὅτι ὁ ἐκ
Φαλήρου Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ κατακρίνῃ τὸν ἀφορισμὸν· σημειωτέον ὅμως,
ὅτι ὁ ρήτωρ ἢ γραμματικὸς οὗτος ἤκμασεν ἐν οἷς χρόνοις ἤρξατο ἡ Ἑλλὰς ἀπο-
βάλλουσα τὸ τοῦ καλοῦ αἶσθημα ἅμα τῷ αἰσθηματι τῆς ἐλευθερίας.

²⁾ Ὁ καιρὸς οὗτος, ἡ δὲ πείρα σφαλέρῃ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπῇ. (Ἱππ. Ἀφ. 1).

μᾶλλον ἐπιπολάζων καὶ προσκαθεζόμενος εἰς κλᾶδον μὴ ἀνήκοντα ἀκριβῶς εἰς τὴν πρακτικὴν, ἐνδέχεται νὰ καταστῇ ἔξοχος φυσιοδίφης, εὐδόκιμος ἀνατομικὸς, περιφανὴς χημικὸς, κλ. δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο θὰ διατελῇ ὢν ἥκιστα διακρεπὴς ἱατρός ¹⁾).

"Ἀνθρώπος, ἀείποτε περινουσίων καὶ ἐξετάζων τοιαύτην νοσοῦντων πληθύν, ὥστε ἐπ' ὀλιγίστας χρόνους στιγματᾷ δύναται νὰ ἐφιστᾷ ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν, ἐνδέχεται νὰ ἀποδειχθῇ ἱατρός βαθύπλου- τῆς τε καὶ πολύγρυστος, ἀλλ' οὐδαμῶς οὐδέποτε οὔτε θὰ αὐξήσῃ οὔτε θὰ πληθύνῃ τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις τὰς πρακτικάς. Αἱ ἐπισκεπτούσαι νόσοι ἔχουσι πολλὰκις φυσιογνωμίαν τοσοῦτον ἀμείβελλον καὶ δυστέκμαρτον, ὥστε τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατον νὰ διαγνωσθῶσιν ἀναμαρτήτως ἄνευ ἀκρι- βολόγου παρατηρήσεως, ἄνευ λεπτομερῶν πρὸς τε τὸν κάμνοντα καὶ τοὺς βοηθοὺς αὐτοῦ ἐπερωτήσεων καὶ ἄνευ συγχῶν ἐπισκέψεων κατὰ διαφόρους ὥρας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ²⁾). Βέβαιον ὑπάρχει, ὅτι ὁ

¹⁾ Καθ' ἡμέραν ὀφείλει ὁ φιλότιμος καὶ εὐσυνείδητος ἱατρός νὰ δοκιμάζῃ ἑαυτὸν οὐχὶ ἄλλως ἢ ὡς ὁ Πυθαγόρας συνεβούλευσε παντὶ ἀνθρώπῳ νὰ ἐξετάζῃ καθ' ἑκάστην πῶς διήγαγε τὸν βίον πρὶν ἢ κατακλιθῇ εἰς ὕπνον. Ὑποστρέφων ἐκ τῶν ἐπισκέψεων, ἀντὶ τοῦ διασκεδάζειν καὶ κατατρίβειν τὸν χρόνον εἰς ἐρεῦνας φυσικῆς ἱστορίας, χημικῆς, κτλ. (ἐξαιρουμένων ὅμως τῶν περιπτώσεων, ἐν αἷς τοιαῦται ἐρεῖναι συμβάλλονται πῶς εἰς ἐμπέδωσιν τῆς πατρικῆς ἢ εἰς διασάφησιν μέρους τινὸς τῆς ζωικῆς οἰκονομίας), ὀφείλει νὰ ἀπαιτῇ ἑαυτὸν λόγους καὶ εὐθύνas περὶ παντός, ὅ,τι παρατήρησεν ἢ παρήγγειλε παρὰ τοῖς πολλοῖς νοσοῦσι, νὰ σκέ- πηται δὲ περὶ παντός, ὅ,τι μέλλει νὰ παρατηρήσῃ ἢ παραγγείλῃ τῇ ἐπαύριον. Νυκτὸς καὶ ἡμέρας θέον νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν, κατὰ τὴν παραίνεσιν τοῦ Πυθαγόρου, «πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι θέον οὐκ ἐτελέσθη;»

²⁾ Ὁ Ἱπποκράτης προτρέπει τὸν ἱατρὸν οὐ μόνον νὰ ἐπισκέπτηται πλεονάκις τοὺς κάμνοντας «ἐσόμεν χρόνῳ πυκνῶς, ἐπισκέπτεο ἐπιμελέστερον», ἀλλὰ καὶ νὰ καταλείπῃ παρὰ τοῦτοις νοσοκόμοις δίκην ἑνα τινὰ τῶν ἰδίων ὁμιλητῶν ἵνα μὴ ἀγνοῇ τὰ κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀπουσίαν συμβαίνοντα· «τῶν δὲ μανθανόντων ἔστω τις ὁ ἐφεστῶς, ὅπως τοῖσι παραγγέλλασι οὐ πικρῶς χρήσῃται, ποιήσῃ δὲ ὑπουργίην τὰ προσταχθέν». Ἱπποκράτους περὶ Εὐσχημοσύνης. Τὸ μακρὸν τοῦτο χωρίον ἠρμῆνευσε κατὰ ρῆμα ὁ Κέλσος ἐπισυνάψας τάδε· «ἐντεῦθεν ἔπεται, ὅτι ὑφ' ἐνός μόνου ἱατροῦ θέν εἶναι δυνατόν νὰ θεραπεύωνται πολλοὶ νοσοῦντες, ἐπιτήδειος δὲ φαίνεται ὁ μὴ ἀποχωρῶν τοῦ κάμνοντος ἐπὶ πολὺ . . . ἀλλ' οἱ κέρδους καὶ χρηματισμοῦ ἥττονες στέργουσιν ἀσμενέστερον τὰ παραγγέλλματα, τὰ μηδαμῶς ἀπαιτούντα φιλοπονίαν καὶ ἐπιμέλειαν». Ὁ παραβάλλων τὴν γενναίαν ταύτην φροντίδα τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς ἀνειμένον τρόπον τοῦ ἐπι- σκεπτεσθαι τοὺς ἀσθενούντας θὰ νοήσῃ ραδίως διὰ τίνα λόγον ἡ ἱατρικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, ἐπὶ εἴκοσιν ὅλους αἰῶνας, ἔλαβεν ἐπιδοσιν οὕτω μικράν.

μὴ στέργων μικρόν τινα νοσοῦντων ἀριθμὸν δὲν δύναται νὰ λαμβάνῃ ἴσην αὐτῶν φροντίδα καὶ πρόνοιαν· οὐχ ἦττον δ' ἀληθὲς ὑπάρχει, ὅτι ὅσῳ ὀλιγωτέρους τις ἐπισκέπτεται ἀσθενεῖς, τοσοῦτω σπανιωτέρας ἔχει τέχνας καὶ ἀφορμὰς τοῦ περιποιῆσαι ἑαυτῷ χρήματα καὶ πλοῦτον. Ἀλλ' ὅταν οἱ ἄνθρωποι μὴδὲν ἄλλο ἐπιζητῶσιν ἢ πῶς νὰ κορέσωσι τὴν ἐπάρατον τοῦ χρυσοῦ διψαν, διὰ τί δὲν ἐπιτηδεύουσι μᾶλλον ἕτερόν τι κερδοφόρον ἐπιτηδεύμα, ἀντὶ τοῦ ταπεινοῦ καὶ κατὰσχύνειν τὴν μόνην τέχνην, τὴν ἱσχύσαν νὰ ἀνυψώσῃ τὸν τέχνητην εἰς τὰξιν θεοῦ; ¹⁾).

Ἀνθρώπος, ὀλίγα μὲν παρατηρῶν καὶ ὀλίγα ἐξετάζων, πολλὰ δὲ ἐνεργῶν καὶ ἀσμενίζων νὰ προστάτῃ φάρμακα μᾶλλον ἢ νὰ συνιστᾷ τοὺς περὶ διαίτης κανόνας, ἐλέγχεται ὡς φαῦλος καὶ ἀπόβλητος. Ἡ φύσις αὐτῆς, αἰείποτε καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλων φροντίζουσα νὰ διατηρῇ ἀλώβητον τὴν υγιάν τοῦ σώματος, οὐδαμῶς οὐδέποτε καταλείπει τοῦτο, καὶ ὅποτε κατατρώγεται ὑφ' οἰουδήποτε νοσήματος. Ἐνεργεῖ μὲν ἀδιαλείπτως, αἱ δὲ ἐνέργειαι αὐτῆς εἰς οὐδὲν ἄλλο τείνουσιν ἢ εἰς τὸ ἐπα-ναχαγεῖν τὸ σῶμα πρὸς τὴν ἀπόλυσιν ἰσορροπίαν, ἥτις εἶναι ὁ τῆς υγιείας πρῶτιστος ὅρος καὶ δὴ καὶ ἡ υγιεία αὐτῆς ²⁾). Δὲν ἀρνούμαι, ὅτι ἐνίοτε μεθισταμένη ἀποπλανᾶται τοῦ σπουδαιστάτου σκοποῦ, διότι καὶ ἡ φύσις ἔχει τὰς ἑαυτῆς πλάνας ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ οὐχ ἦττον ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ἡθικῷ· ἀκριβῶς δ' εἰπεῖν αἱ πλάναι αὗται συναπαρτίζουσι τὸ τῆς ἱατρικῆς ὑποκείμενον, τεκμηριῶσαι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπαραίτητον αὐτῆς χρεῖαν. Πολλὰ ὅμως καὶ μεγάλα ἀμαρτάνουσιν οἱ τὴν φύσιν διὰ παντοειδῶν καταβαρύνοντες φαρμάκων ὅπως δῆθεν διευ-θύνουσι τὰς κινήσεις καὶ προσέλθουσιν ἐπικουροὶ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἢ ἐπαναγάγουσι ταύτας πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπὸν, ὅποτε φαίνονται ἀπο-πλανώμεναι. Ὁ ἱατρὸς βοηθεῖ τῇ φύσει ἐν τῇ μυστηριώδει αὐτῆς ἐργασίᾳ ἐπιτηρῶν καὶ προσδοκιῶν μᾶλλον ἢ ἐνεργῶν, πολλάκις μὲν διὰ μόνης τῆς διαίτης, οὐδέποτε δὲ διὰ πληθύος συνταγῶν, οὐδαμῶς δ' οὐδὲν παραγγέλλων μὴ ἀπαιτούμενον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως διὰ ση-μείων ἀναμφιλέκτων. Ὅ,τι ἂν παραγγέλλῃ ἄνευ δηλώσεως σαφοῦς καὶ ἀναμφισβητήτου, καὶ ποτήριον ὕδατος ἂν ὑποτεθῇ ὅν, παραποδίζει

¹⁾ Ἱητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος. (Ἰππ. αὐτόθι.)

²⁾ Νοῦσων φύσεις ἱητροί. Ἰππ. Ἐπιδημιῶν 6. — καὶ... ἀνευρίσκει ἡ φύσις ἑαυτῇ τὰς ἐψόδους. (Αὐτόθι.)

καὶ ἀποσπεύδει τὰς τῆς φύσεως ἐνεργείας· τῷ ὄντι, ὑπάρχουσι νοσήματα, ἐν οἷς ποτήριον ὕδατος, χωρὶς ἀνάγκης προσενεχθὲν, ἀποβαίνει πρᾶγμα οὐχὶ ἀδιάφορον· ἄλλα νοσήματα πάλιν ἀπαιτοῦσιν ἱατρικὸν μὲν οὐδὲν ἐν, ¹⁾ διαίταν δὲ μόνον· ἐν τοῖς τοιοῦτοις δὲ νοσήμασι καὶ τοῦ ἱατροῦ ἡ παρουσία θὰ ἦτο σχεδὸν εἰπεῖν ἀνωφελής, ἂν αὐτὸς ὁ νοσῶν ἐκέντητο ἀποχωρῶσαν διανοίᾳ καὶ θελήσειως δύναμιν, ὥστε νὰ προσποσοβῇ πλάνας, εἰς ἃς ἐνδεχόμενον ἦ αὐτὸς νὰ περιπέσῃ ἢ οἱ ἐπικινδύνως διακινητοὶ αὐτοῦ βοηθοί ²⁾).

"Ἀνθρώπος ὑπέρφρων καὶ ἀγῆνωρ, ἀλαζῶν καὶ αὐθάδης, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ παιδείαν καὶ μάθησιν, πρέπει καὶ νὰ νομιζέται καὶ νὰ ἐνομιζέται ἱατρός φαῦλος ³⁾". "Ὅσα ἐν τῇ ἱατρικῇ τέχνῃ ἐπιστάμεθα ἀκριβῶς δὲν ἐξισοῦνται πρὸς ἓνα προλαμβάνομένῳ πως τῇ διανοίᾳ ἐξ ἀπλῆς εἰκασίας· καὶ ταῦτα δὲ πάλιν καὶ ἐκείνα τοσοῦτον φαίνονται μικρά τε καὶ ὀλιγοστά ἀπέναντι τῶν καθόλου ἡμῖν ἀσφαῶν τε καὶ ἀγνώστων, ὥστε οἱ φρόνιμοι τῶν ἱατρῶν εὐρίσκουσιν ἀφορμὰς νὰ ταπεινώσιν ἐαυτοὺς μᾶλλον ἢ νὰ ἐπαίρωνται καὶ μεγαλαυχῶσιν ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ ⁴⁾". Ἡ ἀλαζονεία, ἡ τοὺς κεκτημένους αὐτὴν παραπειθούσα, ὅτι ἅπαντα ἐπίστανται, ἅμα μὲν διακωλύει τὸν προσπορισμὸν νέων γνώσεων, ἅμα δὲ διασθίρει καὶ τέλος ἐξαλείφει τὸ ἥπιον καὶ γλυκὺ τοῦ τρόπου, τὸ εὐόμιλον καὶ ἐπίχαρι τοῦ ἥθους, οὗ προσδεῖται ὁ ἱατρός,

¹⁾ Ἀγαθὸν ἐνίοτε φάρμακον τὸ μὴδὲν φέρειν φάρμακον. Ἰππ. Περὶ Ἀρθρῶν.

²⁾ Δεῖ δὲ οὐ μόνον ἐαυτὸν παρέχειν τὰ δέοντα ποιεῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσούντα καὶ τοὺς παρόντας καὶ τὰ ἐξωθεν. Ἀφορ. 1.

³⁾ Οἷσις γὰρ μάλιστα ἐν ἱατρικῇ αἰτίῃ μὲν τοῖσι χειρημένοισιν, ὀλεθρον δὲ τοῖσι χρεομένοισιν ἐπιφέρει. Ἰππ. περὶ Εὐσχημοσόνης. (Τὸ χωρίον τοῦτο, καὶ πλείστα ἕτερα, ἐδέχθη νὰ ἐρμηνεύσῃ λατινιστὴ αὐτὸς ὁ Κοραῆς, διότι αἱ τότε λατινικαὶ μεταφράσεις ἢ διέστρεφον τὸ κείμενον ἢ καθίστανον αὐτὸ ὅλως ἀκατάληπτον. Μία τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κυρίου ἀπαντῶσα, ἔχει ὧδε· *Opinatio enim cum praecipue in arte medica, ea quidem utentibus crimini vertitur, his vero qui ea indigent (!) exitium affert.* Ὁ δὲ Κοραῆς ἡρμηνεύσεν ὧδε πως· *Arrogans enim existimatio sui, praesertim in medicina, habentibus (medicis) quidem in crimen vertitur, utentibus (aegrotis) vero perniciem affert.*)

⁴⁾ Ἱατρικὴν οὐ δυνατόν ἐστι ταχὺ μαθεῖν διὰ τὸδε, ὅτι ἀδύνατόν ἐστι καθέστηκός τι ἐν αὐτῇ σόφισμα γενέσθαι. (Ἰππ. Περὶ τόπων τῶν κατὰ ἄνθρωπον).

ὁπότεν μέλλῃ ἢ πίστιν καὶ θάρρος νὰ ἐμπνέῃ τοῖς νοσοῦσιν ¹⁾ ἢ νὰ πείθῃ αὐτοὺς μηδὲν τῶν σπουδαίων νὰ ἀποκρύπτωσι, πάντα δὲ νὰ ἐξαγορεύωσι, καὶ δὴ καὶ τὰς ἐλαχίστας τῶν παθημάτων λεπτομερείας, ἀφ' ὧν πλεονάκεις ἐξήρτηται ἡ τῆς Θεραπείας ἐπιτυχία.

Ἄλλ' ὁ φρόνιμος ἱατρός, ὁ κατὰ τὸν Ἱπποκράτην φαινόμενος «ὁμιλητικὸς, εὐκρητὸς πρὸς πάντας, καρτερικὸς, πρὸς τὸν καιρὸν εὐθετός, ὑπομενητικὸς, εὐεπιτή χρώμενος, χάριτι διατιθέμενος», ἐν ᾧ ἀποτίθεται πᾶσαν τραχύτητα χαρακτήρος ὅπως δελεάσῃ τοὺς κλίνοντας, θέον νὰ φυλάττηται μὴ περιστῇ εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον καὶ ἀνελευθερώως ἄμα καὶ χαμαιζήλως περιθάλψῃ πᾶσαν τούτων ἰδιογνωμοσύνην καὶ δυστραπείαν ²⁾. Ἱατρός, εἰς τοσοῦτον ἀφιλοτιμίας ταπεινῶν ἑαυτὸν καὶ ἐξευτελίζων, ἀναγκαιῶς φωράται ὧν ἀλαζών, γόης καὶ ἀγύρτης. Ὁ ἀγαθὸς καὶ τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας μνημονεύων ἱατρός δεῖναι ἀνυπερθέτως νὰ καταλίπῃ ἀσθενῇ, ἀρνούμενον εἴτε ἐξ ἀμουσίας καὶ ἀγροικίας, εἴτε δι' ἔλλειψιν πίστεως νὰ ἀκολουθῇ ταῖς συμβουλαῖς αὐτοῦ. Πολλοὶ τῶν πλουτούντων καὶ δυναμένων νὰ σπαταλῶσι τὸ ἀργύριον ἄνευ κρίσεως καὶ φειδοῦς, χάριουσι μὲν ὑπερβλλόντως ἐπὶ ταῖς ἐπισκέψεσι τοῦ ἱατροῦ, ὑπολαμβάνουσι δὲ τοῦτον τερπνὸν συνόμιλον, λιγὺν ἀγορητὴν, λογοποιὸν, φιλοπράγμονα, ἔστι δ' ὅτε γελωτοποιὸν καὶ βωμολόχον μᾶλλον ἢ ὑγείας καὶ εὐεξίας παραίτιον. Ὁ πρακτικὸς ἱατρός, ὁ ἀντὶ τοῦ μελετᾷ τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτοῦ καθήκοντα κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς ἔργα ἀγενῆ καὶ ἀνελεύθερα, ὁ τοιοῦτον οἰκτρὸν πρόσωπον διαδραματίζων ἐν τοῖς μεγάροις τῶν πολυτάλαντων ἀνθρώπων, ὁ ἀπὸ τῆς σεμνότητος καὶ ἀξιοπρεπείας ³⁾ τοῦ ἑαυτοῦ ἐπαγγέλλματος καταβαίνων εἰς τὸ ἀν-

¹⁾ Χρὴ τὸν ἱατρὸν ἔχειν τινὰ εὐτραπέλειην παρακειμένην, τὸ γὰρ αὐστηρὸν δυσπρόσιτον καὶ τοῖσιν ὑγιαίνουσι καὶ τοῖσι νοσέουσιν. (Ἱππ. Περὶ Εὐσχημοσύνης).

²⁾ Μετακαλοῦνται τῶν ἱατρῶν οὐ τοὺς ἀρίστους, οὓς γε μηδεπώποτε κρῖναι προθύμηνθησαν ὑγιαίνοντες, ἀλλὰ τοὺς συνηθεστάτους τε ἄμα καὶ κολακευτικοτάτους, οἳ καὶ ψυχρὸν δῶσουσιν ἢν αἰτηθῶσι, καὶ λούσουσιν ἢν κελευσθῶσι, καὶ χιόνα καὶ οἶνον ὀρεξέουσι καὶ πᾶν ὑπηρετήσουσι τὸ προσταττόμενον, ὥσπερ ἀνδράποδα, ἔμπαλιν ἐκείνοις τῶν ἱατρῶν τοῖς παλαιῶις Ἀσκληπιάδαί, οἳ τῶν νοσούντων ἡξίουν ἄρχειν ὡς στρατηγοὶ στρατηγουμένων καὶ βασιλεῖς ὑπηκόων (Γαλ. Θεραπευτικῆς μεθόδου Λόγος α').

³⁾ Οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι ὑπαινίσσεται οὐχὶ τὴν σεμνότητα καὶ ὑπεροφίαν, δι' ἧς οἱ σχολαστικοὶ περικαλύπτουσι τὴν ἑαυτῶν ἀβελτερίαν καὶ ἀμαθίαν, ἀλλὰ τὴν σεμνότητα ἣν συνιστᾷ ὁ Ἱπποκράτης ὡδε: «Τὸ δὲ ἥθος εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθόν,

δραποδῶδες τῶν κολάκων ἐπιτήδευμα, ἐνδέχεται νὰ ᾔῃαι μέτριός τις ὑποκριτής καὶ μῆρας, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ ἐγγράψῃ ἑαυτὸν ἐπαξίως εἰς τὸν κατ'ἀλογον τῶν ἱατρῶν.

Ὁ πρακτικὸς ἱατρός, ὅς τις ἐν καιρίαις καὶ χαλεπαῖς νόσοις καὶ ἄλλαις κρίσιμοις περιστάσεσι διωθεῖται τῶν ὁμοτέχνων τὰς συμβουλὰς, ἀπαξιοῖ νὰ τοὺς εἰσκαλέσῃ ὡς ζηλοτυπῶν αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι, καταφρονεῖ δὲ, ἐγκαυλίζει ἢ καὶ διαβάλλει ¹⁾ αὐτοὺς διὰ φόβον μὴ παρυσδοκιμηθῇ, ἀποδείνυνται ἀνάξιος τῆς σεμνῆς προσηγορίας τοῦ ἱατροῦ. Ὑπάρχουσι καιροί, καθ' οὓς αἱ γινώμαι καὶ τῶν φυλασσόντων τοὺς κήρυκτας, καίπερ ἄλλοτρίων τῇ τέχνῃ, δεόν νὰ τυγχάνωσιν ἀκροάσεως σπουδαίας καὶ ἐπιμελοῦς, διότι ἐνδεχόμενον νὰ ᾔῃαι ἐπακολούθημα παρκατηρήσεως γενομένης ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἱατροῦ ²⁾.

Ὁ πρακτικὸς ἱατρός, ὁ τὸ ἱερὸν ἐπαγγέλιμα ἀσκῶν καθάπερ ἀσχοῦσιν ἄλλοι ἄλλα ἐπιτηδεύματα, ὁ ἐπαϊτῶν προσκλήσεις καθάπερ ἀγροαστὴς ὁ κἀπηλός, ὁ ἐπιβουλεύων καὶ κακοτεχνῶν ἵνα ὑποκλέψῃ ἀγαθὸν ὄνομα, ὁ ὑποποιούμενος καὶ θωπεύων τοὺς πλουσίους, πολιορκῶν δὲ τὰ τοῦτων μεγάλα μετ' ἀναιδούς ἰσχυρογνωμοσύνης, οὐδὲν ἄλλο φαίνεται ὢν ἢ ὁ ἱταμώτατος καὶ ἀναισχυντότατος τῶν ἀγυριῶν.

Ἄλλ' ὅπως τις καὶ λαμπρῶς φανῇ καὶ ἐπαξίως κληθῇ ἱατρός ἀγαθός, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀπέχῃται τῶν προὑποδεδηλωμένων κακιῶν, ἢ νὰ ἀσκῇ τὴν τέχνην μετὰ τινος ἀξιοπρεπείας ἢ νὰ ᾔῃαι ἐγκρατὴς ἀπάντων τῶν κλάδων τῆς ἱατρικῆς· ὀφείλει περὶ πλέον νὰ χρῆται καλοκἀγαθία,

τοιοῦτον δὲ ὄντα πᾶσι καὶ σεμνὸν καὶ φιλόανθρωπον...· σχήμασι δὲ ἀπὸ μὲν προσώπου σύνουν, μὴ πικρῶς, αὐθόρῃς γὰρ δοκεῖ εἶναι καὶ μισάνθρωπος· ὁ δὲ εἰς γέλωτα ἀνιέμενος καὶ λίην ἱλαρὸς, φορτικὸς ὑπολαμβάνεται, φυλακτέον δὲ τὸ τοιοῦτον οὐχ ἦκιστα (Ἰππ. Περὶ ἱητροῦ).

¹⁾ Ἐπὶ πολὺ θὰ ἐμῆκυνον τὸν λόγον ἀναγράφων ὅσα ὁ Ἱπποκράτης διδάσκει περὶ τῆς ἀνάγκης τῶν ἱατρικῶν συμβουλῶν καὶ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ζηλοτυπίας τῶν ἱατρῶν. Χρυσᾶς ὑποθήκας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχουσιν αἱ «Παραγγεῖλαι»· «καλὸν ἢ ἐτέρων ἱητρῶν ἐπεισαγωγὴ» καὶ «φυλασσόμενοι ἐτέρων ἱητρῶν ἐπεισαγωγὴν ἐν μισοπονηρίῃ βοηθήσεις»· καὶ «οὐκ ἄσχημον δὲ, οὐδ' ἦν τις ἱητρός, στενοχωρέων τῷ παρεόντι ἐπὶ τινι νοσέοντι καὶ ἐπισκοτούμενος τῇ ἀπειρίῃ, κλεῦν καὶ ἐτέρους εἰσάγειν εἴνεκα τοῦ ἐκ κοινολογίης ἱστορῆσαι τὰ περὶ τὸν νοσέοντα καὶ συνεργούς γενέσθαι ἐς εὐπορίην βοηθήσεως».

²⁾ Μὴ ὀκνέειν δὲ παρὰ ἰδιωτέων ἱστορεῖν, ᾗν τι δοκῇ ξυμφέρον εἰς καιρὸν θεραπείας. (Παραγγεῖλαι.)

νὰ ἀσκήσῃ ἀρετὴν, νὰ ἐπιτηδεύῃ δὲ καὶ φιλικανθρωπίαν, παρορμῶσαν αὐτὸν ἵνα ἀμελήῃ τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ καθιεροῖ ὅλον ἑαυτὸν εἰς τὸ εὐεργετεῖν τὸν πλησίον· ὀφείλει νὰ ἐξομολόγηται ἑαυτὸν τῇ ἀενάῳ πηγῇ τῶν ἀγαθῶν, τῇ θεότητι, νὰ μεταρσιωθῇ δὲ, ὥσπερ ἡ θεότης, εἰς τοιοῦτον ὑπέροχον ὕψος, ὥστε νὰ καταρροῇ μὲν πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων, νὰ φιλοτιμῇται δὲ ἀδικαλείπτως ὅπως ἐργάζεται ὡς πλεῖστα ἀγαθὰ καὶ μέγιστα. Ἐκ δύο ἱατρῶν, ἐξ ἑσῶ πεπαιδευμένων, ὁ ἐν μείζονι μοίρᾳ ἐκείνην τὴν ἀρετὴν κεκτημένος πλείονα εὐδοκίμει καὶ μείζονα κατորροῖ. Οὐδέποτε τοῦ καθήκοντος ἐπιλήσμων, μετ' ἀκριβεστέρας μὲν προσοχῆς ἐξετάζει τὸ νόσημα, μετὰ μακροτέρας δὲ ὑπομονῆς ἐρωτᾷ ἵνα μάθῃ τὰ ποικίλα συμπτώματα καὶ τὰς περιστάσεις ἀπάσας· τὸν ὑπὸ τῆς τύχης καταπονούμενον ἀσθενῆ οὐδεμίαν ἀπατεῖ τῶν ἰδίων κόπων ἀμοιβήν, ἐπαρκεῖ δὲ μᾶλλον ἐξ ἰδίων εἰς τὰς χρεῖας ἐκείνου· ἀποξηραίνει τὴν πηγὴν τῶν θαυμάτων τοῦ πάσχοντος συγκληκίων καὶ αὐτὸς τοῖς δάκρυσιν αὐτοῦ· καὶ πᾶσαν μὲν ἐγείρει καὶ κινεῖ μηχανὴν ἵνα παρηγορήσῃ καὶ ἐμποίησιν αὐτῷ τοιαύτην ἀροβίαν καὶ πίστιν, οἷα καὶ μόναι πλεονάκεις ἀρκούσιν εἰς ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν¹⁾· ἐπισκεπτόμενος δὲ αὐτὸν μετὰ τῆς αὐτῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς ἀναβαίνει τὰς κλίμακας τοῦ πλουσίου, ἀγωνίζεται μετ' ἀπαραιώτου ζήλου νὰ ἀποκρούσῃ τὸν θάνατον, τὸν ἄνευ διακρίσεως κρούοντα καὶ τῶν πενήτων τὰς καλύβας καὶ τῶν βασιλέων τοὺς πύργους²⁾. "Ἄνευ φιλικανθρωπίας οὐδεμία ὑπὲρ τῆς τέχνης θεία μανία· ἄνευ δὲ θείας μανίας καὶ ἐμπαθοῦς ἀσκήσεως, οὐδεμία οὔτε προκοπὴ οὐδὲ τελείωσις.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ σύμβολα ἀρκείτωσαν πρὸς διαστολὴν τῶν χρηστῶν ἱατρῶν καὶ τῶν ἀχρείων· ἀλλ' οὐχὶ ἔξωρον ἡγοῦμαι νὰ ἐλέγξω ἑτέραν κοινοτάτην πρόληψιν καθ' ἣν ἄνθρωποι· λόγῳ μὲν ἀστρεῖοι καὶ χαρίεντες, ἔργῳ δὲ ὑπόκοφοι καὶ τὰ δέοντα συνιέναι νωθέστεροι μεγα-

¹⁾ "Ὅτε δὲ προῖκα θεραπεύσις Εἰ δὲ καιρὸς εἴη χρηγίης ξένῳ τε εἶναι καὶ ἀπορέοντι, μάλιστα ἐπαρκέειν τοῖσι τοιούτοις· ἦν γὰρ παρῇ φιλικανθρωπία, πάρεστι καὶ φιλοτεχνία· ἔνιοι γὰρ νοσέοντες ἡσθημένοι τὸ περὶ ἑαυτοὺς πάθος μὴ εἶναι ἐν ἀσφαλείᾳ, καὶ τῇ τοῦ ἱατροῦ ἐπιεικείᾳ εὐδοκίμέουσι, μεταλλάσσοντες ἐς ὑγιάν. (Ἰππ. Παράγγελλαι).

²⁾

Pallida mors aequo pulsat pede
pauperum tabernas Regumque
turres.

(Ὁράτ. 1. 4).

λύνουσι τὸν πρακτικὸν ἱατρὸν, ὑπ' ἀγροικίας τὴν ἀξίαν αὐτοῦ κρίνοντες ἐκ τῶν ἐπιτυχῶν θεραπειῶν. Τὸ πλάσμα τοῦτο ὅμως φυλακτέον καθάπερ πάλασμα. Ὁρθῶς μὲν ἐν τῷδε τῷ πονηματίῳ ἀπερνήματο ὁ Σέλλιος, ὅτι αἱ λεγόμεναι ἐπιτυχεῖς θεραπείαι εἶναι πολλὰκις παιδιὰ τύχης, διότι εἰς ἀμφιβολίαν τύχης ἐπιτρέπει πάντα, καὶ τὰ ἱερῶτατα, ἱατρὸς ραδιουργὸς καὶ ἀνόσιος· ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις παρατήρησις φαίνεται ἱκανὴ νὰ ἐξαγάγῃ τῆς ὁλεθρίας πλάνης κριτὰς ἀδεξίους. Πολλὰκις ὁ πρακτικὸς, ὁ ἱατρεύσας δῆθεν νόσημά τι, δὲν ἱατρεύσεν αὐτὸ ἀληθῶς, ἀλλ' ἢ συνέκρυψε καὶ περιεκάλυψε, ἢ ἤψατο αὐτοῦ πᾶν ἀμεθόδως, οὕτω δὲ κατέλιπε λαθάνοντα μυρία αὐτοῦ σπέρματα, ἅτινα θάττον ἢ βράδιον καὶ ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἀσφορμῇ ἐμφανίζονται ὑπὸ τὸ εἶδος ἄλλων νοσημάτων ὁλεθριωτέρων. Τὰ ὁλεθριώτερα δὲ νοσήματα ταῦτα, φυσικὸν ἐπακολούθημα θεραπείας ἐπιπολαίου καὶ φαύλης, ἐπειδὴ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀπέχρυσαι τοῦ χρόνου, ἐπόθεν κυρίως ἐξήρτηνται, διαγινώσκονται ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ὀρίλου ὥσαντι ἦσαν νοσήματα νέα καὶ πρωτοφανῆ· τούτου δ' ἕνεκα αὐθις εἰσκαλεῖται ὁ ταῦτα προκαλέσας κεχαριτωμένος ἱατρὸς, ὅπως ἢ ἐκ δευτέρου συγκρύψῃ καὶ περικαλύψῃ ἢ καταστήσῃ αὐτὰ θανατώδη. Τοιοῦτω δὴ τρόπῳ νόσοι ὀξεῖαι, πυρετοὶ διαλείποντες, μοχθηρῶς καὶ ἀνεπισημόνως μεθοδεύόμενοι, παράγρουσι μυρία παθήματα χρόνια, ἀφόρητον ἀπεργαζόμενα τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀσυνέτου θύματος τῆς ἀπερισκέπτου ἐμπειρίας καὶ τριβῆς. Οὐδαμῶς ἐνθαδὲ αἰνίσσομαι εἰς τινα χρόνια νοσήματα, ὧν ἡ ἱασις ἐμολογεῖται παντάπασιν ἀνέλπιστος διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι εἶναι οἷοναι κρίσεις, ἃς ἡ μὲν φύσις ἑαυτῇ μόνῃ ἐταμιεύσαστο, ὁ δὲ ἱατρὸς ὀφείλει νὰ ποιῇται οὐχὶ περὶ μικροῦ. Ὡσαύτως δὲν αἰνίσσομαι εἰς τῶν νηπίων τὰ νοσήματα, ἅτινα, παντοίως ἀντέχοντα καὶ πρὸς πᾶσαν ἱατροῦ μηχανὴν ἀπομαχόμενα, τότε μόνον ἱατρεύονται, ἐπὶ τῶν ἡλικία ἢ τῶν ἐτήβων ἐπενέγκῃ κρίσιμόν τινα μεταβολήν, ἣν ὀφείλει ὁ φρόνιμος ἱατρὸς πολλὰκις νὰ περιμένῃ ἢ τελείως ἀπαγορεύων πᾶν εἶδος φαρμάκων, ἢ προστάτων φάρμακα μετὰ πλείστης ὁσῆς περικέψαι, ἄχρις οὗ ἐπιστῇ ὁ ἀσπάσιος καιρὸς νὰ συνεργῇται καὶ αὐτὸς καὶ συνυπουργῇ τῇ φύσει ἀνυσιμώτερον καὶ σωτηριωδέστερον.

Ἄν ἀπαντες μὲν οἱ ἱατροὶ ἐκῆδοντο τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεμνοῦ ὀνόματος τῆς ἱερᾶς τέχνης, οἱ δὲ ἀστεῖοι τῶν ἀνθρώπων μὴ ἔκρινον αὐτοὺς κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ὑποτυπωθέντα σύμβολα, δὲν θὰ ἐξηκούοντο ἔτι αἱ ἀόριστοι καὶ ἔλσειναι μομφαί, ἃς καὶ τῶν εὐπαιδευτῶν ἔνιοι οὐχὶ σπανίως μέμνουνται τῇ ἐπιστήμῃ. Τότε δὴ τῶν μὲν κακῶν

ἡ αἰτία θὰ ἀνεφέρετο ἐπεικῶς ἐπὶ τοὺς ἀνεπιτηδεῖους τῶν ἱατρῶν· αὐτὴ ὅμως ἡ τέχνη, ἣν ἐπαγγέλλονται, καίπερ ἀτελὴς ἐστὶ οὕσα, θὰ ἐτιμᾶτο ὡς ἐρεϊδομένη εἰς κανόνας βεβαίους καὶ ὠφελοῦσα τὴν κοινωνίαν πολλῶν μᾶλλον ἢ ὅσον ἀποδέχονται οἱ τῶν μυστηρίων αὐτῆς ἀμύητοί τε καὶ ἀτέλεστοι. Ποιητῆς κομικῶς, ἐπὶ τὴν σικηνὴν ἀναβιβάζων καθαρτήριόν τι φάρμακον, ἐκβιάζει ἐνίοτε τὸ μαιδίαιμα καὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν ἱατρῶν· ὁ ἀστεῖος ἀνὴρ ὅμως, ὁ ἀτμενίζων νὰ ποιῇ καταγέλαστον τέχνην, ἥς οὐδεμίαν κέντηται γνώσιν καὶ πείραν, οὐδὲν ἄλλο παρέχει ἢ τεκμήρια τῆς ἑαυτοῦ ἀμαθίας· χεῖρον δὲ τὸ κακὸν ἀποβαίνει, ἂν ἔτυχε παιδείας καὶ ἀρωγῆς ἐλευθερίου, διότι τότε ἐλέγχεται ὧν οὐ μόνον ἀμαθὴς, ἀλλὰ καὶ ἀγαθῆς πίστεως ἄμιρος.

Μάτην ἀναμαστώνται τινες μαρτυρίας τοῦ Πλινίου, τοῦ Μονταίρνιου καὶ τοῦ Ρουσσῶ. Οἱ μὲν δύο πρότεροι εἶναι συγγνωστοί· ἐνεκεν τοῦ τρόπου τοῦλάχιστον, καθ' ὃν ἤσκουν τὴν τέχνην οἱ πλείους τῶν συγχρόνων ἱατρῶν, εἰ καὶ ἄλλως ὥσειλον νὰ διακρίνωσι τέχνην καὶ τεχνίτας καὶ νὰ μὴ ἀναφέρωσιν ἐπὶ ταύτῃ τὴν ἐκείνων ἀπειρίαν. Ἰδίᾳ δὲ ὁ Μονταίρνιος, ὑπὸ θεινῆς κατατροχόμενος νόσου, ἀπεφλεγμαινέτος πως καταχρών τὴν τῆς ψυχῆς δυσθεσίαν κατὰ τῶν κύκλῳ αὐτοῦ ἱατρῶν, οἵτινες προσέταττον φάρμακα ἅλλατ' ἢ τὰ ὑπὸ τῆς νόσου ἀπαιτούμενα. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐμολογητέον, ὅτι ὠνείδισεν αὐτοὺς ὡς μεγαλοφυῆς· πιστεύων δηλαδὴ ὅτι ὑπῆρχεν ἱατρικὴ τέχνη, οὐδαμοῦ δὲ ἀξίους τεχνίτας θεωμένους, εὖλογον καὶ δίκαιον ὑπέλαβε νὰ περιέλῃ τὴν προσωπίδα τοὺς ἀντιποιομένους τοὺς σεμνοῦ ὀνόματος καὶ ἐπαγγελλομένους, ὅτι δὲν ἠδύνατο εἶναι νὰ ᾔνοι ἢ ἱατρικῇ.

Ἄλλως ἔχουσι τὰ τοῦ Ρουσσῶ. Μεγαλοφυῆς καὶ οὗτος καθάπερ ὁ Μονταίρνιος, κατηγμένος δὲ φαντασίαν θερμὴν καὶ πολλῶν τῆς διανοίας ἰσχυροτέραν, πλεονάκις προείλετο καὶ ἀντικατέστησεν εὐεπῇ ἀπαγγελίᾳ ἀντὶ ὀρθοῦ καὶ ψυχροῦ λογισμοῦ. Ἐφ' οἷς δὲ κατὰ τῆς ἱατρικῆς ἐβλασφήμησε φαίνεται ἔτι μᾶλλον ἀναπολόγητος, διότι ἀκριβῶς ἤκμασεν ἐν οἷς χρόνοις ἡ τέχνη, ἡ ἀπ' αἰῶνων περιπεσοῦσα εἰς τὴν νηπιότητα, ἐξ ἥς ἀνεκλύσθη ὑπὸ τοῦ Ἰπποκράτους, ἤρξατο πάλιν γινόμενη φρόνιμος καὶ ἐνῆλιξ. Τῷ ὄντι ἡ ἱατρικὴ ἀγρυτεία ἤρξατο βαθυμηδὸν κλονουμένη καὶ ἀποβάλλουσα τὴν πίστιν ἐπὶ τοῦ Ρουσσῶ, ὅτε ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἑλλάδι καὶ αὐτῇ τῇ Ἰσπανίᾳ πλείστοι ἱατροὶ ἔξοχοί τε καὶ εἰς τοῦ Ἰπποκράτους τὰ παρρηγέλλματα πιστότατοι ἐφιλοτιμούντες νὰ παρᾶσχωσι τῇ τέχνῃ τὴν πάλαι λαμπρηδὸν καὶ εὐκλειαν. Ὁ Ρουσσῶ

βεβαίως δὲν ἡγνόνει τὴν καὶ νῦν ἔτι ἐνεργουμένην αἰσίαν μεταβολὴν· καὶ ταύτης δὲ μὴ ὑπαρχούσης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγνοῇ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τοῦ Συνδεχμίου, ὧν ὁ μὲν ἴδρυσεν, ὁ δὲ ἀνεκαίνισε τὴν ἀληθῆ ἱατρικὴν. Φιλάνθρωπος ὢν, ὥφειλεν ἀσμενέστερον νὰ στρέφῃ τὰς ὀφείας ἐπὶ τὴν παρήγορον ταύτην εἰκόνα μᾶλλον ἢ νὰ καταπονῇ αὐτὰς διὰ τοῦ εἰδεχθοῦς θεάματος ἀκαθάρτων λειψάνων ἱατρικῆς πείρας καὶ τριβῆς, ἣν πρὸς βλάβην καὶ δυστυχίαν τῆς κοινωνίας ἤσκουν ἄνδρες ἡκιστα εὐπαίδευτοι καὶ ἡκιστα χρηστοθήεις. Τοὺς ἀμαθεῖς καὶ διεφθαρμένους ὥφειλε νὰ κηρύξῃ ἀτίμους καὶ ὁ Ρουσσώ, ἐπόμενος τῷ παραδείγματι τῆς σεμνῆς ἀρχαιότητος καὶ εὐχόμενος ἵνα ἀντὶ τῆς ἀδοξίας, ἣτις οὐδαμῶς τιτρώσκει.¹⁾ τοιαῦτα ἀνδράποδα, σοφῆ τις κυβέρνησις ἀντικαταστήσῃ ἄλλην ποινήν, ἱκανωτέραν νὰ ἀναστείλῃ τοὺς παρ' ἐκείνων ἐλπίθρους· ἀλλ' οὐδέποτε ὥφειλε νὰ ἀποκλινήῃ εἰς καθολικὴν τινὰ προγραφὴν καὶ συγγένῃ θεξιῶς τεχνίτας καὶ ἀγύρτας· πολλῶν δ' ἦπτον ὥφειλε νὰ ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς τέχνης καὶ νὰ ἀπιστήσῃ εἰς τὴν ὑπαρξὴν αὐτῆς.

Ὁ περὶ τῆς ἱατρικῆς ἀμφιβάλλων ἀμφιβάλλει· ἂν ἔχει καθαρτικὴν δύναμιν ἢ κολοϊτέα ἢ ἂν διεγείρει ἔμετον τὸ τάρταρον τὸ σιμιμικόν, ἢ ἂν ἀνακόπτει τοῦ πυρετοῦ τὴν δόξυτητα ἢ κινίην. Ἄν κατὰ κακὴν μοῖραν εἶναι πάνυ εὐάριθμοι οἱ ἐπιστάμενοι νὰ μεταχειρίζωνται ἐπιτηδεῖως τοὺς πόρους τῆς τέχνης, τοῦτο ὁμολογεῖται ἐλάττωμα κοινὸν εἰς ἀπάσας τὰς τέχνας. Μήπως ἄρά γε δὲν εὐρίσκονται χίλιοι μὲν

¹⁾ Μνημονεύουν ὁ Ἱπποκράτης ὅσων καὶ ὅσων κακῶν γίνονται τῇ κοινωνίᾳ παραίτιοι οἱ ἀναίσχυντοι καὶ ἀφυσῆς ἱατροὶ, διατείνεται, ὅτι μόνῃ τῇ ἀτιμίᾳ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ αὐτοὺς τέχνης, ἣν ἀσυστόλως κατασχύνουσιν, ἀπαιτεῖ δὲ ποινὰς ἔτι βριαυτέρας. Τὸ λαμπρότατον τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου χωρίων ἔχει ὡδε· «ἱατρικὰ τεχνέων μὲν πασέων ἐστὶν ἐπιφανεστάτη· διὰ δὲ ἀμαθίην τῶν τε χρεωμένων αὐτῇ καὶ τῶν εἰκῇ τοὺς τοιοῦτους κρινόντων, πολὺ τι πασέων ἦδη τῶν τεχνέων ἀπολείπεται. Ἦ δὲ τῶνδε ἀμαρτὰς τὰ μάλιστα μοι δοκεῖ ἔχειν αἰτίην τοιήνδε· πρόστιμον γὰρ ἱατρικῆς μούνης ἐν τῇσι πόλεσιν οὐδὲν ὥριται πλὴν ἀδοξίας· αὕτη δὲ οὐ τιτρώσκει τοὺς ἐξ αὐτῆς συγκειμένους». Ἦ τέλος-ταῖα φράσεις, καὶ κατὰ ρῆμα ἐρμηνευομένη «l'infamie ne peut blesser des hommes qui sont composés d'elle», ἔχει τινὰ πρωτότυπον καλλογὴν, ὡς φύσει παριστάνουσα τὸ εἶδος σιδηροῦ ἀνδριάντος, ὃν οὐδαμῶς δύναται νὰ βλάβῃ ὄργανον ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου κατεργασμένον. Ὁ καταφρονήσεως ἄξιος ὢν ὀλίγον καὶ οὐδὲν δυσφορεῖ καταφρονούμενος.

ἐπιχρωματισταὶ καὶ ρυπαρογράφοι ἀντὶ ἑνὸς μόνου γραφέως, χίλιοι δὲ στιχοῦργοι ἀντὶ ἑνὸς μόνου ποιητοῦ;

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ μέθοδος ἱκανὴ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὸ κακὸν, αὐξήσῃ δὲ τὴν πληθὺν τῶν ὄντως τεχνιτῶν ἐν τε τῇ ἱατρικῇ καὶ ταῖς τέχναις ἀπάσαις. Ὡς βελτιωθῇ καὶ τελειωθῇ ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐκπαίδευσις· ὥς γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὰς ἀκροάσεις καὶ τὰς ἀσκήσεις μόνοι οἱ ἀληθῆς ἔχοντες κλησιν, μόνοι οἱ κλητοὶ, εἰς τὴν ἱατρικὴν· ὥς ἀπαγορεύηται δὲ ἡ εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἴσοδος πρὸς τοὺς φύσει ἀναξίους νὰ μυῶνται τὰ μυστήρια αὐτῆς ¹⁾).

Ὁ μὲν Σέλλιος συνέταξε τόδε τὸ πονημάτιον ὅπως μεταρρυθμίσῃ τὰς σπουδὰς τῆς ἱατρικῆς, ἐπισπεύσῃ δὲ τὴν ἐνταῦθα ἡρέμια καὶ κατὰ μικρὸν τελουμένην αἰσίαν μεταβολήν· ἐγὼ δὲ πάλιν μεθρημύνευσα αὐτὸ εἰς τὴν παντὶ λογίῳ εὐληπτον γαλλικὴν διάλεκτον, ὅπως ἐκ τῶν ἐνό- των μοι συντελέσω εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ συνεπισπεύσω μεταβολήν, ὅσον ἀσπασίαν καὶ περιπόθητον τοῖς ἀγαθοῖς ἱατροῖς, τοσοῦτον φοβεράν καὶ ἀπευκταίαν τοῖς ἀγύρταις καὶ λαοπλάνοις.

¹⁾ Τὰ δὲ ἱερὰ ὄντα πράγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται, βεβήλοισι δὲ οὐ θέμις (πρὶν ἢ τελεσθῶσιν ὁργίοισιν ἐπιστήμης). (Ἰππ. Νόμος).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ.

Συμφερόντως καὶ ἐπωφελῶς ἐξετάζομεν ἔθνους τινὲς τὴν κατὰ-
στασιν πρώτιστα μὲν καὶ μάλιστα ὅταν τοῦτο, ἐξιστάμενον τῶν πατρῶων
ἀρετῶν, μεταπίπτῃ ἐπὶ τὸ χεῖρον, εἴτα δὲ ὅταν ἀναγεννᾶται καὶ ἀνα-
βιώσκηται. Ἐν ἑκατέρᾳ τῶν περιπτώσεων προβαίνομεν εἰς σημείον, ἐξ
οὗ πορίζομεθα ὠφελίμους τῇ ἀνθρωπότητι διδασκαλίαις, ὡς ἀποκαλυ-
πτούσας ἡμῖν τὴν ἀλληλουχίαν τῶν αἰτίων, ἅτινα ἢ φθείρουσιν ἢ προ-
βιβάζουσι τὸν καθόλου ἀνθρωπισμόν.

Ὑπάρχουσι δὲ τὰ αἴτια ταῦτα, ὡς εἰκόες, μᾶλλον ἢ ἥττον πο-
λυάριθμά τε καὶ ἀνύσιμα, ὅσω καὶ ὁ λαὸς, παρ' ᾧ τοιαύτη τις μεταβολὴ
τελεσιουργεῖται, μᾶλλον ἢ ἥττον ἀφίσταται ἄλλων ἡμερωμένων ἐθνῶν,
μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποβοηθεῖται ὑπὸ τοῦ κλίματος, μᾶλλον ἢ ἥττον προέ-
κοψεν ἐν τῇ ἡμερώσει, ἣν κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ, ἢ ἐπαλινδρόμησεν
εἰς τὴν βαρβαρότητα, ὅπόθεν σπουδάζει νὰ ἐξέλθῃ. Τοῦτοις δὲ πᾶσι
δυνατὸν καὶ δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ποῖον τῆς βαρβαρότητος, ἐν ᾗ
τῆκεται ὁ ἐπισκοπούμενος λαός. Τὰ αὐτὰ μέσα δηλονότι οὐδέποτε
ἐνεργοῦσιν ἴσαις δυνάμεσι παρὰ λαῶν, νῦν τὸ πρῶτον τρεπομένῳ τὴν
ὁδὸν τῆς ἡμερώσεως, καὶ παρὰ λαῶν, ἀνευρίσκοντι ἤδη τὴν ὁδὸν, ἀφ' ἧς
ἐπὶ μακρὸν ἐπλανήθη χρόνον. Ἐκείνου μὲν τὰ βήματα φαίνονται δει-
μαλωτέρα, διότι προχωρεῖ βάδην, σχολῇ καὶ οἰονεὶ ἐπιψηλαφῶν· τούτου
δὲ ἡ πρόοδος καθίσταται ἐξ ἀνάγκης ταχύτερα, ἐὰν σώζωνται παρ' αὐτῷ
μνημεῖα τῆς πάλαι ἡμερώσεως καὶ ἐὰν ἐξωτερικὰ αἴτια μὴ κωλύωσι
τὴν εἰς τὸ πρόσω πορείαν αὐτοῦ.

Ἐξαρχοῦν μοι ὑπολαμβάνω νὰ διατρέψω περὶ τὴν βαρβαρότητα ἢ τὴν ἡμέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ μὴ ἀποβλέψω τὸ παράπαν εἰς τὴν κατάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀγρίαν, ἅμα μὲν διότι εἰς τὰς ἀφαστίστας χώρας, ἐνθα ἡ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις διατελεῖ ἔτι ἐν σπαργάνοις, τὸ ἔμμη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλοσόφου εἰσέδω σπανιώτερον ἢ ὥστε νὰ ἀκριβώσῃ τὴν ἡθικὴν τῶν ἐμοίων αὐτῷ νηπιότητα, ἅμα δὲ διότι κατ' ἐξοχὴν προτίθεμαι ἐν τῷδε τῷ Ὑπομνήματι νὰ ἀνακοινώσω τῇ Ἑταιρίᾳ τῶν Ἀνθρωποτηρητῶν οὐχὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καθόλου, ἀλλ' ὅσας ἐποίησα κατ' ἑμαυτὸν σκέψεις ἐπὶ τῶν νῦν περιστάσεων τοῦ ἔθνους μου. Εὐτυχὴς δ' ἐγὼ, ἐὰν ἐμπνεύσω τοῖς σεμνοῖς ἐταίροις ζῆλον περὶ τὴν τύχην λαοῦ, πειρωμένου νὰ ἀνακύψῃ ἐκ τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν πλείστα αἷτια τὸν ἐβύθισαν, καὶ ἐμποιήσω αὐτοῖς τὴν γλυκεῖαν φρίκην, ἣν φιλοσόφου ψυχὴ αἰσθάνεται ἐνώπιον τοῦ θελκτικοῦ θεάματος ἀνθρώπου ἐπικζητούντος τὴν ἰδίαν τελείωσιν.

Ἐπιτραπήτω μοι δὲ νὰ προαναμνήσω τοὺς Ἑταίρους, ὅτι οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δυσπιστίαν πρέπει νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοῖς ἡ ἐμὴ ἐθνότης ἢ ἑλληνικὴ. Ἰσως ἐπλανήθην ἐν ταῖς ἐμαῖς παρατηρήσεσιν, ἢ, ὁρρότερον εἰπεῖν, ἐν τοῖς συμπεράσμασιν, ἅτινα ἐξήγαγον· τῆς πλάνης μου τὸ αἷτιον ὅμως ζητητέον ἐν τῇ ἀσθενείᾳ ἧς κέκτημαι διασκευτικῆς ἰκανότητος, οὐχὶ δὲ ἐν ταῖς ἐμαυτοῦ ἐθνικαῖς προλήψεσιν. Οὐδὲν ἀληθῶς συμφωνώτερον τῇ φύσει ἢ τὸ ἀγαπᾶν ὑπὲρ πάν ἄλλο τὸ ἴδιον ἔθνος. Τοιαύτη δὲ προτίμησις τοσοῦτον ἀρίσταται τῆς κοσμοπολιτικῆς ἀγάπης, ἣν ἐκθειάζουσιν ἄνθρωποι εἰς οὐδὲν οὐδέποτε προσκολλώμενοι, ὅσον ἴστανται πόρρω τῆς ἀρεσκείας ἢ ἀγάπῃ ἢ ἀληθείᾳ. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὁ παρατηρῶν μὲν μόνον ὅπως διδασχῇ, μεταδιδούς δὲ ἄλλοις τὰς ἰδίας παρατηρήσεις μόνον ὅπως καταστῇ ὠφέλιμος, θέον πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ βουλόμενος νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐνθάδε, τί μὲν τὸ πάλαι ὑπῆρξεν ἡ Ἑλλάς, τί δὲ κατόπιν ἐγένετο ἐκ τῶν κατασχουσῶν αὐτὴν μυρίων μεταβολῶν, θὰ ἀφίγητο πράγματα οὔτε τῇ Ἑταιρίᾳ ἀγνωστα, οὐδὲ παντὶ ἄλλῳ εὐπαιδεύτῳ ἀνθρώπῳ. Τῶν μεταβολῶν δ' ἡ ἐσχάτη, ἡ ἀπὸ τεσσάρων περίπου χρονολογουμένη αἰώνων, ἐβύθισεν αὐτὴν εἰς λήθαργον παραπλήσιον ἐκείνῳ, ἐν ᾧ διετέλει βεβυθισμένη ἡ Εὐρώπη πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων. Μόνον ἐν μακροτέροις διαλείμμασιν ἐξέφαιναν ἡ Ἑλλάς ἄμυδρά τινα σημεῖα ζωῆς· μόνον διὰ χρόνου προεφαίνοντο εὐάριθμοι λόγιοι ἀνὰ μέσον τοῦ ἔθνους, ὅπερ, εἰ καὶ ἐθαύμαζεν

αὐτοὺς καθ' ὑπερβολὴν, ἀναισθητοῦν ὅμως πρὸς τε τὴν φωνὴν αὐτῶν καὶ τὸ παράδειγμα, παρῶρα αὐτοὺς παρεργαζομένους οὐδεμίαν οὐδαμῶς ὡφέλειαν ἐντεῦθεν καρποῦμενον· οὐχὶ δ' ἄλλως ἐν νυκτὶ φρικῶδες καὶ ἀφρηγῆ ἄμαυροῦται τις μᾶλλον τὰς ὕψεις ἢ φωτίζεται ὑπὸ τῶν μετεώρων, ἅτινα ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἀυλακτομοῦσι τὴν ἀψίδα τοῦ οὐρανοῦ.

Μηδεὶς ἐρωτήσῃ με περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοὺς δεινούς τε καὶ ἀπαισίους. Ἡ ἀμαθία, θυγάτηρ τῆς τυραννίδος, οὐδέποτε βαδίζει ἀνευ τῆς δεισιδαιμονίας· ἡ δὲ δεισιδαιμονία ἄγει λεληθότως εἰς τὴν διαφθορὰν τῶν ἠθῶν. Ἐν κοινωνίᾳ μὴ κυβερνωμένῃ ὑπὸ νόμων σοφῶν καὶ δικαίων μάτην περιζητεῖται ἡ ἀρετή· ἐκὼν δὲ που γεννηθῇ τις ἐν ἀρετῇ, νομιστὴρ, κατὰ Σωκράτην, δῶρον θεοῦ μᾶλλον ἢ κατόρθωμα τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀγωγῆς.

Ἀληθεύει μὲν, ὅτι εὐρωπαῖοι ὁδοιπόροι, ὧν ἔνιοι οὐδὲ εἶδον πώποτε τὴν Ἑλλάδα, πεποθότες ἴσως, ὅτι, ὅπως γνωρίσῃ τις ἔθνος οἷον· δῆποτε, οὐδὲ τοῦ ἰδίου μελετητηρίου νὰ ἐκτοπίσῃ ἦτο ἐπὶ ἀναγκῆς, ἐβουλεύθησαν μὲν νὰ εἰκονογραφήσωσι τὴν διαφθορὰν τῶν νῦν Ἑλλήνων, προσέλομενοι ὅμως τὴν εἰς τὸ χεῖρον μίμησιν, ἐκακωτέχνησαν ζωγραφίαν φορτικὴν. Μόνον παρὰ τοῖς νῦν Ἑλλήσιν ἐπίστευσαν, ὅτι ἐθεῶντο ὅ,τι ἀνέκαθεν μὲν παρατηρήθη ἐν παντὶ δεδουλωμένῳ λαῷ, καὶ νῦν δὲ ἔτι παρατηρεῖται ἐν πολλοῖς ἔθνεσιν, ἅτινα δὲν κυβερνῶνται, πολλοῦ γε δεῖ, τοσοῦτον αὐθαίρετως καὶ αὐτογνωμόνως, ὅσον οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες. Διὰ λογισμοῦ, οὐδεμίαν οὔτε εἰς τὴν ὁρθότητα τῆς διανοίας, οὔτε εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς καρδίας αὐτῶν δόξαν φέροντες, οἱ προμνημονευθέντες παρατηρηταὶ συνεσώρευσαν καὶ κατελογίσαντο πρὸς τὴν νῦν γενεάν τῶν Ἑλλήνων τὰς κακίας καὶ τὰς ἀμαρτίας ἀπασῶν τῶν προγενεστέρων ἐξ οὗ χρόνου ἡ Ἑλλὰς ἀπέβαλε τὴν ἐλευθερίαν. Δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ νοήσωσιν, ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες ἦσαν θυμῷ κακιῶν, ἃς δὲν διέπραξαν αὐτοί. Λαοί, εἰς τοιοῦτον προβάντες σημεῖον, πάσχουσιν ὅμοια πρὸς ἀνθρώπους ἀτυχεῖς, γεννηθέντας ἐκ γονέων ἀπειρηκότων καὶ δὴ ἐκλελυμένων ὑπὸ τῆς ἀκολασίας· τοῦτο δὲ μόνον ἔξεστι νὰ ὀνειδίσῃ τις αὐτοῖς ἐπαικῶς, ὅτι δὲν μεταδιδιπῶσιν ἑαυτοὺς εἰς ἀντίστοφόν τινα δίαταν, ὅπως ἀπαλλαγῶσι κακιῶν συμφορῶν τε καὶ ἐργων· ἐντεῦθεν δὲ θὰ κατανόησῃ ἕκαστος ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες περὶ πολλοῦ ποιοῦνται νὰ διαφύγῃ τὸν ψόγον τοῦτον. Καὶ ἀληθῶς, πολλῶ μᾶλλον ἔνοχοι φαίνονται ὅσοι μὲν τῶν Ἑλλήνων πρῶτοι παρέσχον ἑαυτοὺς

νά διαφθαρώσιν ὑπὸ τοῦ χρυσίου τῶν Μακεδόνων, ὅσοι δὲ λησμονήσαντες τὰ λαμπρὰ παραδείγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας προγόνων, ὧν καὶ τοὺς τάφους ἔτι ἐβλέπον καὶ τῆς φωνῆς οὕτως εἰπεῖν ἤκουον, ἐπώλησαν ἣν παρ' ἐκείνων εἶχον κληρονομίην ἐλευθερίαν· πολλῶ μᾶλλον ἔνοχοι φαίνονται καὶ ὅσοι ἔπειτα παρενέβαλον προσκόμματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀγαίου Συλλόγου καὶ ὅσοι κατόπιν διὰ τῶν ἰδίων διανοιῶν ἐφειλκύναντο τὰ ὄπλα καὶ ἐπέβαλον ἐαυτοῖς τὸν ζυγὸν τῶν Ρωμαίων, καὶ ὅσοι τελευταῖον, τηροῦντες ἔτι φάσμα πολιτικῆς ἐλευθερίας, περιεῖδον εἰσβάλλοντας εἰς τὴν ἐκυτῶν πατρίδα τοὺς ἀγρίους Σκύθας. Πάντες οἱ Ἕλληνες οὗτοι φιορώνται ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ μᾶλλον ὑπαίτιοι τῶν δυστήνων ἀπογόνων, οἷς κατέλειπον ἅπαντα μὲν κακῶς ἔχοντα καὶ ἐπανορθώσεως χρῆζοντα, οὐδὲ μίαν δὲ κακίαν καὶ ἀμαρτήματος ὑπερβολήν. Καὶ τί ἠδύναντο νὰ ποιήσωσιν οἱ νῦν Ἕλληνες, ἄμειροι ἐλευθερίας, ἄμειροι χρημάτων, ἄμειροι φώτων καὶ παιδείας, ἐγκαταλειμμένοι μὲν ὑφ' ἀπάντων, ἐμπνέοντες δὲ ἄλλοις μὲν διάφορον σμικρὸν, ἄλλοις δὲ οἷκτον ἀνωφελεῖ, τοῖς δὲ πλείστοις τὴν ἐξ ἀπελπισμοῦ ἀδιαφορίαν;

Τί λοιπὸν ἐβλεπέ τις ἐν τῇ ταλαίῃ Ἑλλάδι, τῇ παλαιᾷ καὶ σεμνῇ ἐστίᾳ ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν; ὅ,τι παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς δεδουλωμένοις λαοῖς. Ὁ μὲν κληρὸς ἀμαθῆς καὶ δεισιδαίμων ἔφερε καὶ ἤγε κατὰ τὸ δοκοῦν λαὸν ἔτι ἀμαθέστερον· οἱ δὲ καλούμενοι εὐπατρίδαι ἐσεμνύοντο μὲν ἐπὶ φαντασιώδει εὐγενείᾳ, παινομένη ὑπὸ τῶν ἰδρωτῶν οὐπερ αὐτοὶ ἐκῆκον λαοῦ, ἀπεδείκνυντο δὲ ἐπὶ ταύτῃ τοσούτῳ μᾶλλον καταγέλαστοι, ὅσω ἀνὰ μέσον κυβερνήσεως καὶ λαοῦ ἰστάμενοι ἐξητελείζον κατ' ἀνάγκην ἐαυτοὺς πρὸ τοῦ εἰδώλου τῆς δεσποτείας, ὑφίσταντο δὲ συχνότερον ἢ καὶ ἐπίλοιποι τοῦ ἔθνους μερίδες τὰς πληγὰς αὐτοβούλου ἐκδικήσεως παρὰ τῶν κυβερνώντων· οἱ οἰκοδεσπόται πάλιν, ὑπὸ μὲν τῶν κακώσεων ἀπηυδαῖστοι, ὑπὸ δὲ τῆς δεισιδαιμονίας τυφλώτοντες, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπαιδεύωσι τοὺς υἱοὺς εἰς μαθήματα καλὰ καὶ ἐλευθερία· οἱ νέοι ἐπομένως, ἀπειρόκαλοι καὶ παντάπασιν ἄμειροι, εἶχον πρὸς τῇ ἀπαιδευσίᾳ σύσκηνον καὶ σύντροφον ἢ τὴν χαύνωσιν συμβαρίτου ἢ τὴν ρώμην ἀνθρώπου ὠμοῦ καὶ ἀγρίου.

Ἄν δὲ ποτε, ὅπερ λίαν σπάνιον, νεαρὸς Ἕλλην ἐξωκίετο ζητῶν ἐν Εὐρώπῃ ὅσα δὲν εὕρισκεν ἐν τῇ πατρίδι φῶτα, ἀρχοῦσαν αὐτῷ ὑπελάμβανε τὴν μελέτην τῆς ἱατρικῆς· ἢ δὲ Ἰταλία, εἰς ἣν ἀνέπλεον οἱ σπουδάζοντες, ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῖς τότε Ἕλλησιν ὅ,τι ἐπὶ τινα

χρόνον ὑπῆρξαν τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν αἱ στήλαι τοῦ Ἡρακλέους. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπεδήμουν ἐκεῖσε ἀμέτοχοι τῆς θεοῦσης προπαίδειας καὶ ὅλως ἀπαράσκευοι, ὅπως ἐκμάθωσιν ἐπιτήδευμα τι μᾶλλον ἢ ἐπιστήμην, καθ' οὓς μάλιστα χρόνους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ ἐνομιζέτο ἡ ἱατρικὴ ἀπλοῦν ἐπιτήδευμα, καρποῦς τῆς σπουδῆς ἀπεικονίζον εἰς τὴν πολυπλοκῇ πατρίδα ἅπαντας τοὺς πόρους τοῦ ποιεῖν τὸ πονηρὸν, σὺναμα δὲ καὶ τὴν οἴησιν, ἥτις παρακωλύει τοῦ πονηροῦ τὴν προαποδόξῃσιν ἢ τὴν θεραπείαν. Ενίοτε δὲ συνεδουζέτο τῇ μελέτῃ τῆς ἱατρικῆς ἢ τῆς θεολογίας· ἀνεφάνησαν δὲ θεολόγοι, προθύμως συγκαταβάδοντες εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ μὲν τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς, οἱ δὲ τῆς ρωμάνας Ἐκκλησίας, καὶ συντάξαντες πραγματείας ἀντιλογικὰς, ἐπιτηδεύουσιν νὰ ὑποτρέψωσι τὸ μῖσος, δι' οὗ ἐκαστέρα τῶν κοινοτήτων ἐτίμα τὴν ἐτέραν παρὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὰ παραργέλιμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ¹⁾.

Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ σπουδαὶ συναπῆρτιζον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἅπαντα τῶν λογίων τὰ ρῶτα, τῶν ἄλλων Ἑλλήνων χελεπῶς καὶ μέλις ἐπισταμένων ἀνάγκωσιν καὶ γραφῇ· σημειωτέον ὅμως, ὅτι οἱ πολλοὶ οὗτοι, καίπερ ἀναμεισβητήτως οἱ ἀμαθέστατοι ὄντες, οὔτε οἱ κατ' ἐξοχὴν δεισιδαίμονες ἦσαν, οὔτε οἱ μάλιστα διεφθαρμένοι. Τοῦτο δὲ τὸ πλεονέκτημα ὤφειλον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀμαθίαν, ἥτις, εἰ μὴδὲν ἄλλο, ἀπείργεν αὐτοὺς τῆς ἀναγκώσεως συγγραφῶν φαύλων καὶ βλαβερῶν. Ἡ μόνῃ τῆς Εὐρώπης χώρα, ἐν ἣ ἔξετυποῦντο βίβλοι χάριν τῶν νέων Ἑλλήνων, ἦτο ἡ Βενετία ²⁾. ἀλλὰ τὰ ἐν Βενετίας ἐπιστελλόμενα, ἐξαιρουμένων τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν λατρείαν καὶ τινων ἄλλων στοιχειωδῶν πρὸς χρῆσιν τῶν ἐκπαιδευτηρίων

¹⁾ Πολλὰ ἔτι θὰ ἠδύνατο ὁ βουλούμενος νὰ ἀνασκευάσῃ ἢ νὰ ὑποκορίσῃ ἐκ τῆς ὀνειδιζομένης τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ὁρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας καὶ, καθόλου εἰπεῖν, τῆς δεισιδαιμονίας. Ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι τὸ γένος Ἑλλήν, γράφω δὲ ἐνθάδε εἰκόνα τῆς νῦν καταστάσεως τῶν πολιτῶν μου, οὐχὶ δὲ ἀπολογία τῶν πάσαις ἡμαρτημένων αὐτοῖς, ἅτινα κοινὰ εἶχον πρὸς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς ὑφηλίου. Ὁ δίκαιος ἀναγνώστης, ὁ μέσον ἑαυτὸν αἰείποτε φυλάσσων καὶ μήτε θυμῷ μήτε εὐνοίᾳ χαριζόμενος, ἃς διεξέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν παρὰ τοῦ Γουλιέλμου Ἡτωνος (Williams Eton) συντεταγμένην «Ἱστορικὴν καὶ πολιτικὴν Εἰκόνα τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους».

²⁾ Ἐκκλησιαστικὰ τινὰ ἢ ἐριστικὰ πονήματα ἐτυπώθησαν ἐν Ἰασίῳ, πρωτεύουσιν τῆς Μολδαβίας, καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ, πρωτεύουσιν τῆς Βλαχίας, περὶ τὰ τέλη τῆς 15' καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 17' ἐκατονταετηρίδας.

ἐνθα ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία ἑλληνική, ἦσαν κακὸς ἔηλα πονήματα, ἀμοιροῦντα κομψότητος καὶ χάριτος, αὐξάνοντα δὲ τοῦ ἔθνους τὴν ἀμαθίαν μᾶλλον ἢ τὰ φῶτα. Κατὰ καλὴν τινα μένον τύχην ἀφείλομεν εἰς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος πισστήρια τὴν μεταφράσιν τοῦ Τηλεμάχου τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου τῆς Καμβραὶ καὶ τὴν παρὰ τοῦ Ρολλίνου ἀρχαίαν ἱστορίαν· ἀμρότερα δὲ ταῦτα δὲν ἐφάνησαν ἀλυσιτελεῖ πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ὥς θὰ δεῖξωμεν παρακατιόντες.

Ἐν τοιαύτῃ ἐλασινότητι διετέλεσε τὸ ἔθνος μέχρι τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπερμεσότητος. Ἀλλὰ καὶ ἀνὰ μέσον τῆς πυκνῆς σκοτίας, ἥτις ἐκάλυπτε τὴν ὕψιν τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος, ὁ προσεκτικὸς παρατηρητὴς εὐχερῶς διεώρα, ὅτι τῶν ἀδυνάτων ἦτο νὰ διαρκέσῃ τὸ κακὸν ἐπὶ μακρότερον χρόνον. Ἐνθεν μὲν τὰ ἐλγάρθιμα ἐκπαιδευτήρια, ἐν οἷς ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία ἑλληνική, παρὰ πᾶσαν ἀτερπῆ τῶν διδακτικῶν μεθόδων ἀτέλειαν, παρὰ πᾶσαν δ' ἀμαθίαν καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην τῶν καθηγητῶν καὶ τὴν ἐντεῦθεν προκύπτουσαν ἐλαχίστην ὠφέλειαν, διέσωζον παρὰ τῷ ἔθνει τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου γλώσσης, ὡς ἱεροῦ πυρὸς, μέλλοντός ποτε νὰ ζωογονήσῃ αὐτό. Ἐνθεν δὲ κενοδοξία ἐθνική, καταγέλαστος μὲν ἐν τοῖς αἰτίαις, σωτήριος δὲ ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς, ἐποίει τοὺς Ἑλληνας τοσοῦτον ὑπερηφάνους ἐπὶ τῇ τοῦ γένους καταγωγῇ, ὅσον θὰ ἐπῆρτο καὶ ἐμμεγαλύνει ὁ ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὸ γένος ἔλκων ἐκ τοῦ Μιλτιάδου ἢ τοῦ Θεμιστοκλέους. Αὕτη δὲ πάλιν ἡ κενοδοξία, συναφθεῖσα πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν καὶ τοὺς ἀναξίους καὶ ἥμιστοι πολιτικούς τρόπους τῶν κατακτητῶν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἐπεισε μεγίστην τοῦ ἔθνους μερίδα νὰ ὑπολαμβάνῃ ἐαυτὴν ἀείποτε αἰχμάλωτον, οὐδέποτε δὲ δοῦλην¹⁾. Ραδίως λοιπὸν, ὡς εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡδυνάτο τις νὰ προῖδῃ, ὅτι τοιαύτη πραγμάτων κατάστασις οὐδενὸς ἄλλου ἔχρηζε πρὸς μεταβολὴν ἢ τῆς συνδρομῆς καιρῶν εὐνοϊκῶν καὶ καταλλήλων περιστάσεων.

Σημειώσεως ἄξιον φαίνεται, ὅτι μία τῶν καταλλήλων περιστάσεων ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος χρόνος, καθ' ὃν τὸ πνεῦμα τῆς πεφωτι-

¹⁾ Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἔλαθε τὸν προμνημονευθέντα βρετανὸν Ἱστονα· λόγον ποιοῦμενος οὗτος περὶ τῶν νῦν Ἑλλήνων ἐπισυνῆψε· «ὡς ἵπποι θυμοειδεῖς θάκνουσι τὸν χαλινόν· ἀγανακτοῦσι δὲ ἐπὶ τῷ βαροῦντι τὸν τράχηλον αὐτῶν ζυγῶ· ὥς ἀποσεῖσωσιν αὐτόν· μέγας βήμασι χωροῦσι πρὸς τὸ στάδιον τῆς δόξης».

σμένους μερίδας τῆς Εὐρώπης, μαστὸν ἤδη καὶ διακορὲς καὶ τῶν συστημάτων καὶ τῆς σχολαστικῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπιστημῶν, ἥ τις δὲν ἦτο εἰσέτι τέλειον ἐγκαταλειμμένη, ἥσθετο τὴν ἀνάγκην νὰ τέμῃ νέαν ὁδὸν, ἕνα μόνον προῖσταν ἑαυτῷ καθηγεμόνα, τὴν πιστὴν καὶ ἀκριβῆ τῶν γεγονότων παρατήρησιν. Ἡ αἰσία δὲ ἀνακάλυψις αὕτη ὠδήγησε τοὺς Εὐρωπαίους εἰς ἑτέραν οὐχ ἦττον σπουδαίαν, καθ' ἣν τὰς γνώσεις ἡμῶν ὑπέλαβον οὐχὶ μέρη χωριστὰ ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ διαφόρους κλάδους ἐνὸς μεγάλου δένδρου, διάφορα μέρη πελωρίου οἰκοδομήματος, ὧν ἕκαστον δὲν ἡκριβύτο ἀν μὴ συνεξητίζοντο ἀπασαί τούτου αἱ πῦθναί σχεσεις πρὸς τὸ ἐπίλοιπον. Ἡ Γαλλία ἔσχε τὴν δόξαν τοῦ ἰδεῖν ἐν ταῖς ἑαυτοῖς κόλποις τὴν ἑνωσιν φιλοσόφων, οἱ τινες πρῶτοι, μεσοῦσης τῆς ληξιάσης ἑκατονταετηρίδος, κατέβαλον τὰ θεμέλια κτιρίου εὐρυτάτου, τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας. Τὸ δὲ φῶς, τὸ ἀνατείλαν ἐκ τῆς φιλολογικῆς ταύτης μεταβολῆς, ἐπόμενον τοῖς αὐτοῖς νόμοις τοῦ φωτός τοῦ φυσικοῦ, διέδωκεν ἐξ ἀνάγκης τὴν λαμπρότητα πολλῶ προσωτέρῳ τῆς ἰδίας ἐστίας, ὅπου δὲν προσέκρουεν εἰς ἀμπόδια. Εἶδαμεν ἤδη, ὅτι τὰ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀμπόδια ἦσαν μέγιστα· ἀλλ' ὡσαύτως παρετηρήσαμεν, ὅτι τὰ ἀμπόδια ἐκεῖνα ἀπαντα ἀντιστοιχοῦντο ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων, ἃ τινὰ περιέβαλpen ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μερίς. Οἱ Ἑλληνες, σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ καταγωγῇ τοῦ γένους, οὐ μόνον δὲν ἔμυσαν τὰ ὄμματα πρὸς τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὑπέλαβον τοὺς Εὐρωπαίους ἀπλοῦς ὀφειλέτας, ἀποτίνοντας μετὰ τόκων ἀδρῶν κεφάλαιον, ὅπερ εἶχον λάβει παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων.

Τῷ 1766, πεντεκαίδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας, ἐξηνέχθη τὸ πρῶτον εἰς φῶς παρὰ τοῖς Ἑλλησι Φυσικῇ Πειραματικῇ μετὰ πινάκων καὶ Λογικῇ· ἀμφοτέρω δὲ τὰ πονήματα, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ συντεταγμένα καὶ ἐν Λεῖψζι ἐκδοθέντα ὑπὸ δύο σεβασμίων ἑλλήνων κληρικῶν, ἦσαν ἀληθῶς τοσοῦτον εὖ καὶ καλῶς ἐργασμένα, ὅσον συνεχώρουν τοῦτο αἱ περιστάσεις, ἐν αἷς διετέλουν οἱ φιλοπονήσαντες. Ὁ τὴν Λογικὴν συγγράψας ἐξέδωκε μετ' οὐ πολὺ μετάρρῃσιν τῶν Μαθηματικῶν τοῦ Σηγνέρου, ἐν δὲ τῇ καθωμλημένῃ μετὰ τοῦ κειμένου ἀπέναντι, μετάρρῃσιν πονηματοῦ ἀπονεμομένου τῷ Βολταίρῳ καὶ ἐπιγραφὴν φέροντος «Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν Ἑκκλησιῶν τῆς Πολωνίας». Ὁ αὐτὸς κληρικὸς τῷ 1786 καὶ 1791 ἡρμήνευσεν εἰς ἔρρυθμον ἑλληνικὸν λόγον τὰ Γεωργικά καὶ τὴν Αἰνεΐδα τοῦ Βεργιλίου· τοῦτο δὲ τὸ ἔργον, ὅπερ διὰ τῶν

ἐπισυνημμένων σημειώσεων καταμηνύει τὸν ζῆλον, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν πολυμαθίαν τοῦ ἐρμηνευτοῦ καὶ ὅπερ θὰ ἠδονίμει τιμώμενον ὡς φιλο-
λογικὸν ἀριστούργημα, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ μετενεχθῶσι νεκρᾶς γλιώσσης
καλλὸν καὶ εἰς γλιώσσαν ἑτέραν ἐπ' ἴσης νεκρᾶν. θεὸν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν
ὑπὸ παντὸς δικαίου παρατηρητοῦ τοσούτω μᾶλλον, καθ' ὅσον λίαν εὐ-
κρινῶς χαρακτηρίζει τὴν νῦν κίνησιν τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι, ἀγ-
γέλλον, ὅτι ἡ ἐνεργουμένη αὐτόθι μεταβολὴ οὐδενὶ τρόπῳ δύναται νὰ
ἀνασταλῇ ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως τῷ 1788, δευτέρῳ ἔτει
ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Γεωργικῶν, ὁ Παύλος ἐν ταῖς περὶ Ἑλληνικῶν
Φιλοσοφικαῖς Ἐρεῦναις, μετὰ στόμφου καὶ πεποιθήσεως ἀνδρὸς θεο-
πρόπου, ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης ἀπάσης, προσεφέτευσεν, ὅτι ἀμαθία καὶ
θεοσιθαμιονία κατέβαλον παρὰ τοῖς Ἑλλησι ρίζας τοσούτον στερεας καὶ
βαθείας, ὥστε οὐδεμίαν δύναμιν ἀνθρωπίνην ἴσχυε νὰ ἀνασπᾷ αὐτάς.
Ἄν ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀκριβώσῃ τὰ τότε παρὰ τοῖς Ἑλλησι συμβαίνοντα
καὶ ἂν ἤρυνε φιλοσοφικῶς, ὡς ἀγγέλλει ἡ κομπώδης τοῦ πονήματος
αὐτοῦ ἐπιγραφὴ, ἐπισκοπῶν τὸ ἔκτοπον τοῦτο φαινόμενον, τὴν τοῦ Βερ-
γιλίου δηλονότι μετάφρασιν παρὰ λαῶ μόλις ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος
ἀνακλύπτοντι, θὰ ἐτεκμαίρετο, ὅτι τὰ πνεύματα διετέλουν ἐν ἀναβρασμῷ.
Οὕτω καὶ οἱ κλάδοι εὐθαλοῦς δένδρου καὶ εὐσθενοῦς, καμπτόμενοι ὑπὸ
τοῦ βάρους δυνάμεως ἄλλοτρίας, ἐάν ποτε ἀπαλλαχθῶσι τοῦτου, υπερβαί-
νουσι τὸ σημεῖον τῆς κινήσεως, ἐν ᾧ ἔδει νὰ σταθῶσιν, ἀναλαμβάνουσι
δὲ τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν οὐχὶ πρότερον ἢ μετὰ πλείους δονήσεις.

Ἀλλ' ἐπανέρχομαι εἰς τοὺς χρόνους, ὅτε τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι
ἐξάνησαν πραγματεῖαι Φυσικῆς καὶ Λογικῆς συντεταγμέναι κατὰ τὴν
μέθοδον τῶν περωτισμένων τῆς Εὐρώπης λαῶν. Ἐνταῦθα δὲ ἀποκαλύ-
πτεται τοιαύτη συνδρομὴ περιστάσεων ποικίλων μὲν, εἰς τὸ αὐτὸ δὲ
τεινουσῶν τέλος, ὥστε οὔτε εἰς ἐκάστην δύναμαι νὰ ὀρίσω τὴν ἐν τῇ
σειρᾷ τῶν γεγονότων προσήκουσαν αὐτῇ θέσιν, οὔτε ἐπιεικῶς νὰ κρίνω
ὁποῖαν τινὰ ἐκάστη τούτων ἔσχε ροπὴν εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησι
τελειουργουμένην ἠθικὴν μεταβολήν. Ἴσως δὲ παραπλήσιόν τι ἐγγεί-
ρημα θὰ ἀπεδείκνυτο ἥκιστα φιλοσοφικόν, διότι οὐδεμίαν παρ' οὐδενὶ λαῶ
οὔτε ἠθικὴ οὔτε πολιτικὴ μεταβολὴ διενηργήθη ἐξ αἰτίων μεμονωμένων.
Πρὸς ἄλλοιόσιν τῆς κατὰστάσεως ἐνδὲ ἀνθρώπου ἀρκεῖ πολλάκις ἐν
μόνον αἴτιον· ἀλλ' οἱ συνειλεγμένοι εἰς κοινωνίαν ἄνθρωποι οὔτε κλο-
νοῦνται οὔτε μεθίστανται ἄλλως πῶς ἢ ὑπὸ αἰτίων πλείονων καὶ συνε-
χῶν. Ἀπορῶν μοι λοιπὸν ὑπολαμβάνω τὸ παραστήσαι ἐν τῇ φυσικῇ

αὐτῶν τάξει τὰ σπουδαιότατα τῶν γεγονότων, ἅτινα δυνατόν νὰ νομισθῶσιν αἷτια τῆς νῦν καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος· τῶν μὲν πλείστων ἐκ τούτων αὐτόπτης ἐγενόμην ἐγὼ, τὰ δὲ ἐπίλοιπα συνέλεξα ἐκ μαρτύρων ἐπ' ἴσῃ αὐτῶν ἐωρακότων.

Ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἤ, ὀρθότερον εἰπεῖν, εἰς τὰ ὀνειροπολήματα τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτοῦ προσεκολλῶντο ἀπὸ μακροῦ χρόνου μετὰ τῆς αὐτῆς ἐκείνης δεισιδαιμονίας, ἥτις παρέφθειρε καὶ ἐξήλλαξε τὴν ἀπλουστάτην τῶν θρησκειῶν, τὰ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν μνημονευθέντα πονήματα ὑπὸ πλείωνων μὲν καθηγητῶν ὑπέληφθησαν κακιστορίᾳ τοῦλάχιστον ἀνωφελῆς, ὅς' ἀπάντων δὲ σχεδὸν τῶν σπουδαζόντων ἐνομιόσθησαν πρᾶγμα τι διεγείρον περιεργίαν, περὶ οὗ ἔδει τοῦλάχιστον νὰ γινώσκωσι καὶ αὐτοὶ νὰ εἰπωσὶ τι. Τῆς νεολαίας δὲ ἡ περιεργία, καίπερ ἀρκούντως συντηρουμένη καὶ αὐξανομένη διὰ τῆς ἐρμηνείας τῆς νέας ἐκείνης Λογικῆς, ἥτις κακῇ μοίρᾳ ἐπὶ βραχύτατον μόνον χρόνον ἐδιδάχθη ἐν τινὶ τοῦ "Αθω σχολῇ,¹⁾ θὰ ἀπέβαινε ἀναμφιβόλως ἀλυσιστελής εἰς τὸ ἔθνος, ἂν οἱ Ἕλληνες ἔμενον πένητες, ὡς τὸ πρόσθεν, καὶ σιτῶν δίχην ἔζων ἐν τῇ ἀθυρίᾳ, τῷ οἰκτρῷ τούτῳ καρπῷ τῆς καταδυναστείας, τῆς τὰ λογικὰ ὄντα υποβιβάζουσας εἰς τᾶξιν κτηνῶν. Πᾶς ἄνθρωπος φροντίζει ἐν πρώτοις νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν ἑαυτοῦ βίον· ἐπειδὴ δὲ ἐν χώραις δεσποτικῶς κυβερνωμέναις αἱ τῆς ἀσφαλοῦς συντηρήσεως δυσχερείαι αὐξάνονται ἀνὰ λόγον τῆς καταδυναστείας, ὀφείλει ἀδιαλείπτως νὰ ἐπιζητῇ τρόπους τῆς ἄρσεως τῶν δυσχερειῶν· ἅμα δ' ἐπαρκέσας εἰς τὴν πρώτην ταύτην τῆς φύσεως χρεῖαν καὶ ἐπωσοῦν καταστήσας ἥττον ἐπισφαλῆ τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν, στρέφει τὰ βλέμματα κύκλῳ ζητῶν νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ. Τοιαύτη μὲν αἰέποτε καὶ πανταχοῦ ἐγινώσθη ἡ πορεία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοιαύτην δὲ καὶ ἐγὼ ἀνεύρον αὐτὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Κατὰ τοὺς χρόνους, περὶ ὧν λαλῶ, οὕτε ἐλευθε-

¹⁾ Τὴν λογικὴν ἐδίδασκεν αὐτὸς ὁ συγγραφεύς· εἶναι δὲ τὰ νῦν ὁ σεβάσμιος κληρικὸς ὁ πρεσβύτερος τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, πρῶτος καὶ οὗτος τελεσφόρος συμβαλλόμενος εἰς τὴν νῦν παρὰ τοῖς Ἕλλησι τελουμένην ἡθικὴν μεταβολήν. Ἀσμενέστατα δ' ἀπονέμω αὐτῷ τὴν ἐμὴν μερίδα τῆς ὑπὸ τοῦ ἔθνους ὀφειλουμένης εὐχαριστίας, ὁδὸν ἄσμενος αἰέποτε ἀνακαλῶ εἰς τὴν μνήμην ἣν περ ἐν τῇ ἑμαυτοῦ ψυχῇ, νέου ἔτι ὄντος, ἐξήγειρεν ἀμιλλαν ἢ τῆς Λογικῆς ἐκδόσεως, πρὸς ἣν ὀφείλω τὰς ὀλίγας μου γνώσεις.

ρίας απέλαυνον οἱ Ἕλληνες, οὔτε πλοῦτου τοσούτου, ὅπου ἔδει νὰ ἀπολαύη λαὸς, οἰκῶν χώραν πολλῶν ἄλλων διαφέρουσιν ἐπὶ ἀφθονίᾳ καὶ ποικιλίᾳ τῶν ἐν αὐτῇ φερόμενων. Ἀληθεύει μὲν, ὅτι καὶ νῦν ἔτι πόρρω ἀπέχουσι τοῦ εἶναι πλούσιοι· δὴς ὅμως ἄξια λόγου γεγονότα συνετέλεσαν ἵνα ἀποδείξωσιν αὐτοὺς ἥττον πένητας καὶ ἐμβάλωσι ταῖς κατεπτοημέναις αὐτῶν καρδίαις ἂν μὴ τὴν τόλμην τῆς εὐεστοῦς καὶ τῆς ἐλευθερίας, τοῦλάχιστον τὸ θάρρος τῆς ἐλπίδος, ὡς ὑποδείξαντα αὐτοῖς τὸ τε αἷτιον τῆς δυστυχίας αὐτῶν καὶ τὸ δυνατόν τῆς παύσεως τῶν ὀλεθρίων ταύτης ἐπακολουθημάτων.

Διὰ τῆς νέας τροπῆς, ἣν παντοειδεῖς περιστάσεις ἔδωσαν εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐμπορίου, πολλοὶ τῶν ἑλληνικῶν οἰκῶν ὑπερεπλούτησαν ἐν χρόνῳ βραχεῖ· πρῶτον δὲ τότε ἠκούσθη τοῦ ἑκατομμυριούχου τὸ ὄνομα παρὰ λαῶν, εἰθισμένῳ νὰ νομίζῃ ὀλίβους καὶ εὐδαίμονας τοὺς ὀλιγοστοὺς ἄνδρας, τοὺς κεκτημένους κεφαλαίον ἑκατὸν πουνγρίων (περὶ τὰς 85,000 φράγκων). Οἱ νεόπλουτοι οὗτοι ἦσαν μὲν ἔτι κατὰ κακὴν μοῖραν πλούσιοι μόνον καὶ οὐδὲν πλεόν, ἐνόησαν δὲ ταχέως, ὅτι, ἂν ἡ τύχη ἐπαθαφιλεύετο τυφλοῖς ὄμμασι τὰ ἀγαθὰ, ἔχρηζον αὐτοὶ ὀφθαλμῶν καὶ δὴ ἔξυδερκεστάτων, ὅπως διασώσωσι καὶ πολλαπλασιάσωσι τὰ δῶρα ἐκείνης. Εἰθισμένοι τέως νὰ ἐπασχολῶσιν ὑπαλλήλους ἄλλοδαπούς πρὸς διεξ-
γωγὴν τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, ἔκριναν αὐτοὺς οὐχὶ ἀναγκάτους, ἀντικατέστησαν δ' αὐτ' αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νέους ἐγγχωρίους, ἡναγκασμένους ἀπὸ τοῦδε νὰ διδάσκωνται διὰ τοῦ δελεάσματος ἄδροτάτων μισθῶν.

Ἡ σπουδὴ τῶν διαλέκτων πλειόνων χωρῶν, πρὸς ἃς διετέλουν ἐν ἐπιμιξίᾳ ἐμπορικῇ, ἔδιδεν αὐτοῖς χροιάν τινα παιδείας καὶ φιλολογίας· καὶ τὴν Λογικὴν δὲ ἐμελέτων λεληθότως, ἐκμανθάνοντες τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν διπλογραφίαν, αἵτινες ἐπόριζον τῷ πνεύματι τὰς μεθόδους τοῦ ἀνακαλύπτειν τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ ἀναβαίνειν μέχρι τῆς πρώτης τοῦ ἀμαρτήματος πηγῆς. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐδιδάσκοντο ξένους διαλέκτους ἐνόησαν καὶ ὅπόσον ἐπλεονέκτουσαν οἱ τε σπουδάζοντες πρότερον τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον καὶ οἱ ἀποδημοῦντες ὅπως ἐκμάθωσιν ἐκείνας ἐν ταῖς χώραις καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς, ἐνθα ἐλαλοῦντο. Τὰς ψυχὰς τῶν νέων κατέλαβε παραχρῆμα πόθος τοῦ διδάσκεισθαι καὶ τοῦ ἀποδημεῖν· τοῦτον δὲ τὸν πόθον ἐπὶ μᾶλλον ἐπληρύνεσεν ὡς εἰκὸς ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου πλοῦτου ἐμπνεομένη ἐπιθυμία τοῦ τε ἐπεκτείνειν τὸ ἐμπόριον διὰ καταστημάτων ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ καὶ τοῦ πολλαπλασιάσαι ἐν αὐτῇ τῇ πατριδ'.

τὰ τῆς παιδείας μέσα, εἰ μὴ χάριν ἑαυτῶν, τοῦλάχιστον πρὸς ὄφελος τῶν ἰδίων τέκνων. Ἐν χρόνῳ λοιπὸν οὐχὶ μακρῷ ἵδρυσαν οἱ κεφαλαιοῦχοι νέα καταστήματα ἐμπορικὰ ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἰταλίας, ἐν Ὀλλανδίᾳ, πολλὰ τοῦ τῆς Γερμανίας, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐν Τεργέστη, ἔνθα νῦν ἀνμᾶζει ἀποικία ἑλληνικὴ ἐκ πλείονων ἑκατοντάδων οἰκων. Οὕτω δὴ τὸ ἐμπόριον, διαδόν τὴν εὐμάρειαν εἰς τὸ ἔθνος, ἤρπασεν ἀπὸ τῆς ἀργίας παμπόλλους τῶν ἑλλήνων νεανιῶν καὶ διεσκέδασεν αὐτοὺς εἰς πλείονας χώρας τῆς Εὐρώπης, χρηρῆγσαν συγχρόνως τῇ ἐν Ἑλλάδι νεολογίᾳ πολυαριθμότερα διδασκαλίᾳ μέσα διὰ τῆς πληθύος τῶν ἐκπαίδευτῶν. Ἡ ἀμιλλὰ, ἥτις ἐμελλεν ἐντεῦθεν νὰ προκύψῃ, ἔπεισε πολλοὺς τῶν νέων τούτων, ἅμα διανύσαντας τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς οἴκοι ἐκπαίδευτῶν, νὰ ἀποδημήσωσι καὶ συμπληρώσωσι τὰς σπουδὰς ἐν Εὐρώπῃ. Πολλοὶ δὲ τῶν προωρισμένων εἰς τὸ ἐμπορικὸν στάδιον, ἐκλιπόντες τὰ καταστήματα, κατέφυγον εἰς τι πανεπιστήμιον. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἀπεδείχθησαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς αὐξήσεως τοῦ πλούτου παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν· οὐδὲν ὁμῶς συνετέλεσε μᾶλλον ἵνα ἐξεγείρῃ τὴν ἀμιλλαν, ἐπιτείνῃ τὸν ἀναβρασμὸν τῶν πνευμάτων καὶ ἐμβάλῃ θάρρος ταῖς ψυχαῖς τῶν Ἑλλήνων ἢ τὸ γεγονός τόδε·

Τῷ 1769 ἐκήρυξεν ἡ Ρωσσία πόλεμον πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ Τουρκία, καίτοι ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποβαλοῦσα πολὺ τῆς ἀγρίας ἐκείνης δραστηριότητος, δι' ἧς ἐνέπνεε φόβον εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις οὐχ ἦττον ἢ εἰς τοὺς ἰδίους ὑπηκόους, διέσκιζεν ἔτι ἐπὶ τινι μεγάλῃ, καθιστῶντος αὐτὴν ἔτι σεβαστὴν. Διὰ γοητεύματος, οὐχὶ ραδίως συναρμολογουμένου τῇ προόδῳ τῶν φώτων καὶ ἰδίως τῇ τελειώσει τῶν τακτικῶν ἐν Εὐρώπῃ, ἐφαντάζοντο ἔτι οἱ Εὐρωπαῖοι, ὅτι ἐν τῇ Τουρκίᾳ ἔβλεπον τοὺς ἥρωας ἐκείνους, οἵτινες, καταλύσαντες τὸ κράτος τὸ ἀνατολικὸν καὶ διωξάντες τοὺς Βενετοὺς ἀπὸ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου, εἰσέβαλλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Γερμανίας, τολμήσαντες νὰ πολιορκήσωσιν, ἀλλ' ἀποτυγχόντες νὰ γίνωσι κύριοι τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς. Τὸ γοητευμα τοῦτο διὰ παντὸς ἡ Ρωσσία διεσκέδασεν, ἀποδείξασα τῇ Εὐρώπῃ, ὅτι ὁ τῆς δυνάμειος ὄγκος, ὃν ὑπελάμβανεν εὐσχαρλίαν κράτους εὖ συντεταγμένου καὶ σθεναροῦ, ἦτο ὑδρίασις, μέλλουσα θάπτον ἢ βράδιον νὰ ὠθήσῃ τὸ κράτος τὸ ὀθωμανικὸν εἰς τὸν ὕληθρον. Ἀλλ' ὁ ἐνδοξος πόλεμος δὲν ἐξήγαγε μόνον τοὺς Εὐρωπαίους ἐκ τῆς ἀπάτης, διότι ἡ Ρωσσία, σύμφωρον ἑαυτῇ ὑπολαβοῦσα νὰ θεραπεύσῃ τοὺς Ἑλληνας, οὓς ἠλπίζεν ὅτι μιᾷ τῶν ἡμερῶν θὰ συγκατέλεγεν εἰς τοὺς

ἰδίους ὑπηκόους, παρέλαβε πολλοὺς τούτων εἰς τὰς τάξεις τῶν μαχητῶν αὐτῆς καὶ περιεποιήσατο αὐτοὺς διὰ τιμῶν τε καὶ ἀνταμοιβῶν. Οἱ νέοι ἐπίκουροι ἡσπάζαντο ὡς ἴδιον ἀγῶνα τὸν τῆς ἐν Πετροπόλει αὐλῆς· τῶν δὲ ρωσικῶν ὅπλων ὁ θρίαμβος κατέστη ὑποκείμενον εὐχῶν σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ὀρμωμένου ἐξ ἐλατηρίων διαφόρων. Οἱ μὲν δηλονότι ἐφρόντιζον ἀπλῶς νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ἀδικίαν τῶν καταδυναστευόντων, οἱ δὲ τὸν ρωσικὸν ἀγῶνα ἐκήρυττον ἀγῶνα αὐτῆς τῆς θρησκείας καὶ ἐβλέπον ἐν τοῖς Ρώσοις τοὺς ἀνακαινιστὰς τῶν ἰδίων κατεργημένων ἢ ἐξισλαμισμένων ναῶν· ἔνιοι δὲ, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ ἀπαντῶντες εὐάριθμοι συνετοί, ἐφρόνουν, ὅτι οἱ Ρῶσοι ἦσαν ἀπλῶς προωρισμένοι νὰ παρασκευάσωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνας, οἱ τοῖς Ρώσοις ὑπηρετήσαντες, ψευθέντες πάσης ἐλπίδος ἔνεκεν τῆς εἰρήνης, ἦν συνωμολόγησαν αἱ τέως ἐμπόλεμοι δυνάμεις, ὑπέκυψαν μὲν αὐτῇ εἰς τὸν ζυγόν, ἐνεφοροῦντο δὲ αἰσθημάτων ἀλλοιῶν ἢ τὸ πρόσθεν. Πεποιθότες ἦδη, ὅτι οἱ καταδυναστεύοντες ἦσαν ἄνθρωποι εὐεπίθετοι, καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ Ἕλληνας ἐπάταξαν μὲν ἐκείνους συμμαχοῦντες τοῖς Ρώσοις, θὰ ἐπάτασσον δὲ αὐτοὺς καὶ χωρὶς συμμάχων, ἂν ὠδηγοῦντο ὑπὸ στρατηλατῶν ἐπιτηδείων, συνήθοντο τότε πρῶτον σπινθήρας ὑπερηφανίας, οὗς τουρκικὴ τις συστολὴ καὶ μετριότης ἐκώλυσε νὰ ἐξαφθῶσιν εἰς μεγάλην φλόγα· διότι, ὅσον οἱ Ἕλληνας ἐθάρρουν, τοσοῦτον ἐδειλίων καὶ ἐταπεινοῦντο οἱ Τούρκοι, ἀναγκασθέντες ἐπὶ τέλους νὰ περιθάλψωσιν οὗς τέως ἐκάρουν ὡς κτήνη. Τὴν ἀθυμίαν δὲ ταύτην ἠϋΐστησαν καὶ ἄλλαι περιστάσεις. Οἱ ρῶσοι πρόξενοι, ἀρνούμενοι κύρος ἐκ τῆς ἐνδοξοτάτης εἰρήνης, ἦν ὁ μονάρχης αὐτῶν εἶχε συνωμολογήσῃ τοῖς Τούρκοις, ἤσκουν δικτατωρεῖαν τινὰ ἀπανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Πλέον ἢ ἀπαξ ἤρπασαν τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως τῶν κυβερνώντων ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι ἐγένοντο ὑπηκοοὶ τοῦ Τσάρου ἢ ὑπηρετήσαν τοῖς Ρώσοις. Καὶ οἱ πασάδες δὲ καὶ οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἐπιμεληταί, οἱ τέως ἐκ θρησκευανίας τινὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς Πύλης ἀποδεχόμενοι ὡς ψηφίσματα θεῖα, ἀναπολοῦντες κατὰ νοῦν τὰ ἀποτελέσματα πολέμου, οὗ τινος καὶ αὐτοὶ ἐγένοντο ἢ συμμέτοχοι ἢ αὐτόπται, ἤρξαντο νοοῦντες, ὅτι ὁ ἀνδριὰς, ᾧ προσκύνουν, ἵστατο ἐπὶ ποδῶν πηλοῦ. Τὰς ἐπιταγὰς τοῦ σουλτάνου ἐδέχοντο μετ' ἀγερωχίας καὶ ὡς συνάρχοντες μᾶλλον ἢ δοῦλοι. Ἐνιοι τῶν πασάδων ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας· καὶ νῦν δὲ ἔτι ἀρχοῦσι τινες, ἐφ' οὓς ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀσχετὴ ἐξουσίαν ἐπιφαλῇ. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀπειθεία, ἐπακολούθημα τοῦ αὐτοῦ αἰτίου,

τοῦ ἐμβαλόντος τοῖς Ἑλλησι τόλμην καὶ ἑπαρσιν, συνετέλεσεν ἔτι μάλλον εἰς τὴν κραταίωσιν τῶν αἰσθημάτων τούτων.

Οἱ νησιῶται τοῦ Αἰγαίου μέχρι μὲν τῶν χρόνων, περὶ οὓς ἀσχολούμεθα, μετήρχοντο τὸ ἐμπόριον ἔχοντες σκάφη ματρίου μεγέθους καὶ ἐπιχειροῦντες παράπλους μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ νήσου εἰς νήσον, πλοῦς δὲ μακροτέρους μέχρις Εὐξείνου καὶ Αἰγύπτου. Κατόπιν ὅμως ἡ προμνημονευθεῖσα νέα τοῦ ἐμπορίου τροπὴ, ἡ διαχεόμενος εἰς τὸ ἔθνος πρωτοφανὴς πλοῦτος, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐλάττωσις τοῦ κύρους τῆς κυβερνήσεως παρώρμησεν ἐνίοις τῶν νησιωτῶν νὰ ναυπηγήσωσι πλοῖα φορταγωγὰ κατὰ μίμησιν καὶ τρόπον τῶν Εὐρωπαίων. Τὰ πρῶτα ναυπηγηθέντα πλοῖα ἐξέπληξαν ἅπαντας πλὴν τῆς κυβερνήσεως. Εἴτε ἐξ ἀμαθείας, εἴτε ἐκ καταρρονήσεως, εἴτε ἐκ τῆς ἀνάγκης ἅμα καὶ τῆς εὐμαρείας τοῦ εὐρίσκειν παρὰ τοῖς Ἑλλησι πρὸς ἐξάρτισιν τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ οὐς περ μάτην παρὰ τοῖς ὀθωμανοῖς αὐτοῖς θὰ ἐξήτει ναυτίλους, ἡ Πύλη, καί περ φύσει οὐσα καχύποπτος, οὐδαμῶς προσέσχε τὸν νοῦν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου. Ἐρρήθη μάλιστα ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐφάνη πως καὶ εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν ἔνεκεν ἀναγκολουθίας καὶ ἀστασίας, ἥτις πλεονάκεις ἔχαρκατήρισε τὰς δεσποτικὰς κυβερνήσεις. Βέβαιον τοῦλάχιστον ἐνομίζετο, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ νῦν σουλτάνος, ἅμα ἀναβὰς ἐπὶ τὸν θρόνον, μικρὸν πρὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπεδείξατο εὐμένειαν καὶ ζῆλον περὶ τὸ τουρκικὸν ναυτικόν, ἔσπευσαν οἱ αὐλικοὶ νὰ ναυπηγήσωσιν ἐμπορικὰ τινα σκάφη, πληρώσαντες μὲν αὐτὰ Ἑλλήνων ἐξ ἀνάγκης, προστήσαντες δὲ ἐκάστου πληρώματος ὀθωμανὸν ἡγέτην χάριν ἀπλοῦ τύπου. Ἀλλ' ὅπως ἂν ᾔ, τὸ νῦν ναυτικὸν τῶν νησιωτῶν εἶναι κτήμα τῶν Ἑλλήνων, διότι ἀπὸ τοῦ πλοιάρχου μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὑπηρετοῦ ἀπαρτίζουσιν ὅλον τὸ πλήρωμα Ἑλληνας. Καὶ οὐδεμίαν μὲν ὑφίσταται ἀμφισβόλια, ὅτι, ἂν ἡδύνατο ἡ κυβερνήσις νὰ προειδῇ, ὅτι θὰ κατῴρθουν μιᾷ τῶν ἡμερῶν οἱ Ἑλληνας νὰ κατέχωσιν ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἐκ πλειόνων ἑκατοντάδων σκαφῶν, τῶν πλείστων δὲ πειρατικῶν, θὰ τὸν κατεβύθιζεν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ γενέσει· τὰ νῦν ὅμως δὲν τόλμα νὰ ἀναστείλῃ τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ἔνεκεν τῶν βοηθειῶν, ἃς πορίζεται χάριν τῶν ἑαυτῆς στόλων, διότι οἱ Τούρκοι εἶναι παντάπασιν ἀμαθεῖς καὶ ἄπειροι τῆς ναυτικῆς τέχνης, ὥσαντι εἶχον τὸ κέντρον τῆς ἰδίας κυβερνήσεως ἐν μέσῃ τῇ Ἀσίᾳ πλείους παρασχίγγας ἀπὸ τῆς παραλίας. Οὐδεὶς μὲν δύναται ἐκ τοῦ προτέρου νὰ ὑπολογισθῇ ἅπαντα τὰ ἐνδεχόμενα ἀποτελέσματα τῆς παρασκευῆς τοῦ προμνημονευθέντος

ναυτικῷ καὶ τὴν πιθανὴν τοῦτου ροπὴν ἐπὶ τὰς τύχας καταδυναστεύοντων καὶ καταδυναστευομένων· εὐχερεστέρου δὲ ἔργου ἐπιλαμβάνεται ὁ ἐξετάζων ὅσα ἐντεῦθεν προέκυψαν ἕως τῆς σήμερον ἀγαθὰ. Ἐνθεν μὲν προβιάσας ὁ στόλος τὸ ἐλληνικὸν ἐμπόριον καὶ πολλαπλασιάσας τοὺς πόρους τοὺς χρηματικούς, πλείστον συνεβάλετο εἰς τὴν αὐξήσιν καὶ τὴν πληθύν τῶν μέσων τῆς ἐκπαιδεύσεως. Οἱ τῶς ἀμαθέστατοι τῶν Ἑλλήνων νησιῶται ἄρχονται συναισθανόμενοι τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἀξίαν τῶν φώτων, φιλοτιμούμενοι δὲ πρὸς ἀλλήλους σπεύδουσι νὰ ἰδρύσωσιν ἐκπαιδευτήρια ἀνωτέρᾳ τε καὶ κατώτερα. Ἐνθεν δὲ, ἐπιδρώντος αἰσίως τοῦ στόλου τοῦτου ἐπὶ τὸ πνεῦμα τῶν κυβερνώντων, ὧν μέχρι τινὸς συνεκέρχθη τὴν δεσποτείαν, οἱ νησιῶται ἐκτῆσαντο καὶ μετέδωκαν τοῖς ἄλλοις Ἑλλησι ρώμην ψυχῆς, ἀγνωστον διατελέσασαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀλώσεως. Κεκτημένοι δηλονότι πολυάριθμα καὶ ἀξιόλογα ἱστοφόρα, ὑπ' αὐτῶν τούτων ναυπηγηθέντα στερεὰ τε καὶ κομψὰ καὶ πληρούμενα ναυτῶν πρὸς ἀλλήλους συνδεομένων διὰ συγγενείας ἢ ἐπιγαμβρείας δύνανται, ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ὑποψίᾳ ἐκτόπου καταπίεσεως, νὰ ἀναγκῶσι παραχρῆμα εἰς τὸ πέλαγος καὶ προτείνωσιν ὑπηρεσίας τῷ πρώτῳ ἔθνει, ὅπερ θὰ ἔχῃ τὴν φρόνησιν νὰ στέρξῃ δῶρον τοσούτου σπουδαῖον. Ἦκουσα πλοίαρχους ἐξ Ὑδρας ἐπαναλαμβάνοντας πρὸ τινος χρόνου ὅ, τι ὁ Θεμιστοκλῆς, προϊστάμενος στόλου πολλῶ ἐνδεστέρου τοῦ τῶν νησιωτῶν τούτων, ἔλεγε πρὸς τὸν ἐκ Κορίνθου ναύαρχον, ὁνειδίσαντα αὐτῷ τὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν· «ἐωυτοῖσί τε ἐδῆλου λόγῳ ὥς εἴη καὶ πόλις καὶ γῆ μέζων ἥπερ ἐκείνοισι, ἔστ' ἂν διηκόσται νέες σοὶ ἔωσι πεπληρωμέναι».

Ἐκ τῶν νησιωτῶν ναυκλήρων μνηίας ἰδιαιτέρας ἄξιοι φαίνονται οἱ κάτοικοι τῆς πολέχνης Ὑδρας, ἅμα μὲν ὡς πρωτεύοντες τῶν ἄλλων, ἅμα δὲ ὡς χορηγοῦντες τῷ παρατηρητῇ λεπτομερείας περὶ τῶν ναυτικῶν κανονισμῶν καὶ τῆς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν διαίτης αὐτῶν καὶ κυβερνήσεως τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαίας, καθ' ὅσον διατελοῦσιν ἔτι ἐν πολλῇ ἀμαθίᾳ καὶ ἀπαιδεύσει, εἰ καὶ ἀγωνίζονται ἀπὸ τινος χρόνου νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῆς. Ἡ μὲν νῆσος, κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Πελοποννήσου κειμένη καὶ τρεῖς λεύγας ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἀπέχουσα, εἶναι σχεδὸν εἰπεῖν ἄγνος, οἱ δὲ οἰκήτορες σὺδαμῶς θεραπεύουσι τὴν γῆν, διότι πορίζονται ἐκ τῆς ναυτιλίας ἅπαντα τὰ ἐπιτήδεια ἔστιν ὅτε εὐονότερον ἢ ὅσου τιμῶνται ἐν ταῖς παραγούσαις ταῦτα χώραις.

Μέχρι μὲν τοῦ πολέμου Ρωσσίας καὶ Τουρκίας καὶ Ὑδραῖοι καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλωσα, ἤρκαυντο εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Εὐξείνου, ἐνίοτε δὲ καὶ τῆς Αἰγύπτου· ὅτε δὲ οἱ Τούρκοι κατέλαβον αὐτοὺς τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων καταλειφθεῖσαν Πελοπόννησον, πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς ἀτυχοῦς χερσονήσου, φοβούμενοι τὴν ἐκείνων μνησικακίαν, ἐξέλιπον ἀνυπερθέτως τὰς ἑαυτῶν ἐστίαις καὶ ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν ταῖς μεταναστάσεσιν, ἀποδημοῦντες ἐνθα καιροὶ καὶ θέσις γεωγραφικὴ ἐπέτρεπον ἐνὶ ἐκάστῳ νὰ εὕρῃ ἄσυλον. Ἀγωγεῖς τῶν προγεγραμμένων τούτων ἀπεδείχθησαν μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι, ὧν ἡ νῆσος κατέστη μία τῶν ὑποδρομῶν, εἰς ἣν ἀπώκησαν πλεῖστοι Πελοποννήσιοι σὺν γυναῖξί καὶ τέκνοις καὶ σὺν τοῖς σκεύεσιν, ὅσα δὲν ἤναγκάζοντο νὰ καταλίπωσι τοῖς Ὀθωμανοῖς. Οἱ νέοι ἄποικοι, μετακίησαντες ἐκ γῆς παμφόρου εἰς βράχον οὕτως εἰπεῖν ἐρεικώδη, ἐνόησαν, ὅτι εἰς μόνον ἐπελείπετο αὐτοῖς πόρος, ὁ τοῦ ἐμπορίου, εἰς ὃν καὶ προθυμότατα ἐπέδωσαν ἑαυτοὺς, ὡς ἀξιούμενοι οὕτω νὰ συγκραταλέγωνται εἰς ναύτας, τῶν μὲν παράπλων λίαν ἐμπείρους, πάσης δὲ πίστεως ἀξιωτάτους δι' ἣν ἐπεικῶς ἀπέλαυνον τιμὴν καὶ εὐφημίαν. Καὶ σήμερον ἐτι οἱ Ὑδραῖοι ναύκληροι ἐν τοῖς κατὰ τὸ Αἰγαῖον παράπλοις ἀνγοῦσι ναυτικὸν τι ἔγγραφον, τὴν κοινῶς λεγομένην φορτωτικὴν· διαπιστεύονται λοιπὸν ἀδρότατα ἀργυρίου κεκομμένου ποσὰ ἐντὸς σάκων σεσημασμένων τοῖς σήμασι τῶν κατόχων, παραλαμβάνοντες ἀπλὴν ἔγγραφον δῆλωσιν· ἅμα δ' ἀφικόμενοι εἰς τὸ ρητὸν τέρμα τῆς πελαγοδρομίας αὐτῶν, διανέμouσι γράμματα καὶ σάκους· οὐ μόνον δὲ οὐδέποτε οὐδεμίαν ἠκούσθη κατάρχεσις ἢ τοι ὑπεξήρσεις, ἀλλὰ διακηρυγνέεται καὶ τοῦτο, ὅτι σάκοι ἀργυρίου, μείναντες ἐπὶ δύο καὶ τρία ἔτη ἐν τῷ κιβωτίῳ τοῦ ναυκλήρου δι' ἑλληειψιν ἀπατήσεως, ἀπεδόθησαν τελευταῖον τοῖς κατόχοις ἀθικτοὶ καὶ ἀνήρατοι οἷοι ἦσαν ὅτε παρεδόθησαν αὐτῷ. Κατὰ καλὴν μοῖραν τῶν πεφωτισμένων ἔθνων τοιαῦτα παραδείγματα δὲν ὑπάρχουσι καθολικὰ παρὰ τοῖς ἀμοιροῦσι παιδείας λαοῖς· διότι, ἐπὶ τέλους τί θὰ ὠφέλουν τὰ φῶτα, ἂν τις καὶ ἄνευ τούτων ἠδύνετο νὰ ἀσπῇ τὴν ἀρετὴν, καὶ ἂν ἡ μάθησις μὴ ἐπλεονέκτει τῆς ἀμαθίας ἐν τούτῳ τοῦλάχιστον, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀτιμάζουσιν αὐτὴν λαοῖς δημιουργεῖ φρόνημα δημόσιον, προχώματος δίκην ἀνθιστάμενον εἰς τὴν πλήμμυραν τῆς διαφθοράς;

Πλουτήσαντες ἐκ τῶν ἀτυχημάτων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐκ τοῦ ἐμπορίου τῶν νέων ἀποίκων οἱ Ὑδραῖοι περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἀντεφιλοτιμοῦντο ἢ πῶς νὰ αὐξήσωσι τὰς ἑαυτῶν ὀγκάζας καὶ νὰ πλέωσι πλοῦς

μακροτέρους. Οἱ νέοι Ἀργοναῦται ὠφθησαν ἐν πάσι τοῖς λιμένσι Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, ἃς ἐπιτομέτρουν κατὰ τὴν σιτοδείαν, τῆς Βαλτικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Τοιαῦται πελαγοδρομίαι προϋποτιθεῖσι τοῦλάχιστον διδασκαλίαν τινὰ σύμμετρον τοῖς κινδύνοις μακρῶν θαλασσοποριῶν· ἀλλ' οἱ νησιῶται κυρίως εἰπεῖν ἀμοιροῦσι πάσης προπαιδείας, ἣν ἀναπληροῦσιν ἐπὶ μὲν τῶν λιμένων μόνον, εἰς οὓς ἀναπλέουσι τὸ πρῶτον, διὰ ναυαγωγῶν εὐρωπαίων, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων περιπτώσεων διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν θάρρους καὶ τῆς εὐτολμίας, διττῶν τούτων καρπῶν τοῦ τε ἰδιόχοντος αὐτοῖς ναυτικοῦ κανονισμοῦ καὶ τῆς ἰδιορρύθμου ἀγωγῆς, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν διαφέρει πολὺ τῆς τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων ναυβατῶν. Ἡ εὐτολμία ἔδει νὰ προσχωρευθῇ θρασύτης, ἂν μὴ ἐπετύγχανε τοῦ σκοποῦ σχεδὸν αἰετοῦ. Οἱ Ὑδραῖοι, βιαζόμενοι νὰ διαπληκτίζωνται πλεονάκις αὐτοὶ πρὸς τοὺς Ἀλγερίνους, καθ' ὧν ἡ Πύλη οὕτε δύναμιν, ἔστι δ' ὅτε οὐδὲ θέλησιν ἔχει νὰ τοὺς προστατεύῃ, μεταποιοῦσι τὰ ἴδια σκάφη εἰς πειρατικά. Φέρει δὲ ἕκαστον σκάφος πυροβόλα μὲν ὀκτὼ μέχρι τριάκοντα, ναύτας δὲ πάντε καὶ τριάκοντα μέγρις ἐβδομήκοντα, οὕτω συμπληρώσαντας τὸ τεσσαρακστὸν ἔτος, παῖδας δὲ πάντε ἢ ἕξ ἀπὸ δεκαετοῦς καὶ κατωτέρω. Προκαίρουμένων τῶν τόνων τοῦ κεφαλαίου, δι' οὗ τὸ πλοῖον ἐφορτώθη, ἀπολαμβάνει μὲν ὁ ναύκληρος τὰ ἡμίσεα τῶν κερδῶν, ἅτινα ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις περιεγένοντο μεγάλα, τὰ δὲ ἐπίλοιπα διανέμονται ἴσας μερίσιν οἱ τὸ πληρώμα συνπαρεΐζοντες καὶ δὴ καὶ οἱ παῖδες. Προτίθεται δὲ ἡ ἰσομορία νὰ ἐμβάλῃ μὲν σύμπαντι τῷ πληρώματι τὸν αὐτὸν ζῆλον περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πλοῦ, νὰ καταστήσῃ δὲ τοὺς παῖδας ἱκανοὺς ἵνα διατρέψωσι τοὺς οἰκέτους, ἐὰν ἀποφανισθῶσι τῶν πατέρων, καὶ ἔρχωνται εἰς γάμου κοινωνίαν ἐν ἡλικίᾳ ἀπαλῇ· καὶ ἀληθῶς, διὰ τῆς προνοίας ταύτης οἱ τῆς νῆσου οἰκῆτορες ἀπὸ πάντε καὶ εἰκοσιν ἐνιαυτῶν ὑπερπληθύνθησαν, διότι νομμεῦνται οἱ μὲν ἄρρενες ἄγοντες τὸ δικωκαίδεκάκτον ἢ εἰκοστὸν ἔτος, αἱ δὲ θήλειαι τὸ δωδέκατον. Οἱ παῖδες, οἱ προωρισμένοι νὰ ἀποβῶσι μιᾷ τῶν ἡμερῶν ναύκληροι καὶ πατέρες, διδάσκονται τὴν τέχνην, ἣ βέλτιον εἰπεῖν τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν τριβὴν τῆς ναυτικῆς κατὰ τὸνδε τὸν τρόπον. Ὅσάκις φαίνεται πόρρωθεν ἀκτὴ τις ἢ ἀκρωτήριον ἢ νῆσος, παραλαμβάνονται οἱ παῖδες ἐπὶ τὸ κατὰστροφμα καὶ διδάσκονται τὸ τε ὄνομα καὶ τὴν θέσιν τούτων κατὰ τὰ μέρη τοῦ ὀρίζοντος. Ἄμα προσενεχθείσης εὐκαιρίας νὰ φανῇ αὐτοῖς ἡ αὐτὴ ἀκτὴ ἢ νῆσος ἢ τὸ αὐτὸ ἀκρωτήριον, δοκιμάζεται ἡ μνήμη τῶν

σπουδαίων παιδαρίων· οὐαὶ δὲ τῷ ἀγνοοῦντι νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ μεμα-
θημένα, ἅτινα διδάσκονται πάλιν ἐπιστῶν εἰς αὐτὰ συντονωτέρῃ τὴν
προσοχὴν ὑπὸ μαστίγων. Οἱ Ὑδραῖοι ἄγουσι βίον λιτότατον· ἐσάκις
ἐκλείπουσιν λιμένα τινὰ ἀγοράζουσιν ὀψώνια ἐλάχιστα, πλὴν τοῦ οἴνου,
ὃν πορίζονται πολὺν τε καὶ ἄφθονον· ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ οἴνου φροντίδα
ἀποδεικνύουσιν ἀνωφελεῖ, καταναλίσκοντες ἐν τρισὶ μένον ἡμέραις ἀπὸ
τοῦ ἀπόπλου τὴν προμήθειαν οἴλου μηνός. Τοῦ κακοῦ τῆς ὑπερβολικῆς
οἰνοποσίας οὐδέποτε ἀπαλλάσσονται οἱ πρεσβύτεροι, διότι οἱ παῖδες οὔτε
δικαιώμα ἔχουσιν, οὔτε δύναμιν νὰ κολλῶσιν αὐτοὺς. Τῆς καταχρήσεως
δὲ ταύτης μία ὑπάρχει δικαιοσύνη, ὅτι δηλαδή ἡ μὲν ὑπερβολὴ τοῦ
μέτρου ἢ οὐδαμῶς μεθύσκει αὐτοὺς ἢ οὐχί τοσοῦτον ὥστε νὰ τοὺς κα-
θιστᾷ ἐπιλήσμονας τῶν καθηκόντων ἢ ἥττον προσεκτικoὺς εἰς τὰ συν-
τελοῦντα πρὸς εὐδοίαν, αὐτοὶ δὲ καθ' ὅσον τὸν ὑπόλοιπον χρόνον δὲν
ἄχθονται τὸ παράπαν στερούμενοι οἴνου, εὐθυμιοῦνται δὲ καὶ φαίδρουνται
ὥς ὅπότε ὑπερενέπιμπλυντο αὐτοῦ. Τὴν εὐχέρειαν δὲ τοῦ ὑπομένου τὰ
ἀντίθετα ἄκρα, τῷ γαλλικῷ χαρακτήρι κυρίως ἰδιόχουσιν, ἔχουσι κοινὴν
πάντες σχεδὸν οἱ νησιῶται τοῦ Αἰγαίου. Ἐν εὐπορίᾳ ζῶσιν οἱ Ὑδραῖοι
ἐσάκις διατρέβουσιν ἐν τοῖς ἐμπορικῶς λιμέσιν ἢ ὑποστρέφουσιν εἰς τὰ
ἴδια. Ἐν τῇ ἀγόνῃ νήσῳ μιμεῖται ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν δικαίαν
τῶν ἐθνῶν, πρὸς ἃ ἦλθεν εἰς συνάφειαν. Ἡ βαθυμυδὸν δὲ εἰσαγομένη
τροφή, ἐφ' ὅσον περιθάλπεται καὶ τρέφεται ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου ἀνευ τοῦ
ἐξαντλεῖν τοὺς πόρους τούτου καὶ τὰ κέρδη, αὐξάνει ἐπὶ μᾶλλον τὴν
ἡμέρωσιν καὶ τὰ φῶτα. Καὶ οἰκίας λοιπὸν κτίζουσι μετὰ πάσης δυνατῆς
εὐμαρείας καὶ τραπέζας κομψὰς παρτιθένται ἄνδρες, οἵτινες, πελαγο-
δρομοῦντες, διάγουσι βίον ἐρημίτου καὶ παιδιᾶν ἐκλαμβάνουσιν ὅ,τι ἔχει
φρικωδέστατον ἢ ἀκρασίαν τοῦ ἀέρος καὶ τῶν τοῦ ἐνικυτοῦ ὠρῶν.

Ἀλλ' ἐν ᾧ ἤρξαντο εἰσάγοντες εἰς τὴν πατρίδα τὰς εὐμαρείας,
ὧν οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπολαύουσιν, ἤσθοντο, ὅτι τὰ τοιαῦτα ἀγὰθὰ ἦσαν τῶν
φῶτων καρπός. Ἰδρυσαν λοιπὸν ἐν τῇ νήσῳ γυμνάσιον πρὸς διδασκαλίαν
τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, πλείω δὲ σχολεῖα δημοτικὰ πρὸς ἐκμάθησιν
ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, προσκαλέσαντες καὶ διδάσκαλον τῆς ἰταλικῆς
διχλέκτου, ἧς ἔχουσιν ἐν τῷ παρόντι χρεῖαν ἀπαραίτητον. Ἐγγὺς τοῦ
λιμένος ὠκεοδόμησαν κτίριον, ὅπερ χρησιμεύει ὡς γραμματεῖα ἄμα καὶ
χρηματιστήριον, καὶ ἐν ᾧ συνδικατέπονται περὶ παντὸς πράγματος ἀνα-
φερομένου εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν. Ταῦτα πάντα φαίνονται
μικροτέρου λόγου ἄξια ἢ ὥστε νὰ ἐπισπῶνται τὴν προσοχὴν Εὐρωπαϊκῶν,

μάλιστα δὲ Γάλλων, οὗς πάντοθεν κυκλοῦσι πανεπιστήμια, γυμνάσια, λύκεια, φιλολογικαὶ ἐταιρίαι καὶ πολυάριθμα κτίρια δημοσίων· ἀλλὰ καὶ σμικρὰ ὄντα ἀρκούσι τῷ παρατηρητῇ, τῷ γινώσκοντι μὲν ὅτι οἱ Ὑδραῖοι ἦσαν τέως οἱ ἀμαθέστατοι τῶν Ἑλλήνων, συγκρίνοντι τὴν νῦν αὐτῶν ἐπίδοσιν καὶ τὴν πρὸ πέντε καὶ εἴκοσι ἐνιαυτῶν κατὰστασιν, ἐντεῦθεν δὲ ἐξάγοντι αἰσιον συμπέρασμα καὶ ἀριστον τοῦ μέλλοντος οἰωνόν, ὅσον εὐελπιν τοσοῦτο καὶ εὐλογον.

Καὶ ὅντως ἡ μεταβολή, ἣ ἔτι καὶ νῦν ἐν Ἑλλάδι τελουμένη, μετῆλλαξεν ὡς εἶδος τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς κατὰ τὸν μείζονα ἢ ἐλάσσονα βαθμὸν τῆς βαρβαρότητος, τῶν πόρων ἢ τῶν παθῶν, συναλόντι δ' εἰπεῖν κατὰ τὰς πολυειδεῖς περιστάσεις, ἐν αἷς εὔρε τὰς πόλεις καὶ τοὺς δήμους τῆς χώρας. Ἐν πόλεσιν ἤττον πενομέναις, ἔνθα πρὸ τῆς ἐπανόστασεως ὑπῆρχον καὶ τινες πολλῆται εὐποροὶ καὶ ἐκπαιδευτήρια, καὶ ἄνδρες ἐπομένως δυναμένοι τοῦλάχιστον νὰ ἀναγνώσκωσι καὶ νοῶσι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἡ μεταβολὴ ἤρξατο κατ' ἀνάγκην πρωϊότερον καὶ ἔλαβεν ἐπίδοσιν ταχύτεραν καὶ μᾶλλον παραμυθητικὴν. Ἐν τισι τῶν πόλεων τούτων αὐξάνονται τὰ γυμνάσια, προστιθεμένης τῆς διδασκαλίας ξένων γλωσσῶν καὶ δὴ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐκμανθανομένων ἐπιστημῶν. Οἱ πλούσιοι ἐκτυποῦσι πονήματα μεθρημνηγευμένα ἐκ τῆς ἰταλικῆς, τῆς γαλλικῆς, τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς, ἀποστέλλουσιν ἰδίαις δαπάναις εἰς Εὐρώπην φιλομαθεῖς νεανίας, ἐπιμελέστερον δὲ ἐκπαιδεύουσι τὰ ἴδια τέκνα, οὐδεμίαν ἔτι ποιοῦμενοι ἐξάφρεσιν τοῦ γυναικείου φύλου, ὅπερ τέως ἀπεκλείετο πάσης ἐκπαιδεύσεως, ὡς ἀπεχωρίζετο καὶ τῆς ἀθωοτάτης πρὸς τοὺς ἄρρενας ὁμιλίας.

Φαινόμενον ἄξιον λόγου, ἐμπεδοῦν ὅπωςδὴποτε τὴν περὶ τῆς τῶν κλιμάτων ροπῆς θεωρίαν τοῦ Ἱπποκράτους ὑπολαμβάνω καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς τὰ πρῶτα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἀνέτειλαν τὸ πρῶτον ἐξ Ἰωνίας, οὕτω καὶ ἡ τούτων ἀναγέννησις ἐν τῇ νῦν Ἑλλάδι τρέπεται τὴν αὐτὴν ὁδόν. Γνωστὸν, ὅτι ἡ Ἰωνία ἔσχεν ἤδη παντοδαποὺς συγγραφεῖς μακρὸν χρόνον πρὶν ἢ γένηται λόγος περὶ ἐπιστημῶν ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Πυθαγόρας καὶ ἄλλοι ἤκησαν πλείονας ἢ ὀλιγωτέρους αἰῶνας πρὸ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Δημοσθένους καὶ πάντων τῶν κανονικῶν συγγραφέων, οἵτινες ἐκλείψαν τοὺς λαμπροὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους. Ἡ ἰωνικὴ διάλεκτος ἐθεραπεύθη καὶ ἀνεπτύχθη πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἀτθίδος· καὶ ἡ ἀτθίς δὲ, ἡ τὴν ἰωνικὴν διαδεξαμένη, ὀλίγον

κατ' ἀρχὰς διέφερον αὐτῆς. Μέχρις Ἡροδότου καὶ Ἱπποκράτους, οἵτινες ὀλίγον ἀπέχουσι τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἰωνικὴ διαλεκτὸς ὑπελαμβάνετο τῇ πασῶν τελειοτάτῃ, διότι ὁ τε πατήρ τῆς ἱστορίας καὶ ὁ τῆς ἱατρικῆς ταύτην προσεΐλοντο, ἐν ᾗ νὰ συντάξωσι τὰ ἀθάνατα αὐτῶν πονήματα, καίπερ ἀμφοτέροι ὄντες τὸ γένος θωριεῖς· καὶ ὁ Πλάτων δὲ, ὁ γλαυρωτότατος ἄμα καὶ εὐφραδέστατος τῶν ἀττικῶν συγγραφέων, τοσοῦτον συναισθάνεται τὴν μελέτην τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὥστε ὁ τούτων ἄπειρος οὐδὲ τὸν φιλόσοφον δύναται ἀκριβῶς νὰ νοήσῃ.

Εἶπα, ὅτι τῶν Γραμμάτων ἡ ἀναγέννησις ἐν τῇ νῦν Ἑλλάδι φαίνεται βαδίζουσα τὴν αὐτὴν πορείαν, τὴν ἐβάζισε καὶ ἡ πρώτη αὐτῶν γένεσις, ἀπὸ τῆς Ἰωνίας ἀρξαμένη καὶ συνεχῶς εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα μεταδοθεῖσα. Τοῦτο δὲ ἐποίησα διότι ἄπαντες μὲν οἱ Ἕλληνας ἀναμφιβόλως συμμετέχουσι τῆς κινήσεως, ἥτις εἶναι ὑποκείμενον τῶν ἐμῶν σκέψεων, ἀλλ' ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὁμήρου, ἐν Χίῳ τῇ νήσῳ, ἡ νῦν Ἑλλάς ἐπιβλέπει γρηθυσίνως ἀπὸ τινῶν ἐνικυτῶν τὸ πρῶτον ἀνώτερον ἐκπαιδευτήριον, παρεμφερὲς πρὸς πανεπιστήμιον ἢ πολυτεχνεῖον, νέαν ἐγκαινίζον φάσιν ἐν τῇ νεωτέρᾳ τῆς χώρας ἱστορίᾳ. Ἀτελεῖς ἐν γε τῷ παρόντι, ἐπαγγέλλεται ἀγαθὰ μείζονα καὶ ταχύτερα καθ' ὅσον, ἄμα ἐγκαινισθὲν, ἐπεσπάσασθαι πάντοθεν τῆς Ἑλλάδος νέους φιλομυθούς καὶ φιληκούους· τούτων δὲ ἡ πλειθὺς ἐν βραχεῖ χρόνῳ πλεονάσασθαι ἠνάγκασε τοὺς ἐπιμελητὰς τοῦ ἐκπαιδευτηρίου νὰ ἀποταθῶσι πρὸς σύμπαν τὸ ἔθνος, προσκαλοῦντες τοὺς εὐπόρους ὅπως δι' ἐράνων ἐκουσίῳν εἰσενέγκωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπίδοσιν. Ἐπισταλέντων πανταχόσε γραμμάτων ἐγκυκλίων, ἀπανταχοῦ ἐράνησαν γενναῖοι ἄνδρες, πρόθυμοι νὰ εἰσκακούσωσι τῆς φωνῆς καὶ τῶν προσκλήσεων τῆς πατρίδος. Ἐν τῶν γραμμάτων τούτων, ἀπὸ τῆς 15 φεβρουαρίου 1802 χρονολογούμενον καὶ διαβιβασθὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἐμπορίας χάριν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς πεφωτισμένης Εὐρώπης διατρίβοντας, χαρακτηρίζει οὕτω σαφῶς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μεταβολὴν ὥστε δὲν δύναμαι νὰ παρῶμαι αὐτὸ ἐν σιγῇ. «Ὑμῶν κυρίως, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί (ἐγγραφον οἱ ἐπιμεληταὶ) ὀφειλομεν πᾶσαν δέησιν νὰ δεηθῶμεν, λιπαρῶς καὶ συντεταγμένως ἐξαιτούμενοι βοήθειας. Ποιούμενοι τὰς διατριβὰς ἐν πόλεσιν εὐρωπαϊκαῖς καὶ ἐν μέσῳ ἐθνῶν πεφωτισμένων, εἴθε αὐτόπαι τῶν ἡμυρίων ἀγαθῶν, ἅτινα χορηγοῦσιν ἐπιστημὰς τε καὶ τέχναι· φοιτῶντες δὲ εἰς εὐρωπαϊκὰ θέατρα καὶ θεῶμενοι διδασκόμενα δράματα καὶ πράξεις ἑλληνικάς, δύνασθε εἴπερ τις ἄλλος νὰ κρίνητε συμμετρῶς τὸ

ἡξίωμα, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ φῶτα τῶν ἡμετέρων προγόνων. Τιμηθέντες ἡτῷ ὀνόματι τῷ ἑλληνικῷ, θρεῖσθε καὶ ὑμεῖς ἐν μέρει νὰ τιμησθε ἡτοῦτο ἀναγκλοῦντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς τεταπεινωμένης καὶ ἐξη-
 ἡτελισμένης Ἑλλάδος τὴν πάλαι εὐκλειαν καὶ λαμπρότητα. Ἰδρύντες ἡτὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦτο, ὑπηρετοῦσαμεν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ τῇ φωνῇ τῆς ἡπατριδος, ἐξετελέσαμεν δὲ τὰς εὐχὰς τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων, πρῶ-
 ἡτιστα δὲ καὶ μάλιστα ὑμῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς ὑμετέρας περιωπῆς ἡδύνασθε ἀκριβέστερον παντὸς ἄλλου νὰ κατακλύητε μέχρι τίνος ση-
 ἡμείου ἰσχύουσι τὰ φῶτα νὰ συντελέσωσιν ὅπως τὸ ἔθνος τύχῃ αὐθις ἡτῆς παρὰ τῶν ξένων τιμῇ καὶ εὐφροσύνῃ, ἣν οὐδέποτε ὤφειλε νὰ ἡἀπολέσῃ». Οὕτω πράττουσι τανῦν καὶ λαλοῦσιν οἱ Χῖοι.

Καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως δὲ τῆς μεταβολῆς ταύτης ραδίως ἕκαστος ἡδύνατο νὰ προειδῇ, ὅτι οὐχὶ μικρὰν, ἀλλὰ μεγίστην θὰ εἶχεν ἡ με-
 ταβολὴ ροπὴν καὶ ἐπ' ἄλλας τινὰς πόλεις καὶ ἐπὶ τὴν Χίον. Ἐν τῇ ἡστορίᾳ ἀνέκαθεν διεδραμάτισαν οἱ Χῖοι πρόσωπον σπουδαῖον καὶ μελέτης ἡξίον. Ἐφ' ὅσον εὐημέρουν καὶ ἀπέλαυνον ἐλευθερίας διέπρεψαν ἐπὶ σοφίᾳ νόμων, πλοῦτι καὶ ἰσχύϊ, φυσικῷ ἐπακολουθήματι τῆς νομοθεσίας, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων αὐτῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, ἐπὶ ἐπτὰ ὅλους αἰῶνας οὐδεὶς ἐν Χίῳ οὔτε περὶ μοιχείας ἐλάλησεν, οὔτε περὶ ἄλλης ἀθεμίτου κοινωνίας ἀνθρώπων ἐλευθέρων· ἀεφάλαιον ἡδὲ τῆς εὐταξίας τῶν γυναικῶν, τὸ μήτε μοιχεύειν μήτε φθορὰν ἀνέγ-
 ἡγουν ἐτῶν ἐπτακοσίων μνημονεύεσθαι παρ' αὐτοῖς γενομένην». Ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τῶν Ἰωνίων πρὸς τοὺς Πέρσας παρέσχον οἱ Χῖοι καὶ μα-
 χητὰς καὶ ναῦς πολλὰς πλείους τῶν ἄλλων τῆς Ἰωνίας συμμάχων· τοσοῦτον δ' ἡγωνίσαντο εὖ καὶ καλῶς, ὥστε ἂν μικρόν τι ὑπεβουλοῦντο ὑπὸ τῶν συμμάχων, θὰ παρεσκευάζον τῷ στόλῳ τοῦ Δαρείου τὸ αὐτὸ πάθημα, ὅπερ ἐλίγους ἐνιαυτοὺς ὕστερον ἔπαθον αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τοῦ Ξέρξου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων. Τῶν νησιωτῶν τούτων τὴν δύναμιν καὶ ἀνδρείαν αἰμυνηστον ἀπέδειξεν ὁ Ἡρόδοτος ἡστορήσας τάδε· ἡτῶν δὲ παρὰμεινάντων ἐν τῇ ναυμαχίᾳ περιέβησαν τρηχύτατα Χῖοι ἡὼς ἀποδεικνύμενοί τε ἔργα λαμπρὰ καὶ οὐκ ἐθελονκαλέοντες· παρεί-
 ἡχοντο μὲν γάρ, ὥςπερ καὶ πρότερον εἰρέθη, νέας ἕκαστον καὶ ἐπ' ἑκά-
 ἡστης αὐτέων ἄνδρας τεσσαράκοντα τῶν ἀστῶν λογάδας ἐπιβατεύοντας· ἡδρέοντες δὲ τοὺς πολλοὺς τῶν συμμάχων προδιδόντας οὐκ ἐδικαίουν ἡγενέσθαι τοῖς κακοῖσι αὐτῶν ὁμοῖοι, ἀλλὰ μετ' ἐλίγων συμμάχων με-
 ἡμουνωμένοι διεκπλώνοντες ἐναυμάχουν, ἐς δ' τῶν πολέμιων ἐλόντες

»νέας συχνὰς ἀπέβαλον τῶν σφετέρων νεῶν τὰς πλεῦνας». Καὶ ὁ
Θουκυδίδης δὲ ἀπεφάνητο ὅτι οἱ Χῖοι ἦσαν οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλ-
λήνων, μόνοι δ' οὗτοι μετὰ τοῖς Λακεδαιμονίους ἐγνώσαν νὰ συνδυάσωσι
τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν σωφροσύνην, ὅση δὲ μᾶλλον ἤκμαζεν ἡ πόλις
αὐτῶν, τοσοῦτῳ πλείονας ἐπενόουν μεθόδους ἵνα καθιστώσιν τὴν ἀκμὴν
ἀσφαλεστέραν· «Χῖοι γὰρ μόνοι μετὰ Λακεδαιμονίους ὦν ἐγὼ ἤσθόμην
»εὐδαιμόνησάν τε ἄμα καὶ ἐσωφρόνησαν, καὶ ὅση ἐπεδίδου ἡ πόλις αὐτοῖς
»ἐπὶ τὸ μεῖζον, τόση καὶ ἐκοσμοῦντο ἐχυρώτερον». Μεῖζονα δὲ δόξαν
φέρει αὐτοῖς καὶ τοῦτο, ὅτι ἀραιρεθέντες τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα
καὶ κύψαντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν Μακεδόνων, Ρωμαίων, Γενουαίων καὶ
Τούρκων, παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς ταύτας, διετέλεσαν ἥττον δεδου-
λωμένοι, ἥττον ἄποροι καὶ ἥττον διεφθαρμένοι. Ἀδυνατοῦντες νὰ ἀπο-
κρούσωσι βιαίως τὰ τραύματα τῆς δεσποτείας, μετῴθον φρόνησιν μεγάλην
καὶ ἐπέλυσαν ζήτημα σπουδαϊότατον, διότι ἐξέυρον μεθόδους νὰ κατα-
πιέζωνται ὡς ἐλάχιστον, εἰ καὶ ἦσαν δοῦλοι κυβερνήσεως αὐθαριέτου.
Μηδεὶς δὲ νομίση, ὅτι διὰ ταπεινώσεως καὶ ἐξευτελισμοῦ ἔτυχον τοῦ
πλεονεκτήματος νὰ ἐνοχλῶνται καὶ κακῶνται ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων
Ἑλλήνων. Τὸ μνημόνιον αὐτῶν ὑπάρχει ὅσον ἀπλόον, τοσοῦτον εὐφύες.
Διήγοντες πρὸς ἀλλήλους ἐν ὁμοσίᾳ πρωτοφανεῖ καὶ ἀνυπερβλήτῳ,
ἐφρόντισαν νὰ τάξωσι τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν εἰδικὴν προστασίαν τινὸς τῶν
μεγιστάνων τοῦ κράτους· οἱ δὲ πολυάριθμοι Χῖοι, οἱ ἐν τῇ ὁθωμανικῇ
πρωτευούσῃ ἐνδικαιώμενοι, ἐπιμελοῦνται ἐκάστοτε καὶ μετὰ πολλῆς
αὐστηρότητος ἐπαγρυπνοῦσιν ἵνα ἐπιστάται, ἐπίτροποι, δικασταὶ καὶ κα-
θόλου διαχειρισταὶ τῆς νήσου ἀναγορεύωνται ἢ τῇ ἀμέσῳ συστάσει τοῦ
προστάτου ἐκείνου ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, λαμβάνωσι δὲ
καὶ τοιαύτας ὁδηγίας, ὥστε μηδαμῶς μηδὲν μῆτε νὰ ποιῶσι, μῆτε νὰ
ἐπιτάττωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῆς συνεπινεύσεως τῆς ἐγχωρίου
δημοτικῆς ἀρχῆς. Οἱ δημογέροντες, ἐπὶ ἐν ἔτος ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ
λαοῦ, περιβάλλονται ἐξουσίαν σχεδὸν εἰπεῖν ἀπόλυτον, ἥ περ ὅμως οὐ-
δέποτε καταχρῶνται· τοσοῦτον δὲ ὁμονοητικῶς καὶ φιλαδέλφως ἔχουσι
πρὸς ἀλλήλους, ὥστε, ὅσκις τοῦρκος ὑπάλληλος ἀπῆρσεν αὐτοῖς,
οὐδέποτε ἀπήτησαν τὴν καθάρισιν αὐτοῦ ἄνευ τοῦ ἀπολαῦσαι τῶν πο-
θομένων. Ἐνεκα τῆς ὁμοφροσύνης ταύτης, ἐπὶ τῶν ζοφερωτάτων τοῦ
ἐλληνικοῦ ἔθνους χρόνων, οἱ μὲν Χῖοι ἦσαν ἥττον ταλαίπωροι καὶ ἥττον
οἰκτροί, τὸ δὲ ὅμμα τοῦ εὐχαισθήτου καὶ εὐπαθοῦς ὁδοιπόρου, ἀπειρηκὸς
ἤδη ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἑλλάδος πένθους, ἀνεπαύετο προσηλούμενον

*

ἐπὶ τῆς νήσου, ἥτις παρείχεν εἰκόνα μᾶλλον παρχαμυθητικὴν. Ἐθεῖστο γυμνάσια καὶ καθηγητὰς μετρίως πεπαιδευμένους, οἰκητορας φιλοπόνοους, μεταξουργεῖα καὶ ἄλλα κερδοφόρων ἐπιτηδευμάτων ἐργαστήρια, γῆν γεωργομένην ἢ βέλτιον εἰπεῖν θημιουργομένην, ἐπομένως ὀλιγωτέραν ἀθλιότητα καὶ μείζονα χρηστότητα ἤθους παρὰ τῷ λαῷ. Ἐνεκα τῆς φιλοπονίας ταύτης ἡ Χίος, ἀναξία τοῦ ἐπιθέτου παιπαλοέσσης, ὅπερ ἀπένειμεν αὐτῇ ὁ Ὅμηρος, καλεῖται νῦν παράδεισος τοῦ Αἰγαίου. Τὸ πολιτικὸν φαινόμενον εἶναι ἄξιον τῆς συντόνου προσοχῆς παντός περὶ νόμων καὶ ἠθῶν φιλοσοφοῦντος, διότι ἡ τῶν νησιωτῶν φρόνησις δὲν ἀποκλείει χαρακτηριστὰ φαιδρόν τε καὶ ἐπέραστον, ἀστειὸν καὶ μέγχι κοσότητος εὐτράπελον, δι' οὗ διαστέλλονται τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Πιθανὸν μὲν, ὅτι διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἐκλήθησαν οἱ Γάσκιωνες τῆς Ἀνατολῆς, ἐγὼ δὲ μᾶλλον θὰ προσηγόρευον αὐτοὺς Γάλλους τῆς Ἀνατολῆς· ἄξιοι δὲ τῆς ἐπωνυμίας φαίνονται μοι καὶ διὰ τὸν παρελθόντα αὐτῶν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, καὶ δι' ὅπερ ἔδωσαν παράδειγμα ἰδρύσεως ἐκπαιδευτηρίου εὐρωπαϊκοῦ καὶ διὰ πᾶν ἄλλο, ὅπερ, φωτισμένοι τανῦν ὑπὸ τῆς λαμπάδος τῶν ἐπιστημῶν, θὰ πράττωσι μετὰ ζήλου καὶ σπουδῆς, ὅπως βελτιώσωσι τὰς τύχας ἑαυτῶν τε καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, διότι ἡ πλῆθὺς τῶν πάντοθεν τῆς Ἑλλάδος ἐπιρρεδόντων σπουδαστῶν ἐπὶ πολὺ υπερβαίνει τὴν τῶν ἐγχωρίων.

Τὸ σωτήριον παράδειγμα τὸ ὑπὸ μιᾶς τῶν Ἑλλήνων μερίδος ἐπιδεικνύμενον δὲν θὰ ἀποβῇ ἀλυσιτελὲς εἰς τὸ λοιπὸν ἔθνος. Πολυάριθμοι νέοι, διανύσαντες τὰς σπουδὰς αὐτῶν ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ὑποστρέφουσι μετ' ὀλίγον εἰς τὰ ἴδια, ἵνα ἰδρύσωσι σχολεῖα, ὅπου τὸ ἐπιτρέπουσι τόπος καὶ ἄλλαι περιστάσεις. Ἡ φιλομάθεια διεδόθη οὕτως εἰπεῖν μετὰ πάντων τῶν συμπτωμάτων νοσήματος λοιμώδους καὶ ἀναχρωστικοῦ· ἄριστον δὲ τοῦ μέλλοντος οἰκονομὸν ὑπολαμβάνω ὅτι κατέλαβεν ἤδη ἡ ἀνάχρωσις καὶ τὸν κληρὸν τὸν ἑλληνικόν. Ἡ φιλοσοφία ὑπερεπήδησε τὰς πύλας τοῦ θυσιαστηρίου, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν κατέβη εἰς αὐτὸ, τανῦν δὲ ἐξέρχεται προπεμπομένη ὑπὸ θρησκευτικῆς πεφωτισμένης πρὸς διδασκαλίαν τοῦ ἔθνους. Πλείστοι τῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον δὲν παρεμβάλλουσι προσκόμματα εἰς τοῦ ἔθνους τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ σπεύδουσιν αὐτοὶ νὰ διδασχῶσιν. Ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὥφθησαν ἐν Παρισίοις ἱερεῖς συνεχῶς ἐκ τῶν ἰδίων ἐστίων καταβαίνοντες ὅπως ἐκπαιδευθῶσι πρῶτον, εἶτα δὲ καὶ αὐτοὶ ἐν μέρει ἐκπαιδεύσωσι τοὺς πολλὰς. Κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἡ

Γερμανία ξενίζει μέζονα πληθύν ασχολουμένων ὥπως ἐρμηνεύωσιν ἑλληγιστὶ πονήματα καλά. Ἐν τινι πραγματείᾳ τῶν κωνικῶν τομῶν, ἣν μετέφρασε κληρικὸς ἐκ τῶν φίλων μου, παρατηρῶ, ὅτι ἐξ 113 συνδρομητῶν οἱ ἐπὶ καὶ τεσσαράκοντα ἦσαν κληρικοί, καὶ ἐκ τούτων πάλιν οἱ ἐννέα Ἐπίσκοποι. Οἱ χρηστοὶ Λευῖται ἐνόησαν, ὅτι ἀληθὴς μὲν εἶναι ἡ εὐσέβεια ἡ πεφωτισμένη, ἡ δὲ μάθησις, πόρρω τοῦ εἶναι πολεμία τῇ θρησκευματι τῷ ἀληθινῷ, κρατύνει καὶ καθίστησι τοῦτο ἐπαγωγότερον τῇ καρδίᾳ τῶν ἀνθρώπων· ἐνόησαν πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ τοῦ ἔθνους εὐχαριστία ἐς' αἷς παρέχουσιν αὐτῷ ὑποურγίαις οὐδενὶ τρόπῳ πρέπει νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν ἀβέλτερον λιβανωτὸν, ὃν ἡ δεισιδαιμονία ἐπεδοσφιλέετο αὐτοῖς μεστῇς ταῖς χερσὶ. Παρὶ πολλοῦ δὲ ποιοῦμαι νὰ ἀπονείμω δικαιοσύνην τῷ ἑλληνικῷ κλήρῳ, διότι πλέον ἢ ἅπας οὗτος ὠνεϊδίσθη, ὅτι μέγα συνεβλάτετο εἰς τὴν κατὰπτωσιν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἔναιδος τοῦτο ἐξενετέον κατ' ἐλαχίστης τινὸς μοίρας τῶν κληρικῶν, ἧτις ταχέως θὰ ἀπαλλάξῃ τοῦ ἰδίου βάρους τό τε θυσιαστήριον, ὅπερ οὐδέποτε ἔγνω νὰ τιμήσῃ, καὶ τὸ ἔθνος, παρ' οὗ οὐκέτι πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἀνόρθον εὐλάβεσθαι.

Μέχρι μὲν τῶν χρόνων, καθ' οὓς συνεράγη ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἐπαναστάσις, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκ φυσικῆς τινος ὁρμῆς οὐχὶ δυσερμηνεύτου ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ τοὺς Ρώσσους. Οἱ μὲν Ρῶσσοι παρέστησαν ἀνέκαθεν φυσικοὶ τῶν καταδυναστῶν αὐτοῦ ἐχθροί· οἱ δὲ Ἀγγλοὶ μόνον ἐκ τῶν Εὐρωπαϊῶν τότε διέσωζον τὴν ἑαυτῶν ἄξιοπρέπειαν ἐναντίον τῆς ὑπεροφίας βαρβάρου αὐλῆς. Ἀμα δ' ἄρξαμένης τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ αὐτὴ φυσικὴ ὁρμὴ ἀπέδειξε τοὺς Ἕλληνας θιασώτας τῶν Γάλλων καὶ ἕως τῆς σήμερον καθιστᾷ ζήλωτάς αὐτῶν. Ἀμωδρόν τι προαίσθημα τῶν ἐνδεχομένων ἀποτελεσμάτων καὶ ἐπαναλουθημάτων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος, διήγειρεν αἰγνης ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς παιδείας ὁπωσοῦν προπαρασκευασμέναις τῶν Ἑλλήνων καρδίαις ἰδέας, αἵτινες ἀνευ τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων καταλήψεως τῆς Αἰγύπτου θὰ ἠλέγχοντο φαντασιοκοπία. Ὁ θαυμασμὸς ἐπὶ ταῖς λαμπραῖς νίκαις τῆς δημοκρατίας, διαδιδόμενος ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν, ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ὑπὸ τῶν ὅπλων τῶν ἑλληνικῶν κατορθωθέντα. Ἐξ ἐκεῖνης τῆς ὥρας ἀποθέμενοι οἱ Ἕλληνες τὴν ματαιοφροσύνην προσέλαβον σχῆμα καὶ στάσιν λαοῦ παρασκευαζομένου ὥπως καταστῇ ἔθνος. Ὁ ἐθνουςιασμὸς τοῦ κυβερνασθαι ὑπὸ μηδενὸς ἄλλου ἢ ὑπὸ νόμων, ἀπέβη τοσοῦτον

γενικός, ὥστε μόνον τῶν Γάλλων τὸ ὄνομα εἶχον ἅπαντες διὰ στόματος. Πανταχοῦ συνίσταντο μυστικάι ἐταιρίαι λογοποιῶν, ἐπιμελῶς συλλεγόντων καὶ ἐκ προνοίας διαφημιζόντων τὰς ἐκ γαλλικῶν χωρῶν προσερχομένας εὐαγγελίους εἰδήσεις. Τούς μὲν θριάμβους τῶν Γάλλων ὑπελάμβανον θριάμβους ἰδίους, τὰ δὲ ἐκείνων ἀτυχήματα, πλαττόμενα ἢ ἐξοκούμενα ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἐνέβαλλον αὐτοῖς λύπην καὶ ἀθηνονίαν. Ὁ ἐνθουσιασμός προέβη εἰς πράξεις ἀλλοκοτάς, ὧν δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ μνημονεύσω, ἂν μὴ διηγούντο αὐτὰς μάρτυρες αὐτόπται πάσης πίστεως ἀξιοί. Κωμωποδοίς τινὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐκυβέρνων ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ δημοτικά, κατὰχρῶμεναι πολλάκις ἦν οἱ Τούρκοι διεπίστευον αὐταῖς ἐξουσίαν καὶ καταδυναστεύουσαι τοὺς θηρότας· ἐξαγριωθεὶς ὁ λαὸς συνέστη κατὰ τῶν δημογερόντων· ἵνα δὲ μηδὲν ἐπιλίπη ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς Γαλλίας, ἠξίωσε νὰ συγκληθῶσιν αἱ προσκαταρκτικαὶ συνελεύσεις. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐφάνησαν τὸ πρῶτον πλοῖα ἑλληνικά, φέροντα ὀνόματα μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν. Πρώτερον ἤκουοντο μόνον ὀνόματα ἀγίων· τανῦν δὲ γινώσκω σιᾶν φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ὁ πρὸς τὴν ἰσονομίαν ἔως εἰσέδου καὶ εἰς τὰς μονὰς ἢ μᾶλλον, ἐπὶ μακρὸν πρόσθεν χρόνον ἐξεληλαμένος, εἰσῆλθεν εἰς αὐτὰς τὸ δεύτερον. Οἱ μοναχοί, καίτοι κατεσκληρότεροι τὸ σῶμα ὑπὸ πόνων καὶ ἄλλων καθηκόντων, ἅτινα ἢ μὲν θρησκεία οὐδέποτε ἐπέβαλεν, ἢ δὲ πλαστῇ τῶν ἡγουμένων σοβαρότητι ἀπέδειξε κοπωδέστερα, ἐθάρσυναν θάρρος ἀποχωρῶν ὥπως συναχθῶσιν εἰς συνελεύσεις καὶ ἐπαναρχήσωσι τοὺς προΐσταμένους εἰς τὴν τήρησιν τοῦ κανόνος. Τοιαῦτα δὲ κινήματα ἔμειναν κατὰ καλὴν μοῖραν ἄγνωστα τῇ ἀρχῇ, διότι αὐτοὶ οἱ καταδυναστεύοντες ἕνεκα τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς καταδυναστευομένους συμφέρον εἶχον νὰ θάπτωσιν αὐτὰ εἰς λήθην. Ἄλλως διέκριντο καὶ ἔτι ἄλλως διακρίνεται τὰ πράγματα ἐν πρὶν δήμοις τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους διετέλεσαν ἐν συνεχείᾳ ἐπαναστάσει κατὰ τῶν κατακτητῶν. Ἀνέλαθεν αἱ κοινότητες αὐταὶ ἀπέστειλαν τῇ Πύλῃ μικρὸν τινα ἐτήσιον φόρον, οὐδέποτε ἐπιτρέψασαι τοῖς Τούρκοις νὰ προσέρχωνται αὐτοὶ ὥπως εἰσπράττωσι τοῦτον. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἀνέχεται μὲν τὰς στασιώδεις κοινότητας, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτάς, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φυλάσσονται καὶ περιστέγονται ὑπὸ χωρίων σχεδὸν ἀνεπιβάτων, οὐδέποτε ὅμως οὔτε τὴν ἐλπίδα ἀπέβαλεν, οὔτε μεθόδων ἡμέλησεν ἵνα καθυποτάξῃ αὐτάς, καίτοι συνειδυῖα, ὅτι ὁσάκις ἐπιτίθεται αὐταῖς, ἀποκρούεται ὑπ' ἀνδρείας παρα-

πλησίον τῇ τῶν πάλαι Σπαρτιατῶν. Ταύτην δὲ τὴν ἀνδρείαν ἠϋξῆσε τεραστίως ἢ ἐπανάστασις ἢ γαλλικὴ. Οὐδένα ποιοῦμαι λόγον περὶ Μανιατῶν, οὓς ἅπαντες γινώσκουσιν, εἰ μὴδὲν ἄλλο, τοῦλάχιστον διὰ τὰς συνήθως ὀνειδιζόμενας αὐτοῖς ληστείας. Οὐδαμῶς ἀπολογούμενος περὶ τοιούτων ὑπερβολῶν, οἰκτεῖρων δὲ μάλιστα τὸν ὄντα αἴτιον νὰ μεθοδεύωνται τέχναι καὶ μηχαναὶ καταχραίνουσαι τὴν εὐκλειαν τῆς ἀνδρείας ἐκείνων, ὀφείλω νὰ ἀπονεύω αὐτοῖς δικαιοσύνην, διατεινόμενος, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐπῆρχετο αὐτοῖς κατὰ νοῦν νὰ ἐνοχλῶσιν ἄλλους, ἂν μὴ ἀδιαλείπτως ἠπειλοῦντο νὰ ἀφαιρεθῶσι τὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τιμωτέραν αὐτοῖς ἐλευθερίαν.

Θὰ ἐνδιατρίψω νῦν περὶ μικρὰν κοινωνίαν ἀνδρείων, ἣτις ἐπεσπάσκατο ἤδη τὴν προσοχὴν περιφκνοῦς ἄγγλου περιηγητοῦ ¹⁾· ἀφηγοῦμαι δὲ ὀλίγα ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πονήματος ἐκείνου, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλων, ὅτι ἔνιοι τῶν ἀκρωμένων θὰ ἀπιστήσωσι τοῖς λεγομένοις. Ὑπάρχει κοινότης διηρημένη εἰς τέσσαρας μικρὰς κώμας, δύνανται δὲ ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς νὰ ὀπλοφορῶσιν οὐχὶ πλείους τῶν πεντακοσίων καὶ χιλίων· οἱ γενναῖοι ὀρεινοὶ διάχουσι βίον ἀπλοῦν καὶ ἀπέριττον ὥσπερ ἔξω ἐπὶ τῶν ἡρώϊκων χρόνων, μετέχουσι τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ θάρρους τῶν πάλαι Σπαρτιατῶν, ἀπὸ πλείονων δὲ ἐνιαυτῶν ὑπερμαχοῦσι τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας πασᾶ, ἐχθροῦ λίαν ἐπικινδύνου, ὡς συνδυάζοντος θεολίτητα καὶ βίαν. Ἐν χρυσίμοις ὥραις οἱ εὐχάριθμοι ἄνδρες παρὰ λαμβάνουσι συμμάχους περὶ τὰς τριακοσίας ἢ τετρακοσίας τῶν ἰδίων γυναικῶν· αὗται δὲ αἱ νέαι Ἀμαζόνες ἀγωνίζονται πλησίον τῶν ἀνδρῶν, τῶν τέκνων καὶ τῶν πατέρων αὐτῶν μετ' εὐτολμίας οὐδαμῶς ἐνδεεστεράς τῆς τῶν ἀρρένων. Ταῦτα, καὶ ἀπιστούμενα ἴσως ὑπὸ τῶν ἀκρωμένων, ὅμως ἀληθεύουσιν. Αἱ κώμαι, ὧν ἡ πρώτη καλεῖται Σούλιον, κεῖνται ἐπὶ ὁροπεδίου ἐν τῇ παλαιᾷ Κασσιопείᾳ, ἀπέχουσι πεντεκαίδεκα μὲν λεύγας ἀπὸ τοῦ χρηστηρίου τῆς Δωδώνης, τρεῖς δὲ μόνον ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀχέροντος πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν καὶ ἐπὶ τῇ ἡ ἐκτὼ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου πελάγους. Τὸν ἄγριον Ἀληπασὴν τῶν Ἰωαννίνων

¹⁾ Νοῦ δὲ τὸν προσηγορευθέντα Williams Eton, οὗ τινος τὸ σύγγραμμα μετηνέχθη εἰς τὴν γαλλικὴν μετὰ τῆς ἐπεγραφῆς *Tableau historique, politique et moderne de l'empire Ottoman*.

πάντως γινώσκουσιν οἱ Γάλλοι ἐξ ὧν διέπραξεν ἀνηκούστων ὁμοτήτων κατὰ τῶν προμάχων τῆς δημοκρατίας. Τὸ αὐτὸ τέρας, βαρέως φέρον τὴν ἀντίστασιν τῶν ἀρειμανῶν Σουλιωτῶν πᾶσαν ἐγείρει καὶ κινεῖ μηχανὴν ὅπως ἀφανίσῃ αὐτούς. Θὰ ἀποτυγχάνῃ ὁμοῦς τοῦ σκοποῦ, ἐφ' ὅσον ἐκείνοι καταφρονοῦσι τοῦ θανάτου, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶνδε τῶν παραδειγμάτων.

Ἐν προσφάτῳ συμπλοκῇ τῶν στρατιῶν τοῦ πασᾶ καὶ τῶν ὀρεινῶν, ἀξιωματικῶς σουλιώτης, δικαπρεπῆς ἐπὶ τρυφερᾷ νεότητι καὶ ἀνδρείᾳ, σφαίροβολεῖται καὶ πίπτει νεκρὸς ἀνὰ μέσον τῶν συναγωνιστῶν. Λύπη καὶ ἀδημονία καταλαμβάνει τὰς ψυχὰς καὶ παραλύνει τὰς χεῖρας ἀπάντων, οὐδεὶς δὲ σκέπτεται. ἔτι πῶς νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ὑπεναντίους. Προσελθοῦσα γυνὴ τις ἐρωτᾷ περὶ τοῦ αἰτίου τῆς ἀταξίας, οἱ δὲ περιεστώτες δεικνύουσι τὸ ἄπνουν σῶμα τοῦ Ἀχιλλέως τοῦ στρατοῦ, ὃς τις ἦτο ὁ υἱὸς αὐτῆς. Ἡ γυνὴ πλησιάζει ἀναυδὸς καὶ διὰ τοῦ ἑαυτῆς περιζώματος καλύπτει τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ· ἀφελοῦσα δὲ αὐτὸν τὰ ὅπλα, φορεῖ αὐτὰ καὶ διὰ τῶν ἰδίων εὐφραδῶν βλεμμάτων περισυνάγει τοὺς μαχητὰς τοῦ θανόντος· τελευταῖον ἐπιπίπτει εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἀνιχνεύει τοὺς διὰ φοβεράς σφαγῆς νὰ ὑπαναχωρήσωσιν· ὑποστρέφουσα δὲ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀποκαλύπτουσα, τότε μόλις διαλύει τὴν σιωπὴν ἵνα μεγάλη τῇ φωνῇ ἀναγγείλῃ αὐτῷ, ὅτι ἐξεδίχησε τὸ αὐτοῦ αἷμα.

Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ, ὅτι ἐν Λυκίᾳ οἱ τῶν Κρητῶν ἄποικοι Ξάνθιοι, νοήσαντες, ὅτι οὐδενὶ τρόπῳ ἦτο αὐτοῖς δυνατόν νὰ διεκφύγῃσι τὸν περσικὸν ζυγόν, εἰς ὃν εἶχον ὑποκύψῃ πάντες οἱ ἀστυγείτονες, ἐβουλεύθησαν βουλὴν ἐμποιοῦσαν φρίκην τῇ ἀνθρωπότητι, ὡς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι κατὰ φαντασίαν τις θεότης, ἀφ' οὗ δὴ προσφέρονται αὐτῇ θυσίαι οὕτω βαρύντιμοι. Συναθροίσαντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν γυναῖκας, παῖδας, γέροντας καὶ ὄλην τὴν οὐσίαν, ἐνέβαλον αὐτοῖς πῦρ· ἀφ' οὗ δὲ πάντα ἐγένοντο τῶν φλογῶν παρανάλωμα, οἱ περιωθέντες ἐκ τοῦ φοβεροῦ ἐγχειρήματος, ἔρκους ἐμόσαντες ἱερωτάτους, ἐποίησαντο ἕξοδον μετ' ἀδικασίτου προθέσεως νὰ ἀποθάνωσιν, ἀπέθανον δὲ τὰ ὅπλα ἔχοντες ἐν χερσίν. «Λύκοι δὲ, ὡς ἐς τὸ Ξάνθιον πεδίον ἤλασε ὁ Ἄρκαρος τὸν στρατὸν, ἐπεξιόντες καὶ μαχόμενοι ὅλῃσι πρὸς πολλοὺς ἀρετὰς ἀπεδείκνυντο, ἐσσωθέντες δὲ καὶ κατειληθέντες ἐς τὸ ἄστυ συνήλυσαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τὰς τε γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰ χρήματα καὶ τοὺς οἰκέτας, καὶ ἔπειτεν ὑπῆψαν τὴν ἀκρόπολιν πᾶσαν

ἡ ταύτην καίεσθαι· ταῦτα δὲ ποιήσαντες καὶ συναρόσαντες ὄρκους δει-
 νούδας, ἐπέξευλόντες ἀπέθανον πάντες Ἑάνθιοι μαχόμενοι. Ὅμοιον
 ἀνδραγαθήμα κατὰ Παυσανίαν ἐτελέσθη, ἀλλὰ μετ' αἰσιωτέρας ἐκβά-
 σεως, ἐν τῷ πολέμῳ Θεσσαλῶν καὶ Φωκίων. Τὴν δεινὴν δὲ αὐτῶν
 πρόθεσιν ἐκωλύθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν οἱ Φωκεῖς, περιφανῶς καὶ ἀδο-
 κήτως νικήσαντες τοὺς ὑπεναντίους. Παραπλησίους σκηναὶς διεδραμάτισαν
 οἱ γενναῖοι Σουλιῶται, εἰ καὶ μηδέποτε ἤκουσαν περὶ τοιούτων σπανίων
 θαυμάτων ἀπογνώσεως. Νοήσαντες, ὅτι ὁ ἐχθρὸς παρεσκευάζετο νὰ
 ἐκβιάσῃ τὰ εἰς τοὺς ἑαυτῶν βράχους φέροντα στενά, συνέλεξαν παρὰ
 τὴν ἄκραν φοικώδους κρημνωρείας ἅπαντας τοὺς ἀπολέμους, γέροντας
 δηλονότι καὶ παῖδας, μετὰ σταθερᾶς βουλῆς νὰ κρημνίσωσι τὰ εἰλίστατα
 εἰς τὸ βάραθρον, ἂν οἱ πολέμιοι κατέρωθον νὰ εἰσελάττωσι μέχρι τῶν
 ἐστίων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ εὐτυχία ἡδέσθη νὰ μὴ στεφανώσῃ διὰ νίκης
 τοὺς ἀγῶνας λαοῦ προτιμήσαντος νὰ ἐξαφανισθῇ ἐκ τοῦ προσώπου τῆς
 γῆς μᾶλλον ἢ νὰ ὑποστῇ δούλειον ζυγὸν τοιούτου δεσπότου· οὕτω δὲ
 ἀπέκρουσαν τὸν στρατὸν τοῦ πατρὸς συλλαβόντες καὶ τινὰς αἰχμαλώτους.
 Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἐπισυνάψω ἀνέκδοτον οὐχὶ ἀδιάφορον τῷ
 ἐπισκοποῦντι τὰ ἦθη ἐκείνων μάλιστα τῶν λαῶν, ἀρ' ὧν ἡ ἡμέρωσις
 δὲν ἀπέτριψεν εἰσέτι τὸν ἴον, τὸν καταμηνύοντα τοὺς ἀνθρώπους τῆς
 φύσεως. Ἐν ὥρᾳ ἀναχωγῆς ἐν τῶν ἀσινῶν ζῶων, πρὸς ἃ ὁ ἄνθρωπος,
 καίτοι πολυτρόπως ὑπὸ τούτων ὑπουργούμενος, προσφέρεται ὡς τὰ πολλὰ
 μετὰ καταφρονήσεως καὶ σκληρότητος, ἀποσπασθὲν τῆς φορβερίδος ἥτοι
 τοῦ ρυτῆρος, ἐτράπετο τὴν ἐπὶ τὸ στρατόπεδον τῶν πολέμιων ἄγρουν·
 προϊστάμενος δὲ τις τῶν Σουλιῶτων, στραφεὶς πρὸς τοὺς Τούρκους, φωνῇ
 στεντορεῖα παρεκάλεσε νὰ ἀποστείλωσι τὸ κτήνος, οὗ τινος εἶχον χρεῖαν
 ἀπαραίτητον. Καὶ οἱ μὲν Τούρκοι, τό γε νῦν, χρηστέτεροί πως τοῦ
 συνήθους, ἐνέδωσαν τῇ αἰτήσει· οἱ δὲ Σουλιῶται, ὥσαντι προέκειτο περὶ
 ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων, ἀνταπέστειλαν ἐκείνοις ἀντὶ τοῦ ὑποζυγίου
 Τούρκον. Ὁ τρόπος οὗτος πᾶν ἄλλο φαίνεται μοι ἢ σκῶμμα καὶ κατὰ-
 γελως· ἀλλὰ σημεῖον καταφρονήσεως τῶν ἀντιπάλων ἐὰν ὑποθεθῇ,
 ὑπερφαίνει πάντοτε ἡρωϊκὴν ἀπλότητα, ἐξ ἑθους προηγούμενην τῆς ἡμε-
 ρώσεως τῶν ἡθῶν. Τοιαύτη ἡρωϊκὴ ἀπλότης εἶναι μὲν ἀναμφισβητήτως
 ἄγριοις καὶ φορτικῇ, τανὺν δὲ οὐχὶ σπανίως ἀναπληροῦται ὡς μὴ
 ὠφελειν ὑπὸ ψεύδους καὶ ὑποκρίσεως καλλωπιζομένης τῷ ὀνόματι τῆς
 ἀβρότητας καὶ τῶν μελιγύων τρόπων. Τοῦ Ὁμήρου οἱ ἥρωες δὲν
 ὀνοῦσι νὰ ἐνυβρίζωσιν αἰσχρῶς τοῖς νεκροῖς τῶν πολέμιων· ἀλλ' ὁ

Ἀχιλλεύς, καίτοι πλείους ἔχων ἀφορμὰς νὰ ὀργίζηται κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, λοιδορεῖ μόνον καὶ ἀπειλεῖ διὰ τοῦ ξίφους, ἀλλὰ δὲν προκαλεῖ εἰς μονομαχίαν· ἡ υπερβολὴ αὕτη ἐπεφυλάχαστο εἰς χρόνους μᾶλλον πεφωτισμένους καὶ κομψότερους. Μερίστην δόξαν φέρει τοῖς Σουλιώταις ψήφισμα μαρτυροῦν ὅτι ἐπίστανται καὶ νὰ ἀμύνονται περὶ τῆς πατρίδος καὶ νὰ ὀρθώσιν αὐτὴν διὰ νόμων ἀγαθῶν· ὅπως δηλαδὴ καταπαύσωσιν οὐχὶ τὰς ἀγνώστους αὐτοῖς μονομαχίας, ἀλλὰ τὸ βάρβαρον ἔθιμον τοῦ ἀλληλοκτονεῖν ἕνεκα πραγμάτων οὐδενὸς λόγου ἀξίων, ἔθεντο πρὸ μικροῦ νόμον, καθ' ὃν ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ ζημιώσιν πάντα φονεὰ δι' ἀδρῶν προστίμων, νὰ κατεδαφίζωσι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καὶ διὰ παντὸς νὰ τὸν ἀφαιρῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνοικοδομεῖν αὐτήν. Ὁ νόμος θὰ ἔφερε μὲν κόσμον καὶ τιμὴν τῷ Σόλωνι καὶ τῷ Λυκούργῳ, ἀναμνησθεὶς δὲ τοὺς ἐξαγνισμοὺς, οἳ τινες ἐπεβάλλοντο τοῖς φονεῦσιν ἐπὶ τῶν ἡρώϊκων χρόνων. Εἶναι δὲ τοῦτο οὐχὶ μοναδικὸν σημεῖον ὁμοιότητος Σουλιωτῶν καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἐξήλανον τὰς στρατίας αὐτῶν ἀνευ μάντεως· τῶν δὲ Σουλιωτῶν Κάλχας ἀνομολογεῖται νῦν ὁ πατὴρ Σαμουήλ, τούτῳ μόνον διαφέρων τῶν πάλαι θεοπρόπων, ὅτι οἱ μὲν ἀνεζήτουν τὰς προρρήσεις ἐν τοῖς σπλάγχχνοις τῶν ἱερέων, ὁ δὲ ἀρύεται τοὺς χρησμούς ἐκ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ἐρμηνεύων τοῖς ἰδίῃς συμπολίταις Ἡσαΐαν καὶ Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ καὶ Ἱερεμίαν. Τὰ ἀσαφῆ τῶν προφητῶν χωρὶς διασαφηνίζει ὁ πατὴρ καὶ ὑποφῆτης Σαμουήλ μετ' εὐχερείας πολλῆς, προσαρμόττων αὐτὰ εἰς τὰ συμβάντα, ἅτινα ἀπὸ τινων ἐνιαυτῶν ἐπιβλέπομεν, ἀπανταχοῦ δὲ ἀνευρίσκων τοὺς Γάλλους. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς μὲν τυγχάνει ἐξόχου τιμῆς ἐν τῇ πατρίδι, αἱ δὲ προσφετεῖαι αὐτοῦ ἐκ τῆς νέας Δωδώνης ἀντηχοῦσιν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οἱ Γάλλοι ὑπόλαμβάνονται νῦν ὁ Μεσσίας τῆς μερίστης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπὶ τῶν γενναίων Σουλιωτῶν μείζονα τὸν λόγον ἐξέτεινα διότι ἡ προθυμία καὶ ἐνέργεια, μεθ' ἧς προμάχονται τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἐπαρθεῖσα ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλίᾳ διαδραματιζομένων, τεράστιον ἔσχα ροπήν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους τῶν Ἑλλήνων.

Τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐμνημόνευσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὡς τοῦ ἐσχάτου τῶν αἰτίων τῆς νῦν παρὰ τοῖς Ἕλλησι τελουμένης ἠθικῆς μεταβολῆς διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου πράγματι ἀπεδείχθη ἡ ἐσχάτη, καίτοι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο συμβαλομένη ὅπως ἐγκολάσῃ τῇ διανοίᾳ τῶν Ἑλλήνων τὴν σωτήριον ἰδέαν, ἣν εἶχον

συλλάβει περὶ τῆς χρείας τῆς ἑαυτῶν ἐκπαιδεύσεως. Πρὸ τριάκοντα ἑνικυτῶν ἐν ἑκάστη τῶν τεσσάρων ἢ πέντε μεγάλων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς δυσέυρετοί ἦσαν δύο ἢ τρεῖς Ἑλληγνες νοσοῦντες ὁπωσοῦν καὶ λαλοῦντες τὴν γαλλικὴν· σήμερον τοῦναντίον ἡ γαλλικὴ λαλεῖται ὑπὸ πλείονων καὶ καθίσταται κοινὴ ὡς περ ἡ ἰταλική, πορίζουσα τοῖς Ἑλλησιν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν τε Γάλλων καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν. Τὴν γνῶσιν ἠύξησεν ἕτερον αἶτιον, ἐκ τῆς γαλλικῆς καὶ τοῦτο ἐπαναστάσεως ἡρτημένον. Ἦ ἑλκεϊνότης, εἰς ἣν κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου περὶ ἐστὶ τὸ ἐμπόριον τὸ γαλλικόν, ἡ σπάνις καὶ ἡ ἔνδεια τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἀνδρείου στρατοῦ, σύναμα δὲ καὶ ὁ ἕληλος τοῦ ὑπηρετῆσαι τοῖς Γάλλοις ἤγαγον εἰς τὴν Γαλλίαν παμπούλους τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων τε καὶ ναυκλήρων, οἳ τινες ἐπώλησαν μὲν τὰ φορτία ἐπ' ὠφελείᾳ οὐχὶ μικρᾷ, ἐκέρδησαν δὲ καὶ ἄλλο κέρδος οὐσιωδέστερον, μεῖζονά τινα δηλονότι ἢ ἐλάσσονα παιδείας βαθμόν· καὶ σύμπαντες μὲν νῦν ἐκπαιδευθῶσι δὲν ἠδυνήθησαν ἔνεκεν τῆς ἡλικίας, τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ ἄλλων περιστάσεων· σύμπαντες ὅμως ἐπιδόντες τοῦ ἔθνους τὸ μεγαλεῖον καὶ τοῦτο εἰς τὰ φῶτα ἀπονείμαντες, ὑπέστρεψαν οἴκαδε ἥπτον ἀμυθῆς ἢ τὸ πρόσθεν, δυσφοροῦντες μὲν ὅτι ἐγνώρισαν τὴν Γαλλίαν ἔψα, ὑπὸ διακλαύσεως δὲ φλεγόμενοι πόθου νῦν συντελέσωσιν ἐκ τῶν ἐνόντων εἰς τὴν ἀρεξμένην ἐν τῇ πατρίδι ἡθικὴν ἀλλοίωσιν.

Τὸ μέγα δρᾶμα ἐν Γαλλίᾳ ἐπεσφράρισεν εἰς τὴν ἡθικὴν ἀλλοίωσιν τῆς Ἑλλάδος πορείαν κανονικωτέραν, ἀπέδειξε δὲ αὐτὴν οὕτω προφανῶς φροδῶν καὶ δεξιάν, ὥστε οἱ Ἑλληγνες ἐν τῇ νέᾳ ἐδῶ, ἣν αὐτοὶ ἑαυτοῖς ὥδοποίησαν, δὲν ὅλ' ἠδύναντο νῦν ἀναποδίσσωσιν εἰς τοῦπίσω. Προσωτέρω χωρῶν διίσχυρίζομαι καὶ τόδε· ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι ἀρκούντα βιβλία εὐρωπαϊκὰ ἐλληνιστὶ μεθηρμηνευμένα καὶ ἱκανὴ πληθὺς λογίων, ὅπως, ἀφ' οὗ προβιβάζωσιν εἰς τὴν ἀκμὴν τὰ γράμματα ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἔλθωσιν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διενεργήσωσι τὴν ἐνθάδε κατὰ τὸ δεύτερον ἀνχρέννησιν αὐτῶν, ἂν ἦτο δυνατόν νῦν περιπέσῃ αὐθις ἡ Εὐρώπη εἰς τὴν βαρβαρότητα τοῦ τριεκαίδεκάτου καὶ τεσσαρακαίδεκάτου αἰῶνος. Ἀρκεῖ ὁ ἐπιεικής καὶ ἀδέκαστος παρατηρητὴς νῦν ἐμβλέψῃ εἰς τοὺς ἐλέγχους τῶν ἀπὸ τινων ἐνικυτῶν εἰς τὴν καθωμικημένην ἐλληνικὴν μετενηγεμένων καὶ ὅλ' πεισθῇ, ὅτι ἐν τοῖς νῦν χρόνοις οἱ λόγοι Ἑλληγνες εἶναι καὶ πολυαριθμότεροι καὶ μᾶλλον πεπαιδευμένοι τῶν Ἑλλήνων τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, οἳ τινες, φεύγοντες πατρίδα παρυσκυσμένην ὑπὸ τῆς δεσποτείας

τῶν ἐγχωρίων μοναρχῶν νὰ ὑποκύψῃ εἰς ζυγὸν ἀλλοτρίων, ἦλθον ἵνα προσενέγκωσι τῇ Εὐρώπῃ, ἀντὶ τοῦ παρεχομένου ἀσύλου, τὰ ἔτι ὑπολειπόμενα αὐτοῖς ἐλιγροτὰ φῶτα.

Ἐν τῇ μνημονευθέντῃ ἐλέγχῳ, μακροτέρῳ ὄντι ἢ ὥστε νὰ ἀπαγγελοῖ ὅλος ἐνθάδε, φαίνονται οὐκ ὀλίγα συγγράμματα Μαθηματικῶν, τὸ περὶ ἀνθρωπίνης διανοίας Δοκίμιον τοῦ Λωκίου, ἡ Λογικὴ τοῦ Κονδιλιάκου, ἡ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν Γραμματικὴ τοῦ Μαρτίνου, πραγματεῖαι χημείας, ἰδίως δὲ ἡ χημικὴ φιλοσοφία τοῦ Φουρκροά καὶ τὸ τοῦ Μοντεσκυ ἀριστοῦργημα περὶ τῶν αἰτίων τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πτώσεως τῶν Ρωμαίων. Παραλείπω δυσαρτίμητα συγγράμματα ἀφορώντα εἰς τέρεψιν ἢ εἰς διδασκαλίαν καὶ τινα δράγματα, μυθιστορήματα καὶ διατριβὰς περὶ ἀγωγῆς παιδῶν, ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν μετενεχθέντα καὶ ὁσημέραι μεταφερόμενα. Ἡ μεταφράσις τῆς περιηγήσεως τοῦ Ἀναχάρσιδος, ἀρξαμένη καὶ διακοπεῖσα διὰ λόγους, οὐς πρὸς τιμὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἵματος παρέρχομαι ἐν σιγῇ, ἐπανελήφθη. Συγγράμματα Ἑλληνιστὶ μεθερμηνευόμενα καὶ ἄλλαι πραγματεῖαι Ἑλληνιστὶ συντασσόμεναι, αἵτινες πρὸ τριᾶκοντα ἐνιαυτῶν θὰ ἐξήγειρον μέγαν θόρυβον, ἀναγινώσκονται μεθ' ἡδονῆς ἢ τοῦλάχιστον δὲν προκαλοῦσι τὰς κρίσεις ἀνθρώπων, οἷς πλεῖστον οὐκ συνέφερε τὸ γογγύζειν καὶ θορυβεῖν. Γεωγραφικοὶ πίνακες ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γινώσκονται ἤδη ἀπὸ τινων ἐνιαυτῶν· ἐξεδόθησαν δὲ καὶ βιβλίοι γεωγραφίας, ἐν αἷς ἐπαρχίαι τινὲς τῆς Ἑλλάδος περιγράφονται ἐν ἀκριβείᾳ. Πολλοὶ τῶν συγγραφέων τῆς Βυζαντινῆς, μεθερμηνευθέντες, διδάσκουσι τὸν ἀναγινώσκοντα λαὸν τὰ ἀληθῆ αἶτια τῶν ἀτυχημάτων αὐτοῦ. Ἄλλοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν σύνταξιν ἑλληνικοῦ λεξικοῦ ἰσομεγέθους τῇ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἐκτείνουσι δὲ τὴν προθυμίαν καὶ τὰς φροντίδας αὐτῶν μέχρι τῆς καθωμίτημένης ἑλληνικῆς. Τὸ ἰδίωμα τοῦτο, προσελθὼν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ἐνδόξων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος συγγραφέων, καθάπερ ἐκ τῆς λατινικῆς ἢ ἰταλικῆς, ἢ γαλλικῆς καὶ τινες ἄλλαι γλώσσαι εὐρωπαϊκαί, πλεονεκεῖ τούτων καθ' ὅσον ἀπέστη ὀλιγώτερον τῆς κυρίας αὐτοῦ πηγῆς· οὐδὲν ἦττον ὅμως εἶναι ἰδίωμα νέον, διατελοῦν ἐν τῇ αὐτῇ σχεδὸν φάσει, ἐν ᾗ ἡ γαλλικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μονταίγνιου. Οἱ τοῦ ἔθνους λόγιοι, οἱ τέως ἀμελήσαντες καὶ μέχρι τινὸς καταφρονήσαντες αὐτοῦ, ἐξ ἀνάγκης τανῦν χρώμενοι αὐτῷ ὅπως γνωστὰ ποιῶσι τῷ ἔθνει τὰ συγγράμματα τῶν ἀλλοδαπῶν, ἐρευνῶσι καὶ οὐς δύναται αὐτὸ εἰς ἑαυτοῦ νὰ παράσχῃ πόρους, καὶ τινὰς ἄλλους, δι' ὧν θὰ ἐπλουτίζετο.

Αἰσθάνονται δὲ, ὅτι καὶ τοῦτο διατελεῖ ἐν τινι ἐπαναστάσει ἥτοι ἀλ-
λοιούσει. Ἐπειδὴ θεραπύεται ὑπὸ μυρίων διαφόρων καλῶν, δυσχερὲς
καθίσταται τὸ προῖδεῖν ἀκριβῶς τὸ ὅριον, ἐν ᾧ θὰ σταθῇ, ἢ τὸν χα-
ρακτῆρα, δι' οὗ θὰ διαστελλῇται τῶν ἄλλων ἰδιωμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ
τῆς πρώτης ἡλικίας αὐτοῦ τεκμαίρομεθα, ὅτι ἐπαγγέλλεται τὴν ἐνωσιν
ἀγαθῶν ἰδιοτήτων, ἄλλοι δὲ δυσευρέτων. Ἐκ τῶν μεταγραζομένων βιβλίων
πᾶμπολλαι πραγματεύονται τὰς λεγομένας ἀκριβεῖς ἐπιστήμας· εἰκό-
ζομεν λοιπόν, ὅτι πρώτη τῶν ἀγαθῶν ἰδιοτήτων θὰ ᾔηται ἡ σαφὴνεια·
ἐπειδὴ δὲ διασώζει ἐτι πλείους στροφὰς καὶ ἀντιμεταθέσεις τῆς ἀρχαίας
ἐλληνικῆς, ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς οὐ μόνον δὲν
θὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐτὰς ὡς κωλύουσας δῆθεν τὴν σαφὴνειαν, ἀλλὰ
θὰ φιλοτιμηθῶσι νὰ τὰς συναρμολογήσωσι πρὸς τὴν πρώτην ἐκείνην
ἰδιότητα οὕτως ὥστε ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ νὰ προκύψῃ γλῶσσα φέρουσα
ὑπὸ τὰ ἄνθη λαμπρᾶς φαντασίας τοὺς πεπείρους καὶ ὠραίους καρπούς
τοῦ λογικοῦ. Λεξικὸν ἐλληνικῆς, γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης ἐξε-
δόθη ἤδη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· τὸ ἔργον τοῦτο
φέρει μὲν μυρία δείγματα τῆς ὑπερβολικῆς κατασπένδεως, μεθ' ἧς ἀπε-
τελέσθη, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε φανερόν ποιεῖ καὶ τὸν ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς
πνεύμασιν ἐπικρατοῦντα ἀναβρασμόν.

Ἡ τῶν βιβλίων ἐπαύξησις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν
φώτων· διαδιδόμενα δὲ παρὰ τῷ λαῷ τὰ βιβλία θὰ συντείνωσι καὶ
αὐτὰ ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν φώτων καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν
ἡθῶν τοῦ ἔθνους. Μετὰ χαρᾶς κρυφίας ἡ παρατηρητὴς διορᾷ καὶ τὴν
δύναμιν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν φώτων τούτων. Παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν
ἄνθρωποι, οὐδεμίαν ἄλλην κεκτημένοι παιδείαν ἢ τὴν προκύπτουσαν ἐκ
τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως, διανοοῦνται ἤδη καὶ πράττουσιν οὕτως ὥστε
ἐμπνέουσι τὰς χρηστοτάτας τῶν ἐλπίδων. Εὐρίσκει τις πλουσίους,¹⁾ ὡς
ἄλλοτε εἶπα καὶ ἄσμενος νῦν ἐπαναλέγω, ποιουμένους τοῦ ἰδίου πλούτου
χρῆσιν ἔντιμον καὶ ἀξίαν ἀνδρὸς σοφοῦ. Προικίζουσι γυμνάσια, ἐμβάλ-
λουσι θάρος εἰς τοὺς εὐφυεῖς, ἐπαρκοῦσιν ἐξ ἰδίων καὶ τιμῶσι διὰ τῆς
φιλίας καὶ σχεδὸν εἰπεῖν διὰ τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν νέους, ὧν οἱ χρη-
ματικοὶ πόροι δὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὴν καταβιβρώσκουσαν αὐτοὺς φιλο-

¹⁾ Ἐξ ὅσον θέσιν ἐν τούτοις κατέχουσιν οἱ ἀδελφοὶ Ζωσιμάδαί, ὥνπερ εἰς
τὸν ζήλον καὶ τὴν φιλοπατρίαν τὸ ἔθνος ὀφείλει τὴν ἐκτύπωσιν πλείστων καὶ
ὀφελιμωτάτων συγγραμμάτων.

μάθειαν. Ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ διατρέβουσιν ἐν Εὐρώπῃ πολλοὶ μὲν Ἑλλη-
γνες σπουδάζοντες ἀναλώμασι τῶν οἰκείων δῆμων, πλείους δὲ ἔτι
ὀφείλοντες τὴν ἐαυτῶν παιδείαν εἰς τὴν ἐλευθεριότητα τῶν ἰδιωτῶν
καθ' ἑκάστον.

Μακρὰν μὲν ἄχρ᾽ τοῦδε ἀπέτεινα τὴν ἀπεικασίαν τῆς νῦν κατα-
στάσεως τῆς Ἑλλάδος, κισθάνομαι δ' οὐχ ἦττον ὅτι ἀπλῶς ἐσικαυχά-
ρησα αὐτήν. Ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ καταστρέψω τὸν λόγον· ἀρίστα δὲ θὰ
ποιήσω τοῦτο ἀνακεφαλαίων τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα.

Μεσούσης τῆς πρόσθεν ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες ἐπένοντο,
ἐστέναζον ὑπὸ τῷ βάρει φρικωδεστάτου ζυγοῦ καὶ ὑφίσταντο πάντα τὰ
δεινὰ ἐπακολουθήματα δουλείας μακροχρονίου. Ὀλίγιστα μὲν ἐν Ἑλλάδι
ἐσώζοντο ἔτι ἐκπαιδευτήρια, ἐν οἷς ὀλιγοστοὶ ἄνδρες ἐπορίζοντο τινα
οὐδαμῶς ἐσπουδαγμένην ἀλλ' ἐπιπόλαιον γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς· τὸ δὲ
ὑπόλοιπον τοῦ ἔθνους ἦτο καταδεδικασμένον νὰ μακαίνηται ἐν ἄκρᾳ
ἀπαιδευσίᾳ ἢ νὰ ἀνιχνίσκῃ βίβλους, ὧν ἡ γνῶσις ἦτο ἀξία ἥτινος
λόγου τῆς ἀμαθίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ φῶτα πλείονων τῆς
Εὐρώπης χωρῶν τρέπονται νέας ὁδοὺς, συνεργούντων πρὸς τοῦτο τῶν
ἐν Γαλλίᾳ φιλοσόφων ὑπὲρ πάντων ἄλλων ἔθνους, ἡ δὲ Ἑγκυκλοπαιδεία
ἐμφανίζεται ἅμα μὲν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς νέας τροπῆς, ἅμα δὲ ὡς
αἵτιον ὑποβοηθεῖν καὶ προβιβάειν αὐτήν. Ὀλίγαι τῶν φῶτων ἀκτῖνες
διαφυγοῦσαι εἰσδύνονται εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ δὲ Ἕλληνες, εἰ καὶ μὴ
καταμύουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς, εἶναι καὶ ἀσθενέστεροι καὶ πτωχότεροι ἢ
ὥστε νὰ δέχωνται καὶ ἀνέχωνται ἔλην τῶν ἀκτίνων ἐκείνων τὴν λαμ-
πηδόναν. Ἐκτοποὶ καιροὶ καὶ περιστάσεις ἔνθεν μὲν ἀνοίγουσι νέας
διεξόδους εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς, ἔνθεν δὲ ἐξάπτουσι πόλεμον,
ἔτις τελευτῶν διασκαδίζει τὴν γοητείαν ἐν ἣ περιεχαρακτοῦτο ἡ δύναμις
ἡ ὁωμανική. Ἐπ' ἀμφοτέραις τοῖς γεγονόσι τοῦτοις οἱ τέως καταβε-
βλημένοι Ἕλληνες ἐπαίρονται καὶ ὑψοῦνται κατ' ἴσιν ἀναλογίαν, καθ' ἣν
ταπεινύονται ἡ ὑπερηφάνια καὶ πρᾶνεται ὁπωσούν ἡ δεσποτεία τῶν κα-
ταδυναστευόντων. Ἐντεῦθεν ἀληθῶς ἄρχεται ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀφύπνις·
τὰ ἐκ τοῦ ληθαργικοῦ ἀνιήψαντα πνεύματα ἐκπλήσσονται θεώμενα τὴν
ἰδίαν ἐλευσινότητα· ἐπαυξάνει δὲ τὴν ἐκπληξιν καὶ ἐρεθίζει τοὺς ἄνδρας
ἡ αὐτὴ ἐθνικὴ κενοδοξία, ἡ τέως κωλύσασα αὐτοὺς νὰ συνειδῶσι τὴν
ἐλευσινότητα. Τότε δὴ πρῶτον θεᾶται τὸ ἔθνος τὸ εἰδεχθῆς θέαμα τῆς
ἀμαθίας αὐτοῦ καὶ φρίττει ἀναστρέφον τὰ βλέμματα εἰς τὸ ἄπειρον
διάστημα, δι' οὗ χωρίζεται ἀπὸ τῆς τῶν προγόνων εὐκλείας. Ἀλλ' ἡ

λυπηρὰ ἀνακάλυψις δὲν ὠθεῖ εἰς ἀπόγνωσιν τοὺς Ἑλληνας, βαρὺ τῇ φωνῇ λέγοντας καθ' ἑαυτούς· «ἔλκομεν τὸ γένος ἐκ τῶν Ἑλλήνων· ὡς πειραθῶμεν λοιπὸν νὰ καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ δυνάματος, ἢ ὡς μὴ φέρωμεν αὐτὸ ἔτι». Ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ ἐκπαιδευτήρια μεταρρυθμίζονται καὶ πληθύνονται, νεανίαι δὲ πολλοὶ ἐκλείπουσι τὴν πατρίδα ἵνα ἐκμάθωσι γλώσσας καὶ φωτισθῶσι τὰ φῶτα τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν, ἅμα δὲ ὑποστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια ἀποδείκνυνται ἐπιστάται τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως, διδάσκοντες διὰ ζώσης φωνῆς, μεταφράζοντας βιβλία παντοδαπὰ, οὕτω δὲ στοιχειοῦντες τὸ ἔθνος, ὅπερ ἐπὶ πλεῖον κισθάνεται τῆς παιδείας τὴν χρεῖαν. Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργοῦνται ἡρέμα καὶ βραδέως, ἀλλὰ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Τελευταῖον ἐπέρχεται ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἥτις κατὰ τὴν κοινὴν προσδοκίαν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀρξαμένην ἐν Ἑλλάδι ἡθικὴν μεταβολὴν νέαν ὠθησιν τοσοῦτον σφοδρότητα, ὅση συνεδουάζετο τῇ ἐλπίδι τῆς βελτιώσεως τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ τῆς νέας κινήσεως θερμαινόμενα τὰ πνεύματα καὶ δὴ καὶ ἐξάλλως ἐκπαιρόμενα, ἐν τισι μὲν μικραῖς γωνίαις τελοῦσι θαύματα ἀνδρείας, ἐν δὲ ταῖς μέζουσιν ἐπαρχίαις τῆς Ἑλλάδος προκαλοῦσιν εὐρύτερα σχέδια. Ἐν τῇ κατὰ πλῆκτικὴν τῶν γαλλικῶν ὅπλων ἐπιτυχίᾳ οὐδὲν ἕτερον διορῶσιν οἱ Ἑλληνας ἢ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παιδείας· ὁρῶσι λοιπὸν νὰ πολλὰ πλῆσιάζωσι τοὺς πόρους καὶ τὰς μεθόδους τοῦ φωτισμοῦ τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσω πλέον θαυμάζουσι τὴν ἐπιτυχίαν. Αἱ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρμπνίσεως τοῦ ἔθνους ἀρξαμέναι μεταφράσεις ἁλλοδαπῶν βιβλίων δὲν προήχθησαν ἄλλοτε μετὰ μέλλονος ἐνεργείας ἢ ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως καὶ μετ' αὐτήν· οὐδεμίαν δὲ ποιεῖται ὑπερβολὴν ὁ διατεινόμενος, ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν τῆς ἐπανάστασεως, ἥτις ὑπῆρξε καὶ τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος ἡ ἐσχάτη δεκαετής, ἐξεδότησαν ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ παντοδαπῶν ὑποκειμένων διδασκτικὰ βιβλία πολλῶν πλείονα τῶν ἐκδοθέντων καθ' ὅλον τὸν χρόνον, τὸν ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἔληξεν· ὀλίγον δὲ πρὸ ταύτης συνωμολόγησαν εἰρήνην Ρῶσοι καὶ Τούρκοι· ἀμφότερα ὅμως τὰ συμβεβηκότα δὲν παύονται· ἔχοντα μερίστην ἐπὶ τὰ ἑλληνικὰ πνεύματα ροπήν· οὐδεμία δὲ ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι θὰ ἐκρωῶσι τῆς μνήμης, διότι τανῦν οἱ Ἑλληνας κέκτηνται μὲν πλείους χρηματικούς πόρους, εἶναι δὲ ἥττον ἀμαθείς. Ἡ μικρὰ πληθὺς τῶν βιβλίων, ἡ τῆς τυπογραφίας ἀπειρία καὶ ἡ τῆς ἐπικοινωνίας σπάνις ἐκώλυσαν ἄλλοτε τοὺς λαοὺς νὰ φωτίζωνται ἢ νὰ ἀνακτώνται ὅσα ἀπώλεσαν

φῶτα· ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦναντίον ραδίᾳ ὑπάρχει ἡ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν μετακομιδὴ καὶ τῶν φώτων καὶ τῶν οἰκειῶν προϊόντων καὶ τῶν ἐπιτηδείων. Τῷ ὄντι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τινος χρόνου προσέθεσαν εἰς τὴν συνήθη αὐτῶν ἐμπορίαν καὶ τὴν ἐπιμιξίαν τῶν ἐπιστημῶν, πάντοθεν τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τῆς Γαλλίας ἐξάγοντες βιβλία καὶ φῶτα ὡς ἐξάρχουσιν ὑφάρματα, ἐπεξεργασμένα μέταλλα καὶ ἄλλα ἔργα βιομηχανίας εὐρωπαϊκῆς. Ἐν δὲ μόνον ἔτι κωλύει αὐτοὺς νὰ εὐρύνωσιν ἐκ τῶν ἐνόντων τὸν νέον τῆς ἐμπορίας κλάδον, συστολή τις δηλονότι καὶ εὐλάβεια ἀπέναντι τῶν κυβερνήσεων, ἣν ὑπαγορεύει μὲν ἡ φρόνησις, δικαιοσύνη δὲ ἡ πρὸς τὴν παιδείαν διάθεσις καὶ περιφορὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς.

Τοιαύτη μὲν ἡ νῦν κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ φρόνημα τῆς νῦν γενεᾶς τῶν Ἑλλήνων. Ὅτε ἀνέλαβον τὸν κάλαμον ὅπως εἰκονογραφήσω τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κατάστασιν, δεινὸς ἤρξατο ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ ἀγὼν, ὥςτις οὐχὶ πρότερον ἐπαύσατο ἢ ἀφ' οὗ διεπέρανα τὸ ἔργον. Ἡ μὲν ἀλήθεια μετὰ τῆς αὐστηρᾶς αὐτῆς φωνῆς ἱερὸν ἐπέβαλέ μοι καθήκον νὰ παραστήσω τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν· ἡ δ' εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τῆς δουλείας κεκυφῖτα πατρίδι ἀνύψου τοὺς θαυροβρέκτους ὀφθαλμοὺς καὶ δεικνύουσά μοι τὸν κατεσπαράγμενον αὐτῆς κόλπον ἐξώρκιζέ με, ἀνθ' ἧς ἐχορήγησέ μοι γεννήσεως καὶ ἀγωγῆς, μηδὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς πρόσθεν καταστάσεως αὐτῆς νὰ ἀποκαλύψω τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν ἀλλοτρίων. Ἀπλὴ τανῦν δικαιοσύνη πρὸς ἐμαυτὸν χρῶμαι δι' ὀσχρηζόμενος, ὅτι νικητὴς ἐξέρχομαι τοῦ ἀγῶνος τούτου, οὔτε ἀλήθειαν, οὔτε πατρίδα προδούς. ὦ ἀλήθεια! μηδέποτε φοβηθῆς μήπως κατὰ χράνω τὸν κάλαμόν μου διὰ τοῦ ψεύδους· ὦ φίλη πατρίς, ἂν μηδὲν ἕτερον εἶχον περὶ σοῦ νὰ ἐξαργείλω ἢ πονηρὸν, μυριάκις θὰ κατέρρεε τῆς χειρὸς μου ὁ κάλαμος πρὶν ἢ γράψω μίαν μόνον λέξιν. Τὰ πάσαι ἀμαρτήματά σου δὲν εἶναι ἔτι ἀμαρτήματα σά· ἐμνημόνευσα δὲ τούτων ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ τοῦ καταστήσαι προφανεστέραν τὴν ἀξίαν τοῦ νῦν βίου καὶ τῶν τρόπων σου. Καλὸν μὲν νομίζεται τὸ μηδέποτε πεσεῖν, περπωδεστέρα δὲ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀρετὴ νομίζεται τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῆς πτώσεως. Τανῦν δὲ, ἐν ᾧ πειράσαι νὰ ἀναστῇς, τί διαφέρει ἂν περιστάσεις παντοειδεῖς ὥθησάν σε εἰς ἄβυσσον ἀτυχημάτων; Ὅσοι βαθυτέρα ἡ ἄβυσσος, τοσούτῳ προθυμότερον ἀνομολογοῦνται αἱ ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπόπειράι σου, καὶ τοσούτῳ ἐνδοξεστέρα ἡ ἐπιτυχία ἡ ὀφείλουσα νὰ περιθῇ ἐκείναις τὸν στέφανον. Τὴν μὲν πῶσιν κοινήν ἔχεις πρὸς

πλείονας ἄλλους λαούς· ἀλλ' ἐὰν διατελέσης ἔχουσα τοὺς αὐτοὺς τρόπους, οὕς ἐπιδείκνυσαι ἀπὸ τινων ἐνιαυτῶν, θὰ παράσῃς τῇ γραφίδι τῆς ἱστορίας παράδειγμα παλιγγενεσίας λαοῦ. Αὐτὴ ἡ πτώσις, ἡ τοσοῦτόν σοι ὀνειδισθεῖσα, οὐδέποτε ὑπῆρξε τοσοῦτον πλήρης, ὥστε νὰ μὴ καταλίπη ἐν σοὶ αἰσθημά τι τοῦ ἀρχαίου σου μεγαλείου.

Τὸν κάλαμον ἀνέλαβον, ὃ εἶλη πατρίς, ἵνα πρῶτος ἐγὼ ἀνακηρύξω τὴν ἀρξαμένην παλιγγενεσίαν σου τῇ τε Εὐρώπῃ ἀπάσῃ καὶ τῷ φιλοξένῳ τούτῳ καὶ φιλανθρώπῳ ἔθνει, παρ' ὃ νέαν εὖρον πατρίδα ἐξ οὗ χρόνου κακῇ τύχῃ ἐχωρίσθην ἀπὸ σοῦ. Ἐνθεν μὲν ἀποτίνω ἀρετήν, ἔνθεν δὲ ποιοῦμαι τινὰ προφύλαξιν καὶ λαμβάνω πρόνοιαν χάριν τῆς μελλούσης εὐκλείας σου. Ἄν ποτε ἔθνος μεγάλθυμον εὐδοκήσῃ νὰ τεῖνῃ χεῖρα ἀρωγὸν καὶ νὰ προβιάσῃ τοὺς γενναίους ἀγωνιάς σου, ἃς γινώσκῃ, ὅτι θὰ ἔχῃ πάσας τὰς εὐλογωτάτας τῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τὴν εὐχαριστίαν σου καὶ θὰ καταστῇ εὐεργέτης σύμπαντος τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ προτέρου θέον νὰ πεισθῇ, ὅτι οὐχὶ αὐτὸ πρῶτον διασκεδάξει τὴν σκοτίαν τῆς νῦν Ἑλλάδος. Σὺ, πατρίς μου, ἀφ' ἐαυτῆς καὶ ἄνευ τῆς παρὰ τῶν ξένων ἐπικουρίας, ἀφ' ὅτου ἐπέτρεψάν σοι τοῦτο αἱ περιστάσεις, ἀνέψξας τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰ ῥῶτα, ἃ τινὰ ἐν παντὶ τόπῳ περιζητούσα εἰσάγεις εἰς τὰς ἐστίας σου, ἀποδεικνύουσα πᾶσι τοῖς θεωμένοις, ὅτι ἂν ἡμέραι πονηραὶ θύνωνται νὰ ἐρρημώσωσι τὸν πολυκαρπώτατον τῶν ἀγρῶν, δὲν ἰσχύουσιν ὁμῶς νὰ ἀφέλωσι τὴν αὐτοῦ εὐφορίαν· ὀλίγον δηλονότι ἀπ' οὐρανοῦ ὕδωρ καὶ μικρά τις καλλιεργία ἀρκοῦσιν αὐτῷ ὥπως ἀναπαράγῃ ἀπαντα τὸν πλοῦτον, ὅστις ἐκάλυπτε τὸ πρόσθεν καὶ κατεκόσμη αὐτόν. Ἀληθεύει μὲν, ὅτι δὲν ἐπῆλθον εἰσέτι οἱ εὐτυχεῖς χρόνοι, ἐν οἷς θὰ ἀνθραμιλλᾷσαι πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ πρὸς τὰ σοφώτατα τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐθνῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐποίησας ἤδη ἀρχὴν καὶ ἡ ζέσις καὶ καρτερία τῆς φιλομαθοῦς νεολαίας σου καὶ ὁ ζήλος τῶν πλουσίων σου διαπρυσίως κηρύττουσιν, ὅτι δὲν θὰ διατελῇς οὕσα εἰς τι ἥσο ἀπὸ τινων ἐκατονταετηρίδων. Ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ, ὅπερ αὐτὴ παρασκευάζεις σεαυτῇ, ἐχώρησας πολὺ προσωπέρω ἢ ὥστε νὰ ἀναποδίσης εἰς τοῦπίσω. Τὸ κατ' ἐμὲ, ἂν ἔτι ἔχει με πόθος ζωῆς πεφαρμαχευμένης ὑπὸ τῆς πικρίας τῶν κατατρυχόντων σε δεινῶν, πολὺ τὴν παράτασιν τῆς ὑπάρξεώς μου ἐν τῇ ἐλπίδι, ὅτι ταχέως θὰ ἐπίδω σε καταλαμβάνουσιν τὴν προσήκουσάν σοι θέσιν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν λαῶν. Διεξελθὼν ὡς ἐν ὑποτυπώσει τὰ ἀρτίως πεπραγμένα σοι εἰς ἐπήκοον τῆς τῶν ἀνθρωποτηρητῶν ἐταιρίας,

ἀπένειμα δικαιοσύνην καὶ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ σοὶ, καὶ τῇ φιланθρωπία τῶν σεμνῶν συνεταίρων μου, οἵτινες οὐδέποτε θὰ διαλίπωσι συμπαθέστατα πρὸς σὲ διακαίμενοι ἐν τε ταῖς ἀτυχίαις καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις σου.

Παράγραμμα. Μικρὸν ἀφ' οὗ διεπέρανα τὸ προκείμενον ὑπόμνημα, ἔλαβον δύο ἐγκυκλίους ἐντύπους, τὴν μὲν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Συνόδου, τὴν δὲ τεσσάρων λαϊκῶν διαχειριστῶν, οὓς ἡ Σύνοδος κατέστησεν ὅπως ἐγκαινίσωσιν αὐθις ἐν Ἀθῶνι τὴν σχολὴν, ἐνθα τὸ πρῶτον ἐδιδάχθη ἡ προμνημονευθεῖσα Λογικὴ, ἥ, βέλτιον εἰπεῖν, ὅπως ιδρύσωσι πανεπιστήμιον. Ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ταύτῃ, πρὸς ἅπαν τὸ ἔθνος ἐπιγεγραμμένη, οἱ τέσσαρες διαχειρισταὶ χαθιστώσιν ἐν τῷ αὐτῶν μέρει δύο ἐπιτρόπους ἐν ἐκάστη ὁπωσοῦν σπουδαίᾳ πόλει τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐν ἐκείναις τῶν ἐν Εὐρώπῃ πόλεων, ἐνθα παρεπιδημοῦσιν Ἕλληνες, ἵνα συλλέγωσι τὰς εἰς τὸ ἐθνικὸν καθίδρυμα χρειώδεις συμβολάς. Τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Συνόδου ἡ Ἐγκύκλιος μετὰ τὰς συνήθεις εὐλογίας ἄρχεται ἀπὸ τῶνδε τῶν αξιομνημονεύτων λόγων· «Ἐκαστον ὃν κέκτηται οἰκεῖα προσόντα· τοῦ ἀνθρώπου δὲ προσὸν εἶναι ὁ λόγος, ὁ χρῆζων θεραπείας» κ.λ. Ἰδοὺ λοιπὸν οἱ δεισιδαίμονες Ἕλληνες, οἵτινες, κατὰ τινὰ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων,¹⁾ καιροφυλακοῦσιν ἵνα πνίξωσιν ἀλλήλους ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας! Ἰδοὺ, λέγω, οἱ Ἕλληνες, οἵτινες δὲν ιδρύουσι δικαστήριον Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ ἀσχολοῦνται περὶ τὰς μεθόδους τῆς θεραπείας καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἰδίων λογικῶν δυνάμεων· ἀρχέβουλον δὲ τοιαύτης μεταρρυθμίσεως εἰσήγησιν λαμβάνει ὁ κληρὸς.

¹⁾ Παύλου φιλοσοφικὰ ἔρευναι περὶ τῶν Ἑλλήνων, Μέρος Α. σελ. 103.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ.

*

NOMΩ. KALON, NOMΩ. KAKON.

Ἡ αὐτοσχέδιος διατριβὴ περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν «Νόμῳ καλὸν, νόμῳ κακόν», εἶναι ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς διανοίας καὶ τῆς γραφίδος τοῦ Κοραῆ. Καὶ πάντα τοῦ ἀνδρὸς τὰ ἄλλα πονήματα ἂν ἔλειπον, θὰ ἤρκει αὐτῇ νὰ διατρανώσῃ τὴν θεοσεβείαν, τὴν χρηστοθήειαν, τὴν ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἔρισι μετριοπάθειαν, τὴν πολυμερῆ καὶ πολυειδῆ σοφίαν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον αὐτοῦ μελέτην καὶ σπουδὴν περὶ τὰς Ἱερὰς Γραφὰς καὶ τὰ πολιτικὰ ἰδίως συγγράμματα Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος.

Πλέον ἢ ἅπαξ εἶχεν ἐπαινέσῃ ὁ Κοδρικᾶς ἄλλα τε ἐπαίνων ἀνάξια καὶ τὸ δόγμα «Νόμῳ καλὸν, νόμῳ κακόν», ὅπερ ἡμαρτημένως ἀνέφερεν ἐκάστοτε εἰς τὸν Δημόκριτον. Ὁ Κοραῆς (ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Στέφανος Πανταζῆς») ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ «Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν» εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἀσεβὲς καὶ ὀλέθριον δόγμα, πρὸς ὃ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἠναντιοῦτο καὶ ἀντέλεγεν ὁ Σωκράτης· ὅτι εἶναι ἐπινόημα οὐχὶ τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ τῶν Σοφιστῶν καὶ τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, παρωδησάντων ἄλλο προγενέστερον ἀπόφθεγμα τοῦ ἐξ Ἀβδῆρων σοφοῦ· τελευταῖον ὅτι ἀντικρυς καὶ σαφῶς ἀντίκειται πρὸς τὴν ὑγιᾶ φιλοσοφίαν καὶ τὸ χριστιανικὸν θρήσκειμα. Ταῦτα δὲ ποιῶν ἐπιλαμβάνεται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἀναπτύξῃ διὰ μακροτέρων καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ δόγματος καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐλεγχάντων αὐτὸ, ὅπως εὐχερέστερον πεισθῶσι τῶν Ἑλλήνων οἱ παῖδες, ὅτι ἔνεκεν τῆς ἀθέου ἐκείνης διδασκαλίας ἀπώλετο ἡ Ἑλλάς, οὐδὲ ὑπάρχει δυνατόν νὰ σωθῇ ποτε, ἐὰν μὴ συνειδῇ ἕκαστος, ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῆς ἐξήρτηται ἐκ φρονημάτων παντάπασιν ἐναντίων τῷ τοῦ «Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν».

Τῆς ἀνασκευῆς προτέτακται σύντομος ἐρμηνεία τοῦ νόμου, ὃν ὁ Κοδρικᾶς παρενόησε καὶ παρηρμήνευσε. Νόμος δηλοῖ συνήθειαν· περιγράφων ὁ Ἡσίοδος πότε καὶ πῶς σκάπτουσι, σπεύρουσι καὶ θερίζουσιν οἱ γεωργοί, ἐπιλέγει «οὗτός τοι πεδίων πέλεται νόμος», νοεῖ δὲ οὐχὶ παλαιοῦ νομοδότης θεσμούς ἐγγράφους, ἀλλὰ τὴν συνήθειαν. Κυρίως εἰπεῖν πρωτίστη τοῦ νόμου ἔννοια ἦτο ἀναμφισβητήτως ἡ συνήθεια, διότι ὑπὸ ταύτης ἐκυβερνήθησαν οἱ ἄνθρωποι πρὶν συνταχθῶσι νόμοι πολιτικοί. Ὡς δὲ καὶ νῦν ἔτι καλεῖται ἡ συνήθεια νόμος ἄγραφος, οὕτω καὶ ὁ γραπτὸς πολιτικὸς νόμος δυνατόν νὰ κληθῇ συνήθεια ἔγγραφος. Ἐθνη, ὁρθὰ ἔχοντα ἔθιμα καὶ ἥθη, ὁρθὰς περὶ πραγμάτων ὑπολήψεις καὶ δόξας ἦτοι ὁρθοὺς νόμους ἀγράφους, τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ μὴ ἔχωσι καὶ ὁρθοὺς νόμους γραπτούς. Ἐκ τοῦ νόμου ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν τὰ νομίζω ἦτοι δοξάζω, ὑπολαμβάνω καὶ τὰ νομιζόμενα καὶ νόμιμα ἦτοι τὰ δοξαζόμενα καὶ υπολαμβανόμενα.

Κατὰ ταύτην δὴ τὴν σημασίαν «τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς δόξης» ἐδίδαξεν ὁ Δημόκριτος, οὐχὶ ὥς ὁ Κοδρικᾶς διίσχυρίζατο «νόμῳ καλὸν, νόμῳ κακόν», ἀλλὰ «νόμῳ γλυκὺ, νόμῳ πικρόν». Πρὸς ὁρθὴν τῆς διαφορᾶς κατὰληψιν σημειωτέον, ὅτι, κατὰ τὴν αἵρεσιν τοῦ Δημοκρίτου, αἱ αἰσθήσεις δὲν ὑπάρχουσιν ἀπλανὲς τῆς ἀληθείας κριτήριον διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι πλεονάκεις οἱ ἄνθρωποι διαφωνοῦσιν ἀλλήλοις ἐν τῇ κρίσει τῶν αἰσθητῶν. Γλυκύτητα αἰσθάνεται ὁ γευόμενος μέλιτος οὐχὶ διότι γλυκὺ ὑπάρχει τὸ μέλι καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ διότι αὐτὸς τὸ ὑπολαμβάνει τοιοῦτον· ἂν ᾗτο γλυκὺ φύσει, οὔτε ὁ αὐτὸς ἄλλοτε θὰ τὸ εὑρισκε πικρόν, οὔτε ἕτερός τις διὰ τὴν ἀλλοίαν τῆς γευστικῆς αἰσθήσεως διαθέσιν. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθησεων. Τὸ δόγμα τοῦτο, εἴτε ὁρθόν, εἴτε μὴ, προσήρμοσεν ὁ Δημόκριτος αἰετοτε εἰς τὰ αἰσθητά, οὐδέποτε δὲ εἰς τὰ ἠθικά, ἅτινα ὑπέταξεν εἰς ἄλλοιον κριτήριον, τὸν νοῦν· σαφεστέραν δὲ κατέστησε τὴν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν κλέσας τὴν μὲν τῶν αἰσθησεων κρίσιν σκοτεινήν, τὴν δὲ τοῦ νοῦ γνησίαν καὶ ἱκανὴν νὰ διακρινώσκη τὴν ἀλήθειαν. «Δημόκριτος δὲ ὅτι μὲν ἀναιρεῖ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι, καὶ τούτων λέγει μὴδὲν φαίνεσθαι κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλὰ «μόνον κατὰ δόξαν· ἀληθὲς δὲ ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τὸ ἀτόμους «εἶναι καὶ κενόν· νόμῳ γάρ, φησί, γλυκὺ καὶ νόμῳ πικρόν, νόμῳ «θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, ἔτεῃ δὲ ἄτομα καὶ κενόν. . . . Ἐν δὲ τοῖς «Κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις, τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθησεων, τὴν δὲ

»διὰ τῆς διανοίας· ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ,
»προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας χρίσιν, τὴν δὲ διὰ τῶν
»αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει, ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς τὴν διὰ-
»γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπλανές». Ταῦτα δὲ περὶ Δημοκρίτου παρέδωκε
Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, μάρτυς τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιόπιστος, καθ' ὅσον
ἀνῆκεν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Σκεπτικῶν, οἵτινες ἀνῆρουν τὸ κριτήριον
τοῦ νοῦ.

Ὁμόφρονες τῷ Δημοκρίτῳ ἐπὶ τῶν δύο κριτηρίων τούτων ἦσαν
οἱ σύγχρονοι Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ἡράκλειτος. Ἐκεῖνος μὲν ἐδίδασκε
«κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν
λόγον· οὗτος δὲ, ἀποδοκιμάζων ὡσαύτως τὴν αἴσθησιν καὶ λέγων
«κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοί, καὶ ὅσα βαρβάρους ψυχὰς
ἔχόντων», ἀπεφαίνεται «κριτὴν τῆς ἀληθείας εἶναι τὸν λόγον οὐ τὸν
οἰονδήποτε, ἀλλὰ τὸν κοινὸν καὶ θεῖον. Πρόδηλον δὲ ὅτι ὁ μὲν
ὀρθὸς λόγος τοῦ Ἐμπεδοκλέους προϋποτίθησι νοῦν εἴτε οἶκον εἴτε
θύραθεν ὅπως οὖν δεδιδαγμένον καὶ ἡσκημένον, ὁ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου
λεγόμενος κοινὸς καὶ θεῖος λόγος δηλοῖ τὴν θεῶν λογικὴν δύναμιν,
ἣν κοινὴν ἔχοντες οἱ ἄνθρωποι κοινῶς καὶ ὁμοφώνως διακρίνουσι τὸ
ἀληθές τοῦ ψευδοῦς καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀδίκου, οὔτε ὑπὸ νόμων προ-
διδασκόμενοι, οὔτε ὑπὸ τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς δόξης ἔθνους ἢ ἀνθρώπου
τινὸς χειραγωγούμενοι. Οὐχ ἥττον δὲ πρόδηλον καὶ τοῦτο, ὅτι, παρὰ
τὴν λογικὴν δύναμιν, τὴν διακρινώσκουσαν τὸ ἀγαθὸν, ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὁ
ἄνθρωπος καὶ ἀποχωρῶσαν δύναμιν ἡθικὴν ὅπως πράξῃ αὐτό· εἰ δὲ μὴ
τὰ πάθη ἐπ' ἀνιστάμενα πολλάκις πολεμοῦσι κατὰ τῆς λογικῆς δυνάμεως
δεινότερον πόλεμον, οἷον προσφυῶς ἐχαρακτήρισαν ἢ μὲν παιδοκτόνος
Μήδεια εἰποῦσα

καὶ μανθάνει μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακὰ,
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων·

ὁ δὲ Ὀβίδιος ἐρμηνεύσας *Video meliora proboque, deteriora sequor*,
ὁ δὲ Παῦλος ἀναφωνήσας «βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου
ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου».

Σπουδαιότατον ὅμως ἐνταῦθα ἀναφέρεται ζήτημα ἂν πράγματι
ἀληθεύει, ὅτι ὁ κοινὸς λόγος ἔχει τὴν ἀπονεμομένην αὐτῷ δύναμιν·
πότερον, ἀρκεῖ ἄρα γε τὸ ἀκαλλιέργητον τοῦ ἀγρίου λογικὸν νὰ δια-
κρίνῃ τῶν ἰδίων πράξεων τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν, ἢ φαίνεται

πιθανώτερον, ὅτι ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ὡς ἐκ τοῦ ἰδίου συμφέροντος αἰείποτε ἐρμώμενος, ἢ οὐδεμίαν οὐδέποτε ἔλαβε τοῦ δικαίου ἔννοιαν, ἢ τὰ πάθη ἀπῆλειψεν αὐτὴν τέλειον ἐκ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου αἱ γνώμαι ἀνέκαθεν ἐγένοντο δίχα· ὁ μὲν Σωκράτης, ἀποδεχόμενος τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔμφυτον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διακρίσιν, καλεῖ αὐτὴν ἄγραφον καὶ θεῖον νόμον, ἥτοι ἀνεξάρτητον παντὸς ἐγγράφου πολιτικοῦ θεσμοῦ· «Θεοὺς οἶμαι τοὺς ὅμους τούτους τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι». Τὴν προὑπαρξίν τοῦ φυσικοῦ νόμου ἦτοι τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀνομολογῶν καὶ ὁ Μοντεσκῦ ἔλεγεν «ὁ διατεινόμενος, ὅτι οὔτε δίκαιον οὐδ' ἄδικον ἄλλο παρὰ τὸ κελεύόμενον ἢ τὸ ἀπαγορευόμενον οὐπὸ τοῦ νόμου, διατείνεται, ὅτι πρὶν ἢ κυκλογραφηθῇ ὁ κύκλος, δὲν ἤσхан ἄπασαι αἱ αὐτοῦ ἀκτίνες ἴσαι. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι αἱ τῆς δικαιοσύνης ἔννοιαι, αἱ τῆς ἐπιεικειᾶς σχέσεις προὑπάρχουσι τοῦ κυροῦντος καὶ τὰς θετικοῦ νόμου». Ἄλλοι τοῦναντίον, καίτοι συνειδότες, ὅτι μόνῃ ἀσφαλῆς βᾶσις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι τὸ δίκαιον, ἀμφισβητοῦσιν ὅτι ἔννοια τοιοῦτου δικαίου ἐνυπάρχει τοῖς ἀνθρώποις πρὸ τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τούτους, τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους οὐχὶ ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη· ἀπ' οὗ δηλαδὴ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔπαθον κακοποιῶντες ἀλλήλους, ἔμαθον ἐκ πείρας, ὅτι μόνος ἀσφαλῆς σύνδεσμος πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ἰσονομία, ἥς ἄνευ αἱ κοινωνίαι μεταποιεῦνται εἰς βικίας συνδαιτήσεις δούλων καὶ δεσποτῶν, ἐν ἁδιαλείπτουσιν ἔρισι καὶ πολέμοις διατελούντων. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀναπτύξας ὁ Πλάτων ἐπῆνεσεν ὡς ἀληθῆ τὸν παλαιὸν λόγον «ἰσότης φιλότῃτα ἀπεργάζεται», καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ προσεπεμαρτύρησεν εἰπὼν «γίνεται οὖν δούλων καὶ δεσποτῶν πόλις, ἀλλ' οὐκ ἐλευθέρων, καὶ τῶν ἡμῶν φρονούντων, τῶν δὲ καταφρονούντων· ἃ πλεῖστον ἀπέχει φιλίας καὶ κοινωνίας πολιτικῆς· ἢ γὰρ κοινωνία φιλικόν». Ἀναμφίβολον ὑπάρχει, ὅτι ἐρθῇ πολιτεία εἶναι τι ἀδύνατον, ἐὰν μὴ στηριχθῇ εἰς τὴν ἰσονομίαν ἥτοι τὸ κοινὴν συμφέρον· ὡσαύτως δ' ἀναμφίβολον, ὅτι τοῦ κοινῇ συμφέροντος ἔννοιαν δὲν συλλαμβάνει ἐκ φύσεως ὁ ἄγριος, ἂν μὴ πολιτισθῇ ὅπως οὖν καὶ μάθῃ ἐκ πείρας τίνα τὰ μάλιστα συνδέοντα καὶ τίνα τὰ μάλιστα διαλύοντα τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Αὕτη ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι τῶν ἀνθρώπων ἡ ἡμέρωσις κατωρθώθη ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐντελέστατα, διότι καὶ σήμερον ἔτι κωλύουσι τὴν τελείωσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἔνθεν μὲν τῶν εὐγενῶν αἱ προλήψεις, ἔνθεν δὲ τοῦ κοινοῦ λαοῦ ἡ μεγάλη ἀμάθεια. Οἱ μὲν εὐγενεῖς

λεγόμενοι, φοβούμενοι καὶ φεύγοντες τὴν ἰσονομίαν, ἀπαιτοῦσι προνόμια ἢ τοὺς ἀντινομίαν, πόλεμον κατὰ τῶν νόμων καὶ χωρισμὸν ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν· ὁ δὲ κοινὸς λαὸς διατελεῖ ἐν τοιαύτῃ ἀμαθείᾳ, ὥστε καὶ τοὺς κυβερνῶντας αὐτὸν νόμους ἄγνοεῖ καὶ τὰ ἔρια τῆς ἑαυτοῦ ἐλευθερίας. Καὶ ταράσσει μὲν τὸ πολίτευμα ἢ τῶν ὀρίων ὑπέρβασις, οὐχ ἦττον δὲ ταράσσει αὐτὸ καὶ ἡ τῶν ὀρίων ἄγνοια, ἢ ὅσημέραι θρασυτέρους ἀπεργαζομένη τοὺς νοσιζομένους τὰ προνόμια.

Ἐπὶ τέλους ὅμως τὸ ζήτημα, ἂν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ δικαίου τὴν ἔννοιαν ἐκ πείρας ἢ ἐκ φύσεως, ἀποβαίνει καθαρὰ λογομαχία, διότι οὐδέποτε οὐδ' ὑπὸ τῆς πείρας θὰ ἐδιδάσκειτο ὁ ἄνθρωπος, ἂν μὴ ἦτο διδασκαλίας δεκτικὸς ἢ τοι λογικὸς· ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει φύσει λογικὸς καὶ ἐπειδὴ διὰ τοῦ φυσικοῦ λόγου ἀνεῦρεν, ὅτι ἡ εἰρηνικὴ ἐν τῇ πολιτείᾳ συμβίωσις εἶναι ἀνέφικτος ἄνευ δικαιοσύνης, ἀκολουθεῖ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ σπέρματα φυσικοῦ δικαίου πρὶν ἔτι λάβῃ ἔννοιαν δικαιοσύνης πολιτικῆς. Ταῦτα ἐνθυμούμενος ὁ ἐκ τῆς Στοᾶς Χρύσιππος ἐκήρυττεν, ὅτι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν δικαιοσύνης ἔννοιαν, εἰ μὴ ἀναδράμωμεν εἰς αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου τὴν φύσιν, ἣν ἐχρηγήτησεν ὁ Δημιουργός· «οὐ γὰρ ἐστὶν εὐρεῖν τῆς δικαιοσύνης ἄλλην ἀρχὴν, οὐδὲ ἄλλην γένεσιν, ἢ τὴν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τὴν ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως· ἐντεῦθεν γὰρ δεῖ πᾶν τὸ τοιοῦτον τὴν ἀρχὴν ἔχειν, εἰ μέλλομεν τι εἰρεῖν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν». Καὶ ὁ τῆς τυραννίας δὲ ἀπολογητὴς Ὁββὴς, ὁ τὸν νόμον «θέλησιν τοῦ ἰσχυροτέρου» ὀρισάμενος, ἐδέησε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ ἀπέκλαμον πολεμοῦντες τὸν καθ' ἡμέραν πόλεμον τῆς ἀγρίας αὐτῶν καταστάσεως, ἐπενόησαν νόμους ἐπιτηδείους νὰ πορίσωσιν αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν· τὸ δὴ μέγιστον ἐκάλυψε τοὺς νόμους τούτους φυσικοὺς. Ἡ θεωρία δὲ αὕτη κατ' οὐδὲν ἄλλο διαφέρει τῆς τῶν δογματιζόντων τὸ φύσει δίκαιον ἢ ὅτι ἐν τῇ γενεαλογίᾳ τῶν πολιτικῶν νόμων οἱ μὲν ὀρμῶνται ἀπὸ τοῦ κοινοῦ λόγου κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, ἢ τοι ἀπὸ τῆς ἑτι ἀδιδάχτου φύσεως, οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, ἢ τοι ἀπὸ τῆς φύσεως τῆς ὀπωσοῦν διαφωτισθείσης ὑπὸ τῆς πείρας.

Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε εἰρημένων ἐδείχθη, ὅτι καὶ παλαιοὶ φιλόσοφοι καὶ νέοι ἐδέξαντο ἅπαντες νόμους φυσικοὺς, ἐξ ὧν ἀναγκαιῶς συμπεραίνεται, ὅτι κλοπῇ, ἀρπαγῇ, ὕβρις, φόνος κ.λ. νομίζονται καὶ λέγονται πράξεις ἀδικοὶ οὐχὶ διότι ὡς τοιαύτας κρίνουσιν αὐτάς καὶ κολάζουσιν οἱ πολιτικοὶ νόμοι, ἀλλὰ πολλῷ πρότερον, διότι ἀθετοῦσι τὸ φυσικόν

δίκαιον, τὸν ἄγραφον τῆς φύσεως νόμον, τὸν λέγοντα «ὅ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσῃς». Τὸν φυσικὸν τοῦτον νόμον ἐκήρυξαν οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀληθεῖς φιλόσοφοι μόνον ἀληθὲς κριτήριον τῶν πολιτικῶν νόμων, ἐξ οὗ προκύπτει ἡ εὐνομία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ δόξα ἡ ἐθνική· καὶ τῶν ἐλλήνων δὲ ποιητῶν καταφαίνεται ἡ θαυμαστὴ περὶ νομῶν ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ μὲν Ἡσίοδος ἐκάλει τὴν Εὐνομίαν, τὴν Δίκην καὶ τὴν Εἰρήνην θυγατέρας τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ Διὸς, ὁ δὲ Πίνδαρος ἀπένειμε τῇ Εὐνομίᾳ τὰ προσφυστάτα ἐπίθετα «ἀπόλεμος καὶ μεγαλόδοξος», πάσας δὲ τὰς τρεῖς ἀδελφὰς προσηγόρευσε «βάθρον πολιῶν, ταμίαν ἀνδράσι πλούτου».

Τὸν ἄγραφον νόμον, ὃν οἱ Στωϊκοὶ ἐκάλουν Διὸς νόμον, ἐκάλει ὁ Σωκράτης θεῖον· τοιαύτην δὲ πεποιθήσιν εἶχε περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ὠφελείας εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν νέων καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν πολιτικῶν νόμων, ὥστε ἐτέλεμνε νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ψευδὲς ἂν ἦτο τὸ περὶ τούτου δόγμα, συνέφερε νὰ διδάσκωνται οἱ νέοι αὐτὸ ὡς ψεῦδος σωτήριον, διότι ἀπὸ τῆς χρηστῆς τῶν νέων ἀγωγῆς ἐξήρτηται καὶ τῶν δικαίων πολιτικῶν νόμων ἡ διαμονὴ καὶ τῶν ἀδίκων ἡ διόρθωσις καὶ τοῦ πολιτεύματος ἡ σωτηρία (Πλ. περὶ Νόμ. 663). Τοῦ Πλάτωνος ἡ ρήτρα ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὴν τοῦ Βολταίρου «Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer».

Τὸν θεόσδοτον καὶ σωτήριον τῆς φύσεως νόμον ἡρνήθησαν πρῶτοι οἱ Σοφισταί, διίσχυριζόμενοι, ὅτι τὰ δίκαια καὶ τὰ ἀδίκαια ἐκλήθησαν οὕτως οὐχὶ ὡς ὄντα φύσει τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς προστασσόμενα ἢ ἀπαγορευόμενα ὑπὸ γραπτῶν ἢ ἀγράφων νόμων πολιτικῶν· παράδειγμα δὲ ἐπηγάγοντο τοὺς νενομισμένους διαφόρους παρὰ διαφόροις ἔθνεσι τρόπους τῆς ταφῆς καὶ τοὺς γάμους στενοτάτων συγγενῶν, οἵτινες ἐν μὲν τοῖς Ἑλλήσιν ὑπελαμβάνοντο παράνομοι, ἐν δὲ τοῖς Πέρσας ἔννομοι· ἦσαν ἄρα, κατὰ παρωδίαν τῶν τοῦ Δημοκρίτου, «νόμῳ καλοὶ, νόμῳ κακοὶ» ἦτοι ἀδιάφοροι. Δεινότερα ἐδογματίσταν ἑτεροὶ Σοφισταί, ὧν οὔτε τὰ δνόματα, οὔτε τὰς θεωρίας δυνάμεθα ἐν τῇ συνόψει τῇδε νὰ μνημονεύσωμεν. Κατὰ τὸν Γοργίαν λ. χ., ἐν τῷ φερωνύμῳ πλατωνικῷ διαλόγῳ, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ πολίτου εἶναι οὐχὶ τὸ ἀρχεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἀρχεῖν τῶν ἄλλων διὰ τῆς ρητορικῆς· καὶ ὁρθῶς μὲν θὰ ἐλάλει ὁ ἐκ Λεοντίου σοφὸς, ἂν προσπέλεγεν ὅτι οἱ δεσπόζοντες δεόν νὰ ἦναι χρηστοὶ πολῖται, συμβουλευόντες ἀείποτε τὰ κοινῇ συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Γοργίας ἐνόει ἄλλο τι, ὅπερ αὐτὸς μὲν δὲν ἐτόλμα νὰ δηλώσῃ

διαρρήδην, ἐδήλωσε δὲ θρασέως ὁ τούτου μαθητὴς Πῶλος. Διὰ τὴν
 σάντος τοῦ Σωκράτους, ὅτι τῆς ρητορικῆς ἔργον εἶναι τὸ διδάσκειν καὶ
 πείθειν τοὺς ἀνθρώπους τὰ δίκαια, παρέρχεται εἰς τὸ μέσον πλήρης
 ὀργῆς ὁ Πῶλος καὶ ἐνεδίδας τῷ Σωκράτει ἀγροικίαν διατείνεται, ὅτι
 ἡ ρητορικὴ ἀποδεικνύει τοὺς ρήτορας ἰσοδυνάμους τοῖς τυράννοις, διότι
 καὶ οἱ ρήτορες «ἀποκτινύουσιν τε ὃν ἂν βούλωνται, καὶ ἀφαιροῦνται χρή-
 ματα καὶ ἐκβάλλουσιν ἐκ τῶν πόλεων ὃν ἂν δοκῇ αὐτοῖς»· εὐδαίμονα
 δὲ καὶ μακαριστὸν ἀνακηρύσσει τὸν μέγιστα ἡδικοκῆτα Ἀρχέλαον, ὅστις
 ἤρπασε τὴν ἀρχὴν τῆς Μακεδονίας ἀφ' οὗ ἀπέκτεινε τοὺς γνησίους
 αὐτῆς κληρονόμους. Ἄλλος μετὰ τὸν Πῶλον ἐπίκουρος τοῦ Γοργίου
 προσέρχεται ὁ φίλυβρις Χαριλλῆς, ὅτι μᾶλλον ἀποθρασυνόμενος καὶ
 λέγων, ὅτι φύσις καὶ νόμος ὑπάρχουσιν ἐναντία ἀλλήλοις· διότι τοὺς
 μὲν νόμους τίθενται οἱ ἀσθενεῖς ἄνθρωποι καὶ οἱ πολλοὶ ἵνα φυλάσ-
 σωνται τοὺς δυνατοὺς· ἐπὶ τούτῳ δὲ τῷ σκοπῷ συνεργῶμενοι θεσπίζουσιν,
 ὅτι αἰσχρὸν καὶ ἄδικον τὸ πλεονεχεῖν· ἀλλ' ἡ φύσις διδάσκει τὸ ἀντί-
 στροφον· καλὸν καὶ δίκαιον εἶναι ὅταν ἔχῃ πλεόν ὁ ἀμείνων τοῦ χει-
 ρονος καὶ ὁ δυνατώτερος τοῦ ἀδυνατωτέρου. Ἐστράτευσαν λοιπὸν καὶ ὁ
 Ξέρξης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς Σκύθας οὐ μόνον
 κατὰ τὴν φύσιν τὴν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ διὰ καὶ κατὰ νόμον γε τὸν
 τῆς φύσεως· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐστράτευσαν ἅμα μὲν κατὰ τὸ ἀληθινόν
 τῆς φύσεως δίκαιον, ἅμα δὲ καὶ κατὰ τὸ νόμῳ δίκαιον· οὐχὶ ἑμῶς
 κατ' ἐκείνον τὸν νόμον, ὃν ἡμεῖς νομοθετοῦμεν ἐν ταῖς πόλεσι (να ἀπο-
 λαύῃ δηλονότι ἐκαστος τῶν ἰδίων ἄνευ φόβου μὴ ἀφαιρεθῇ αὐτὰ ὑφ' ἐτέ-
 ρων), ἀλλὰ κατὰ τὸν νόμον τῆς φύσεως, τὸν προαγερόντα να ἀνῆκωσι
 τοῖς δυνατοῖς τὰ χρήματα τῶν ἀδυνάτων¹⁾. Πρὸς τὸν τοιαῦτα βλαστη-
 μούντα Καλλιλλῆν ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης διὰ συλλογισμῶν ἀναντι-
 ρήτων, ὅτι καλὸν μὲν εἶναι τὸ δίκαιον, κακὸν δὲ τὸ ἄδικον, οὐχὶ διότι
 οὕτω ἐκάλεσαν αὐτὰ οἱ γραπτοὶ νόμοι ἢ ἡ συνήθεια καὶ ἡ κοινὴ τινος

¹⁾ Τοῦ σοφίσματος τοῦ Καλλιλλέους μνημονεύει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης·
 «... ἐναντία γὰρ εἶναι φύσιν καὶ νόμον, καὶ τὴν δικαιοσύνην κατὰ τὸν νόμον
 μὲν εἶναι, κατὰ φύσιν δὲ οὐ καλόν... ἦν δὲ τὸ μὲν κατὰ φύσιν αὐτοῖς τὸ
 ἀληθές, τὸ δὲ κατὰ νόμον τὸ τοῖς πολλοῖς δοκοῦν». Ἐνταῦθα πάλιν φαίνεται
 ὅτι νόμον ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ οὐ μόνον τὸν γραπτὸν καὶ θετικὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ
 τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν καὶ δόξαν (opinion publique), ἦν καὶ
 νόμον ἄγραφον ἐκάλουν πρὸς διάκρισιν τοῦ γραπτοῦ.

ἔθλους ὑπόληψις καὶ δόξα, ἀλλὰ διότι οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως ἅμα καὶ πείρας διδασκόμενοι ἐστὶ τὸ μὲν δίκαιον συνάπτει καὶ συντηρεῖ τὰς πολιτείας, τὸ δὲ ἄδικον διαλύει αὐτάς, κρίνουσιν αὐτὰ καὶ κηρύττουσι τοιαῦτα. Ἄλλ' ὁ Καλλικλῆς, ὁ νόμῳ δίκαιον καὶ καλὴν κρίνας τὴν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεῖαν τοῦ Ξέρξου, ἐρμηνεύων σαφέστερον καὶ αὐθαδέστερον τὸν δεκάλογον τῆς ἰδίας ἠθικῆς, ἀποκρίνεται, ὅτι φύσει δίκαιον εἶναι οὐχὶ τὸ ἴσον ἔχειν, ἢ ἰσονομία, ἀλλὰ «τὰς μὲν ἐπιθυμίας τὰς ἑαυτοῦ ἢ ἂν ὡς μεγίστας εἶναι καὶ μὴ κολλάζειν· ταύταις δὲ ὡς μεγίσταις ἡούσαις ἱκανὸν εἶναι ὑπηρετεῖν δι' ἀνδρείαν καὶ φρόνησιν καὶ ἀποτιμῶν πλάναι ὧν ἂν αἰεὶ οἱ ἐπιθυμία γίγνηται». Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν τοις πολλοῖς συμφώνησαν οἱ πολλοὶ νὰ ψέγωσι τοὺς ἀκολάστοις· ἐπεινοῦσι λοιπὸν τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην, οὐχὶ διότι τὰς κρίνουσι καλὰς, ἀλλὰ διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀδυναμίαν καὶ ἀνανδρίαν, ὡς ἀμοιροῦντες πόρων δι' ὧν νὰ κορέσωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας. «Ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ, ὦ Σώκρατες, ὧδ' ἔχει· τρυφή καὶ ἀκολασία καὶ ἡλευθερία, ἢ ἐπικουρίαν ἔχῃ, τοῦτό ἐστιν ἀρετὴ τε καὶ εὐδαιμονία· καὶ τὰ δὲ ἄλλα ταῦτα ἐστὶ τὰ καλλωπίσματα, τὰ παρὰ φύσιν συνθήματα, ἀνθρώπων φλυαρία καὶ οὐδενὸς ἄξια». Ὁ δὲ ἀδικούμενος ἅς μέμφηται τὴν φύσιν, ἐπὶ πλάσεν αὐτὸν ἀδύνατον νὰ σώῃ τὰ ἑαυτοῦ, καὶ οὐχὶ ἀνδρείον ὅπως ληστεύῃ, ἢ πανουργὸν ὅπως κλέπτῃ καὶ αὐτὸς τὰ τῶν ἄλλων. Τοῦ Καλλικλέους ἀναιδέστερος ἀπεδείχθη ὁ ὀνόματι καὶ πράγματι Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος, ὁ ἐν ταῖς διαλέξεσιν ὡς περ ἠελίου ἑαυτὸν συστρέφων, ἐπιτάξας τῷ Σωκράτει νὰ μάθῃ παρ' ἑαυτοῦ ἐστὶ «τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον». Οὐδαμῶς τοῦ Θρασύμαχου ἐνδεέστερος ἐμολογεῖται ὁ τῶν τριάκοντα φονικώτατος Κριτίας, κηρύξας πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ βουλούμενος νὰ πλεονεκτῇ ἀκινδύνως δεόν νὰ ποιῇται ἔμποδον οὗς ἂν ὑπολαμβάνῃ ἱκανοὺς νὰ διακωλύωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτοῦ, εἴτα δὲ ἐπὶ Θεὸς δὲν ὑπάρχει ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων, ἐπλάσαν δὲ αὐτὸν οἱ παλαιοὶ νομοθέται ἐπίσκοπόν τινα τῶν ἀνθρωπίνων κατὰ φύσιν καὶ ἀμαρτημάτων «ὑπὲρ τοῦ μὴδένα λάθρα τὸν πλησίον ἀδικεῖν, εὐλαβούμενον τὴν ὑπὸ τῶν Θεῶν τιμωρίαν».

Ὁ πατήρ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας Σωκράτης καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Πλάτων, συνειδότες ὅπως ἐβλάψεν καὶ ὅπως ἐμελλεν νὰ βλάψῃ τὴν Ἑλλάδα ἡ τῶν Σοφιστῶν ἀντίθεος διδασκαλία, ἐταλάνιζον τὴν πατρίδα λέγοντες· «συνέχεαν δίκαια καὶ ἄδικα, διεσχυρίζεμενοι, ὅτι οὐδὲν τούτων

»διδάσκεται ὑπὸ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τότε μόνον γίνεται ἀληθῶς δίκαιον
 »ἢ ἀδικον ὅτε ἂν δόξη καὶ ὅσον ἂν δοκῇ χρόνον. Τῆς νομοθεσίας
 »τὰ θεμέλια κατέσεισαν ἀποδόντες αὐτὴν οὐχὶ τῇ φύσει· ἀλλὰ τῇ τέχνῃ.
 »Καὶ περὶ Θεοῦ δὲ ἐτόλμησαν νὰ δογματίσωσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει φύσει,
 »ἀλλ' ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. "Ἀλλὰ κατ' αὐτοὺς τὰ φύσει
 »καλὰ, ἄλλα τὰ νόμῳ ἦτοι τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων νομιζόμενα· τὰ δὲ
 »δίκαια οὐδ' ὑπάρχουσι τὸ παράπαν φύσει, διότι οὐδέποτε συμφωνοῦσιν
 »ἐπὶ τούτων οἱ νομοδύται, λέγουσι δὲ καὶ νομοθετοῦσι περὶ αὐτῶν ἄλλοι
 »ἄλλα. Διδάσκουσι τοὺς νέους, ὅτι τὸ δικαιοτάτον εἶναι, ὅτι ἂν τις ἰσχύῃ
 »νὰ λάβῃ διὰ τῆς βίας· ἐντεῦθεν ἀσέβειαι καὶ στάσεις, ὀλεθροὶ καὶ
 »καταλύσεις πολιτειῶν». (Θεαίτ. 172, Περὶ Νόμ. 889). Καὶ ἀληθῶς
 συνέβησαν ἐν Ἀθήναις ὅσα οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι προεῖδον. Τῶν ἡθῶν
 ἡ διαστροφή εἶχε προβῇ ἐπὶ τοσούτον, ὥστε καὶ γονεῖς ἐφοβοῦντο τὴν
 παρὰ τῶν ἰδίων τέκνων συκοφαντίαν· παραιμιώδῃ δὲ κατέστησαν τότε
 τὸ ἀττικὸν βλῆπος, τὸ συκοφάντου δῆγμα, καὶ οἱ ἐγγλωττο-
 γάστορες· ἐρρήθη δὲ περὶ Ἀθηνῶν «ὥς ἴσως μὲν καὶ ἐν ἄλλῃ πόλει
 ρᾶν ἔστι κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους, ἐν τῇδε δὲ καὶ πάνυ».

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, ὅτε παρέστησαν οἱ Σκε-
 πτικοὶ φιλόσοφοι ἵνα ἐμπεδώσωσι τῶν Σοφιστῶν τοὺς λήρους διὰ τῶν
 λόγων δῆθεν τῆς φιλοσοφίας. Ἐκλήθησαν δὲ καὶ Πυρρώνειοι ἐκ τοῦ
 αἰρεσιάρχου καὶ Ζητητικοὶ καὶ Ἀπορητικοὶ καὶ Ἐρεκτικοὶ ὡς ἀπιστοῦντες
 εἰς τε τὰς αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ νοῦ. Ὁ μὲν Πύρρων ἀνε-
 μασάτο τὰ τοῦ Κυρηναίου Ἀριστίππου, ἐν οὐδ' ὁ Σωκράτης ἴσχυσε νὰ
 ἀπαλλάξῃ τῆς φιληδονίας ἀπαγγέλλων τὸν κατὰ τῆς ἡδονῆς ἀξιόλογον
 τοῦ Προδίκου μῦθον. Ἐδίδασκε λοιπὸν, ὅτι οὐδὲν ἔστιν οὔτε καλόν, οὔτε
 αἰσχρὸν, οὔτε δίκαιον οὔτε ἀδικον, καὶ ὁμοίως «ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι
 τῇ ἀληθείᾳ· νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν». Ἄν
 αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις ἦσαν ἀληθῶς καὶ φύσει καλὰ ἢ αἰσχυρά, τὴν
 αὐτὴν αἰετοπερὶ τῶν αὐτῶν κρίσιν ὠφεῖλον ἅπαντες νὰ ἐκφέρωσι
 συγχρόνως· ἀλλὰ συμβαίνει τὸ ἐναντίον· «οὐκ ἄρα ἔστι φύσει ἀγαθὸν
 ἢ κακόν, ἀλλὰ νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν». Ἀμφοτέρους τοὺς διδασκά-
 λους, Ἀριστίππον καὶ Πύρρωνα, ὑπερηκόντισε Θεόδωρος, ὁ ἄθεος ἐπικλη-
 θεὶς, ἀρνηθεὶς τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀδεῶς διδάξας, ὅτι οὐδαμῶς
 οὐδ' ὑπὲρ πατρίδος θεόν νὰ κινδυνεύῃ ὁ φρόνιμος· συγχωρεῖται δὲ
 τούτῳ καὶ τὸ κλέπτειν καὶ τὸ ἱεροσυλεῖν καὶ τὸ μοιχεύειν, διότι οὐδὲ
 ἐν τούτων ὑπάρχει φύσει αἰσχρὸν, ἅμα ἀφαιρεθὲν τὴν περὶ αὐτοῦ

ὑπέληψιν καὶ δόξαν, ἥτις καλεῖ αὐτὸ αἰσχρὸν ἵνα κρατῇ τοὺς ἀνοήτους ἐν τάξει· «μηδὲν εἶναι τούτων αἰσχρὸν φύσει, τῆς ἐπ' αὐτῆς δόξης αἰρομένης ἢ σύγκριται ἕνεκα τῆς τῶν ἀφρόνων συνοχῆς» (Διογ. Λαέρτ. β. 97—99).

Τὸ δόγμα «νόμῳ καλὸν, νόμῳ κακὸν» οὔτε χριστιανὸς, οὔτε θεοσεβὴς καθόλου δύναται νὰ στέρξῃ, ἐὰν μὴ πρῶτον ἀρνηθῇ θρησκείαν καὶ Θεοῦ ὑπαρξίν. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ζῶον πολιτικὸν καὶ ἂν πολιτεύμα πρόξενον ἡσυχίας, ἀρετῆς καὶ εὐημερίας εἶναι ἀνέφικτον ἄνευ δικαιοσύνης, ἀκολουθεῖ ὅτι ὁ τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐμψυεύσας τὸ πολιτικόν, ἦτοι τὴν κλίσιν τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνδικαιτᾶσθαι τοῖς ὁμοίοις, προσενεφύτευσεν ἡμῖν καὶ τὰ πρῶτα τοῦ δικαίου σπέρματα· ἂν μὴ ἐποίησε τοῦτο, ἢ δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸ ποιήσῃ· ὁπότερον δ' ἂν τις ὁμολογήσῃ, ἀναιρεῖ τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν, διότι Θεὸς ἄνευ δικαιοσύνης καὶ παντοδυναμίας εἶναι τι ἀκατανόητον. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐποίησε τοῦτο.

Αἱ δέκα ἐντολαὶ στηρίζονται εἰς αὐτὸ τὸ φύσει δίκαιον, ἀπλῆ οὔσαι ἀνάπτυξις τῆς μιᾶς τοῦ Σωτῆρος ἐντολῆς «πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς», καὶ ἥτις ἀντιστρεφόμενη ἴσα δύναται τῇ «ὅ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης». Τὰς δέκα ἐντολὰς συνεκεφαλαίωσεν ὁ Σωτὴρ εἰς δύο μόνον, τῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ δικαιοσύνη, διότι ὁ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, καὶ ὃν τρόπον φύσει μιτεῖ τὰς εἰς ἑαυτὸν ἀδικίας, οὕτω καὶ φύσει ἀπέχεται πάσης ἀδικίας εἰς τὸν πλησίον. Ὁ νόμος οὗτος τῆς δικαιοσύνης ὁρθῶς ἐπινομασθήναι καὶ νόμος τῆς φύσεως, διότι αἱ πρῶται αὐτοῦ ἀρχαὶ καὶ τὰ σπέρματα εὑρίσκονται ἐν αὐτῇ τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζώου τῇ φύσει, ἃ τίνα ἐμελλον κατόπιν μετὰ μακρὰν πείραν νὰ τελεσφορήσωσιν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν πείραν ἐπίκουρος ἦλθεν ἡ θρησκεία κομίσασα τὰς δέκα ἐντολὰς, ὡς ἀπλῆν ἀνάπτυξιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐγγεγραμμένου φυσικοῦ δικαίου· τούτου ἕνεκα ἐν μὲν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ὁ Νομοδότης εἶπεν «ἡ ἐντολὴ αὕτη, ἣν ἐγὼ ἐντέλλομαι σοι σήμερον, οὐχ ὑπέρογκός ἐστιν, οὐδὲ μακρὰν ἀπὸ σοῦ· ἐγγὺς σου ἐστὶ τὸ ρῆμα σφόδρα ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου»· τῆς καρδίας δὲ τὸν νόμον τοῦτον νοεῖ ὁ Παῦλος λέγων «ἔταν ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος κ.λ.» Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦ φυσικοῦ δικαίου νόμον καλεῖ καὶ νόμον

τοῦ νοῦ, ὥσανεὶ ἀτοπωτάτην ἔκρινε τὴν ἀπλὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις ὁ Δημιουργὸς νοῦν δεκτικὸν μὲν πασῶν τῶν ἐπιστημῶν τε καὶ τεχνῶν, ἀνεπίδεκτον δὲ τῆς πασῶν ἀναγκαιοτάτης ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἐξ ἧς ἡ ἀπόλεμος ἰσονομία καὶ εὐνομία τῶν πόλεων. Καὶ οὐ μόνον τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴσον ἔχειν, τὴν ἰσότητά πλεονάκεις συνέστησεν ἡ Γραφή, ὡς συντελοῦσαν εἰς τὴν εἰρηνικὴν τῶν ἀνθρώπων συμβίωσιν· «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔστι δούλος, οὐδὲ ἐλεύθερος» καὶ «οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοῖς δούλοις παρέχετε»· δὲν ἡμέλεισε δὲ νὰ παραινέσῃ διαρρήδην, ὅτι ἡ ἀνισότης γεννᾷ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὴν διάλυσιν καὶ τὸν ἔλεθρον τοῦ πολιτεύματος· «ὁ πᾶς νόμος ἐν ἐνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· εἰ δὲ ἀλλήλους θάνατε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε». Ἀξίον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἐν Ἑλλάδι φιλόσοφοι, οὕτω καὶ ἡ Γραφὴ ἐρμηνεύει σαφῶς ὅποια τις θέον νὰ ᾔναι ἡ ἰσότης. Πλάτων δηλονότι καὶ Ἀριστοτέλης διακρίνουσι τὸ Ἀριθμῶ ἴσον καὶ τὸ Κατ' ἀξίαν ἴσον· καὶ τὸ μὲν Ἀριθμῶ ἴσον ἦτοι ἡ Ἀριθμητικὴ ἰσότης, ἣν ὁ Ὅμηρος ἐκπράζει διὰ τοῦ

ἴση μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολυμίξῃ·
ἐν δ' ἱγ' τιμῇ ἡμὲν κακὸς ἦδ' καὶ ἐσθλός,

εἶναι ὁ ὀλεθριώτατος σκώληξ, ὁ κατὰ μικρὸν τὰς πολιτείας τρώγων, ἄχρις οὗ τὰς ἀφανίσῃ παντάπασιν· τὸ δὲ Κατ' ἀξίαν ἢ Κατ' ἀναλογίαν ἴσον, ὅπερ καὶ Κυρίως ἡ Ἀπλὴ Δίκαιον καὶ Γεωμετρικὴ Ἰσότης ὀνομάζεται, ὁμολογεῖται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν φιλοσόφων ὡς τὸ σωτικὸν δίκαιον τῆς πολιτείας. Ὅταν λοιπὸν καὶ ὁ τὴν ἰσότητά πλεονάκεις συστήσας ἀπόστολος ἐπιλέγῃ «πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν», βούλεται νὰ δηλώσῃ, ὅτι δικαία ἰσότης λέγεται οὐχὶ ὅπῃ ἀπαντα τοῦ πολιτεύματος τὰ μέλη μετέχουσι τῆς αὐτῆς ἐξουσίας, τῶν αὐτῶν τιμῶν καὶ τῆς αὐτῆς ὠφελείας, ἀλλ' ὅπῃ τυγχάνουσιν ἀπροσωπολήπτως προστασίας παρὰ τῶν αὐτῶν νόμων, ὅπῃ ἕκαστος ἔχῃ κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους τὸ δίκαιον νὰ τιμᾶται ἢ ὠφελεῖται ἀναλόγως πρὸς ἣν αὐτὸς παρέχει τῷ κοινῷ ὠφέλειαν καὶ τιμὴν καὶ ὅπῃ ἕκαστος κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους κολάζεται ἀναλόγως πρὸς ἣν ἐπιφέρει τοῖς ἰδίοις συμπαλίταις βλάβην. Ὁ νόμος, εἶπε καὶ ὁ

Χρυσόστομος, εἶναι κοινὸν παράγγελμα ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἄρχουσιν, ἀρχομένοις, δούλοις, δεσπόταις, πλουσίοις, πένησιν· εἶρηται δὲ παρὰ τὸ νέμειν». Τὰ ὑπὸ τοιοῦτου κοινοῦ νόμου προσταττόμενα εἶναι τὰ ἀληθῶς «νόμῳ καλὰ», τὰ δὲ ἀπαγορευόμενα τὰ ἀληθῶς «νόμῳ κακὰ» διότι προσταττόνται ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς δικαιοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι, φύσει κοινωνικοὶ ὄντες, φύσει ἀγαπῶσι τὸ τε ζῆν καὶ τὸ καλῶς ζῆν· τοῦτου ὁμῶς οὐδέποτε ἀπολαμβάνουσιν, ἐὰν μὴ κρίνωσιν αὐτοὺς ἴσους οἱ συμπολιτευόμενοι αὐτοῖς καὶ συγκοινωνοῦντες καὶ ἐὰν οἱ κυβερνῶντες αὐτοὺς νόμοι μὴ ἔχωσι σκοπὸν τὸ κοινῶς εἰς ἅπαντας συμφέρον, μηδὲ νέμωσιν ἐν ἑκάστῳ τὴν ἐπιβάλλουσαν ἑκάστῳ μερίδα τοῦ καλῶς ζῆν. Ἐκείνην λοιπὸν τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν προαίρουσιν οἱ πολῖται καὶ ἐν ἐκείνῃ μένουσιν ἡσυχροὶ καὶ εἰρηνικοί, ἐνθα εὐρίσκουσι νόμους δικαίους, συνθήκας ἴσας, οὐχὶ ἐνθα καταδικάζονται νὰ εἰλωτεύωσιν ὑφισταμένοι αὐτοὶ τοὺς πλείστους τῶν πόνων καὶ κόπων ἵνα παρέχωσι πλείστας τοῖς τυραννοῦσιν ἡδονάς. Ἐν τῇ παρὰ φύσιν ταύτῃ καταστάσει τῆς εἰλωτείας ὅ,τι μὲν λέγεται «νόμῳ καλὸν» εἶναι φύσει ἄδικον ὡς ἀφροῶν εἰς μόνον τῶν δυνατιωτέρων τὸ συμφέρον, ὅ,τι δὲ «νόμῳ κακόν» εἶναι τὸ φύσει καλὸν καὶ δίκαιον, ὡς συμφέρον ἐξ ἴσου εἰς ἅπαντας.

Ἡ τελευταία περικοπὴ, ἡ εἰς τὴν ὅλην διατριβὴν τὴν κορωνίδα ἐπιτιθεῖσα, εἶναι ἀξία νὰ μετενεχθῇ κατὰ ρῆμα. «Τί χρεωστεῖ νὰ κάμῃ ὅστις διὰ δυστυχίαν του ἐγεννήθη καὶ ἀναγκάζεται νὰ ζῇ εἰς ἄνομον πολίτευμα; νὰ κηρύττῃ καὶ αὐτὸς τῶν ἀνόμων τὰ προσταγμάτων καλὰ καὶ νόμιμα; νὰ φωνάζῃ μὲ τοὺς σοφιστὰς καὶ μὲ τοὺς σκεπτικούς «νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν»; νὰ αἰμομικτῇ ἐὰν ζῇ μὲ τοὺς Πέρσας, νὰ θύῃ εἰς τὸν Κρόνον τὰ τέκνα του ἂν ἐγεννήθη εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἢ νὰ σφάζῃ τοὺς ξένους ἂν ᾔναι Σκύθης; Ἄπαγε! Οὐτ' ἡ φιλοσοφία, οὐτ' ἡ θρησκεία συγχωροῦν τὰ ἀντιφερόμενα εἰς τὸν φυσικὸν νόμον ἔργα. Νὰ ἀπειθῇ λοιπὸν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του καὶ νὰ πολεμῇ τοῦ πολιτεύματος τοὺς ἄρχοντας, μὲ πρόφασιν, ὅτι τυραννοῦν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς συμπολίτας του, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτοὺς νόμους συμφέροντας εἰς μόνους ἑαυτοὺς καὶ ὅχι κοινῶς εἰς τοὺς πολίτας; Οὐδὲ τοῦτο· παρεκτός ἂν ἡ ἐξουσία σὲ προστάξῃ ρητῶς νὰ κάμῃς ἔργον ἄνομον. Εἰς τοιαύτην ἀνάγκην ἡ θρησκεία σὲ λέγει: «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις», καὶ ἡ φιλοσοφία σὲ παραγγέλλει νὰ πράξῃς ὅ,τι ἔπραξεν ὁ Σωκράτης εὐρισκόμενος εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγκην

(Ξενοφ. Ἀπομν. α', 1, § 18, δ', 4, § 3, Διδ. Σικελ. ιδ', 5).
Ἄντι νὰ πολεμῆς προφανῶς τὴν ἐξουσίαν, δικαιότερον καὶ φρονιμώτερον
εἶναι νὰ τὴν συμβουλευῆς, ἂν ἔχῃς πρόσδοον εἰς αὐτὴν καὶ ἂν εἰσα-
κούωνται ὅπως οἱ λόγοι σου, ἢ νὰ ἀπομακρύνεσαι παντάπασιν ἀπ' αὐ-
τὴν, ὥς ἔκαμεν ὁ Πλάτων, ἀρκούμενος νὰ συμβουλευῆς ἑαυτὸν καὶ
τοὺς συμπολίτας σου νὰ μὴ γίνεσθε συνεργοὶ τῆς ἀνόμου ἐξουσίας μὲ
τὰς ἀνδραποδώδεις ὑποκλίσεις καὶ κολακείας, μηδὲ ν' αὐξάνετε τὰς
ἀνομίας τῆς ἀδικούντες, κατὰ μίμησιν αὐτῆς, τοὺς ὑποδεεστέρους».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΚΤΟΝ.

*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

Ἀπορίας ἄξιον φαίνεται, ὅτι οἱ ἐν παντί εἶδει τοῦ ἐπιστητοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας διαπρέψαντες Ἕλληνες δὲν ἀπέδειξαν ἑαυτοὺς πρότυπον τοῖς ἄλλοις λαοῖς καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ τῇ ἀσκήσει τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Παρὰ τῶν ἰδίων φιλοσόφων καὶ τῶν νομοθετῶν πολλὰς καὶ καλὰς οἱ Ἕλληνες ἐδιδάχθησαν γνώσεις πολιτικὰς, αἵτινες καὶ σήμερον ὑπολαμβάνονται κρηπὶς καὶ θεμέλιον τῶν εὖνομουμένων πολιτειῶν· τί παθόντες λοιπὸν δὲν ἠυμοίρησαν αὐτοὶ νὰ καταστήσωσιν εἶδος πολιτείας τοιοῦτον, οἷον νὰ πορίζῃ αὐτοῖς εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν, οὐδὲ ἔμαθον νὰ προαποσοβῶσιν ἢ νὰ διαλύωσι τὰς ἐμφυλίους ἔριδας, ὥπως μὴ ἀπολέσωσι τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν; Παρὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἤκουον, ὅτι μόνιμος καὶ διαρκὴς ἀποβαίνει ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἐν ᾗ ἡ μὲν μέση λεγομένη τῶν πολιτῶν τάξις ὑπάρχει πολυπληθεστέρα τῶν ἄλλων, τὸ δὲ κράτος καὶ τὴν ἐξουσίαν ἔχουσιν οὐχὶ οἱ ὀλιγάριθμοι δυνατοὶ καὶ πλούσιοι, οἱ φύσει εἰς τὴν κατάχρησιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου ἀποκλίνοντες, οὐδὲ πάλιν οἱ πολυάριθμοι πένητες, οἱ φθονοῦντες καὶ στασιάζοντες κατὰ τῶν πλουσίων, ἀλλ' οἱ τῆς μέσης τάξεως πολῖται, οἱ διὰ ταύτην αὐτῶν τὴν μεσότητα οὔτε τοῖς πλουσίοις φθονοῦντες, οὔτε τῶν πενήτων καταφρονοῦντες, καὶ οὔτε τὸν φθόνον τῶν πενήτων αὐτοὶ πάλιν φοβούμενοι, οὔτε τῶν πλουσίων τὴν καταφρόνησιν. Οὐχὶ διάφορα ἐδιδάσκοντο παρὰ τῶν ποιητῶν· ὁ μὲν Εὐριπίδης ¹⁾ ἐκήρυττεν, ὅτι μόνῃ ἡ μέση τάξις διασώζει τὴν εὐκοσμίαν καὶ εὖνομίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας,

¹⁾ Ἰκέτ. 238—241.

τρεῖς γὰρ πολιτῶν μερίδες· οἱ μὲν ὀλβιοὶ
ἀνωφελεῖς τε πλειόνων τ' ἐρῶσ' αἰ·
οἱ δ' οὐκ ἔχοντες καὶ σπανίζοντες βίου
δεινοί· νέμοντες τῷ φθόνῳ πλεῖον μέρος,
εἰς τοὺς ἔχοντας κέντρ' ἀφιάσιν κακὰ,
γλώσσει πονηρῶν προστατῶν φηλούμενοι·
τριῶν δὲ μοιρῶν ἡ ἓν μέρος σώζει πόλεις,
κόσμον φυλάσσει· ὃν τιν' ἂν τάξῃ πόλις.

Ἄλλος δὲ ποιητὴς κοινικῶς ἀστείως παρέβαλε τὰς δύο ἄκρας
μερίδας τῶν ἐλιγερχειῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν πρὸς δύο γυναῖκα πο-
νηρὰ, ὑφ' ὧν ἐμεθύσθησαν μὲν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, ἔστρεψαν δὲ οἱ
πολιταὶ τὰ ὅπλα ἐναντίον ἀλλήλων, ἀφ' οὗ ἤδη καταβαλόντες τοὺς
πολεμίους ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς νίκης κοινὴν θυσίαν εὐχαριστήριον, τὰ Ἐ-
λευθερία.

κάπειτ' ἀπ' ἐκείνης τῆς θυσίας διέφθορεν
αὐτὰς ξενίζουσι ἡμέραν ἐξ ἡμέρας
Ἀβουλία, κατέχουσα πολλὴν ἤδη χρόνον.
Γυναῖκε δ' αὐτὰς οὐκ ἐταράττετόν τινα
αἰεὶ συνοῦσαι· Δημοκρατία θατέρᾳ
ὄνομ' ἐστὶ, τῇ δ' Ἀριστοκρατία θατέρᾳ,
δι' ἧς παριωνήκασιν ἤδη πολλάκις¹⁾.

Παρὰ πάσας ὁμοῦ φιλοσόφων καὶ ποιητῶν τὰς νοουθεσίας, οἱ
Ἕλληνες δὲν ἔφραζαν τὰ ὅσα πρὸς τὰς εἰσηγήσεις ἀχρείων δημοχω-
γῶν, οἵτινες κατὰ τὸ ἴδιον συμπέρον ἐπώλουν αὐτοὺς ὅτε μὲν πρὸς τὸ
ἕτερον τῶν γυναικῶν, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἕτερον· ὑπὸ τοιούτων δὲ Κιρκῶν
συνεχῶς φαρμακευόμενοι οἱ τέως τῆς ἐλευθερίας ὑπερμαχήσαντες μετε-
ποιήθησαν εἰς κτήνη, ὅτε μὲν ὑπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν ἐλίγων ἀριστο-
κρατικῶν ἐνοχλούμενα, ὅτε δὲ ὑπὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀναρχίας κατα-
τρυγόμενα, ἄχρις οὗ ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοιούτων τυράννων, οἷους οὐδὲ
δούλους θὰ κατεδέχοντο νὰ προσλάβωσι τὸ πρόσθεν, ὅτε δηλαδὴ ἐθιράμ-
βευον κατὰ τῶν βαρβάρων. Θέμα λοιπὸν σπουδαιότατον πρόκειται ἐνθάδε
νὰ ἀκριβωθῇ τόδε· ἂν μὲν οἱ Ἕλληνες ἔσχον τὴν δύναμιν ἀπλῶς,
οὐχὶ δὲ καὶ τὴν θέλησιν νὰ ἀποσοβήσωσι τοιαύτην τῆς τύχης μεταβολὴν,
ἔπαθον ἄξια τῆς ἑαυτῶν ἀβουλίας· ἂν τοὐναντίον τὸ δυστύχημα ἦτο
ἀναπόδραστον, ἐπαίνου μὲν ἄξιοι φαίνονται δι' ὅσα κατώρθωσαν πολλὰ

¹⁾ Ἡνίοχ. παρὰ Στοβ. σ. 241.

καὶ μέγιστα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἡμερώσεως καθόλου καὶ τῆς προκοπῆς εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀπολογίαν δὲ ὧν ἡμέλησαν ἀγαθῶν ἔχουσιν αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ πράξει, ὅ,τι δὲν ἦτο εἰσέτι δυνατόν νὰ πραχθῇ διὰ πλείους αἰτίας, ἅς ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας χειραγωγούμενος ὁ Κορνήιος ἐξηγεῖται ἐν ταῖς ἐπομέναις παραγράφοις μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ γλαυρυίας καὶ πιθανότητος τοῦ λόγου.

Κατ' εὐστοχόν τινα μεταφορὰν ἐκλήθη ἡ Φιλοσοφία θήρα τῆς ἀληθείας· ἀλλ' οἱ κυρίως κυνηγέται καὶ οἱ τῆς ἀληθείας θηραταὶ ἐν τισὶ μὲν ὁμοιάζουσιν, ἐν τισὶ δὲ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Τῶν κυνηγετούντων οἱ μὲν πρότεροι ἐπὶ θήραν ἐξερχόμενοι ἀγρεύουσιν ὅσα πλείστα, οἱ μετὰ τούτους ὀλιγώτερα, οἱ δὲ ἔσχατοι ἢ ὀλίγιστα ἢ καὶ οὐδὲν· τῶν θηρατῶν τῆς ἀληθείας τούναντίον αἱ πρῶται θηρεύσεις εἶναι συνήθως κοπιωδέστεραι ἅμα καὶ ἀτυχέστεραι, διότι δυσεύρετοι καὶ δυσάλωτοι ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἀληθεῖαι αὐταὶ καὶ τῶν ἀληθειῶν ἡ συνάρεσις· ἐπὶ πολλῶν περιπτώσεων λ. χ. ἑκατονταετηρίδες ὄλαι ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ἄχρις οὗ ἀνακαλυφθῇ ἀλήθεια συγγενῆς πρὸς ἑτέραν ἤδη γνωστήν. Τσοσούτους ὁμῶς καὶ τοιούτους πόνους δὲν ἰσχύει νὰ ὑποστῇ εἰς ἀνὴρ μόνος, ἀνευ πλείονων τῆς ἀληθείας συνεργῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ὀλιγοτήτης τῶν πάλαι ἐν Ἑλλάδι σοφῶν, ὧν ὁ μὲν ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τοὺς ἑπτὰ, ἡ δὲ σοφία συνεκεφαλαιούτο εἰς ἑπτὰ ἀπορρέγμματα. Τελευταῖον καὶ οἱ ὀλιγόριθμοι φιλόσοφοι κατέστησαν ἀνηρότεροι περὶ τοὺς ἐρευνᾶν καὶ τὴν διδασκῆν, διότι πολλάκις αἱ ὑπὸ τούτων ἀνευρισκόμεναι ἀλήθειαι ἢ ἀκατάληπτοι μένουσαι ἠκούοντο μετ' ἀδιαφορίας, ἢ κατανοοῦμεναι ἐδιώκοντο ὡς ἐπιβλαβεῖς εἰς τὰ συμφέροντα ἀγαθῶν καὶ προκατελήμμενων ἀκροατῶν· οὐδὲν παράδοξον ἐπομένως, ὅτι ἀπέστησαν τοῦ ἔργου, οἱ μὲν διὰ μικροψυχίαν, οἱ δὲ δι' ἀγανάκτησιν ἀναφωνοῦντας «τί δεῖ φρονεῖν ἐν πολλοῖς μεμνηνόςιν»·

Ἀπὸ τῆς μανίας ταύτης μετὰ μακρὸν χρόνον καὶ μικροτέραν διδασκαλίων διαδοχὴν πρῶτος ἐπειράθη νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἑλληνας ὁ τῆς ἀληθείας πρωτομάρτυς Σωκράτης, εἰς τοῦτο ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς παρρησίᾳς δύο κακῶν. Πρῶτον μὲν ἐπὶ Σωκράτους ἐταράσσεται σύμπασα ἡ Ἑλλάς· ἦτο δὲ ἡ ταραχὴ πρόδρομος τῆς δουλείας, ἣν ἐπέταχυναν οἱ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀρετῆς, τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πατρίδος πολέμιοι σοφισταὶ καὶ δημαγωγοί· εἴτα δὲ ἡσχολοῦντο οἱ σοφοὶ περὶ τὰ μετέωρα καὶ τὴν φύσιν καὶ γένεσιν τῶν ὄντων, περὶ τὸ ἐμψυχον καὶ

τὸ σφαιροειδὲς τοῦ κόσμου, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς παρατηρήσεις ἀκριβεῖς καὶ εἰς πειράματα πολυειδῆ, ἀλλ' εἰς νηπιώδεις καὶ καταγελάστους τῆς φαντασίας παιδιάς, ἐφ' ᾧ καὶ εὐλόγως ἐψέχθησαν «ὥς περὶ μὲν τοῦ κόσμου πολυπραγμονοῦντες, περὶ δὲ τῆς ἑαυτῶν ἀκοσμίας οὐ φροντίζοντες». Ἀντὶ τοιούτων ματαίων ἐρευνῶν συνέστησεν ὁ Σωκράτης πολλῶν ὠφελιμωτέραν τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἐπιζητεῖ τοιαύτην τινὰ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσιν, ὥστε νὰ πύσωσι τὰς κατ' ἀλλήλων ἀδικίας καὶ τὰς ἐμφυλίους ἐριδας, νὰ ἀπολαύωσι δὲ τῆς ὅσον περιζήτητου, τοσοῦτον καὶ δυσεπιτεύκτου εὐδαιμονίας. Ἐν τῷ ὀνόματι δὲ τῆς πολιτικῆς, οἶονεῖ πρακτικοῦ τῆς ἐπιστήμης μέρους, συμπεριέλαβε καὶ τὸ μέρος τὸ θεωρητικόν, ἥτοι τὴν Ἠθικὴν, ἣν εὐλόγως ἐκλήρυττεν ἀναπόσπαστον ἐκείνης, καθ' ὅσον ἄνθρωποι μὲν κκοχθήεις οὐδέποτε συγχροτοῦσι πολιτεῖαν ὀρθήν, πολιτεία δὲ διεστραμμένη πάντοτε φθείρει καὶ τὰ χρηστότατα τῶν ἡθῶν. Ἐπὶ Σωκράτους ἡ ἀμάθεια τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἤγαγε τὸν Πλάτωνα νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι «ἡ περὶ τὰ μέγιστα μεγίστη ἄγνοια αὕτη» ἦτο ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀπωλείας τῶν ἐλληνίδων πόλεων· καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲ ὁ μαθητὴς Δικαίαρχος οὐχὶ ἀπεικότως διίσχυρίζατο, ὅτι αἱ διχόνοια καὶ αἱ στάσεις ἐφόνευσαν πολλῶν πλείους ἀνθρώπους ἢ σύμπαντα τοῦ θανάτου τὰ ἄλλα αἷτια, κατακλύσμοι, ἐπιδημίαι, ἐρημώσεις καὶ αἰνίδια θηρίων ἐπιδρομαί. Δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοί, οἱ μὲν δι' ἀπαιδεύσαν, οἱ δὲ διὰ κακὴν παιδείαν, κατεβύθησαν τὰς ἰδίας πατρίδας ὡς πλοῖα διολλύμενα ὑπὸ τῆς μοχθηρίας κυβερνητῶν καὶ ναυτῶν.

Ἡ ἄγνοια τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐπεσκότισε κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Ἀληθεύει μὲν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὅπως διατώσωσι τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἠγωνίσαντο εὖ καὶ καλῶς πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὅπως δὲ διατηρήσωσιν αὐτὴν ἔστρεψαν ἔπειτα τὰ ὅπλα ἐναντίον ἀλλήλων· ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀληθεύει, ὅτι ἀκριβῆς τῆς ἐλευθερίας ἰδέαν οὔτε πρότερον συνέλαβον, οὔτε ὕστερον, καὶ ὁ λόγος προφανής. Τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσιν ἔμφυτον, ὀλίγιστοι δὲ ἐπίστανται τίς ἡ οὐσία τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας, τίνι τρόπῳ αὕτη ἐπιτυγχάνεται καὶ πῶς διαφυλάσσεται, διότι ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν φυσικοῦ καὶ δικαίου ἔρωτος δύο γεννῶνται ἐλθέθρια πάθη, ἡ φιλαρχία καὶ ἡ πλεονεξία, ἅτινα οὔτε θεραπεύονται οὔτε κορέννυνται ἄνευ βλάβης τῆς τοῦ πλησίον ἐλευθερίας. Δύναμις καὶ πλοῦτος, φιλοτιμία καὶ φιλοχρηματία εἶναι

δύο ὅπλα, ἅτινα ὀλίγοις μεταχειρίζονται ἄνευ βλάβης ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ἄλλων. Κατὰ μὲν τὸν Σταγειρίτην «ἀπειρος ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἥς πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσιν»· ἡ τοῦ πλούτου ἀφθονία, ἀντὶ τοῦ σβέσαι, ἐξάπτει ἐπὶ μᾶλλον τὴν τοῦτου διψαν, διὰ παντὸς δὲ ἐπιζητεῖ ἄδικα μέσα πλουτισμοῦ· κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ὁ τηλικαύτην κτησάμενος δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ὥστε νὰ ποιῇ ἀκωλύτως ὅ,τι θέλει καὶ βούλεται, τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ μὴ βιάσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἵνα ποιῶσι τὸ θέλημα αὐτοῦ· «χαλεπὸν ἐν μεγάλῃ ἐξουσίᾳ τοῦ ἀδικεῖν γενόμενον δικαίως διαβιώναι». Τὴν ὀλεθρίαν ταύτην δεσποτικὴν διάθεσιν μόνῃ ἡ ἐκ παιδῶν χρηστὴ ἀγωγή καὶ παιδεία ἰσχύει νὰ ἐκρίζωσῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων λοιπὸν δεόν νὰ διδάσκωνται πάντες «ὅτι μόνον μόνιμον τὸ κατ' ἀξίαν ἴσον καὶ τὸ ἔχειν τὰ αὐτῶν», τουτέστιν ἡ μόνιμος ἐλευθερία στηρίζεται εἰς τοιαύτην τινὰ τῶν πολιτῶν δικαιοσύνην καὶ ἰσότητα, ἐξ ἧς νὰ ἀπολαμβάνῃ ἕκαστος μηδὲν πλεόν, μηδὲν μείον ἢ τὸ προσήκον, καὶ ὅτι ὁ τῆς ἐλευθερίας ἐραστὴς δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς κοινούς ἄλλων πραγμάτων ἐραστὰς, καθ' ὅσον τούτων μὲν ὁ ἔρωσ διατελεῖ ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ζηλοτυπίας, ὁ δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀγαπῶν ὅσῃ πλείους προσπορίζεται συνεραστὰς, τοσούτῳ πλείους προσκτᾶται συμφύλακας αὐτῆς, τοσούτῳ δ' ὀλιγώτερον κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ αὐτήν. Οὐ μόνον δὲ τῶν συμπολιτῶν ἀπάντων καὶ τῆς πατρίδος ὅλης, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὴν ἐλευθερίαν ὀφείλει νὰ ποθῇ ὡς ἀληθὴς κοσμοπολίτης, καθάπερ διετείνετο ὁ φίλος τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑπηκόων ἀοίδιμος αὐτοκράτωρ «πόλις καὶ πατρίς ὡς μὲν Ἀντωνίνῳ μοι ἡ Ρώμη, ὡς δὲ ἀνθρώπῳ ὁ κόσμος».

Πρῶτος λόγος, δι' ὃν αἱ σωτηριώδεις αὗται ἀλήθειαι οὔτε ἐδιδάσκοντο κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου, οὔτε ἐνοοῦντο ἐν Ἑλλάδι, εἶναι ὅτι παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλησιν ἐλευθερία ἐπεκράτει πρόληψις, καθ' ἣν αὕτῃ ἡ φύσις, ὡς γεννᾷ πυγμαίους καὶ γίγαντας, οὕτω γεννᾷ δούλους μὲν τοὺς βαρβάρους, δεσπότας δὲ τοὺς Ἑλληνας. Τὴν πρόληψιν δὲ, ἣν ἐθήλαζον μὲν ἅμα τῷ μητρικῷ γάλακτι, ἤκουον δὲ κηρυττομένην ὑπὸ τῶν τὴν εὐνομίαν ἐπαινούστων ἀπὸ σκηνῆς ποιητῶν,

βαρβάρων δ' Ἑλλήνας εἰκὸς ἄρχειν, ἀλλ' οὐ βαρβάρους,
μητρικῇ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δούλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι¹⁾

¹⁾ Εὐρ. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 1400.

ἐπέρρωσε καὶ τῶν βαρβάρων ἔθνων ἢ ἀγριότης, ἣν ἱερὸν καθήκον ὑπελάμβανον οἱ Ἕλληνες νὰ δικαιώσιν ἀπηνῶς· τοῦτου δ' ἔνεκεν ἐν Κρήτῃ, Λακεδαιμόνι καὶ ἄλλοι· οἱ νόμοι καὶ ἡ τῶν νέων ἀγωγή ἀπέβλεπον εἰς τοῦ πολέμου τὰς τέχνας μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἀσκήσιν ἄλλων ἀρετῶν, προσηγορεύετο δὲ ἀρετὴ μὲν ἡ περὶ τὰ πολεμικὰ ἱκανότης, ἀγαθὸς δὲ ὁ ἀνδρεῖος, κακὸς δὲ ὁ ἀνανδρος. Ἐνταῦθα ἡ Πολιτικὴ συγχέεται τῇ Δεσποτικῇ, διότι ἄνθρωποι, οὐδαμῶς ἀνεχόμενοι νὰ δεσπόζωνται ὑπὸ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, δὲν χισχύνονται νὰ δεσπόζωσιν αὐτοὶ τῶν ἄλλων ἀδίκως. Μομφῆς οὐ μικρᾶς ἄξιον φαίνονται οἱ Ἕλληνες οὐχὶ ὥς μισήσαντες τὰ θηριώδη τῶν βαρβάρων ἔθνη, ἀλλ' ὥς προσενεχθέντες μετὰ τὴν νίκην πρὸς τοὺς βαρβάρους οἰοεὶ πρὸς ἄλογα θηρία, ἀνεπίδεκτα ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον κτήνη, ἀγροὶ, οἰκίαι, ἀλλὰ καὶ τὰ σώματα τῶν ἡττημένων ἐγίνοντο κτήμα τοῦ νικητοῦ, ὅστις ἐφείθετο τῆς ζωῆς τούτων δι' ἓν λόγον ἐφείδετο καὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν κτηνῶν, ὅπως δηλαδὴ πλείους καὶ μακροτέρως ἐξ αὐτῶν ἀρύηται τὰς ὠφελείας. Εἰς τοὺς Ἕλληνας οὐδέποτε ἐγένετο ἔννοια, ὅτι ὁ νικητὴς τοσοῦτον μόνον ἔχει δικαίωμα νὰ βλάπτῃ τοὺς ὑπεναντίους, ὅσον ἀρκεῖ ἵνα μὴ βλάπτηται αὐτὸς, καὶ ὅτι τὸ πλεόν τούτου, ἀπάνθρωπον ἅμα ἔν καὶ παρὰ φύσιν, παρατείνει τὴν ἔχθραν, τὴν μνησικακίαν καὶ τὴν φιλέκδικον ἐρμὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ δεδουλωμένου, ὅστις εὐθετον μόνον ἐπιζητεῖ καίρῳ ἵνα ἐπιπέσῃ κατὰ τοῦ δεσπότου τοσοῦτω βικαιότερον, ὅσω μακρότερον ἔπασχε σιωπῶν. Τοῦτου μαρτύριον τρανὸν παρέχουσιν αἱ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι συχνὰ τῶν δούλων ἐπαναστάσεις καὶ αἱ κατόπιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἐνσκήψασαι δυστυχίαι διὰ τὴν ἀνομίαν τῆς δουλώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀρχαιοτάτῃ οὔτε ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς προμνημονευθείσης προλήψεως περὶ τῶν φύσει δούλων καὶ τῶν φύσει ἐλευθέρων, οὔτε ἄλλοι μετὰ τοῦτον περιφανεῖς Ἕλληνες, οἵτινες ἐν σπουδῇ ἀπηνουνοῦντο τοῖς δούλοις καὶ αὐτὴν τὴν δύναμιν τοῦ λογίζεσθαι· ἐνιαχοῦ τῆς Ἀμερικῆς τούναντιον οἱ πολλοὶ δὲν ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἀγρίων γειτόνων, ἀν μὴ πρότερον ἡδικούντο ὅπωςδὴποτε ὑπὸ τούτων· καὶ νικῶντες δὲ, οὐδαμῶς ὑπεδούλουν, ἀλλ' ἐγορήγουν αὐτοῖς σκευὴ γεωργικὰ καὶ σπέρματα, ἐγκαταλείποντες οὕτω τὴν βᾶσιν τοῦ πολιτισμοῦ γεωργίαν.

Εἰς τὴν ἀνομιαν δούλωσιν καὶ εἰς τὴν ἀναστολήν πάσης προόδου κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μέγα συνεβάλετο ἡ τε πληθὺς καὶ μικρότης

τῶν πολιτειῶν, ἡ τῶν πολιτῶν διχοτομία καὶ διχόνοια, καὶ ἡ τοῦτων ἀποχὴ ἀπὸ παντὸς ἐπιτηδεύματος πλουτοφόρου. Μέχρι τοῦ Φιλίππου ἡ Ἑλλάς ἦτο κατακεκαρτισμένη εἰς πλείους πολιτείας μικρὰς, αὐτονόμους καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους· οἱ δ' ἐν ἑκάστη τοῦτων πολῖται, εἰς ἀνάγκης εὐαρίθμιοι ὄντες καὶ μόνον εἰς τὰ πολιτικά ἐπαγγέλματα καὶ τὰς ἐλευθερίας τέχνας ἀσχολούμενοι, εἶχον χρεῖαν δούλων χάριν τῆς γεωργίας καὶ τῶν σπουδαιοτάτων ἐκείνων τεχνῶν, ἃς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς καλὰς ἀπενάλουν βαναύσους. Καὶ ἐνταῦθα δὲ παράδοξον φαίνεται, ὅτι παρεγνώρισαν τὴν ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῇ τεχνῶν ὠφέλειαν αὐτοὶ ἐκείνοι οἱ Ἕλληνες, οἱ τὴν θεὰν Δήμητρα Θεσιμοφόρον προσαγορεύσαντες. Διὰ ταύτην δὲ τῶν λεγομένων βαναύσων τεχνῶν τὴν καταφρόνησιν οἱ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀργούντες πολῖται διηρῶντο εἰς δύο μόνον πολεμικὰ ἀλλήλοισι τάξεις, τὴν τῶν λίαν πλουσίων καὶ τῶν λίαν πενήτων. Ἄνευ τῆς πᾶσων βελτίστης μέσης τάξεως, ἥτις μόνη ἰσχύει νὰ σώζῃ εἰρήνην καὶ πολιτείαν, διότι μόνη εἶναι «ῥάστη τῷ λόγῳ πειθαρχεῖν». Οὕτω δὲ οἱ μὲν πένητες, ἀντὶ τοῦ ὁμονοεῖν τοῖς πλουσίοις, προέδιδον τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν τοῖς Ἀθηναίοις, προσκαλοῦντες τοὺτους ἵνα καταλύσι τὰς ὀλιγαρχίας· οἱ δὲ πλούσιοι πάλιν ἐδούλουν αὐτοὶ πρῶτοι ἑαυτοὺς προσκαλοῦντες τοὺς Λακεδαιμονίους ἵνα καταλύσι τὰς δημοκρατίας καὶ δὴ μετὰ φόβος τῆς πολιτείας τοσοῦτον αἰσχροτέρας, ὅση βαρύτερος καθίστατο ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ζυγός. Οἴκοθεν δὲ νοεῖται, ὅτι ἐπηρῶντον τὰς πολιτικάς ταρχὰς καὶ οἱ τέως βαναυσουργοί, καταφρονούμενοι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο πᾶν δυσμενῶς πρὸς τὸ πολίτευμα διακείμενοι· οὗτοι δὲ, ἅμα πλουτήσαντες, παρσισέφρουν εἰς τὴν πολιτείαν, προσήρχοντο εἰς τὴν μερίδα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὧν ἐκέκτηντο τὴν πλεονεξίαν μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν παιδείαν, καὶ ἀπειργάζοντο ἔτι βαρύτερον τὸν τῆς ὀλιγαρχίας ζυγόν. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη εἰκὼν καθίσταται πλήρης, ὅταν εἰς τὰς ἐμφυλίους ἑρίδας προστεθῶσιν οἱ πόλεμοι οἱ ἐξωτερικοί, οἱ ἐν τοιαύτῃ πολιτικῇ καταστάσει πολλῶν συχνότεροι ὄντες ἢ ἐν πολιτείαις εὐνομουμέναις. Ἀπόλεμος κατὰ τὸν Πίνδαρον εἶναι μόνη ἡ Εὐνομία· ἐκείναι δὲ μόνον αἱ πολιτεῖαι εὐνομοῦνται, ἐν αἷς πολλὴ καὶ μεγάλῃ ἀκμάζει ἡ μέση τῶν πολιτῶν τάξις· τοῦτου ἕνεκα ἀποφάνεται ὁ Ἀριστοτέλης «πειράσθαι τὸ μέσον αὖξιν· τοῦτο γὰρ διχλύει τὰς διὰ τὴν ἀνισότητά στάσεις» καὶ πάλιν «αἱ μεγάλαί πόλεις ἀστασιασσότεραι... ὅτι πολὺ τὸ μέσον· ἐν δὲ ταῖς μικραῖς ῥαδίον τε διαλαβεῖν εἰς δύο πάντας, ὥστε μηθὲν

καταλιπεῖν μέσον». Ἐν ταῖς μικραῖς λοιπὸν καὶ στασιαζούσαις πολιτείαις ἅπαντες διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κακοῦ ἐγίνοντο φίλοπόλεμοι· οἱ μὲν πένητες ἐπεζήτουν πολέμους, ἐξ ὧν νὰ καρπωθῶσι τινα ὠφέλειαν, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ, καθάπερ ἀλλαγῶ οἱ δεσπότες, ἐζητῶν πολέμους ὅπως ἀπαλλαγῶσι τῆς παρὰ τῶν πενήτων διοχλήσεως.

Ἐρίδες ἐμφύλιοι καὶ πόλεμοι ἐξωτερικοὶ ἀπεδείκνυνον κακοδαίμονας μὲν πάσας καθόλου τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, κακοδαίμονες δὲ ἐκείνας, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν ἤσκουν τὰς τέχνας τὰς πολεμικάς· ἐνταῦθα οἱ πολῖται διὰ τῆς καθ' ἡμέραν χρήσεως τῶν ὅπλων ἄγριοι καὶ θηριώδεις καθιστάμενοι, ὁσάκις μὴ ἐπολέμουν πρὸς βαρβάρους, ἔστρεφον τὰ ὅπλα κατὰ γειτόνων καὶ ὁμοφύλων· καὶ ἐμεγαλύνοντο μὲν ὡς ἥρωες ἐν ὧρᾳ πολέμου, ἔξω δὲ ἐν εἰρήνῃ ὡς ἀνδράποδα, τυραννόμενοι ὑπὸ τῶν στρατηγῶν, οὓς αὐτοὶ πρόσθεν εἶχον ἐκλέξει καὶ οἷς ἐπειθάρχουν πόλεμούντες. Ἄλλοτε δυστύχημα τῶν φίλοπολέμων πόλεων ἦτο καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐταῖς μάλιστα ἐγεννῶντο οἱ πολῖται οἱ στασιασταί, οἱ ταράσσοντες μὲν τὴν ἡσυχίαν τῶν ἄλλων πόλεων, μεταφέροντες δὲ τὴν ταραχὴν καὶ εἰς τὰς ἑαυτῶν πατρίδας· τοῦτου ἔνεκεν αἱ πλείους τῶν πολιτικῶν ταραχῶν ἐν Ἑλλάδι συνέβησαν μετὰ πολέμους ἐξωτερικοὺς, διότι ὁσάκις ἠρίστευον οἱ ἐπίσημοι τῶν πολιτῶν, ὑποστρέφοντες εἰς τὰ ἴδια, μετέβαλλον τὸ πολίτευμα εἰς ὀλιγαρχικόν· ὁσάκις δ' ἠρίστευον οἱ δημοτικοὶ ἐπαγίουσαν παντὶ τρόπῳ τὸ πολίτευμα τὸ δημοκρατικόν.

Μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν παρενέβαλλε καὶ ἡ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δουλείας περαιτέρω διαφθορὰ τῶν ἡθῶν. Ἐν παντὶ ἑλληνικῷ δικαστηρίῳ ἀρκούσα ὑπελαμβάνετο ἡ διὰ στόματος μαρτυρία τῶν κυρίως πολιτῶν, οἱ δούλοι τοὺναντίον ἐβαστανίζοντο ὅπως ἐξαγορεύσῃσι τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἑλλήτας σκληρότητα τῶν Σπαρτιατῶν προήλθεν ἡ παροιμία «ἐν Λακεδαιμόνι καὶ τὸν δούλον μάλιστα δούλον». Καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων ἡμερώτατοι ὁμολογούμενοι Ἀθηναῖοι ἔστρεφον ἐν ταῖς ψυχαῖς τὴν ἀδικίαν, ἥτις φθεῖρει συνήθως καὶ δεσπότην καὶ δούλον, ἐκείνῳ μὲν τὴν τυραννικὴν ἐμφυτεύουσα βίαν, τούτῳ δὲ τὸν δόλον. Συνελόντι δ' εἶπεῖν μυρία ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπέσκηψαν δεινὰ ἐκ τῶν δουλικῶν πολέμων, οὓς προεκάλει ἡ τῶν δεσποτῶν ἀπανθρωπία καὶ ἡ τῶν δούλων μνησικαχία. Ἀλλ' ὁ συχνότατα τοὺς ξένους ἀδικῶν ἀποβάλλει τέλεον τὸ τῆς δικαιοσύνης αἴσθημα καὶ μεταφέρει τὴν ἀδικίαν ἐπὶ τοὺς ὁμοφύλους καὶ τοὺς

συμπόλιτας. Τοιοῦτον δὲ λήθριον παράδειγμα ἐδιδάσκοντο καὶ ἑκάστην καὶ οἱ Ἕλληνας καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ παῖδες, ἀνατροφεῖς καὶ παιδαγωγοὺς λαμβάνοντες αὐτοὺς τοὺς δούλους, ὧν τὰ ἤθη εἶχον προδιαφθέρη ἢ τε οἴκοθεν βαρβαρότης καὶ ἡ δουλεία. Τὴν φαύλην ταύτην τῶν Ἑλλήνων συνήθειαν ἡλεγξάν ἐμμέσως ὅτε Ἀριστοτέλης γράψας περὶ τῶν παιδίων «καὶ ὅπως ὅτι ἥκιστα μετὰ δούλων ἔσονται», καὶ ὁ Σωκράτης παρὰ Πλάτωνι ταπεινῶν τὴν περὶ εὐγενείας ἔπαρσιν τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ λέγων «σοὶ δ', ὦ Ἀλκιβιάδη, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγόν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀχρεϊέστατον ὑπὸ γήρωι, Ζώπυρον τὸν Θοῤῃα». Ἐκ ταύτης τῶν νέων ἀνατροφῆς οὔτε πολῖται χρηστοὶ γεννῶνται, οὐδὲ γένωμενοι χρηστοὶ διαμένουσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τοιοῦτοι, ὥς ἔχοντες πρὸ θφθαλμῶν ἀδιόλεπτα ἀδικίας παραδείγματα. Βάσις καὶ θεμέλιον τῆς πολιτείας, ἔλεγέ τις τῶν σοφῶν παρὰ Στοβαίῳ, εἶναι ἡ τῶν παιδίων ἀγωγή· ἀλλ' ὅμως τὴν μὲν τοῦ ἀγροῦ καλλιεργίαν παραδίδομεν ἀνδρὶ ἀξίῳ μίς τούλάχιστον ἢ δύο μυνῶν, τὴν δὲ τῶν παίδων ἀγωγήν ἀχρεῖοις Θοῤῃν ἢ Ἰλλυριοῖς· αὐτὰρ πολιτείας ἀπάσης νέων τροφά... καὶ τῷ μὲν φυτῷ πλέονος εἰώθαμες ἀξίον παρακαθιστάμεν καὶ τὸν ἐπιμελησόμενον, οὐ μείων ἢ δύο μυνῶν ἀξίον· τοῖς δὲ νέοις Ἰλλυρίων ἢ Θοῤῃα οὐδενὸς ἀξίον». Ὅτι δὲ ἡ ἀδικία ἀπὸ τῶν δούλων ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, περὶ τούτου πείθεται ὁ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς δημογραφίας τῶν ρητόρων ἀναγινώσκων καὶ μηχανῶν τίνα εἶχον ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, πῶς ἔλυσαν τὰς διαφορὰς καὶ πῶς ἐτήρουν τὰς συνθήκας οἱ Ἕλληνας καθόλου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἰδιαιτέρως. Πολιτεῖαι Στρατοπέδου καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Κρήτη καὶ Λακεδαιμόν, διότι ἐν ἀμφοτέραις ἐδιδάσκοντο οἱ νέοι νὰ γίνωνται μαχηταὶ ἀγαθοί, οὐχὶ δὲ καὶ ἱκανοὶ νὰ διοικῶσι τὰς πόλεις καὶ συνδράγῳσιν ἡμέρας καὶ πολιτικῶς πρὸς τοὺς ὁμοίους. Τῶν Σπαρτιατῶν τὴν ἀπανθρωπὴν μαρτυροῦσιν ὅτι μεσσηνιακοὶ πόλεμοι καὶ ἡ λεγόμενη Κρυπτεία. Τὸ σπάνιον τῆς δικαιοσύνης ἐν Ἀθήναις ἐβεβαίωσαν οἱ πολῖται, στρέψαντες ἐν τῷ θεάτρῳ τὰς ὀψεις ἐπὶ τὸν Ἀριστείδην, ὅτε ἀπηγγέλλετο ὁ παρὰ τοῦ Αἰσχύλου ἔπαινος τοῦ μάντεως Ἀμφικράδου. Οἱ αὐτοὶ δὲ ἡμεροὶ καλοῦμενοι καὶ φιλοκτίρμονες Ἀθηναῖοι οὐ μόνον δίκαιον ἔργον καὶ δημοτικὸν ὑπέλαβον τῶν δούλων τὰς βασάνους, ἀλλὰ καὶ νῆσαν ἐλευθέραν καὶ πολυάνθρωπον ἡρῆμωσαν, τὴν Μῆλον, σφάζαντες τοὺς νέους καὶ ἐξανδραποδίσαντες γυναῖκας καὶ παῖδας, οὐδαμῶς αἰσχυνθέντες νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τὴν δικαιοσύνην φυλάσσουντες

ανάγκης ἄνθρωποι ἰσοδύναμοι, ἀλλ' ὅταν ὁ ἕτερος ὑπάρχῃ ἀσθενέστερος, θέον νὰ ποιῇ τὸ ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου προσταττόμενον· «δικαία μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προϋχόντες πράσσουν καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσιν (Θουκ. ε'. 89—112).

Ἐσχατον, οὐχὶ δὲ μικρότατον ἐμπόδιον πρὸς τελείωσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία, ἡ προσφυῶς λατρεία τοῦ Καλοῦ, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ προσαγορευθεῖσα. Ὀλίγιστοι ἦσαν οἱ ὁμολογοῦντες, ὅτι «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων», οἱ δὲ πλείους ἀπεδέχοντο τὴν Εἰμαρμένην· ὀλίγιστοι ἐπρέσβευον τὸ ἐνιαῖον καὶ τὸ αὔριον τῆς θεότητος, οἱ δὲ πλείους ἐτίμων παμπόλλους θεοὺς, διηρημένους μὲν εἰς τάξεις καὶ βαθμοὺς, παρέχοντας δὲ καθ' ἑκάστην παραδείγματα ἀνισότητος, διχονοίας, πολέμων, αἰσχυροτήτων καὶ κακοηθείας, ὡς μαρτυρεῖ ὅλη τοῦ Ὀμήρου ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ ἐν Ὀδυσσεΐα σκηνὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡραίου δεσμεύσεως Ἀρεῶς καὶ Ἀφροδίτης, καθ' ἣν ἄσβεστον γέλωτα οἱ θεοὶ γελῶντες ἀναφωνοῦσιν «οὐκ ἀρετὰ κακὰ ἔργα, κιχάνει τοι βραδὺς ὦκύν». Οἱ τοῖς μύθοις ἀπιστοῦντες εὐαριθμοὶ Ἕλληνες δὲν ἐτόλμων νὰ κηρύξωσι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· οἱ δὲ πιστεύοντες καὶ αἰσχυρὰ ποιοῦντες πρόχειρον εἶχον ἀπολογίαν τὸν μοιγεύοντα καὶ παρθένους διακορευόντα καὶ παιδεραστοῦντα Δία, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἀριστοφάνειον

μοιχὸς δ' ἦν τύχης ἄλλους, τάδ' ἀντερεῖς πρὸς αὐτόν,
ὡς οὐδὲν ἠδίκησας· εἴτ' εἰς τὸν Δί' ἐπανενεγκεῖν,
κακείνος ὡς ἤτιων ἔρωτός ἐστι καὶ γυναϊκῶν.
Καίτοι σὺ, θνητὸς ὢν, Θεοῦ πῶς μεῖζον ἂν δύναιο;

Ἐν τῇ Κρήτῃ μάλιστα κεφάλαιον τῶν πολιτικῶν νόμων ἦτο ἡ παιδερασία, διότι ἐνταῦθα πρῶτον ἐπλάσθη ὁ περὶ Γανυμήδους μῦθος.

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν δεινῶν τούτων κωλυμάτων καὶ ἄλλων παραπλησίων κακῶν ζήτημα σπουδαῖον ἀναφύεται τότε· οἱ πάλαι νομοθέται, ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι οὐδαμῶς οὐδεμίαν ἄρά γε ἠδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσωσι μηχανὴν θεραπείας, ἣ καὶ ἐπινοήσαντες οὐδὲν ὠφέλησαν;

Τοῦ μὲν Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφώντος τὰ συγγράμματα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά βρίθουσι σωκρατικῶν περὶ ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης ἀληθειῶν, δι' ὧν ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ συντάξωσι πολιτικὴν κοινωνίαν εἰρηνικὴν καὶ ἀτάραχον· μόνον δὲ τῆς ἀρχαιότητος ἔλλειμμα ὁμολογεῖται ὅτι καὶ εὐρόντες δὲν ἠυμολόγησαν νὰ περισυναγάωσιν εἰς

ἐν καὶ διασπείρωσιν ἀπανταχόσε τῆς Ἑλλάδος τὰς εὐρημένους ἀληθεύεις. Τὸ ἔλλειμμα ἐνόησε μὲν ὁ περινούστατος Ἀριστοτέλης, ἀλλ' οὔτε νὰ ἀναπληρώσῃ ἡδυνήθη, οὐδὲ νὰ μαντεύσῃ τὸ μόνον τῆς ἀναπληρώσεως μέσον, τὴν μετ' αἰῶνας δικωκαίδεκα εὐρεθεῖσαν πολύτιμον καὶ πολυκαρπον τυπογραφίαν. Σχεδὸν ἀπασαι αἱ ἀληθεύειαι, εἶπεν, ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ· ἐκ τούτων ὁμῶς ἄλλα· μὲν δὲν συνήχθησαν εἰσέτι εἰς ἓν σῶμα, ἵνα γίνωσι τοῖς πᾶσι γνωσταί, ἄλλας δὲ καὶ γνωσθεύσας δὲν μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι· «πάντα σχεδὸν εὐρηται μὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν οὐ συνήκται, τοῖς δ' οὐ γρῶνται γινώσκοντες». Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, ἦτοι τὸ ἀδύνατον τῆς τότε συναγωγῆς, ἀρκεῖ εἰς ἀπολογίαν αὐτῶν· περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ἦτοι τῆς ἀμελείας τοῦ ἐπωφελεῖσθαι τὰ συνηγμένα, εἶναι ἄρα γε τοσοῦτον ἄξιόμειπτοι οἱ ἀρχαῖοι, ἅψ' οὐ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὅποτε τέσσαρες ἤδη παρήλθον ἀπὸ τῆς εὐρέσεως τῆς τυπογραφίας αἰῶνες, οὐδ' αὐτοὶ οἱ πεφωτισμένοι λαοὶ ἠρύσαντο πᾶσαν δυνατὴν ὠφέλειαν οὔτε ἐκ τῶν περισυνηγμένων ἀρχαίων, οὔτε ἐκ τῶν κατόπιν εὐρημένων ἀληθειῶν.

Ὅπόσων μὲν ἀγαθῶν, τοῖς ἀρχαίοις ἀγνώστων, ἀπεδείχθη πρόξενος ἡ τυπογραφία, ραδίως νοεῖ ἕκαστος ἀναλογιζόμενος τὰδε· τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά, ἀπογραφέντα ὑπὸ πέντε ἴσως ἢ δέκα μαθητῶν, ἔμενον ἀγνωστα πολλacha τῆς Ἑλλάδος· οὗτοι δὲ πάλιν οἱ μαθηταὶ ἡγνόνον τὰ ἀλλὰχρῶ συντασσόμενα ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων πονήματα· σήμερον τοῦναντίον ἐν τῷ παλαιῷ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ πρόκεινται μυριάδες ἀντιτύπων τῶν Πολιτικῶν· σήμερον εὐρεθεῖσά που ἀληθεύει τις μεταδίδεται ταχέως εἰς τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα διὰ τῆς τυπογραφίας, τῶν ἐφημερίδων κ.λ.· σήμερον καὶ ὁ μὴ ἔχων πόρους νὰ συντάξῃ βιβλίον βίβλον παραδίδει τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἢ τὴν πείραν εἰς σπουδαῖον σύγγραμμα περιοδικόν, ὥστε οὐδὲ ψυχίον λογικῆς τροφῆς ἀφαινίζεται ἐκ τῆς τραπέζης τῆς φιλοσοφίας· σήμερον ὁ συνταγματικὸς χάρτης τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν κατέστη τὸ πρῶτιστον τῶν μαθημάτων τῆς τῶν νέων παιδείας, ἐν μυριάσι δ' ἀντιτύπων ἀναγινώσκεται καὶ ἐν ταῖς πενιχαῖς τῶν πενήτων καλύβαις· ἐν τῇ ἀρχαιότητι τοῦναντίον ἐλγίστοις τῶν ἐπιχειρούντων νὰ ταράττωσι τὰς ἐκκλησίας διὰ συμβουλῶν ἀνοήτων ἡπίσαντο τὸ σύνταγμα ἧς ἡξίουσαν νὰ κυβερνῶσι πολιτείας. Ἐπὶ Ἐρατοσθένους, ἦτοι ἔτεσι τετρακοσίοις ἀπὸ τοῦ Σόλωνος, οἱ ἐν μόνῳ τῷ πρυτανεῖῳ φυλασσόμενοι ξύλινοι ἄξονες καὶ οἱ κύρβεις τοῦ μεγάλου νομοθέτου διετέλουν ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει, ὥστε περιηρηταὶ καὶ λόγιοι δὲν διέκρινον ἔτι ἂν ἦσαν τρήγωνοι ἢ τετράγωνοι, διότι κατὰ τὸν

κωμικὸν Κρατῖνον ἐκαιόντο ἐν τοῖς μαγειρείοις· σήμερον ἡ τυπογραφία οὐ μόνον μεταδίδει καὶ εἰς τῶν πενήτων τὰς καλύβας τοὺς νῦν ἰσχύοντας νόμους, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ἀλλὰ διασώζει καὶ τοὺς πρὸ πολλοῦ κατηργημένους. Πολῖται ὅμως, ἀγνοοῦντες τοὺς νόμους ἤτοι τὰ ἀκριβῆ τῆς ἐλευθερίας ὅρια, ἢ γίνονται ἀνδράποδα, παρυσκαυσμένα νὰ κλίνωσι τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τυχόντος τυράννου, ἢ στασιάζουσι κατὰ τῆς νομίμου πολιτείας, ἣν καὶ μεταβάλλουσιν εἰς ἀναρχίαν.

Ἄλλ' ἄρά γε καὶ τὰ ἐκ τῆς τυπογραφίας ἀγαθὰ εὐρέθησαν οὕτω ἀκόπως ἢ διεδόθησαν οὕτω ταχέως ἢ ἡγάπηθησαν καὶ ἐθεραπεύθησαν ὑφ' ἀπάντων οὕτως, ὥστε νὰ σεμνυνώμεθα ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἐπὶ τῇ κτήσει τούτων καὶ νὰ ἐνεδίξωμεν τοῖς ἀρχαίοις τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν; Καὶ ἄρ' οὐ δὲ διὰ τῆς τυπογραφίας συνήχθησαν μὲν ἐν Εὐρώπῃ ἅπανται αἱ γνώσται ἀλήθειαι, ἐγνώσθησαν δὲ καὶ ἄλλαι πλείσται καὶ νεώταται, ἐφάνησαν ἄρά γε σύμπαντες οἱ Εὐρωπαῖοι τοσοῦτον πρόθυμοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ πασῶν τούτων, ὥστε νὰ μὴ ἀληθεύῃ καὶ περὶ αὐτῶν τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «τοῖς δ' οὐ χρῶνται γινώσκοντες;»

Μομφῆς ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ὑπηρετηθέντες ὑπὸ δουλῶν ἀγοραστῶν· τῷ ὄντι, τῆς μὲν Θεσσαλίας μάλιστα οἱ σωματέμποροι, οἱ ἄλλως ψυχέμποροι, ἀνδραποδοκάπηλοι καὶ ἀνδραποδισταὶ προσαγορευόμενοι, ἐλήστευον καὶ ἐπώλουν Ἰλλυριοὺς καὶ Θράκας ἀντὶ ὀλίγου ἄλατος, ἐφ' ᾧ καὶ οἱ οὕτω εὐτελεῶς ἀγοραζόμενοι ἐκαλοῦντο «ἀλ-ώνητα δουλάρια». Τοὺς Ἕλληνας δὲ πάλιν ἐν τῇ ἀδικίᾳ ταύτῃ, ὡς ἐν ἄλλαις πλείοσιν, ὑπερέβαλον οἱ Ρωμαῖοι, προθυμότετοι ἀγορασταὶ μυριάδων ἀνθρώπων ἐλευθέρων, οὓς συλλαμβάνοντες οἱ τῆς Παμφυλίας καὶ Κιλικίας πειραταὶ συνήθροιζον εἰς Ἀἴλον τὴν νῆσον, ἐνταῦθα δὲ καὶ πρὶν ἢ ἀποβιβάζωσι τοὺς ἀτυχεῖς εἰς τὴν ξηρὰν προσεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀγοραστῶν κραυγαζόντων «ἔμπορε, κατὰπλευσον, ἐξελού, πάντα πέπραται». Ἀλλὰ πόσος ἄρα γε χρόνος παρήλθεν ἐξ οὗ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπαύσαντο πρῶτον μὲν ἔχοντες δουλοπαροίκους ἀνθρώπους οὐχὶ ξένους οὐδὲ βαρβάρους, ἀλλ' ὁμοθήσκους καὶ ὁμογενεῖς, εἴτα δὲ βιαίως ἀγοράζοντες καὶ μετακομίζοντες εἰς τὰς ἀποικίας Ἀφρικανούς; Μήπως ἄρα γε καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκατονταετηρίδι δὲν ἡγοράζοντο τὰ ἀτυχῆ πλάσματα ἀντὶ ὀλίγης ραχῆς ἢ ὀλίγων διπύρων, ἐστοιβασμένα δὲ ὡς ἄψυχα βάρη ἐν τοῖς λεγομένοις μυροκαράβιοις (vaisseaux négriers) ἢ ἐτελεύτων ὑπὸ κακουχίας καὶ λύπης ἢ ἀπερίστου ἐκουσίως πρὶν ἢ καταπλεύσωσιν εἰς τὰς ἀποικίας τῆς Ἀμερικῆς;

Μομφής ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι ὡς βασιανίσαντες ἐν τοῖς δικαστηρίοις τοὺς δούλους· παραπλήσια ὅμως δικαστικά βάσανοι καὶ ἄλλαι τοσοῦτω μᾶλλον ἀπάνθρωποι, ἐπὶ ἐφηρμόζοντο εἰς σώματα οὐχὶ δούλων, ἀλλ' ἐλευθέρων, κατηργήθησαν ἐν μὲν τῇ Γαλλίᾳ περὶ τὴν λήξιν τῆς φιλοσοφικῆς λεγομένης ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Εὐρώπης πολλῶ ὕστερον. Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν νεωτέρων, οἵτινες, καὶ ἀπαλλαγέντες τῆς δεσιδαίμονος πολυθείας, ἐνα δὲ μόνον, τὸν ἀληθινὸν τῆς ἀγάπης Θεόν, λατρεύσαντες, ἱδρυσαν Ἱερὰ Δικαστήρια, ἐνθα οἱ ἱερεῖς τῆς κατ' ἐξοχὴν φιланθρώπου τῶν θρησκευτῶν ὑπερέβησαν τὸν Φάλαριν κατὰ τὴν ἀπάνθρωπίαν, πολλὰς μυριάδας ζώντων ἀνθρώπων καύσαντες ἐν πέντε ἐκατονταετηρίδι· Τοῦλάχιστον οἱ τῶν Ἑλλήνων ἱερεῖς ἦσαν οὐχὶ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, ὡς οἱ ποιηταί, ἀλλ' ἀπλοὶ τῶν ἱερέων σφαγεῖς, ὡς τοιοῦτοι δὲ οὔτε ἱερατικοὺς πολέμους ὑπεκίνησαν, οὔτε διώξεις θρησκευτικὰς· ὥστε παραλόγως θὰ ἐφηρμόζετο ἐπὶ τούτους τὸ τοῦ ποιητοῦ « τοσαῦτα κακὰ ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἡ θρησκεία » (*tantum religio potuit suadere malorum*).

Μομφής ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, εἰ καὶ ἔκαυσαν τοὺς τοῦ Σόλωνος ἄξονας διὰ τὴν παλαιότητα καὶ σαπρότητα αὐτῶν μᾶλλον ἢ δι' ἔχθραν πρὸς τὸν νομοθέτην· τί ρητέον ὅμως περὶ τινων περωτισμένων ἐθνῶν, παρ' οἷς ἀπόστολοι μοναχοὶ πυρπολοῦσι τὰ φιλοσοφικὰ πονήματα τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ἄλλοι δὲ κληρικοὶ ἀνώτεροι ἐπ' ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ ἀπαγορεύουσι τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίων νεωτέρων, καὶ δὴ μετὰ μίσους τοσοῦτω μᾶλλον ἀπονεννημένου, ἐπὶ ἀντενεργοῦσιν οὐχὶ κατὰ τῶν οἰχομένων ἤδη φιλοσόφων, ἀλλὰ κατὰ τῆς ἀκαταμυχῆτου τυπογραφίας;

Μομφής ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς παραδόντες τὰ ἴδια τέκνα τοῖς δούλοις εἰς παιδαγωγίαν· τί δὲ ρητέον περὶ τινων τῶν νῦν Εὐρωπαϊκῶν, οἵτινες διαπιστεύονται τὰ τέκνα πρὸς τοὺς Ἱησουίτας, τοὺς ἀπανταχόθεν τῆς Εὐρώπης ἐξορισθέντας ποτὲ ὡς « τυχμα βδελυρὸν, διαβολικὸν καὶ φθοροποιὸν τῆς νεότητος, ἐχθρὸν τοῦ βασιλείως καὶ τῆς μοναρχίας »; Τί ρητέον καὶ περὶ τῶν λεγομένων « ἀμαθεστέρων ἀδελφῶν »; frères ignorantins. Ἀντίφασις μὲν ἐλέγχεται ὅτι ὁ ἀμαθέστερος εἶναι καθόλου διδάσκαλος· ἐτέρα δὲ ἀντίφασις παράλογος φησὶται ὅτι ὁ ἀμαθέστερος μοναχὸς διδάσκει νέους, μέλλοντας πολιτείας· ὁ μοναχὸς, ὁ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀποσχιρτήρας, ἀντὶ δὲ ζωῶν πολιτικῶν

ζῶον μοναχικὸν γενόμενος, δύναται νὰ διδάξῃ καὶ μοναχικόν, οὐχὶ πολιτικὸν βίον.

Μομφήs ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς διχονοίας, στάσεις καὶ πολέμους ἐμφυλίους προκαλέσαντες ἕνεκα τῆς τότε φαύλης τῶν πολιτευῶν καταστάσεως· τῷ ὄντι, κατὰ κακὴν αὐτῶν μοῖραν, ἠγγνόσαν τὸ μόνον τῆς εἰρήνης μέσον, τὴν ἴσιν καὶ κοινὴν πολιτεῖαν, αἰετοτε δὲ ἐνεφύτευσαν νέων διχονοιῶν σπέρματα, ἣ ὀλιγαρχίας καθιστάντες δοῦναις ἐνίκων τοὺς πένητας οἱ πλούσιοι, ἣ εἰς τὸν οὐχ ἦττον τυραννικὸν τῆς δημοκρατίας ζυγὸν ὑπεβάλλοντες τοὺς πλουσίους οἱ τυχὸν ὑπερισχύοντες πένητας. Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν νῦν Εὐρωπαίων, οἵτινες, καὶ ταύτας τὰς ἀληθείας εἰδότες καὶ ἄλλας πλείονας τοῖς πάλαι Ἑλλησιν ἀγνώστους, φέρουσιν ἐν τῇ ψυχῇ ἀκμαίαν τὴν βεινήν τῆς ἀνισότητος πρόληψιν, σεμνυνόμενοι ἐπὶ πατραρχαθίας μᾶλλον ἢ ἀνδραρχαθίας, ἀξιοῦντες νὰ τιμῶνται ὡς ὑπέρτεροι τῶν ἄλλων, θέλοντες προνομίας, καταφρονῶντες δὲ τῆς ἀδελφικῆς ἰσονομίας καὶ τῆς κοινῆς πρὸς τοὺς νόμους ὑποταγῆς; Ποσάκις δὲ οἱ λεγόμενοι ὑποδέεστεροι δὲν ἀποβαίνουσι τῇ πατρὶδι πολλῶ ὠφελιμώτεροι ἐκείνων ἢ διὰ σοφίαν ἢ διὰ ἀρετὴν ἢ διὰ πλοῦτον τιμῶς πορισθέντα ἢ δι' ἐμπειρίαν καὶ φρόνιμον διαγωγὴν; Ποῦ λοιπὸν τὸ ἐκ τῶν προόδων τῆς φιλοσοφίας μέγα ὄφελος, ἀφ' οὗ δὲν ἐπέστημεν εἰσέτι νὰ ἡμεθα δίκαιοι;

Τελευταῖον, μομφήs ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι παρ' αὐτοῖς εἰς τὰς ἐμφυλίους ἐρίδας καὶ στάσεις εἶποντο συνήθως πόλεμοι ἐξωτερικοί. Τῷ ὄντι αἰετοτε ἐπεκχλοῦντο ἐξῴθεν τοὺς ὁμόφρονας ὅτε μὲν οἱ πιεζόμενοι ὀλιγαρχικοί, ὅτε δὲ οἱ πιεζόμενοι δημοκρατικοί, ἄχρις οὗ ἐξαφθείς ὁ μέγας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος παρεσκύασε τὸν αὐχένα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ὅπως πρὸς ὄφελος ἀλλοτρίων δεσποτῶν ἐξεργάζωνται ὅ, τι δὲν ἔστεργον νὰ συγκαρπῶνται μετὰ δικαίας καὶ αὐτονόμου ἰσότητος ὡς ἀδελφοί. Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν ταραχάντων τὴν ἡσυχίαν τῆς Εὐρώπης ἱερατικῶν καὶ πολιτικῶν πολέμων ἐπὶ τῶν δύο παρελθουσῶν ἐκατονταετηρίδων; δὲν ὑφίστανται ἄρα γε καὶ σήμερον ἀμρότεροι οἱ πόλεμοι οὗτοι μεθ' ὅπλων ὅμως διαφόρων; Τί δὲ κυρίως εἶναι ἡ νῦν πολυθρύλητος ἐνοπλος εἰρήνη, ἡ ἀπειλοῦσα νὰ μαράνη τὴν εὐημερίαν τῶν λαῶν; Ποῦ ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἐγκράτεια κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων; ποῦ δὲ καὶ ἡ ἀστεμφής ἀπάντων βουλή τοῦ δικάγειν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους;

Ἡ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν σύντομος ἀντιπαράθεσις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων διδάσκει ὅτι καὶ τούτων καὶ ἐκείνων αἱ πολιτικαὶ ἐλλείψεις ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κυρίως προήλθον πηγῆς. Τῶν διανοουμένων τῶν στάσεων, τῶν πολέμων ἢ πηγῇ δὲν ἀποξηρεύνεται, ἐὰν μὴ ἡμερωθῶσι τὰ τῶν ἀνθρώπων πάθη. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἀναστέλλουσι τὰ πάθη, δὲν ἰσχύουσιν ὅμως νὰ ἡμερώσωσι τέλειον αὐτά, ἂν μὴ προσλάβωσι συνεργὸν τὴν τε χρηστὴν τῶν νέων ἀγωγὴν καὶ ἀπαξιαπάντων τῶν πολιτῶν τὴν ἐκπαίδευσιν, οἷα προσήκει εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ἐκάστου. Κατὰ τὴν σοφὴν τοῦ Σπυργερίτου παρατήρησιν αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ πλάσῃ ἀνθρώπους, οἷους θέλει. λαμβάνει δὲ ὡς εὐρίσκει αὐτοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως πεπλασμένους· « ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ λαβούσα παρὰ τῆς φύσεως χρήται αὐτοῖς ». Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ φίλόσοφον « ὁ νόμος συνθήκη καὶ ἐγγυητὴς ἀλλήλοισι τῶν δικαίων, ἀλλ' οὐχ οἷος ποιεῖν ἀγαθοὺς καὶ δικαίους τοὺς πολίτας »· ἐν ἄλλοις λόγοις μόνον οἱ νόμοι δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα μορφώσωσι τοὺς πολίτας κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νομοθέτου. Κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα θὰ ἐνέργει ὁ νομοθέτης, ἂν εἶχε δύναμιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ ἕτερον τῶν ἐξῆς δύο πλατωνικῶν ἥτοι φαντασιωδῶν μέσων· α) ἢ νὰ προσλάβῃ συνεργὸν τύραννον τινα μεγαλοπρεπῆ καὶ φιλοτιμούμενον νὰ ἐνεργῇ ὅσα ὁ νομοθέτης συμβουλεύει, ἢ β) νὰ λάβῃ πόλιν καθαρὰν ὡς ἄγρατον πίνακα, ὅπως γραψῇ αὐτὸς ὅ, τι ἂν κρίνῃ συντελοῦν εἰς τὴν εἰρηνικὴν τῶν πολιτῶν συμβίωσιν καὶ εὐδαιμονίαν· τουτέστι νὰ ἐκλέξῃ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων τοὺς σωφρονεστάτους, ἐκ δὲ τούτων συνεισὼν ἀποικίαν χωριστὴν καὶ πολιτείαν, ἢ νὰ λάβῃ πόλιν πολίτας ἔχουσαν μόνον νέους, γονέων ὄργανους. Μόνος ὁ δεύτερος οὗτος τρόπος, ἂν ἦτο ἐρκετός, θὰ διηκούλυνε τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου, ὅς τις εἰς οὐδὲν ἕτερον θὰ εἶχε τότε νὰ ἐγκύψῃ ἢ εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀγωγὴν νέων ἀπηλλοτριμένων παντὸς φαύλου παραδείγματος πατέρων ἢ προγόνων. Ὁ σκεπτόμενος ἐλίχον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω δύο πλατωνικῶν μεθόδων θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οὐχὶ πολιτεία πραγματικὴ, ἀλλὰ τις μυθιστορία τερπνὴ δύναται νὰ συνταχθῇ ἐκ τοιούτων καὶ παραπλησίων καταστάσεων πόλεων. Καὶ ἄλλῳ ὡς αἱ δύο τοῦ Πλάτωνος Πολιτεῖαι (Πολ. α'—γ' καὶ Νόμ. α'—β'), ἀποκυήματα φαντασίας, ὧν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν οὐδ' αὐτὸς ἐπίστευε, μαρτυροῦσιν, ὅτι συγγράφων ταύτας ἐβουλεύθη ἀπλῶς ἅμα μὲν νὰ θεσχυρίσῃ τὰς περὶ παιδῶν ἀγωγῆς θεωρίας, διότι ἐκ τῆς χρηστῆς τούτων παιδείας ἐξήρτηται ἡ τῆς πολιτείας εὐνομία, ἅμα δὲ

νὰ ὑποδείξῃ τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς ἀνηκέστου διαφθορᾶς τῶν τότε ἑλλήνων πόλεων. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἐφάνη ἔχων ἐλπίδα διορθώσεως τῶν τότε πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἄλλως δὲν θὰ συνεβούλευε νέας πόλεις κτίσιν καὶ ἐξ ὑπαρχῆς νέων πολιτῶν συνοίκισιν. Περὶ τῆς πραγματικῆς γενέσεως τῶν πολιτειῶν μεγάλην πραγματικὴν ἀλήθειαν ἐξηγήσεν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς αἰθεροβάμων Πλάτων, ἔχων ἐν ὀφθαλμοῖς τὸν πόλεμον Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων καὶ τὰς ἀρχῆθεν ταραχὰς τῶν Ἀθηνῶν, ἃς μετ' ἐλίγον ηὔξησαν ἡ λοιμικὴ νόσος, ἡ πείνα, ἡ ἀπορία καὶ αἱ δύο μεταπολιτεύσεις, ἡ τῶν τετρακκοσίων καὶ ἡ τῶν τριάκοντα. «Οὐδεὶς ποτε ἀνθρώπων οὐδὲν νομοθετεῖ, τύχαι δὲ καὶ συμφοραὶ παντοῖαι πίπτουσαι παντοίως νομοθετοῦσι τὰ πάντα ἡμῖν· ἡ γὰρ πόλις τις βιασάμενος ἀνέτρεψε πολιτείαν καὶ μετέβαλε νόμους ἢ πενίας χυλεπῆς ἀπορία· πολλὰ δὲ καὶ νόσοι ἀναγκάζουσι καινοτομεῖν, ἡλοιμῶν τε ἐμπίπτόντων καὶ χρόνον ἐπὶ πολλὸν ἐνιαιυτῶν πολλῶν πολυῶν ἀκρίβειαν» (Νόμ. δ', 709). Διὰ τῆς σοφῆς ταύτης παρατηρήσεως ἠθέλησε βεβαίως ὁ Πλάτων νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ πολιτεῖαι σχεδὸν ἅπασαι ἐγεννήθησαν οὐχὶ κατ' ἐκλογὴν, οὐδὲ κατὰ συμβουλήν νομοθετῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐξ ἀναγκαιῶν τυχῶν καὶ περιστάσεων· συμφῶνως δὲ πρὸς τὰς περιστάσεις ταύτας ἐμορφώθησαν ἐκ προτέρων ἄλλων πολιτειῶν, ἃς κατέλυσαν ἐξωτερικοὶ ἢ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἄκρα πείνα, λοιμοὶ καὶ παντοῖαι ἄλλαι συμφοραί, ἵκαναὶ νὰ ἐξαχρίωσιν τοὺς ἀνθρώπους τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐγκαλῶσιν ἕτερος ἕτερον ὡς αἴτιον τῆς δυστυχίας αὐτοῦ. Ἐκ τοιούτων δὲ, οὐχὶ ἐξ ἰδεωδῶν ἀνθρώπων ὀφείλει νὰ συντάξῃ πολιτείαν ὁ νομοθέτης, ἀν μὴ προφθὰς ἐξῴθεν ἄλλος διατάξῃ βιαίως αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Τοιούτους ἀνθρώπους ὀφείλει νὰ διδάξῃ τί ἐστὶ τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον· τοῦ ἴσου ἕως καὶ τοῦ δικαίου ἡ διάκρισις, δυσχερὲς οὕσα καθ' ἑαυτήν, ἐτι δυσχερεστέρα καθίσταται ὑπὸ τῶν παθῶν, ἐφ' ᾧ καὶ ὠνομάσθη κρίσις Διὸς, «τὴν δὲ ἀληθεστάτην καὶ ἀρίστην ἰσότητα οὐκέτι ῥᾶδιον παντὶ ἰδεῖν· Διὸς γὰρ δὴ ἡ κρίσις ἐστὶ» (Νόμ. ζ', 737). Ἄνευ δὲ τῆς τοῦ Διὸς κρίσεως οὔτε συμπολιτεύονται, οὔτε συμβιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι εἰρηνικῶς. Τῷ ὄντι οἱ μὲν πένητες, πολυαριθμότεροι ὄντες, ἀπαιτοῦσιν ἰσότητα ὀφειλομένην καὶ εἰς τὴν πληθὺν καὶ εἰς τοὺς πλείονας αὐτῶν λόπους, διότι ἐκ τούτων ἀπολαμβάνει τὸ ἔθνος καρπὸς γεωργίας, σκευῆς βαναύσων τεχνῶν καὶ πάντα τὰ χρεώδη εἰς σύστασιν αὐτοῦ· καὶ δικαιοσύνη μὲν ὁμολογεῖται ἡ τῶν πένητων αἰτήσεις, ἀν νοῶσιν ἰσότητα

τὴν κατ' ἀξίαν ἀμοιβὴν τῶν κόπων, τὴν ἴσῃν ὑποταγὴν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν ἴσων νόμων, τὴν ἀτάραχον ἀπόλαυσιν καὶ κοινωνίαν ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως· οἱ πένητες σχεδὸν ἀπανταχοῦ ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς πολιτείας ἀποκλείονται ὑπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν πλουσίων καὶ τῶν δυνατῶν, ἐρεθίζονται καθ' ἐκαστὴν ὑπὸ τῆς τούτων ὑπεροφίας, καὶ πιέζονται οὐχὶ ὑπὸ τῶν νόμων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν προνομίων τῶν ἰσχυρῶν· στασιάζοντες λοιπὸν ἕνεκα τῆς ἀδίκου ἀνισότητος ἀποβάλλουσι τὸν ζυγὸν τῶν νόμων· διὰ φόβον δὲ μὴ ὑποβληθῶσιν αὐτοὶ εἰς τὸν ζυγόν, γίνονται αὐτοὶ πλεονέκται καὶ τύραννοι τῶν τῶς ἀδικούντων. Δηλητηριώδεις ἀληθῶς οἱ τῆς πλεονεξίας καρποί· ἅμα πλεονεκτήσας τῆς ἐτέρας τῶν μερίδων, ἐκ τῆς ψυχῆς ἀπάντων ἀφανίζεται ἡ τῆς ἀληθινῆς ἰσότητος ἔννοια καὶ ἡ δύναμις τοῦ ὑποτάσσεσθαι εἰς αὐτήν· «περὶ τοῦ ἴσου καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ἡ πᾶν χαλεπὸν εὐρεῖν τὴν ἀληθεῖαν περὶ αὐτῶν, ὅμως ῥᾶον τυχεῖν, ἢ συμπεῖσαι τοὺς δυναμένους πλεονεκτεῖν· αἰεὶ γὰρ ζητοῦσι τὸ ἴσον καὶ δίκαιον οἱ ἥττους, οἱ δὲ κρατοῦντες οὐδὲν φροντίζουσι».

Παράδοξον δημιουργήμα ὁ ἄνθρωπος! Οἷσθε μὲν καὶ φύσει εἶναι ζῶον πολιτικόν, καὶ δὴ κοινωνικώτερον πάσης μελίσσης καὶ παντὸς ζώου ἀγελαίου, διότι καὶ μηδ' αὐτῷ δεόμενος τῆς παρ' ἐτέρων βοηθείας, ὀρέγεται ὅμως τοῦ συζῆν· αὐτὸς ὁ Τύμων ἂν ἐπὶ βραχὺν χρόνον κατεδικάζετο νὰ διαγράψῃ μόνος, ἢ μισανθρωπία αὐτοῦ θὰ ἠλέγγετο ἢ ὑπόχρησις ἢ διαλείπων τοῦ λογικοῦ πυρετός· τὸ αὐτὸ δὲ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ζῶον, ἅμα πλησιάζει τοῖς ὁμοίοις, πρὸς οὓς ἐφέρετο μεθ' ὁρμῆς, δυσκολεῖται νὰ συζῇ τοῖς εἰρηνικῶς. Τίνος ἕνεκεν δύο ἄνθρωποι ἅμα φιλοῦνται καὶ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἐριδί καὶ διαφορᾷ; Πόθεν ὁ ἔρως οὗτος καὶ ἡ ἔχθρα; Ἀμρότερα τὰ πάθη προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τῆς φιλαυτίας, ἀλλὰ κατὰ διαφορὸν τρόπον, τὸ μὲν ἐκ τῆς νομίμου φιλαυτίας, ἣν ἡ φύσις ἐνέβαλε τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἣς ἄνευ οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐκτόπου καὶ ἐξἄλλου φιλαυτίας ἣτοι τῆς περιφιλαυτίας. Αὐτὸ τῆς θρησκείας τὸ ἱερὸν παράγγελμα «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» προϋποτίθει τὴν φυσικὴν φιλαυτίαν, δεικνύει δὲ καὶ μέχρι τίνος ὁρίου δεῖται νὰ προβαίῃ ὅπως καταστῇ ἐπαινετὴ· ἀγάπα, λέγει, σεαυτὸν· ἀλλ' ὅπως ὠφεληθῇς ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης, ἀγάπα καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἄλλος τρόπος, ἄλλο μέσον εὐδαιμονίας, οὔτε ἐφάνη, οὐδὲ θὰ φανῇ ποτε. Ἐν τούτοις ὁ

ἄνθρωπος γίνεται σχεδὸν ἀείποτε ἔρμαιον τῆς περιφιλαυτίας· ἐκ φύσεως μὲν φεύγει τὸν πόνον καὶ τὴν λύπην καὶ δίδωκε τὴν ἡδονήν, εἰς τὴν στηρίζει μέγα μέρος τῆς εὐδαιμονίας· ἐκ πείρας δὲ διδάσκεται, ὅτι ἀλύπως καὶ ἡδονικῶς δὲν διάγει τὸν βίον ἄνευ τῆς τῶν ἐμοίων συνεργίας, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπιζητεῖ συμβίωσιν. Ἀλλ' ἡ ἡδονὴ ἔχει θέλγητρα ἐπικίνδυνα· ἅμα προσεγγίσας τις εἰς τὰ χεῖλη τὸ πόμα τῆς ἡδονῆς, πίνει ἄχρις οὗ μεθύσθῃ· λησμονῶν δὲ ὅτι τὸ ποτήριον εἶναι κοινόν, θέλει νὰ κρατῇ αὐτὸ πάντοτε ἐν ταῖς ἰδίαις χερσίν, ἄκρατον τοῖς ἄλλοις τὴν πόσιν τῆς λύπης καὶ τοῦ πόνου καταλείπων· ἐπιλανθάνεται δὲ ὅτι καὶ ἑαυτὸν βλάπτει διὰ τε τὴν κατάχρησιν τῆς ἡδονῆς καὶ διὰ τὸ παρ' ἄλλων μίσος. Ἀληθὲς καλεῖται ἡ ἡδονὴ ἡ εἰς ἅπασαν τὴν πολιτείαν οὕτω πως διανεμημένη, ὥστε ἕκαστον μέλος νὰ πίνη ἐξ αὐτῆς οὐχ' ὅσον θέλει, ἀλλ' ὅσον δύναται νὰ ὑποφέρῃ ἄνευ ταραχῆς φρονῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ ὑπὸ παλαιῶν καὶ νέων φιλοσόφων παραγγελθὲν κατ' ἀξίαν ἴσον ἦτοι πολιτικὸν δίκαιον· τοῦτο ὅμως αἱ μὲν ἀρχαῖαι πολιτεῖαι σπανίως ἀνεγνώρισαν, διότι ἐκ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται, ὅτι οὐδεμία τῶν τότε ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἤρεσε τῷ φιλοσόφῳ· παραπλησίαν δὲ γνώμην ἀπεφάνητο πρότερον καὶ ὁ Πλάτων γράψας «μηδεμίαν ἀξίαν εἶναι τῶν νῦν καταστάσιν πόλεως, φιλοσόφου φύσεως»..... Ἐκ τῶν νεωτέρων πολιτειῶν τοῦναντίον ὀλίγαι μὲν ἴσχυσαν νὰ ἐμπεδώσωσι τὸ πολιτικὸν ἐκείνο δίκαιον, αἱ δὲ ἐπίλοιποι πρέπει νὰ ἀπεκδέχωνται αὐτὸ ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τοῦτο δὲ μόνον πλεονεκτοῦσι τῶν ἀρχαίων οἱ νεώτεροι, ὅτι διὰ παντὸς ἤδη ἐξέλιπον οἱ τύραννοι ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Εὐρώπῃ. Ὁ μόνος ἀπολειφθεὶς εἶναι ἐκεῖνος καθ' οὗ ἐξανέστησαν οἱ Ἕλληγες· τῶν Ἑλλήνων δὲ χάριν ὁ Κοραῆς ἤψατο τῆς ἐκδόσεως τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιτάξας εἰς τὴν εἰσαγωγὴν πλείστου λόγου ἀξίας καὶ ἐς αἰ' ἀληθευούσας ὑποθέτας, αἵτινες ἐπὶ τὸ συντομώτερον ἔχουσιν ὧδε πως·

Φίλοι ὁμογενεῖς, οἱ πρόσφατοι ἀγῶνες ὑμῶν ἔπεισαν τὴν Εὐρώπην, ὅτι δὲν ἐλησμονήσατε παντελῶς τὰ γενναῖα τῶν προγόνων φρονήματα. Οἱ πρόσθεν ὀνειδίσαντες ὑμῖν ἀνανδρίαν, μέμφονται νῦν ὑμᾶς ἐπὶ ἀποστασίᾳ, ἀπανθρώπως ἐλπίζοντες, ὅτι ἡ αὖθις θὰ ὑπεκύβητε εἰς τὸν ζυγὸν ἢ θὰ καταστραφῆτε ὑπὸ ἐμρυλίων πολέμων ὡς ἀνεπίδεκτοι δικαιοσύνης καὶ αὐτονομίας. Ἡ πρώτη ἐλπίς εἶναι ματαιὰ καὶ ἀνόητος· τὴν δευτέραν, καίπερ μᾶλλον δυσεξέλεγκτον οὖσαν, ὀφείλετε νὰ διαψεύσητε, εἰ δὲ μὴ ἡ δόξα ὑμῶν θὰ μεταποιηθῇ εἰς ἀδοξίαν. Τοὺς Τούρκους

προσέβαλον καὶ ἐνίκησαν καὶ ἄλλοι πρὸ ὕμνων· ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ὁμολογεῖται καὶ μέγα τι καὶ ἀξιεπαινόν, ἀλλ' οὐχὶ σπάνιον· ἡ φυλακὴ αὐτῆς ὅμως ὁμολογεῖται καὶ μέγιστον καὶ σπανιώτατον, διότι, πλὴν τοῦ προσκαίρου κατὰ τῶν τυράννων πολέμου, προσκαπιτεῖ νὰ καταπολεμῇ ἕκαστος ἀδιαλείπτως τὰ πολλῶν τυραννικώτερα πάθη τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἄχρις οὗ ὑποτάξῃ αὐτὰ εἰς τὸν ἄγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Αἰείποτε καὶ πανταχοῦ ἀνεφάνησαν Μυτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς, Λεωνίδαί, ἀλλ' οὐχὶ Ἀριστείδαι καὶ Φωκίωνες· τούτου δ' ἕνεκα πολλὰ ἔθνη ἐκτίσαντο μὲν, ἀλλὰ δὲν διεφύλαξαν τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ἀπαιτεῖ ἀνδρείαν καὶ ἐνθουσιασμόν, ἡ δὲ διατήρησις αὐτῆς προσκαπιτεῖ φρόνησιν, πλείους ἄλλας ἀρετὰς καὶ τὴν τῶν ἀρετῶν βασιλίδαν δικαιοσύνην. Εὐ καὶ καλῶς ποιοῦντες ἐμιμήθητε τοὺς προγόνους ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶσι, δικαίως δὲ θὰ ἐσεμνύνεσθε λέγοντες

Ταῦτες τοὶ γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι·

ἂν ὅμως ἀγαπάτε τὴν ἐλευθερίαν, μὴ, πρὸς Θεοῦ, μὴ φανήτε τῶν προγόνων ζηλωταί, ἀλλὰ ὁμονοήσατε καὶ συνενώθητε διὰ τοῦ ἱεροῦ θεσμοῦ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, ὅπως καυχᾶσθε ἐνδοξότερον καύχημα τοῦτο

Ἡμεῖς τοὶ πατέρον μὲν ἁμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι·

καὶ οὐ μόνον μὲν ἁμείνονες, ἀλλὰ καὶ εὐδαιμονέστεροι.

Γινώσκετε ἄρά γε, φίλοι ὁμογενεῖς, πόθεν προήλθον πᾶσαι πάντων τῶν ἐθνῶν αἱ δυστυχίαι· οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, πιστεύσατέ μοι, ἢ ἐκ τῆς παντελοῦς ἀγνοίας τεσσάρων ὀνομάτων, ἃ τινὰ ὅμως πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἔφερον ἀνὰ στόμα· εἶναι δὲ ταῦτα Εὐδαιμονία, Ἀρετή, Νόμοι, Ἐλευθερία. Ἀφετέ με νὰ δηλώσω διὰ βραχείων πῶς ἐνόησαν καὶ πῶς ἡρμήνευσαν αὐτὰ οἱ φιλόσοφοι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι.

Εὐδαιμονία. Τὴν γλυκυτάτην εὐδαιμονίαν καὶ ποιεῖ ἕκαστος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς κοπιᾷ· ἵνα δὲ μὴ κοπιᾷ μάτην, θεόν νὰ μάθῃ τί αὕτη δηλοῖ καὶ τίνι τρόπῳ καθίσταται εὐπόριστος. Οἱ μὲν φιλήδονοι εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνουσι τὴν τῶν ἡδονῶν ἀκατάπαυστον ἀπόλαυσιν· σὺν τῇ χρόνῳ ὅμως καὶ ἐξ ἰδίων παθημάτων μαυθάνουσιν, ὅτι «οὐδεὶς συνεχῶς ἡδεταί», καθ' ὅσον αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἡ φύσις δὲν ἀνέχεται ἀκατάπαυστον ἡδονῶν ἀπόλαυσιν ἄνευ φθορᾶς σώματός τε καὶ ψυχῆς καὶ ἄνευ παντελοῦς ἀποκτηνώσεως· κατὰ τὸν μέγαν διδάσκαλον τῆς Ἠθικῆς

Σωκράτην, ἀδιόσπατος ὑπάρχει ἡ εὐδαιμονία οὐχὶ ἀπὸ πάσης οἰαςδὴποτε ἡδονῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς λεγομένης ἀμεταμελήτου, ἥτις οὐδεμίαν οὐδέποτε μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν καταλείπει λυπηρὰν μετάνοιαν ἐν τῇ ψυχῇ. Αὕτη ἡ φύσις παρεσκεύασεν ἡμᾶς τοιούτους, οἳ οὐκ ἀβλαπτώμεθα μάλλον ἢ ὠφελώμεθα, ὁπόταν αἱ ἡδοναὶ ἡμῶν μὴ ᾔναι μέτριοι, ὁπόταν μὴ συγκρινῶνται τοῖς κόποις καὶ ὁπόταν μὴ συναπολαύωσιν αὐτῶν οἱ ἡμῖν ὅμοιοι. Ἡ τῆς συμβιώσεως ἀνάγκη γεννᾷ τὴν ἀνάγκην τοῦ μετριάζειν τὰς ἡδονὰς ἵνα καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῖν συμμετέχωσι τὸ ἐπιβάλλον εἰς αὐτοὺς μέρος, μὴδὲ κτυῶσιν αὐτοὶ μόνον καταλείποντες ἡμῖν μόνους τὰς ἡδονὰς. Οὔτε οἶκος, οὔτε ἐμπορίων ἐταιρία, οὔτε φίλων συμπόσιον εὐδαιμονεῖ, ἂν μὴ ᾔναι κοινοὶ οἱ κόποι καὶ αἱ ἡδοναὶ καὶ ἂν μὴ μερίζωνται αἱ ζημίαι καὶ τὰ κέρδη πρὸς ἅπαντας τοὺς κοινωνοὺς δι' ἰσονομίας ἀναλόγου, ἥτοι ἰσομοιρασίας κατ' ἀναλογίαν, οὐχὶ δὲ κατὰ τὸ «ἐν δὲ ἰῇ τιμῇ ὃ τ' ἀεργὸς ἀνὴρ ὅτε πολλὰ ἐοργῶς». Ἡ ἀμετρία, ἡ ἀκρασία καὶ ὁ σφετερισμὸς τῶν ἡδονῶν γεννᾷ διχονοίας καὶ πολέμους, συνελόντι δὲ τὴν κακοδαιμονίαν, εἴτα δὲ τὴν διάλυσιν καὶ φθορὰν πάσης ἀνθρώπων κοινωνίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τούτων κοινωνιῶν συγκροτεῖται καὶ ἡ μεγάλη κοινωνία ἡ λεγομένη πολιτική, κατ' ἐκείνας δὲ εἰρηνεύει ἢ ταράσσεται, εὐδαιμονεῖ ἢ κακοδαιμονεῖ, διαμένει ἢ διδύλνεται, καθ' ὅσον οἱ πολῖται συμμερίζονται τοὺς κόπους καὶ τὰς ἡδονὰς, καθ' ὅσον ἕκαστος τῶν κοινωνούντων ἀποβλέπει εἰς τὸ κοινὸν ἅπαντων, οὐχὶ εἰς μόνον αὐτοῦ τὸ ἴδιον συμφέρον. Τοιαύτη δὲ κόπων καὶ ἡδονῶν κοινωνία ἰσόνομος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὕτη ἡ δικαιοσύνη· ἡ δὲ δικαιοσύνη πάλιν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι εὐνοια τοῦτέστιν εὐνοϊκὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις, καθ' ἣν ὁ πολίτης σκέπτεται καὶ φρονεῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ συμπολίται, ὅμοιοι ὄντες τὴν φύσιν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν κλίσιν, ἐπομένως τὸ αὐτὸ δίκαιον τοῦ ἀπολαβεῖν πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα καθιστῶσι τὸν πολίτην εὐδαίμονα,

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἔστι.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἄνευ ἀρετῆς οὔτε πόλις εὐδαιμονεῖ οὔτε πολίτης.

Ἀρετή. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀγάπη καὶ φροντίς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος· ὁ περὶ τούτου δὲ ἀπιστῶν τῇ φιλοσοφίᾳ ἄς πιστεύσῃ τῇ ὀρθοκρίσει. Πρῶτον μὲν ὁ νόμος ὅλος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, ἀχωρίστου ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ· εἴτα δὲ ἐλεημοσύνη, μαρτύριον ὑπὲρ Χριστοῦ, σύμπασαι καθόλου αἱ ἀρεταὶ οὐδὲν ὠφελοῦσιν

ἀνευ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. τούτέστιν ἀνευ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, ἥτις φεύγει τὴν ἀδικίαν προτιμῶσα τὸ κοινὸν τοῦ ἰδίου συμφέροντος· «καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθῶμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι... ἡ ἀγάπη οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ» (Κορ. Α. ιβ', 3—6)· καὶ αὐτὴ ἡ θαυματουργὸς ἀριότης οὐδενὸς λόγου ἀξία φαίνεται ἀνευ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· «καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι». Τελευταῖον, ὁ τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἀρχηγός, ἐρμηνεύσας τὴν ἀγάπην διὰ τῶν λόγων «πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς, οὗτος γὰρ ἔστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται» προσεῖπε καὶ τότε τὸ σπουδαιότατον «πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύρια, Κύρια, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προσεζητεύσαμεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι θαιμόνια ἐξεβάλομεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν» (Ματθ. ζ', 12). Ἀνομίαν δὲ ἐργάζονται ὅσοι τῶν πολιτῶν ἀρνοῦνται νὰ κλίνωσι τὸν αὐχένα εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους καὶ οἱ συμπολιτῆαι, ἀλλὰ διὰ προνομίων πλεονεκτοῦσι τῶν ἴσων, τῶν ὁμοίων καὶ τῶν ἀδελφῶν. Μὴ δυσφορεῖτε, φίλοι ὁμογενεῖς, ὅτι ἐπαναλαμβάνω γνωστὰ ὑμῖν χωρία τῶν Γραφῶν· ἕως τῆς σήμερον μυριάκις ἠκούσατε αὐτὰ, ἀλλὰ δὲν ὠφελήθητε ἕνεκεν τῆς δουλείας· τὰ καθ' ἑκάστην παραδείγματα τῆς ἀδικίας κατέστησαν ὑμᾶς ἢ ἀδιαφόρους πρὸς τὰ θεῖα παραγγέλματα ἢ ζηλωτὰς τῶν τυραννικῶν ἡθῶν· τῶρα μένον δέον νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου. Ἀλλοτε ἀπολογίαν τῆς παραβάσεως τούτων εἶχομεν τὴν δουλείαν· σήμερον ὅμως θὰ ἡμεῖθα ἀναπολόγητοι, ἂν μὴ ἐμένομεν ἐλεύθεροι δι' ἧς φιλοσοφία καὶ θρησκεία διδάσκουσιν ἀπολέμου εὐνομίας. Ἀλλ' ἡ εὐνομία προϋποτίθῃσι νομοθεσίας καὶ δικαίους καὶ ὁπωσοῦν ἐμπείρους τῆς νομοθεσίας. Δίκαιοι καὶ ἐμπειροὶ δέον νὰ ἦναι ὡσαύτως καὶ τῶν νόμων οἱ ὑπηρέται καὶ πάντες οἱ ἐπαγγελλόμενοι ὑπουργήματα πολιτικά. Εἰς τούτων ἀπάντων τὴν ἐκλογὴν ἀνάγκη νὰ προσέχητε ἵνα μὴ ταράξωσι κατόπιν τὸ πολίτευμα διὰ τῆς ἀπειρίας, τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλαρχίας, μηδὲ ἀπατήσωσι τοὺς συμπολίτας καὶ ἀρπάσωσιν ἀδίκως τὰς ψήφους αὐτῶν εἰς τὰ ἀναγκαιότατα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐπαγγέλματα καὶ μάλιστα εἰς τὸ τῆς νομοθεσίας. (Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην πολλὰ ἀγαθὰ ἀπεξεδέχετο ὁ Κοραῆς ἐκ τῆς

τυπογραφίας, ἣν ἀποκαλεῖ «ἀληθινὴν μάστιγα τῆς ὑποκρίσεως καὶ συνα-
ρωγὸν τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Μάρκος Ἀντωνίνος
ἐκάλει Κοινωνορυσμένην». τί θὰ ἔλεγεν ὁμοίως, ἂν ἐβλεπε τὰς νῦν
παρεκτροπὰς καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων
καὶ ἐν τῇ χρήσει τῆς τυπογραφίας;)

Ἐλευθερία. Τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐλευθερία συνίσταται εἰς τὸ πρᾶτ-
τειν ἀκωλύτως οὐχὶ ὅ, τι αὐτὸς θέλει, ἀλλ' ὅ, τι συγχωροῦσιν οἱ νόμοι.
Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι δὲν ἤρκεσαν νὰ διαφυλά-
ξωσιν αὐτὴν ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ἀφ' οὗ ἐν ἡρωϊκοῖς ἀγῶσιν ὀλίγοι
αὐτοὶ ἀπέκρουσαν μυριάδας βαρβάρων. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς οὔτε οἱ
κατὰ πόλεις Ἕλληνες, οὔτε αἱ πόλεις πρὸς ἀλλήλας ἠνώθησαν μετὰ
τῆς αὐτῆς ὁμοφροσύνης, μεθ' ἧς εἶχον θριαμβεῦσιν πρὸ μικροῦ κατὰ τῶν
βαρβάρων· ἀλλ' ἀποδιώξαντες τοὺς ἀγερώχους ἀσιατογενεῖς δεσπότας
ἐβουλεύθησαν νὰ δεσπόσωσι πολῖται· πολιτῶν ἴσων καὶ ὁμοίων, καὶ πό-
λεις πόλεων ὁμογενῶν. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν ἐπι-
σήμεων καὶ τῶν δημοτικῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ νοήσωσιν, ὅτι ἀσφαλῶς
φυλάσσεται ἡ ἐλευθερία ὅταν φυλάσσεται ὑπὸ συναμφοτέρων· τούτου
δ' ἕνεκεν ἡζίουσι μὲν οἱ ἐπίσημοι νὰ δεσποζώσιν αὐτοὶ τῆς πολιτείας
ὀλιγαρχικῶς, ἔρχον παράνομον πολλάκις θμύζοντες «καὶ τῷ δήμῳ κα-
κόνους ἔσομαι καὶ βουλεύσω ὅ, τι ἂν ἔχω κακόν». Ὑπερισχύοντες δὲ
οἱ δημοτικοὶ καὶ τὸ γλυκὺ τῆς ἐλευθερίας ποτήριον πίνοντες, ἐπειδὴ
«κακῶς ὥρῳζοντο τὸ ἐλεύθερον» ἔπινον τὴν ἐλευθερίαν ἄκρατον, προστα-
τοῦντας ἔχοντες κακοὺς οἰνοχόους, τοὺς ἐπαράτους δημαγωγούς, ἄχρις
οὗ μεθυσκόμενοι καὶ αὐτοὶ καὶ τύραννοι τῆς πατρίδος γινόμενοι ἠδίκουν
καὶ ἐπλεονέκτουν ὡς τὸ πρόσθεν οἱ ὀλιγαρχικοί. Τὸ δὴ χεῖριστον, ἡ
ἄκρατος ἐλευθερία ἐφθειρεν ἀπάντων τῶν πολιτῶν τὰ ἥθη, κατὰ Πλά-
τωνα· διότι ἐπὶ προσφάσει ταύτης οὔτε γυνὴ ἐτίμα καὶ ἔσεβεν ἄνδρα,
οὔτε τέκνα γονεῖς, οὔτε μαθηταὶ διδασκάλους, οὔτε νέοι γέροντας. Πόλις
ὁμοίως, τοιαύτης παρὰ νόμου ἐλευθερίας μεθυσθεῖσα, ἀποβιβάζει κοινωνία
οὐχὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ λεηστῶν, ἢ μάλλον ἀγρίων θηρίων, ἅτινα ἀνευ
αἰσθήματος κοινῆς ἀγάπης δάκνουσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ σπαράτ-
τους καὶ κατεσθίουσιν ἀλλήλα καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλίσκονται. Ἐλευ-
θερίαν ἀληθινὴν ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν, χρώμενος αὐτῇ, μὴ ἐμποδίξῃ
τὴν ἐλευθερίαν ἄλλου συμπολίτου· τότε δὲ μόνον φυλάσσει αὐτήν, ὅταν
ἐλευθέρους νομίζῃ καὶ τοὺς συμπολίτας. Ἡ ἄκρατος ἐλευθερία ἀπαντᾷ
ἐν τῇ κατὰστάσει τῆς φύσεως· ὅπως δὲ ἀπαλλαγῶσι τῶν ἐντεῦθεν

ἀδικιών καὶ πολέμων οἱ ἄνθρωποι ἠνώθησαν εἰς πολιτικάς κοινωνίας, θυσιάσαντες μικρὸν ἕκαστος μέρος τῆς ἀρχαίου ἐλευθερίας, ἵνα φυλάξωσι τὸ ὑπόλοιπον ἐν εἰρήνῃ· διὰ τοῦτο καὶ προσφυῶς ἐκάλεσαν τὴν δικαιοσύνην «θυγάτρα τῆς ἀνάγκης καὶ μητέρα τῆς εἰρήνης». Ἀλλὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης ἡ φυλακὴ δεῖται νόμων.

Νόμος. Ὁ νόμος ἐκλήθη ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων πόλειως κοινὴ συνθήκη, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων λόγος δηλωτικὸς τῆς κοινῆς θελήσεως, διότι πράγματι εἶναι ἐλίγων ἢ πολλῶν ἀνθρώπων συμφωνία τοῦ συμβιῶν καὶ συγκοινωνεῖν πολιτικῶς πρὸς ἀμοιβαίαν ὠφέλειαν καὶ ἀπογὴν βλάβης. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὦφελε κυρίως νὰ νομοθετῆται ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀπάντων, ὅπερ οὐ μόνον ἀδύνατον διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ βλαβερὸν, καθ' ὅσον ἐν παντὶ ἔθνῳ οἱ πλείους τῶν πολιτῶν εἶναι ἀφρονέστεροι ἢ ὥστε νὰ νομοθετήσωσι. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ, ὅτι ἐν ταῖς πρωτίσταις πολιτικαῖς κοινωνίαις ἐνεκαίνισθησαν οἱ νόμοι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τὸ πρᾶγμα μετ' ἐλίγων ἡλλαξέ κατ' ἀνάγκην, διότι ὁ νοημονέστατος ἢ τολμηρότατος τῶν ἀρχίων, ὁ τὴν στρατηγίαν ἐν τοῖς πολέμοις ἐπιτραπείς, λαβὼν ἔπειτα καὶ τῆς νομοθεσίας τὴν ἐξουσίαν, ἂν μὲν ἦτο πανούργος, ἐγίνετο δεσπότης τῆς πολιτείας, ἂν δὲ φρονιμώτερος τῶν ἄλλων, ἐτίθει νόμους οὐχὶ τοῦς δικαιοτάτους, ἀλλ' οἷους συνεχώρει ἡ τοῦ ἔθνους κατὰστασις καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ φρόνησις. Οἱ νόμοι οὗτοι διωρθεύοντο κατὰ τὴν πρόσδον τῆς ἡμερώσεως· οὔτε λοιπὸν ὁ Δράκων θὰ ἐπεδείκνυτο τοσοῦτον σκληρὸς, ἂν ἤκμαζεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνα, οὔτε ὁ Σόλων ἡμερώτερος, ἂν ἤκμαζεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δράκοντος. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν σὺν τῇ ἐπίδοσει τῶν πρώτων ἕκαστος ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ νομοθετήσῃ, γινόμενος διὰ τοῦτο καὶ ἀπειθέστερος πρὸς τοὺς παλαιωθέντας καίμηνους νόμους, ἠναγκάζοντο οἱ πολῖται νὰ ἐκλέγωσι τινα ἐγγώριον ἢ ἄλλοδαπὸν ἐπίσημον ἐπὶ φρονήσει καὶ νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας· ἂν δὲ μὴ ἦρκει τοῦτο, ὁ νομοθέτης προσέφευγε καὶ εἰς τὸν δόλον, καθ' ὃν ὁ μὲν Μένως λ. γ. ἔσχε σύμβουλον τὸν Δία, ὁ Λυκούργος τὸν Ἀπόλλωνα, ὁ δὲ Νουμάς τὴν Ἥγερin. Μεγάλῃ πρόσδοι καὶ μέγα κέρδος τοῦ πολιτισμοῦ βεβαίως ἦτο ἡ ἀνάθεσις τοῦ ἔργου τῆς νομοθεσίας οὐχὶ εἰς πολλοὺς, ἀλλ' εἰς ἓνα φρόνιμον ἄνδρα· ὁ μὲν νόμος καὶ τότε οὐδὲν ἀπέβαλλεν ἐκ τοῦ ἔρισμοῦ αὐτοῦ, διότι, δεκτὸς γινόμενος ὑφ' ἀπάντων, ἐνομιζέτο κοινὴ συνθήκη, ἡ δὲ πολιτεία εἰκάζετο πρὸς οἰκοδομήν, ἐν ᾗ χρεῖα ὑπάρχει ἐνὸς μόνου ἀρχιτέκτονος, ἔχοντος πλείους

ὕπουργους, τοὺς βουλευτάς καὶ τοὺς δικαστάς· «ἡ μὲν ὡς ἀρχιτεκτονική φρόνησις, νομοθετική, ἡ δὲ ὡς τὰ καθ' ἑκάστα, τὸ κοινὸν ἔχει ὄνομα πολιτική· καὶ ταύτης ἡ μὲν βουλευτική, ἡ δὲ δικαστική». Ἐνταῦθα πάλιν ἡ πρόδοσις τεχνῶν, ἐπιστημῶν καὶ ἐμπορίας, ἡ ἀναπληροῦσα τὰς πρόσθεν χρεῖας τῶν ἀνθρώπων, ἐγέννα καὶ ἄλλας νέας χρεῖας οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν καθόλου, ἀλλὰ τοῦ τερπνῶς καὶ εὐδαιμόνως ζῆν, ὅπερ οἱ μὲν σώφρονες πορίζονται δι' ὀλίγων μέσων δικαίων, οἱ δὲ ἐμπαθέστεροι μεταχειρίζονται πρόσφατιν ἐξουσίας τοῦ ἀναπληροῦν καὶ τὰς παρὰ νόμους αὐτῶν ἡδονὰς ἐπὶ τῇ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἐν τοιαύτῃ πράγματι καταστάσει οἱ νόμοι καταφρονοῦνται ὡς ἀνάρμοστοι καὶ ἀνίκανοι νὰ ἐμπνέωσιν ὁμῶς εἰς ἀνθρώπους πεπολιτισμένους καὶ ὅπως οὖν διεφθαρμένους ὑπὸ τῆς καταχρήσεως τῶν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθῶν. Οὕτω δὴ ἀναφύεται χρεῖα πλειόνων νομοθετῶν καὶ βουλευτῶν φρονίμων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀπάντων ἐλευθέρως ἵνα συντάξωσι νέους νόμους καὶ ἀγρυπνώσιν εἰς τὴν φυλακὴν αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἄρ' οὐ καταφρόνησαν τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος διατηρήσαντες τοὺς Νομοθέτας λεγομένους καὶ τοὺς Νομοφύλακας. Ἀρμότερα ὅμως τὰ ἀναγκαῖα ταῦτα ἐπαγγέλματα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διεστράφησαν ὑπὸ δημαγωγῶν λυόντων τοὺς πάλαι δεδοκιμασμένους νόμους, συντασσόντων δὲ τοσοῦτους ἄλλους «ὅσους μῆνας εἶχεν ὁ ἐνιαυτός», κατὰ τὸν Δημοσθένην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δύναμις τοῦ νόμου ἐξήρτηται ἐκ τῆς μακρᾶς συνηθείας μᾶλλον ἢ ἐξ ὧν ἀπειλεῖ κολάσεων, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ συγχὴ τῶν νόμων μετακίνησις, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπὶ τὸ βέλτιον γινομένη, ἐξαλείφει ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν τὴν θφειλομένην τοῖς νόμοις ὑποταγὴν. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε εἰρημένων ραδίως νοεῖται καὶ τί ἐστὶν ὁ νόμος καὶ τίνας δέον νὰ ᾔναι οἱ νομοθέται. Ὁ μὲν νόμος αὐτὸς ὁμολογεῖται κοινὴ τῶν κοινωνῶν τῆς πολιτείας συνθήκη, τοῦτου δὲ τὴν συντάξιν ἐπιτρέπονται οἱ τῶν πολιτῶν φρονιμώτατοι ἵνα ἐγκαινίσωσι νόμους δικαίους, ἀληθινὰ δόγματα φρονίμων ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ φρόνιμοι πλεονάζουσιν οὔτε ἐν τοῖς σφόδρα πλουτοῦσιν, οὔτε ἐν τοῖς σφόδρα πενυμένοις, ἀλλ' ἐν τῇ μέσῃ τάξει, ἀκολουθεῖ ὅτι ἐκ τῆς μέσης τῶν πολιτῶν τάξεως δέον νὰ ἐκλεγῶνται πάντες ἢ οἱ πλείους νομοθέται, ἵνα γίνωνται ἐπὶ ρητὸν χρόνον τοποτηρηταὶ ἢτοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους ὅλου, καταλείποντες ἔπειτα τὴν φροντίδα εἰς τοποτηρητὰς ἄλλους διαδόχους, καὶ τούτους ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκλεγομένους εἰς φυλακὴν τῶν νόμων. Ὁ Ἀριστοτέλης ὡμολόγησε «τοὺς βελτίστους νομοθέτας εἶναι

τῶν μέσων πολιτῶν» διότι ἡ μέση τάξις πείθεται ραδίως τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἐν ᾧ οἱ λίαν πλούσιοι καὶ οἱ λίαν πένητες μυρία παρεμβάλλουσι κωλύματα εἰς τοῦ νομοθέτου τὸ ἔργον. Τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου φθείρει μὲν καὶ ἡ ἄκρα πενία, ἀναγκάζουσα τοῦτον εἰς τὰς κακίας, πολλῶ δὲ μᾶλλον φθείρει ὁ πλοῦτος, καθ' ὅσον ὁ πλοῦτος ἔχει πλεονα μέσα δι' ὧν καὶ αὐτὸς ἄνευ ἀνάγκης νὰ γίνῃ κακός, καὶ ἄλλους νὰ ἀπεργάσῃται τοιοῦτους. Τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν σοφὴν τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος προσευχὴν «πλοῦτον δὲ καὶ πενίαν μὴ μοι δῶς, σύνταξον δέ μοι τὰ δέοντα καὶ τὰ αὐτάρκη· ἵνα μὴ πλησθῆις ψευδῆς γένωμαι καὶ εἴπω· Τίς με ὄρα; ἢ πενόμενος κλέψω καὶ ὀμώσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ» (Παροιμ. λ. 8). Χρηστοὶ καὶ φίλοπάτριδες πολῖται εὐρίσκονται ἔθθα οἱ τῆς ζωῆς πόροι εἶναι μεμερισμένοι ἀναλόγως εἰς ἅπαντα τῆς πολιτείας τὰ μέλη, οὐδὲ συσσωρεύουσιν ἑαυτοῖς ὀλίγοι τινὲς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν καταλείποντες τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων τὴν ἐνδεϊαν. Ὅπου ἐλλεῖπει ὁ ἀνάλογος μερισμός, ἡ πολιτεία νοσεῖ· θεραπείαν δὲ οὔτε ἡ τῶν κτημάτων κοίνωσις ἐπιφέρει, οὔτε ὁ τῶν κτημάτων ἀναδασμός, ὡς ὑπέθεσάν τινες τῶν πάλαι νομοθετῶν, οἱ μὲν παῖζοντες, οἱ δὲ σπουδαζόντες, ἄνευ σπουδαίας ἐρεῦνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὴν ἀληθῆ θεραπείαν δύναται νὰ ἐπενέγκῃ μόνη ἡ νομοθεσία, ἡ ἄνευ βίας καὶ ἄνευ ἀδικίας ἀναστηκούσα τὸ ἀνισόρροπον τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως τῶν πολιτῶν. Εἶναι δὲ ἡ τοιαύτη νομοθεσία ἔργον οὐχὶ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ τῶν ἐκλεγομένων τοποτηρητῶν αὐτῶν καὶ κοινῶς περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων βουλευομένων. Οὐδεμιὰς μομφῆς ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἀγνοήσαντες τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων εὑρημένον Κοινοβουλευτικὸν σύνταγμα τῆς πολιτείας· χάρις τούναντίον ὀφείλεται αὐτοῖς, καθ' ὅσον τὰ νῦν πρασσόμενα εἶναι πορίσματα τῆς πολιτικῆς ἐκείνων θεωρίας, ἣν δὲν ἠδυνήθησαν καὶ νὰ ἐφαρμόσωσιν. Ἀλλ' ἴσως ἐφήρμοσεν αὐτὸ καὶ τις τῶν πολυαριθμῶν αὐτονόμων ἐλληνικῶν πόλεων, λ. χ. οἱ Λύκιοι, ὡς διατείνεται ὁ Ἀγγλὸς Γέλλιος ἐν τῇ πραγματείᾳ τῶν Ἱθικῶν καὶ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τεκμαιρόμενος τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ Στράβωνι περιγραφῆς τοῦ λυκαίου συστήματος καὶ τῶν τοῦ γεωγράφου ἐπαίνων τῆς εὐνομίας τῶν Λυκίων. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, σήμερον ἔστρεψαν αὐτὸ πολλὰ ἔθνη ὡς μόνον ἱκανὸν νὰ πορίσῃ αὐτοῖς εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν.

Ἐρωτώμενος νῦν, τί εἶδος πολιτείας ἀρμόζει εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν τῆς Ἑλλάδος μερίδα, ἀποκρίνομαι· οἱ Ἕλληνες, οἱ ἔως τῆς

σήμερον ἐλευθερώσαντες ἑαυτοὺς μετὰ τοσούτους ἀγῶνας ἄνευ βοηθοῦ ἐξωτερικοῦ, ἔχουσι δικαίωμα αὐτοὶ μόνοι νὰ κυβερνῶσι τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τῇ νῦν καταστάσει τῆς πατρίδος, συμφορώτερον θὰ ἦτο ἂν αὕτη ἔμενεν ἀβασίλευτος, ὅπως ἔχη προστατάς ἄπαντας τοὺς χριστιανοὺς βασιλεῖς· ἐὰν ὅμως κριθῇ μέρος ἀναγκασίον τῆς μελλούσης αὐτῶν πολιτείας καὶ τὸ βασιλικὸν ἄξιωμα, εἰς τοὺς Ἑλληνας μόνους ἀνήκει τὸ δίκαιον καὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν ὅρων, ἐφ' οἷς θέλουσι νὰ βασιλεύονται. Ἐν τῷ παρόντι ὅμως ὀφείλουσι πρῶτιστα καὶ μάλιστα νὰ ἐπιταχύνωσι τὸν χρόνον τῆς ἀκινδύνου αὐτῶν ἐλευθερώσεως· τοῦτο δὲ ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἄνευ πολιτικοῦ συστήματος τοιοῦτου τοῦλάχιστον, εἰς τὸ νὰ σκιαγραφῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ μέλλοντος πολιτεύματος.

Εἰς ἐπίτευξιν τοῦ προουμένου, φίλοι ὁμογενεῖς, θὰ συντελέσῃ ἡ ὑμετέρα αὐτῶν φρόνησις μᾶλλον ἢ αἱ ἐμαὶ συμβουλαί. Καὶ ὅσα δὲ ἄχρι τοῦδε παρήνεσα ὑμᾶς ἦσαν κυρίως διδάγματα φιλοσόφων, ἐμπεδωθέντα ὑπὸ μακρᾶς πείρας καὶ ἀκρ.βοῦς θεωρίας τῶν νεωτέρων πολιτικῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας. Ἐκ τούτων οἱ πρόγονοι ἡμῶν δὲν ὠφελήθησαν διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς καὶ τινα τῶν νεωτέρων ἔθνων, σοφώτερα ἐκείνων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἐν ἡμῖν, κατὰ καλὴν μοῖραν, οἱ λόγοι ἐξέλιπον. Τῶν προγόνων τὴν ἐμνοιοῖαν ἐτάρασσαν καὶ οἱ τῆς ἀνισότητος φίλοι καὶ ἡ θρησκεία, ἡ τὰ πάθη αὐτῶν ἐξεγείρουσα μᾶλλον ἢ κοιμίζουσα. Ἡμᾶς τὸυναντίον, καὶ ἀνίσους τυγχόνοντας, ἐξίσωσεν ὁ τῆς δουλείας ζυγός, οὗ τινος νῦν ἀπαλλαγέντες οὐδεμίαν ἄλλην πρέπει νὰ ἀναγνωρίζωμεν νόμιμον ἀνισότητα ἢ τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς παιδείας προερχομένην, καθ' ἣν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐκλέγονται μόνοι οἱ ἐνάρετοι καὶ ἐμπειροί, ἀποδοκιμάζονται δὲ οἱ ἀρετῆς, ἐπιστήμης καὶ πείρας ἀμοιροῦντες. Πλὴν τῆς ἀνισότητος ταύτης καὶ ἐκλεγόμενοι καὶ μὴ ἐκλεγόμενοι διαμένουσιν ἴσοι πολῖται, ὅταν ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων κυβερνῶνται ἄνευ προσωποληψίας.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην «εὐγενεὶά ἐστιν ἀρχαῖος πλοῦτος καὶ ἀρετή·... εὐγενεῖς γὰρ εἶναι δοκοῦσιν, οἷς ὑπάρχει προγόνων ἀρετὴ καὶ πλοῦτος». Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, εὐγενεῖς ἐν Ἑλλάδι εἰσέτι δὲν ἔχομεν· πλοῦτους μεγάλους πάλιν δὲν ἀφῆκεν ἡμᾶς νὰ συναθροίσωμεν ἡ δουλεία. Ὅς σπεύσωμεν λοιπὸν νὰ συντάξωμεν πολιτείαν, ἐν ᾗ μηδεὶς μὲν νὰ τιμᾶται ἐπὶ μόναις ταῖς ἀρεταῖς τῶν προγόνων ἂν μὴ συγχρόνως ἔχη νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἀρετὰς ἰδίας, μηδεὶς δὲ νὰ πλουτίζεται ἀδίκως, μηδὲ νὰ μεταχειρίζεται τὸν δίκαιον

πλούτον εἰς ἄλλο ἢ εἰς τὴν κοινὴν τῆς πατρίδος ὠφέλειαν. Ἀμφοτέρων δὲ ἐπιτυχάνομεν, ἐὰν ἐκ πρώτης ἀρχῆς προσέχωμεν εἰς τὰ μικρὰ φαινόμενα κακὰ, ὧν ἡ ἀμέλεια συνεπάγεται κατόπιν τὰ δεινότερα τῶν ἐθνικῶν ἀτυχημάτων. Ἐπειδὴ ἀπανταχοῦ οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ πλούσιοι ἀπαρτίζουν τὴν μικροτέραν τῆς κοινωνίας μερίδα, οὐδεὶς ἡ ἀγαθὴ νομοθεσία νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τῶν πλειοτέρων τὴν ὠφέλειαν, καθ' ὅσον τὸ τοῦτους ὠφελοῦν, οὐδὲ ἓνα τῶν ὀλίγων ἀδικεῖ οὐδὲ βλάπτει. Εὐγένεια καὶ πλοῦτος, τύχης τέκνα ἀμφοτέρα, παρ᾽ αὐτοὺς μὲν πρὸς καιρὸν τὴν πολιτείαν, ἐὰν μὴ συνδέωνται τῇ ἀρετῇ· ἀλλ' οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἰσχύουσι νὰ συγγέωσι τοὺς νόμους τῆς φύσεως, οὐδὲ νὰ καταστήσωσιν ἀνίσους δύο ἴσους τὴν φύσιν ἀνθρώπου. Ἐὰν ἡ πλειοτέρα δύναμις ἢ βία τοῦ ἑνὸς ὑποτάξῃ τὸν ἕτερον, εὐρίσκει τὸν καιρὸν καὶ ὁ ἀδύνατος ἵνα ὑποτάξῃ τὸν δυνατὸν. Ἀκίνδυνος ἀμφοτέροις συμβίωσις εἶναι μόνῃ ἡ εἰς δικαίους νόμους ὑποταγῇ, δι' ἧς φυλάσσεται καὶ ἡ κοινὴ εὐδαιμονία. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἱερὰ ἡμῶν θρησκεία, διδάσκουσα τὴν ἀδελφικὴν ἰσότητα, καταδικάζει τὰς ἀτιμὰς κατακυριεύσεις καὶ τὰς φαρισαϊκὰς πρωτοκλισίας, παρὰ γυῖλλον συγχρόνως νὰ ὑποτασσώμεθα τοῖς ἡγουμένοις ὡς κολασταῖς τῆς ἀνομίας.

Θέλετε νῦν, φίλοι ὁμογενεῖς, νὰ λάβητε ἡγουμένους ἤτοι ἄρχοντας ὑπηρετίας τῶν νόμων καὶ οὐχὶ δεσπότας τῶν νόμων; προσέχετε εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν, ἐξετάζοντας, ἂν ὁ μετῴν ἐπαγγέλημα βουλευτικὸν ἢ δικαστικὸν ἢ ἄλλο τι ὑποδεέστερον εἶναι φίλος τῆς ἀρετῆς καὶ ἂν ἔχει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἐπαγγέλματος. Γινώσκετε ἤδη, ὅτι ἀρετὴ καλεῖται ἡ τῶν κοινῇ συμφερόντων προτίμησις ἀντὶ τοῦ ἰδίου, καὶ ὅτι οὔτε ἡ φιλοσοφία ποιεῖται διάκρισιν ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγαθοῦ πολίτου, οὔτε ἡ θρησκεία ποιεῖται διαστολὴν χριστιανοῦ ἀγαθοῦ καὶ πολίτου ἀγαθοῦ. Ὅσους λοιπὸν γινώσκετε προτιμητὰς τοῦ κοινῇ συμφερόντος, τοὺτους ὑπολαμβάνετε καὶ χριστιανούς ἀγαθοὺς καὶ πολίτας ἀγαθοὺς· αὐτοὺς δὲ τοὺτους ἐκλέγετε καὶ ὑπηρετάς τῶν νόμων ὑποτασσόμενοι αὐτοῖς καθάπερ τοῖς νόμοις. Ἀφετέ με νῦν νὰ ἀπαριθμήσω καὶ ἄλλα τινὰ πρόχειρα γνωρίσματα τοῦ χρηστοῦ πολίτου. Θέλετε νὰ διακρίνητε τὸν ἱκανὸν νὰ διοικήσῃ τὰ κοινὰ πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον; ἐξετάσατε πῶς διώκησε τὰ ἴδια, πῶς προσηνέχθη τῇ γυναικί, τοῖς τέκνοις, τοῖς ὑπηρεταῖς, τοῖς γνωρίμοις καὶ τοῖς φίλοις· συμπεράνατε δὲ ὅτι ὁμοίᾳ θὰ ἦναι καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ διαγωγή· ὁ γὰρ κακῶς διανοηθεὶς περὶ τῶν ἰδίων, οὐδέποτε καλῶς βουλευσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων, καὶ τὸ

ανάπαλιν. "Ετερον γινώρισμα χρηστοῦ πολίτου εἶναι ὅτι φεύγει τὰ πολιτικά ἐπαγγέλματα, οὐχὶ ἀμελῶν τοῦ κοινῇ συμφέροντος, οὐχὶ ὡς λιποτάκτης τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ «διαδρασιπολίτης», ἀλλὰ φοβούμενος μήπως δι' ἀνικανότητα βλάβῃ μᾶλλον ἢ ὠφελήσῃ τὸ κοινόν· τότε δὲ μόνον ἄσμενος δέχεται αὐτὰ, ἐπότεν ἡ ἀναγκάζεται ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἢ φοβῆται μὴ ἄλλος τις ἀναξιώτερος ἀρπάσῃ αὐτὰ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πολιτείας. Τῶν ἀναξίων τούτων γινώρισμα εἶναι ἡ προθυμία καὶ σπουδὴ τοῦ ἀρχοντεῦν, ἐφ' ᾗ καὶ ἐκλήθησαν σπουδαρχιδῶντες καὶ κωμικώτερον σπουδαρχίδαι, καὶ αἱ μηχαναί, ἃς μεταχειρίζονται, τίς πρότερος νὰ παραισφρήσῃ εἰς πολιτικὸν ἀξίωμα ἢ σφετερίσῃται ξένων κόπων ἀμοιβάς. Ὑπὸ τοιούτων μάλιστα ἀνδρῶν ἐρθάρησαν αἱ πάσαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, διότι συνέχεαν τούτους τοῖς χρηστοῖς πολίταις, καὶ ἀρνούμεναι νὰ καταγελῶσιν αὐτῶν ἐν μόνοις ταῖς θεάτροις, ἐπέτρεπον αὐτοῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κοινῶν. Τρίτον χρηστοῦ πολίτου γινώρισμα εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς ψήφου τῶν ἰδίων συμπολιτῶν δέχεται καὶ τὰ εὐτελέστατα τῶν ἀξιωματίων, ἀσκῶν αὐτὰ μεθ' ἴσης προθυμίας καὶ τὰ λαμπρότατα. Οἱ μὲν ἀχάριστοι Θηβαῖοι ἔδωσαν τῷ χρηστοτάτῳ τῶν πολιτῶν Ἐπαμεινώνῃ οὐτιδανώτατον τῆς πολιτείας ἐπάγγελμα πρὸς καταφρόνησιν, ἐκεῖνος δὲ ἀποδεξάμενος ἐλάμπρυνεν αὐτὸ καὶ κατέστησε ζηλωτῶν, ὡς «πολίτης χρηστοῦ, οὐ σπουδαρχιδῆς». Τοὺς ἀνοήτους Θηβαίους θὰ ἐμμεῖτο νομοθέτης φιλόσοφος ὅπως ἀποτελειώσῃ ἅπαντα τῆς πολιτείας τὰ μέρη, τιμῶν ἐνίοτε δι' εὐτελῶν ἐπαγγελματίων τοὺς νοσημονεστάτους τῶν πολιτῶν. Καὶ τῆς πολιτείας δηλονότι, ὡς πάσης μηχανῆς, ἡ τελειότης ἐξήρτηται ἀπὸ τῆς συναρμογῆς αὐτῆς, ὅταν ἕκαστον μέρος ᾗναι οὕτω παρεσκευασμένον, ὥστε πάντα νὰ ἐξυπηρετῶσι τὸν σκοπὸν τῆς μηχανῆς.

Θέλετε νὰ ἀποκλείσητε τῶν πολιτικῶν ἀξιωματίων τοὺς ἀναξίους; ἢ κηρύξαιτε αὐτὰ ἄμισθα ἢ ὀρίσαιτε ὑπὲρ αὐτῶν μισθὸν ὀλίγιστον. Οἱ ἄδρότατοι μισθοὶ ἔλκουσι τοὺς πλεονέκτας εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ ἐμβάλλουσι ταῖς ψυχαῖς τῶν πολιτῶν ἐπιθυμίαν κέρδους ἀκόπου, οὕτω δὲ βλάπτουσι γεωργίαν, τέχνας, ἐμπόριον, ἐξ ὧν ἠδύναντο μὲν οἱ πολῖται νὰ πλουτίσωσιν ἑαυτοὺς, ἀλλὰ δὲν θέλουσιν, ὡς εὐρίσκοντες κέρδος καὶ τιμὴν πλειοτέραν ἀντὶ κόπων ὀλιγωτέρων. Ὀλεθριωτέρη δὲ θὰ ἀπέβαιεν ἡ βλάβη πρὸς ἡμᾶς, διότι ἀπολέσαντες ἐπὶ τῆς δουλείας γεωργίαν, τέχνας καὶ ἐμπόριον, ἔχομεν χρεῖαν πολλῶν ἐτῶν καὶ πολλῶν χειρῶν ὅπως ἀπολάβωμεν τὴν ἐξ αὐτῶν χορηγίαν, ἥς ἄνευ κακοδαίμονει ἡ πολιτεία.

Ἀλλὰ καὶ τούτων τῶν ἀγαθῶν ἡ ἀναγέννησις θέον νὰ ἀπολο-
υῖται εἰς τὴν φύσιν· πρὸ τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου ὀφείλεις νὰ
ἀσχοληθῇς εἰς τὴν βίαν πάσης ἡμερώσεως, τὴν γεωργίαν, ἥτις,
πληθύνουσα τὰς τροφάς, πληθύνει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ἐρημωθείσης
Ἑλλάδος, ἐξημεροῖ δὲ καὶ τὰ ἦθη, ὡς ἐξημεροῖ τοὺς καρπούς τῆς
γῆς· «βέλτιστος δῆμος ὁ γεωργικὸς» κατὰ τὸν Σταχυερίτην· ὁ γεωρ-
γικὸς βίος εἶναι βίος ἀρετῆς, ἅμα μὲν φύσει ἀποκλίνειν εἰς τὴν εἰρήνην,
ἅμα δὲ ἀσκῶν τὰ σώματα διὰ τῶν καλῶν ἡμέραν ὑπαθριῶν πόνων καὶ
παρastreύων οὕτω στρατιώτας ἱκανοὺς νὰ φυλάττωσι τῆς πατρίδος τὴν
ἐλευθερίαν.

Τῆς ἐλευθερίας δὲ ἡ φυλικὴ ἐξήρτηται οὐ μόνον ἐκ τῆς γεωρ-
γικῆς, ἀλλ' ἐκ πάσης τάξεως πολιτῶν· ἅπαντες ἐπομένως, ἂν εἰσθε
φιλοπάτριδες, ὅθ' ἦσθε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον στρατιῶται τῆς πα-
τρίδος. Ἡ δὲ τῆς πατρίδος ἀγάπη πάντοτε ἀναλόγει πρὸς τὴν παιδείαν
καὶ τὰ φῶτα τῶν πολιτῶν καὶ μάλιστα πρὸς τὴν χρηστὴν τῶν νέων
ἀγωγὴν, ἥτις οὕτε πάντας ἀπεργάζεται ἐξ ἐπαγγέλματος σοφούς, οὐδὲ
πᾶν τῷ ἐλαχίστῳ τῶν πολιτῶν ἀρνεῖται τὰς εἰς τὸ ἐπαγγελμα αὐτοῦ
ἡ ἐπιτήδευμα χρεώδεις γνώσεις. Ὡς ὁ πλουτοῦς, οὕτω καὶ ἡ παιδεία
ὠφελεῖ τὴν πολιτείαν, ὅταν διασπείρηται ἀναλόγως πρὸς ἅπαντας τοὺς
πολίτας· τοῦ μὲν πλουτοῦ ἡ συσώρευσις ἐν ταῖς χερσὶν ὀλίγων τιῶν
γεννᾷ ἔνθεν μὲν τοὺς Συβαρίτας, ἔνθεν δὲ τοὺς πάντη ἀπόρους, οἵτινες
διαφέρονται καὶ διαπληκτίζονται, ἄχρις οὗ τέλειον ἀπολέσωσι τὴν πολι-
τείαν· περιοριζομένης δὲ τῆς σοφίας εἰς ὀλιγίστους, ἀναφέρονται οἱ σο-
φολογιώτατοι σχολαστικοί, οἱ τὴν παιδείαν τοῦ κοιντοῦ λαοῦ κωλύοντες
διὰ τε τὸν φόβον μὴ κατακρονήσῃ αὐτῶν ὁ κοινὸς λαὸς καὶ διὰ τὴν
ἐλπίδα, ὅτι τὸν χυδαῖον καὶ ἀμαθῆ ἔχλον ἔχουσι πάντοτε βοηθόν, ἐάν
ποτε βουληθῶσι νὰ κορέσωσι τὰ ἴδια πάθη. Τὰ ἐκ τοιαύτης ἀνισότητος
κακὰ ραδίως ἀναιροῦνται, ἐάν καὶ ἡ νέα τῶν Ἑλλήνων πολιτεία καὶ
οἱ κατὰ μέρος προσετώτες τῶν πόλεων κηρύξωσι κοινὴν καὶ ἀναγκασ-
τήν τὴν διὰ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως,
τῆς γραφῆς καὶ τῆς στοιχειώδους ἀριθμητικῆς. «Ὁ ἀγαπῶν παιδεῖαν
ἀγαπᾷ αἴσθησιν» εἶπεν ὁ σοφὸς Σολομών· καὶ ἀληθῶς ἡ παιδεία εἶναι
ἐξαίρετος τοῦ λογικοῦ νέα αἴσθησις, τελειοποιῦσα τὰς ἄλλας τοῦ ἀν-
θρώπου αἰσθήσεις καὶ διδάσκουσα, ὅτι ἐκεῖνο μόνον δύναται νὰ ὠφελήσῃ
ἐκαστον, ὅ, τι δὲν βλάπτει τοὺς ἄλλους. Εἰς τὴν προϋποδειχθεῖσαν
εὐκόλῳ τριμερῇ παιδεῖαν θέον νὰ προστεθῇ ἡ κατήχησις τῆς θρησκείας,

τέχνη τις ἢ ἐπαγγέλιμα, ἵνα μανθάνῃ ἕκαστος παιδιόθεν ὅτι ἐγεννήθη οὐχὶ ὅπως τρέφεται ἀργὸς ἐκ τοῦ κόπου τῶν ἐργαζομένων, ἀλλ' ὅπως συνεργάζεται τοῖς ἄλλοις εἰς κοινὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθῶν. Κοινὸν ὡσαύτως καὶ ἀναγκαστὸν μάθημα θεὸν νὰ κηρυχθῇ ἡ πολεμικὴ ἀσκησις, ἡ κατορθουμένη διὰ συμμέτρου δημοσίας γυμναστικῆς, καὶ ἡ μουσικὴ, ἣν ἀνέκαθεν φιλόσοφοι καὶ νομοθέται ἔκριναν συστατικὸν τῆς ἀνατροφῆς μέρος, διότι μαλακᾷ τὸ ἄγριον τῆς ψυχῆς καὶ ρυθμίζει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν εὐσχημοσύνην, κατὰ Πλούταρχον. Μηδεὶς ἀπορήσῃ, ὅτι εἰς ἀνατροφὴν πτωχῶν παίδων συνιστᾷ μουσικὴν, καθ' ὅσον θὲν νοῶ τὴν τελείαν καὶ πολυδάπανεν· οἱ πένητες καθόλου καὶ οἱ γεωργοὶ ἐν Ἑλλάδι πιζοῦσι τὴν λύραν· ἅς μάθωσι λοιπὸν καὶ νὰ λυρίζωσι καὶ νὰ λυρωδῶσιν ἁρμονικώτερον· ἀντὶ πάντων ἀνοήτων καὶ πολλὰκις ἀσέμνων τραγωιδῶν ἅς συντάσσονται ὑπὲρ τῶν ἀπῶρων παίδων ὕμνοι εἰς τὸν Θεόν καὶ τραγῳδία κρύπτοντα ἠθικὰς παραινήσεις ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ἡρόνης.

Ὅσοι δὲ τῶν κοσμικῶν δύνανται νὰ πορίσωσι τοῖς τέκνοις εὐρυτέραν παιδείαν, ἅς σοφίζωσιν αὐτὰ καὶ πλεϊότερον, τοῦτο μάλιστα ἐπιδιώκοντες, νὰ ἀποβλέπῃ ὁ σοφισμὸς εἰς τὴν ἀσκήσιν οὗ θὰ μετέρχωνται ἐπαγγέλιματος ἐν τῇ πολιτείᾳ. Γέλως ἐλέγχεται καὶ ὁ διωχυρίζομενος, ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ κυβερνήσῃ πλοῖον, ἂν μὴ παιδιόθεν ἐδιδάχθῃ τὴν ναυτικὴν τέχνην, καὶ ὁ σεμνυνόμενος ὅτι ἐπίσταται νὰ κυβερνήσῃ πόλιν. ἂν μὴ προπαρασκευασθῇ διὰ παντοίων γνώσεων πολιτικῶν, καὶ ὁ φανταζόμενος ὅτι ἐμπορεῖ καὶ τὸ εὐαγγέλιον νὰ διδάσκῃ καὶ τῶν χριστιανῶν τὰ ἥθη νὰ διορθοί, ἂν μὴ ἐξέμαθε τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπιστήμην.

Πολλῷ μείζονα προσοχὴν ἢ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων, εἰσοὶ ὁμογενεῖς, πρέπει νὰ ἔχῃτε ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν πνευματικῶν ἡγουμένων, οἵτινες, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἀγρυπνοῦντες, εὐλόγως ἀπαιτοῦσι τὴν ἡμετέραν ὑποταγήν. Πρὶν ἀναγορεύσῃτε λοιπὸν αὐτοὺς ἀξιόους τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλιματος, ἐξετάζετε αὐστηρῶς ἂν ἔχουσι τὰς ἀποστολικὰς ἀρετὰς καὶ ἔλῃν τὴν χρειώδη παιδείαν εἰς τὸν ἐξ ἐπαγγέλιματος διδάτκαλον τῆς ἠθικῆς, ἵνα πορίσωσιν ἣν ἀπεκδέχεται ἐξ αὐτῶν ἡ πολιτεία ὡφέλειαν, ἐμπνεύσωσι δὲ καὶ τοῖς πολίταις τὴν πρὸς τοιοῦτους διδασκάλους ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Κληρικοὶ ἀπαιδεῦνται καὶ φαυλόβιοι ἀρχοῦσι μόνον νὰ ἀνατρέψωσι καὶ τὸ κάλλιστα συγκειρο- μένον τῶν πολιτευμάτων· κληρικοὶ δὲ πεπαιδευμένοι καὶ χρηστοῦθεις, διορθοῦντες τοὺς κατὰ μέρος πολίτας, διορθοῦσι κατὰ μικρὸν καὶ τὰς

κακίας τῆς πολιτείας. "Εως τῆς σήμερον ὑπεμείναμεν καὶ τὴν ἀπει-
 δευσίαν τῶν ἱερέων καὶ τὴν ἀρχιερέων τινῶν διαγωγὴν ὀλίγον διαφέ-
 ρουσιν τῆς διαγωγῆς τῶν σατραπῶν τοῦ βαρβάρου τυράννου. Οἱ ὀλίγοι
 οὗτοι τούτων, οἱ περὶ τῆς παιδείας τοῦ γένους φροντίσαντες, θεόν νὰ
 προσκληθῶσι βοηθοὶ εἰς τὴν τοῦ γένους ἀναμόρφωσιν· οἱ πλεῖστοι τοῦ-
 ναντίον ἀδιάφοροι πρὸς τὴν παιδείαν φανέντες ἢ καὶ ἀυστόλως μῖσος
 πρὸς αὐτὴν ἐπιδείξαντες, διέδωσαν τὰς κατὰ τῆς φιλοσοφίας συκοφαντίας,
 συνεβούλευσαν τοῖς νέοις νὰ ἀποφεύγωσι τὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ τὰ μα-
 θήματα τῆς πεφωτισμένης Εὐρώπης, κατεδίωξαν δὲ πρῶτον μὲν ὑπούλους,
 εἶτα δὲ ἀναφανδὸν τὰ γυμνάσια μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς τῶν διδασκαλ-
 ῶν. . . . Ἀλλὰ πρὸς τί αἱ κατὰ τῶν κληρικῶν μορφαί; μήπως ἡμεῖς
 οἱ κοσμικοὶ (ἂν ἐξαίρεθῶσιν οἱ εὐάριθμοι τοῦ γένους ἀληθεῖς φίλοι)
 ἐφάνημεν ἀξιώτεροι καὶ βελτίονες τῶν ἱερωμένων; μήπως δὲν ἐπληρώθη
 ἐφ' ἡμᾶς ἅπαντας τὸ προφητικὸν «καὶ ἔσται χαλῶς ὁ λαός, οὕτω καὶ
 ὁ ἱερεύς»; Σήμερον ὁμως τοῦλάχιστον καρπὸς τῆς εὐτυχοῦς μεταβολῆς
 θὰ ᾔηναι ἡ διόρθωσις τῶν ἡθῶν ὅλου τοῦ γένους, ἐπομένως καὶ τῶν
 ἱερέων. Τοῦτο δὲ τὸ μέγα ἀγαθὸν θεὸν νὰ κατορθωθῇ ὧδε πως· α) Ὁ
 κλῆρος τοῦ ἔως τῆς σήμερον ἀπελευθερωθέντος μέρους τῆς Ἑλλάδος
 δὲν πρέπει νὰ ἀναγνωρίζῃ πλέον ἐκκλησιαστικὸν ἀρχηγὸν τὸν Πατριάρχην
 Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ὅσον ἀρχοῦσιν αὐτοὶ Ὁθωμανοί· ὀφείλει δὲ νὰ
 κυβερνᾶται ὑπὸ συνόδου ἱερέων, ἐκλεγομένης ἐλευθερώς ἐξ ἱερέων καὶ
 κοσμικῶν, ὡς ἐποίει ἡ ἀρχαία ἐκκλησία καὶ ἐπὶ μέρους ποιεῖ ἔτι καὶ
 νῦν ἡ ἐκκλησία τῶν Ρώσων. Κλῆρος αὐτονόμων καὶ ἐλευθέρων Ἑλ-
 λήνων ἀπρεπέστατα θὰ ὑπῆκουε ταῖς ἐπιταγαῖς Πατριάρχου ἐκλεγομένου
 ὑπὸ τυράννου καὶ ἡναγκασμένου νὰ προσκυνῇ τύραννον (Ταῦτα ἐγχαρτεν
 ὁ Κοραῆς τῷ 1821!)

β) Ὁ ἐπιθυμῶν ἀπὸ τοῦδε οἰκισθῆναι τῆς ἐξέως ἱερταίαν νὰ ἱερα-
 τεύσῃ θεὸν νὰ ἐκλέγῃται ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου τῆς πόλεως καὶ ὑπὸ
 τοῦ λαοῦ ἢ τῶν τούτου προεστώτων κατὰ τὰς περὶ ἐκλογῆς συμβουλάς
 τοῦ Παύλου.

γ) Ἀνάξιος ἐκλογῆς εἶναι ὁ ἀγνοῶν τοῦλάχιστον τὴν γλῶσσαν
 τὴν ἑλληνικὴν· εἰς ταύτην τὴν γλῶσσαν ἔν γε τῷ παρόντι ἂς ἀρκεσθῶ-
 μεν, ἀλλ' ἀπαιρητήτως· διότι αἶσχος θὰ ᾔητο, ἂν οἱ μὲν Οὐλεμάδες
 ἐπίστανται τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ συνετάχθῃ τὸ Κοράνιον, οἱ δὲ τοῦ ἱεροῦ
 Εὐαγγελίου διδασκαλοὶ ἀγνοοῦσι τὴν ἑλληνικὴν. Μετὰ δέκα ἔτη ὁμως,
 ἅμα βελτιωθέντων τῶν ἑλληνικῶν γυμνασίων, δὲν πρέπει νὰ ἐκλέγῃται

*

οὔτε ἱερεὺς μὴ προσεκμαθὼν ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, Λογικὴν καὶ ἠθικὴν Φιλοσοφίαν, οὔτε ἀρχιερεὺς μὴ μελετήσας τὴν μὲν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν χάριν τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, τὴν δὲ λατινικὴν χάριν τῶν λατινιστῶν γραψάντων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

δ') Ἀνάγκη ἐπείγουσα εἶναι νὰ καταργηθῶσιν ἅπαντα εἴτε ὠριμένα ὠφελήματα, εἴτε τυχερά, ὅσα παρὰ τοῦ ἰδίου ποιμνίου ἀπελάμβανον ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς εἰς ἀμοιβὴν οἰαςδὴποτε ἱεροπραξίας· ἀντὶ δὲ τούτων οἱ κατὰ πόλεις λειτουργοὶ τῆς θρησκείας δεόν νὰ λαμβάνωσι τεταγμένον μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ἐκάστης πόλεως. Εἰς αὐτὴν τὴν θρησκείαν ἀντίκειται ὅταν οἱ κατὰ Παῦλον στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ γίνονται πραγματευταί, οἱ δὲ ἱεροὶ ναοὶ μεταβάλλονται εἰς πραγματευτῶν λογιστήρια· «οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις».

ε') Γέροντας μὲν ἀπῆται ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκριβῶς δ' ἐξηκοντούταις ὁ Πλάτων τοὺς ἱερεῖς τῶν ψευδῶν θεῶν· ὡς δὲ οἱ κοσμικοὶ προεστώτες ἐκλήθησαν γέροντες καὶ δημογέροντες, οὕτω καὶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία ὠνόμαζε πρεσβυτέρους τοὺς ἱερεῖς, διότι καὶ οἱ πνευματικοὶ προεστώτες δεόν νὰ ἔχωσιν ἡλικίαν πρεσβυτῶν ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἐκ τῆς ἡλικίας ταύτης φρόνησιν. Πολλῶν σεβασμιώτεροι καθίστανται οἱ διὰ τὴν χρηστὴν διαγωγὴν ἐκλεγόμενοι ἱερεῖς, ὅποταν καὶ ἡ ἡλικία προσεμπεδοῖ τὴν παρὰ τῶν λαϊκῶν ὀφειλομένην αὐτοῖς πεποιθήσιν. Ἰδίως δὲ τὸ τῆς ἐξομολογήσεως ἔργον δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται κληρικοῖς νεωτέροις τῶν ἐξηκοντα ἐτῶν, διὰ τὸ ἀνέγκλητον καὶ ἀνεπίληπτον, ὅπερ ὁ Ἀπόστολος ἀπαιτεῖ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἱερέων.

ς') Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οἱ μέλλοντες νὰ ἱερατεύσωσι συμφοριώτερον εἶναι νὰ λαμβάνωνται ἐξ ἐγγράμων καὶ εὐτέκνων μᾶλλον ἢ ἐκ μοναχῶν. Οἱ ἱερομόναχοι φαίνονται καταλληλότεροι εἰς τὴν ὑπουργίαν τῶν μοναστηριακῶν ναῶν· ἐν ταῖς πόλεσι τὸναντίον ἀνὰ μέσον κοσμικῶν ὁμολογοῦνται τοσοῦτω πρεπωδέστεροι οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς, ὅσοι εἶναι καὶ αὐτοὶ μέλη τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ φροντίζουσι περὶ τῶν πολιτῶν ὡς συμπολίται.

ζ') Ἀλλὰ, καίπερ ὄντες καὶ αὐτοὶ πολῖται, δὲν ὑπόκεινται διὰ τοῦτο εἰς ὑπηρεσίας πολιτικάς· δεόν μάλιστα νὰ ἀπέχωσι τῶν πολιτικῶν ἀξιοματίων ὡς ἀπὸ παγίδος διαβόλου. Πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀγρυπνῶσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ἂν ἀνελάμβανον καὶ ἀλλοτρίας ἀσχολίας; Πολῖται μὲν καὶ αὐτοὶ, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτῶν ἀλλοῖον ἢ πολιτικόν·

ἀρκεῖ ἡ τῶν ἡθῶν διόρθωσις διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος τοῦ ἁγίων βίου.

η') Τῶν ἱερέων ἡ πληθὺς πρέπει νὰ ᾖ συμμέτρος πρὸς τὴν πληθὺν καὶ τῶν ἐν ἐκάστῃ πόλει κατοίκων καὶ τῶν ἱερῶν ναῶν, οἵτινες οὐδ' αὐτοὶ οὔτε πολυαριθμότεροι τῆς χρείας συμφέρει νὰ ὑπάρχωσιν, οὔτε πολυδάπανοι. Ὁμολογούμενοι ὑπάρχει, ὅτι ἐξ οὗ ἐπλεόνασαν ἱερεῖς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ναοί, ἡλαττώθη τὸ θφειλόμενον πρὸς τὴν θρησκείαν σέβας. Οἱ κληρικοί τοῦ Ἀγ. Πέτρου ἐν Ρώμῃ ἠνώσαν τερατωδῶς τὴν πνευματικὴν τῇ κοσμικῇ ἐξουσίᾳ παρὰ τὴν ρητὴν τοῦ Κυρίου παραίνεσιν « ἡ βασιλεία ἡ μὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου »· οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Ἀγ. Παύλου ἐν Λαοδύνῳ ἀπολαύουσι πλούτου Κροίσου παρὰ τὴν ρητὴν τοῦ Ἀποστόλου παραίνεσιν « οἱ βουλούμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ πειρίδα καὶ ἐπιθυμίαν πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὕληθρον καὶ ἀπώλειαν ». Τὰ κακὰ ταῦτα εἶναι ἀδιόρθωτα, ἐπομένως καὶ ἀξιοθρήνητα· γινώσκοντες λοιπὸν ἡμεῖς πόσον ἐβλάβημεν ἐπὶ τὸ ἐᾶν αὐτὰ, ἃς φυλαττώμεθα μὴ αὐθις εἰσπαγάγωμεν αὐτὰ εἰς τὴν πολιτείαν. Ὡς ἐν τῇ πολιτείᾳ τοσοῦτοι ἄρχοντες χειροτονοῦνται, ὅσοι ἀρκοῦσιν εἰς τῶν κοινῶν τὴν κυβέρνησιν, τοσαῦτα δὲ κτιζονται ἄρχεῖα ὅσα ἀρκοῦσι νὰ χωρῶσι τοὺς κυβερνῶντας, οὕτω καὶ ἡ θρησκεία ἡμῶν οὔτε ἱερεῖς, οὔτε ναοὺς πλεόνοντας τῶν χρειωδῶν πρέπει νὰ ἔχῃ. Μὴ γελᾶσθε, φίλοι ὁμογενεῖς, ἀκούοντες, ὅτι ἐγὼ ἐπεθύμουν παρὰ τοὺς ἄλλους ναοὺς ἓνα μόνον ἐξαιρέτων νὰ ἔχῃ καὶ ἐκάστη πόλις καὶ ἐκείνη μάλιστα, ἐν ᾗ θὰ βουλευῆται κατ' ἔτος τὸ νομοθετικὸν τοῦ ἔθνους συμβούλιον, τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Δικαιοσύνης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς « Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἡγάπησεν ». Ἐκ τῶν θεῶν τελειοτήτων οὐδεμίαν ἄλλην ἀπονέμουσι τῷ Θεῷ καὶ Ἱερᾷ Γραφεὶ συχνότερον ἢ τὴν τῆς Δικαιοσύνης, διότι ἐν ταύτῃ μόνῃ περιέχεται ἡ ἀληθινὴ ἀρετὴ καὶ διὰ ταύτης μόνῃς θρεῖται ὁ πολιτευόμενος νὰ ζήσῃ εἰρηνικῶς τὸν παρόντα βίον ἐπὶ χρησταῖς ἐλπίσι τοῦ μέλλοντος. Τὴν Δικαιοσύνην λοιπὸν πρῶτιστα καὶ μάλιστα δεῶν νὰ σέβῃ καὶ τιμᾷ ὁ χρηστὸς πολίτης καὶ εἰς ταύτης τὸν ναὸν νὰ καταφεύγῃ ὡς οὐκ ἔρχεται εἰς πειρασμὸν νὰ ἀδικήσῃ. Ὁμοίον τι παρήγει καὶ ὁ Ζάλευκος λέγων « εἰάν τις παρὰ τὴν δαίμων κακῶς τρέπων πρὸς ἀδικίαν, διατρέβειν πρὸς ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ τεμένεσι, φεύγοντα τὴν ἀδικίαν, διατρέβειν πρὸς ἀσεβεστάτην καὶ χαλεπωτάτην, ἱκετεύοντα τοὺς Θεοὺς συναποτρέπειν αὐτήν ». Ἐν τούτῳ τῷ ναῷ δεῶν καὶ οἱ κριταὶ νὰ ὀρκίζωνται πρὶν

καθίσωσιν εἰς τὸ δικαστήριον καὶ οἱ βουλευταὶ καὶ νομοθέται τοῦ γένους νὰ ἀκούσωσι τὴν λειτουργίαν πρὶν εἰσελθῶσιν εἰς τὸ βουλευτήριον. Πολίτης, συγγνώματα βλέπων τὸν ναὸν τοῦτον καὶ συγγνώματα ἐν αὐτῷ προσευχόμενος, ἀποτρέπεται ἀπὸ τῆς ἀδικίας μᾶλλον ἢ φοβούμενος τοὺς νόμους. Τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀνηγείρειν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐλαττώσας ἀδίκως τὰ σιτηρῆσια τῶν γυμνασίων καὶ τῶν διδασκάλων· ἂν ἐκεῖνος ἐφρατάσθη, ὅτι θὰ ἐτίμα τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀσοφίας τοῦ γένους αὐτοῦ, ἃς φανῶμεν ἡμεῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εὐσεβέστεροι καὶ φρονιμώτεροι ἀνεγείροντες ἄνευ ἀδικίας ναὸν τῆς ἀγίας Δικαιοσύνης ὅπως ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν διαρκῆς ὑπόμνημα νοθετικὸν τῆς πρὸς ἀλλήλους διαγωγῆς ἡμῶν.

Ὅλγα τινὰ προστίθῃ καὶ περὶ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων. Σήμερον παρὰ τοῖς περρωτισμένοις ἔθνεσιν ἐμβασιλεύει ἡ ἀνεξιθρησκεία, ἀποδοκιμάζεται δὲ ἡ μισαλλοδοξία ὡς μανικῶν ἀγριότης, καθάπερ μέχρι τῆς χθῆς ἐθουμάζετο ὡς εὐσεβῆς πράξις ζηλωτῶν. Ὡς ὁπαδοὶ τῆς ἀληθινῆς θρησκείας τοῦ προκατόου Ἰησοῦ ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐπιδεικνύωμεν τὴν αὐτὴν προύτητα καὶ ἀνοχὴν πρὸς πάσας τὰς ἄλλας θρησκείας, ἀλλὰ νὰ μὴ φαινόμεθα καὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν ἡμετέραν αὐτῶν. Ἀποστρεφόμενοι ὡς ἀδικίαν τὸν κατ' ἄλλων διωγμὸν, δίκαιον εἶναι νὰ προσέχωμεν ἵνα μὴ διωκώμεθα ὑπὸ τῶν ἄλλων οὐχὶ ἀναφανδόν, ἀλλὰ κρύφα, ὡς ποιοῦσιν οἱ πολυειδεῖς καὶ πολυώνυμοι ἀπόστολοι τῆς παπικῆς αὐλῆς. Ὅς τις ἂν τούτων δι' ἀπάτης ἐφέλκυσθῃ εἰς τὴν ἐαυτοῦ ἐκκλησίαν ἑλληνας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, θέον νὰ ἐξορίζεται τῆς Ἑλλάδος ἀδυσωπότης. Οἱ ἄλλοι θὰ ἀπολαύσωσι τῆς προστασίας τῶν ἡμετέρων νόμων, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν θυτικῶν μοναχῶν πρέπει πάντοτε νὰ ἀναλογῇ πρὸς τὴν πληθὺν τῶν θυτικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θυτικῶν κοσμικῶν χριστιανῶν. Οἱ πλείότεροι τῆς χρείας ἃς ἐπιστρέφωσιν ἕκαστος εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς ἰδίας πατρίδος, ἐκτὸς ἂν τις ἐξ αὐτῶν, ἀποτιθέμενος τὸ μοναχικὸν σχῆμα, στέρξῃ νὰ γεωργῇ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀγρούς ἢ νὰ ἀσκήσῃ ἄλλην τινὰ τέχνην ἱκανὴν νὰ διατρέψῃ αὐτόν. Ἡ ἡμετέρα πολιτεία οὔτε ξένους οὔτε ἐγγωρίους ἀνθρώπους ἀνέχεται ἀργούς· ἀλλὰ καὶ οὐδένα κωλύει νὰ γίνῃ ἀπὸ ζώου πολιτικοῦ ζῶον μοναχικόν, ἀρκεῖ μόνον νὰ διάγῃ βίον σύμφωναν τῇ προσηγορίᾳ, κεκλεισμένος ἐν μοναστηρίῳ, οὐχὶ δὲ ἐν ταῖς πόλεσι περιφερόμενος καὶ τρερόμενος ἀργὸς αὐτὸς ὑπὸ ἐργαζομένων πολιτῶν. Τὸν ἄργον βίον διαρρήδην κατεδίκασαν οἱ Ἀπόστολοι ὡς ἀλλότριον

πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ· «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω».

Ἔσχατον νῦν ἀποστείνω πρὸς ὑμᾶς τὸν λόγον, φίλοι ὁμογενεῖς· ἀδυνατῶν νὰ συνοπλισθῶ καὶ συναγωνισθῶ ὑμῖν, παρηγορῶ τὴν λύπην μου ταύτην δι' ἐρεθιστικῶν καὶ παραινετικῶν λόγων καὶ ἐπὶ κινδύνῳ νὰ κριθῶ παλιλλόγος καὶ πολύλογος.

Διὰ τῆς ὁμονοίας ἐνικήσατε καὶ θὰ νικήσητε μέχρι τέλους· μὴ σπεύσητε ὅμως νὰ ψάλητε τὸν ἐπινίκιον ὕμνον εἰς τὸν Θεὸν τῶν θυνάμεων, ἐὰν μὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ ὅπλου νικήσητε τὴν πολυκέφαλον ὕδραν τῆς τυραννίας τῶν ἰδίων παθῶν, ἧτις εἶναι πολλῶ ἰσχυρότερα καὶ ἐπικινδυνότερα σοφισμάτων, Νερώνων καὶ δεσποτῶν τῆς Παροίας. Ὁπλίσσατε ὑμᾶς αὐτοὺς διὰ τοῦ ὅπλου τῆς ὁμονοίας, ἐνδύσασθε δὲ καὶ τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, ἃν ἀληθῶς ποθεῖτε μετὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ πολέμου νὰ ἀπολαύσητε καὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης. Ἡ θρησκεία ἡμῶν εἶναι θρησκεία ἀγάπης, φίλανθρωπίας, εἰρήνης πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, συγκρατάρσεως, συγχωρήσεως, ἐνὶ λόγῳ δικαιοσύνης. Πλανᾷ ὑμᾶς ὁ ἐπιχειρῶν νὰ δεῖξῃ ὡς ἀρετὴν πράξιν τινα ἀνθρωπίνην ἄλλην παρὰ τὴν δικαιοσύνην, «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἔστιν». Κακοὺς δὲ χριστιανούς καὶ κακοὺς πολίτας θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὑμᾶς ὁ διατεινόμενος, ὅτι ἄλλος πρέπει νὰ ᾔναι ὁ χριστιανὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ἄλλος ἐν τῇ πολιτείᾳ· «τὸν αὐτὸν βίον ἀναγκαῖον εἶναι τὸν ἀριστον ἐκάστω τε τῶν ἀνθρώπων καὶ κοινῇ ταῖς πόλεσιν», κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην. Ἄλλην παρὰ ταύτην διδαχὴν οὔτε παρὰ τῶν ἱερωμένων πρέπει νὰ περιμένητε, οὔτε παρὰ τῶν ἱεροκηρύκων, οὔτε παρὰ τῶν πνευματικῶν. Ἀρπάσαντες τὰ ὅπλα κατὰ τῆς ἀδικίας τοῦ ξένου, θὰ ἡλεργήμεθα μωροὶ ἂν ἡγεγόμεθα τυραννόμενοι ὑπὸ ἀδικῶν ἐμυρλίων.

*Ὁ πλούσιος καὶ δυνατὸς τοῦ γένους! εὐηργετήσατε τὸ γένος ἐν τῇ δουλείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ νέον ἀνοίγει ἡμῖν στάδιον ἀρετῆς· ἐνδοξῶς δὲ θὰ διανύσητε τοῦτο πρῶτον μὲν ἐξοπλίσοντες τὰ φῶτα εἰς τὸ γένος, τὸ νῦν μάλιστα χρειᾷ ἔχον πλειοτέρων γυμνασίων καὶ διδασκάλων, ἐπομένως καὶ πλειοτέρως παρ' ὑμῶν ἀπαικδεχόμενον εὐεργεσίας, εἴτα δὲ καταβάλλοντες τὸ σφοδρίστα τῶν παθῶν, τὴν φιλαρχίαν. Πάντων ἀνθρώπων κοινὸν ἐπιθύμημα, κατὰ Πλάτωνα, εἶναι νὰ ἐπιθυμῇ ἕκαστος ὅπως τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων αἱ πράξεις ἐκτελώνται ὡς αὐτὸς ὀρέγεται καὶ ἐπιτάσσει. Τὸ ἐπιθύμημα τοῦτο δεσπόζει μάλιστα τῆς ψυχῆς τῶν πλουσίων ὡς ἐχόντων καὶ πλείονας πόρους πρὸς πληρώσιν

τῶν πόθων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ πλήρωσις, ἀντὶ τοῦ καθιστᾶν αὐτοὺς εὐδαίμονας, ταρασσεί τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος καὶ ὅλης τῆς πολιτείας, ἥς καὶ αὐτοὶ εἶναι μέλη. Ἡ ἐπάρματος φιλαρχία ἠφάνισε τὰς πολιτείας τῶν προγόνων· φιλοσοφία δὲ καὶ θρησκεία κακίζουσι τὸν πλοῦτον οὐχὶ ὡς καθ' ἑαυτὸν ἐπιζήμιον, ἀλλ' ὡς λίαν κοπτερόν ὄπλον, ὅπερ ὀλίγιστοι χειρίζονται ἄνευ βλάβης ἑαυτῶν καὶ τῆς πατρίδος. "Ὁ, τι συμφέροι τῷ κοινῷ, συμφέροι καὶ ὑμῖν, καὶ τὸ ἀνάπαλιν· τὸ μέγιστον δὲ τῶν συμφερόντων εἶναι ἡ ἀγαθὴ καὶ πρέπουσα τῶν πολιτῶν ἐκλογὴ εἰς τὰ πολιτικά ἐπαγγέλματα, ἃ τινὰ φθείρουσι τὸ πολίτευμα παραδιδόμενα εἰς ἀνθρώπους ἄφρονάς τε καὶ ἀπείρους. Οὐχὶ πάντες εἴμεθα εἰς πάντα ἀγαθοί· φρόνησις, ἀρετὴ, παιδεία, πλοῦτος καὶ δὴ πενία καθιστῶσιν ἡμᾶς ἐπιτηδεύους ἄλλον εἰς ἄλλο, ἅπαντας δὲ ἀναγκάσιους εἰς τὴν ἀγαθὴν κυβέρνησιν καὶ σωτηρίαν τῆς κοινῆς πατρίδος. Ἐπὶ τῆς δουλείας διὰ τοῦ πλοῦτος μόνου κατέστητε ὡρέλμοι· τανῦν δὲ, συναπελευθερώσαντες τὴν πατρίδα, μέλλετε νὰ λάβητε καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα, ἐν οἷς θεὸν νὰ φανῇτε δίκαιοι, οὐχὶ βίᾳ ἢ δόλῳ ἀρπάζοντες αὐτὰ, ἀλλὰ περιμένοντες νὰ ἐκλεχθῇτε ὑπὸ τῆς κοινῆς βουλῆς καὶ γνώμης τῆς πατρίδος. Ἄν ἀληθῶς ἀγαπάτε τὴν ἐλευθερίαν, φεύγετε τὴν σπουδαρχίαν. Πλούσιοι, ἀγοράζοντες ὅπωςδὴποτε ψήφους τῶν πενήτων, γίνονται δούλοι τούτων, πάσης καταφρονήσεως ἄξιοι, διότι καὶ τοὺς πένητας ἀδικοῦσι, φθείροντες τὰ ἦθη αὐτῶν, καὶ τοὺς ἄλλους συμπολίτας, ἀφαιροῦντες αὐτοὺς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄξιους. Μόνῃ ἡ δικαιοσύνη σώζει τὰς πολιτείας ἐλευθέρας, διότι μόνῃ αὐτὴν ἀγαπᾷ ὁ πλάσας ἡμᾶς ζῶα πολιτικά· «δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν».

Πένητες καὶ ἀδύνατοι τοῦ γένους! ἂν ἀμοιρεῖτε πλοῦτος καὶ δυνάμεως, οὔτε κατὰ τῆς Προνοίας πρέπει νὰ γογγύζητε, οὔτε τοῖς ἔχουσιν ἀμείντερα νὰ φθονῇτε. Τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ πλουτήσωμεν ἅπαντες· ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐδενὶ ἡρνήθη τὰ μέσα τῆς ἐφικτῆς ἐπιγείου εὐδαιμονίας, λογικὸν καὶ δύο χεῖρας· τελειοποιήσατε ταῦτα καὶ μὴ φοβεῖσθε τῆς πενίας τὰ κακὰ. Τῶν πλείστων τὴν πτωχείαν γεννᾷ ἡ σκότησις τοῦ λογικοῦ, ἡ καὶ τὰς χεῖρας παραλύουσα καὶ καθιστῶσα ἀνεπιτηδεύους εἰς ἐργασίαν· τότε δὲ ἡ ἀργία μετὰ τῆς ἀπαιδεύσεως ἀφανίζουσα τὰ ἦθη ἀπεργάζεται ὑμᾶς ἀληθῶς ἀτίμους δούλους τῶν πλουσίων. Τί παραπονεῖσθε ὅτι ἀτιμᾶζεσθε ὑπ' αὐτῶν; Τιμὴ πρέπει μόνῳ τῷ ἐλευθερῷ, τῷ ποριζομένῳ τὰ πρὸς τὸν βίον διὰ τῶν ἰδίων ἰδρωτῶν ὡς ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀργὸς πολίτης εἶναι

καὶ πολίτης ἄδικος, διότι οὐδὲν συνεισφέρων εἰς τὴν πολιτείαν κολλαθεῖται τοὺς τρέφοντάς τὴν ἀργίαν αὐτοῦ πλουσίους, ἐπιζόμενος δὲ νὰ τρέφηται ἀργός, δὲν ἀρκεῖται ἔτι εἰς τὴν χρειώδη τροφήν, ἀλλὰ θέλει νὰ ἐξομωθῇ τοῖς πλουσίοις ἐν πᾶσιν, ἐφ' ᾧ στασιάζει, σπουδαρχεῖ, ἀπαιτεῖ ἄξιωματα, ἅτινα οὔτε νοῦν, οὔτε πείραν ἔχει νὰ διευθύνῃ, προσερχόμενος δὲ ἄλλοις ὁμοίοις ἀργοῖς καὶ μεμεθυμένος ὑπὸ τῶν κακῶν τῆς ἐλευθερίας κεραστῶν συγκροτεῖ τὴν δημοκρατίαν λεγομένην ἀναρχίαν, ἐξ ἧς ἔπειτα γεννᾶται ἐγγώριος ἢ ἀλλοδαπὸς τύραννος.

Φρόνιμοι καὶ χρηστοὶ πολῖται τῆς μέσης τάξεως! Ὑμεῖς εἰσθε τῆς πατρίδος καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἀκλόνητοι στῦλοι ἐφ' ὅσον στέργετε τὴν ὑμετέραν κατὰστασιν καὶ δὲν λιποτακτεῖτε, κρίνετε δὲ αὐτὴν ἀληθινὸν τοῦ Θεοῦ ὄρωρον, δι' οὗ γίνεσθε εὐδαιμονέστεροι παρὰ τοὺς πολίτας ἄλλων τάξεων. Φυλάσσετε δὲ τὴν εὐδαιμονίαν ὑμῶν, μεταδίδοντες αὐτὴν εἰς ἑλπὴν τὴν πολιτείαν, πύοντες τὰς διχονοίας τῶν δύο ἄλλων τάξεων· ἀναμνησθε τοὺς πλουσίους, ὅτι καταφρονούντες τῶν πτωχῶν καταφρονοῦσι τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, παρὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ εἰπόντος «ὁράτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων». Ὡς ἀδελφοῖς δὲ πρέπει νὰ χορηγῶσι τὴν τροφήν, οὐχὶ δι' ἐλεημοσύνης, ἀλλὰ δι' ἀρεμῶν ἐργασίας καὶ διὰ τῆς χρηστῆς τῶν τέκνων αὐτῶν ἀνατροφῆς. Καὶ τοῖς πτωχοῖς δὲ παραγγέλλετε νὰ μὴ γίνωνται ἄξιοι καταφρονήσεως διὰ τὴν ἀργίαν καὶ τὴν κακότητιν. Διδάσκετε αὐτοὺς, ὅτι ὁ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν πωλῶν, ἵνα χορτάζεται ἀργός, πωλεῖ καὶ θρησκείαν καὶ τὸν ἐξαγοράσαντα ἡμᾶς Χριστόν· «ἡγοράσθητε τιμῆς· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων».

Ὡ νεοὶ τοῦ γένους! ὦν τὸ ἀνθρώπινον τῆς ἡλικίας εἰκότως παραβάλλεται πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἔαρ, μὴ λησιμονεῖτε, ὅτι, ὥς τὰ ἄνθη ἐπαγγέλλονται καρποὺς, καρποὺς ἀπεκδέχεται καὶ παρ' ὑμῶν ἡ ἐρημωθεῖσα πατρίς·

ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδα, ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρίδων ἔθνη,
θῆκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών.

Λαμπροὶ ἀληθῶς οἱ ἄχρι τοῦδε ὑμέτεροι ἄγωνες, δι' ὧν ἡλευθερώσατε τὴν πατρίδα καὶ μητρίδα· ἄλλοι ὅμως λαμπρότεροι περιμένουσιν ὑμᾶς ὅπως φυλάξῃτε τὴν ἐλευθερίαν, καθάιροντες τὸ τῆς πατρίδος ἔδαφος ἀπὸ τοῦ μολυσμοῦ τῆς ἀδικίας τῶν τυράννων, ἀντ' αὐτῆς δὲ ἀντικαθιστῶντες

τὴν τῆς εἰρήνης μητέρα δικαιοσύνην. Διαφυλάττετε τὴν πατρίδα ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, οἵτινες εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀποβαίνουσιν ὀλεσθιωτέρως τῶν ἐξωτερικῶν, «χαλεποὶ γὰρ πόλεμοι ἀδελφῶν» κατὰ τὸν Σπαργιέρτην. Ὅσοι μάλιστα ἐσπουδάζετε ἐν Εὐρώπῃ καὶ εἶδετε τὰ ἀγαθὰ τῶν εὐνομουμένων κρατῶν ἀναπτύσσετε τὰ περὶ δικαιοσύνης μαθήματα καὶ ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν ἀναστροφαῖς τῶν πολιτῶν καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις· ἐπαναλαμβάνετε συχνάκις, ὅτι ἀδυνάτων ἐπιθυμεῖ ὁ τοῖς ὁμοίοις εἰρηνικῶς καὶ εὐδαιμόνως θέλων νὰ συζῇ ἄνευ δικαιοσύνης. Εἰς μὲν τὰς γενναίας ψυχὰς ραδίως θὰ ἐμφυτεύσητε τὸ πρὸς τὴν ἀδικίαν μῖσος· εἰς δὲ τὰς ὑποδεδεστέρας καὶ ὑπὸ τῶν παθῶν μᾶλλον ἢ τοῦ λόγου κινούμενας ψυχὰς ἐμβάλλετε βδελυγμίαν μεταχειριζόμενοι τὰς λέξεις τουρκισία, τουρκίζω, τουρκος, συνωνύμους καὶ ἰσοδυνάμους πρὸς τὰς ἀδικία, ἀδικῶ, ἀδικος.

Ἐπένεινα νὰ*προχωρήσω, φίλη πατρίς, κωλύει με νῦν ἡ ἐν τῇ ψυχῇ κλόνησις, ἡ καὶ τὴν χεῖρά μου παραλύουσα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς σκορῶν πληροῦσα. Ἐκούσιος ἐξώρισα ἐμαυτὸν ἐκ τῶν κόλπων σου, διότι δὲν ἤθελον νὰ βλέπω σε καθ' ἡμέραν σπαραττομένην ὑπὸ τῶν ἀνομιῶν τῶν βαρβάρων. Ἐν ταῖς ἐσχάταις τῆς ὀδυνηρᾶς ζωῆς μου ἡμέραις ἀκούω παρὰ πάσαν ἐλπίδα, ὅτι πάλιν ἐξήνθησεν ἡ ὑπὸ τῶν τυράννων καταμαρτυρηθεῖσά σου ἐλευθερία. Ἀδυνατῶ νὰ ἀκούσω ἔτι ἢ ἴδω καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς, διὰ τὴν μετ' ὀλίγον μέλλουσιν ἀπὸ τοῦ βίου ἐξορίαν μου, ἐπεύχομαι τούτους πολλοὺς καὶ ἀγλαοὺς πᾶσι τοῖς τέκνοις καὶ ἑμοῖς ἀδελφοῖς. Χαῖρε, φίλη μου πατρίς!

5 Σεπτεμβρίου 1821.

ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ.	Στιχ.	ἀντί	γραπτόν
3	29	μου	μου
4	25	δὲ	δὲ
4	25	ἐξημερωμένα	ἐξημερωμένα
8	2	ὄν	ἐν
16	5	χαριζόμεσι	χαριζόμενοι
22	29	μὲ	μὲ
26	1	Ἄπο	Ἄπο
31	5	ὥς	ὥς
31	9	Ἀγγλοέλληνες	Ἀγγλοέλληνες
32	20	ἀναλώμασι	ἀναλώμασι (χορηγοῦντος καὶ τοῦ Μ. Σαλτέλη)
34	6	Βίλλεμαίν	Βίλλεμαίν, ὁ κόμης Λα- στεϋρὶ (φίλος τοῦ Κοραΐ καὶ σφόδρα φιλέλλην)
36	23 καὶ 35	Γοίτλιγκ	Γοίτλιγκ
39	5	διδασκαλος	διδάσκαλος
45	3	κοπᾶ	κοπιᾶ
53	22	ἄνθη,	ἄνθη.
53	23	συναποστεροῦντες δὲ	συναποστεροῦσι
56	27	τῇν	τὴν
79	4	φιλολογῶν	φιλόλογων
85	2	παλὺ	πολὺ
86	34	καθ κοντα	καθήκοντα
111	8	τὸ κακοῦ	τοῦ κακοῦ
119	35	ταυτα	ταῦτα

Σελ.	Στιχ.	ἀντί	γραπτόν
θ'	13	ἔπεσθαι	ἔπεσθαι
ια'	5	κάτ. τεσσαρας	τέσσαρας
ιβ'	1	κα	καί
ιγ'	14	ἕκαστον	ἕκαστον
ιδ'	2	ἡλικίας τῆς	ἡλικίας, τῇ
κε'	7	κάτ. Regnumque	Regumque
λα'	16	ἁμαρτήματα	ἁμαρτήματα
λγ'	1	ἁρμοδιοι	ἁρμόδιοι
λδ'	20	πατρικῆς	πρακτικῆς
ξα'	6	ἀνυπερθέτως	ἀνυπερθέτως
πη'	7	νόμους	νόμους
ιβ'	10	κάτ. ἐμποδῶν	ἐκποδῶν
ργ'	11	Περὶ Νόμ.	Νόμ.
ρη'	28	«ἐν Λακεδαίμονι καὶ τὸν δοῦλον μάλιστα δοῦλον	«ἐν Λακεδαίμονι καὶ τὸν ἐλεύθερον μάλιστα ἐλεύ- θερον εἶναι καὶ τὸν δοῦ- λον μάλιστα δοῦλον».

Ἐγένοντο πολλαχοῦ καὶ ἄλλα ἁμαρτήματα, ἰδίως περὶ τὴν τό-
νωσιν οὐκ ἐλίγων λέξεων (λ. χ. ἐγράφη που «Φαλαρίδος» ἀντὶ «Φα-
λάριδος», «Λουκιάνον» ἀντὶ «Λουκιανόν» κλ.). Ἀλλὰ τῶν πλείστων
τούτων παροραμάτων, ὡς οἴκοθεν τοῖς πᾶσιν ἐμφανῶν, παρελείφθη ἡ
διόρθωσις. Καὶ περὶ τὴν μεταγραφὴν τῶν ξένων κυρίων ὀνομάτων συ-
νέβησαν ἀνακολουθίαι, αἵτινες ὅμως εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἄξια συγ-
γνώμης, ὅση οὐδεὶς τῶν προεξαρχόντων παρ' ἡμῖν λογίων ἐδίδαξε μέχρι
τοῦδε πῶς πρέπει νὰ μεταφέρονται εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τὰ ξένα
ὀνόματα, πᾶς ἕκαστος δὲ μεταγράφει ταῦτα κατὰ τὸ δοκοῦν.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

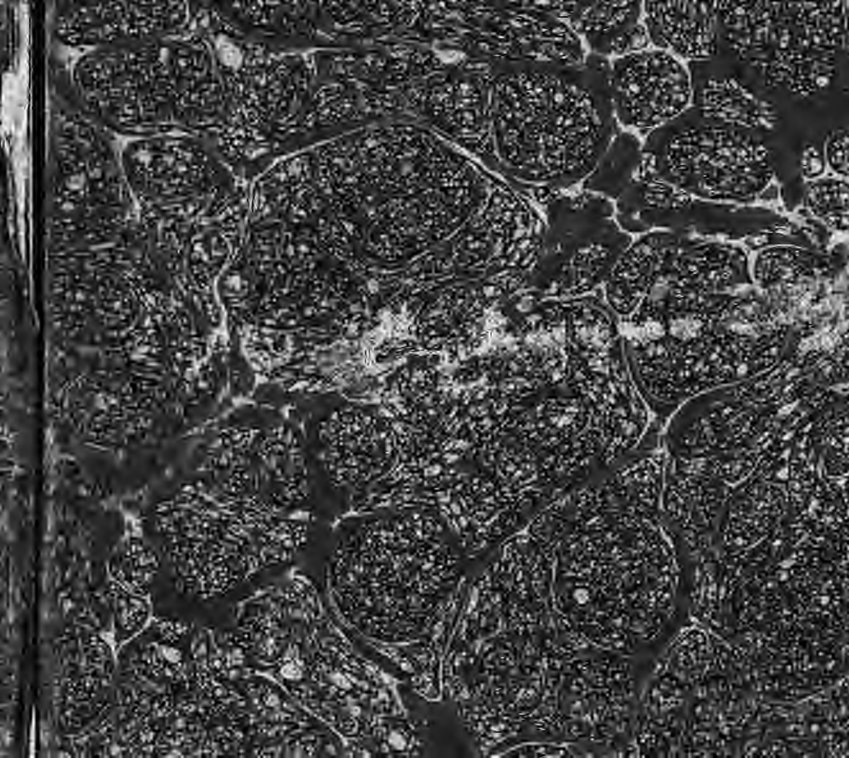
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

1-3
800

ΙΟΥ.

ΠΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας